

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНОЗНАВСТВА ім. І. КРИП'ЯКЕВИЧА

Україна

КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА,
НАЦІОНАЛЬНА СВІДОМІСТЬ,
ДЕРЖАВНІСТЬ

Випуск 38

УДК [94:8](477)(082)
У 45

Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність / гол. ред. Ігор Соляр; НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2023. Вип. 38. 330 с.

Збірник об'єднує студії з історії, археології та літературознавства.

Статті історичного блоку розкривають актуальні проблеми історії та археології від найдавніших часів до сьогодення.

Дослідження з літературознавства зосереджено довкола аналізу творчості І. Франка.

Окрему увагу приділено колегам-ювілярам – Іванові Патеру та Петрові Шкраб'юку. Традиційно збірник містить рубрику «Огляди та рецензії».

Ukraine: Cultural Heritage, National Consciousness, Statehood / Ed. Ihor Soliar; NAS of Ukraine, I. Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies. Lviv, 2023. Vol. 38. 330 p.

The collection unites studies in history, archaeology and literary studies.

Articles of the historical section reveal current issues in the history of Ukraine.

Research in literary studies focuses on the analysis of works by Ivan Franko.

Special attention is paid to our colleagues, Ivan Pater and Petro Shkrabiuk, who are celebrating their jubilees.

Traditionally, the collection contains a section «Reviews».

«Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність» – фахове видання категорії «Б» зі спеціальностей 032 «Історія та археологія» та 035 «Філологія» (наказ МОН України № 886 від 2.07.2020 р.)

Рекомендувала до друку вчена рада
Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
(протокол № 9 від 26.10.2023 р.)

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР

Соляр Ігор Ярославович, д-р іст. наук, проф. (Україна)

ЗАСТУПНИК ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА

Романюк Михайло Васильович, канд. іст. наук, ст. досл. (Україна)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Акіллі Алессандро (Achilli Alessandro), д-р філос. (Австралія)

Борчук Степан Миколайович, д-р іст. наук, проф. (Україна)

Газдаг Вільмош (Gazdag Vilmoš), д-р філос., доц. (Україна)

Даниленко Андрій (Danylenko Andriy), д-р філос., проф. (США)

Дидик-Меуш Ганна, д-р філол. наук, ст. наук. сп. (Україна)

Золтан Андраш (Zoltán András), д-р філол. наук, проф. (Угорщина)

Литвин Микола Романович, д-р іст. наук, проф. (Україна)

Мозер Міхаель (Moser Michael), д-р габіліт., проф. (Австрія)

Муравський Олег Іванович, канд. іст. наук, ст. наук. сп. (Україна)

Надрага Марта Степанівна, канд. іст. наук, ст. досл. (Україна)

Пастух Тарас Васильович, д-р філол. наук, доц. (Україна)

Рембішевська Дорота Кристіна (Rembiszewska Dorota Krystyna), д-р габіліт., проф. (Польща)

Ситник Олександр Степанович, д-р іст. наук, проф. (Україна)

Ястремська Тетяна Олександрівна, д-р філол. наук, ст. наук. сп. (Україна)

ISSN 2223-1196

© Інститут українознавства
ім. І. Крип'якевича НАН України, 2023

РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКА ВІЙНА

УДК 327(100:477):341.324(477.75)"2014"

DOI: 10.33402/ukr.2023-38-3-14

Ярослав МАРЧЕНКО

кандидат історичних наук

заступник начальника кафедри іноземних мов та військового перекладу

Національної академії сухопутних військ ім. гетьмана П. Сагайдачного

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9569-6324>

e-mail: ymarchenko8@gmail.com

ОКУПАЦІЯ РОСІЙСЬКОЮ ФЕДЕРАЦІЄЮ КРИМСЬКОГО ПІВОСТРОВА (2014): РЕАКЦІЯ МІЖНАРОДНИХ ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

Розглянуто ставлення провідних міжнародних військово-політичних організацій до подій на Кримському півострові в лютому–березні 2014 р., зокрема показано реакцію на окупацію Росією Автономної Республіки Крим світових лідерів громадської думки, Ради Безпеки Організації Об'єднаних Націй, Північноатлантичної ради, Організації з безпеки і співробітництва в Європі, підписантів Будапештського меморандуму тощо. Відзначено, що більшість демократичних держав трактувала дії Росії як порушення українського суверенітету та територіальної цілісності, закликали державу-агресора до діалогу з новою владою України. Зауважено, що на знак протесту проти дій Російської Федерації у Криму, Канада, Франція, Німеччина, Італія, Японія, Великобританія, США і ЄС зупинили підготовку до саміту Великої вісімки, який мав відбутися в Росії. Показано, що провідні європейські держави намагалися докладати всіх зусиль, щоб не допустити подальшої ескалації російсько-українського конфлікту й вирішити проблему мирним шляхом.

Акцентовано увагу на тому, що НАТО закликала обидві сторони шукати мирне вирішення через діалог із міжнародною допомогою і шляхом направлення міжнародних спостерігачів під егідою ООН або ОБСЄ. Констатовано, що дії провідних міжнародних організацій щодо стримування агресора були неефективними та не прияли поверненню Україні тимчасово окупованих територій. Зауважено, що реакція держав колишнього соціалістичного табору на окупацію Росією Кримського півострова, за невеликим винятком (країни Балтії, Грузія тощо), була доволі стриманою та обережною, не відповідала національним інтересам України. Лідери постсоціалістичних держав здебільша закликали Україну й Росію продовжувати пошук дипломатичних шляхів вирішення кризи, не усвідомлюючи антиукраїнської суті владного режиму Росії.

Ключові слова: Кримський півострів, російська збройна агресія, російсько-українська війна, ООН, ОБСЄ, Рада Європи, НАТО, СНД, окупація.

Відправним пунктом російської збройної агресії проти України стала окупація Кримського півострова. У той час, коли увага світової громадськості була прикута до подій Революції Гідності, Російська Федерація (РФ) у лютому 2014 р. силами «зелених

чоловічків» розпочала захоплення Автономної Республіки (АР) Крим під прикриттям місцевого російського населення, військ російського Чорноморського флоту, агентів Федеральної служби безпеки (ФСБ), а також різних російських громадсько-політичних, мілітарних формувань та українських колаборантів. Реакція світової спільноти на події на Кримському півострові була стриманою й обережною, що в підсумку не дало змоги стримати агресора та призвело до російсько-української війни.

Описувані у статті окремі події ставали предметом дослідження українських і закордонних науковців, які акцентували увагу на окремих аспектах зазначеної теми. Джерельну основу становлять матеріали періодичної преси, спогади очевидців, документи провідних міжнародних військово-політичних організацій. Мета розвідки – проаналізувати ухвали міжнародних військово-політичних організацій, які стосуються російської окупації Кримського півострова, схарактеризувати реакцію відомих на Американському та Європейському континентах громадсько-політичних діячів на збройну агресію Росії проти України.

Відлуння подій на Кримському півострові «докотилося» до Європейського й Американського континентів тільки наприкінці лютого 2014 р., після перших масових сутичок російських спецпризначенців, сепаратистів із проукраїнськими жителями Криму. Так, 27 лютого на брифінгу речник Єврокомісії Олів'є Баї (Olivier Bai) зазначив, що Європейський Союз (ЄС) підтримує територіальну цілісність України і закликає всі зацікавлені сторони до поваги цілісної, незалежної та суверенної України (Щекун). Позиція США теж не була несподіваною. Посол США в Україні Джеффри Пайетт (Geoffrey Pyatt) наголосив, що його держава виступає за суверенітет і територіальну цілісність України (Щекун).

28 лютого 2014 р. оприлюднено заяву Президента США Барака Обами (Barack Obama), у якій закликає РФ «не втручатися в справу Криму» (Barack Obama). У заяві зазначено, що Президент США «глибоко стурбований повідомленнями про військові рухи, здійснені Російською Федерацією всередині України» (Barack Obama). Він констатував, що «будь-яке порушення суверенітету та територіальної цілісності України буде глибоко дестабілізаційним, що не в інтересах України, Росії чи Європи», і що це буде «явним порушенням зобов'язань Росії поважати незалежність, суверенітет і кордони України та міжнародні закони» (Barack Obama).

Пресконференція Віктора Януковича в Ростові-на-Дону (28 лютого) похитнула і до того крихку впевненість Заходу в непричетності Росії до подій у Криму. Експрезидент України, крім іншого, хотів провести загальнонаціональний референдум, щоб обговорити питання нової Конституції і державного устрою (Головко). Організована російськими спецслужбами пресконференція мала розхитати суспільно-політичну ситуацію в Україні та відвернути увагу як української, так і європейської спільноти від «кримського питання» (Головко).

Президент США Барак Обама 1 березня 2014 р. провів телефонну розмову із Президентом Росії Володимиром Путіним (Владимир Путин) і заявив, що вторгнення Росії було «порушенням українського суверенітету та територіальної цілісності...» (Readout of President). Президент США зауважив, що подальше порушення суверенітету й територіальної цілісності України з боку Росії може негативно вплинути на її позиції в міжнародному співтоваристві. Він наголосив, що Сполучені Штати вестимуть негайні консультації зі союзниками і партнерами в Раді Безпеки Організації Об'єднаних Націй (ООН), Північноатлантичній раді, Організації з безпеки і співро-

бітництва в Європі (ОБСЄ) та підписантами Будапештського меморандуму. Барак Обама висловив упевненість, що Сполучені Штати призупинять подальшу участь у підготовчих нарадах до Великої вісімки, а подальше порушення норм міжнародного права Росією призведе до її більшої політичної та економічної ізоляції (Readout of President).

В останні дні лютого – на початку березня починають звучати перші «занепокоєння» від світових лідерів, зважаючи на ескалацію насильства на Кримському півострові. До прикладу, міністр закордонних справ Литви Лінас Лінкявічюс (Linus Linkevičius) засудив ескалацію військового сценарію і закликав РФ розпочати діалог (Головка). Міністр закордонних справ Чехії Любомир Заоралек (Lubomír Zaorálek) викликав російського посла Сергія Кісельова (Сергей Киселёв), щоб повідомити йому, що вважає дії Росії щодо Криму й інших регіонів України «неадекватними та агресивними» (Балита). На думку дипломата, «застосування військових підрозділів проти суверенної сусідньої держави, з чим погодилася верхня палата парламенту Російської Федерації, є абсолютно невиправданим кроком, який грубо суперечить принципам Організації з безпеки і співробітництва в Європі...» (Балита).

Окупацію РФ Кримського півострова було засуджено й на рівні міжнародних організацій. 1 березня 2014 р. у закритому режимі відбулося засідання Ради Безпеки ООН (Радбез ООН збирається). США закликали Раду Безпеки направити до України міжнародну посередницьку місію, а Велика Британія запропонувала провести консультації гарантів української територіальної цілісності згідно з Будапештським меморандумом тощо (Волошка). Після консультацій Ради Безпеки, Генсек ООН делегував до Києва свого першого заступника Яна Еліассона (Jan Eliasson), який мав «на місці провести власну оцінку подій» і за її результатами поінформувати Генерального секретаря про подальші кроки, які може здійснити ООН для деескалації ситуації (Волошка).

Проте Україна не поклала особливих надій на Раду Безпеки, оскільки Росія була наділена правом вето на будь-яке рішення цього органу (Волошка). Згодом Генеральний секретар ООН Пан Гі Мун (반기문) у телефонній розмові із Президентом Росії Володимиром Путіним закликав до діалогу з новою владою України. «Вкрай важливо, щоб відновити спокій і приступити до негайної деескалації ситуації. Повинні домінувати холодні голови, а діалог має бути єдиним інструментом припинення цієї кризи», – зазначав він (Генсек ООН закликав).

2 березня 2014 р. оприлюднено заяву Організація Північноатлантичного договору (НАТО), у якій «висловлено велику стурбованість щодо рішення Ради Федерації про використання збройних сил РФ на території України» (НАТО засуджує РФ). У документі наголошено, що «військові дії сил Російської Федерації є порушенням міжнародного законодавства і суперечать принципам Ради НАТО–Росія і “Партнерства заради миру”. Росія має поважати свої зобов’язання, взяті в рамках Хартії ООН і відповідно до принципів ОБСЄ...» (НАТО засуджує РФ).

НАТО закликало обидві сторони негайно шукати мирне вирішення через діалог із міжнародною допомогою і через направлення міжнародних спостерігачів під егідою ООН або ОБСЄ. Також Північноатлантична рада закликала Росію поважати свої міжнародні зобов’язання, «в т. ч. взяті в рамках Будапештського меморандуму і в рамках угоди про принципи базування ЧФ РФ у Криму і відвести свої війська на бази, утриматися від будь-якого втручання будь-де в Україні» (НАТО засуджує РФ).

У резолюції Ради міністрів закордонних справ ЄС за результатами засідання 3 березня засуджено агресію Росії щодо України та закликано Кремль повернути війська на місце їхнього базування. «Європейський Союз рішуче засуджує явне порушення українського суверенітету і територіальної цілісності, а також акти агресії з боку збройних сил Російської Федерації», – йдеться у документі (ЄС закликає Росію). На думку європейських міністрів, РФ має негайно розпочати переговори щодо врегулювання ситуації, зокрема й у межах Будапештського меморандуму 1994 р. (ЄС закликає Росію).

На знак протесту проти дій РФ у Криму Канада, Франція, Німеччина, Італія, Японія, Великобританія, США і ЄС припинили підготовку до саміту Великої вісімки в Сочі. «Ми відзначаємо, що дії Росії в Україні... порушують принципи і цінності, на яких засновані G-7 та G-8. Таким чином, ми вирішили призупинити участь у заходах, пов'язаних з підготовкою запланованого саміту G-8 в Сочі в червні до тих пір, поки ситуація не повернеться до того стану, коли G-8 може вести змістовне обговорення», – констатували члени Великої сімки (Велика Сімка відмовляється).

Президент США Б. Обама 3 березня заявив, що міжнародне співтовариство сходиться в тому, що дії Росії на території України – порушення норм міжнародного права. Глава Білого дому зазначив, що Москва «зайняла невірну позицію щодо питання України» (Обама: Дії Росії). Натомість Президент РФ наступного дня, виступаючи на пресконференції, сказав, що Росія не планує приєднувати Крим, а введення військ буде «гуманітарною місією» (Росія не буде). Водночас він відмовився визнати гарантії України згідно з Будапештським меморандумом і констатував, що не стурбований перспективою війни, оскільки російська армія перебуватиме за живим щитом з українських громадян (Мерещук).

До Києва 4 березня 2014 р. прибув Глава Держдепартаменту США Джон Керрі (John Kerry) та провів зустрічі із представниками нової української влади, запевнивши Україну в підтримці Вашингтона та міжнародної спільноти: «Якщо Росія вирішить не підтримати деескалацію конфлікту, якщо не буде працювати безпосередньо з урядом України (а ми сподіваємося, що вони будуть співпрацювати), тоді наші партнери не будуть мати ніякого вибору, як приєднатися до нас і застосувати ті заходи, які ми зробимо для ізоляції Росії в дипломатичному, економічному і міжнародному форматі» (Керрі: Росія фактично вторглася).

З метою обговорення Будапештського меморандуму 5 березня 2014 р. до Парижа прибули його підписанти – за винятком делегації Росії. Очікувалося, що тут вперше після загострення відносин між Києвом і Москвою зустрінуться міністр закордонних справ Росії Сергій Лавров (Сергей Лавров) та Держсекретар США Джон Керрі. Проте засідання країн-учасниць Будапештського меморандуму, згідно з яким Росія, США та Велика Британія гарантували Україні недоторканність кордонів і захист в обмін на відмову від ядерної зброї, глава російського Міністерства закордонних справ (МЗС) проігнорував (Кречетніков).

У Брюсселі 6 березня відбулося позачергове засідання глав держав та урядів країн ЄС, де обговорювалася військово-політична ситуація в Україні, зокрема події в АР Крим. На запрошення Ради ЄС у саміті як спеціальний гість взяв участь прем'єр-міністр Арсеній Яценюк. Під час дискусії більшість заяв зводилася до необхідності якнайшвидшого врегулювання ситуації в Україні. Так, прем'єр-міністр головної в ЄС Греції Антоніс Самарас (Αντώνης Σαμαράς) наголосив, що ситуація у

Криму дає нагоду Європі довести, що вона може бути посередником між Україною та Росією у врегулюванні кризи (Європа категорично).

Прем'єр-міністр Великої Британії Девід Камерон (David Cameron) заявив, що дії РФ у Криму неприйнятні й матимуть наслідки для відносин на рівні ЄС–Росія (Європа категорично). Необхідність надання підтримки Україні – основна теза виступу Президента Франції Франсуа Олланда (François Hollande). «Якщо Європа буде єдиною, вона, здається мені, має вийти на таке рішення: тиск на Росію, зниження напруги і перехід до посередництва в інтересах України. Треба вагомо підтримати Україну в цей складний момент і, з іншого боку, чинити дуже потужний тиск на Росію, щоб перейти до дипломатичного рішення. В питанні тиску, безумовно, є можливість застосування санкцій. Для чого потрібен тиск? Не для того, аби вкотре посилити напругу, а для того, щоб відкрити дорогу до діалогу», – констатував Президент (Європа категорично).

Прем'єр-міністр Данії Гелле Торнінг-Шмідт (Helle Thorning-Schmidt) також запропонував РФ вивести війська з АР Крим (Європа категорично). Дії РФ гостро розкритикувала й Президент Литви Даля Грибаускайте (Dalia Grybauskaitė). «Ми на своїй шкірі відчуваємо поведінку Росії. Україна – наш сусід, цей регіон близький нам, і цей регіон став небезпечним. Бо тут ведемо мову не лише про Україну, а й про весь балтійський регіон також. Щодо санкцій проти Росії – давайте спочатку розглянемо і зрозуміємо. Сьогодні Росія є небезпечною і непередбачуваною. І тут не стоїть питання, що хтось боїться. Мова про те, щоб стати і сказати, що ми це розуміємо, і дати це чітко зрозуміти Росії, а також оперативно відреагувати», – констатувала Президент Литви (Європа категорично).

Щодо держав колишнього соціалістичного табору, то їхня реакція на окупацію РФ Кримського півострова, за невеликим винятком (країни Балтії, Грузія тощо), була доволі стриманою та обережною: Президент Білорусі Олександр Лукашенко (Александр Лукашенко) заявив про підтримку територіальної цілісності України; Міністерство закордонних справ Узбекистану в заяві відзначило, що події в Криму «викликають сильну тривогу та занепокоєння...»; Президент Литви Даля Грибаускайте заявила, що Росія «намагається перемалювати кордони Європи після Другої світової війни» (Шульга); парламент Грузії прийняв резолюцію про підтримку суверенітету й територіальної цілісності України та рішуче засудив силові дії РФ проти суверенітету України, а також всі інші дії, що здійснюються з порушенням основних принципів міжнародного права; Президент Вірменії Серж Саргсян (Սերժ Արարիկ Սարգսյան) зазначив, що «українські події викликають серйозні занепокоєння...»; Президент Казахстану вказував на необхідність мирного врегулювання кризи в Україні із застосуванням усіх дипломатичних методів, які забезпечують її територіальну цілісність (Казахстан підтримує).

В умовах підготовки псевдореферендуму у Криму європейські лідери все більше уваги приділяли проблемі збереження територіальної цілісності України. 11 березня міністр закордонних справ Швейцарії, Голова ОБСЄ Дідьє Буркгальтер (Didier Burkhalter) зазначив, що в «його нинішній формі референдум щодо Криму, запланований на 16 березня 2014 року, суперечить Конституції України та повинен вважатися незаконним» (Голова ОБСЄ). Швейцарський політик заявив, що для того, щоб референдум про ступінь автономії чи незалежності Криму був легітимним, він має ґрунтуватися на положеннях української Конституції та відповідати міжнародному праву (Голова ОБСЄ).

У Страсбурзі 12–14 березня 2014 р. відбулося засідання Комітету міністрів Ради Європи (КМРЄ), під час якого розглянуто питання щодо ситуації, яка склалася навколо військової окупації РФ АР Крим (Брифінг в МЗС). За підсумками напружених дебатів 43 голосами «за», 1 – «проти» (Росія) та 2 – «утрималися» (Сербія та Вірменія) 14 березня було ухвалено відповідне рішення КМРЄ, базовими елементами якого стали:

– заклик до урядів країн-членів Ради Європи поважати територіальну цілісність та незалежність України, а також вирішувати всі спірні питання винятково мирним шляхом;

– солідарність із громадянами України;

– підтримка рішення Генсека Ради Європи подати до Венеційської комісії звернення щодо легітимності проведення референдуму у Криму, а також висловлюється глибоке занепокоєння щодо намірів провести референдум про статус Криму без згоди України (Брифінг в МЗС).

Рішення КМРЄ стало першим, ухваленим у межах міжнародних організацій, де членом була Росія, більшістю голосів держав-членів (Брифінг в МЗС).

Водночас Європарламент ухвалив резолюцію (13 березня), у якій наголосив, що Крим – невід’ємна частина України, а референдум у Криму – незаконний. Автори резолюції закликали до врегулювання кризи, виведення всіх збройних сил, які незаконно перебувають на українській території, та зажадали поваги міжнародного права і зобов’язань, що випливають із чинних конвенцій. Європарламент наголосив, що територіальну цілісність України гарантують Росія, США і Великобританія Будапештським меморандумом, підписаним з Україною (Референдум).

«Ситуація в Україні – виклик європейській єдності та здатності Євросоюзу ухвалювати політичні рішення», – йдеться у виступі Президента Єврокомісії Жозе Мануеля Баррозу (José Manuel Barroso) (Європарламент не визнає). Він наголосив, що необхідно шукати мирних рішень виходу із кризи, оскільки «ми не маємо права ризикувати людськими життями» (Європарламент не визнає). Президент Єврокомісії нагадав про запропонований Україні фінансовий пакет в 11 млрд євро, виділений з європейського бюджету, і про те, що скасування деяких обмежень у торгівлі з ЄС ще до підписання Угоди про асоціацію принесе Україні щорічно 500 млн євро (Європарламент не визнає).

У резолюції «Вторгнення Росії в Україну» Європарламент засудив російську агресію на Кримському півострові, «який є невід’ємною частиною України, що визнано самою РФ та міжнародним співтовариством» (Європарламент не визнає). Євродепутати нагадували, що дії проросійських сил у Криму порушують усі основоположні міжнародні документи. «Влада Криму може організувати референдум тільки з місцевих питань, а не з приводу змін міжнародно визнаних кордонів України», – йдеться у резолюції (Європарламент не визнає).

Засідання Ради Безпеки ООН відбулося 15 березня з метою розгляду внесеного делегацією США проєкту резолюції щодо ситуації в Україні. За результатами голосування її підтримало 13 делегацій. До співавторів резолюції долучилися 42 держави, зокрема повний склад держав-членів ЄС, США, Австралія, Канада, Японія, Туреччина, Грузія та Молдова (повний перелік додається) (Брифінг в МЗС). Як і передбачалося, РФ скористалася правом вето й заблокувала прийняття резолюції Ради Безпеки ООН проти референдуму у Криму. Однак Китай, який традиційно підтримує позицію Росії під час голосування з різних питань у Раді Безпеки, цього разу утримався (Росія заве-

тувала). Водночас 15 березня 2014 р. Україна направила РФ каналами зв'язку ОБСЄ новий запит на проведення інспекційного заходу в західних регіонах РФ, що межують із кордоном України, відповідно до розділу IX (інспекція зазначеного району) Віденського документа. Згодом, 17 березня, в Україну прибула делегація ОБСЄ на чолі з Особистим представником чинного голови ОБСЄ з питань України Тімом Гульдманном (Tim Guldemann). Під час перебування в нашій державі представники ОБСЄ відвідали східний регіон країни для ознайомлення з поточною ситуацією на місці (Брифінг в МЗС).

У день проведення псевдореферендуму (16 березня) критика на адресу його організаторів тільки посилилася. Зокрема в заяві голови Єврокомісії Жозе Мануеля Баррозу та голови Європейської Ради Хермана Ван Ромпея (Graaf Van Rompuy) зазначено, що ЄС не визнає референдуму у Криму (Референдум). «Євросоюз вважає проведення референдуму про майбутній статус української території, як такий, що суперечать Конституції України та положенням міжнародного права. Референдум є нелегітимним, а його результати не будуть визнані світовою спільнотою», – констатовано в документі (Референдум).

Усвідомлення антиукраїнської суті владного режиму Росії прийшло й до окремих європейських політиків, які раніше підтримували дружні відносини із Кремлем. Так, до прикладу, канцлер Німеччини Ангела Меркель (Angela Merkel) уперше назвала дії Кремля у Криму «анексією» і заявила, що Європа не повинна дозволити «відібрати Крим в Україні» (Референдум). Під час її зустрічі з польським прем'єр-міністром Дональдом Туском (Donald Tusk) було підтверджено, що політична частина угоди про асоціацію між Україною та ЄС може бути підписана вже 20–21 березня.

Результати псевдореферендуму та подальші дії ЄС із метою деескалації ситуації обговорили 17 березня 2014 р. на засіданні Ради міністрів закордонних справ ЄС. У резолюції, прийнятій за результатами засідання, зокрема, міститься заява про засудження незаконного референдуму у Криму та «негативного розвитку подій, які порушують суверенітет України» (Дмитро Кулеба). «Він [референдум – Я. М.] був проведений за видимої присутності озброєних військових, в умовах залякування громадських активістів та журналістів, відключення українських телеканалів та створення перешкод для перевезень громадян в та із Криму», – зазначається в резолюції (Дмитро Кулеба).

Далеко не всі держави Євразійського континенту засуджували дії РФ. Так, Президент Вірменії Серж Саргсян (Սերժ Սարգսյանի Մարզպետ) вважав псевдореферендум у Криму «черговим зразком реалізації права народів на самовизначення шляхом вільного волевиявлення» (Вірменія наполягає). Заява була зроблена під час розмови з Президентом Росії В. Путіним і спричинила шквал критики української влади (Президент Вірменії визнає). Президент Білорусі О. Лукашенко назвав Крим, де-факто, частиною Росії, але зазначив, що «Україна повинна залишатися цілісною, неподільною, позаблоковою державою» (Лукашенко проти).

Зрештою, 27 березня 2014 р. на 68-й сесії Генеральної асамблеї ООН відкритим голосуванням країн-членів ООН було ухвалено резолюцію № 68/262 про територіальну цілісність України (100 голосів – «за», 11 – «проти», 58 держав – «утримались») (Завгородня, 2014). Проти прийняття резолюції проголосували Вірменія, Білорусь, Болівія, Куба, Нікарагуа, Росія, Судан, Сирія, Венесуела та Зімбабве. Серед країн, що утрималися, – переважно держави Латинської Америки та Африки, а також Китай

(Завгородня). Ухвалений Генеральною Асамблеєю ООН документ містив звернення до міжнародної спільноти не визнавати зміни кордонів України (Резолюція 68/262). Крім того, резолюція закликає продовжувати пошук дипломатичних шляхів вирішення кризи і не визнавати результатів референдуму у Криму. Росія в тексті резолюції, однак, не згадана (Резолюція 68/262).

Отже, окупація РФ Кримського півострова викликала бурхливу реакцію в середовищі провідних світових військово-політичних організацій, які впродовж лютого–березня 2014 р. безуспішно намагалися врегулювати проблему окупації Росією українських територій. Декларативні заходи міжнародних організацій були звичайно важливими для встановлення *status quo*, однак вони не могли суттєво вплинути на повернення Україною тимчасово втраченої території. «Організація Об'єднаних Націй і її тодішній генеральний секретар Пан Гі Мун не зробили все можливе для того, щоб запобігти окупації Криму в 2014 році», – заявить згодом постійний представник України при ООН Сергій Кислиця (ООН під час анексії). Проте міжнародні організації і надалі продовжували підтримувати нашу державу на словах, що призвело до згубних наслідків у вигляді повномасштабного вторгнення Росії на територію України у 2022 р.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Балита, В. (2021). *Чехія закликає Росію вивести війська з Криму*. https://zaxid.net/chehiya_zaklikaye_rosiyu_vivesti_viyska_z_krimu_n1303761

Брифінг в МЗС. (2014). <https://mfa.gov.ua/news/1202-brifing-v-mzs>

Велика Сімка відмовляється брати участь у саміті з Росією. (2014). <https://www.pravda.com.ua/news/2014/03/3/7017218/>

Вірменія наполягає і на праві на самовизначення, і на дружбі з Україною. (2014). <https://www.radiosvoboda.org/a/25305616.html>

Волошка, Л. Пірати XXI століття. (2014). <https://umoloda.kyiv.ua/number/2424/283/86222/>

Генсек ООН закликав Путіна до діалогу з Україною. (2014). <https://www.pravda.com.ua/news/2014/03/2/7016932/>

Голова ОБСЄ стверджує, референдум в Криму в нинішній формі є незаконним, та закликає до пошуку альтернативних способів вирішення кримського питання. (2014). <https://www.osce.org/uk/cio/116316>

Головко, О. (2014). *Крим у камуфляжі*. <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/krim-u-kamufljazhi/>

Дмитро Кулеба закликав міністрів ЄС збільшити постачання зброї та артилерійських снарядів для України. (2023). <https://mfa.gov.ua/news/dmitro-kuleba-zaklikav-ministriv-yes-zbilshiti-postachannya-zbroyi-ta-artilerijskih-snaryadiv-dlya-ukrayini>

Європа категорично не схвалює дії Росії. (2014). <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/evropa-kategorichno-ne-shvalyuye-diyi-rosiyi/>

Європарламент не визнає агресивних аргументів. (2023). <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/evroparlament-ne-viznaye-agresivnih-argumentiv/>

ЄС закликає Росію згорнути військові дії в Україні, погрожуючи санкціями. (2014). URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2014/03/3/7017385/>

Завгородня, І. Генеральна асамблея ООН засудила анексію Криму. (2014). <https://www.dw.com/uk/>

- Казахстан підтримує територіальну цілісність України – президент.* (2014). <https://www.radiosvoboda.org/a/25293497.html>
- Керрі: Росія фактично вторглася на територію України, будуть санкції.* (2014). <https://www.pravda.com.ua/news/2014/03/4/7017595/>
- Кречетніков, А. (2014). Дипломатичний фронт української кризи.* https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2014/03/140305_putin_ukraine_allies_ag
- Лукашенко проти федералізації України.* (2014). https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2014/04/140423_lukashenko_appeal_ko
- Мерещук, В. (2019). Как Россия захватывала Крым. Хроника событий.* https://rus.lb.ua/news/2019/02/26/420609_rossiya_zahvativala_krim_hronika.html
- НАТО засуджує РФ за посилення військових дій в Україні.* (2014). <https://www.pravda.com.ua/news/2014/03/2/7017181/>
- Обама: Дії Росії на території України порушують норми міжнародного права.* (2014). <https://www.pravda.com.ua/news/2014/03/4/7017413/>
- ООН під час анексії Криму втратила можливість відіграти роль, для якої вона створювалася – посол.* (2020). <https://www.radiosvoboda.org/a/news-oon-aneksia-krymu/30839882.html>
- Президент Вірменії визнає псевдореферендум у Криму.* (2014). <https://www.pravda.com.ua/news/2014/03/20/7019641/>
- Радбез ООН збирається на екстрене засідання з приводу України.* (2014). <https://www.pravda.com.ua/news/2014/03/1/7016805/>
- Резолюція 68/262 прийнята Генеральною Ассамблеєю Організації Об'єднаних Націй «Територіальна цілісність України».* <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N13/455/19/PDF/N1345519.pdf?OpenElement>
- Референдум у Криму відбувся: що буде завтра?* (2014). <https://dif.org.ua/article/referendum-u-krimu-vidbuvsya-shcho-bude-zavtra>
- Росія заветувала резолюцію ООН щодо Криму.* (2014). https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2014/03/140315_security_council_crimea_it
- Росія не буде приєднувати Крим, якщо тільки він сам не захоче – Путін.* (2014). <https://www.pravda.com.ua/news/2014/03/4/7017521/>
- Шульга, О. (2014). Литва вважає те, що відбувається в Україні, переглядом післявоєнних кордонів.* https://zn.ua/ukr/POLITICS/litva-vvazhae-te-scho-vidbuvaetsya-v-ukraini-pereglyadom-pislyavoyennih-kordoniv-139057_.html
- Щекун, Л., Головко, О. (2014). Крим прокинувся під прапором... референдуму. Парламент АРК учора призначив на 25 травня місцеве опитування про розширення повноважень автономії і висловив недовіру Раді міністрів.* <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/krim-prokinuvnya-pid-praporom-referendumu/>
- Barack Obama. Statement by the President on Ukraine.* (2014). [http://www.hainyzhnyk.in.ua/doc2/2014\(02\)28.obama.php](http://www.hainyzhnyk.in.ua/doc2/2014(02)28.obama.php)
- Readout of President Obama's Call with President Putin.* (2014). [http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2014\(03\)01.obama.php](http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2014(03)01.obama.php)

REFERENCES

- Balyta, V. (2021). *Chekhiiia zaklykaie Rosiiu vyvesty viiska z Krymu.* https://zaxid.net/chehiya_zaklikaye_rosiyu_vivesti_viyska_z_krimu_n1303761 (in Ukrainian).
- Bryfinh v MZS.* (2014). <https://mfa.gov.ua/news/1202-brifing-v-mzs> (in Ukrainian).

Velyka Simka vidmovliaietsia braty uchast u samiti z Rosiieiu. (2014). <https://www.pravda.com.ua/news/2014/03/3/7017218/> (in Ukrainian).

Virmeniiia napoliahaie i na pravi na samovyznachennia, i na druzhbi z Ukrainoiu. (2014). <https://www.radiosvoboda.org/a/25305616.html> (in Ukrainian).

Voloshka L. Piraty XXI stolittia. (2014). <https://umoloda.kyiv.ua/number/2424/283/86222/> (in Ukrainian).

Hensek OON zaklykav Putina do dialohu z Ukrainoiu. (2014). <https://www.pravda.com.ua/news/2014/03/2/7016932/> (in Ukrainian).

Holova OBSiE stverdzuie, referendum v Krymu v nynishnii formi ye nezakonnym, ta zaklykaie do poshuku alternatyvnykh sposobiv vyrishennia krymskoho pytannia. (2014). <https://www.osce.org/uk/cio/116316> (in Ukrainian).

Holovko O. (2014). *Krym u kamufliazhi.* <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/krim-u-kamufliazhi/> (in Ukrainian).

Dmytro Kuleba zaklykav ministriv YeS zbilshyty postachannia zbroi ta artyleriiskyykh snaryadiv dlia Ukrainy. (2023). <https://mfa.gov.ua/news/dmitro-kuleba-zaklikav-ministriv-yes-zbilshiti-postachannya-zbroyi-ta-artilerijskih-snaryadiv-dlya-ukrayini> (in Ukrainian).

Yevropa katehorychno ne skhvaliuie dii Rosii. (2014). <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/jevropa-katehorychno-ne-shvalyuye-diyi-rosiyi/> (in Ukrainian).

Yevroparlament ne vyznaie ahresyvnykh arhumentiv. (2023). <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/jevroparlament-ne-viznaye-agresivnih-argumentiv/> (in Ukrainian).

YeS zaklykaie Rosiiu zghornuty viiskovi dii v Ukraini, pohrozhuieuchy sanktsiiamy. (2014). <https://www.pravda.com.ua/news/2014/03/3/7017385/> (in Ukrainian).

Zavorodnia I. Heneralna asambleia OON zasudyala aneksiiu Krymu. (2014). <https://www.dw.com/uk/> (in Ukrainian).

Kazakhstan pidtrymuie terytorialnu tsilisnist Ukrainy – prezident. (2014). <https://www.radiosvoboda.org/a/25293497.html> (in Ukrainian).

Kerri: Rosiia faktychno vtorhlasia na terytoriiu Ukrainy, budut sanktsii. (2014). <https://www.pravda.com.ua/news/2014/03/4/7017595/> (in Ukrainian).

Krechetnikov A. (2014). *Dyplomatychnyi front ukraïnskoi kryzy.* https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2014/03/140305_putin_ukraine_allies_ag (in Ukrainian).

Lukashenko proty federalizatsii Ukrainy. (2014). https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2014/04/140423_lukashenko_appeal_ko (in Ukrainian).

Mereshchuk V. (2019). *Kak Rossiya zakhvatyvala Krym. Khronika sobytij.* https://rus.lb.ua/news/2019/02/26/420609_rossiya_zahvativala_krim_hronika.html (in Russian).

NATO zasudzuie RF za posylennia viiskovykh dii v Ukraini. (2014). <https://www.pravda.com.ua/news/2014/03/2/7017181/> (in Ukrainian).

Obama: Dii Rosii na terytorii Ukrainy porushuiut normy mizhnarodnoho prava. (2014). <https://www.pravda.com.ua/news/2014/03/4/7017413/> (in Ukrainian).

OON pid chas aneksii Krymu vtratyla mozhlyvist vidihraty rol, dlia yakoi vona stvoriuvalasia – posol. (2020). <https://www.radiosvoboda.org/a/news-oon-aneksia-krymu/30839882.html> (in Ukrainian).

Prezydent Virmenii vyznaie psevdoreferendum u Krymu. (2014). <https://www.pravda.com.ua/news/2014/03/20/7019641/> (in Ukrainian).

Radbez OON zbyraietsia na ekstrene zasidannia z pryvodu Ukrainy. (2014). <https://www.pravda.com.ua/news/2014/03/1/7016805/> (in Ukrainian).

Rezoliutsiya 68/262 pryniataia Heneralnoi Assambleei Orhanyzatsiy Objedenennekh Natsyi «Terytoryalnaia tselostnost Ukrainy». <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N13/455/19/PDF/N1345519.pdf?OpenElement> (in Russian).

Referendum u Krymu vidbuvsia: shcho bude zavtra? (2014). <https://dif.org.ua/article/referendum-u-krymu-vidbuvsya-shcho-bude-zavtra> (in Ukrainian).

Rosiia zavetuvala rezoliutsiiu OON shchodo Krymu. (2014). https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2014/03/140315_security_council_crimea_it (in Ukrainian).

Rosiia ne bude pryiednuvaty Krym, yakshcho tilky vin sam ne zakhoche - Putin. (2014). <https://www.pravda.com.ua/news/2014/03/4/7017521/> (in Ukrainian).

Shulha, O. *Lytva vvazhaie te, shcho vidbuvaetsia v Ukraini, perehliadom pisliavoiennykh kordoniv.* (2014). https://zn.ua/ukr/POLITICS/litva-vvazhaye-te-scho-vidbuvaetsya-v-ukrayini-pereglyadom-pislyavoyennih-kordoniv-139057_.html (in Ukrainian).

Shchekun L., & Holovko, O. (2014). *Krym prokynuvsia pid praporom... referendumu. Parlament ARK uchora pryznachyv na 25 travnia mistseve opytuvannia pro rozshyrennia povnovazhen avtonomii i vyslovyv nedoviru Radi ministriv.* <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/krim-prokinuvsia-pid-praporom-referendumu/> (in Ukrainian).

Barack Obama. Statement by the President on Ukraine. (2014). [http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2014\(02\)28.obama.php](http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2014(02)28.obama.php) (in English).

Readout of President Obama's Call with President Putin. (2014). [http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2014\(03\)01.obama.php](http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/2014(03)01.obama.php) (in English).

Yaroslav MARCHENKO

PhD (History)

Deputy of Chief of the Department of Foreign Languages and Military Translation

The Hetman P. Sahaidachny National Army Academy

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9569-6324>

e-mail: ymarchenko8@gmail.com

OCCUPATION OF THE CRIMEAN PENINSULA BY THE RUSSIAN FEDERATION (2014): INTERNATIONAL REACTION OF MILITARY AND POLITICAL ORGANIZATIONS

The attitude of the leading international military and political organizations to the events on the Crimean Peninsula in February–March 2014 is considered, in particular, the reaction to Russia's occupation of the Autonomous Republic of Crimea of world leaders of public opinion, the Security Council of the United Nations, the North Atlantic Council, the Organization for Security and cooperation in Europe, signatories of the Budapest Memorandum, etc. It was noted that the majority of democratic states interpreted Russia's actions as a violation of Ukrainian sovereignty and territorial integrity, and called on the aggressor state to dialogue with the new government of Ukraine. It was noted that as a sign of protest against the actions of the Russian Federation in Crimea, Canada, France, Germany, Italy, Japan, Great Britain, the USA and the EU stopped preparations for the G8 summit, which was supposed to be held in Russia. It is shown that the leading European states tried to make every effort to prevent further escalation of the Russian-Ukrainian conflict and to solve the problem peacefully.

Attention was focused on the fact that NATO called on both sides to seek a peaceful solution through dialogue with international assistance and by sending international observers under the auspices of the UN or OSCE. It was established that the actions of leading international organizations to suppress the aggressor were ineffective and did not accept the return of temporarily occupied territories to Ukraine. It was noted that the reaction of the states of the former socialist camp to Russia's occupation of the Crimean Peninsula, with a few exceptions (Baltic countries, Georgia, etc.), was quite restrained and cautious, and did not correspond to the national interests of Ukraine. The leaders of the post-socialist states mostly called on Ukraine and Russia to continue searching for diplomatic ways to resolve the crisis, not realizing the anti-Ukrainian essence of Russia's ruling regime.

Keywords: Crimean peninsula, Russian armed aggression, Russian-Ukrainian war, UN, OSCE, Council of Europe, NATO, CIS, occupation.

УДК [32.019.52(438):355.01(470+571:477)]"1914/1922"
DOI: 10.33402/ukr.2023-38-15-30

Ігор СОЛЯР

*доктор історичних наук, професор
директор*

*Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0439-6957>
e-mail: i.soliar@ukr.net*

Олег МУРАВСЬКИЙ

*кандидат історичних наук, старший науковий співробітник
вчений секретар*

*Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2776-5156>
e-mail: oleg-muravskiy@ukr.net*

РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКА ВІЙНА У ВІЗІЇ ПОЛЬСЬКОГО ПОЛІТИКУМУ (БЕРЕЗЕНЬ 2014 РОКУ – ЛЮТИЙ 2022 РОКУ)

Розглянуто бачення польським політикумом російсько-української війни від часу окупації країною-агресором Кримського півострова (2014) до початку повномасштабного вторгнення на українські землі (2022). Відзначено, що в польському суспільстві впродовж досліджуваного періоду панували антиросійські настрої, що знайшло відображення у відповідних заявах польських політиків, документах центральних органів влади. Наголошено, що Республіка Польща послідовно підтримувала Україну в її прагненні повернути збройним або ж дипломатичним шляхом окуповані Російською Федерацією території, намагалася актуалізувати «українське питання» на міжнародній арені. Констатовано, що владна еліта Польщі здебільша вважала незаконну окупацію Криму, здійснену Російською Федерацією, серйозним викликом у сфері міжнародної безпеки та правового порядку, який гарантував територіальну цілісність і суверенітет усіх держав.

Зазначено, що політична еліта Польщі критикувала Росію за порушення безпекового середовища Європи, відверту зневагу до міжнародного права, а також закликала естаблішмент країни-агресора до поваги суверенітету інших держав. У суспільно-політичній думці Польщі простежено домінування ідеї зміцнення відносин України з Європейським Союзом та Північноатлантичним альянсом, пропагування тези необхідності запровадження жорстких економічних санкцій щодо Росії. Спостережено гостру критику польською владою неоімперської політики Російської Федерації, зокрема окупацію Кримського півострова та стимулювання сепаратизму у східних областях України. Виснувано, що впродовж 2014–2022 рр. побачили світ численні резолюції вищого законодавчого органу Польщі, заяви польських дипломатів тощо, у яких відзначено «кричуще порушення міжнародного

права» країною-агресором, що призвело до «загрози стабільності та безпеці в Європі».

Ключові слова: Польща, Україна, політична еліта, окупація, Російська Федерація, Кримський півострів, дипломатія, політичні партії.

Збройна агресія Російської Федерації (РФ) проти України, розпочата 2014 р., стала однією зі знакових геополітичних подій ХХІ ст., докорінно трансформувала безпекове середовище країн Центрально-Східної Європи (ЦСЄ) і загалом змусила європейських політиків визначитися зі ставленням до країни-агресора. Не виняток і Республіка Польща (РП), яка, за словами польського дипломата Адама Ротфельда (Adam Rotfeld) й американського політолога Збігнева Бжезинського (Zbigniew Brzezinski), в 2010 р. започаткувала «перезавантаження» польсько-російських відносин без надмірного акценту на історичних конфліктах (Яковлева, 2013, с. 286).

Двостороннє потепління знайшло відображення також у доктринальних документах РП. Так, у документі під назвою «Пріоритети зовнішньої політики Польщі на 2012–2016 роки» було заплановано посилити польсько-російський діалог і «сконцентруватись на пошуку нових точок дотику» (Хилько, 2012, с. 1–5). Проте, незважаючи на цей факт, політична еліта Польщі, за винятком маргінальних політичних сил, консолідовано засудила агресію РФ проти України (2014). Українські аналітики справедливо зазначають, що, на відміну від деяких країн Західної і навіть Центральної Європи, Польща ніколи не мала жодних незручностей називати речі своїми іменами: Росія – безпосередній агресор; Крим – український; на Сході України – війна, спричинена/підтримувана Москвою; «Північний потік-2» – не економічний, а політичний проєкт і засіб гібридного впливу на Європу (Банахевич).

В українській та зарубіжній історіографії проблема ставлення польської еліти до російсько-української війни відображена здебільша в узагальнювальних наукових і науково-публіцистичних працях. Джерельну основу статті становлять документи центральних органів влади Польщі, матеріали періодичної преси, мемуарна література. Основна мета розвідки – проаналізувати ставлення польського політикуму до російсько-української війни 2014–2022 рр.

Політолог, професор Лодзького університету та голова Ради безпеки і оборони при Президентові Польщі Пшемислав Журавський вель Граєвський (Przemysław Żurawski vel Grajewski) зазначав, що «два українських Майдани 2004/2005 та 2013/2014 років об'єднували польську політичну еліту, надаючи їй спільну вищу ідею – підтримку Києва у боротьбі за незалежність від Москви» і саме тому в Польщі «немає значущих політичних сил, які б публічно наважилися поставити під сумнів цю мету як очевидний інтерес Польщі...» (Курносів).

РП, як і більшість країн-членів Організації Об'єднаних Націй (ООН) та інших міжнародних організацій, визнала інсценований окупантами фальсифікований т. зв. Кримський референдум¹ 2014 р. нелегітимним (Польща підтримує) та ініціювала дис-

¹ 16 березня 2014 р. у тимчасово окупованому Росією Криму і м. Севастопіль у супереч українському законодавству та законодавству Автономної Республіки (АР) Крим відбувся т. зв. референдум щодо статусу Криму (за силового тиску російських військових і воєнізованих «ополченців», а також за підтримки пропагандивих російських медіа). 18 березня 2014 р. підписано т. зв. «Договір про прийняття Республіки Крим до складу Російської Федерації».

кусію на тему можливої військової присутності сил Організації Північноатлантичного договору (НАТО) в Україні (Польща має ініціювати). «Польща вже зараз повинна розпочати двосторонні контакти з Україною, а також з партнерами по НАТО, аби обдумати можливу присутність військ Альянсу в Україні, бо це правдоподібно єдина і точно найміцніша сила, яка зможе затримати президента РФ Володимира Путіна», – зазначав заступник голови Європарламенту Ришард Чарнецький (Ryszard Czarnecki) (Польща має ініціювати).

У політичному середовищі країни активно обговорювали можливість загострення економічних санкцій проти Росії, а представники найбільшої в Польщі опозиційної партії «Закон та справедливість» («Prawo i Sprawiedliwość») у серпні 2014 р. закликали владу ініціювати відрахування Росії з Ради Європи й активніше діяти для її подальшої міжнародної ізоляції (Польська опозиція). Голова парламентської фракції цієї політичної партії Маріуш Блашчак (Mariusz Błaszczak) звинуватив польську владу в «пасивності стосовно України», звернувши увагу на те, що міністр закордонних справ Радослав Сікорський (Radosław Sikorski) не брав участі в переговорах глав Міністерств зовнішніх справ (МЗС) Німеччини, Франції, України та Росії у Берліні (Німеччина) (Польська опозиція). «Сьогодні роль моста між Україною та Євросоюзом перебирає Німеччина», – додав він, водночас зауваживши, що історія свідчить про те, що всі домовленості без участі поляків «погано закінчувалися для Польщі» (Польська опозиція). Політик закликав польську владу визнати «терористичними організаціями» сепаратистські утворення на Сході України, що дало би змогу офіційно зафіксувати факт співпраці РФ із незаконним збройним формуваннями т. зв. Луганською/Донецькою Народною Республікою (Л/ДНР) (Польська опозиція).

Розраховуючи на зближення Києва із Заходом та НАТО, Польща задекларувала участь у модернізації української армії. Президент країни Броніслав Коморовський (Bronisław Komorowski) зазначив, що Польща «братиме участь у процесі модернізації української оборонної системи відповідно до рішень НАТО, розраховуючи, що польська підтримка означатиме наближення України до стандартів і реальної співпраці з країнами Західного світу і НАТО» (Польща допоможе). На думку багатьох українських і польських аналітиків, тиск на Україну, який здійснює з 2014 р. Росія, став викликом, але одночасно й можливістю для впровадження нової формули стратегічного партнерства між Польщею й Україною з його внеском у безпеку ЦСЄ та ширше – євроатлантичного регіону (Петрась та ін., 2021, с. 18).

Питання російсько-української війни активно порушували політичні сили під час президентської кампанії 2015 р. Так, кандидат у президенти від найбільшої опозиційної партії Польщі «Закон та справедливість» Анджей Дуда (Andrzej Duda) різко засуджував російську агресію (Савицький). «Мені здається, – говорив політик, – що сучасна Росія немає нічого спільного з демократією. Це підтверджують щоденні порушення російської конституції. Така проблема є не тільки у внутрішній російській політиці, але й зовнішній. Це перша європейська держава, яка здійснила військове втручання у справи іншої незалежної європейської держави, захопивши частину її території» (Савицький). Анжей Дуда заявляв, що польській владі «варто подумати» про можливість відправлення своїх військових на Донбас (Росія не витримає). Ці слова розкритикував чинний президент Польщі Б. Коморовський, який висловив думку,

що реалізація таких ідей «більше би нашкодила, ніж допомогла Україні» (Росія не витримає).

Вибори Президента Польщі (2015), перемогу на яких здобув представник партії «Закон і справедливість» А. Дуда, та парламентські вибори (2015), де впевнено перемогла та ж опозиційна партія, здобувши 37,6 % голосів виборців (Проросійські сили), не змінили стратегічної зовнішньополітичної лінії Польщі щодо України. Як відзначали польські політичні оглядачі, обидва лідери парламентських перегонів – Ева Копач (Ewa Korpacz) (прем'єр-міністр Польщі 2014–2015 рр.) і Беата Шидло (Beata Szydło) (прем'єр-міністр Польщі 2015–2017 рр.) – «не мали жодних симпатій до Москви» (Волович). Проте деякі з них вважали, що Б. Шидло налаштована більш критично щодо РФ, ніж Е. Копач, хоча, знову ж таки, обидві лідерки виступали за посилення санкцій Заходу щодо Росії після окупації Криму (Волович).

Антиросійська риторика польської політичної еліти тільки посилювалася. Так, особлива увага до України та гарантування безпеки Польщі, якій також загрожувала агресивна політика РФ, були серед головних пріоритетів польської зовнішньої політики на 2016 р., про що, зокрема, заявляв міністр закордонних справ РП Гжегож Схетина (Grzegorz Schetyna) (Президент Польщі: Росія має піти з Криму). Глава польського зовнішньополітичного відомства констатував, що основна увага приділятиметься складній ситуації у східному сусідстві Європейського Союзу (ЄС): «Анексією Криму і агресивними діями проти України Росія підірвала глобальний безпековий порядок», – констатував Г. Схетина (Президент Польщі: Росія має піти з Криму).

Анжей Дуда також зазначав, що цивілізований світ повинен вимагати повернення до таких геополітичних відносин, які були до анексії Криму. Він зауважив, що «приєднання» Криму до Росії відбулося з порушення норм міжнародного права і створено «дуже небезпечний прецедент», який НАТО «слід сприймати серйозно» (Президент Польщі: Росія має піти з Криму). Глава уряду Польщі Б. Шидло констатувала, що країни ЄС тільки спільними зусиллями можуть домогтися закінчення російсько-українського конфлікту (Шидло). «Безпечна, спокійна, суверенна Україна – це безпечна Європа», – заявляла прем'єр-міністр Польщі (Реакція).

Лідери ЄС 22 червня 2017 р. погодили рішення щодо продовження економічних санкцій проти РФ, запроваджених через збройну агресію проти України. Після саміту ЄС у Брюсселі (Бельгія) глава уряду Польщі Б. Шидло вкотре наголосила, що її країна виступає за продовження санкцій проти Росії, а «якщо це буде необхідно – то і за їх посилення» (Шидло не виключає). За її словами, Польща на саміті наголошувала, що санкції мають залишатися до виконання РФ Мінських домовленостей. «Ми також притримуємося думки, що потрібно подумати над наступним: якщо санкції не будуть ефективними, то їх потрібно буде посилити», – зазначала високопосадовець (Шидло не виключає).

Призначення у грудні 2017 р. нового прем'єр-міністра Польщі закономірно привело до кадрових змін в уряді: 9 січня 2018 р. змінено керівників дев'яти польських міністерств, зокрема у відставку відправлено міністра оборони Антонія Мадеревича (Antoni Macierewicz) та зовнішніх справ Вітольда Вашиковського (Witold Waszczykowski), якого, на думку українських медіа, українська влада «ще довго пам'ятатиме саме через його політику “спалювання мостів” у відносинах з Києвом» (Костіна). Від нового міністра закордонних справ Польщі Яцека Чапутовича

(Jacek Czaputowicz) українська влада чекала збереження антиросійської політики Польщі та тіснішого розвитку українсько-польських відносин. Підстави для подібних очікувань були. Так, до прикладу, у лютому 2015 р. в інтерв'ю журналу «Kontakt» один із лідерів партії «Закон і справедливість» стверджував: «Ми абсолютно не повинні визнавати анексію Криму чи відчуження Донбасу. Суверенітет є інституцією міжнародного права, відмова від цієї засади означала б повернення права сили. Право України на територіальну цілісність домінує над правом народів на самовизначення. Якщо якась частина держави хоче відокремитися, вона мусить отримати на це згоду уряду» (Костіна).

Польща активно почала лобіювати ідею введення на де-факто окуповану РФ українську територію міжнародного миротворчого контингенту. Зокрема, 18 травня 2018 р. Президент Польщі А. Дуда на засіданні Ради Безпеки ООН заявив, що незаконна анексія й окупація Криму та сепаратисти на Донбасі, яких підтримують «треті країни», стали великим викликом не тільки для України, а й для стабільності всієї Європи. «Польща підтримує ідею направлення Організацією об'єднаних націй операції підтримання миру на сході України, – зазначав Президент Польщі. – Мандат такої операції не повинен обмежуватися захистом спеціальної місії спостереження ОБСЄ, але має охоплювати весь конфліктний регіон, включаючи весь українсько-російський кордон, визнаний міжнародним співтовариством» (Президент Польщі підтримав ідею миротворчої місії).

Президентські вибори в Україні 2019 р. змінили вертикаль влади в нашій державі, проте не вплинули на її зовнішньополітичний антиросійський курс. У заяві польського МЗС із цього приводу констатовано, що Польща вірить у незмінність зовнішньополітичних пріоритетів України. «Ми сподіваємося, що вибори приведуть до створення стабільної більшості у Верховній Раді та створення нового уряду, який разом з президентом Володимиром Зеленським прискорить процес необхідних реформ і продовжить курс на зміцнення відносин України з ЄС і НАТО», – сказано в заяві. У МЗС наголосили, що Польща продовжуватиме підтримувати європейські й євроатлантичні прагнення України та її модернізацію, а також незалежність, суверенітет і територіальну цілісність на тлі агресивних дій Росії (У Польщі сподіваються).

Очільник польського МЗС Я. Чапутович в інтерв'ю виданню «Rzeczpospolita» (2019) стверджував також про безперспективність розвитку російсько-польських відносин, адже «Росія не змінила свою політику щодо України, щодо демократичної опозиції або щодо угоди про РСМД». Він також зауважив, що Москва все ще порушує міжнародне право та не виконує Мінські домовленості. «На жаль, у наших відносинах немає прориву», – резюмував глава польської дипломатії (Глава МЗС Польщі). Водночас політична еліта Польщі була стурбована тим фактом, що деякі країни ЄС «стають все більш дружніми» до Росії. Про це, зокрема, заявляв заступник міністра закордонних справ Польщі Марцін Пшидач (Marcin Przydacz) в інтерв'ю «Reuters», після того як у РФ затримали понад 1 000 осіб під час протестів із вимогою вільних виборів. «Схоже, що деякі європейські лідери не усвідомлюють, що їх діяльність сприймається як спроба розморозити відносини, і якщо це так, то їх політика вводить в оману», – констатував дипломат (Польща застерігає).

«У шості роковини анексування Криму Росією, що передувало збройній агресії на сході України, Польща незмінно засуджує незаконну окупацію Автономної Республіки Крим та міста Севастополь. Ми послідовно підтримуємо територіальну

цілісність та суверенітет України, відповідно до Резолюції Генеральної Асамблеї ООН від 27 березня 2014 року. Наголошуємо на тривалому зобов'язанні не визнавати – зараз і в майбутньому – незаконну анексію Криму», – констатовано в заяві Міністерства закордонних справ Польщі (2020). У документі стверджено, що незаконна анексія Криму, здійснена РФ, – це серйозний виклик для міжнародної безпеки та правового порядку, який гарантує територіальну цілісність і суверенітет усіх держав (Заява МЗС Польщі).

Задля посилення національної безпеки Польщі 12 травня 2020 р. А. Дуда підписав нову стратегію національної безпеки країни, де головним стратегічним партнером залишалися США, а головною загрозою була визначена «неоімперіальна політика влади Російської Федерації» (Сердюк). У Польщі заявляли, що Росія «інтенсивно розширює військовий наступальний потенціал» (зокрема й на західному стратегічному напрямку), а також проводить масштабні військові навчання, що ґрунтуються на сценаріях, які передбачають конфлікт із країнами НАТО, швидке перекидання великих військових бригад і навіть застосування ядерної зброї (Сердюк).

Антиросійська риторика домінувала також у резолюції, яку 21 квітня 2021 р. ухвалила Комісія у закордонних справах і ЄС Сенату Польщі. У документі зазначено, що Росія зосереджує війська біля кордонів України, а також наголошено на зростанні мілітаризації окупованого Росією Криму, підвищеній активності російського флоту в Чорному морі, де «всупереч міжнародному праву оголошено блокаду Керченської протоки» (Сенат Польщі ухвалив резолюцію, 2021). Комісія заявляла, що подальші спроби ескалації Росією напруження треба інтерпретувати як «продовження стратегії дестабілізації Європи». У резолюції акцентовано, що збройний конфлікт уже призвів до понад 13 тис. жертв серед військових і цивільних. «Комісія висловлює глибоку повагу героїчному українському народові, який захищає свою незалежність. Комісія підтверджує глибоке переконання, що український народ має право на самовираження, зокрема вибір своєї стратегічної орієнтації і своїх союзів», – наголошено в документі (Сенат Польщі ухвалив резолюцію, 2022).

Польсько-українському діалогу сприяли інтенсивні контакти представників центральних органів влади. Активним у питанні російсько-української війни було оточчя Президента Польщі. Зокрема, постійні консультації між собою проводили секретар Ради національної безпеки та оборони України Олексій Данілов і голова Бюро нацбезпеки Польщі Павел Солох (Paweł Soloch). Регулярно спілкувалися між собою радники з міжнародних питань президентів України й Польщі – Ігор Жовква та Кшиштоф Щерський (Krzysztof Szczerski) (Банахевич).

Віцемаршалок Сейму від провладної партії «Закон і справедливість» Малгожата Госевська (Małgorzata Gosiewska) у квітні 2021 р. закінчила майже тижневе турне Україною, відвідавши найгарячіші точки на лінії зіткнення. «Її меседжі після цього візиту не викликають двозначностей: Україна потребує підтримки, і Польща її надасть», – писала польська преса (Банахевич). 3 травня 2021 р. Президент України Володимир Зеленський під час робочого візиту до РП взяв участь в урочистостях із нагоди 230-ї річниці Конституції, що стало ще одним інформаційним приводом для клеймування польським політикумом збройної агресії РФ проти України (У Польщі).

Потужним кроком РП у сфері підтримки України під час російсько-української війни стала її участь у саміті Кримської платформи, який розпочав роботу

23 серпня 2021 р. Президент Польщі заявив, що Польща не визнає незаконної окупації Кримського півострова РФ (Дуда на Кримській платформі). «Я стою тут сьогодні перед вами, щоб чітко сказати нашим українським братам: поляки вас розуміють. Вашу ситуацію, ваші почуття, ваші страждання. Ви можете розраховувати на нашу підтримку», – зазначав А. Дуда (Дуда на Кримській платформі). Він також зазначив, що його країна є і буде активним учасником Кримської платформи. «Крим – це Україна, ще не вмерла Україна», – завершив промову він (Дуда на Кримській платформі).

На тлі російсько-білоруських військових навчань «Союзна рішучість-2022» поблизу кордонів України польсько-українські контакти значно інтенсифікувалися, що сприяло появі низки офіційних документів, у яких засуджувалася російська агресивна зовнішня політика (Климковецький). Так, за результатами телефонної розмови віцеспікера Парламенту України Олени Кондратюк із віцемаршалом Сейму Польщі Ришардом Терлецьким (Ryszard Terlecki), що відбулася 25 січня 2022 р., 27 січня Сейм ухвалив резолюцію, якою засудив агресивні дії Росії та попросив уряди країн ЄС і НАТО надати всебічну підтримку Україні на тлі російської агресії (Коновал). «Звертаємося до урядів країн НАТО та Європейського Союзу з проханням надати всебічну підтримку Україні, яка опинилася перед обличчям війни, і тверду відповідь держав-членів Європейського Союзу та Організації Північноатлантичного договору на агресію Російської Федерації», – наголошено в документі (Коновал).

Також Сейм виступив проти запуску газопроводу «Північний потік-2», який, на думку парламентарів, «розриває європейську єдність перед обличчям агресивних дій Російської Федерації» (Коновал). У Сеймі наголосили, що Україна суверенна, вільна і демократична держава. «Цілісність її території, недоторканність її кордонів і право на самовизначення українського народу жодним чином не повинні порушуватися. Українське суспільство має право вирішувати своє майбутнє. Шлях України до членства в Європейському Союзі і НАТО має залишатися відкритим, і її право на вступ є безперечним», – наголошено в резолюції (Коновал).

На пресконференції 31 січня 2022 р. голова Бюро нацбезпеки Польщі Павел Солох заявив про готовність надати Україні оборонне озброєння на тлі зростання загрози наступу з боку Росії. Зокрема, йшлося про десятки тисяч боєприпасів та озброєння для протиповітряної оборони. Зазначено також, що Польща готова надати Україні гуманітарну допомогу, зокрема засоби, необхідні для евакуації населення й охорони здоров'я (Климковецький).

Напередодні візиту до Києва 1 лютого 2022 р. Прем'єр-міністр Польщі Матеуш Моравецький (Mateusz Morawiecki) запропонував «сформувати широку європейську коаліцію в протидію російській агресії» (Матеуш Моравецький). В інтерв'ю агенції РАТ (Polska Agencja Telegraficzna) високопосадовець зауважив, що «у світлі загрози для суверенітету України потрібними є не лише дипломатичні жести, але й реальна допомога» і Польща «готова її надати нашому сусідові» (Матеуш Моравецький). Під час брифінгу з українським Прем'єр-міністром Денисом Шмигалем, Матеуш Моравецький констатував, що у Варшаві готуються до «найгіршого варіанту розвитку подій» (Матеуш Моравецький). «Польща готується, і в найгіршому варіанті, але я сподіваюся, що такого не станеться, ми готові приймати українських поранених та евакуювати частину громадян», – заявив голова польського уряду. Він додав, що

суверенна й демократична Україна – в інтересах усієї Європи. Саме тому Польща готова надавати сусідній країні допомогу в газовій сфері, обороні, стабілізації економіки та гуманітарній сфері (Польща готова прийняти).

Верхня палата польського парламенту (Сенат) 4 лютого 2022 р. ухвалила резолюцію на підтримку України. Як зазначено в документі, вільна Україна – один із гарантів безпеки Польщі. «Сьогодні Україна зіткнулася зі смертельною небезпекою – загрози чергового вторгнення. Відтак дуже важливо, щоб польська влада надійно підтримувала нашого сусіда, адже немає безпечної Польщі без незалежної України», – наголошено в резолюції (Сенат Польщі ухвалив резолюцію). Як зазначено, Сенат підтримує надання Україні політичної та фінансової допомоги, постачання зброї, а також участь військових країн-членів НАТО у навчанні українських військових. Акцентовано, що всі дії, спрямовані проти агресора (РФ), мають величезний вплив на моральний дух українського народу (Сенат Польщі ухвалив резолюцію, 2022).

Згодом, 10 лютого 2022 р., у Верховній Раді України відбулася зустріч із головою Комітету закордонних справ та ЄС Сенату Польщі Богданом Кліхом (Bogdan Klich). Він зауважив, що ухвалення польським Сеймом резолюції 4 лютого свідчить про безумовну підтримку України з боку Польщі: «Резолюція підтримана усіма силами одноставно. Ми розцінюємо ситуацію навколо України як ключову для нашої безпеки» (У Верховній Раді України).

Голова Комітету Верховної Ради України з питань інтеграції України до ЄС Іванна Климпуш-Цинцадзе зазначила, що Україна потребує підтримки польських колег у тому, щоб разом працювати над збереженням європейської єдності у протистоянні Росії: «Для нас іноді значно важче достукатися до скептично налаштованих країн у Європейському Союзі чи Північноатлантичному альянсі, ніж якби ви це робили через свої канали. Тому ми радо підтримаємо ініціативи Парламенту Польщі, спрямовані на те, щоби переконати тих, хто неохоче чи скептично ставиться до стримування Росії», – констатувала народний депутат (У Верховній Раді України).

Безпосередньо напередодні повномасштабного російського вторгнення в Україну, 23 лютого 2022 р., нижня палата польського парламенту (Сейм) прийняла резолюцію щодо засудження агресії Росії в Україні (документ прийнято одноголосно шляхом акламації – оплесками польських законодавців стоячи) (Сейм Польщі ухвалив резолюцію). «Рішення Російської Федерації визнати незалежність двох територій, що є невід’ємними частинами України, відкрито порушує прийняті міжнародним співтовариством норми й означає відкидання російською стороною усіх шляхів порозуміння у відповідності до міжнародного права», – стверджено в резолюції (Сейм Польщі ухвалив резолюцію).

Наголошено, що постанова Владіміра Путіна (Владимир Путин) порушує фундаментальні принципи міжнародного права, тому не може бути визнаною будь-якою іншою державою. «Україна – незалежна, суверенна і демократична держава. Визнання Росією конституцій самопроголошених так званих Луганської та Донецької республік фактично означає намір захопити територію України, тому це дії суто військового характеру», – стверджено в документі (Сейм Польщі засудив агресію).

Варто зацентувати, що в Польщі впродовж 2014–2021 рр. помітна діяльність окремих (нечисельних) проросійських політичних сил. «Відверто проросійських ор-

ганізацій і ЗМІ в Польщі мало, вони нечисленні, однак [їх] все частіше можна побачити в публічному просторі. Йдеться про те, що Росія “підгодує” ці організації. І саме вони працюють, щоб витягти із забуття стару [польсько-українську – *Авт.*] ворожнечу», – зазначав головний редактор мультимедійного порталу українців Польщі PROstir.pl. Ігор Ісаєв (За прізвищами).

Зокрема, на початку 2015 р. у Польщі була створена перша відверто проросійська партія «Зміна» («Zmiana») (на її відкриття засновники навіть хотіли запросити діячів псевдореспублік Л/ДНР, проте польські спецслужби заборонили їм в'їзд до країни (За прізвищами). Згодом, у 2016 р., Агентство внутрішньої безпеки Польщі заарештувало лідера партії Матеуша Піскорського (Mateusz Piskorski), який виправдовував окупацію Криму, а у 2013–2016 рр. «брав участь в діях російської розвідки, спрямованих проти Польщі, проводячи зустрічі з особами, контактними з російською розвідкою, виконуючи завдання, пов'язані з пропагандою інтересів Росії і маніпулюючи польською громадською думкою, отримуючи за цю діяльність фінансову винагороду» (Спецслужби Польщі). Політик також часто їздив на окуповану територію Донбасу, був «спостерігачем» на псевдовиборах 2014 р. у Криму, а також на окупованих територіях Луганської та Донецької обл. (У Польщі заарештували).

Ще одна проросійська політична партія Польщі – «Конгрес нових правих», один з ініціаторів створення якої – євродепутат Януш Корвін-Мікке (Janusz Korwin-Mikke) – відвідував окупований РФ Крим, а також підтримував проросійських сепаратистів (За прізвищами). Антиукраїнські висловлювання часто лунали від представників панк-партії «Кукіз'15» («Kukiz'15»), націоналістичних організацій, зокрема «Табору великої Польщі» («Obóz Wielkiej Polski»), які, до речі, взяли відповідальність за знищення частини українських пам'яток у Польщі, організації «У Росію без візи» («Do Rosji bez wizu») та ін. (За прізвищами).

Нерідко польські симпатки В. Путіна з'являлися на польському телебаченні, а їхні статті публікували на сторінках періодичної преси. Проросійські й антиукраїнські гасла можна знайти в польськомовній мережі Internet. Із цього приводу головний редактор польського порталу Eastbook.eu Кшиштоф Нечипор (Krzysztof Nieczypor) зауважував: «Коментарі, що зараз публікуються в польському Інтернеті – більш складні, мають мериторичний характер, використовують посилення на псевдоаналітичні тексти і мають на меті переконати користувачів у правдивості слів тих, хто на боці Путіна. В польському Інтернеті для цього часто використовується ідеологія Александра Дугіна чи ідея панславізму на противагу Заходу. Такий пропутінський наратив створюють якраз так звані польські “аналітики і експерти”. Це маргінальне явище, натомість, настільки галасливе, ефективне та професійне, що дуже помітне в мережі. Це кільканадцять людей в маленьких групах, які не мають жодного політичного значення, але роблять галас в Інтернеті. Їхнє завдання – вбивати клин у польсько-українське порозуміння, наголошуючи на певних історичних проблемах...» (Антиукраїнська пропаганда).

Загалом, антиукраїнські висловлювання польських політичних еліт гостро засуджує суспільство і влада, вони призводять до гучних політичних скандалів. Для прикладу, 21 липня 2021 р. радник лідера партії «Польща – 2050» («Polska 2050»), експосол РП у РФ Катаржина Пелчинська-Наленч (Katarzyna Pełczyńska-Nałęcz) заявила, що одного дня доведеться «закрити очі на окупацію Криму», щоб росіяни «відчули

своє європейське коріння» (У польській партії). На запитання кореспондента: «Чи можна полюбити Росію з Кримом і Донбасом?», вона відповіла, що із Кримом «такий варіант ймовірний» (У польській партії). «Будьмо реалістами, нам не сподобається Росія з Донбасом, але, можливо, колись із Кримом не буде виходу... Навіть у дуже демократичній Росії з дуже демократичною владою я не бачу повернення Криму», – зазначила дипломат (У польській партії). Після набуття розголосу, партія «Польща – 2050» була змушена визнати, що «висловлювання Катажини Пелчинської-Наленч було неправильно витлумачено інтерв'юером...» (Неправильно виклали).

Отже, з часу російської збройної агресії проти України 2014 р. більшість польського політикуму незалежно від політичного табору різко засудили РФ за окупацію українського Кримського півострова та підтримку незаконних військових формувань у східних областях України. Впродовж 2014–2022 рр. побачили світ численні резолюції вищого законодавчого органу Польщі, заяви польських дипломатів тощо, у яких відзначено «кричуще порушення міжнародного права» країною-агресором, що призвело до «загрози стабільності та безпеці в Європі». Оцінюючи події в Україні крізь призму власної національної безпеки, польська владна еліта не бачила перспектив налагодження добросусідських відносин із РФ та всіляко підтримувала ініціативи України, спрямовані на ослаблення країни-агресора.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Антиукраїнська пропаганда в польському Інтернеті: чи багато галасу даремно? (2015). <http://archiwum.polradio.pl/5/198/Artykul/196198>

Банахевич, Ю. *Польща – у грі. На українському напрямі, проти Росії.* (2023). <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3235284-polsa-u-gri-na-ukrainskomu-naprami-proti-rosii.html>

Волович, О. (2015). *Українсько-польські відносини: «...без вільної України не буде і вільної Польщі».* https://bintel.org.ua/nash_archiv/archiv-regioni/archiv-yevropa/archiv-polshha/pol_vybir/

Глава МЗС Польщі спрогнозував можливість прориву у відносинах з РФ. (2019). <https://www.eurointegration.com.ua/news/2019/08/19/7099817/>

Дуда на Кримській платформі зробив сильну заяву. (2021). <https://www.slovoidilo.ua/2021/08/23/novyna/polityka/duda-krumskij-platformi-zrobuv-sylnu-zayavu>

За прізвищами. Хто роздуває в Польщі антиукраїнську істерію. (2017). <https://www.volynnews.com/news/policy/za-prizvyshchamy-khto-rozduvaye-v-polshchi-antyu-krayinsku-isteriiu/>

Заява МЗС Польщі у шосту річницю анексії Криму Росією. (2020). <https://www.polskieradio.pl/398/7856/Artykul/2475221>

Климковецький, М. (2020). *Польща готова передати Україні оборонну зброю на тлі російської агресії.* <https://hromadske.ua/posts/polsha-gotova-peredati-ukrayini-oboronnu-zbroyu-na-tli-rosijskoyi-agresiyi>

Комаровський заявив, що надалі підтримуватиме Україну. (2015). https://galinfo.com.ua/news/komarovskyu_zayavuv_shcho_nadali_pidtrymuvatyme_ukrainu_198527.html

Коновал, В. (2022). *Сейм Польщі ухвалив резолюцію, в якій засудив дії РФ і закликав підтримати Україну.* <https://pravdatutnews.com/politics/2022/01/27/12217-seym-polshchi-uhvalyv-rezolyuciyu-v-yakiy-zasudyv-diyi-rf-i>

Костіна, І. (2018). *Перезавантаження Польщі: що дасть Україні зміна ключових польських міністрів.* <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2018/01/10/7075846/>

Курносов, А. (2022). *Польський para bellum: підтримка України та національний інтерес Польщі*. <https://www.radiosvoboda.org/a/ukrayina-polshcha-zahroza-viyny-rosiya/31654842.html>

Матеуш Моравецький: «Якщо історії є що сказати, то вона говорить так: Володимира Путіна потрібно зупинити, поки не пізно». (2022). https://lb.ua/news/2022/02/01/504342_mateush_moravetskiy_yakshcho_istorii_ie.html

Неправильно виклали: однопартійці пояснили слова експосла Польщі про «російський» Крим. (2021). <https://www.ukrinform.ua/rubric-crimea/3285277-nepravilno-viklali-odnopartijci-poasnili-slova-eksposla-polsi-pro-rosijskij-krim.html>

Петрась, М., Балюк, В., Перепелиця, Г. (наук. ред.). (2021). *Стан та перспективи стратегічного партнерства Польщі та України. Погляд з Польщі та України. Аналітична доповідь*. Люблін; Київ, 18.

Польська опозиція закликає владу ініціювати виключення Росії із Ради Європи. (2014). <https://www.eurointegration.com.ua/news/2014/08/19/7025179/>

Польща готова прийняти громадян України у разі вторгнення РФ – Моравецький. (2022). <https://tsn.ua/svit/polscha-gotova-priinyati-gromadyan-ukrayini-u-razi-vtorgnennya-rf-moravecki-1966672.html>

Польща допоможе українській армії», – Коморовський. <https://day.kyiv.ua/uk/news/061014-polshcha-dopomozhe-ukrayinskiy-armiyi-komorovskiy>

Польща застерігає країни ЄС від зближення з Росією. (2019). <https://www.eurointegration.com.ua/news/2019/08/8/7099455/>

Польща має ініціювати дискусію про присутність НАТО в Україні – заступник голови ЄП. (2014). <https://www.eurointegration.com.ua/news/2014/08/19/7025175/>

Польща підтримує продовження санкцій проти Росії через окупацію Криму. (2021). <https://www.ukrinform.ua/rubric-crimea/3209392-polsa-pidtrimue-prodovzenna-sankcij-proti-rosii-cerez-okupaciju-krimu.html>

Президент Польщі підтримав ідею миротворчої місії ООН на Донбасі. (2018). <https://www.eurointegration.com.ua/news/2018/05/18/7081874/>

Президент Польщі: Росія має піти з Криму. (2016). <https://ua.krymr.com/a/news/27645716.html>

Проросійські сили не пройшли до польського Сейму – офіційні результати. (2015). <https://www.eurointegration.com.ua/news/2015/10/27/7039951/>

Реакція Вишеградської четвірки на війну в Україні – огляд дій та заяв. (2022). <https://kanaldom.tv/uk/reakcija-vyshegradskoyi-chetvirky-na-vijnu-v-ukrayini-oglyad-dij-ta-zayav-video/>

Росія не витримає війни з НАТО – польський генерал. (2015). <https://www.unian.ua/politics/1035630-rosiya-ne-vitrimae-viyni-z-nato-polskiy-general.html>

Савицький, Ю. Новий президент Польщі Анджеї Дуда підтримує Україну. (2015). <https://www.radiosvoboda.org/a/27034786.html>

Сейм Польщі засудив агресію Росії в Україні. (2023). <https://www.ukrinform.ua/rubric-uaazom/3410206-cejm-polsi-zasudiv-agresiu-rosii-v-ukrayini.html>

Сейм Польщі ухвалив резолюцію з засудженням агресії РФ проти України. (2022). <https://www.eurointegration.com.ua/news/2022/02/23/7134494/>

Сенат Польщі ухвалив резолюцію на підтримку України. (2021). <https://armyinform.com.ua/2021/04/21/senat-polshhi-uhvalyv-rezolyuciyu-na-pidtrymku-ukrayiny/>

Сенат Польщі ухвалив резолюцію на підтримку України. (2022). <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3397772-senat-polsi-uhvaliv-rezolu-ciu-na-pidtrimku-ukraini.html>

Сердюк, В. (2020). *Оборонна стратегія Польщі 2020: «За» розширення НАТО та ЄС, головна загроза – РФ*. <http://civildiplomat.com/publications/oboronna-strategiya-polshhi-2020-za-rozshirennya-nato-ta-yes-golovna-zagroza-rf>

Спецслужби Польщі: Партію Зміна створили за кошт росіян. (2016). <http://archiwum.polradio.pl/5/38/Artykul/254282>

У Верховній Раді України відбулася зустріч із головою Комітету закордонних справ та Європейського Союзу Сенату Польщі. (2022). *Інформаційне управління Апарату Верховної Ради України*. https://www.rada.gov.ua/news/news_kom/219305.html

У польській партії, представленій в Сенаті та Сеймі, принесли «закриття очей» на окупацію Криму. (2021). <https://espreso.tv/u-polskiy-partii-predstavleniy-v-senati-ta-seymi-pripustili-zakrittya-ochey-na-okupatsiyu-krimu>

У Польщі заарештували проросійського політика, який виправдовував анексію Криму. (2016). https://lb.ua/world/2016/05/18/335480_polshe_arestovali_prorossiyskogo.html

У Польщі Президент взяв участь в урочистостях з нагоди 230-ї річниці Конституції 3 травня. (2021). <https://www.president.gov.ua/news/u-polshi-prezident-vzyav-uchast-v-urochistostyah-z-nagodi-23-68245>

У Польщі сподіваються, що новий уряд України продовжить курс в ЄС і НАТО. (2019). <https://www.eurointegration.com.ua/news/2019/07/23/7098781/>

Хилько, О. (2012). Нова зовнішня політика Польщі: виклик чи шанс для України? *Зовнішні справи*, 4, 1–5.

Шидло: «ЄС вирішить конфлікт України і РФ». (2016). https://www.ukrinform.ua/rubric-other_news/1964774-sidlo-es-virisit-konflikt-ukraini-i-rf.html

Шидло не виключає посилення санкцій проти Росії. (2017). <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/2253483-sidlo-ne-viklucae-posilenna-sankcij-proti-rosii.html>

Яковлева, І. (2013). Генеза формування концептуальних засад східного напрямку зовнішньої політики Республіки Польща, *Актуальні проблеми політики: зб. наук. праць*, 48, 282–289.

REFERENCES

Antyukrainska propahanda v polskomu Interneti: chy bahato halasu daremno? (2015). <http://archiwum.polradio.pl/5/198/Artykul/196198> (in Ukrainian).

Banakhevych, Yu. (2023). *Polshcha – u hri. Na ukrainskomu napriami, proty Rosii*, <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3235284-polsa-u-gri-na-ukrainskomu-napriami-proti-rosii.html> (in Ukrainian).

Volovych, O. (2015). *Ukrainsko-polski vidnosyny: «...bez vilnoi Ukrainy ne bude i vilnoi Polshchi»*. https://bintel.org.ua/nash_archiv/archiv-regioni/archiv-yevropa/archiv-polshha/pol_vybir/ (in Ukrainian).

Hlava MZS Polshchi sprohnozuvav mozhlyvist proryvu u vidnosynakh z RF. (2019). <https://www.eurointegration.com.ua/news/2019/08/19/7099817/> (in Ukrainian).

Duda na Krymskii platformi zrobyv sylnu zaiavu. (2021). <https://www.slovoidilo.ua/2021/08/23/novyna/polityka/duda-krymskij-platformi-zrobyv-sylnu-zayavu> (in Ukrainian).

Za prizvyshchamy. Khto rozduvaie v Polshchi antyukrainsku isteriiu. (2017). <https://www.volynnews.com/news/policy/za-prizvyshchamy-khto-rozduvaye-v-polshchi-antuyukrayinsku-isteriiu/> (in Ukrainian).

Zaiava MZS Polshchi u shostu richnytsiu aneksii Krymu Rosiieiu. (2020). <https://www.polskieradio.pl/398/7856/Artykul/2475221> (in Ukrainian).

Klymkovetskyi, M. (2020). *Polshcha hotova peredaty Ukraini oboronnu zbroiu na tli rosiiskoi ahresii.* <https://hromadske.ua/posts/polsha-gotova-peredati-ukrayini-oboronnu-zbroiu-na-tli-rosijskoyi-agresiyi> (in Ukrainian).

Komarovskyi zaiavyv, shcho nadali pidtrymuvatyme Ukrainu. (2015). https://galinfo.com.ua/news/komarovskyi_zayavyv_shcho_nadali_pidtrymuvatyme_ukrainu_198527.html (in Ukrainian).

Konoval, V. (2022). *Seim Polshchi ukhvalyv rezoliutsiiu, v yakii zasudyv dii RF i zaklykav pidtrymaty Ukrainu.* <https://pravdatutnews.com/politics/2022/01/27/12217-seym-polshchi-uhvalyv-rezolyuciyu-v-yakii-zasudyv-diyi-rf-i> (in Ukrainian).

Kostina, I. (2018). *Perezavantazhennia Polshchi: shcho dast Ukraini zmina kliuchovykh polskykh ministriv.* <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2018/01/10/7075846/> (in Ukrainian).

Kurnosov, A. (2022). *Polskyi para bellum: pidtrymka Ukrainy ta natsionalnyi interes Polshchi.* <https://www.radiosvoboda.org/a/ukrayina-polshcha-zahroza-viyny-rosiya/31654842.html> (in Ukrainian).

Mateush Moravetskyi: *«Iakshcho istorii ye shcho skazaty, to vona hovoryt tak: Volodymyra Putina potribno zupynyty, poky ne pizno».* (2022). https://lb.ua/news/2022/02/01/504342_mateush_moravetskiy_yakshcho_istorii_ie.html (in Ukrainian).

Neppravylno vyklaly: odnopartiitsi poiasnyly slova eksposla Polshchi pro «rosiiskiy» Krym. (2021). <https://www.ukrinform.ua/rubric-crimea/3285277-nepravilno-vyklali-odnopartiitsi-poasnyli-slova-eksposla-polsi-pro-rosijskij-krim.html> (in Ukrainian).

Pietras, M., Baliuk, V., & Perepelytsia, H. (Eds.). (2021). *Stan ta perspektyvy stratehichnoho partnerstva Polshchi ta Ukrainy. Pohliad z Polshchi ta Ukrainy. Analitychna dopovid.* Liublin; Kyiv, 18 (in Ukrainian).

Polska opozytisia zaklykaie vladu initsiiuvaty vykliuchennia Rosii iz Rady Yevropy. (2014). <https://www.eurointegration.com.ua/news/2014/08/19/7025179/> (in Ukrainian).

Polshcha hotova pryiniaty hromadian Ukrainy u razi vtornhennia RF – Moravetskyi. (2022). <https://tsn.ua/svit/polscha-gotova-priynyati-gromadyan-ukrayini-u-razi-vtorgnennya-rf-moraveckiy-1966672.html> (in Ukrainian).

Polshcha dopomozhe ukrainskii armii», – Komorovskyi. <https://day.kyiv.ua/uk/news/061014-polshcha-dopomozhe-ukrayinskiy-armiyi-komorovskiy> (in Ukrainian).

Polshcha zasterihaie krainy YeS vid zblyzhennia z Rosiieiu. (2019). <https://www.eurointegration.com.ua/news/2019/08/8/7099455/> (in Ukrainian).

Polshcha maie initsiiuvaty diskusiiu pro prysutnist NATO v Ukraini – zastupnyk holovy YeP. (2014). <https://www.eurointegration.com.ua/news/2014/08/19/7025175/> (in Ukrainian).

Polshcha pidtrymaie prodovzhennia sanktsii proty Rosii cherez okupatsiiu Krymu. (2021). <https://www.ukrinform.ua/rubric-crimea/3209392-polsa-pidtrimue-prodovzenna-sankcij-proti-rosii-cerez-okupaciu-krimu.html> (in Ukrainian).

Prezydent Polshchi pidtrymav ideiu myrotvorchoi misii OON na Donbasi. (2018). <https://www.eurointegration.com.ua/news/2018/05/18/7081874/> (in Ukrainian).

Prezydent Polshchi: Rosiia maie pity z Krymu. (2016). <https://ua.krymr.com/a/news/27645716.html> (in Ukrainian).

Prorosiiski syly ne proishly do polskoho Ceimu – ofitsiini rezultaty. (2015). <https://www.eurointegration.com.ua/news/2015/10/27/7039951/> (in Ukrainian).

Reaktsiia Vyshehradskoi chetvirky na viinu v Ukraini – ohliad dii ta zaiav. (2022). <https://kanal-dom.tv/uk/reakcziya-vyshegradskoyi-chetvirky-na-vijnu-v-ukrayini-oglyad-dij-ta-zayav-video/> (in Ukrainian).

Rosiia ne vytrymaie viiny z NATO – polskiy heneral. (2015). <https://www.unian.ua/politics/1035630-rosiia-ne-vitrimae-viyni-z-nato-polskiy-general.html> (in Ukrainian).

Savytskyi, Yu. (2015). *Novyi prezident Polshchi Andzhei Duda pidtrymuie Ukrainu.* <https://www.radiosvoboda.org/a/27034786.html> (in Ukrainian).

Seim Polshchi zasudyv ahresiiu Rosii v Ukraini. (2023). <https://www.ukrinform.ua/rubric-uarazom/3410206-cejm-polsi-zasudiv-agresiu-rosii-v-ukraini.html> (in Ukrainian).

Seim Polshchi ukhvalyv rezoliutsiiu z zasudzhenniam ahresii RF proty Ukrainy. (2022). <https://www.eurointegration.com.ua/news/2022/02/23/7134494/> (in Ukrainian).

Senat Polshchi ukhvalyv rezoliutsiiu na pidtrymku Ukrainy. (2021). <https://armyinform.com.ua/2021/04/21/senat-polshhi-uhvalyv-rezolyucziyu-na-pidtrymku-ukrayiny/> (in Ukrainian).

Senat Polshchi ukhvalyv rezoliutsiiu na pidtrymku Ukrainy. (2022). <https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/3397772-senat-polsi-uhvaliv-rezoluciu-na-pidtrimku-ukraini.html> (in Ukrainian).

Serdiuk, V. (2020). *Oboronna stratehiia Polshchi 2020: «Za» rozshyrennia NATO ta YeS, holovna zahroza – RF.* <http://civildiplomat.com/publications/oboronna-strategiya-polshhi-2020-za-rozshyrennya-nato-ta-yes-golovna-zagroza-rf> (in Ukrainian).

Spetssluzhby Polshchi: Partiiu Zmina stvoryly za kosht rosiian. (2016). <http://archiwum.polradio.pl/5/38/Artykul/254282> (in Ukrainian).

U Verkhovni Radi Ukrainy vidbulasia zustrich iz holovoiu Komitetu zakordonnykh sprav ta Yevropeiskoho Soiuzu Senatu Polshchi. (2022). *Informatsiine upravlinnia Aparatu Verkhovnoi Rady Ukrainy.* https://www.rada.gov.ua/news/news_kom/219305.html (in Ukrainian).

U polskii partii, predstavlenii v Senati ta Seimi, prypustyly «zakryttia ochei» na okupatsiiu Krymu. (2021). <https://espreso.tv/u-polskiy-partii-predstavleniy-v-senati-ta-seymi-pripustili-zakryttia-ochey-na-okupatsiyu-krimu> (in Ukrainian).

U Polshchi zareshтуvaly prorosiiskoho polityka, yakyi vypravdovuvav aneksiiu Krymu. (2016). https://lb.ua/world/2016/05/18/335480_polshe_arestovali_porossiyskogo.html (in Ukrainian).

U Polshchi Prezydent vziav uchast v urochystostiakh z nahody 230-yi richnytsi Konstytutsii 3 travnia. (2021). <https://www.president.gov.ua/news/u-polshi-prezident-vzyav-uchast-v-urochystostyah-z-nagodi-23-68245> (in Ukrainian).

U Polshchi spodivaiutsia, shcho novyi uriad Ukrainy prodovzhyt kurs v YeS i NATO. (2019). <https://www.eurointegration.com.ua/news/2019/07/23/7098781/> (in Ukrainian).

Khylko, O. (2012). *Nova zovnishnia polityka Polshchi: vyklyk chy shans dlia Ukrainy? Zovnishnia spravy, 4, 1–5* (in Ukrainian).

Shydlo: «JeS vyrishyt konflikt Ukrainy i RF». (2016). https://www.ukrinform.ua/rubric-other_news/1964774-sidlo-es-virishit-konflikt-ukraini-i-rf.html (in Ukrainian).

Shydlo ne vykliuchaie posylennia sanktsiiu proty Rosii. (2017). <https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/2253483-sidlo-ne-viklucae-posilenna-sankcij-proti-rosii.html> (in Ukrainian).

Yakovleva, I. (2013). Heneza formuvannia kontseptualnykh zasad skhidnoho napriamku zovnishnoi polityky Respubliki Polshcha, *Aktualni problemy polityky: zb. nauk. prats*, 48, 282–289 (in Ukrainian).

Ihor SOLIAR

*Doctor of Historical Sciences (Dr hab. in History), Professor
Head of the*

I. Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies of NAS of Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0439-6957>

e-mail: i.soliar@ukr.net

Oleh MURAVSKIY

*PhD (History), Senior Research Fellow
Academic secretary*

I. Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies of NAS of Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2776-5156>

e-mail: oleg-muravskiy@ukr.net

RUSSIAN-UKRAINIAN WAR IN THE VISION OF THE POLISH POLITICAL MILIEU (MARCH 2014 – FEBRUARY 2022)

The vision of the Russian-Ukrainian war by the Polish political milieu from the time of the occupation of the Crimean Peninsula by the aggressor country (2014) to the beginning of the full-scale invasion of Ukrainian lands (2022) is considered. It was noted that anti-Russian sentiment prevailed in Polish society during the period under study, which was reflected in the relevant statements of Polish politicians and documents of central authorities. It was emphasized that the Republic of Poland consistently supported Ukraine in its desire to return the territories occupied by the Russian Federation by armed or diplomatic means, tried to actualize the «Ukrainian issue» on the international arena. It was emphasized that the Republic of Poland consistently supported Ukraine in its desire to return the territories occupied by the Russian Federation by armed or diplomatic means, tried to actualize the «Ukrainian issue» on the international arena. It was established that the ruling elite of Poland, in the overwhelming majority, considered the illegal occupation of Crimea by the Russian Federation a serious challenge in the field of international security and legal order, which guaranteed the territorial integrity and sovereignty of all states.

It is noted that the political elite of Poland criticized Russia for violating the security environment of Europe, open contempt for international law, and also called on the establishment of the aggressor country to respect the sovereignty of other states. In the social and political opinion of Poland, the dominance of the idea of strengthening Ukraine's relations with the European Union and the North Atlantic Alliance, the promotion of the thesis of the need to introduce tough economic sanctions against Russia can be traced. Sharp criticism of the neo-imperial policy of the Russian Federation

by the Polish authorities, in particular the occupation of the Crimean Peninsula and the stimulation of separatism in the eastern regions of Ukraine, was observed. It was concluded that during 2014–2022, numerous resolutions of the highest legislative body of Poland, statements of Polish diplomats, etc. were published, which noted «flagrant violation of international law» by the aggressor country, which led to «a threat to stability and security in Europe».

Keywords: Poland, Ukraine, political elite, occupation, Russian Federation, Crimean Peninsula, diplomacy, political parties.

Насімі ДЖАЛІЛОВ

аспірант

Львівського національного університету ім. І. Франка

ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-6024-8349>

e-mail: n_dzalilov@gmail.com

СТАВЛЕННЯ АЗЕРБАЙДЖАНСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ ДО ПОВНОМАСШТАБНОГО ВТОРГНЕННЯ РОСІЇ НА ТЕРИТОРІЮ УКРАЇНИ

Проаналізовано ставлення Азербайджанської Республіки до повномасштабного вторгнення Російської Федерації на територію України. Розглянуто розвиток азербайджано-українських відносин на тлі російсько-української війни 2014–2022 рр. Досліджено реакцію Азербайджану на окупацію Росією Кримського півострова (2014) та порушення територіальної цілісності України. Констатовано, що керівництво Азербайджану після повномасштабного вторгнення Російської Федерації на територію України уникало гострої критики країни-агресора, хоча медіа, суспільство підтримувало територіальну цілісність України та засуджувало дії окупантів.

Акцентовано увагу на тому, що під час повномасштабного вторгнення Росії Азербайджан посилив співпрацю з Українською державою, зокрема сприяв відновленню її енергетичної сфери, проводив реабілітацію дітей, надавав гуманітарну допомогу. Відзначено, що Азербайджан підтримував українські інтереси в міжнародних організаціях, зокрема під час голосувань за резолюції Генеральної асамблеї Організації Об'єднаних Націй. Наголошено, що якщо 2014–2021 рр. азербайджанські медіа подавали російсько-український збройний конфлікт якомога нейтральніше, то з часу повномасштабного вторгнення ситуація докорінно змінилася, а зміст публікацій набув проукраїнського виміру. Показано, що для інформування населення про перебіг подій та їхнього аналізу азербайджанські засоби масової інформації здебільша покликаються не на російські, а на західні джерела («Associated Press», «Reuters», «Bloomberg», «Washington Post», «New York Times», «The Hill» та ін.). Зазначено, що в час російсько-української війни продовжувався конструктивний діалог між Президентом України й Азербайджану, а на парламентському напрямі Верховна Рада України активізувала зусилля зі зміцнення міжпартійних зв'язків із колегами з Міллі Меджлісу на рівні двох найбільших парламентських партій: української «Слуга народу» та азербайджанської «Сні Азербайджан».

Ключові слова: Азербайджан, Україна, Російська Федерація, збройна агресія, російсько-українська війна, медіа, повномасштабне вторгнення.

Російсько-українська війна залишила глибокий слід в історії світової дипломатії. Зусиллями України більшість держав-членів Організації Об'єднаних Націй (ООН) засудили збройну агресію Російської Федерації (РФ), висловили підтримку

територіальній цілісності України. Не виняток – Азербайджанська Республіка (АР), керівництво і жоден державний службовець якої не відвідував Крим після подій 2014 р. Азербайджанський політикум висловив свою позицію щодо референдуму, називаючи його результат сфальсифікованим і таким, що порушує норми міжнародного права (Тельман). Повномасштабне вторгнення Росії на територію України (2022) започаткувало нову сторінку в історії азербайджано-українських відносин.

Історіографія досліджуваної проблеми перебуває на стадії формування, а більшість даних почерпнуто з відкритих джерел: офіційних повідомлень центральних органів влади України й Азербайджану, пресрелізів, матеріалів періодичної преси та інтернет-медіа двох держав. Особливої уваги заслуговують азербайджанські інтернет-ресурси Turan.az, Minval.az, Naqqin.az, Meidan.TV, Zerkalo.az, Caliber.az, Azertag.az. На інтернет-сторінках цих видань можна знайти документи, що стосуються українсько-азербайджанських відносин, інформацію про результати офіційних заходів, заяви й виступи провідних політиків тощо.

Мета статті – схарактеризувати ставлення АР до подій російсько-української війни, розглянути стан двосторонніх відносин під час повномасштабного вторгнення Росії на територію України.

Від початку російсько-української війни (2014) зовнішня політика Азербайджану полягала в бажанні уникати гострих конфліктів із РФ на тлі поетапного зменшення залежності від країни-агресора (Панченко). Тож російсько-українська війна хоч і була предметом прискіпливої уваги азербайджанського політикуму, проте заяви, коментарі, публічні виступи політиків, що стосувалися російсько-українських відносин, відзначалися нейтральністю в оцінці подій.

«Офіційна позиція Азербайджану зумовлена характером азербайджано-російських відносин та інтересами, що їх ця держава прагне реалізувати завдяки співпраці з Російською Федерацією, – зазначав старший науковий співробітник відділу зовнішньої політики Національного інституту стратегічних досліджень Микола Замікула. – Азербайджанська влада вважає РФ впливовим гравцем на Південному Кавказі. Вона не готова до конфронтації з нею, натомість сподівається дружніми відносинами з РФ посилити свої позиції та домогтися прогресу у звільненні окупованих територій Карабаху» (Замікула).

Проте навіть цей факт не завадив Азербайджану 2014 р. визнати територіальну цілісність України та засудити російську збройну агресію. 14 липня 2016 р. на спільній пресконференції із Президентом Азербайджану Ільхамом Алієвим (İlham Heydər oğlu Əliyev) у Баку Президент України Петро Порошенко подякував Азербайджану за невизнання анексії Криму. «У центрі уваги переговорів перебувало головне для наших країн питання – це взаємна підтримка суверенітету, територіальної цілісності і незалежності наших держав. Україна зі свого боку наголосила на категоричній неприйнятності збереження статус-кво Нагірного Карабаху і з великим задоволенням сприйняла тверду позицію Азербайджану щодо невизнання анексії Криму і підтримки територіальної цілісності України в міжнародно визнаних кордонах», – зазначав П. Порошенко (Україна та Азербайджан).

Напередодні повномасштабного вторгнення Росії на територію України, 14 січня 2022 р., підписано спільну Декларацію Президентів двох держав у межах робочого візиту Ільхама Алієва до Києва на запрошення Володимира Зеленського. Згодом, 18 січня, Президент Азербайджану зателефонував Президенту Росії

Володимиру Путіну (Владимир Путин) і під час розмови, як повідомляли російські медіа, обговорив «питання внутрішньо-українського врегулювання, які буксують через деструктивну лінію Києва», а також «настрій на зміцнення стратегічного партнерства Російської Федерації з АР» (Беліцер, 2021).

Все ж таки 4 лютого під час телефонної розмови із Прем'єр-міністром Азербайджану Алі Асадовим (Əli Hidayət oğlu Əsədov) з нагоди 30-ї річниці встановлення дипломатичних відносин Прем'єр-міністр України Денис Шмигаль високо оцінив результати візиту Ільхама Алієва в Україну, зазначивши, що він надав додатковий імпульс зміцненню стратегічного партнерства й активізації співпраці між двома країнами (Бурейко та ін., 2023).

Проте І. Алієв не прокоментував російського вторгнення 24 лютого 2023 р., а коментарі Міністерства закордонних справ (МЗС) Азербайджану були надзвичайно стриманими. Єдине, де-факто, від початку відкритої збройної агресії РФ Баку висловив готовність виступити посередником у переговорах України та Росії (Панченко). Вперше подібні заяви прозвучали 26 лютого – Президенти Азербайджану Ільхам Алієв і Туреччини Реджеп Тайїп Ердоган (Recep Tayyip Erdoğan) запропонували організувати переговори. У відповідь Президент України В. Зеленський зазначив, що таку пропозицію «можна тільки привітати» (Зеленський вітає пропозицію).

Помічник Президента Азербайджану – завідувач відділу з питань зовнішньої політики Адміністрації глави держави Хікмет Гаджієв (Hikmet Hajiyev) – 12 березня 2022 р. у кулуарах Дипломатичного форуму в Анталії (Туреччина) вкотре висловив готовність прийняти в Азербайджані зустріч між Україною та Росією. «Із цією пропозицією виступила українська сторона. Якщо буде такий намір, ми завжди готові прийняти цю зустріч. Азербайджан раніше приймав у себе зустрічі між генералами США та Росії, а також зустріч у рамках діалогу Росія–НАТО. Логіка тут у тому, що Азербайджан не є членом ні НАТО, ні ОДКБ. Водночас Азербайджан – голова Руху неприєднання», – зазначав Х. Гаджієв (Азербайджан готовий).

На цьому тлі пролунали й перші недвозначні заяви І. Алієва – 29 квітня 2022 р. на Міжнародній конференції «Південний Кавказ: розвиток та співпраця» (Баку, Азербайджан) він заявив про підтримку територіальної цілісності України. «Ми підтримуємо територіальну цілісність України, як і інші країни, і відкрито заявляємо про це, не ховаємося за деревом. Так, ми не заперечуємо, що у нас добрі стосунки з росією. Принципи міжнародного права в жодному разі не мають спотворюватися через політичну перевагу», – зазначив він (Президент Азербайджану). Подібна реакція не була випадковою, по-перше, через однозначну підтримку Україною та Президентом В. Зеленським азербайджанської ідеї територіальної цілісності в контексті Карабаху, яку він висловлював регулярно з початку своєї каденції, і насамперед під час війни 2020 р., по-друге, через реальну військово-політичну співпрацю між Баку та Києвом (за активної підтримки Туреччини), яка стала противагою російському впливу в басейні Чорного моря (Кшиштан).

Водночас у квітні 2022 р. В. Зеленський наголосив, що Україна має підтримку Азербайджану, але не зброєю. «[Президент Азербайджану Ільхам] Алієв підтримує Україну. З точки зору озброєння Азербайджану складно надавати допомогу Україні. Це правда і це можна зрозуміти, бо в них є Нагорний Карабах», – заявив він (Кшиштан). За словами Президента України, наша держава хотіла би більшої залученості Баку до врегулювання російсько-української війни, але не вимагає цього. «Це одна з небагатьох країн, щодо якої ми розуміємо баланс нейтральності, бо в них

може розгорятися війна. Але чекаємо більшого і довго розуміти не зможемо, бо нам буде складно», – зауважував він (Кшиштан).

Відрадно, що 29 квітня 2022 р. відновило діяльність Посольство Азербайджанської Республіки в Україні у м. Київ (Посольство Азербайджану), 16 травня – Почесне консульство Азербайджану в Харкові, пошкоджене під час російського ракетного обстрілу (У Харкові). Керівник управління пресслужби МЗС АР Лейла Абдуллаєва (Leyla Yaşar qızı Abdullayeva) зазначала, що «Азербайджан і Україна завжди взаємно підтримували територіальну цілісність та суверенітет одне одного, і щодо цього позиція Азербайджану не змінилася» (Азербайджан підтримує).

На парламентському напрямі Верховна Рада України активізувала зусилля зі зміцнення міжпартійних зв'язків із колегами з Міллі Меджлісу на рівні двох найбільших парламентських партій: української «Слуга народу» та азербайджанської «Сні Азербайджан» (Бурейко та ін., 2023). 8 листопада 2022 р. у Верховній Раді проведено зустріч із делегацією правлячої партії Азербайджану, у якій з української сторони взяли участь голова парламенту Руслан Стефанчук, перший заступник голови Верховної Ради Олександр Корнієнко, голова партії «Слуга народу» Олена Шуляк, співголова українсько-азербайджанської міжпарламентської групи дружби Валерій Колох та ін. (Бурейко та ін., 2023).

На початку березня 2023 р. Азербайджан відвідала українська делегація у складі народних депутатів України від партії «Слуга Народу» (Володимир Крейденко, Антон Швачко та Микола Галушко) (Азербайджан не із чуток). Мета поїздки – посилення співпраці в гуманітарній, економічній і фінансовій сферах на рівні парламентів України й Азербайджану. Під час зустрічі із заступником міністра закордонних справ АР Халафом Халафовим (Xələf Xələfov) українські парламентарії подякували за лідерство Азербайджану щодо розвитку транскаспійського транспортного маршруту Європа–Азія, т. зв. Серединного коридору, що має пріоритетне значення як логістичний маршрут в обхід Росії, а також обговорили транспортну співпрацю між державами для розвитку торгівлі та транспортування товарів у Центральну, Західну та Північну Європу й у зворотному напрямку (Азербайджан не із чуток).

Під час візиту було досягнуто домовленості щодо:

- посилення співпраці у сфері цифрових технологій;
- співпраці у відновленні енергетичної сфери України із залученням азербайджанських інвестицій;
- сприяння Азербайджану в оздоровленні та реабілітації українських дітей, які постраждали внаслідок збройної агресії Росії та продовження надання азербайджанською стороною гуманітарної допомоги Україні (Азербайджан не із чуток).

У межах саміту Європейської політичної спільноти в Молдові 1 червня 2023 р. В. Зеленський укотре зустрівся із Президентом АР І. Алієвим (Зеленський обговорив). Глава Української держави подякував Азербайджану за послідовну підтримку територіальної цілісності й суверенітету України, підтримку в межах міжнародних організацій, зокрема під час голосувань за резолюції Генеральної асамблеї ООН. «Ми високо цінуємо участь Азербайджану у відновленні інфраструктурних об'єктів у Київській області. Сподіваємося на допомогу в подальшій відбудові України. У повоєнний період розраховуємо на активну участь Азербайджану в інвестиційних проєктах в Україні», – відзначив глава Української держави (Зеленський обговорив).

Проте зауважимо, що Азербайджан не завжди підтримував резолюції ООН, потрібні Україні (до прикладу, на голосуванні в Генасамблеї 2 березня 2022 р. про засудження агресії Росії, виявився однією з 12 країн, що утрималися від голосування, делегати цієї країни не голосували за відрахування країни-агресора зі складу Ради Європи тощо). Водночас надавав значну гуманітарну допомогу, зокрема постачав нафтопродукти для Збройних сил України (ЗСУ), медиків (Зеленський пояснив). Уже 26 лютого 2022 р. Азербайджан направив до України перші літаки з гуманітарною допомогою, передусім із медикаментами. Азербайджанська мережа заправок SOCAR безкоштовно надавала пальне для українських медиків і рятувальників (Панченко).

На 23 січня 2023 р. Азербайджан передав Україні близько 1 050 т гуманітарної допомоги на загальну суму понад 17,6 млн дол. (близько 30 млн манатів). Окрім того, виконавча влада Баку, Гянджі та Сумгайита, які є побратимами різних міст України, відправила медичні витратні матеріали, продукти харчування, одяг, товари для догляду за дітьми (Азербайджан передав). Гуманітарну допомогу до України відправляли також приватні компанії та громадяни Азербайджану. За організаційної підтримки Фонду Гейдара Алієва, міністерств охорони здоров'я, праці та соціального захисту населення Азербайджану близько 90 українських дітей були розміщені в різних соціально-реабілітаційних центрах країни (Азербайджан передав).

У липні 2023 р. Президент РА І. Алієв підписав розпорядження, згідно з яким, із передбаченого в державному бюджеті країни на 2023 рік резервного фонду Президента Азербайджану Міністерству енергетики виділено 7,6 млн дол. США в манатному еквіваленті на закупівлю та постачання до України електрообладнання для надання їй гуманітарної допомоги (Азербайджан виділив). «Вдячний Президенту Азербайджану Ільхаму Алієву за рішення виділити допомогу на закупівлю енергетичного обладнання для потреб України», – зазначив згодом глава Української держави (Зеленський подякував).

Від початку російської агресії проти України, тобто від 2014 р., азербайджанські медіа також намагалися подавати конфлікт якомога нейтральніше, навіть попри те, що загалом азербайджанське суспільство було налаштоване радше проукраїнськи, а Азербайджан визнавав суверенітет та територіальну цілісність України в її міжнародно визнаних кордонах (Панченко). Щобільше, у складі ЗСУ від 2014 р. і досі воює чимало етнічних азербайджанців з українським паспортом.

«З початком [повномасштабної – *Н. Дж.*] війни в Україні, особливо перші два–три місяці, українська повістка була головною темою азербайджанських ЗМІ», – зазначав головний редактор азербайджанського інтернет-ресурсу Vesti.az Еміль Гулієв (Emil Guliev) (Головний редактор). Він також констатував, що в абсолютної більшості і суспільства, і журналістів є розуміння того, що Україна захищається, а не нападає. «Виходячи з цього і формується ставлення до цієї війни, – резюмував він. – Потерпілою стороною є Україна, тому що її міста піддаються ракетному обстрілу, частина території сходу захоплена російськими військами. Це і відображається в офіційній позиції Азербайджану, який з 2014-го року, з часів анексії Криму, однозначно заявив про визнання територіальної цілісності України, що має на увазі: Крим – частина України» (Головний редактор).

Медіа Азербайджану почали приділяти Україні величезну увагу, зокрема детально висвітлюючи ситуацію на різних напрямках фронту (дисципліновано користуючись при тому офіційними даними – переважно Генштабу ЗСУ, але не нехтуючи й телеграм-каналами), а також регулярно цитуючи щоденні звернення

українського президента, міністра закордонних справ та інших офіційних осіб. Для інформування про перебіг подій та їхнього аналізу все частіше покликаються не на переважно російські, як раніше, а на західні джерела – «Associated Press», «Reuters», «Bloomberg», «Washington Post», «New York Times», «The Hill» тощо (Беліцер).

Також масмедіа висвітлювали історії азербайджанців в Україні, зокрема тих, хто захищає нашу країну на фронті, бере участь у волонтерському русі або потерпає від війни, розпочатої Росією (згідно з різними джерелами, на боці України воювало близько 500 азербайджанців, частина яких – добровольці) (Беліцер, 2021). Українські військові азербайджанського походження нагороджені орденами й медалями; одному з них присвоєно звання Героя України. І в медіа обох країн з'являються повідомлення про воїнів, які загинули, захищаючи Україну (Беліцер, 2021).

Зміна ставлення до України відбулася й у тому, що українських експертів стали частіше запрошувати для обговорення актуальних питань внутрішньої, міждержавної та міжнародної політики. Серед запрошуваних коментаторів – директор Центру близькосхідних досліджень Ігор Семиволос, його заступник Сергій Данилов, голова правління Громадської організації «Європейський рух України» Вадим Трюхан, президент Центру «Глобалістика-XXI» Михайло Гончар, військовий оглядач групи «Інформаційний спротив» Олександр Коваленко, військові експерти, фахівці Національного інституту стратегічних досліджень тощо. Крім того, практично зникли цитування й покликання на проросійських українських політиків і журналістів, які раніше можна було часто бачити на сторінках тих самих інтернет-видань (Беліцер, 2023).

«Азербайджанська громадська думка... оцінила російську агресію дуже однозначно, – писав Бартоломеї Кшиштан (Bartłomiej Krzysztan). – Опозиційні політики та журналісти вказують, що це злочин, за який необхідно відповісти, а Ільхам Алієв повинен його однозначно засудити. Для них відсутність такої позиції в офіційного Баку пояснюється... страхом влади перед наслідками українського опору для внутрішньополітичної ситуації в Азербайджані» (Кшиштан).

Восени 2022 р. кількість матеріалів, так чи так пов'язаних з Україною та російсько-українською війною, в опрацьованих медійних джерелах Азербайджану сягала 20–40 %, іноді – понад половину всіх щоденних публікацій (випадково вибрані дати для підрахунку показують: на проурядовому Naqqin.az за 10.11.2022 р. було опубліковано 13 матеріалів про війну в Україні із загальної кількості 25; Minval.az за 26.11.2022 р. – 19 із 83; Turan.az за 30.11.2022 – 6 із 24) (Беліцер, 2023). Відзначу також, що тональність та емоційна забарвленість авторських азербайджанських публікацій свідчать про співчуття й емпатію до страждань і поневірянь українського народу (Беліцер, 2023).

Отже, РА від початку російсько-української війни у 2014 р. виробила власну зовнішньополітичну лінію у відносинах з Україною та державою-агресором. Центральні органи влади Азербайджану після окупації Росією Кримського півострова засудили акт агресії, наголошуючи на необхідності дотримання принципу непорушності територіальної цілісності України. Повномасштабне вторгнення Росії на територію України принципово не змінило зовнішньополітичної доктрини Азербайджану – держава продовжувала критикувати РФ, намагалася виступити посередником у російсько-українських переговорах, надавала гуманітарну допомогу Україні. Населення республіки, медіа зазвичай також гостро засуджували російську збройну агресію, наголошували на її руйнівних наслідках (людські жертви, руйнування виробничого капіталу й інфраструктури, проблеми в екології тощо).

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Азербайджан виділив понад \$7,5 мільйонів на гуманітарну допомогу Україні. (2023). <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3737080-azerbajdzan-vidiliv-ponad-75-miljoniv-na-gumanitarnu-dopomogu-ukraini.html>

Азербайджан готовий прийняти у себе зустріч між Україною та росією. (2022). <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3427767-azerbajdzan-gotovij-prijnati-u-sebe-zustric-miz-ukrainou-ta-rosieiu.html>

Азербайджан не із чуток знає про жахіття війни. І ми вдячні цій країні за підтримку, – народний депутат із Сумщини Антон Швачко. (2023). <https://sluganarodu.com/sumska/news/azerbajdzhan-ne-iz-chutok-znaie-pro-zhakhittia-viyny-i-my-vdiachni-tsiy-kraini-za-pidtrymku-narodnyu-deputat-iz-sumshchyny-anton-shvachko/>

Азербайджан передав Україні гуманітарну допомогу більш як на \$17 мільйонів. (2023). <https://www.ukrinform.ua/rubric-uarazom/3657622-azerbajdzan-predav-ukraini-gumanitarnu-dopomogu-bils-ak-na-17-miljoniv.html>

Азербайджан підтримує територіальну цілісність України – МЗС. (2022). <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3585044-azerbajdzan-pidtrimue-teritorialnu-cilisnist-ukraini-mzs.html>

Беліцер, Н. (2021). *Стратегічні партнери України: південний фланг у дзеркалах національних медіа. Азербайджан – Україна.* <https://www.blackseanews.net/read/202174>

Беліцер, Н. (2023). *Як Україна представлена в азербайджанських медіа.* <https://detector.media/infospace/article/211509/2023-05-20-yak-ukraina-predstavlena-v-azerbajdzhanskykh-media/>

Бурейко, Н., Максак, Г., Шелест, Г. (2023). *Українська призма: зовнішня політика 2022. Аналітичне дослідження. Спецвипуск: війна.* Київ.

Головний редактор азербайджанського сайту Vesti az Еміль Гулієв: Війна в Україні залишається серед головних тем у наших ЗМІ. (2023). <https://nsju.org/novini/golovnyj-redaktor-azerbajdzhanskogo-sajtu-vesti-az-emil-guliyev-vijna-v-ukrayini-zalysheyetsya-sered-golovnyh-tem-u-nashyh-zmi/>

Замікула, М. (2022). *Реакція держав Південного Кавказу на російсько-українську війну.* https://niss.gov.ua/sites/default/files/2022-04/kavkaz_160422.pdf

Зеленський вітає пропозицію президентів Азербайджану і Туреччини організувати переговори з РФ. (2022). <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3414048-zelenskij-vitae-propoziciu-prezidentiv-azerbajdzanu-i-tureccini-organizuvati-peregovori-z-rf.html>

Зеленський обговорив з Алієвим питання відбудови України. (2023). <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3717233-zelenskij-obgovoriv-z-alievim-pitanna-vidbudovi-ukraini.html>

Зеленський подякував Алієву за рішення допомогти з енергообладнанням для України. (2023). <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3737982-zelenskij-podakuvav-ilhamu-alievu-za-risenna-dopomogti-z-energoobladnannam-dla-ukraini.html>

Кшиштан, Б. (2022). *Війна в Україні та Південний Кавказ.* https://zaxid.net/viyna_v_ukrayini_ta_pivdenniy_kavkaz_n1542504

Панченко, Ю. (2022). *Попри російську заборону: як Азербайджан змінює своє ставлення до війни в Україні.* <https://www.eurointegration.com.ua/experts/2022/03/22/7136409/>

Посольство Азербайджану відновило роботу в Києві. (2022). <https://www.ukrinform.ua/rubric-kyiv/3470803-posolstvo-azerbajdzanu-vidnovilo-robotu-v-kiievi.html>

Президент Азербайджану: Ми підтримуємо територіальну цілісність України. (2022). <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3470744-prezident-azerbajdzanu-mi-pidtrimuemo-teritorialnu-cilisnist-ukraini.html>

Тельман, М. (2022). *Позиція Азербайджану в російсько-українській війні.* (2022). <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/view/237/6344/13380-1>

У Харкові відновлює роботу консульство Азербайджану. (2022). URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3484684-u-harkovi-vidnovlue-robotu-konsulstvo-azerbajdzanu.html>

Україна та Азербайджан підтримали міжнародно визнані кордони – Порошенко. (2016). <https://www.radiosvoboda.org/a/news/27857996.html>

REFERENCES

Azerbaidzhan vydilyv ponad \$7,5 milioniv na humanitarnu dopomohu Ukraini. (2023). <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3737080-azerbajdzan-vidiliv-ponad-75-miljoniv-na-gumanitarnu-dopomogu-ukraini.html> (in Ukrainian).

Azerbaidzhan hotovyi pryiniaty u sebe zustrich mizh Ukrainoiu ta rosiiieu. (2022). <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3427767-azerbajdzan-gotovij-prijnati-u-sebe-zustrich-miz-ukrainou-ta-rosieiu.html> (in Ukrainian).

Azerbaidzhan ne iz chutok znaie pro zhakhittia viiny. I my vdiachni tsii kraini za pidtrymku, – narodnyi deputat iz Sumshchyny Anton Shvachko. (2023). <https://sluga-narodu.com/sumska/news/azerbaydzhan-ne-iz-chutok-znaie-pro-zhakhittia-viyny-i-my-vdiachni-tsiy-kraini-za-pidtrymku-narodnyy-deputat-iz-sumshchyny-anton-shvachko/> (in Ukrainian).

Azerbaidzhan peredav Ukraini humanitarnu dopomohu bilsh yak na \$17 milioniv. (2023). <https://www.ukrinform.ua/rubric-uarazom/3657622-azerbajdzan-peredav-ukraini-gumanitarnu-dopomogu-bils-ak-na-17-miljoniv.html> (in Ukrainian).

Azerbaidzhan pidtrymuie terytorialnu tsilisnist Ukrainy – MZS. (2022). <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3585044-azerbajdzan-pidtrimue-teritorialnu-cilisnist-ukraini-mzs.html> (in Ukrainian).

Belitser, N. (2021). *Stratehichni partnery Ukrainy: pivdennyi flanh u dzerkalakh natsionalnykh media. Azerbaidzhan – Ukraina.* <https://www.blackseanews.net/read/202174> (in Ukrainian).

Belitser, N. (2023). *Yak Ukraina predstavlena v azerbaidzhanskykh media.* <https://detector.media/infospace/article/211509/2023-05-20-yak-ukraina-predstavlena-v-azerbaydzhanskykh-media/> (in Ukrainian).

Bureiko, N., Maksak, H., & Shelest, H. (2023). *Ukrainska pryzma: Zovnishnia polityka 2022. Analitychne doslidzhennia. Spetsvypusk: viina.* Kyiv (in Ukrainian).

Holovnyi redaktor azerbaidzhanskoho сайту Vesti az Emil Huliiev: Viina v Ukraini zalyshaietsia sered holovnykh tem u nashykh ZMI. (2023). <https://nsju.org/novini/golovnyj-redaktor-azerbajdzhanskogo-sajtu-vesti-az-emil-guliyev-vijna-v-ukrayini-zalyshayetsya-sered-golovnyh-tem-u-nashyh-zmi/> (in Ukrainian).

Zamikula, M. (2022). *Reaktsiia derzhav Pivdennoho Kavkazu na rosiisko-ukrainsku viinu.* https://niss.gov.ua/sites/default/files/2022-04/kavkaz_160422.pdf (in Ukrainian).

Zelenskyi vitaiе propozytiiu prezydentiv Azerbaidzhanu i Turechchyny orhanizuvaty perehovory z RF. (2022). <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3414048-zelenskij-vitaiе-propozyciu-prezidentiv-azerbajdzanu-i-tureccini-organizuvati-peregovori-z-rf.html> (in Ukrainian).

Zelenskyi obhovoryv z Aliievym pytannia vidbudovy Ukrainy. (2023). <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3717233-zelenskij-obgovoriv-z-alievim-pitanna-vidbudovi-ukraini.html> (in Ukrainian).

Zelenskyi podiakuvav Aliievu za rishennia dopomohty z enerhoobladnanniam dlia Ukrainy. (2022). <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3737982-zelenskij-podakuvav-ilhamu-alievu-za-risenna-dopomogti-z-energoobladnannam-dlia-ukraini.html> (in Ukrainian).

Zelenskyi poiasnyv, chomu zakryvaie ochi na «neitralnist» Azerbaidzhanu shchodo viiny v Ukraini. (2022). <https://www.pravda.com.ua/news/2022/04/23/7341664/> (in Ukrainian).

Kshyshtan, B. (2022). *Viina v Ukraini ta Pivdennyi Kavkaz.* https://zaxid.net/viyna_v_ukrayini_ta_pivdenniy_kavkaz_n1542504 (in Ukrainian).

Panchenko, Yu. (2022). *Popry rosiisku zaboronu: yak Azerbaidzhan zminiue svoje stavlennia do viiny v Ukraini.* <https://www.eurointegration.com.ua/experts/2022/03/22/7136409/> (in Ukrainian).

Posolstvo Azerbaidzhanu vidnovylo robotu v Kyievi. (2022). <https://www.ukrinform.ua/rubric-kyiv/3470803-posolstvo-azerbajdzanu-vidnovylo-robotu-v-kievi.html> (in Ukrainian).

Prezydent Azerbaidzhanu: My pidtrymuemo terytorialnu tsilisnist Ukrainy. (2022). <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3470744-prezident-azerbajdzanu-mi-pidtrimuemo-teritorialnu-cilisnist-ukraini.html> (in Ukrainian).

Telman, M. (2022). *Pozytisia Azerbaidzhanu v rosiisko-ukrainskii viini.* <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/view/237/6344/13380-1> (in Ukrainian).

U Kharkovi vidnovliue robotu konsulstvo Azerbaidzhanu. (2022). <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3484684-u-harkovi-vidnovlue-robotu-konsulstvo-azerbajdzanu.html> (in Ukrainian).

Ukraina ta Azerbaidzhan pidtrymaly mizhnarodno vyznani kordony – Poroshenko. (2016). <https://www.radiosvoboda.org/a/news/27857996.html> (in Ukrainian).

Nasimi DZHALILOV

PhD Student

I. Franko National University of Lviv

ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-6024-8349>

e-mail: n_dzalilov@gmail.com

THE ATTITUDE OF THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN TOWARD THE RUSSIAN FULL-SCALE INVASION ON THE TERRITORY OF UKRAINE

The attitude of the Republic of Azerbaijan to the full-scale invasion of the Russian Federation on the territory of Ukraine is analyzed. The development of Azerbaijani-Ukrainian relations against the background of the Russian-Ukrainian war of 2014–2022 is considered. Azerbaijan’s reaction to Russia’s occupation of the Crimean Peninsula (2014)

and the violation of Ukraine's territorial integrity were studied. It was established that the political leaders of Azerbaijan, after the full-scale invasion of the Russian Federation on the territory of Ukraine, avoided harsh criticism of the aggressor country, although the media and society supported the territorial integrity of Ukraine and condemned the actions of the occupiers.

Attention is focused on the fact that during the full-scale invasion of Russia, Azerbaijan strengthened cooperation with the Ukrainian state, in particular, contributed to the restoration of its energy sector, carried out rehabilitation of children, provided humanitarian aid. It was noted that Azerbaijan supported Ukrainian interests in international organizations, in particular during the voting for resolutions of the General Assembly of the United Nations. It is emphasized that if in 2014–2021 the Azerbaijani media presented the Russian-Ukrainian armed conflict as neutrally as possible, since the full-scale invasion, the situation has changed fundamentally, and the content of publications has acquired a pro-Ukrainian dimension. It is shown that in order to inform the population about the course of events and their analysis, the Azerbaijani mass media mostly rely not on Russian, but on Western sources («Associated Press», «Reuters», «Bloomberg», «Washington Post», «New York Times», «The Hill» and others). It is noted that during the Russian-Ukrainian war, the constructive dialogue between the Presidents of Ukraine and Azerbaijan continued, and on the parliamentary side, the Verkhovna Rada of Ukraine intensified efforts to strengthen inter-party ties with colleagues from the Milli Mejlis at the level of the two largest parliamentary parties: the Ukrainian «Servant of the People» and Azerbaijani «Yeni Azerbaijan».

Keywords: Azerbaijan, Ukraine, Russian Federation, armed aggression, Russian-Ukrainian war, media, full-scale invasion.

ІСТОРІЯ ТА АРХЕОЛОГІЯ

УДК 930.2(477)"11/15"

DOI: 10.33402/ukr.2023-38-41-52

Христина МЕРЕНЮК

аспірантка відділу історії середніх віків

Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4114-5663>

e-mail: hrys.merenyuk@gmail.com

ВІЙСЬКОВА «ИГРА» В РУСІ: ТЕРМІНОЛОГІЧНІ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВЧІ ПИТАННЯ

Схарактеризовано поширення на руських землях мілітарних середньовічних практик, подібних до популярних у тогочасній Європі турнірних змагань. За мету поставлено розкрити суть та особливості «ігри» як військової розваги руської еліти на основі опрацювання літописної спадщини. Тож унаслідок дослідження повідомлень Київського, Володимирського, Никонівського літописців встановлено, що «іграми» позначали цілком конкретні військові забави, які, враховуючи контекст повідомлень, можна ототожнити з європейськими рицарськими турнірами. Проведено паралелі з терміном *hastiludium*, що буквально перекладається як «гра зі списами».

Уперше дані про подібні змагання зафіксовано в літописному повідомленні 1150 р., коли угорські воїни в Києві демонстрували свою майстерність, чим дивували місцеве населення. Встановлено, що в галицько-волинській частині Іпатіївського літописного зведення «ігри» декілька разів згадані як елітні розваги, зокрема у статтях за 1230 р. і 1252 р. Водночас обґрунтовано версію, що 1245 р. князь Ростислав Михайлович провів рицарський поєдинок під стінами Ярослава і травмувався, що стало для нього поганим знаменням. В історіографії подібні сутички прийнято називати терміном *joust*.

Унаслідок порівняння літописних сюжетів встановлено, що на руських землях воїни також брали участь в «играх» верхи на конях (що вказує на елітарність цієї розваги), демонстрували свої вміння та вишкіл, використовували різну зброю, що призводило до отримання травм і навіть загибелі під час таких військових змагань. Відтак висунуто припущення про тотожність літописних «ігор» та середньовічного європейського *hastiludium*, що вказує на поширення рицарських розваг на землях передовсім Галицького князівства та Волині, принаймні на обізнаність місцевих книжників із цим явищем і введенням відповідних уривків до літописних викладів подій.

Ключові слова: літопис, «игра», Русь, розваги, військова еліта, турніри, *hastiludium*.

Дослідження військової історії Русі – важливий елемент української середньовічної історії. На основі нових інтерпретацій джерел і критичного опрацювання літописних текстів формуються важливі знання про минуле «людей меча», їхню ментальність та соціально-побутове життя. Попри це, життя руських бояр і володарів не відбувалося ізольовано від зовнішніх впливів: контакти із західними сусідами відігравали

значиму роль у веденні політики та дипломатії руських князівств. Відтак характеристика такого впливу на організацію повсякденності військової верстви – важлива проблематика, яка дасть змогу краще зрозуміти особливості військових звичаїв та їхнє значення для української історії.

Мета статті – проаналізувати літописні згадки про «игри» крізь призму їхнього порівняння з поширеними в тогочасній Європі лицарськими турнірами. На основі цього запропоновано також розглянути можливі інтерпретації, запозичення з перекладної літератури, стереотипи історіографічного сприйняття в середовищі дослідників.

Вивчення військових ігор: джерелознавчий та історіографічний аспекти. Особливий акцент у дослідженні зроблено на роботі з руськими джерелами. Перші згадки про «игру» в мілітарному значенні містяться в Київському літописі, який охоплює події 1117–1198 рр. Незважаючи на те, що дослідники виокремлюють кількох можливих авторів, своєю структурою цей текст становить зведення декількох пам'яток писемності, які наприкінці XII ст. об'єднав Мойсей, ігумен видубицького Свято-Михайлівського монастиря у Києві. Київський літопис можна вважати зібранням військових (дружинних) повістей, які в досить механічний спосіб поєднані літописними порічними статтями. Як продемонструвала Тетяна Вілкул, до складу літопису долучено також чимало елементів із перекладної літератури, передовсім візантійського походження, які відповідно впливали на книжне зображення загального тла епохи (Вілкул, 2015). Однак у джерелі збереглися окремі описи побуту та звичаїв тогочасної руської еліти, серед яких зауважено також «игру» в певних мілітарних контекстах, які ще потребуватимуть додаткового тлумачення.

Основна пам'ятка для історії Галицько-Волинської держави – Галицько-Волинський літопис, або третя частина Іпатіївського зведення (ПСРЛ-2, 1908). У науковій літературі використовують також інші назви, серед них – «Хроніка Романовичів», що підтверджує основну спрямованість літопису (прославляння й опис діянь представників цієї династії). Такий варіант дещо «європеїзує» руську історичну спадщину, демонструє спроби порівняти руський текст із тогочасними центральноєвропейськими джерелами, однак є певним історіографічним означенням. Водночас в одній з останніх робіт історик Володимир Александрович звернув увагу на згадку про Київський та Володимирський літописи (як автентичні назви) в одній із грамот литовського князя Вітовта (Vytautas, 1352–1430) від 1415 р., що вказує на оригінальність саме таких найменувань (Александрович, 2021, с. 201–203). Унікальний зразок давньоруської літератури вже тривалий час привертає увагу істориків, хоча чимало проблем щодо часу появи та написання тексту й досі залишаються дискусійними. До прикладу, не повністю встановлені імена переписувачів наративу, які упорядкували і відредагували різnorідний матеріал. Дослідники також сумнівалися в автентичності тих чи тих повідомлень – ці вагання окреслені в одній з останніх підсумкових текстологічних робіт, у якій навіть окремі елементи визнано літературними вставками, а не історичними повідомленнями (Толочко, 2020). Хоча такі оцінки ще потребуватимуть критичного аналізу, вже зараз очевидно, що Володимирський літопис досить складна пам'ятка, написання якої займало тривалий час, окремі частини тексту умисно перероблено, а деякі фрагменти демонструють роботу щонайменше кількох переписувачів.

Аналізуючи структуру цієї пам'ятки давньоукраїнської історії, зауважу, що її текст присвячений найперше проблемам політичного устрою. Описи насичені різ-

ними битвами й військовими кампаніями, дипломатичними зв'язками династії Романовичів зі сусідніми правителями, згадками про боярські виступи, біографічними подробицями з життя галицько-волинських володарів. Така увага до сюжетів – звичне явище для всього середньовічного історіописання. Однак завдяки цьому можна опрацьовувати й уточнювати певні уявлення та формувати нові знання про побут і ментальність руської еліти XIII ст. Це – важлива основа як для визначення функціонування військових розваг у середовищі руської еліти, так і для тлумачення окремих понять, що трапляються в літописі у певних мілітарних контекстах.

Никонівський літопис належить до пізніх пам'яток літописної традиції. Його основний текст (як і численні списки) створено в середовищі московської еліти XVI ст. за часів, коли остання серйозно задумувалася над впровадженням ідеї «третього Риму» (цю концепцію прийнято приписувати православному старцю Філофею Псковському, який запропонував їй близько 1500 р.). Свою назву літопис отримав від імені патріарха Никона (Никита Минин, 1605–1681), якого певний час навіть вважали автором тексту. Щоправда, вже нині доведено, що перша редакція об'ємного історичного твору написана близько 1520-х років при московській митрополичій кафедрі. Основними джерелами для Никонівського літопису були інші історичні, літературні, архівні й агіографічні пам'ятки. Впродовж 1550-х років текст літопису переоформлено в кілька нових варіантів через об'єднання наявного матеріалу із Воскресенським літописом і Літописцем початку царства (у версії 1556 р.). Окрема редакція представлена списком Оболенського, який надалі став головним підґрунтям для формування Лицьового зведення – багато ілюстрованого літопису, укладання якого відбувалося протягом 1560–1580-х років. У XVII ст. з'явилася розширена Троїцька редакція Никонівського літопису, що збереглася в чималій кількості списків (що засвідчує її популярність серед читачів) (Толочко, 2010, с. 398).

Дослідників історії Русі насамперед цікавили унікальні дані ранньої історії держави (мовиться про період IX ст., час правління Аскольда і Діра, поступове утвердження християнства тощо). Щоправда, незважаючи на чималу кількість прихильників такої концепції (Толочко, 2001), спроби довести їхню автентичність, виявити елементи давнього літописання в таких легендарних повідомленнях, реконструювати найдавніші етапи становлення Київської держави визнають не всі історики (Толочко, 2010, с. 398). Водночас пізній час написання пам'ятки дає змогу простежити певну еволюцію понять і термінів, їхнього розуміння та використання літописцями й переписувачами. Завдяки цьому аналізу можливо дослідити еволюцію «ігри» в контексті світоглядних перетворень, сформувати певні узагальнення щодо вживання цього слова в мілітарному контексті.

Поняття «ігра» у джерелах, а згодом в науковій літературі, використовувалося насамперед у трьох найвизначніших контекстах: соціальному, культурному та військовому. Найбільше мене цікавитимуть праці, у яких окреслено окремі візії військової культури Русі крізь призму аналізу іноземних (передусім європейських) впливів. Зокрема, окремі вияви іноземних запозичень у мілітарних практиках руської еліти розглянув Леонтій Войтович (Войтович, 2015). Класичними є роботи Михайла Грушевського, чії висновки не втратили актуальності дотепер (Грушевський, 1993). Окремо зверну увагу на вивчення літописних текстів, де схарактеризовано особливості трактування церемонійних епізодів і військових звичаїв (Котляр, 2009; Вілкул, 2015). В інших дослідженнях схарактеризовано просопографічні студії відомих із літопису воїнів (Dąbrowski, 2012;

Волощук, 2017; Паршин, 2019). Водночас для цього дослідження важлива складова загальної історіографічної бази – це актуальні студії середньовічних рицарських змагань (Бохан, 2008; Mereniuk, 2021). Однак подальшого розгляду потребуватимуть питання поширення військових розваг у Русі, що відкликається до потреби по-новому трактувати та пояснювати деякі літописні епізоди.

«Игра»: термінологічні аналогії. Для того, щоби зрозуміти, чи варто використовувати термін «игра» у військово-розважальному значенні, звернімося до словників. У «Матеріалах до словника давньоруської мови за письмовими пам'ятками» відомий славіст, палеограф, етнолог Ізмаїл Срезневський (Измаил Срезневский) трактує це поняття суто з розважальної призми: латинським відповідником до руської «игри» він вважає *ludus* – гра (Срезневский, 1893, стлб 1019–1020), до самого дієслова «играти» науковець підібрав *ludere* – бавитися¹. Однак таке пояснення «игри» дещо обмежене: трактування «ігор» лише як певних політеїстичних пережитків у християнізованій Русі, на мою думку, значно обмежує розуміння суті цього явища. Очевидно, що поганські й гріховні практики, як їх розуміли також середньовічні книжники, все ще були розповсюджені, проте на основі виписок із літописних пам'яток поза увагою визначного мовознавця залишилися мілітарні сенси.

У Глосарії (Glossarium ad scriptores mediae et infimae latinitatis) за редакцією французького історика-медієвіста Шарля Дюканжа (Charles du Fresne, sieur du Cange, 1610–1688) на позначення турніру (*torneamentum*) використані й інші найменування. Одними з таких є латинські позначення: *ludi equestres* (кінні ігри), *ludi militares* (військові ігри) *hastiludia* (гра зі списами), *armorum exercitia* (збройні вправи), *militaria exercitia* (військові навчання) (Du Cange, 1846, col. 612). Інше латинське словосполучення – *torneamento ludum* – означає турнірну гру (Cripps-Day, 1918, p. 14–16).

У польських джерелах на позначення середньовічних військових змагань також використана подібна термінологія. Зокрема, у польського хроніста Яна Длугоша (Ioannes Dlugossius, 1415–1480) згадана «гра зі списами» в багатьох розповідях. Зокрема, у повідомленні про військові змагання у Кракові під 1144 р. ужито *hastarum lusu* (гра зі списами) (Dąbrowski, 1973, p. 49)². Інше словосполучення – *hastarum ludos* (ігри зі списом) використано при описі весілля дочки воєводи Петра Властовича (Piotr Włostowic, 1080–1153) з Якшою з Копаниці (Jaksą z Kopańcu) у Вроцлаві 1144 р. (Dąbrowski, 1973, p. 24). Твердження «багато ігор, особливо зі списами і мечами» (*ludos plures, hastarum precipue et gladiatorum*) віднайдено під 1121 р. при описі весілля Владислава II Вигнанця (Władysław II Wygnaniec, 1105–1159) й Агнеси Бабенберзької (Agnes von Babenberg, 1108/1113–1168) (у Яна Длугоша – Христини) (Szymczak, 1995, p. 10). При характеристиці Казимира II Справедливого (Kazimierz II Sprawiedliwy, 1138–1194) польський хроніст звернув увагу на любов до участі у військових змаганнях, використавши термін *in ludo hastarum* (Szymczak, 1995, p. 11). Ці повідомлення не вичерпані – у польських джерелах використання «гри зі списами» – доволі часте явище. Однак для цієї роботи важливо продемонструвати сам факт використання мілітарного терміна гри в іноземних хроніках.

¹ До дієслова «играти» І. Срезневський підібрав інші значення: «стрибати, скакати, бути ви русі, веселитися, жартувати, насміхатися, грати на музичних інструментах» (Срезневский, 1893, стлб 1019–1020).

² «*Militibus vero hastarum lusu ceterisque militaribus actibus earn cohonestantibus...*».

Водночас термін *hastiludium* неодноразово згаданий в англійських і французьких літописах періоду 1100–1400 рр. (Barber & Barker, 1989, p. 213). Трактуються це поняття буквально як «гра зі списками» (Merenuik, 2022, p. 135). Цей вид турнірного бою міг застосовуватися як масово (*en masse*), так і у вигляді індивідуальних поєдинків. У західноєвропейських джерелах *hastiludium* такий же поширений, як і *torneamentum*, оскільки часто повторюється у папських та королівських заборонах (Cripps-Day, 1918, p. 13). Водночас терміни «гастилюд» і «турнір» нерідко ототожнювали, зокрема Матвій Паризький зауважував: «... як і під час гастилюду, що torneamentum називають...» (*non ut in hastiludio quod torneamentum dicitur*) (Cripps-Day, 1918, p. 15). Так, у літописному зводі відсутність збірного терміна «турнір» пояснюється використанням іншого еквівалента до середньовічних змагань – гра. Водночас європейські хроністи в певних контекстах використовували поняття *ludus*, еквівалентне до літописного – «игра». Відтак періодичні записи про проведення військових ігор, підтверджують те, що літописна «игра» – не звичайний вимисел руського книжника, а загальнопоширений мілітаризований термін у тогочасних джерелах. Отож у Русі «играми» називали західноєвропейські змагання, що було абсолютно прийнятим явищем для середньовічної Європи.

Літописні описи військових ігор. У джерелах трапляються окремі вказівки на проведення ігор. Повідомлення з Київського літопису 1150 р. містить опис військової майстерності угорських воїнів під стінами Ярославового двору в Києві: «Тогда же Оугре на фарехъ и на скокохъ играхуть ина Ярославли дворѣ многое множество Кианы же дивахутса Оугромъ множеству и кметьства ихъ и кономем ихъ...» (ПСРЛ-2, 1908, стлб 416). Цитований фрагмент – перша літописна згадка про військові змагання в Русі. Хоча детальної інформації про суть «ігри» угорських воїнів не збереглося, вважаю, що мовиться саме про військові розваги, які відбувалися на конях. Літописний «фарь» – дорогий кінь, який у руській традиції часто фігурує в «угорських сюжетах» (Merenuik, Паршин, 2021, с. 7–8). Обережно можна припустити, що угорці організували турнір, який належить до типу *à plaisance* (для задоволення) – спортивні змагання чи військові тренування у межах лицарського етикету. Основна мета таких розваг – демонстрація військових навичок (Merenuik, 2022, p. 139). Щоправда, для однозначної ствердної відповіді про тотожність лицарського турніру та зауваженої «ігри» в Києві 1150 р. доказів усе ж бракує. Насамперед, складно встановити, наскільки лицарські змагання були відомі тоді в самій Угорщині, і тут існує плутанина: на думку дослідників, вони поширилися там лише від XIII ст. У спільній монографії Річарда Барбера (Richard Barber) та Джульєти Баркер (Juliet Barker) зазначено, що в Угорщині турніри стали відомі наприкінці XIII ст.: перше чітке повідомлення датовано 1291 р., коли король Андрій III (Eudre III, 1265–1301) надіслав деяких дворян на турнір у Відень (Barber & Barker, 1989, p. 103). Також, відповідно до Яна Шимчака (Jan Szymczak), перші відомі лицарські змагання на території Угорського королівства відбулися у Братиславі 1220 р. (Szymczak, 1995, p. 10). Якщо припустити, що біля Ярославового двору справді відбувся турнір, то це повідомлення стало б першим, що засвідчило б участь угорських воїнів у подібних змаганнях.

Інші записи про «ігри» містить Володимирський літопис. Зокрема, 1230 р. князь Василько Романович (1203–1269) раптово й водночас жартома розпочав сутичку з боярами Молибоговичами, які задумували змову проти Романовичів: «... млството Бѣоу вложивашо во срѣдце Василькоу изиити вонъ и вбнажившоу мѣчь своѣ играа

на слоугоу королева иномоу похвативши щить играючи...» (ПСРЛ-2, 1908, стлб 762–763). Можливо, літописець описав певну імітацію двобою. Князь Василько, будучи в добром настрої, не мав на меті організувати жорстокі бої, знав, що його вчинок матиме далекосяжні наслідки, тому що бояри втікали «ако ѡканьны Сѣполкъ» (ПСРЛ-2, 1908, стлб 762–763). Спочатку князь Василько Романович не планував жодних жорстоких боїв, а символічний зворот «іграв на слоугоу королева» може позначати організацію поєдинку (*joust*), оскільки для тогочасного європейського нобілітету облаштування спеціальних майданчиків з обгородженням для проведення турнірних поєдинків не завжди було обов'язковою умовою, особливо на початку їхнього розквіту. Хоча цей епізод демонструє близьке знайомство руського книжника з рицарською культурою середньовічного Заходу. Літописець, підбираючи потрібні слова для опису нестандартної ситуації, використав «іграв», акцентуючи увагу на зовнішній подібності з турнірами.

Ще одне підтвердження добрих знань західноєвропейських військових традицій у Русі – повідомлення волинського книжника під 1252 р. Тоді до боротьби між литовськими князями долучилися галицько-волинські Романовичі. Відповідно одну з битв літописець описав, згадавши про «игру»: «Наоутрѣа же выѣхаша Нѣмцѣ со самострѣлы и ѣхаша на нѣ Роусь с Половци и стрѣлами и Йтвazi со сѣлицами и гонишаса на поли подобнои игрѣ» (ПСРЛ-2, 1908, стлб 818). Аналогії, які застосовував книжник, вказують на окремі важливі аспекти таких змагань. Передовсім підтверджує, що «игри» відбувалися верхи на конях, тобто ідеться про елітарну розвагу, доступну військовій верстві. З цієї причини, напевно, потрібно відрізнити «игру» від «игрищ», дані про які теж потрапили до літописів (Грушевський, 1993, с. 377). Також в аналізованих фрагментах мовиться про використання різної зброї: князь Василько вихопив меч, а ятвяги переслідували противників зі списами-сулицями. Завдяки цьому можна стверджувати про мілітарність змагань. Цей висновок підтверджує також найпоказовіший приклад «турнірного» змагання у літописі.

Хрестоматійний приклад «игри» – бій 1245 р., який влаштував противник Романовичів у боротьбі за галицький престол – князь Ростислав Михайлович (1219–1262) із роду чернігівських Ольговичів (Войтович, 2015, с. 200–204). Детальний опис цього бою є на сторінках Іпатіївського літопису: «[Ростислав] ехаль быхъ на на гогордащюу же са емоу и створисти игроу предъ градомъ и сразивъшоус емоу со Воршемъ и падеса под нимъ конь и вырази собѣ плече и не на добро слоучиса емоу знамение слышавъ же Данило и Василко ратное пришествие его помолისტас Богоу начаста сбирати вое...» (ПСРЛ-2, 1908, стлб 801). Літописний сюжет дає змогу реставрувати ще кілька важливих аспектів. Участь в «играх» була досить небезпечною, тобто мовиться не лише про спортивний (у сучасному розумінні) елемент, а й про звичну для європейського рицарства високу травматичність і смертність під час турнірних змагань.

Князь Ростислав на тоді вже продемонстрував свої уміння в багатьох битвах, проте набутий досвід не врятував його від вивиху плеча. Можливо, далася взнаки сила противника, адже рицар Ворш (Vorsh) був досвідченим бійцем із польських (Dańbrowski, 2015, s. 255; Волощук, 2017, с. 119) чи угорських (Паршин, 2019, с. 154) земель. Проте руський книжник записом про «знамение» натякнув також на втручання вищих сил – недобрый збіг обставин («падеса под нимъ конь»), який призвів до одержання травми і віщував поразку в реальній битві. На цьому тлі відчутне несхвалення «игри», яке висловив літописець, наголосивши натомість на доброчесній поведінці Романо-

вичів, своїх світських патронів (Паршин, 2019, с. 150). До прикладу, духовенство в середньовічних європейських країнах (духовні особи займалися історіописанням) також засуджувало лицарські турніри та їхніх учасників (Barber & Barker, 1989; р. 16–17; Szymczak, 1995, р. 10). Це споріднює їхні оцінки із записами руських книжників, які при описі «игри» (саме «игри», а не аналогічних за виглядом боїв) вдалися до згадок про гріховність. Вказівка на гординю («...[Ростислав] ехаль быхъ на на гогордащоу...») демонструє зв'язок, малодосліджений в історичній науці.

Визначення «игри» як військової розваги часто побутує також у перекладній літературі, популярній у Русі (що можна засвідчити поширенням запозичених сюжетів у літописах). Зокрема, у Хроніці Малали, термін «играти» вжито кілька разів, передусім у значенні зображення спортивних і військових змагань. Водночас в інших пам'ятках є також інші контексти (Вілкул, 2015, с. 295–296). Контекст у визначенні літописних вказівок про «игри» надзвичайно важливий, якщо не першорядний, для маркування можливих паралелей із проведенням лицарських турнірів у руських землях. Наприклад, деякі «игри» з лицарськими змаганнями ототожнював М. Грушевський (Грушевський, 1993, с. 254). Зокрема, крім поєдинку під стінами Ярослава 1245 р. між князем Ростиславом Михайловичем та лицарем Воршем, учений вбачав у князя Василька Романовича бажання битися, коли він, «играл на слоугоу королева», вихопив у нього (чи іншого противника) щит. На його думку, проникнення західноєвропейських традицій до Галицького князівства не випадкове, бо «в сих турнірах з значною правдоподібністю можна бачити західній вплив» (Грушевський, 1993, с. 254). Справедливим є зауваження Миколи Котляра про те, що опис 1245 р. «кидає світло на цікаву й незвичайну загалом для Русі сторінку світського життя у Галицькій землі: Ростислав Михайлович влаштував на західно-європейський взірєць лицарський турнір біля валів обложеного ним міста і сам узяв у ньому участь» (Котляр, 2009, с. 246). Також об'єктивні міркування видавця англomовного перекладу Галицько-Волинського літопису Юрія Перфецького (Georg Perfecky), який вважав, що у згадках 1245 р. і 1252 р. ішлося саме про турніри (Perfecky, 1973, р. 55, 63). Відзначаю, що версії дослідників маловідомі в сучасній історіографії й потребуватимуть актуалізації у майбутньому.

Проведення подібного аналізу надалі дасть змогу підтвердити (або заперечити) тотожність «игор» із європейськими турнірними змаганнями. Зокрема, Ю. Перфецький епізод про «игру» 1245 р. переклав: «He [Rostyslav] continued boasting in this manner and then held a tournament outside the city [to pass the time of the siege]. As he jousted [наголошування моє – Х. М.] with Vorš, his horse fell beneath him, and he sprained his shoulder. And this forebode ill for him...» (Perfecky, 1973, р. 55). Версія перекладача заслуговує детальнішого розгляду. *Joust* – специфічний турнірний поєдинок один на один верхи на конях та із використанням списів, широко відомий із європейських середньовічних пам'яток (Barker & Barber, 1989, р. 213). На основі цього можна визначити, наприклад, індивідуальні бої як складову руських «игор»: князь Ростислав «сразивъшоуса» саме з лицарем Воршем віч-на-віч, що вирізняє згадку від загального опису «игор» угорців у Києві 1150 р.

На жаль, інформація Володимирського літопису обривається при описі подій 1290-х років. Доповнити уявлення про руську мілітарну культуру можна лише на основі інших пам'яток. Зокрема, згадки про «игри» вміщено в «Девгенієвому діянні» – пам'ятці руської писемності XI–XIII ст., що є довільним переказом утраченої

візантійської поеми «Дігенісакрит». У ній міститься розповідь про сина мусульманського царя та грекині, який обороняв кордони країни від сарацинів, уособлюючи рицарський етос. Руський варіант увібрав традиції дружинного епосу, вказуючи на ідеального середньовічного воїна. Мова «Девгенієвого діяння», на думку дослідників, близька до зразків Володимирського літопису (Ковалів, 2007, с. 259). Це джерело дійшло до наших часів у списках кінця XVII ст. Важливо, що джерело підтверджує використання особливих коней і володіння різною зброєю під час змагань: «Кон же его бысть борзь и гораздь играти, а юноша храбръ бысть и хитръ на немъ сидети. И то видя, чюдишася, како фаръ под нимъ скакаше, а онъ велми на немъ крепко сѣдяще и всяческимъ оружиємъ играше и храбро скакаше» (Девгенієве діяння, 1981). Напевно, демонстрація рицарського виміру «ігор» у цих випадках беззаперечна.

Із продовження літописних даних варто відзначити декілька важливих фрагментів. Наприклад, у Троїцькому літописі під 1390 р. уміщено оригінальне повідомлення: «Осей, кормилчичъ князя великого, поколот бысть на Коломне в игрушке» (ПСРЛ-1, 1862, с. 436). Означену «игрушку», очевидно, можна розглядати як військову розвагу, тотожну вже аналізованим руським «играм» чи «гастилюдам» на західно-європейський манер.

Дослідники ідентифікують особу загиблого як Олександра Андрійовича Осея, намісника московського князя у Коломні. Він був сином полоцького володаря Андрія Ольгердовича і перейшов на московську службу наприкінці 1370-х років (Бохан, 2008, с. 30–35). Очевидно, Осей перебував серед найближчого оточчя, адже статус кормилчича (вихователя), надавали лише найвизначнішим і найдосвідченішим боярам. Він демонстрував свої вміння на військових іграх, одні з яких закінчилися для нього трагічно. «Поколот» вказує на використання списів і мечів як зброї під час змагань – досить цінне уточнення, яке дає змогу додати до характеристики «ігор» також використання бойового озброєння. Водночас Осей був репрезентантом литовсько-руського культурного середовища, для якого в XIV ст. турнірні змагання не були новинкою. Однак, можливо, дані про княжого кормилчича потрапили до Троїцького літопису саме через колоритність обставин загибелі, які дивували московських книжників.

Відзначу, що в новітній літописній традиції дані про «игри» досить численні. Наприклад, у Никонівському літописі згадано про звинувачення новгородців на адресу князя Всеволода Мстиславовича (1103–1138): «А се вины его творяху: почто не блюде чръныхъ людей и почто възлюби играти и утѣшатися, а людей не управляти; и почто ястребовъ собакъ собра, а людей не судяше и не управляше...» (ПСРЛ-1, 1862, с. 159). Щоправда, у цьому контексті непросто встановити, чи князь захопився «гріховними забавами», чи військовими змаганнями («играти»). Якщо припустити, що йдеться про турнірні змагання, то в них варто вбачати передовсім європейський вплив. Хоча укладачі Никонівського літопису в XVI ст. могли би «приписати» новгородському князеві певні провини, скориставшись сучасними для них уявленнями про аморальні явища.

Значення «ігор» у негативних аспектах трапляється також у продовженні Никонівського літопису. Наприклад, в описах діянь візантійських імператорів «игри» у значенні кінних змагань трапляються неодноразово. Михайл III (Μιχαήλ III, 840–867), за описами літописця, «веселяся бѣсовскими всегда играми, самъ колесничная уристанія всегда творяше» (ПСРЛ-1, 1862, с. 10). Так само імператор Александр (Αλέξανδρος,

870–913) «же въ пищахъ, и въ питіахъ, и псѣхъ, и птицяхъ, и во играніихъ суетныхъ упражняся, и ничтоже достойно власти ни рекъ, ни сотвори, но оподромяхъ упражняся...» (ПСРЛ-1, 1862, с. 25). Завдяки цим згадкам можна підтвердити тотожність «ігор» із кінними змаганнями, які в середньовічному суспільстві (принаймні, у середовищі духовної еліти) сприймали вкрай негативно. Щоправда, однозначно мовиться про візантійський іподром і перегони на колісницях, які регулярно на ньому відбувалися.

Водночас при описі актуальніших для Никонівського літопису подій захоплення Константинополя турками-османами 1453 р. сформувався вислів «грати смертельною грою»: «У него же, у Турскаго царя, съ великія мудрости противь недруга ставитися игрою играти, и гроза Турскаго царя велика по приказу его: «не хочешь умерти на игрѣ честно съ недругомъ смертною игрою за мое государево великое желованіе, какъ юнцы храбрые умирають, играючи съ недругом смертною игрою...» (ПСРЛ-1, 1862, с. 106). Ще один приклад: «И то царь вразумѣвъ, да даль имъ волю и взялъ ихъ къ себѣ въ полкъ, и они стали у царя лутчіе люди; ... кажній ставь противь недруга люто стояти и смертною игрою играти и полки недруговъ разрывать и чти собѣ добывати...» (ПСРЛ-1, 1862, с. 106). Ці та деякі інші вказівки (ПСРЛ-1, 1862, с. 106) демонструють подальшу еволюцію «ігор» у мілітарному значенні. Очевидно, мовиться про здатність війська стояти на смерть і битися із противником у таранному бою, здобуваючи для себе честь. Ці елементи були також притаманні рицарським турнірам, що вказує на можливості трактування «ігор» у мілітарному контексті й обізнаність літописців із тогочасними практиками двобоїв.

Отож проблема поширення турнірних традицій на руських землях потребуватиме подальшого розгляду. На основі аналізу літописних текстів вдалося встановити, що «ігри» були певним різновидом військових змагань. Для них притаманні такі риси: елітарність (участь верхи на конях – майже всі досліджені випадки на це вказують), наявність «спортивного компоненту» та показ військових навичок (демонстрація угорських вершників у Києві 1150 р. і дані Никонівського літопису), використання різної зброї (приклади з Володимирського літопису 1230 р. та 1252 р. – меч і сулиці), можливість отримати травму чи загинути (випадок князя Ростислава Михайловича біля стін Ярослава 1245 р. і смерть кормильчича Осея 1390 р. у Коломні), «гріховність» цього заняття (вказівка на гординю князя Ростислава і негативні відгуки про візантійських імператорів), бій один на один (поєдинок із рицарем Воршем 1245 р.). Усі ці характеристики також притаманні класичним європейським турнірним змаганням. Водночас наскільки «ігрова» традиція притаманна руським землям, можна буде встановити на основі подальших досліджень.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Александрович, В. С. (2021). Володимирський літопис – історична назва зіставлення найдавнішого київського разом із західноукраїнським літописанням XIII століття. *Галицько-волинська доба, 1, 193–215.*

Бохан, Ю. (2008). *Турнірныя традыцыі ў Вялікім княстве Літоўскім у XIV–XVI стагоддзях.* Мінск.

Вілкул, Т. (2015). *Літопис і хронограф. Студії з домонгольського київського літописання.* Київ.

- Войтович, Л. В. (2015). *Галич у політичному житті Європи XI–XIV століть*. Львів.
- Волощук, М. М. (2017). Просопографічні студії битви під Ярославом 17 серпня 1245 року. *Colloquia Russica. Series 2/3*, 103–122.
- Грушевський, М. С. (1993). *Історія України-Руси*: в 11 т., 12 кн. (Т. 3: до року 1340). Київ: Наукова думка.
- Девгенієве діяння. (1981). В О. В. Творогова (сост.), *Памятники литературы Древней Руси XIII век*. <http://litopys.org.ua/oldukr2/oldukr35.htm>
- Ковалів, Ю. І. (2007). Девгенієве діяння. В *Літературознавча енциклопедія* (Т. 1: А–Л). Київ, 259.
- Котляр, М. Ф. (2009). *Княжа служба на Русі*. Київ.
- Меренюк, Х., Паршин, І. (2021). «Фарь» у руських літописах: особливості трактування. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*, 34, 3–12. <https://doi.org/10.33402/ukr.2021-34-3-12>
- Паршин, І. Л. (2019). Поєдинок князя Ростислава Михайловича та Рицаря Ворша – прелюдія до Ярославської битви 1245 року. *Проблеми історії війн і військового мистецтва*, 2, 147–156.
- ПСРЛ-1**: Полное собрание русских летописей. (1862). (Т. 9: Патриаршая или Никоновская летопись). Санкт-Петербург.
- ПСРЛ-2**: Полное собрание русских летописей. (1908). (Т. 2: Ипатьевская летопись). Санкт-Петербург.
- Срезневский, И. И. (1893). *Материалы для словаря древнерусского языка по письменным памятникам* (Т. 1: А–К). Санкт-Петербург.
- Толочко, П. П. (2001). *Літописання*. <http://litopys.org.ua/istkult/ikult05.htm>
- Толочко, О. П. (2010). Никонівський літопис. В *Енциклопедія історії України* (Т. 7: Мі–О). Київ, 398.
- Толочко, О. П. (відп. ред.). (2020). *Галицько-Волинський літопис: текстологія*. Київ.
- Barber, R. & Barker, J. (1989). *Tournaments: Joust, Chivalry and Pageants in the Middle Ages*. New York: Boydell Press.
- Cripps-Day, F. H. (1918). *The History of the Tournament in England and France*. Toronto.
- Dąbrowski, D. (2012). *Daniel Romanowicz Król Rusi (ok. 1201–1264). Biografia polityczna*. Kraków.
- Dąbrowski, J. (Ed.). (1973). *Długosz, J. Annales seu cronicae incliti Regni Poloniae*: in 11 vol., 5. Warsaw.
- Du Cange, Ch. (1846). *Glossarium Mediae et Infimae Latinitatis*, 6. Parisiis: Excudebant Firmin Didot Fratres.
- Merenuk, K. V. (2021). «Tournaments» and «Games» in Rus': tradition or single mentions? *Проблеми історії війн і військового мистецтва*, 3, 57–69.
- Merenuk, K. V. (2022). Knight's Tournaments in England and France from the 11th to the 14th Century: The Problems of Sources and Terminological Aspects. *Średniowiecze Polskie i Powszechnie*, 14(18), 126–148. <https://doi.org/10.31261/SPiP.2022.18.05>
- Perfecky, G. A. (Ed.). (1973). *The Galician-Volynian chronicle*. Munchen: Verlag W. Fink.
- Szymczak, J. (1995). Knightly Tournaments in Medieval Poland. *Fasciculi Archaeologiae Historice*, 8, 9–28.

REFERENCES

- Aleksandrovych, V. S. (2021). Volodymyrskyi litopys – istorychna nazva zistavlennia naidavnishoho kyivskoho razom iz zakhidnoukrainskym litopysanniam XIII stolittia. *Halysko-volynska doba*, 1, 193–215 (in Ukrainian).
- Bochan, Ju. (2008). *Turnirnyja tradycyi ŭ Vialikim kniastvie Litoŭskim u XIV–XVI stahoddziach*. Minsk (in Belorussian).
- Vilkul, T. (2015). *Litopys i khronohraf. Studii z domonholskoho kyivskoho litopysannia*. Kyiv (in Ukrainian).
- Voitovych, L. V. (2015). *Halych u politychnomu zhytti Yevropy XI–XIV stolit*. Lviv (in Ukrainian).
- Voloshchuk, M. M. (2017). Prosopohrafichni studii bytvy pid Yaroslavom 17 serpnia 1245 roku. *Colloquia Russica. Series 2/3*, 103–122 (in Ukrainian).
- Hrushevskyi, M. S. (1993). *Istoriia Ukrainy-Rusi*: v 11 t., 12 kn. (T. 3: do roku 1340). Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).
- Devheniieve diiannia. (1981). In O. V. Tvorogova (Comp.), *Pamiatniki literatury Drievniei Rusi XIII vek*. <http://litopys.org.ua/olddukr2/olddukr35.htm> (in Old Ukrainian).
- Kovaliv, Yu. I. (2007). Devheniieve diiannia. In *Literaturoznavcha entsyklopediia* (T. 1: A–L). Kyiv, 259 (in Ukrainian).
- Kotliar, M. F. (2009). *Kniazha sluzhba na Rusi*. Kyiv (in Ukrainian).
- Merenuk, Kh., & Parshyn I. (2021). «Фарь» u ruskykh litopysakh: osoblyvosti traktuvannia. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*, 34, 3–12. <https://doi.org/10.33402/ukr.2021-34-3-12> (in Ukrainian).
- Parshyn, I. L. (2019). Poiedynok kniazia Rostyslava Mykhailovycha ta Rytsaria Vorsha – preliudiia do Yaroslavskoi bytvy 1245 roku. *Problemy istorii viin i viiskovoho mystetstva*, 2, 147–156 (in Ukrainian).
- PSRL-1:** Polnoe sobranie russkikh litopisei. (1862). (T. 9: Patriarshaya ili Nikonovskaya letopis). Sanktpeterburg (in Old-Slavic).
- PSRL-2:** Polnoe sobranie russkikh litopisei. (1908). (T. 2: Ipatievskaja letopis). Sanktpeterburg (in Old-Slavic).
- Sreznevskiy, I. I. (1893). *Materialy dlya slovarya drevnerusskogo yazyka po pis'mennym pamyatnikam* (T. 1: A–K). Sank-Peterburg (in Old Slavonic).
- Tolochko, P. P. (2001). *Litopysannia*. <http://litopys.org.ua/istkult/ikult05.htm> (in Ukrainian).
- Tolochko, O. P. (2010). Nykonivskyi litopys. In *Entsyklopediia istorii Ukrainy* (T. 7: Mi–O). Kyiv, 398 (in Ukrainian).
- Tolochko, O. P. (Ed.). (2020). *Halysko-Volynskyi litopys: tekstolohiia*. Kyiv (in Ukrainian).
- Barber, R., & Barker, J. (1989). *Tournaments: Joust, Chivalry and Pageants in the Middle Ages*. New York: Boydell Press (in English)
- Cripps-Day, F. H. (1918). *The History of the Tournament in England and France*. Toronto (in English)
- Dąbrowski, D. (2012). *Daniel Romanowicz Król Rusi (ok. 1201–1264). Biografia polityczna*. Kraków (in Polish).
- Dąbrowski, J. (Ed.). (1973). *Długosz, J. Annales seu cronicae incliti Regni Poloniae*: in 11 vol., 5. Warsaw (in Polish).
- Du Cange, Ch. (1846). *Glossarium Mediae et Infimae Latinitatis*, 6. Parisiis: Excudebant Firmin Didot Fratres (in Latin).

Mereniuk, K. V. (2021). «Tournaments» and «Games» in Rus': tradition or single mentions? *Problemy istorii viin i viiskovoho mystetstva*, 3, 57–69 (in English)

Mereniuk, K. V. (2022). Knight's Tournaments in England and France from the 11th to the 14th Century: The Problems of Sources and Terminological Aspects. *Średniowiecze Polskie i Powszechnie*, 14(18), 126–148. <https://doi.org/10.31261/SPiP.2022.18.05> (in English).

Perfecky, G. A. (Ed.). (1973). *The Galician-Volynian chronicle*. Munchen: W. Fink Verlag (in English).

Szymczak, J. (1995). Knightly Tournaments in Medieval Poland. *Fasciculi Archaeologiae Historice*, 8, 9–28 (in English).

Khrystyna MERENIUK

*PhD Student of the Department of history of the Middle Ages
I. Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies of NAS of Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4114-5663>
e-mail: hrys.merenyuk@gmail.com*

MILITARY «ИГРА» IN RUS': TERMINOLOGICAL AND ORIGINAL QUESTIONS

The paper deals with the spread of medieval military practices in Rus'ian lands, which were similar to European tournament competitions. The aim of the research is to analyze military entertainments of the Rus'ian elite on the basis of studying the historical medieval heritage. Therefore, as a result of researching of reports of Kyiv, Volodymyr, and Nykonian chroniclers, it was established that «игра» (game) denoted quite specific military amusements, which, taking into account the context of the notices, can be identified with European knightly tournaments. At the same time some parallels are drawn with European term «*hastiludium*». The term has its literal Latin meaning of «a special game with spears».

For the first time, information about such competitions was recorded in 1150, when Hungarian warriors in Kyiv demonstrated their skill, surprising the locals. In the Galicia-Volynian part of the Hypatian codex, «игра» is mentioned several times as elite entertainments – in the records of 1230 and 1252. At the same time, in 1245 Prince Rostyslav Mykhailovych held a individual combat under the walls of Yaroslav and was injured. This became a bad omen for him. In modern scientific literature for such fights there is a special term «joust».

As a result of the comparison of historical narratives, it was established that: in Rus' warriors also took part in «games» on horsebacks (which emphasizes the elitism of these entertainments), demonstrated their military skills and knowledge, used various weapons, which led to injuries and even death during such military competitions. These conclusions make it possible to assume the identity of Rus'ian military games and the medieval European «*hastiludium*», which indicates the spread of chivalric entertainments in the lands of the Principality of Galicia and Volyn. And last but not least, local scribes knew this phenomenon and made notices about it into the historical chronicles.

Keywords: chronicles, «игра», Rus', entertainments, military elite, tournaments, *hastiludium*.

Леонтій ВОЙТОВИЧ

*доктор історичних наук, професор
завідувач кафедри історії середніх віків та візантиністики
Львівського національного університету ім. І. Франка
старший науковий співробітник відділу історії середніх віків
Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9191-6537>
e-mail: lev67420@ukr.net*

ДУБНИЦЬКА ХРОНІКА ЯК ДЖЕРЕЛО З ІСТОРІЇ БОРОТЬБИ ЗА СПАДЩИНУ РОМАНОВИЧІВ У XIV СТОЛІТТІ

Метою статті визначено залучення угорської Дубницької хроніки XIV ст. для спростування стереотипів, які сформувалися у процесі досліджень боротьби за спадщину Романовичів (1340–1434), зокрема Казимирівської легенди. Методологію дослідження побудовано на принципах історизму, об'єктивності, багатофакторності та всебічного аналізу. Використано системний і структурний методи. На підставі аналізу окремих епізодів угорської Дубницької хроніки XIV ст., сформованої на надійних джерелах, спростовано усталені стереотипи про приєднання галицьких земель до Польського королівства 1340 р. як законне успадкування польським королем Казимиром III на підставі рішення Вишеградського з'їзду 1338 р. і про подальшу боротьбу за спадщину Романовичів між Польщею, Литвою та Золотою Ордою, не беручи до уваги місцеву давньоукраїнську еліту Руського королівства (Галицько-Волинської держави).

Констатовано, що приєднання галицької частини Королівства Русі до Польщі не відбулося 1340 р. чи 1349 р. Встановлено, що коли Болеслав-Юрій Тройденевич почав шукати протидію небезпечного для його держави польсько-угорського зближення, Казимир III спочатку підтримав претензії на руський престіл іншого племінника, Владислава Земовитовича, а потім і сам втрутився в боротьбу за спадщину Романовичів, намагаючись домовитися з місцевим боярством. У висновках, опираючись передовсім на угорську Дубницьку хроніку, хроніку Яна з Чарнкова, з якої черпав Длугош, та фрагменти інших окремих німецьких і польських хронік, а також нечисленний актовий матеріал, пов'язаний із діяльністю князя Любарта-Дмитра Гедиміновича, показано вразливі сторони наявних стереотипів і причини їхньої появи, зокрема пов'язаних із Казимирівською легендою, а також основними етапами боротьби за спадщину Романовичів протягом 1340–1434 рр. та дискусією навколо них.

Ключові слова: Дубницька хроніка, Хроніка Яна з Чарнкова, Руське королівство, Болеслав-Юрій Тройденевич, Казимир III, Любарт-Дмитро Гедимінович, Казимирівська легенда.

Польща, розірвана наприкінці XVIII ст. на три частини, зазнавала утисків від нових зверхників, як кожна бездержавна нація. Однак у другій половині XIX ст. в

австрійській частині, тобто на теренах Королівства Галиції і Лодомерії, вільно функціювали польські патріотичні й наукові установи та друкували різноманітну книжкову історичну та краєзнавчу літератури. А патріоти-науковці мали можливість у стінах Львівського університету ідеалізувати минуле Королівства Польського та Речі Посполитої. Педантичні німці вимагали тільки дотримуватися академічного обґрунтування висновків у душі традицій позитивізму.

Одним із найбільш ідеалізованих героїв польської історії був король Казимир III Великий (Kazimierz III Wielki), який обіймав престіл у 1333–1370 рр. Традиція приписувала йому приєднання у 1340 р. Галицько-Волинського князівства¹, будівництво у Львові католицької катедри, Високого і Низького замків, католицької катедри у Володимирі, замку в Галичі та майже всіх старих мурованих будов у галицьких містах. Одразу тодішня польська історіографія вигадала легітимізацію приєднання Галицько-Волинського князівства (Руського королівства) як успадкування Казимиром III спадщини Романовичів за рішенням Вишеградського з'їзду 1338 р. (Gorzycski, 1889; Prochaska, 1892; Świeżawski, 1894; Balzer, 2005, s. 660–682; Semkowicz, 1898; Zakrzewski, 1922b, s. 97–110; Paszkiewicz, 1925; Kętrzyński, 1934). А їхні наступники, не турбуючись про джерельні підтвердження, далі сприймають як аксіому цей Казимирівський міф, покликаючись на праці попередників (Kaczmarczyk, 1948; Sieradzki, 1959; Kozłowska-Budkowa, 1963; Samsonowicz, 1980; Śliwiński, 1987, s. 44–46; 1994; Jasiński, 1990, 1993, 1995, 2001; Kiryk, 1992; Szczur, 2002, s. 365–380; Elmonowski, 2002; Nowakowski, 2003; Wyrzumski, 2004; Barański, 2006, s. 484–489; Jasienica, 2007, s. 291–299; Dąbrowski, 2007; Савчук, 2013; Войтович, 2017).

Литовські історики, відзначаючи, що спроба польського короля зайняти Львів і галицько-волинські землі 1340 р. не вдалася, прихід до влади князя Любарта-Дмитра Гедиміновича (Liubartas Demetrijus) апріорі вважають входженням цих територій до Великого князівства Литовського, взагалі не беручи до уваги позицію місцевої еліти Руського королівства (Галицько-Волинської держави) та титулатуру й політику самого Любарта-Дмитра (Гудавичюс, 2005, с. 121, 124–127, 133–134, 140, 142, 145–146, 174) (в литовській та європейській історіографії цій постаті приділено надто мало уваги (Stadnicki, 1853; Маслов, 1937; Sužiedėlis, 1978; Войтович, 1998, 2000, с. 18, 37, 40, 74–76, 109, 138, 230–231, 263, 295, 299–300, 310, 345–347, 352–353, 426, 437–438, 440–443, 446–447, 449–450, 463, 474, 476, 485–486, 499–501, 504; Войтович 2006а, с. 37–42, 75, 511–512, 562, 614, 618–619, 636, 668–672, 678–679; Троневиц, 2003а, 2003б, 2011).

Сучасна російська історіографія весь період боротьби за спадщину Романовичів подає як боротьбу між Польщею, Литвою та Золотою Ордою, вперто не зауважуючи чи свідомо ігноруючи участь галицько-волинської, тобто давньоукраїнської еліти (Измайлов, 2009; Хаутала, 2016). Їхню позицію підсилюють і ті сучасні українські історики, далекі від середньовічних та ранньомодерних джерел, які «фахово» пробують доводити появу української нації у XIX ст. чи на початку XX ст. Відсутність ре-

¹ Більшість тогочасних російських і українських дослідників також однозначно датували входження руської землі до складу Польського королівства 1350 р. чи 1349 р. (Зубрицкий, 1855, с. 291; Зубрицкий, 2002, с. 29–38; Шараневич, 1863, с. 148–160; Линниченко, 1891; Линниченко 1907; Лонгинов, 1887, с. 25–32; Филевич, 1890, с. 54–86; Довнар-Запольській, 1896; Грушевський, 1905, с. 126; Грушевський, 1907, с. 22–24, 39–44, 81, 89–94, 101, 241; Режабек, 1907; Кордуба, 1940; Мазур, 2003).

акції українських істориків сприймається як мовчазна згода з подібними висновками. Праці дослідників, які обґрунтовують думку, що про анексію галицької частини Королівства Русі, тобто Галицько-Волинської держави, можна говорити тільки з 1387 р. (Крип'якевич, 1935, с. 641–642; Крип'якевич, 1984, с. 111–115; Крип'якевич 1999, с. 140–146; Ісаєвич, 1968, 2001, с. 219; Войтович, 2006с; Ісаєвич та Войтович, 2006) (якщо не з 1392 р., коли після підписання угоди в Острові, ця анексія була визнана Литвою, чи з 1434 р., коли після довгої польсько-угорської конфронтації і складних переговорів галицька частина Руського королівства була анексована Польщею) (Троневиц, 2003b, 2011; Войтович, 2009a, 2010, 2011b, 2011c, 2012, 2013, 2017, 2018a, 2018b, 2019a, 2019b, 2019c; Wojtowycz, 2011, s. 47–66; 2018; Sperka, 2013; Чобіт, 2017), далі ігноруються, і автори підручників та популярних довідників продовжують тиражувати Казимирівську легенду. Тому мета статті – залучити угорську Дубницьку хроніку XIV ст. для спростування стереотипів, які сформувалися у процесі досліджень боротьби за спадщину Романовичів (1340–1434), зокрема Казимирівської легенди.

Перевірка Казимирівської легенди не витримує підтвердження джерелами. Так, у більшості випадків Казимир III взагалі не брав реальної участі в будовах, які йому приписують. Костел Вознесіння Діви Марії у Львові почали зводити лише в 1380-х роках з ініціативи львівських міщан-католиків, цим будівництвом опікувався Петро Штекер, син львівського війта Бертольда Штекера. Лише, коли костел став кафедральним (1412–1414), до продовження будівництва долучився королівський уряд Владислава Ягайла (Władysław II Jagiełło), але основні витрати і далі несли міщани (Козубська, 2000, 2001a, 2001b). Аналіз документів, виданих канцелярією Казимира III, дає можливість стверджувати, що на галицьких теренах було видано до 2 % усіх відомих королівських документів (Kętrzyński, 1913; Rutkowski, 1978; Gaşiorowski, 1979). Тобто, при всій рухливості, король бував у цих землях не так часто.

Наскільки близькою до реалій залишається політична складова Казимирівської легенди? Коли ж насправді Руське королівство та його основні частини ввійшли до складу Польського?

Як слушно зауважив польський дослідник Казимир Мислінський (Kazimierz Mysliński), від часу утвердження Данила Романовича і до вигаснення Романовичів між польськими та галицько-волинськими князями зберігалися переважно союзницькі відносини, скріплені матримонійними зв'язками, інтенсивність яких зростає з кінця XIII ст. (Mysliński, 1993)². Можна стверджувати, що з другої половини XIII ст. польські, угорські та галицько-волинські володарі спільними зусиллями долали політичні проблеми, які виникали в них з іншими сусідами, і тісно переплелися матримонійними зв'язками.

Прийнявши 1253 р. королівську корону від Римського Папи і титул «світлішого короля Русі» (Тургенев, 1841, № 62–65, 74, 76–77; Большакова, 1976), Данило Романович фактично кинув виклик Золотій Орді, очільникові якої присягнув 1245 р., претендуючи не тільки на звільнення з-під ординської опіки, а й визволення з-під її зверхності всієї Русі (Войтович, 2003a, 2003b, 2008b; Александрович та Войтович,

² Навіть претензії Лева Даниловича на краківський престіл по смерті Болеслава Сором'язливого (Bolesław V Wstydlawy) у 1279 р. були не виявом експансії, а звичною європейською практикою успадкування: Кунегунда (Кінга) (Kunegunda/Kinga), дружина бездітного Болеслава Сором'язливого, була рідною сестрою Констанції – дружини Лева Даниловича, й активно підтримувала кандидатуру свояка (Войтович, 2004; Войтович, 2014, с. 196–199).

2013, с. 141–151; Dąbrowski, 2012, s. 275–267; Dąbrowski, 2016, s. 144–164, 188–190). Прийняття королівської корони спричинило війну з Ордою, яка закінчилася еміграцією короля Данила до Угорщини, звідки він повернувся лише після того, як Золота Орда розпочала тривалу боротьбу за Азербайджан (Войтович, 2009b). Старший син короля Данила – князь Лев Данилович, – зіткнувшись із фактичним розпадом Руського королівства – «Королівства Русі» – мусив стати васалом чорноморського улусбека Ногая (Nuğay), завдяки чому зміг не тільки об'єднати батьківську спадщину, а й значно розширити кордони Галицько-Волинської держави (Войтович, 2008с; Войтович, 2014, с. 199–227). Юрій Львович, під владою якого опинилася вся територія спадщини Романовичів, скориставшись тим, що золотоординський хан Тохта (Tuqtaу) знову був зайнятий боротьбою за Азербайджан, а його еміри – протистоянням із сином Ногая Джуке (Džöge = Чака) та внуком КараКішеком (Kara Küşük) у Причорномор'ї, звільнився від ординської залежності, про що передовсім свідчить прийняття королівського титулу «король Русі (*regis Russiae*), князь Лодомерії (*principis Ladimiriae*)» (Войтович, 2001; Войтович 2015, с. 356–359)³.

Діяльність останніх Романовичів у джерелах майже не відображена. Як впливає з актів, старший із братів Андрій був «*Dei gra(tia) dux Lodomirien(sis) et domi(nus) Terr[ae] Russi[ae]*», тобто «Божою ласкою князь володимирський і володар землі Русі» (Купчинський, 2004, с. 160–161), а молодший Лев – тільки князем Луцьким (Войтович, 2006b)⁴. Обидва, видається, зберігали союз із польським королем Владиславом Локетком (Władysław I Łokietek)⁵. Як впливає з відомого листа Владислава Локетка до Римського Папи Івана XXII (Ioannes XXII) від 21 травня 1323 р., польський король обох князів вважав «непереможним щитом» проти ординців, тобто в часи Юрійовичів боротьба з ординцями точилася з перемінним успіхом (Ptaśnik, 1913, р. 83). Небезпідставно також брати пропонували Тевтонському ордену захист від ординців (Куникъ и Лаппо-Данилевській, 1907а, с. 149). Не випадково й польський король просив папу оголосити хрестовий похід, аби запобігти поневоленню Галицько-Волинської держави ординцями (Ptaśnik, 1913, р. 83). Це був період панування хана Узбека (Üzbäk = Узбек) (1313–1342), при якому Золота Орда пережила найбільше піднесення (Кульпин, 2008, с. 71–104; Почекаев, 2010; Юрченко, 2012). Швейцарський мінорит Йоганн Вінтертурський (Johannes von Winterthur) (1300 – після 4.06.1348 р.) у «Хроніці від імператора Фрідріха II до 1348 року» повідомив, що брати отримали ярлики на свої князівства від правителя Золотої Орди («тому що імператор Татарський незадовго до цього часу двох поганських королів цілком достойних поставив на чолі русичів»)⁶. Як зазначив сам хроніст, він черпав інформацію з попередніх джерел та розповідей міноритів (Грушевський, 1905, с. 527–528; Гене, 2002, с. 66). Жодне з джерел попередників, якими користувався хроніст, не містить подібної інформації, зокрема і «Книга історій» (хроніка за 1230–1341 рр.) цистерціанського абата з Каринтії Йоана Віктрінського (Johannes

³ Жодне з відомих джерел не дає підстав стверджувати, що Юрій Львович був ординським васалом. Зрозуміло, що там ніхто не стерпів би титулу короля Русі у свого підлеглого.

⁴ Саме тому князь Юрій Болеслав Тройденевич у грамоті від 11 лютого 1334 р. серед своїх попередників називає тільки Андрія Юрійовича (Купчинський, 2004, с. 178–179).

⁵ Проте версія, що певний час Владислав Локеток був їхнім опікуном (Abraham, 1904, s. 173–174; Włodarski, 1966, s. 238), піддається справедливій критиці (Грушевський, 1905, с. 114–115).

⁶ «*quod imperator Thartarorum duos paganos breviter ante ista tempora reges satis ydoneos Ruthenis prefecerat*» (Baethgen, 1924, р. 184).

Victoriensis) (близько 1270 – 12.11.1347 р.) (Boehmer, 1843, р. 438). Залишається припускати, що мінорити-францисканці, які ще 1245–1255 рр. через місії Йоана де Пано Карпіні (Giovanni da Pian del Carpine), Ц. де Бредія (C. de Bridia) (Юрченко, 2002) та Гійома де Рубрука (Willem van Rubroeck) встановили прямі контакти з монгольськими правителями та галицько-волинськими князями, володіли найповнішою інформацією щодо Золотої Орди і Руського королівства (Стасюк, 2016).

Загибель обох князів залишається загадкою⁷. Не бачу жодних підстав погодитися з тими істориками, які вважають, що на Русі не було усталеної традиції успадкування князівських престолів (Фроянов, 1980, с. 45–46; Толочко, 1990, с. 30), вважаючи, що вона була такою ж, як і в інших тогочасних християнських країнах (Войтович, 2006а, с. 27–42; Войтович, 2011с, с. 5–10; Wojtowycz, 2011, s. 51–54⁸; Войтович, 2019d)⁹.

Польський дослідник Януш Бєняк (Janusz Bieniak) справедливо зазначив, що на час смерті Андрія Юрійовича останніми прямими спадкоємцями Романовичів залишалися його сестра Марія, дружина черського князя Тройдена (Trojden I), та тітка Анастасія¹⁰, вдова добжинського князя Земивита (Siemowit dobrzyński) (Бєняк, 2001, с. 81). Тобто вагомими були підстави сина Марії черського княжича Болеслава Тройденовича і сина Анастасії добжинського князя Владислава Земовитовича (Władysław Garbaty). Поряд із княгинями, найбільше прав на спадщину Романовичів мав Любарт-Дмитро Гедимінович як імовірний син Леоніди Юріївни чи зять Лева Юрійовича (Мицько, 1998, с. 51–52; 2009; Войтович, 2019d)¹¹. Останній прямий на-

⁷ Ймовірно, що Лев помер раніше за Андрія, інакше він хоча б на короткий час став сюзереном усієї держави (Бєняк, 2001). Мотивованим виглядає припущення, що обидва князі загинули в боротьбі із Золотою Ордою (Paszkiiewicz, 1925, s. 7–11; Мацяк, 1948, с. 18; Długopolski, 1951, s. 22; Шабельдо, 1987, с. 22; Wyrozumski, 1997, s. 111–113). Закарпатські нобілі закликали князів поборотися за угорську спадщину, на яку вони мали династичні підстави, і, напевно, саме зовнішні обставини (боротьба з Ордою) позбавили їх такої можливості (Войтович, 2011а, с. 322–323). Менш мотивованою виглядає здогадка про смерть князів у війні з Литвою (Włodarski, 1966, s. 254–259). Звичайно, князі могли померти послідовно один за одним із невідомих причин, зокрема через хвороби органів травлення, спричинені переїданням чи зловживанням алкоголем (Бєняк, 2001, с. 79–81).

⁸ Там – бібліографія проблеми.

⁹ Зміни у практиці успадкування під ординським впливом лише з кінця XIV ст. почала запроваджувати московська династія (Войтович, 2006а, с. 41–42).

¹⁰ Припущення провідного польського дослідника генеалогії Романовичів Даріуша Домбровського (Dariusz Dąbrowski) щодо існування двох Мстиславів Даниловичів, один із яких був батьком Анастасії (Dąbrowski, 2002, s. 153–155, 174–180, 232–240), не опирається на джерела, а побудоване винятково на умовиводах і домислах автора. З огляду на це, воно залишається гіпотезою, яка суттєво не впливає на династичні права.

¹¹ Микола Андрусяк пропонував вважати дружину Любарта внучкою степанського князя Володимира Івановича або дочкою острозького князя Данила Васильовича (Андрусяк, 1948, с. 4). Останнє доказував також Єронім Граля, вважаючи, що саме на честь тестя Любарт прийняв хресте ім'я (Grala, 1985, s. 201, 204–208). З певними застереженнями цю версію прийняв Ян Тєговський (Jan Tęgowski), зазначивши, що Любарт не міг мати дружину з більшими правами на спадщину Романовичів, ніж Болеслав Тройденович (Tęgowski, 1995), що, звичайно, не може бути прийнятним, бо за таких умов Любарт-Дмитро взагалі не міг би претендувати на спадщину Романовичів. Ян Длугош (Jan Długosz) під 1382 р. подав «Заповіт» великого князя литовського Ольгерда Гедиміновича: «... сьомому і наймолодшому Любарту спадщини між братами не признав, шлюбі із донькою єдиною князя володимирського спадщину, з якою князівства Львівське і Володимирське перейшли» (Паршин, 2018, с. 293). Джерелом цього повідомлення були т. зв. литовські літописи (Semkowicz, 1887, s. 394).

щадок Романовичів острозький князь Данило Василькович походив із гілки, яка втратила право на успадкування найстаршого престолу після смерті Романа Даниловича, якого не стало ще за життя батька, на що слушно звернув увагу Миколай Баумгартен (Николай фон Баумгартен) (Baumgarten, 1937, p. 166). Він міг претендувати тільки як близький родич, тобто після претендентів «по кужелю», яких було багато. Польському королю Владиславові Локетку Юрійовичі доводилися племінниками. Вони були правнуками й угорського короля Бели IV (Béla IV). Тобто і польський, і угорський королі були претендентами також як близькі родичі.

Любарту-Дмитрові було 11–12 років, коли померли Юрійовичі. Їхня смерть заскочила зненацька не тільки його оточчя, а й великого князя литовського Гедиміна (Gediminas). Литовське військо восени 1323 р. виступило на Волинь і зимувало біля Берестя (Улащик, 1980а, с. 95). Спроба посадити Любарта Гедиміновича на трон Романовичів не вдалася¹². Тим часом складні переговори між угорською, польською і мазовецькою сторонами (які теж виступили претендентами на спадщину Романовичів), з одного боку, та Литвою – з другого, за участю хана Узбека¹³ і згодою місцевого боярства (Baethgen, 1924, p. 269) привели до влади Марію, дочку короля Юрія Львовича, та її малолітнього сина Болеслава-Юрія Тройденевича. 16 жовтня 1325 р. було досягнуто остаточного компромісу між Литвою та Польщею через оформлення польсько-литовського союзу, скріпленого шлюбом спадкоємця польського престолу Казимира Владиславовича з Альдоною-Анною Гедимінівною (Aldona Ona Gediminaitė). Але охрестилася донька Гедиміна ще 30 квітня 1325 р., отже, домовленості досягли раніше (Шабульдо, 1987, с. 33–34)¹⁴. Перші грамоти князя Болеслава-Юрія видавали

¹² Про цю литовську спробу свідчить відома грамота від 8 грудня 1322 р., де Любарт титулований як «луцький і володимирський князь». Документ дійшов у підтвердженні 1492 р. Частина дослідників вважає грамоту фальсифікатом, вказуючи на помилку в датуванні, але погоджуючись, що його створення могло бути близьким у часі до вказаної дати і принаймні перша частина грамоти списана з автентичної (Флоря, 2000, 2005; Купчинський, 2004, с. 384, 683–697). Помилка в датуванні «тим більше можлива... у грамоті, яка дійшла до нас не в оригіналі, а з третіх рук» (Щербаковській, 1905, с. 66–67): 8 грудня сьомого індікту припадало на 1324 р., і сплутати 6830 р. із 6832 р. могли при переписуванні в 1492 р. (Войтович, 1998, с. 154). Гедимін намагався владнати протиріччя з Орденем і папою. 2 жовтня 1323 р. у Вільно було підписано угоду з Лівонським орденом, Ригою та Данією (Пашуто и Шталь, 1966, с. 64–84). Обіцяючи хрестити Литву за католицьким обрядом і закликаючи курію виступити посередником й арбітром у суперечках із Тевтонським і Лівонським орденами, Гедимін добився в 1324 р. перемир'я з Тевтонським орденом (Пашуто и Шталь, 1966, с. 112–116).

¹³ На що вказав швейцарський хроніст Йоганн Вінтертурський (Baethgen, 1924, p. 263).

¹⁴ Болеславові-Юрію Тройденевичу теж було не більше років, ніж Любарту-Дмитрові. Він народився між 1311–1314 рр. (Balzer, 2005, s. 783–788). І він був сином удільного мазовецького князя Тройдена Болеславовича, який тримав дрібні Сохачевське та Черське князівства та навіть в сражії мазовецьких князів був лише другим. Це, здається, послужило основою компромісу, який задовольнив усі сторони. Анжуйська династія ще закінчувала свою боротьбу за спадщину Арпадів в Угорщині й не була готова втрутитися безпосередньо в боротьбу за спадщину Романовичів. Владислав Локеток хотів би бачити на галицько-волинському престолі племінника, але і мазовецький княжич його влаштовував. Така компромісна фігура задовольнила й Литву, не готову підтримати претензії Любарта, та золотоординського хана Узбека, у якого основні сили були зв'язані боротьбою за Азербайджан. Влаштовував молодий князь і галицьку та волинську еліти (Řežábek, 1883; Куниць, и Лаппо-Данилевській, 1907а; Грушевський, 1905, с. 120–139, 522–535; Zakrzewski, 1922а; Paszkiewicz, 1925, s. 5–35; Кордуба, 1940, с. 3–32; Włodarski, 1966, s. 242–294; Dąbrowski, 2002, s. 153–155, 174–180, 232–240; Тенговський, 2010; Войтович, 2011b; Паршин, 2015; Grabowski, 2019).

разом із матір'ю Марією Юрївною (Тенговський, 2010), яка, очевидно, певний час залишалася регенткою, намагаючись продовжити політику попередніх князів і сподобатися галицькій та волинській еліті. Князь Болеслав став іменуватися Юрієм на честь діда по матері й декларував свою належність до православ'я. Знать отримувала грамоти з підтвердженням володінь (Тенговський, 2010, с. 53–56). Перша грамота власне Болеслава-Юрія, яка дійшла до нас, датована 1325 р., імовірно, восени (Куник, 1907b, с. 117). Текст її вказує на початок самостійного правління (Купчинський, 2004, с. 189–190). Спекуляції щодо залежності Болеслава-Юрія від перших кроків правління від Польщі безпідставні¹⁵.

Підтверджуючи союз із Тевтонським орденом, у жовтні 1325 р. у грамоті Юрій-Болеслав обіцяв великому магістру Веренгерові (Werner von Orseln) вірність традиціям дружби часів Данила Романовича, Лева Даниловича та Юрія Львовича (Купчинський, 2004, с. 167–170)¹⁶. 9 березня 1327 р. знову на прохання родича комтура Зігхарда Шварцбурга (Sieghard von Schwarzburg) (внука короля Данила Романовича, наймолодшого сина Софії Данилівни та графа Генріха V Бланкенбург-Шварцбурга (Heinrich V. von Schwarzburg-Blankenburg)), галицько-волинський князь пролонгував угоду з орденом про дружбу, водночас гарантуючи захист від татар (Купчинський, 2004, с. 170–173). Ілля Паршин звернув увагу на повідомлення «Чеської хроніки» Пршибиха Пулкава з Раденіна (Přibík Pulkava z Radenína) (†1380), з якої випливає можлива участь галицько-волинського війська у виправі польського короля Владислава Локетка 1326 р. проти бранденбурзького маркграфа Людвіга V (Ludwig I. der Ältere), який був союзником Тевтонського ордену (Emler, Gebauer, 1893, р. 203, 323). Участь у цьому поході і спричинила появу нової угоди від 9 березня 1327 р. (Паршин, 2015, с. 5–9).

Уся подальша діяльність молодого князя Болеслава-Юрія була цілком самостійною. У 1331 р. тісний союз із Литвою скріплено шлюбом Болеслава-Юрія з Офкою-Свфимією Гедимінівною (Eufemija Gedimainaitė) (Wolff, 1886, s. 7–8; Кордуба, 1940, с. 23–30). Саме в угоді 1331 р. могли бути зафіксовані надання Любартові Гедиміновичу Болохівської землі та його права на престіл у випадку відсутності прямих спадкоємців Болеслава-Юрія (Войтович, 2010). Саме в Болохові Любартові Гедиміновичу тримав свою столицю, відновивши місто як Любартів (Любар) (Шабульдо, 1987, с. 34, 159; Войтович, 1998, с. 157), що відображено в місцевій традиції.

Далі правитель Руського королівства князь Болеслав-Юрій II зайнявся вноормуванням стосунків із Золотою Ордою, яка була найпотужнішим і найнебезпечнішим сусідом. Прийняттям титулу «з Божої ласки природжений князь всієї Малої Русі», вперше зафіксованого у грамоті до магістра Тевтонського ордену Теодорика (Dietrich

¹⁵ Висунено версію, що результатом порозуміння Польщі й Литви 1325 р. було приєднання до Литви Берестейської землі та Підляшшя, які належали до Руського королівства. Ця угода ніби спричинила невдоволення Мазовії, що зблизило останню з Тевтонським орденом і стало причиною військових дій у Куявії 1326 р. (Zajaczkowski, 1934). З такої угоди випливало б, що Польща повністю розпоряджалася галицько-волинськими землями, а князь Болеслав-Юрій Тройденевич був не більше ніж польським намісником. Однак із листа комтура ордену від 14 жовтня 1325 р. довідуємося, що замок Візна на далекому мазовецько-волинському кордоні продовжувала утримувати волинська залога, а волинські воїни перебували у складі союзного литовського війська під Гродном (Paszkiwicz, 1933, s. 272–273). Навіть за угодою 1352 р. Берестейська земля залишалася частиною Волині (Григорович, 1846, с. 1).

¹⁶ «...rex Daniel seu Leo n(oste)r avatus, aut Geordius n(oste)r...».

von Altenburg) від 20 жовтня 1335 р., Болеслав-Юрій вказав на відмову галицько-волинських володарів від претензій на решту Русі, яка надалі залишалася залежною від Орди. Перед тим він використовував титули «*Nos Georgis Dei gratia dux Russiae, Ceorgius Dei gratia dux Terrae Russiae, Galiciae et Ladimere, Georgius, ex dono Dei natus dux et dominus Russiae*» (Войтович, 2008а; Паршин, 2019). *Russiae Minores* – Мала Русь – тут виступає у значенні тієї частини Русі, яка вже не була підвладна монголам. Зайнятий боротьбою за Азербайджан, хан Узбек міг задовольнитися такою поступкою, можливо, прийнятою на його вимогу¹⁷.

Союз Болеслава-Юрія Тройденевича із Золотою Ордою виглядає як намагання протистояти польсько-угорському зближенню. У 1332 р. угорський король навіть збирався іти великим походом проти галицько-волинського князя у відповідь на напад останнього разом з ординцями на верхів'я Тиси (комітати Мараморош чи Угоча?) (Грушевський, 1905, с. 533–534). 11 лютого 1334 р. князь Болеслав-Юрій підтвердив союз із Тевтонським орденом, антипольська спрямованість якого була очевидна¹⁸. 20 жовтня 1335 р. він поспішив знову підтвердити союз із великим магістром Теодоріком фон Альденбургом на «вічні часи» (Купчинський, 2004, с. 180–187). Польсько-угорське зближення Казимир III блискуче використав для відродження Польського королівства на чолі з династією П'ястів, що в умовах, коли титул короля Польщі носив король Чехії, чийми васалами була низка сілезьких князів, стало надзвичайно важливим завданням. У 1335 р. за посередництва угорського короля Карла Роберта (Károly I Róbert) була укладена Тренчинська угода, за якою чеський король Ян Люксембург (Jan Lucemburský) відмовився від титулу польського короля, а Казимир III визнав чеськими васалами сілезьких князів, водночас отримавши Куявію і Добжинську зем-

¹⁷ Вперше термін «Мала Русь» у значенні території Русі, непідвладної монголам, з'явився при утворенні 1303 р., згідно з актами Константинопольського патріарха Афанасія I (1289–1293, 1303–1309) та імператора Андроніка II, Галицької митрополії, до складу якої ввійшли Галицька, Володимирська, Перемишльська, Луцька, Турівська і Холмська єпархії, а трохи пізніше і Білгородська (Аспрокастрон) (Голубинский, 1998, с. 7–10; Грушевський, 1905, с. 112–113; Назаренко, 2000, с. 51; Паславський, 2008; Сковчиляс, 2010, с. 195–204). Цитування джерел із цього приводу див.: Сковчиляс, 2010, с. 198–199. Напевно, проблеми титулатури вплинули на польську еліту, яка не підтримала плани Казимира III щодо прямої унії Польщі з Руським королівством. У Кракові, здається, побоювалися війни із Золотою Ордою, яка в середині XIV ст. переживала період останнього піднесення. Унія з Руським королівством була б одночасно декларацією претензій на всю Русь, тоді як приєднання частини земель Русі, які вже тривалий час не належали до Русі, підвладної монголам, як і відмова Болеслава-Юрія від таких претензій, мали зовсім інший контекст. Подібні мотиви могли вплинути і на рішення Людовика Анжуйського, який задовольнився більш надійним і «земним» титулом короля Галіції і Лодомерії. Так він теж декларував відмову від тих земель Русі, які перебували під ординським пануванням. Титул «князів Русі» взяли собі пізніше мазовецькі князі, які володіли Белзьким та Жидачівським князівствами, але це було вже тоді, коли Орда агонізувала і не могла їм загрожувати. Та й сам титул на той час уже, крім амбіцій його носіїв, нічого не означав.

¹⁸ «*Ver(um) etiam nos, ut obululantium seu latrantium(m) et minus iuste detrahentium(m) c(on)dictatulum(m) at[a] unionis, qui concurrimus, veritati referunt, ora c(on)cludamus et obstruamus pr(a)etacia teno(r)e p(raese)ntium litte(er)ar(um), dignum(m) diximus renova(re), ut v[er]um(m) et intuitum assumendo novitatis exultant ac l(a)etentium maiori pr(a)efulcimine firmitatis*». («Ми ж, щоб закрити рот наклепникам і брехунам, і тим, що несправедливо шкодять умовам згаданого союзу, вважаємо за гідне, дбаючи про правду, відновити [нашу угоду] цим документом, щоб, набувши нового виразу та вигляду, вона втішилася більшою силою й обґрунтованістю») (Купчинський, 2004, с. 174–180).

лю (Bahlcke, 1996, s. 23–28; Žáček, 2005; Fukala, 2007, s. 54–78; Bahlcke, Gawrecki, Kaczmarek, 2011, s. 119).

Наступними кроками були Вишеградські переговори трьох королів: Карла Роберта, Яна Люксембурга і Казимира III у 1335 р. та 1338 рр. (Кіш, 2014). І на цих переговорах за участю князя Болеслава-Юрія будімо було домовлено про успадкування Галицького престолу польським або угорським королем за відсутності прямих спадкоємців Болеслава-Юрія, на чому ґрунтується Казимирівська легенда. Її творців навіть не турбувало, що сам Казимир III ніде не відкликався до угоди, яка нібито зробила його легітимним спадкоємцем престолу Руського королівства. Але й немає жодних доказів участі Болеслава-Юрія або його посла у Вишеградських зустрічах 1335 р. і 1338 р. (Dąbrowski, 1918, s. 111–112; Włodarski, 1966, s. 287–289; Dowiat, 1968, s. 323; Wyrozumski, 1973, s. 227).

Перебіг Вишеградських зустрічей зафіксувала т. зв. Дубницька хроніка, єдиний список якої віднайдений у словацькому місті Дубниця-над-Вагом (Florianus, 1884, р. 128–168). Угорська Дубницька хроніка (Chronicon Dubnicense), остаточно сформована 1479 р., у цій частині повторює Будаїську хроніку (Chronicon Budense) – першу друковану хроніку, видану в Буді заходами Андреаса Гесса (Hess András) 1473 р. Будаїська хроніка опиралася на Ілюстровану хроніку Марка Кальті (Márk Kálti), сформовану ще 1358–1370 рр., чотири головні копії якої доведені до 1330 р. (Domanovszky, 1963, 1937; Karsai, 1963; Bak & Veszprémy, 2018), але в розпорядженні Андреаса Гесса була одна з пізніших копій із записами за 1333–1342 рр., яку він використав у надрукованій Будаїській хроніці (Szentpétery, 1937, р. 500–503). Ці нотатки зробив придворний клирик Янош Кетьї (Janos Kétyi), у 1340–1360 рр. – керівник школи при монастирі в Егері (Mályusz, 1966, 1967). Тобто інформація про вишеградські зустрічі близька за часом до них і взята з офіційних документів, до яких автор мав доступ. Інші оригінальні ж вставки присвячені правлінню короля Людовика Анжуйського (Lajos I = Ludwik Węgierski) і трансильванським подіям 1470-х років. Події за часів короля Людовика 1346–1355 рр. здавна вважаються твором анонімого францисканця (Грушевський, 1907, с. 443). Той самий Янош Кетьї був королівським сповідником і супроводжував Людовика Анжуйського в походах в італійські землі та до Белза. Коли при штурмі замку Аверса в Неаполітанському королівстві 1350 р. Людовик Анжуйський був поранений у ліву ногу, Янош Кетьї підтримував голову короля, поки з ноги витягали арбалетний болт (Bartha, 2013, old. 19). Тому тим «анонімним францисканцем» міг бути тільки той самий придворний клирик Янош Кетьї (Kurcz, 1964; Mályusz, 1967, old. 65–66; Kristó, 1967; Kristó, 2002, o. 89–92; Sopko, 2004). А це дає підстави відноситися до його інформації як до достовірної. І Дубницька хроніка не зафіксувала участі у Вишеградських зустрічах Болеслава-Юрія Тройденовича або ж його представника. А жодних документів, де би це було зафіксовано, не існує.

Тісне польсько-угорське зближення після першої Вишеградської зустрічі 1337 р. спричинило тривогу у князя Болеслава-Юрія – він разом з ординцями напав на Люблінську землю і 12 днів тримав Люблін в облозі, знятій тільки через загибель очільника союзних татар (Florianus, 1884, р. 128; Кордуба, 1940, с. 19–20).

Польська сторона відреагувала відразу. Дубенська хроніка зафіксувала, що до Вишеграду 29 червня 1338 р. прибув «Лотко, князь руський» («Lothka dux Rutenogum») (Florianus, 1884, р. 128), який під пером польських істориків із «Лотка» став «Большком» і на підтвердження Казимирівської легенди був ототожнений із кня-

зем Болеславом-Юрієм (Dąbrowski, 1918, s. 112; Abraham, 1904, s. 206; Balcer, 1905, s. 430; Zakrzewski, 1922b, s. 99; Włodarski, 1966, s. 288; Wyrozumski, 1986, s. 80–81). Зрозуміло, що це ототоження не витримує критики (Мазур, 2003). Етимологічно таке перетворення неможливе, як і звинуватити хроніста в незнанні матеріалу. Гіпотеза Олега Мазура щодо існування князя Володимира Андрійовича (Мазур, 2003, с. 77–79) цілком у дусі гаданої тотожності «Лотка» і «Болька». Загадковий «Лотка», поза сумнівами, – князь Владислав Земовитович, син добжинського князя Земовита I й Анастасії Львівни, якого польська сторона готова була підтримати як протизагу Юрієві-Болеславу Тройденівичу, особливо після походу на Люблін 1337 р. (Кордуба, 1940, с. 19–20). На цю обгрунтовану ідентифікацію Мирона Кордуби так ніхто і не спромігся висунути аргументовані заперечення (Войтович, 2011b). За умов спрямованого проти польсько-угорського зближення союзу Болеслава-Юрія з Литвою, Золотою Ордою та Тевтонським орденом в інтересах Галицько-Волинської держави, польська сторона готова була підтримати претензії Владислава Земовитовича (Кордуба, 1940, с. 19–20).

Князь Болеслав-Юрій теж не залишив цю другу вишеградську спробу без уваги. У листі сучасника, збирача папської десятичини в Угорському королівстві Петера сина Дярфаша (Peter filius Gyárfás), міститься цікава інформація: «Року Божого 1340 дня 20 лютого, коли татари атакували Королівство Польське, і цим король та усе Королівство Угорське дуже занепокоєні, передав одразу гроші, які тільки мав, і через брата Томаса з Жатмара, пріора провінції ордену домініканців, відправив саму суму у розмірі тисяча триста флоринів золотом»¹⁹. Ілля Паршин слушно вказав на некоректні спроби віднести цю подію до періоду вже після загибелі Болеслава-Юрія (Паршин, 2014).

Здається, що, не наважившись на відкриту війну через побоювання ново-го вторгнення ординських військ, союзники вирішили позбутися Болеслава-Юрія з допомогою галицького боярства. 7 квітня 1340 р. молодого князя раптом не стало (Röpell, 1866, p. 661–662; Bielowski, 1872b, p. 860–861; 1878a, p. 199–200; Kętrzyński, 1888, p. 880; Perlbach, 1925, p. 470; Грушевський, 1905, с. 138; Паршин, 2018, с. 250). Швейцарський мінорит Йоган Вінтертурський (правда під 1341 р.) зазначив, що «одного з найдостойніших руських королів» русини отруїли сильною отрутою, що його тіло розпалося на кілька частин (von Wyss, 1856, p. 165). Пізній (сформований після 1462 р.) «Родовід польських князів» теж подав дані про отруєння князя русинами, зазначивши, що це трапилося у Володимирі (Bielowski, 1878b, p. 284). Через Хроніку Яна з Чарнкова (близько 1320–1387), з якої черпав інформацію Ян Длугош, версія отруєння була поширена в польській історіографії (Мицик, 2004, с. 93). Між тим коронний підканцлер (1366–1371) Ян із Чарнкова приступив до написання свого твору після вигнання 1372–1375 рр., і його хроніка охоплює події 1370–1384 рр. Інформацію про події 1333–1368 рр. долучено пізніше із записів анонімних ченців краківської катедри на Вавелі, що, звичайно, знижує їхню цінність (Грушевський, 1905, с. 141, 529–530, 534–535; Грушевський, 1907, с. 24–25, 32–35, 45, 49–51, 56–57, 432; Kowalski, 2001; Bieniak, 2009; Паршин, 2018, с. 227–228). Йоган Вінтертурський також подав, що причиною отруєння була прихильність короля до католиків (von Wyss, 1856, p. 165). Чеський хроніст Франтішек Празький (František Pražský) (близько 1290–1353/1362)

¹⁹ «Anno Domini 1340 die XX Febr[uari] cum Tartari intrassent Regnum Polonie, et ob hoc Rex et totum Regnum Ungarie turbaretur, commutavi subito pecunias, quas tunc habebam, et per fr[atrem] Thomam de Zothomar, priorem provincialem ord[ini] Predicat[orum] misi ipsas pecunias ad valorem mille et ccc flor[enos] auri» (Theiner, 1859, p. 636).

у своєму продовженні «Хроніки Богемії» написав, що князя було вбито за те, що він запрошував кращих священників для викорінення серед русинів «схизми» (Loserth, 1875, s. 564–565). Зрозуміло, що обидва автори користувалися чутками, які витали в чернечому католицькому середовищі. Цю ж версію повторив Бенеш Крабіце (Benše Krabice z Veitmile) (†1375), якому чеський король Карл IV Люксембург (Karel IV) доручив виправити й доповнити хроніку Франтішка Празького (Паршин, 2018, с. 192). У версії Казимира III, відображеній у папській буллі від 29 червня 1341 р., повідомлено про вбивства католиків під час загибелі Болеслава-Юрія (Sułkowska-Kuraś, Kuraś, 1982, p. 338).

Отруєння князя боярами за його прихильність до католицького обряду й іноземців – непереконливе. Німецький патриціат у головних містах королівства Русі був ще від часів князя Данила Романовича. У сім'ях Лева Даниловича та Юрія Львовича не зафіксовано жодного протистояння з католиками. Донька першого стала черницею в монастирі кларисок. Галицьке боярство давно вже переплелось з угорськими баронами. Якщо князя отруїли бояри-змовники, то вони, радше, керувалися своїми зв'язками з Польщею або Угорщиною, а не міжконфесійним протистоянням, яке тоді ще не спостерігалось. І ці бояри-змовники²⁰ після смерті Болеслава-Юрія відразу ж розіслали гінців до Кракова і Вишеграда, повідомляючи про загибель свого сюзерена.

Обидва союзники виявилися добре підготовленими до несподіваної смерті молодого правителя Руського королівства (Грушевський, 1905, с. 534–535). Казимир III на першу звістку про смерть Болеслава-Юрія зумів зібрати військо (на подібні заходи зазвичай затрачалися місяці (!)) (Sikorski, 1965, s. 45–46, 108), а той самий Йоан із Вінтертура повідомив, що польський король вирушив у похід після одержання звістки про загибель князя (von Wyss, 1856, p. 184). А союзник Казимира III угорський король Карл Роберт, як свідчать угорські документи, вже на початку травня 1340 р. (Гарді, 2013) (якщо не 19–20 квітня) (Волощук, Стасюк, 1995) відправив у похід у Галицьку землю військо, очолене палатином Віллермом Другетом (Drugeth I. Vilmos). Отже, обидва союзники заздалегідь готувалися до вторгнення в землі східного сусіда. Домисли, що Казимир III зібрав військо для допомоги Болеславу-Юрію проти бояр (Swieżawski, 2007, s. 247), позбавлені доказовості. «Аннали Траски» і «Малопольські аннали» подали таке: «Року Божого 1340 Болеслав, князь Русі, син Тройдена, князя Мазовії, своїми отруєний, близько свята Благовіщення святої Марії з життя відійшов [тобто 7 квітня – Л. В.]; як казали, хапаючи їх та вимагаючи у них майно, віднімаючи та безчестячи їх дочок й дружин, а також ставлячи над ними іноземців, чехів і німців, своїх багато було закатовано, як здається, і що інші збурені численними кривдами наступну йому смерть приготували. Почувши про це, видатний Казимир, могутній король Польщі, який [вже – Л. В.] з життя відійшов, близько свята Великодня з невеликими силами вирушив на Русь і християн та купців, які знаходилися у замку у Львові, разом з їхніми дружинами, дітьми і майном вивіз в своє королівство, а замок спалив. Там здобиччю багато срібла, золота та прикрас, скарбницю князівську взявши, в якій були також кілька хрестів золотих... і дві найцінніші діадеми, й одяга, дуже доро-

²⁰ Серед них, напевно, був Вовчок із Дроговижа (Wolczkone de Drochovicze), який пізніше виступив свідком на підтвердженні магдебурзького привілею Львову (Капраль, 1998, с. 27–31) і чий град Дроговиж (тепер – село Стрийського р-ну Львівської обл.) зруйнував князь Любарт-Дмитро Гедимінович, і чия родина, обдарована й піднесена спадкоємцями Казимира III, стала першими католиками серед руського боярства (Mysliński, 1981; Sikora, 1986, s. 14–19; Sikora, 1989).

гоцінна. Забравши все з собою, він повернувся у свою країну»²¹. Тобто в середині квітня військо Казимира III зайняло Львів і вивезло із княжої скарбниці коронаційні регалії, щоб не дати можливості коронуватися іншому претенденту – Любарту-Дмитрові Гедиміновичу. Пізніше вони потрапили до коронаційного релікварію польських королів (Dąbrowska, 1991). Це було цілком в дусі часу. Так чинили й інші володарі у XIII–XV ст., зокрема чеський король та австрійський герцог Пшемисл-Оттокар II (Přemysl Otakar II) 1273 р. вивіз інсигнії угорських королів, щоб завадити повноцінній коронації Ласло IV (László IV) (Войтович, 2014, с. 170–172).

Швидкий відхід польського й угорського військ із галицьких земель був зумовлений передовсім реакцією іншої частини галицького боярства, яке підтримало претензії князя Любарта-Дмитра Гедиміновича і разом із ним звернулося до золотоординського хана Узбека. І тут можна сперечатися з І. Паршином, який слідом за видавцями пам'ятки відніс повідомлення швейцарського хроніста Йоана з Вінтертура про ординське вторгнення у Польщу та Угорщину до лютого 1340 р. (Паршин, 2014, с. 72–74). Напевно, варто дотримуватися букви тексту хроніста: «Року втілення Божого 1341 у першу неділю великого посту...» (von Wyss, 1856, р. 181). Крім цього, хроніст повідомляє про вторгнення в обидва королівства, тоді як у лютому 1340 р. вторгнення в Польщу тільки спричиняло переполюх в Угорщині.

Після смерті Болеслава-Юрія не тільки волинська еліта визнала князем Любарта-Дмитра Гедиміновича – його визнання галицьким боярством засвідчено також відомим написом на дзвоні собору Святого Юра у Львові 1341 р. (Куникъ и Лаппо-Данилевскій, 1907а, с. 79). Те, що Любарт Гедимінович так легко оволодів обома землями 1340 р., свідчить на користь версії, що він вважався спадкоємцем ще за життя Болеслава-Юрія (Грушевський, 1905, с. 127). Хан Узбек надав Любартові-Дмитру необхідну допомогу. Отже, й Орда розглядала Любарта-Дмитра як першого легітимного спадкоємця, що могло бути зафіксоване в угоді 1331 р. між Болеславом-Юрієм та Гедиміном. Боярин Дмитро Детько і князь Данило Острозький²² 1340 р. разом з ординськими військами відтіснили поляків із галицьких земель (Шараневич, 1863, с. 158–159). Це військо навіть вторгнулося в польські землі й дійшло до Кракова, що змусило Казимира III звернутися за допомогою до угорців і Тевтонського ордену. Тільки ранній розлив річок весною 1341 р. зупинив цей напад. Про це вторгнення повідомили також австрійські хроністи Йоан із Віктрінга (Schneider, 1910, р. 218) і Леобенський Анонім (Anonymus Leobiensis) (Pez, 1721, col. 958) та низка інших джерел (Theiner, 1859, р. 637–638; Theiner, 1860, р. 468; Bielowski, 1872b, р. 860–861; Bielowski, 1878a, р. 199; Loserth, 1875, s. 564–565). У Хроніці Яна з Чарнкова цей епізод має сліди ранньої конструкції Казимірівської легенди: «... згаданий польський король Казимир, прагнучи помсти за вбивство свого родича, вдерся на Русь з великою кількістю війська. Князі, пани і вся руська шляхта, не можучи протидіяти його потузі, добровільно піддали йому і себе, і своє майно, вони прийняли його своїм паном і підтвердили присягою підданство йому. Коли після здійснення цієї справи король Казимир щасливо повернувся додому і перебував у Польському королівстві, то один несправедливий пан на ймення Детко, котрий тримав замок Перемишль, разом з якимсь Данилом з Острова таємно, не даючи знати іншій руській шляхті, запевнив татарського хана, що король Казимир напав на Русь,

²¹ Переклад з оригіналу І. Паршина (Паршин, 2018, с. 249–250).

²² Про різночитання у джерелах «*Daniele Ostrogio*» і «*de Ostrov*» див.: Войтович, 1996, с. 126.

забрав її і перешкоджає платити данину, котру русини звично давали татарам. На це їхнє донесення татарський хан послав на Русь величезне військо з наказом, щоб воно разом з русинами напало на Польщу і жорстоко її спустошило. Коли вони підходили до ріки Вісли, король Казимир запобіг їм шлях своїм військом, вчинив мужній опір і не допустив перейти через цю річку. Він втратив водночас одного свого, дуже хороброго лицаря на ім'я Czelej, сандомирського воєводу. Останнього пробила стріла і він помер на місці. Татари, повертаючись, прагнули захопити Люблінський замок, котрий тоді був збудований тільки з дерева. Однак його мешканці, боронячись з усіх сил, змусили їх зняти облогу» (Мицик, 2004, с. 93–94).

Далі, у наступному фрагменті, Хроніка Яна з Чарнкова подає дещо інший варіант ранньої конструкції Казимирівської легенди: «... змурував багато інших міст, насамперед... в землі Руській місто Лембург, інакше Львів і два замки, замок Перемишль, замок і місто Сянок, місто Коросно, замки Любачев, Теробовлю, Галич, Тустань. Всі ці міста і замки дуже міцними мурами, домами і високими вежами, надзвичайно глибокими ровами й іншими оборонними речами оточив задля оздоби народу, задля оборони і опіки Польського королівства... Після цих випадків року Божого 1339 померла згадана королева пані Анна, а наступного року, коли Болеслав, син мазовецького князя Тройдена, одностайно обраний русинами князем і паном, був знищений з допомогою отрути, бо прагнув змінити їхнє ропо і віру, Любарт, син литовського князя Гедиміна, зайняв це руське князівство, до котрого потім року Божого 1349 король Казимир вступив з потужним військом і цілком опанував ним разом з усіма містами і замками; Любарту ж він з власної доброї волі відступив тільки одне єдине місто Луцьк з його повітом» (Мицик, 2004, с. 94).

Отже, здобувши несподіваним наскоком Львів, Казимир III вивіз звідти скарбницю з коронаційними регаліями, а далі мусив оборонятися від військ Любарта-Дмитра Гедиміновича, якому прийшли на допомогу війська хана Узбека. Польський король мусив не тільки звертатися за допомогою до Угорщини й Тевтонського ордену, а навіть сам утік «до інших земель християнських», за свідченням сучасника чеського хроніста Франтішка Празького (Паршин, 2018, с. 190). Весняний розлив річок 1341 р. зупинив цей натиск.

Втрата коронаційних регалій ускладнила становище князя Любарта-Дмитра, але його визнала і галицька еліта. Князь 1341 р. відбудував у цеглі церкву Святого Юра у Львові (збудована 1280 р. і, напевно, зруйнована або пошкоджена під час нападу військ Казимира III) (Діба, 2005) та фундував до неї згаданий дзвін із написом «при князи Дмитрий». Уступаючи давньому прагненню галицької еліти розділити владу із князями, Любарт-Дмитро пішов на значні поступки галицькому боярству, надавши його лідеру Дмитрові Детьку високий сан управителя (*provisor* чи *proconsul*) або старости (*capitaneus*) Руської землі. Вже в березні (але не пізніше 27 червня) 1341 р. «управитель або староста землі Русі» Дмитро Детько повідомив громаду Торуня, що «ми усунули суперечку, посіяну з намови диявола, між польським королем Казимиром і нами, й натхнені животворним духом, подолавши спокусника людського роду, уклали союз згоди»²³. Напевно, Казимир III мусив погодитися на *status quo*.

²³ «... *discor diam a dyabolica suggestione seminatam inter d(ominum) Kasimirum regem Poloniae et nos, exinspiracione almi pneumatis post[er]gantes temptatorem humanum c(on)cordi[a] e i(n)ivimus unionem*» (Купчинський, 2004, с. 194–200).

Розуміючи, що ні Казимир III, ні Людовик Анжуйський не полишать спроб поборотися за спадщину Романовичів, князь Любарт-Дмитро Гедимінович мусив шукати союзників не тільки в Золотій Орді. Смерть великого князя Гедиміна 1341 р. також спричинила першу династичну кризу в Литві (Гудавичюс, 2005, с. 116–126), сили якої були постійно зв'язані або Тевтонським орденом, або Московським князівством.

У середовищі галицьких бояр Казимир III мав прихильників, яких використав у своїх спробах оволодіти Галицькою землею. Близько 1343 р. з їхньою допомогою він оволодів Сяноцькою землею. Обставини цих подій незрозумілі. Схоже, що не обійшлося без військових дій. Ян Длугош, повідомляючи про укладення 8 липня 1343 р. миру між Казимиром III та Тевтонським орденом, зауважив: «Казимир, Польщі король, війною з русами й литовцями сам будучи зв'язаний...» (Паршин, 2018, с. 289). За цим миром польський король визнав за Тевтонським орденом зайняті території в Кульмській землі та Гданському Помор'ї (Szczur, 1991).

За Супральським, Слуцьким й іншими білорусько-литовськими літописами, Казимир III прислав подільському князю Костянтиніві Корятовичу глейтові листи, запрошуючи на переговори щодо шлюбу з однією зі своїх дочок, але князь відмовився від цього союзу, не бажаючи переходити з православної у католицьку релігію (Улащик, 1980b, с. 66, 74, 138, 160, 186, 207, 228). Ще Освальд Бальцер (Oswald Balzer) звернув увагу, що йтися могло тільки про Кунегунду (Kunegunda Kazimierzówna), видану 1345 р. за бранденбурзького курфюрста Людовіка (Ludwig der Römer), бо старша дочка короля Єлизавета (Elżbieta Kazimierzówna) вийшла за поморського князя Богуслава V Великого (Bogusław V Wielki) ще 1343 р. (Balzer, 1895, s. 394, 396). Тому можна погодитися з Феліксом Шабульдо, що ці переговори могли відбутися тільки 1344 р. (Шабульдо, 1987, с. 45). Привертає увагу той факт, що король запропонував подільському князеві²⁴ глейтовий лист (лист безпеки), тобто переговори відбувалися під час війни. Не маючи змоги самотужки витіснити Любарта-Дмитра з Галицької частини королівства Русі, Казимир III явно переманював його васалів.

Анжуйська династія, як легітимний спадкоємець Арпадів, теж не відмовилася від претензій на спадщину Романовичів і намагалася схилити на свій бік галицьке боярство. З цього погляду цікава грамота угорського короля Людовика Анжуйського до Дмитра Детька 1344 р. (до «вірного свого мужа, комеса Детька, старости Руської землі»²⁵). Мабуть, мав рацію М. Грушевський, що угорський король лише нагадав про свій «сюзеренітет» над Королівством Русі, який випливав із його титулу «короля Галіції і Лодомерії» (Грушевський, 1907, с. 29). Вже те, що король не використав у листі цього титулу, обмежившись *Dei gratia Rex Hungariae*, певною мірою вказує на невизначеність стосунків між сторонами, про що свідчить і сам тон та стиль листа (навіть не беручи до уваги титул «ваша величність» у зверненні до Дмитра Детька²⁶), у якому угорський король просить унормувати митні проблеми в торгівлі з м. Кошіце. Правий Олег Мазур, що королівська канцелярія мала проблеми при укладанні цього документа (Мазур, 2002). Зарахування Дмитра Детька в угорські васали (Abraham, 1904, s. 218; Paszkiewicz, 1925, s. 78–81; Шабульдо, 1987, с. 40; Wyrozumski, 2004, s. 92–96; Dąbrowski, 2007, s. 32) безпідставне. Навіть, якщо по-

²⁴ Зрозуміло, що 1344 р. Костянтин Корятович ще не був подільським князем – швидше тримав тільки північну (волинську) частину Поділля з центром, напевно, у Хмільнику.

²⁵ «*fideli suo viro Magnifico Comiti Dechk Capitaneo Ruthenorum*» (Fejer, 1833, p. 209).

²⁶ «*Vestrae Magnificentiae*» (Fejer, 1833, p. 210).

ходження цього лідера галицького боярства і могло бути пов'язаним з Угорським королівством, підстав називати його васалом Людовика Анжуйського немає (Волошук, 2012).

Далі польський та угорський королі почали об'єднувати зусилля, спрямовані проти союзників Любарта. З осені 1344 р. угорський король Людовик Анжуйський допомагав полякам у війні з Литвою, під час якої було навіть обложено Вільно. Король повернувся до Угорщини тільки в лютому 1345 р. (Solymosi & Körmendi, 1981, p. 208). Водночас ординці вторгнулися у Трансильванію та комітат Спіш (останнє можна було зробити тільки пройшовши галицькі землі). У відповідь із 1345 р. угорське військо, очолене бароном Андрієм Лацкфі (András Lackfi), виступило проти Золотої Орди (Housley, 1984, p. 194; Kristó, 1988, old. 96–97). Угорські джерела повідомляють про переможне завершення походу й укладення угоди (Kristó, 1988, old 97; Sălăgean, 2005, p. 199).

З 1346 р. Казимир III почав титулувати себе паном і дідичем Русі²⁷. На перших порах Казимир III намагався декларувати унійне об'єднання королівства Русі з Польщею (Sieradzki, 1958, s. 498; Исаевич, 1986, с. 63). Треба зазначити, що для XIV ст. це була звична практика європейської династичної політики.

На р. Стреве 2 лютого 1348 р. литовська армія, очолена Ольгердом і Кейстутом Гедиміновичами, зазнала великої поразки від війська Тевтонського ордену, підсиленого волонтерами і найманцями із Західної Європи (Гудаевичус, 2005, с. 66; Кузьмин, 2012). У складі цього війська були послані Любартом-Дмитром дружини з Володимира та Берестя (Hirsch, 1861; Kętrzyński, 1893; Strehlke, 1863, p. 75–76, 511–512; Ивановь, 1895, с. 238; Терський, 2007, с. 26). Казимир III одразу ж скористався з цієї поразки союзників Любарта. У 1348 р. він уклав угоду з чеським королем Карлом IV Люксембургом, нарешті відмовившись від претензій на Сілезію (Wygozumski, 1986, s. 86) (що було обумовлено Тренчинською угодою 1335 р.), зумів добитися нейтралітету Золотої Орди (Bielowski, 1872a, p. 885; Грушевський, 1907, с. 33), і восени 1349 р. вторгнувся у Руське королівство²⁸. Зайнявши значні території, польський король уже 5 грудня 1349 р. видав грамоту балтійським купцям, гарантуючи вільний шлях до Володимира (Грушевський, 1907, с. 33).

Але цей успіх був короткочасним. У 1350 р. князь Любарт-Дмитро Гедимінович зумів щонайменше відвоювати волинські землі з Берестям, Володимиром і Белзом (Bielowski, 1872a, p. 885; Мицик, 2004, с. 94). За цих умов польський король 4 квітня 1350 р. визнав права Угорщини в особі Анжуйської династії на спадщину Романовичів, закликаючи цим короля Людовика активно втрутитися в цю боротьбу (Prochaska,

²⁷ У грамоті 1361 р., якою було підтверджено маєтки галицького боярина Ходка з Бібла, надані його предкам князем Левом Даниловичем, цей титул поданий так: «... милістю Божою король Краківської землі, Судомирської землі, Серадської землі, Польської землі, Куявської землі, Добрянської землі, Руської землі, господар і вічний дідич землям тим володар, король велебний» (Костомаров, 1863, с. 1–2).

²⁸ За Анналами монастиря в Мехуві, Казимир III вторгнувся «в кінці того самого року [1349 – Л. В.]» (Bielowski, 1872a, p. 882–896). За Длугошем, він «велике і незчисленне, з кінноти й піхоти набране й вишколене військо скеровує на землі Русі стародавні... та найперше до землі Луцької, яку тоді Любарт литовський, син Гедиміна, волею давніх Русі князів, з іншими собі захопив, і в облогу Луцьк й Володимир узявши, їх рукою могутньою забирає...» (Паршин, 2018, с. 291). Завоювання території Руського королівства підтверджує «Хроніка землі Пруської» (Strehlke, 1866b, p. 78), спустошення, пожежі та грабунки – «Хроніка міста Любека» (Strehlke, 1866a, p. 78).

1892, s. 1–33; Грушевський, 1907, с. 35; Housley, 1984, p. 194; Lukowski, Zawadski, 2001, p. 30). За угодою між двома володарями, Казимир III одержував Королівство Русі в пожиттєве володіння, після чого ці землі повинні були перейти до Анжуйської династії. У випадку появи в польського короля сина зберігалось право викупу королівства за 100 тис. флоринів (Spinei, 1986, p. 109; Engel, 2005, p. 167). Зрозуміло, що, якби за Вишеградськими угодами Казимир III виступав спадкоємцем Болеслава-Юрія, укладення угоди 1350 р. було б позбавлене сенсу.

У липні 1351 р. угорські війська вторглися на Волинь. Із ними наступали також польські й мазовецькі дружини. На допомогу Любарту-Дмитрові Гедиміновичу прийшов старший брат Кейстут, якому було передано Дрогичинське князівство. Литва не хотіла вступати у війну, і Кейстут діяв як удільний князь волинський²⁹. Проти нього союзники спрямували головний удар. За свідченням Будайської хроніки, під час волинської кампанії 1351 р. в угорський полон потрапив якийсь князь, чийого імені не названо (Podhradczky, 1838, p. 315–316; Szentpétery, 1937). Дубенська хроніка дає змогу стверджувати, що ним був сам Любарт-Дмитро Гедимінович, бо 15 серпня 1351 р. король Людовик уклав договір із Кейстутом Гедиміновичем «і, отже, короля Любарта, брата Кейстута, того ж дня з полону повністю вільним відпустити зобов'язався, якого король польський з великими втратами в людях узяв у неволю у якомусь замку» (Паршин, 2018, с. 220). Обставини полону Любарта-Дмитра Гедиміновича невідомі, але сам факт безсумнівний (Грушевський, 1907, с. 439).

За умовами угоди литовський князь Кейстут Гедимінович обіцяв прийняти християнство і допомагати угорцям. Угорський король думав згодом посадити Кейстута на литовський трон як свого васала й коронувати королівською короною. А поки Кейстут як почесний заручник мав перебувати у плочького, сохачевського та віського князя Болеслава Ванковича (Bolesław Wańkowic). Але князь Кейстут зовсім не планував виконувати цієї угоди. Литовський загін ішов слідом за своїм князем, який за першої нагоди втік (Knoll, 1972, p. 148). Князь Болеслав кинувся навздогін і загинув від стріли 20 серпня 1351 р. в околицях м. Мельник (Balzer, 2005, s. 777–778). Тобто бойові дії відбувалися на території Дорогичинського і Берестейського князівств. 13 вересня 1351 р. угорський король повернувся у Вишеград (Solymosi & Körmendi, 1981, old. 212).

Угорський король 22 лютого 1352 р. знову виступив на допомогу Казимирові III і 12 березня вже був у Сяноку. Далі угорські війська підійшли до Белза, який уже обложив польський король. Місто обороняв воевода Дрозд. Досі залишається загадкою, як йому вдалося відстояти Белз від потужного польсько-угорського війська, яке очолювали двоє королів (Knoll, 1972, p. 150). 31 березня 1352 р. у бою під стінами Белза, отримавши удар булавою по шолому, угорський король Людовик Анжуйський злетів із коня («... quod etiam Lodouicum regem in capite ictu letali cum malleo ligneo vel calumpitita i.e. Swlyok concusserunt, et ipsum in terram deicerunt») (Florianus, 1884, p. 164–165)³⁰. Малоймовірно, щоб король особисто брав участь у штурмі, коли доводилося форсувати рови в обладунках, де вода сягала по шию. Вірогідніше, що короля поранено в кінній сутичці із загоном, посланим на допомогу обложеним (воевода Дрозд сім разів укла-

²⁹ Сучасні литовські історики вважають Любарта литовським васалом, а його володіння – частиною Великого князівства Литовського, сперечаючись тільки, чи можна туди додавати й галицькі землі (Gudavičius, 1999, s. 126; Норкус, 2016, с. 287).

³⁰ У перекладі Іллі Паршина: «... що самого Людовика короля у голову ударом важкого дерев'яного молота чи калумптїти, тобто Swlyok, поранили й самого на землю звалили» (Паршин, 2018, с. 221).

дав перемир'я, затягуючи час, що мало сенс тільки з огляду на очікування допомоги), можливо, на чолі із князем Семеном Наримунтовичем (Simonas Narimantaitis), васалом Любарта (Войтович, 2006а, с. 618). А булави, якими користувалися кінні лицарі та їхні зброєносці, мали важкі бронзові або залізні навершя (Козак, 2018, с. 62). За угорсько-польським військом під Белзом пильнували ординці, союзні князю Любарту-Дмитрові Гедиміновичу, що підтверджують сучасники – німецькі хроністи Генріх Німий (Heinrich Taube von Selbach) (Bresslau, 1922, р. 102–103), Маттіас із Нойбуфра (Matthias von Neuenburg) (Hofmeister, 1924–1940, р. 465) та «Хроніка міста Майнца» (Hegel, 1882, р. 158). Король Людовик покинув військо вже наступного дня, тобто 1 квітня 1352 р., а 6 квітня був у Мукачеві, водночас дещо заблукавши дорогою (Knoll, 1972, р. 151; Kristó, 1988, old. 128–129). З королем виїхало тільки 40 охоронців. Ескорт із королем вирушив до Львова, де його, як твердить джерело, урочисто зустріли, бо в місті перебував гарнізон Казимира III. Однак заграда від пожеж навколишніх поселень, спалених союзними князю Любарту-Дмитрові ординцями, змусила поспішати далі до Дністра. Ба більше, короля і його ескорт навіть не нагодували й не дали харчів на дорогу, бо, добравшись до перших озер біля Зубри, вони кинулися ловити рибу, щоби вгамувати голод. Далі, швидко переправившись через Дністер у районі с. Устя чи с. Розвадова під Миколаєвом, де, «втративши чотирьох коней і трьох людей», вони, майже не зупиняючись і побоюючись переслідування через чутки, які розпускали місцеві жителі про тисячі воїнів Любарта та татар, досягли р. Стрий і заночували на правому березі в укріпленому дворі *Dobrauihwca* (Дуброва чи Дубровча?). Вночі «якийсь русич двір підпалив» (Паршин, 2018, с. 122–123). Далі кортеж короля через Верецький перевал дістався Закарпаття. Дубненська хроніка однозначно свідчить, що хоч у Львові, напевно, і був якийсь польський гарнізон, Прикарпаття Казимир III не контролював і населення вороже сприймало його союзника.

Після евакуації пораненого короля Людовика Анжуйського його військо теж відійшло звичним шляхом через Перемишль і Сянок на Бардеїв. Облога Белза була знята, самотужки поляки не могли продовжувати війну, а Угорщина побоювалася ординського вторгнення у Трансильванію (Knoll, 1972, р. 151; Kristó, 1988, old. 128–129). Обидві сторони погодилися на компроміс. За угодою 1352 р., за Любартом-Дмитром Гедиміновичем залишилася вся Волинь (Пещак, 1974, с. 29–32).

Угорщина й Польща схилили папу Климента VI (Clemens VI) до оголошення 1352 р. хрестового походу проти Литви і татар (Housley, 1984, р. 194). У 1353 р. Любарт-Дмитро Гедимінович здійснив кілька походів на захід. Зокрема, у травні був під Львовом, здобув місто, але не мав достатньо сил його утримати, тому відступив, зруйнувавши укріплення, напевно, щоб полегшити в майбутньому повернення столиці (Ісаєвич та Войтович, 2006, с. 65). За Длугошем, 7 липня 1353 р. Любарт-Дмитро Гедимінович здобув Галич (Przedziecki, 1876, р. 246). У квітні 1354 р. король Людовик сам виступив проти Золотої Орди (Kristó, 1988, old. 134, 269). Цей похід закінчився укладенням угоди з ханом Джанібеком (Sanibək) (Kristó, 1988, old. 134; Bertényi, 1989). У 1355 р. угорський король знову послав підкріплення Казимирові III проти Любарта-Дмитра Гедиміновича (Kristó, 1988, old. 136–137).

Казимир III 17 червня 1356 р. фактично підтвердив магдебурзьке право Львову (Капраль, 1998, с. 14–16, 27–31). Далі аж до смерті польський король фактично володів містом, боротьба за яке зі сторони Любарта відновилася вже після 1370 р. 28 грудня 1360 р. і 27 липня 1368 р. король надав Львову ще два привілеї, розширю-

ючи права міщан, щоби здобути їхню прихильність (Капраль, 1998, с. 31–36). Місто, як і більшість тогочасних європейських, розташованих на перехресті міжнародних шляхів, залишалось поліетнічним: окрім українців-русинів (Ruthenorum), тут були вірмени (Ormenorum), юдеї (Judeorum), сарацини (Saracenum), татари (Tharthanorum) і, звичайно, німці та поляки. Головним католицьким осередком міста залишався костел Марії Сніжної (Святої Діви Марії), обдарований королем (Капраль, 1998, с. 34), про будівництво катедри ще не йшлося. Перманентна війна не припинялася. У 1355 р. поляки, видається знову захопили Володимир, і 1356 р. князь Любарт-Дмитро за допомогою ординців повернув місто (Bielowski, 1878с, р. 269). Врешті було укладено нову мирну угоду (Wyrozumski, 1986, s. 94; Паршин, 2018, с. 269). Любарт-Дмитро Гедимінович послідовно боровся за відновлення Галицько-Волинської держави. До того ж його основним союзником залишалися ординці. Саме тому 1362 р. він не приєднався до війська Ольгерда Гедиміновича в його поході на Правобережжя. Тоді ж одразу він почав титулуватися великим князем, наголосивши на своїй незалежності від великого князя литовського (Янкаускас, 2012, с. 136).

У 1366 р. Казимир III знову розгорнув успішний наступ, який закінчився захопленням значних територій. На початку жовтня 1366 р. було укладено угоду, яка уточнювала волинсько-галицький кордон і фіксувала анексію галицької частини Руського королівства польським королем, до якого відходили й деякі волинські волості, зокрема Володимир, Ратно, Кошер, Турійськ, Перемишль, Броди та Кременець (Довнар-Запольській, 1896; Пещак, 1974, с. 38–39). Вже після смерті Казимира III (5 листопада 1370 р.) у 1370–1371, 1372, 1376–1377 рр. Любарту-Дмитрові Гедиміновичу вдалося повернути волинські волості й навіть зайняти частину Галицької землі, але втриматися тут він не зміг (Войтович, 1998).

Отже, поступово звільнюючись від історичних стереотипів, сформованих давньою історіографією, можна стверджувати, що Казимирівська легенда в її політичній складовій теж повністю спростовується таким добре поінформованим джерелом, як угорська Дубницька хроніка. Приєднання галицької частини Королівства Русі до Польщі не відбулося 1340 р. чи 1349 р. Коли Болеслав-Юрій Тройденевич почав шукати протидію небезпечного для його держави польсько-угорського зближення, Казимир III спочатку підтримав претензії на руський престіл іншого племінника, Владислава Земовитовича, а потім і сам утрутився в боротьбу за спадщину Романовичів, намагаючись домовитися з місцевим боярством. До того ж польський король використав увесь арсенал доступних засобів привернення на свій бік місцевої еліти: декларування збереження прав Королівства Русі, карбування окремої монети, надання чи підтвердження магдебурзьких привілеїв і земельних володінь галицькому боярству, підтримку відновлення православної Галицької митрополії. А його суперник князь Любарт-Дмитро Гедимінович навіть пішов на такий сміливий крок, як передача лідеру галицького боярства Дмитру Детькові реальної влади над галицькою частиною Королівства Русі в ранзі старости руського. Зазнавши невдач у своїх спробах, Казимир III визнав право угорських королів на спадщину Романовичів, чим домігся залучення ресурсів потужного Угорського королівства. Дмитро-Любарт у цій боротьбі зумів зберегти більшу частину Волині й навіть робив спроби ще з допомогою литовців та ординців потіснити суперників у галицькій частині, але більшого досягнути не зміг. Правда і Казимир III до кінця життя теж не зумів повністю опанувати галицьку частину Руського королівства. Лише 1387 р.

уся галицька частина Руського королівства та Холмщина були приєднані до Польщі. У 1392 р. Литва визнала цю анексію за угодою в Острові. Спочатку цими землями управляли польські урядовці в ранзі генеральних старост, продовжувалося карбування руських грошей, тобто зберігалось автономне становище краю. Повна анексія Галицької землі Руського королівства закінчилася аж 1434 р., з утворенням у складі Польського королівства Руського і Подільського воєводств (Ісаєвич, Войтович, 2006, с. 68–70; Войтович, 2019с).

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Александрович, В., Войтович, Л. (2013). *Король Данило Романович*. Біла Церква; Львів.

Андрусак, М. (1948). Останні Романовичі (нащадки Мстислава і Романа Даниловичів). *Науковий збірник Українського Вільного Університету*, 5, 1–12.

Беняк, Я. (2001). Вигаснення галицько-волинської княжої династії. В Я. Ісаєвич (відп. ред.), *Галичина та Волинь у добу середньовіччя. До 800-річчя з дня народження Данила Галицького*. Львів, 79–85.

Большакова, С. А. (1976). Папские послания галицкому князю как исторический источник. В *Древнейшие государства на территории СРСР. Материалы и исследования. 1975 г.* Москва: Наука, 122–129.

Войтович, Л. (1996). *Удільні князівства Рюрикovicів і Гедиміновичів у XII–XVI ст.* Львів.

Войтович, Л. (1998). Етапи політичної історії Волині XIV–XV ст. Державність. Васалітет. Інкорпорація. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*, 5, 153–168.

Войтович, Л. (2000). *Князівські династії Східної Європи (кінець IX –початок XVI ст.): склад, суспільна і політична роль. Історико-генеалогічне дослідження*. Львів.

Войтович, Л. (2001). Юрій Львович та його політика. В Я. Ісаєвич (відп. ред.), *Галичина та Волинь у добу середньовіччя. До 800-річчя з дня народження Данила Галицького*. Львів, 70–78.

Войтович, Л. (2003а). Королівство Русі: реальність і міфи. *Дрогобицький краєзнавчий збірник*, 7, 63–71.

Войтович, Л. (2003б). Король Данило Романович. Загадки і проблеми. В *Король Данило Романович і його місце в українській історії*. Львів, 24–29.

Войтович, Л. (2004). Де була столиця Лева Даниловича? (Джерелознавчий аспект проблеми). В І. Гирич, Я. Грицак, М. Крикун, Л. Рудницький, Н. Яковенко (ред.), *До джерел. Збірник наукових праць на пошану Олега Купчинського з нагоди його 70-річчя*, 1. Київ; Львів, 712–720.

Войтович, Л. (2006а). *Княжа доба на Русі: портрети еліти*. Біла Церква: Видавець Олександр Пшонківський.

Войтович, Л. (2006б). Князь Лев Юрійович: Спроба портрета. *Дрогобицький краєзнавчий збірник*, 10, 127–131.

Войтович, Л. (2006с). Часи старости Дмитра Детька і князя Любарта. В *Історія Львова: у 3 т. (Т. 1: 1256–1772)*. Львів: Центр Європи, 60–62.

Войтович, Л. (2008а). Королівство Русі: факти і міфи. В О. С. Жерноклеєв, М. М. Волощук, І. Ф. Гурак (упоряд.), *Дрогичинь 1253. Матеріали Міжнародної на-*

укової конференції з нагоди 755-ї річниці коронації Данила Романовича (Дорогочин, 20 грудня 2008 р.). Івано-Франківськ: ЛПК, 4–17.

Войтович, Л. (2008b). Король Данило Романович: політик і полководець. В *Доба короля Данила в науці, мистецтві, літературі: матеріали Міжнародної наукової конференції (Львів, 29–30 листопада 2007 р.)*. Львів, 22–97.

Войтович, Л. (2008c). Улус Ногая і Галицько-Волинське князівство. В О. С. Онищенко (ред.), *Україна–Монголія: 800 років у контексті історії: зб. наук. праць*. Київ, 71–78.

Войтович, Л. (2009a). Боротьба Любарта-Дмитра Гедиміновича за відновлення Галицько-Волинської держави. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки*, 22, 120–127.

Войтович, Л. (2009b). Остання еміграція короля Данила Романовича. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки*, 13, 89–96.

Войтович, Л. (2010). Польща, Мазовія, Литва та Угорщина у боротьбі за спадщину Романовичів. *Проблеми слов'янознавства*, 59, 52–66.

Войтович, Л. (2011a). *Галицько-Волинські етюди*. Біла Церква: Вид. Пшонківський О. В.

Войтович, Л. (2011b). Князь Юрій-Болеслав Тройденевич: ескіз портрета. *Княжа доба: історія і культура*, 5, 209–221.

Войтович, Л. (2011c). Польський король Казимир III і боротьба за спадщину Романовичів. *Вісник Львівського університету. Серія історична*, 46, 2–26.

Войтович, Л. (2012). Заключительний етап боротьби за «королівство Руси». *Вестник Удмуртського університету. Серія 5. Історія і філологія*, 3, 10–15.

Войтович, Л. (2013). Портрет князя Володислава Опольського на повний зріст. *Княжа доба: історія і культура*, 7, 314–319.

Войтович, Л. (2014). *Лев Данилович, князь галицько-волинський (бл. 1225 – бл. 1301)*. Львів.

Войтович, Л. (2015). *Галич у політичному житті Європи XI–XIV століть*. Львів.

Войтович, Л. (2017). Казимірівська легенда: подолання стереотипів. *Дрогобицький краєзнавчий збірник*, 19–20, 95–117.

Войтович, Л. (2018a). Боротьба за спадщину Романовичів (1340–1434): між стереотипами та історичною правдою. *Княжа доба: історія і культура*, 12, 121–142.

Войтович, Л. (2018b). Жидачівське князівство: епізод з історії української державності. *Жидачівщина*, 1, 41–47.

Войтович, Л. (2019a). Боротьба за спадщину Романовичів (1340–1434 рр.): нумізматичний аспект. *Вісник Львівського університету. Серія історична. Спеціальний випуск: на пошану професора Романа Шуста*, 67–82.

Войтович, Л. (2019b). Жидачівська земля на останніх етапах боротьби за спадщину Романовичів (1350–1442). *Жидачівщина*, 2, 8–17.

Войтович, Л. (2019c). Угорщина і Польща в боротьбі за спадщину Романовичів: витоки, події, наслідки. *Українсько-угорські етюди*, 3, 191–274.

Войтович, Л. (2019d). Ще раз про права князя Любарта-Дмитра Гедиміновича на спадщину Романовичів. *Княжа доба: історія і культура*, 13, 225–238.

Волощук, М., Стасюк, А. (1995). Про похід палатина Віллерма in Ruteniam у квітні 1340 р. *Вісник Прикарпатського університету. Історія*, 17, 46–54.

Волощук, М. (2012). Проблема васальної залежності Дмитра Детька від угорського короля Людовика I. *Княжа доба: історія і культура*, 6, 269–279.

Гарді, Д. (2013). Кілька нових зауважень до походу угорського палатина Вільгерма Другета «in Ruteniam» навесні 1340 року. *Княжа доба: історія і культура*, 7, 209–216.

Гене, Б. (2002). *История и историческая культура Средневекового Запада* (Е. В. Баевская, Э. М. Береговская, пер. с фр.). Москва: Языки славянской культуры.

Голубинский, Е. Е. (1998). *История Русской Церкви*, 4. Москва.

Григорович, І. (ред.). (1846). *Акты, относящиеся къ истории Западной Россіи, собранные и изданные Археологическою комиссією* (Т. 1: 1340–1506). Санкт-Петербург: Типографія II Отдѣлення Собственной Е. И. В. Канцеляріи.

Грушевський, М. (1905). *Історія України-Руси* (Т. 3: До року 1340). 2 вид., розшир. Львів: Друкарня Наукового Товариства імени Шевченка.

Грушевський, М. (1907). *Історія України-Руси* (Т. 4: XIV–XVI віки – відносини політичні). 2 вид., розшир. Київ; Львів: Друкарня П. Барського.

Гудавичюс, Э. (2005). *История Литвы* (Т. 1: С древнейших времен до 1569 года) (Г. И. Ефремов, пер. с лит.). Москва: Фонд имени И. Д. Сытина, BALTRUS.

Дяба, Ю. (2005). Невикористані писемні свідчення про початки церкви св. Юра у Львові. *Вісник Львівського університету. Серія: Мистецтвознавство*, 5, 151–159.

Довнаръ Запольскій, М. (1896). Изъ истории литовско-польской борьбы за Волинь. Договоры 1366 г. *Университетскія извѣстія*, 8, 1–13.

Зубрицкий, Д. И. (1855). *Исторія древняго Галичско-Русскаго княжества*, 3. Львовь.

Зубрицкий, Д. (2002). *Хроніка міста Львова* (І. Сварник, пер.). Львів: «Центр Європи».

Івановъ, П. А. (1895). *Историческія судьбы Волынской земли съ древнѣйшихъ временъ до конца XIV вѣка*. Одесса: «Экономическая» типографія.

Ізмайлов, І. (2009). Войны на Западе. Польша и Литва. В *История татар с древнейших времён* (Т. 3: Улус Джучи (Золотая Орда) XIII – середина XV вв.). Казань, 518–528.

Ісаєвич, Я. Д. (1968). Загарбання земель Галицько-Волинського князівства іноземними державами. В І. К. Свєшніков, М. Ю. Смішко, В. Д. Баран, В. В. Ауліх (ред.), *Торжество історичної справедливості*. Львів: Видавництво Львівського університету, 74–80.

Ісаєвич, Я. Д. (1986). «Королевство Галиции и Володимирии» и «Королевство Руси». В А. П. Новосельцев (отв. ред.), *Древнейшие государства на территории СССР. Материалы и исследования. 1985 г.* Москва: Наука, 61–65.

Ісаєвич, Я. (відп. ред.). (1999). *Крип'якевич, І. Галицько-Волинське князівство*. 2 вид., доп. Львів.

Ісаєвич, Я. Д. (2001). Галицько-Волинське князівство після навали Батия. В В. А. Смолій (ред.), *Історія української культури: у 5 т.* (Т. 2: Українська культура XIII – першої половини XVII століття). Київ: Наукова думка, 218–219.

Ісаєвич, Я., Войтович, Л. (2006). Перехідний час: 1349–1387. В *Історія Львова: у 3 т.* (Т. 1: 1256–1772). Львів: «Центр Європи», 63–71.

Капраль, М. (упоряд.). (1998). *Привілеї міста Львова (XIV–XVIII ст.)*. Львів.

Кіш, Є. Б. (2014). Вишеградське співробітництво: історичні аспекти середньовіччя Центральної Європи. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Історичні науки*, 3.38(110), 95–99.

Козак, М. (2018). Булава як елемент озброєння воїна Галицького та Волинського князівств у XI–XIV століттях. В Л. В. Войтович (відп. ред.), *Проблеми історії війн і військового мистецтва*, 1. Львів, 51–78.

Козубська, О. (2000). Латинська катедра у Львові: спроба нової інтерпретації відомих фактів. *Народознавчі зошити*, 1, 252–261.

Козубська, О. (2001a). Катедральний костел фундації Казимира Великого: Львів чи Володимир? *Пам'ятки сакрального мистецтва Волині. Науковий збірник*, 8, 108–110.

Козубська, О. (2001b). Львівський кафедральний костел в історіографії. *Дрогобицький краєзнавчий збірник*, 5, 140–152.

Кордуба, М. (1940). Болеслав-Юрій II. Останній самостійний володар Галицько-Волинської держави з нагоди 600-ліття його смерті. *Минуле й сучасне*, 7. Краків: Українське видавництво.

Костомаров, Н. (ред.). (1863). *Акты, относящиеся къ исторіи Южной и Западной Россіи, собранные и изданные Археографическою комиссією* (Т. 1: 1361–1598). Санкт-Петербург: Типографія Едуарда Праца.

Крип'якевич, І. (1935). Галичина. Княжі часи (до 1387). В І. Раковський (гол. ред.), *Українська загальна енциклопедія: книга знання: у 3 т.* (Т. 3: С–Я). Львів; Станіславів; Коломия: Видання кооперативи «Рідна школа», 641–644.

Кузьмин, А. В. (2012). Восточная Европа и поражение войск Великого Княжества Литовского в битве на р. Страве 2 февраля 1348 г.: военные и внешнеполитические итоги. *Studia Historica Europae Orientalis*, 5, 84–115.

Кульпин, Э. С. (2008). *Золотая Орда: Судьбы поколений*. Москва: Инсан.

Куникъ, А. А., Лаппо-Данилевскій, А. С. (ред.). (1907a). *Болеславъ-Юрій II, князь всей Малой Руси. Сборникъ матеріаловъ и изслѣдованій, сообщенныхъ О. Гонсіоровскимъ, А. А. Куникомъ, А. С. Лаппо-Данилевскимъ, И. А. Линниченко, С. Д. Пташицкимъ и И. Режабкомъ*. Санкт-Петербург: Типографія Императорской Академіи наукъ.

Куникъ, А. А. (1907b). Объяснительное введение къ грамотамъ и лѣтописнымъ сказаніямъ, касающимся исторіи Червонной Руси въ XIV в., съ приложеніемъ подлинныхъ текстовъ. В *Болеславъ-Юрій II, князь всей Малой Руси. Сборникъ матеріаловъ и изслѣдованій*. Санкт-Петербург: Типографія Императорской Академіи наукъ, 113–197.

Купчинський, О. (2004). *Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV ст. Дослідження. Тексти*. Львів.

Линниченко, И. А. (1891). Критический обзор новейшей литературы по истории Галицкой Руси. *Журнал Министерства народного просвещения. Июнь*, 460–470.

Линниченко, И. А. (1907). Замѣчанія на статью проф. И. Режабка и дополненія къ нимъ. В *Болеславъ-Юрій II, князь всей Малой Руси. Сборникъ матеріаловъ и изслѣдованій*. Санкт-Петербург: Типографія Императорской Академіи наукъ, 81–112.

Лонгинов, А. В. (1887). *Грамоты малорусскаго князя Юрія II и вкладная запись князя Юрія Даниловича Холмскаго XIV вѣка*. Москва: Университетская топографія (М. Каткова).

Мазур, О. (2002). «Demetrios Detko, provisor seu capitaneus Terrae Russiae» (інститут «старійшини» у політичному житті Галицької землі другої чверті XIV ст.). В І. Мицько (ред.), *Семінарії «Княжі часи»*. Львів, 19–20.

Мазур, О. (2003). «Лотка князь руський, прибув до Вишеграда»: гіпотетична ідентифікація особи. *Дрогобицький краєзнавчий збірник*, 7, 72–79.

Маслов, Л. (1937). Любартів замок у Луцьку. *Наша культура*, 8–9, 348–354; 12, 484–494.

Мацяк, В. (1948). *Галицько-Волинська Держава 1290–1340 рр. у нових дослідках: Огляд історіографії та проблематики*. Авгсбург.

Мицик, Ю. (2004). Відомості про Україну XIV ст. в хроніці Яна з Чарнкова. *Магістеріум. Історичні студії*, 17, 92–97.

Мицько, І. (1998). Монастирські пом'яники про походження ктитора Унівського монастиря князя Федора Любартовича. *Лавра*, 2, 51–53.

Мицько, І. (2009). Правові підстави володіння князем Любартом спадщиною Романовичів. *Старий Луцьк*, 5, 34–40.

Назаренко, А. В. (2000). Русская церковь в X – первой трети XV в. В *Православная энциклопедия. Том: Русская православная церковь*. Москва: Церковно-научный центр «Православная энциклопедия», 38–60.

Норкус, З. (2016). *Непроголошена імперія. Велике князівство Литовське з погляду порівняльно-історичної соціології імперій* (П. Білинський, пер.). Київ: Критика.

Паршин, І. (2014). Хроніка Іоанна з Вінтертура (Іоанна Вітодуранського) як джерело до історії Галицько-Волинської Русі першої половини XIV ст. *Дрогобицький краєзнавчий збірник*, 17–18, 71–78.

Паршин, І. Л. (2015). Вектори політики князя Юрія-Болеслава Тройденовича до року 1333: між набутим та «успадкованим». *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки. Історичні науки*, 5, 4–10.

Паршин, І. (2018). *Дипломатія Галицько-Волинської держави: європейські нарративні джерела XIII–XV століть*. Львів.

Паршин, І. (2019). Термін «Мала Русь» у документах XIV століття. *Княжа доба: історія та культура*, 13, 215–224.

Паславський, І. (2008). Заснування Галицької митрополії 1303 року: причини та наслідки. В *Доба короля Данила в науці, мистецтві, літературі: матеріали Міжнародної наукової конференції*. (Львів, 29–30 листопада 2007 р.). Львів, 203–227.

Пашуто, В. Т., Шталь, И. В. (подг.). (1966). *Gedimino laiškai = Послания Гедимина*. Вильнюс: Минтис.

Пещак, М. М. (упоряд.). (1974). *Грамоти XIV ст.* Русанівський, В. М. (відп. ред.). Київ: Наукова думка.

Почекаев, Р. Ю. (2010). Узбек или «Золотой век» Золотой Орды. В *Цари ордынские. Биографии ханов и правителей Золотой Орды*. Санкт-Петербург, 88–107.

Режабекъ, И. (1907). Юрій II, послѣдній князь всея Малыя Руси. В А. А. Куник, А. С. Лаппо-Данилевскій (ред.), *Болеславъ-Юрій II, князь всей Малой Руси. Сборникъ матеріаловъ и изслѣдованій*. Санкт-Петербургъ: Типографія Императорской Академіи наукъ, 1–66.

Рибаків, Б. О. (відп. ред.). (1984). *Крип'якевич, І. Галицько-Волинське князівство*. Київ: Наукова думка.

Савчук, Г. (2013). Захоплення Львова Казимиром III у польській історіографії другої половини XIX – першої половини XX століття. *Історичні та культурологічні студії*, 5, 134–151.

Скоциляс, І. (2010). *Галицька (Львівська) єпархія XII–XVIII століть: організаційна структура та правовий статус*. Львів: Видавництво УКУ.

Стасюк, А. (2016). Францисканські місії на Русі в часи правління Юрія II Тройденовича. *Галичина. Науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис*, 28, 20–26.

Тенговський, Я. (2010). Обставини вступу князя Болеслава-Юрія Тройденовича на галицько-волинський престіл (Невідомі руські документи з XIV ст.). *Записки Наукового товариства імені Шевченка*, 260/1, 45–56.

Терський, С. (2007). *Історія Луцька*: у 3 т. (Т. 1: Лучеськ X–XV ст.). Львів: Видавництво Львівської політехніки.

Толочко, О. П. (1990). Особливості міжсеньйоріальних відносин у період феодальної роздробленості Давньої Русі XII–XIII ст. В В. А. Смолій (відп. ред.), *Феодалізм на Україні: зб. наук. праць*. Київ: Наукова думка, 25–42.

Троневиц, П. (2003а). *Волинь в сутінках української історії XIV–XVI ст.* Луцьк: Християнське життя.

Троневиц, П. (2003b). *Луцький замок*. Луцьк: ДІКСОН.

Троневиц, П. (2011). *Великий князь Дмитрій-Любарт і його сучасники*. Луцьк: Твердиня.

Тургенев, А. И. (сост.). (1841). *Акты исторические, относящиеся къ Россіи, извлеченные изъ архивовъ и библиотекъ, I*. Санкт-Петербургъ: Типографія Едуарда Праца.

Улащик, Н. Н. (ред.). (1980а). *Летопись Археологического общества*. В *Полное собрание русских летописей* (Т. 35: Летописи Белорусско-Литовские). Москва: Наука, 91–102.

Улащик, Н. Н. (ред.). (1980b). *Полное собрание русских летописей*. Т. 35: Летописи Белорусско-Литовские. Москва: Наука.

Филевич, И. П. (1890). *Борьба Польши и Литвы-Руси за Галицко-Владимірское наслѣдіе. Историческіе очерки*. Санкт-Петербургъ: Типографія В. С. Балашева.

Флоря, Б. Н. (2000). Две грамоты князя Любарта (о луцкой епископской кафедре в первой половине XIV в.). В О. Мельникова (ред.), *Древнейшие государства Восточной Европы. 1998 г.* Москва, 250–254.

Флоря, Б. Н. (2005). О грамоте Любарта Гедиминовича Луцкой епископской кафедре. В *От Древней Руси к новой Росссии: Юбилейный сборник, посвященный члену-корреспонденту РАН Я. Н. Щапову*. Москва: Паломнический центр Московского Патриархата, 177–181.

Фроянов, И. Я. (1980). *Киевская Русь. Очерки социально-политической истории*. Ленинград: Издательство Ленинградского университета.

Хаутала, Р. (2016). Противостояние между Улусом Джучи и Католической Европой с середины XIII до середины XIV века. В И. Миргалеев, Р. Хаутала (отв. ред.), *Золотая Орда в мировой истории: кол. моногр.* Казань, 371–383.

Чобіт, Д. (2017). Українська Волинська держава XIV–XV століть. *Пам'ятки України: національна спадщина*, 1/6–7, 11–29.

Шабульдо, Ф. М. (1987). *Земли Юго-Западной Руси в составе Великого княжества Литовского*. Шевченко, Ф. П. (отв. ред.). Киев: Наукова думка.

Шараневич, И. (1863). *Історія Галицко-Володимирскои Руси отъ найдавнѣйшихъ времянь до року 1453*. Львів: въ печатии Института Ставропигійского.

Щербаковській, Д. М. (1905). Фундушевая запись князя Любарта Луцкой церкви Иоанна Богослова 1322 г. В Н. П. Дашкевич (ред.), *Чтения в историческомъ обществѣ Нестора Лѣтописца, 18/3–4*. Київ: Типо-литографія Т. Г. Мейнандера, 61–70.

Юрченко, А. Г. (ред.). (2002). *Христианский мир и «Великая монгольская империя». Материалы францисканской миссии 1245 года* (С. В. Аксенова, пер.). Санкт-Петербург: ЕВРАЗИЯ.

Юрченко, А. Г. (2012). *Хан Узбек: между империей и исламом: структуры повседневности*. Санкт-Петербург: Евразия.

Янкаускас, В. (2012). Положение волынского князя Любарта в династии Гедиминовичей. В V. Nagirnyu (ed.), *Colloquia Russica. Ser. I* (Vol. 1: Principalities in lands of Galicia and Wolhynia in international relations in the 11th–14th centuries: Publication after 2nd International Conference (Ivano-Frankivsk, 20–22th October 2011)). Kraków: Jagiellonian university, 132–138.

Abraham, W. (1904). *Powstanie organizacji kościoła łacińskiego na Rusi, I*. Lwów.

Baethgen, F. (ed.). (1924). *Chronica Iohannis Vitodurani. Monumenta Germaniae Historica. Scriptores rerum Germanicarum. Nova Series, 3*. Berolini: Apud Weidmannos.

Bahlcke, J. (1996). *Schlesien und die Schlesier*. München: Langen Müller.

Bahlcke, J., Gawrecki, D., Kaczmarek, R. (red.). (2011). *Historia Górnego Śląska: polityka, gospodarka i kultura europejskiego regionu*. Gliwice: Dom Współpracy Polsko-Niemieckiej.

Bak, J. M., Veszprémy, L. (ed.). (2018). *Studies on the Illuminated Chronicle*. Budapest: Central European University Press.

Balzer, O. (1895; 2005). *Genealogia Piastów*. Kraków.

Balcer, O. (1905). O następstwie tronu w Polsce. *Rozprawy Akademii Umiejętności. Wydział Historyczno-Filozoficzny. Ser. 2, 11*, 420–441.

Barański, M. K. (2006). *Dynastia Piastów w Polsce*. Warszawa: PWN.

Bartha, A. (2013). Károly Róbert és Nagy Lajos egészsége és betegségei. *Műhelyszemináriumok dolgozatok, 1*, 7–36.

Baumgarten, N. (1937). Halich et Ostrog. *Orientalia Christiana Periodica, 3*, 161–177.

Bertényi, I. (1989). *Nagy Lajos király*. Budapest.

Bielowski, A. (wyd.). (1872a). Rocznik Miechowski. W *Monumenta Poloniae historica = Pomniki dziejowe Polski, 2*. Lwów: nakł. Akademii Umiejętności, 882–896.

Bielowski, A. (wyd.). (1872b). Rocznik Traski. W *Monumenta Poloniae historica = Pomniki dziejowe Polski, 2*. Lwów: nakł. Akademii Umiejętności, 828–861.

Bielowski, A. (wyd.). (1878a). Rocznik Małopolski. W *Monumenta Poloniae historica = Pomniki dziejowe Polski, 3*. Lwów: nakł. Akademii Umiejętności, 135–202.

Bielowski, A. (wyd.). (1878b). Rodowód książąt polskich. W *Monumenta Poloniae historica = Pomniki dziejowe Polski, 3*. Lwów: nakł. Akademii Umiejętności, 280–284.

Bielowski, A. (oprac.). (1878c). Spominki o Ciołkach. W *Monumenta Poloniae historica = Pomniki dziejowe Polski, 3*. Lwów: nakł. Akademii Umiejętności, 267–270.

Bieniak, J. (2009). Jan (Janek) z Czarnkowa. Niedokończona kronika polska z XIV wieku. *Studia Źródloznawcze, 46*, 109–145.

Boehmer, J. F. (hrsg.). (1843). Johannes Victoriensis und andere Geschichtsquellen Deutschlands im vierzehnten jarhundert. *Fontes rerum Germanicarum, 1*. Stuttgart: J. G. Cotta.

Bresslau, H. (hrsg.). (1922). *Chronica Heinrici Surdi de Selbach. Monumenta Germaniae Historica. Scriptores rerum Germanicarum. N. S., I.* Berolini: Apud Weidmannos.

Dąbrowska, E. (1991). Królów polskich relikwiarz koronacyjny Krzyża Świętego. W D. Gawinowa (red.), *Kultura średniowieczna i staropolska: studia ofiarowane Aleksandrowi Gieysztorowi w pięćdziesięciolecie pracy naukowej*. Warszawa: PWN, 67–86.

Dąbrowski, D. (2002). *Rodowód Romanowiczów książąt halicko-wołyńskich*. Poznań; Wrocław: Wydawnictwo Historyczne.

Dąbrowski, D. (2012). *Daniel Romanowicz król Rusi (ok. 1201–1264). Biografia polityczna*. Kraków: Avalon.

Dąbrowski, D. (2016). *Król Rusi Daniel Romanowicz. O ruskiej rodzinie książęcej, społeczeństwie i kulturze w XIII w.* Kraków: Avalon.

Dąbrowski, J. (1918). *Ostatnie lata Ludwika Wielkiego*. Kraków: Fundusz Nestora Bucewicza.

Dąbrowski, J. (2007). *Kazimierz Wielki: twórca korony królestwa polskiego*. Kraków: Universitas.

Długopolski, E. (1951). *Władysław Łokietek na tle swoich czasów*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Domanovszky, A. (S). (1937). *Chronici Hungarici Compositio saeculi XIV. Prefatio*. In E. Szentpétery (ed.), *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum, I.* Budapest, 228–233.

Domanovszky, S. (1963). A Dubnici Krónica. *Századok*, 33, 226–256.

Dowiat, J. (1968). *Polska – państwem średniowiecznej Europy*. Warszawa: PWN.

Elmonowski, J. (2002). *Stosunki polityczne między Piastami a Luksemburgami i Wittelsbachami w pierwszej połowie XIV wieku*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.

Emler, J., Gebauer, J. (vyd.). (1893). *Kronika Pulkavova*. W *Fontes rerum Bohemicarum: Prameny dějin českých*, 5. Praha: Nákladem nadání F. Palackého, 2–326.

Engel, P. (2005). *The Realm of St. Stephen: A History of Medieval Hungary 895–1526*. Budapest.

Fejer, G. (ed.). (1833). *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis, 9/1*. Budae: Typis typogr. Regiae Universitatis Ungaricae.

Florianus, R. M. (ed.). (1884). *Chronicon Dubnicense cum codicibus Sambuci Acephalo et Vaticano, cronisque Vindobonensi Picto et Budensi accurate collatum*. In *Historiae Hungaricae Fontes Domenici. Pars prima: Scriptores*, 3. Lipsiae: Typis M. Taizs.

Franciscani Thorunensis Annales Prussici (941–1410). (1866b). In Th. Hirsch, M. Töppen, E. Strehlike (hrsg.), *Scriptores Rerum Prussicarum*, 3. Leipzig: verlag von S. Hirzel, 57–316.

Fukala, R. (2007). *Slezsko – neznámá země koruny české: knížeci a stavovské Slezsko do roku 1740*. České Budějovice: Veduta.

Gąsiorowski, A. (1979). Nad itinerarium Kazimierza Wielkiego. *Kwartalnik Historyczny*, 86/3, 733–740.

Gorzycki, K. (1889). *Połączenie Rusi Czerwonej z Polską przez Kazimierza Wielkiego*. Lwów.

Grabowski, J. (2019). Bolesław Jerzy II Trojdenowic (1309/1310–1340). W *Poczet książąt i książęcych mazowieckich*. Kraków, 103–109.

Grala, H. (1985). Chrzestne imię Szwarna Daniłowicza. Ze studiów nad dyplomatyką południoworuską XIII i XIV w. W L. Jaśkiewicz (red.), *Słowiańszczyzna i dzieje powszechne. Studia ofiarowane Prof. Ludwikowi Bazyłowowi w siedemdziesiątą rocznicę Jego urodzin*. Warszawa: PWN, 201–209.

Gudavičius, E. (1999). *Lietuvos istorija*. (T. 1: Nuo seniausių laikų iki 1569 metų). Vilnius: Lietuvos Rašytoju Sąjungos Leidykla.

Hegel, C. (ed.). (1882). *Chronicon Moguntinum. Die Chroniken der mittelrheinischen Städte. Mainz, 2*. Leipzig: S. Hirzel.

Hirsch, Th. (hrsg.). (1861). Die ältere Chronik von Oliva. In *Scriptores Rerum Prussicarum, 1*. Leipzig: S. Hirzel, 669–726.

Hofmeister, A. (hrsg.). (1924–1940). *Chronica Mathiae de Nuwenburg. Monumenta Germaniae Historica. Scriptores rerum Germanicarum. Nova series, 4*. Berolini: Apud Weidmannos.

Housley, N. (1984). King Louis the Great of Hungary and the Crusades, 1342–1382. *The Slavonic and East European Review*, 62/2, 192–208.

Jasienica, P. (2007). *Polska Piastów*. Toruń.

Jasiński, K. (1990). Małżeństwa i koligacje polityczne Kazimierza Wielkiego. *Studia Źródloznawcze*, 32–33, 58–65.

Jasiński, K. (1993). Dzień koronacji Kazimierza Wielkiego w świetle współczesnych źródeł. W J. Hauziński (red.), *Opuscula minora in memoriam Iosepho Spors*. Słupsk, 171–182.

Jasiński, K. (1995). Przydomek Kazimierza Wielkiego – czas powstania i geneza. *Genealogia. Studia i materiały historyczne*, 5, 25–43.

Jasiński, K. (2001) Kazimierz Wielki. W *Rodowód Piastów małopolskich i kujawskich*. Poznań; Wrocław: Wydawnictwo Historyczne, 163–171.

Kaczmarczyk, Z. (1948). *Kazimierz Wielki (1333–1370)*. Warszawa: Wydawnictwo S. Arcta.

Karsai, G. (1963). Névtelenség, névrejtes és szerzőnév középkori krónikáinkban. *Századok*, 4. Budapest.

Kętrzyński, S. (1913). O elementach chronologicznych dokumentów Kazimierza Wielkiego. *Rozprawy Akademii Umiejętności. Wydział Historyczno-Filozoficzny*, 56. Kraków.

Kętrzyński, S. (1934). Ze studiów genealogicznych. 1. Nieznany document Kazimierza Wielkiego z r. 1344. *Miesięcznik Heraldyczny*, 13, 48–51.

Kętrzyński, W. (oprac.). (1888). Annales Posnanienses. W *Monumenta Poloniae historica = Pomniki dziejowe Polski*, 5. Lwów: nakł. Akademii Umiejętności, 874–884.

Kętrzyński, W. (oprac.). (1893). Chronica Olivensis. W *Monumenta Poloniae historica = Pomniki dziejowe Polski*, 6. Kraków: nakł. Akademii Umiejętności, 310–350.

Kiryk, F. (1992). *Wielki król i jego następcy*. Kraków: Krajowa Agencja Wydawnicza.

Knoll, P. W. (1972). *The Rise of the Polish Monarchy: Piast Poland in East Central Europe, 1320–1370*. Chicago: University of Chicago Press.

Kowalski, M. D. (2001). Nota o autorze. W *Kronika Jana z Czarnkowa*. Kraków: Universitas, 147–148.

Kozłowska-Budkowa, Z. (1963). Z ostatnich lat Kazimierza Wielkiego. *Małopolskie Studia Historyczne*, 6/3–4, 17–26.

Kristó, G. (1967). Anjou-kori krónikáink. *Századok*, 101, 457–504.

Kristó, G. (1988). *Az Anjou-kor háborúi*. Budapest.

Kristó, G. (2002). *Magyar historiográfia I. Történetírás a középkori Magyarországon*. Budapest: Osiris.

Kurcz, Á. (1964). Anjou-kori történetíróink kérdéséhez. *Irodalom-történeti közlemények*, 68, 358–367.

Loserth, J. (hrsg.). (1875). Die Königsaalger Geschichts-Quellen mit den Zusätzen und der Fortsetzung des Domherrn Franz von Prag. *Fontes rerum Austriacarum: Österreichische Geschichtsquellen. Erste Abteilung, Scriptores*, 8. Wien: Kaiserl. Königl. Hof- und Staatsdruckerei.

Lukowski J., Zawadski, H. (2001). *A Concise History of Poland*. New York: Cambridge University Press.

Mályusz, E. (1966). Krónika-problémak. *Századok*, 4–5, 726–728.

Mályusz, E. (1967). *Thuróczy-krónika és forrásai*. Budapest.

Myśliński, K. (1981). *Dzieje kariery politycznej w średniowiecznej Polsce: Dymitr z Goraja, 1340–1400*. Lublin: Wydawnictwo Lubelskie.

Myśliński, K. (1993). Polska a księstwo Halicko-Włodzimierskie na przełomie XIII i XIV wieku. В В. П. Петегрич, В. Ивановський (ред.), *Галицько-Волинська держава: передумови виникнення, історія, культура, традиції. Міжнародна наукова конференція: тези доп. та повідомл. (Галич, 19–21 серпня 1993 р.)*. Львів, 7–8.

Nowakowski, T. (2003). *Kazimierz Wielki a Bydgoszcz*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.

Paszkievicz, H. (1925). *Polityka ruska Kazimierza Wielkiego*. Warszawa.

Paszkievicz, H. (1933). *Jagiellonowie a Moskwa* (T. 1: Litwa a Moskwa w XIII i XIV wieku). Warszawa.

Perlbach, M. (ed.). (1925). *Annales Posnanienses*. In *Momumenta Germaniae Historica. Scriptores*, 29. Hannoverae: Impensis Bibliopolii Hahniani, 469–470.

Pez, H. (ed.). (1721). Anonymi Leobienensis Chronicon libris sex comprehensum, a Christo nato usque ad annum ejusdem MCCCXLIII. In *Scriptores rerum Austriacarum veteres ac genuini*, 1. Lipsiae: Sumptibus Joh. Fried. Gleditschii b. filii, 751–972.

Podhradczky, J. (ed.). (1838). *Chronicon Budense*. Buda: Gyurian & Bago.

Prochaska, A. (1892). W sprawie zajęcia Rusi przez Kazimierza Wielkiego. *Kwartalnik Historyczny*, 6/1, 81–121.

Przedziecki, A. (ed.). (1876). *Joannis Długosz senioris canonici Cracoviensis Opera omnia*, 3. Kraków.

Ptaśnik, J. (ed.). (1913). *Acta Camerae Apostolicae* (Vol. 1: 1207–1344). *Monumenta Poloniae Vaticana*, 1. Cracoviae: Sumptibus Academiae Litterarum Cracoviensis.

Řežábek, J. (1883). Jiří II, poslední kníže veškeré Malé Rusi: kritický pokus. *Časopis musea království českého*, 57, 120–134.

Röpell, R. (ed.). (1866). *Continuatio annalium Polonorum I. et III*. In *Momumenta Germaniae Historica. Scriptores*, 19. Hannoverae: Impensis Bibliopolii Hahniani, 656–663.

Rutkowski, A. (1978). Objazdy i system rządzenia państwem przez Kazimierza Wielkiego. *Kwartalnik Historyczny*, 85/3, 605–626.

Sălăgean, T. (2005). Romanian Society in the Early Middle Ages (9th–14th centuries AD). In I.A. Pop, I. Bolovan (ed.), *History of Romania. Compedium*. Cluj-Napoca: Romanian Cultural Institute, 133–208.

Samsonowicz, H. (1980). Kazimierz III Wielki. W A. Garlicki (red.), *Poczet królów i książąt polskich*. Warszawa: Czytelnik, 247–253.

Schneider, F. (Ed.). (1910). *Iohannis Abbatis Victoriensis Liber certarum historiarum* (T. 2: Libri IV–VI). *Monumenta Germaniae Historica. SS rer. Germ.*, 36. Hannoverae et Lipsiae: Impensis bibliopolii Hahniani.

Semkowicz, A. (1887). *Krytyczny rozbiór Dziejów Polskich Jana Długosza (do roku 1384)*. Kraków: Akademia Umiejętności.

Semkowicz, A. (1898). Adelajda, Krystyna i Jadwiga, żony Kazimierza Wielkiego. *Kwartalnik Historyczny*, 12, 561–566.

Sieradzki, J. (1958). Regnum Russiae: polityka ruska Kazimierza Wielkiego: krytyka dotychczasowych poglądów i zarys nowej konstrukcji: (na marginesie pracy J. Dąbrowskiego «Korona Królestwa Polskiego»). *Kwartalnik Historyczny*, 65/2, 491–499.

Sieradzki, J. (1959). *Polska wieku XIV: studium z czasów Kazimierza Wielkiego*. Warszawa: PWN.

Sikora, F. (1986). Dymitr z Goraja pan na Szczeczeszynie w służbie Władysława Jagiełły w latach 1386–1400. *Studia Historyczne*, 29/1, 3–30.

Sikora, F. (1989). Krąg rodzinny i dworski Dymitra z Garaja i jego rola na Rusi. W J. Wroniszewski (red.), *Genealogia – kręgi zawodowe i grupy interesu w Polsce średniowiecznej na tle porównawczym*. Toruń: UMK, 55–89.

Sikorski, J. (red.). (1965). *Zarys dziejów wojskowości polskiej do roku 1864* (T. 1: Do roku 1648). Warszawa: Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej.

Solymosi, L., Körmendi, A. (1981). A középkori magyarállam virágzása és bukása, 1301–1506. In K. Benda (szerk.), *Magyarország történeti kronológiája* (I.: A kezdetektől 1526ig). Budapest: Akadémiai Kiadó, 188–350.

Sopko, J. (přípr.). (2004). *Kronika uhorských kráľov zvaná Dubnická*. Budmerice: Vydavateľstvo Rak.

Sperka, J. (2013). *Władysław książę opolski wieluński kujawski dobrzyński pan Rusi palatyn Węgier i namiestnik Polski (1326/1330 – 6 lub 18 maja 1401)*. Kraków: Avalon.

Spinei, V. (1986). *Moldavia in the 11th–14th centuries*. Bucarest: Editura Academiei Republicii Socialiste România.

Stadnicki, K. (1853). Lubart książę Wołyński. *Synowie Gedymina*, 2. Lwów: Drukarnia Zakładu Narodowego imienia Ossolińskich.

Strehlke, E. (hrsg.). (1863). Hermann de Wartberge Chronicon Livoniae. In *Scriptores Rerum Prussicarum*, 2. Leipzig: S. Hirzel, 9–116.

Strehlke, E. (hrsg.). (1866). Chronik Detmar's von Lübeck. In *Scriptores Rerum Prussicarum*, 3. Leipzig: S. Hirzel, 59–200.

Sułkowska-Kuraś, I., Kuraś, S. (ed.). (1982). *Bullarium Poloniae* (T. 1: 1000–1342). Romae: École Française de Rome.

Sužiedėlis, S. (ed.). (1978). Lubartas. In *Encyclopedia Lituanica*, 3. Boston, Massachusetts: Juozas Kapočius, 411–412.

Swieżawski, A. (2007). Regencja Władysława Opolczyka na Rusi Czerwonej. W M. Antoniewicz, J. Zbudniewek (red.), *Książę Władysław Opolczyk: fundator klasztoru Paulinów na Jasnej Górze w Częstochowie*. Warszawa: Wydawnictwo DiG, 247–290.

Szczur, S. (1991). Traktat pokojowy Kazimierza Wielkiego z zakonem Krzyżackim z 1343 r. *Zapiski Historyczne*, 56/4, 7–43.

Szczur, S. (2002). *Historia Polski: średniowiecze*. Kraków: Wydawnictwo Literackie.

Szentpétery, E. (ed.). (1937). Chronicon Budense. In *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum*, 1. Budapest, 481–501.

Śliwiński, J. (1987). *Mariaże Kazimierza Wielkiego: studium z zakresu obyczajowości i etyki dworu królewskiego w Polsce XIV wieku*. Olsztyn: Wydawnictwa Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Olsztynie.

Sliwiński, J. (1994). *Kazimierz Wielki: kobiety a polityka*. Olsztyn: ZHŚSiNP. WSP.

Świeżawski, E. S. (1894). Esterka i inne kobiety Kazimierza Wielkiego. *Zarysy badań krytycznych nad dziejami historyjografiją i mitologiją do wieku XV*, 3. Warszawa.

Tęgowski, J. (1995). Małżeństwo Lubarta Gedyminowicza. Przyczynek do genealogii dynastów halicko-wołyńskich w XIV wieku. *Genealogia. Studia i materiały historyczne*, 6, 17–26.

Theiner, A. (ed.). (1859). *Vetera monumenta historica Hungarum sacram illustrantia* (T. 1: Ab Honorio PP. III. usque ad Clementem PP. VI. 1216–1352). Romae: Typis Vaticanis.

Theiner, A. (ed.). (1860). *Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae gentiumque finitimarum historiam illustrantia*. (T. 1: Ab Honorio PP. III. usque ad Gregorium PP. XII. 1217–1409). Romae: Typis Vaticanis.

Włodarski, B. (1966). *Polska i Ruś 1194–1340*. Warszawa: PWN.

Wojtowycz, L. (2011). Walka o spadek po Romanowiczach a król polski Kazimierz III Wielki. W J. Maciejewski, T. Nowakowski (red.), *Kazimierz Wielki i jego państwo. W siedemsetną rocznicę urodzin ostatniego Piasta na tronie polskim*. Bydgoszcz, 47–66.

Wojtowycz, L. (2018). Fenomen halickich bojarów i ich stosunki z książętami. W J. Sperka, K. Kollinger (red.), *Średniowieczni władcy i ich otoczenie. Materiały V Kongresu mediewistów Polskich*, 5. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 31–51.

Wolff, J. (1886). *Ród Gedimina: dodatki i poprawki do dzieł Hr. K. Stadnickiego: «Synowie Gedymina», «Olgiard i Kiejstut» i «Bracia Władysława Jagiełły»*. Kraków: L. Anczyc i Spółka.

Wyrozumski, J. (1973). *Historia Polski do 1505 r.* Warszawa: PWN.

Wyrozumski, J. (1997). Polska – Węgry i sprawa Rusi Halicko-Włodzimierskiej za Kazimierza Wielkiego. W K. Zielińska-Melkowska (red.), *Europa Środkowa i Wschodnia w polityce Piastów: materiały z sympozjum (Toruń, 14–15 grudnia 1995 r.)*. Toruń: UMK, 111–120.

Wyrozumski, J. (1986; 2004). *Kazimierz Wielki*. Wrocław; Kraków; Warszawa: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

von Wyss, G. (hrsg.). (1856). *Joannis Vitodurani Chronicon. Die Chronik des Minoriten Johannes von Winterthur*. Zürich: J. J. Ulrich.

Žáček, R. (2005). Slezsko. *Stručná historie států*, 33. Praha: Libri.

Zajączkowski, S. (1934). Przymierze polsko-litewskie 1325 r. *Kwartalnik Historyczny*, 40/4, 603–608.

Zakrzewski, S. (1922a). *Wpływ sprawy ruskiej na państwo Polskie w XIV w. Odczyt wygłoszony na pierwszym publicznym posiedzeniu Towarzystwa Naukowego we Lwowie 21 maja 1921 roku*. Zamość: Zygmunt Pomarański i Spółka.

Zakrzewski, S. (1922b). Wpływ sprawy ruskiej na państwo Polskie w XIV w. *Przegląd Historyczny*, 23/1, 86–121.

REFERENCES

Aleksandrovych, V., Voitovych, L. (2013). *Korol Danylo Romanovych*. Bila Tserkva; Lviv (in Ukrainian).

Andrusiak, M. (1948). Ostanni Romanovychi (nashchadky Mstyslava i Romana Danylovychiv). *Naukovyi zbirnyk Ukrainського Vilnoho Universytetu*, 5, 1–12 (in Ukrainian).

Bieniak, J. (2001). Vyhasnennia halytsko-volynskoi kniazhoi dynastii. In Ya. Isaievych (Ed.), *Halychyna ta Volyn u dobu serednovichchia. Do 800richchia z dnia narodzhennia Danyla Halyskoho*. Lviv, 79–85 (in Ukrainian).

Bolshakova, S. A. (1976). Papskie poslaniia galitskomu kniazuiu kak istoricheskii istochnik. In *Drevneishie gosudarstva na territorii SRSR. Materialy i issledovaniia. 1975 g.* Moskva: Nauka, 122–129 (in Russian).

Voitovych, L. (1996). *Udilni kniazivstva Riurykovychiv i Hedyminovychiv u XII–XVI st.* Lviv (in Ukrainian).

Voitovych, L. (1998). Etapy politychnoi istorii Volyni XIV–XV st. Derzhavnist. Vasalitet. Inkorporatsiia. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*, 5, 153–168 (in Ukrainian).

Voitovych, L. (2000). *Kniazivski dynastii Skhidnoi Yevropy (kinets IX –pochatok XVI st.): sklad, suspilna i politychna rol. Istoryko-henealohichne doslidzhennia*. Lviv (in Ukrainian).

Voitovych, L. (2001). Yurii Lvovych ta yoho polityka. In Ya. Isaievych (Ed.), *Halychyna ta Volyn u dobu serednovichchia. Do 800richchia z dnia narodzhennia Danyla Halyskoho*. Lviv, 70–78 (in Ukrainian).

Voitovych, L. (2003a). Korolivstvo Rusi: realnist i myfy. *Drohobytskyi kraieznavchyi zbirnyk*, 7, 63–71 (in Ukrainian).

Voitovych, L. (2003b). Korol Danylo Romanovych. Zahadky i problemy. In *Korol Danylo Romanovych i yoho mistse v ukrainskii istorii*. Lviv, 24–29 (in Ukrainian).

Voitovych, L. (2004). De bula stolytsia Leva Danylovycha? (Dzhereloznavchyi aspekt problemy). In I. Hyrych, Ya. Hrytsak, M. Krykun, L. Rudnytskyi, & N. Yakovenko (Eds.), *Do dzherel. Zbirnyk naukovykh prats na poshanu Oleha Kupchynskoho z nahody yoho 70-richchia, 1*. Kyiv; Lviv, 712–720 (in Ukrainian).

Voitovych, L. (2006a). *Kniazha doba na Rusi: portrety elity*. Bila Tserkva: Vydavets Oleksandr Pshonkivskiyi (in Ukrainian).

Voitovych, L. (2006b). Kniaz Lev Yuriiovych: Sproba portreta. *Drohobytskyi kraieznavchyi zbirnyk*, 10, 127–131 (in Ukrainian).

Voitovych, L. (2006c). Chasy starosty Dmytra Detka i kniazia Liubarta. In *Istoriia Lvova: u 3 t. (T. 1: 1256–1772)*. Lviv: Tsentr Yevropy, 60–62 (in Ukrainian).

Voitovych, L. (2008a). Korolivstvo Rusi: fakty i myfy. In O. S. Zhernokleiev, M. M. Voloshchuk, I. F. Hurak (Comps.), *Drohychyn 1253. Materialy Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii z nahody 755yi richnytsi koronatsii Danyla Romanovycha. (Dorohochyn, 20 hrudnia 2008 r.)*. Ivano-Frankivsk: LIK, 4–17 (in Ukrainian).

Voitovych, L. (2008b). Korol Danylo Romanovych: polityk i polkovodets. In *Doba korolia Danyla v nautsi, mystetstvi, literaturi: materialy Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii. (Lviv, 29–30 lystopada 2007 p.)*. Lviv, 22–97 (in Ukrainian).

Voitovych, L. (2008c). Ulus Nohaia i Halytsko-Volynske kniazivstvo. In O. S. Onyshchenko (Ed.), *Ukraina – Monholiia: 800 rokiv u konteksti istorii: zbirnyk naukovykh prats*. Kyiv, 71–78 (in Ukrainian).

Voitovych, L. (2009a). Borotba Liubarta-Dmytra Hedyminovycha za vidnovlennia Halytsko-Volynskoi derzhavy. *Naukovyi visnyk Volynskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky. Istorychni nauky*, 22, 120–127 (in Ukrainian).

Voitovych, L. (2009b). Ostannia emihratsiia korolia Danyla Romanovycha. *Naukovyi visnyk Volynskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky. Istorychni nauky*, 13, 89–96 (in Ukrainian).

Voitovych, L. (2010). Polshcha. Mazoviia, Lytva ta Uhorshchyna u borotbi za spadshchynu Romanovychiv. *Problemy slovianoznavstva*, 59, 52–66 (in Ukrainian).

Voitovych, L. (2011a). *Halytsko-Volynski etiudy*. Bila Tserkva: Vyd. Pshonkivskiy O. V. (in Ukrainian).

Voitovych, L. (2011b). Kniaz Yuriy-Boleslav Troidenovych: eskiz portreta. *Kniazha doba: istoriia i kultura*, 5, 209–221 (in Ukrainian).

Voitovych, L. (2011c). Polskyi korol Kazymyr III i borotba za spadshchynu Romanovychiv. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii istorychna*, 46, 2–26 (in Ukrainian).

Voitovych, L. (2012). Zakliuchitelnyi etap borby za «korolevstvo Rusi». *Vestnik Udmurtskogo universiteta. Serii 5. Istorii i filologii*, 3, 10–15 (in Russian).

Voitovych, L. (2013). Portret kniazia Volodyslava Opolskoho na povnyi zrist. *Kniazha doba: istoriia i kultura*, 7, 314–319 (in Ukrainian).

Voitovych, L. (2014). *Lev Danylovych, kniaz halytsko-volynskiy* (bl. 1225 – bl. 1301). Lviv (in Ukrainian).

Voitovych, L. (2015). *Halych u politychnomu zhytti Yevropy XI–XIV stolit*. Lviv (in Ukrainian).

Voitovych, L. (2017). Kazymyrivska lehenda: podolannia stereotypiv. *Drohobyt'skyi kraieznavchyi zbirnyk*, 19–20, 95–117 (in Ukrainian).

Voitovych, L. (2018a). Borotba za spadshchynu Romanovychiv (1340–1434): mizh stereotypamy ta istorychnoiu pravdoi. *Kniazha doba: istoriia i kultura*, 12, 121–142 (in Ukrainian).

Voitovych, L. (2018b). Zhydachivske kniazivstvo: epizod z istorii ukrainskoi derzhavnosti. *Zhydachivshchyna*, 1, 41–47 (in Ukrainian).

Voitovych, L. (2019a). Borotba za spadshchynu Romanovychiv (1340–1434 rr.): numizmatychnyi aspekt. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii istorychna. Spetsialnyi vypusk: na poshanu profesora Romana Shusta*, 67–82 (in Ukrainian).

Voitovych, L. (2019b). Zhydachivska zemlia na ostannikh etapakh borotby za spadshchynu Romanovychiv (1350–1442). *Zhydachivshchyna*, 2, 8–17 (in Ukrainian).

Voitovych, L. (2019c). Uhorshchyna i Polshcha v borotbi za spadshchynu Romanovychiv: vytoky, podii, naslidky. *Ukrainsko-uhorski etiudy*, 3, 191–274 (in Ukrainian).

Voitovych, L. (2019d). Shche raz pro prava kniazia Liubarta-Dmytra Hedyminovycha na spadshchynu Romanovychiv. *Kniazha doba: istoriia i kultura*, 13, 225–238 (in Ukrainian).

Voloshchuk, M., Stasiuk, A. (1995). Pro pokhid palatyna Villerma in Ruteniam u kvitni 1340 r. *Visnyk Prykarpatskoho universytetu. Istorii*, 17, 46–54 (in Ukrainian).

Voloshchuk, M. (2012). Problema vasalnoi zalezhnosti Dmytra Detka vid uhorskoho korolia Liudovyka I. *Kniazha doba: istoriia i kultura*, 6, 269–279 (in Ukrainian).

Hardi, D. (2013). Kilka novykh zavuzhen do pokhodu uhorskoho palatyna Villerma Druheta «in Ruteniam» navesni 1340 roku. *Kniazha doba: istoriia i kultura*, 7, 209–216 (in Ukrainian).

Hene, B. (2002). *Istoriia i istorycheskaia kultura Srednevekovoho Zapada* (E. V. Baevskaia & E. M. Beregovskaia, Trans.). Moskva: Iazyki slavianskoi kultury (in Russian).

Golubinskii, E. E. (1998). *Istoriiia Russkoi Tserkvi*, 4. Moskva (in Russian).

Hryhorovych, I. (Ed.). (1846). *Akty, otnosiashchiesia k istorii Zapadnoi Rossii, sobrannye i izdannye Arkheograficheskoiu komissieiu*. (T. 1: 1340–1506). Sankt-Peterburg: Tipohrafiia II Otdileniia Sobstvennoi E. Y. V. Kantseliariy (in Russian).

Hrushevskiy, M. (1905). *Istoriia Ukrainy-Rusy*. (T. 3: Do roku 1340). 2 vyd., rozshyr. Lviv: Drukarnia Naukovoho Tovarystva imeny Shevchenka (in Ukrainian).

Hrushevskiy, M. (1907). *Istoriia Ukrainy-Rusy*. (T. 4: XIV–XVI viky – vidnosyny politychni). 2 vyd., rozshyr. Kyiv; Lviv: Drukarnia P. Barskoho (in Ukrainian).

Gudavičius, E. (2005). *Ystoria Lytvy* (T. 1: S drevneishykh vremen do 1569 hoda) (G. I. Efremov, Trans.). Moskva: Fond imeni Y. D. Sytyna, BALTRUS (in Russian).

Dyba, Yu. (2005). Nevykorystani pysemni svidchennia pro pochatky tserkvy sv. Yura u Lvovi. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii Mystetstvoznavstvo*, 5, 151–159 (in Ukrainian).

Dovnar Zapolskii, M. (1896). Iz istorii litovsko-polskoi borby za Volyn. Dogovory 1366 g. *Universitetskie izvestiia*, 8, 1–13 (in Russian).

Zubrytskyi, D. I. (1855). *Istoria drevniago Halichsko-Russkago kniazhestva*, 3. Lvov (in Russian).

Zubrytskyi, D. (2002). *Khronika mista Lvova* (I. Svarnyk, Trans.). Lviv: Tsentri Yevropy (in Ukrainian).

Ivanov, P. A. (1895). *Istoricheskie sudby Volynskoi zemli s drevneishikh vremen do kontsa XIV veka*. Odessa: Ekonomicheskaiia tipografiia (in Russian).

Izmailov, I. (2009). Voiny na Zapade. Polsha i Litva. In *Istoriia tatar s drevneishikh vremen* (T. 3: Ulus Dzhuchi (Zolotaia Orda) XIII – seredina XV vv.). Kazan, 518–528 (in Russian).

Isaievych, Ya. D. (1968). Zaharbannia zemel Halytsko-Volynskoho kniazivstva inozemnymy derzhavamy. In I. K. Svieshnikov, M. Yu. Smishko, V. D. Baran, & V. V. Aulikh (Eds.), *Torzhestvo istorychnoi spravedlyvosti*. Lviv: Vydavnytstvo Lvivskoho universytetu, 74–80 (in Ukrainian).

Isaievych, Ya. D. (1986). «Korolevstvo Galitsii i Volodimirii» i «Korolevstvo Rusi». In A. P. Novoseltsev (Ed.), *Drevneishie gosudarstva na territorii SSSR. Materialy i issledovaniia*. 1985 g. Moskva: Izdatelstvo Nauka, 61–65 (in Russian).

Isaievych, Ya. (Ed.). (1999). *Krypiakevych, I. Halytsko-Volynske kniazivstvo*. 2 vyd., dop. Lviv (in Ukrainian).

Isaievych, Ya. D. (2001). Halytsko-Volynske kniazivstvo pislia navaly Batyia. In V. A. Smolii (Ed.), *Istoriia ukrainskoi kultury: u 5 t.* (T. 2: Ukrainska kultura XIII – pershoi polovyny XVII stolittia). Kyiv: Naukova dumka, 218–219 (in Ukrainian).

Isaievych, Ya., & Voitovych, L. (2006). Perekhidnyi chas: 1349–1387. In *Istoriia Lvova: u 3 t.* (T. 1: 1256–1772). Lviv: Tsentri Yevropy, 63–71 (in Ukrainian).

Kapral, M. (Comp.). (1998). *Pryvilei mista Lvova (XIV–XVIII st.)*. Lviv (in Ukrainian).

Kish, Ye. B. (2014). Vyshehradske spivrobotnytstvo: istorychni aspekty serednovichchia Tsentralnoi Yevropy. *Naukovyi visnyk Mykolaiivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. O. Sukhomlynskoho. Istorychni nauky*, 3.38/110, 95–99 (in Ukrainian).

Kozak, M. (2018). Bulava yak element ozbroiennia voina Halytskoho ta Volynskoho kniazivstva u XI–XIV stolittiakh. In L. V. Voitovych (Ed.), *Problemy istorii viin i viiskovoho mystetstva*, 1. Lviv, 51–78 (in Ukrainian).

Kozubaska, O. (2000). Latynska katedra u Lvovi: sprobna novoi interpretatsii vidomykh faktiv. *Narodoznavchi zoshyty*, 1, 252–261 (in Ukrainian).

Kozubska, O. (2001a). Katedralnyi kostel fundatsii Kazymyra Velykoho: Lviv chy Volodymyr? *Pamiatky sakralnogo mystetstva Volyni. Naukovyi zbirnyk*, 8, 108–110 (in Ukrainian).

Kozubska, O. (2001b). Lvivskiy kafedralnyi kostel v istoriohrafii. *Drohobyt'skyi kraieznavchyi zbirnyk*, 5, 140–152 (in Ukrainian).

Korduba, M. (1940). Boleslav-Yurii II. Ostannii samostiinyi volodar Halytsko-Volynskoi derzhavy z nahody 600-littia yoho smerty. *Mynule y suchasne*, 7. Krakiv: Ukrainske vydavnytstvo (in Ukrainian).

Kostomarov, N. (Ed.). (1863). *Akty, otnosiashchiesia k istorii Iuzhnoi i Zapadnoi Rossii, sobrannye i izdannye Arkheograficheskoiu komissieiu* (Vol. 1: 1361–1598). Sankt-Peterburg: Tipografia Eduarda Pratsa (in Russian).

Krypiakievych, I. (1935). Halychyna. Kniazhi chasy (do 1387). In I. Rakovskiy (Ed.), *Ukrainska zahalna entsyklopediia: knyha znannia*: u 3 t. (T. 3: S–Ia). Lviv; Stanyslaviv; Kolomyia: Vydannia kooperatyvy «Ridna shkola», 641–644 (in Ukrainian).

Kuzmin, A. V. (2012). Vostochnaia Evropa i porazhenie voisk Velikogo Kniazhestva Litovskogo v bitve na r Strave 2 fevralia 1348 g.: voennye i vneshnepoliticheskie itogi. *Studia Historica Europae Orientalis*, 5, 84–115 (in Russian).

Kulpin, E. S. (2008). *Zolotaia Orda: Sudby pokolenii*. Moskva: *Insan* (in Russian).

Kunik, A. A., & Lappo-Danilevskii, A. S. (Eds.). (1907a). *Boleslav-Iurii, kniaz vsei Maloi Rusi. Sbornik materialov i izsledovani, soobshchennykh O. Gonsiorovskim, A. A. Kunikom, A. S. Lappo-Danilevskim, I. A. Linnichenko, S. D. Ptashitskim i I. Rezhabkom*. Sankt-Peterburg: Tipografia Imperatorskoi Akademii nauk (in Russian).

Kunik, A. A. (1907b). Obieiasnitelnoe vvedenie k gramotam i letopisnym skazaniiam, kasaiushchimsia istorii Chervonnoi Rusi v XIV v., s prilozheniem podlinnykh tekstov. In *Boleslav-Iurii, kniaz vsei Maloi Rusi. Sbornik materialov i izsledovani*. Sankt-Peterburg: Tipografia Imperatorskoi Akademii nauk, 113–197 (in Russian).

Kupchynskiy, O. (2004). *Akty ta dokumenty Halytsko-Volynskoho kniazivstva XIII – pershoi polovyny XIV st. Doslidzhennia. Teksty*. Lviv (in Ukrainian).

Linnichenko, I. A. (1891). Kriticheskii obzor noveishei literatury po istorii Galitskoi Rusi. *Zhurnal Ministerstva narodnogo prosveshcheniia. Iiun*, 460–470 (in Russian).

Linnichenko, I. A. (1907). Zamechaniia na statiu prof. I. Rezhabka i dopolneniia k nim. In *Boleslav-Iurii, kniaz vsei Maloi Rusi. Sbornik materialov i izsledovani*. Sankt-Peterburg: Tipografia Imperatorskoi Akademii nauk, 81–112 (in Russian).

Longinov, A. V. (1887). *Gramoty malorusskogo kniazia Iurii II i vkladnaia zapis kniazia Iurii Danilovicha Kholm'skogo XIV veka*. Moskva: Universitetskaia tipografia (M. Katkova) (in Russian).

Mazur, O. (2002). «Demetrios Detko, provisor seu capitaneus terrae Russiae» (instytut «stariishyny» u politychnomu zhytti Halytskoi zemli druhoi chverti XIV st.). In I. Mytsko (Ed.), *Seminarii «Kniazhi chasy»*. Lviv, 19–20 (in Ukrainian).

Mazur, O. (2003). «Lotka kniaz ruskyi, prybuv do Vyshehrada»: hipotetychna identyfikatsiia osoby. *Drohobyt'skyi kraieznavchyi zbirnyk*, 7, 72–79 (in Ukrainian).

Maslov, L. (1937). Liubartiv zamok u Lutsku. *Nasha kultura*, 8–9, 348–354; 12, 484–494 (in Ukrainian).

Matsiak, V. (1948). *Halytsko-Volynska Derzhava 1290–1340 rr. u novykh doslidakh: Ohliad istoriohrafii ta problematyky*. Augsburg (in Ukrainian).

Mytsyk, Yu. (2004). Vidomosti pro Ukrainu XIV st. v khronitsi Yana z Charnkova. *Mahisterium. Istorychni studii*, 17, 92–97 (in Ukrainian).

Mytsko, I. (1998). Monastyrski pomianyky pro pokhodzhennia kytora Univskoho monastyria kniazia Fedora Liubartovycha. *Lavra*, 2, 51–53 (in Ukrainian).

Mytsko, I. (2009). Pravovi pidstavy volodinnia kniazem Liubartom spadshchynoiu Romanovychiv. *Staryi Lutsk*, 5, 34–40 (in Ukrainian).

Nazarenko, A. V. (2000). Russkaia tserkov v X – pervoi treti XV v. In *Pravoslavnaia entsiklopediia. Tom: Russkaia pravoslavnaia tserkov*. Moskva: Tserkovno-nauchnyi tsentr «Pravoslavnaia entsiklopediia», 38–60 (in Russian).

Norkus, Z. (2016). *Neproholoshena imperiia. Velyke kniazivstvo Lytovske z pohliadu porinialno-istorychnoi sotsiologii imperii* (P. Bilynskyi, Trans.). Kyiv: Krytyka (in Ukrainian).

Parshyn, I. (2014). Khronika Ioanna z Vintertura (Ioanna Vitoduranskohe) yak dzherelo do istorii Halytsko-Volynskoi Rusi pershoi polovyny XIV st. *Drohobyt'skyi kraieznavchyi zbirnyk*, 17–18, 71–78 (in Ukrainian).

Parshyn, I. L. (2015). Vektory polityky kniazia Yurii-Boleslava Troidenovycha do roku 1333: mizh nabutym ta «uspadkovanyim». *Naukovyi visnyk Skhidnoevropeiskoho natsionalnoho universytetu im. Lesi Ukrainky. Istorychni nauky*, 5, 4–10 (in Ukrainian).

Parshyn, I. (2018). *Dyplomatiia Halytsko-Volynskoi derzhavy: yevropeiski naratyvnyi dzherela XIII–XV stolit*. Lviv (in Ukrainian).

Parshyn, I. (2019). Termin «Mala Rus» u dokumentakh XIV stolittia. *Kniazha doba: istoriia ta kultura*, 13, 215–224 (in Ukrainian).

Paslavskyi, I. (2008). Zasnuvannia Halytskoi mytropolii 1303 roku: prychny ta naslidky. In *Doba korolia Danyla v nautsi, mystetstvi, literaturi: materialy Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii. (Lviv 2930 lystopada 2007 r.)*. Lviv, 203–227 (in Ukrainian).

Pashuto, V. T., & Shtal, I. V. (Comps.). (1966). *Gedimino laiskai = Poslanii Gedimina*. Vilnius: Mintis (in Russian).

Peshchak, M. M. (Comp.). (1974). *Hramoty XIV st.* (V. M. Rusanivskyi, Ed.). Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).

Pochekaev, R. Iu. (2010). Uzbek ili «Zolotoi vek» Zolotoi Ordy. In *Tsari ordynskie. Biografii khanov i pravitelei Zolotoi Ordy*. Sankt-Peterburg, 88–107 (in Russian).

Rezhabek, I. (1907). Iurii II, poslednii kniaz vseia Malyia Rusi. In A. A. Kunik, A. S. LappoDanilevskii (Eds.), *Boleslav-Iurii, kniaz vsei Maloi Rusi. Sbornik materialov i izsledovanii*. Sankt-Peterburg: Tipografiia Imperatorskoi Akademii nauk, 1–66 (in Russian).

Rybakov, B. O. (Ed). (1984). *Krypiakovykh, I. Halytsko-Volynske kniazivstvo*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).

Savchuk, H. (2013). Zakhoplennia Lvova Kazymyrom III u polskii istoriohrafii druhoi polovyny XIX – pershoi polovyny XX stolittia. *Istorychni ta kulturolohichni studii*, 5, 134–151 (in Ukrainian).

Skochyliias, I. (2010). *Halytska (Lvivska) yeparkhiia XII–XVIII stolit: orhanizatsiina struktura ta pravovyi status*. Lviv: Vydavnytstvo UKU (in Ukrainian).

Stasiuk, A. (2016). Frantsyskanski misii na Rusi v chasy pravlinnia Yurii II Troidenovycha. *Halychyna. Naukovyi i kulturno-prosvitnii kraieznavchyi chasopys*, 28, 20–26 (in Ukrainian).

Tęgowski, J. (2010). Obstavyny vstupu kniazia Boleslava-Yurii Troidenovycha na halytsko-volynskiy prestil (Nevidomi ruski dokumenty z XIV st.). *Zapysky Naukovoho Tovarystva imeni Shevchenka*, 260/1, 45–56 (in Ukrainian).

- Terskyi, S. (2007). *Istoriia Lutsk: u 3 t.* (T. 1: Luchesk X–XV st.). Lviv: Vydavnytstvo Lvivskoi politekhniki (in Ukrainian).
- Tolochko, O. P. (1990). Osoblyvosti mizhseniorialnykh vidnosyn u period feodalnoi rozdrobenosti Davnoi Rusi XII–XIII st. In V. A. Smolii (Ed.), *Feodalizm na Ukraini: zb. nauk. pr.* Kyiv: Naukova dumka, 25–42 (in Ukrainian).
- Tronevych, P. (2003a). *Volyn v sutinkakh ukrainskoi istorii XIV–XVI st.* Lutsk: Khrystyianske zhyttia (in Ukrainian).
- Tronevych, P. (2003b). *Lutskiy zamok.* Lutsk: DIKSON (in Ukrainian).
- Tronevych, P. (2011). *Velykyi kniaz Dmytrii-Liubart i yoho suchasnyky.* Lutsk: Tverdnyia (in Ukrainian).
- Turgenev, A. I. (Comp.). (1841). *Akty istoricheskie, odnosiashchiesia k Rossii, izvlechennye iz arkhivov i bibliotek, 1.* Sankt-Peterburg: Tipografiia Eduarda Pratsa (in Russian).
- Ulashchuk, N. N. (Ed.). (1980a). Letopis Arkheologicheskogo obshchestva. In *Polnoe sobranie russkikh letopisei.* (T. 35: Letopisi Belorussko-Litovskie.). Moskva: Nauka, 91–102 (in Ruthenian).
- Ulashchuk, N. N. (Ed.). (1980b). *Polnoe sobranie russkikh letopisei.* T. 35: Letopisi Belorussko-Litovskie. Moskva: Nauka (in Ruthenian).
- Filevich, I. P. (1890). *Borba Polshi i Litvy-Rusi za Galitsko-Vladimirskoe nasledie. Istoricheskie ocherki.* Sankt-Peterburg: Tipografiia V. S. Balasheva (in Russian).
- Floria, B. N. (2000). Dve gramoty kniazia Liubarta (o lutskoj episkopskoj kafedre v pervoi polovine XIV v.). In O. Melnikova (Ed.), *Drevneishie gosudarstva Vostochnoi Evropy. 1998 g.* Moskva, 250–254 (in Russian).
- Floria, B. N. (2005). O gramote Liubarta Gediminovicha Lutskoj episkopskoj kafedre. In *Ot Drevnei Rusi k novoi Rossii: Iubileinyi sbornik, posviashchennyi chlenu-korrespondentu RAN Ia. N. Shchapovu.* Moskva: Palomnicheskii tsentr Moskovskogo Patriarkhata, 177–181 (in Russian).
- Froianov, I. Ia. (1980). *Kievskaja Rus. Ocherki sotsialno-politicheskoi istorii.* Leningrad: Izdatelstvo Leningradskogo universiteta (in Russian).
- Khautala, R. (2016). Protivostoianie mezhdou Ulusom Dzhuchi i Katolicheskoi Evropoi s serediny XIII do serediny XIV veka. In I. Mirgaleev, R. Khautala (Eds.), *Zolotaia Orda v mirovoj istorii: kol. monogr.* Kazan, 371–383 (in Russian).
- Chobit, D. (2017). Ukrainska Volynska derzhava XIV–XV stolit. *Pamiatky Ukrainy: natsionalna spadshchyna, 1/6–7, 11–29* (in Ukrainian).
- Shabuldo, F. M. (1987). *Zemli Iugo-Zapadnoi Rusi v sostave Velikogo kniazhestva Litovskogo.* Shevchenko, F. P. (Ed.). Kyiv: Naukova dumka (in Russian).
- Sharanovych, I. (1863). *Istopia Halytsko-Volodymyskoy Rusy ot naidavniishykh vpemen do roku 1453.* Lviv: v pechatii Instytutu Stavpopyhiiskoho (in Ukrainian).
- Shcherbakovskii, D. M. (1905). Fundushevaia zapis kniazia Liubarta Lutskoj tserkvi Ioanna Bogoslova 1322 gg. In N. P. Dashkevych (Ed.), *Chteniia v istoricheskom obshchestve NestoraLetopistsa, 18/3–4.* Kyiv: Tipo-litografiia T. G. Meinandera, 61–70 (in Russian).
- Iurchenko, A. G. (Ed.). (2002). *Khristianskii mir i «Velikaia mongolskaia imperiia».* *Materialy frantsiskanskoj missii 1245 goda* (S. V. Aksenova, Trans.). Sankt-Peterburg: EVRAZIIA (in Russian).
- Iurchenko, A. G. (2012). *Khan Uzbek: mezhdou imperiei i islamom: struktury povsednevnosti.* Sankt-Peterburg: Evraziia (in Russian).

Jankauskas, V. (2012). *Polozhenie volynskogo kniazia Liubarta v dinastii Gediminovichei*. In V. Nagirnyy (Ed.), *Colloquia Russica. Ser. 1.* (Vol. 1: Principalities in lands of Galicia and Wolhynia in international relations in the 11th–14th centuries: Publication after 2nd International Conference, (Ivano-Frankivsk, 20–22th October 2011)). Krakow: Jagiellonian university, 132–138 (in Russian).

Abraham, W. (1904). *Powstanie organizacji kościoła łacińskiego na Rusi, 1.* Lwów (in Polish).

Baethgen, F. (ed.). (1924). *Chronica Iohannis Vitodurani. Monumenta Germaniae Historica. Scriptores rerum Germanicarum. Nova Series, 3.* Berolini: Apud Weidmannos (in Latin).

Bahlcke, J. (1996). *Schlesien und die Schlesier.* München: Langen Müller (in German).

Bahlcke, J., Gawrecki, D., Kaczmarek, R. (red.). (2011). *Historia Górnego Śląska: polityka, gospodarka i kultura europejskiego regionu.* Gliwice: Dom Współpracy Polsko-Niemieckiej (in Polish).

Bak, J. M., Veszprémy, L. (ed.). (2018). *Studies on the Illuminated Chronicle.* Budapest: Central European University Press (in English).

Balzer, O. (1895; 2005). *Genealogia Piastów.* Kraków (in Polish).

Balcer, O. (1905). O następstwie tronu w Polsce. *Rozprawy Akademii Umiejętności. Wydział Historyczno-Filozoficzny. Ser. 2, II,* 420–441 (in Polish).

Barański, M. K. (2006). *Dynastia Piastów w Polsce.* Warszawa: PWN (in Polish).

Bartha, A. (2013). Károly Róbert és Nagy Lajos egészsége és betegségei. *Műhelyszemináriumok dolgozatok, 1,* 7–36 (in Hungarian).

Baumgarten, N. (1937). Halich et Ostrog. *Orientalia Christiana Periodica, 3,* 161–177 (in French).

Bertényi, I. (1989). *Nagy Lajos király.* Budapest (in Hungarian).

Bielowski, A. (wyd.). (1872a). Rocznik Miechowski. W *Monumenta Poloniae historica = Pomniki dziejowe Polski, 2.* Lwów: nakł. Akademii Umiejętności, 882–896 (in Latin).

Bielowski, A. (wyd.). (1872b). Rocznik Traski. W *Monumenta Poloniae historica = Pomniki dziejowe Polski, 2.* Lwów: nakł. Akademii Umiejętności, 828–861 (in Latin).

Bielowski, A. (wyd.). (1878a). Rocznik Małopolski. W *Monumenta Poloniae historica = Pomniki dziejowe Polski, 3.* Lwów: nakł. Akademii Umiejętności, 135–202 (in Latin).

Bielowski, A. (wyd.). (1878b). Rodowód książąt polskich. W *Monumenta Poloniae historica = Pomniki dziejowe Polski, 3.* Lwów: nakł. Akademii Umiejętności, 280–284 (in Latin).

Bielowski, A. (oprac.). (1878c). Spominki o Ciołkach. W *Monumenta Poloniae historica = Pomniki dziejowe Polski, 3.* Lwów: nakł. Akademii Umiejętności, 267–270 (in Latin).

Bieniak, J. (2009). Jan (Janek) z Czarnkowa. Niedokończona kronika polska z XIV wieku. *Studia Źródloznawcze, 46,* 109–145 (in Polish).

Boehmer, J. F. (hrsg.). (1843). Johannes Victoriensis und andere Geschichtsquellen Deutschlands im vierzehnten jarhundert. *Fontes rerum Germanicarum, 1.* Stuttgart: J. G. Cotta (in Latin).

Bresslau, H. (hrsg.). (1922). *Chronica Heinrici Surdi de Selbach. Monumenta Germaniae Historica. Scriptores rerum Germanicarum. N. S., 1.* Berolini: Apud Weidmannos (in Latin).

Dąbrowska, E. (1991). Królów polskich relikwarz koronacyjny Krzyża Świętego. W D. Gawinowa (red.), *Kultura średniowieczna i staropolska: studia ofiarowane*

Aleksandrowi Gieysztorowi w pięćdziesięciolecie pracy naukowej. Warszawa: PWN, 67–86 (in Polish).

Dąbrowski, D. (2002). *Rodowód Romanowiczów książąt halicko-wołyńskich*. Poznań; Wrocław: Wydawnictwo Historyczne (in Polish).

Dąbrowski, D. (2012). *Daniel Romanowicz król Rusi (ok. 1201–1264). Biografia polityczna*. Kraków: Avalon (in Polish).

Dąbrowski, D. (2016). *Król Rusi Daniel Romanowicz. O ruskiej rodzinie książęcej, społeczeństwie i kulturze w XIII w.* Kraków: Avalon (in Polish).

Dąbrowski, J. (1918). *Ostatnie lata Ludwika Wielkiego*. Kraków: Fundusz Nestora Bucewicza (in Polish).

Dąbrowski, J. (2007). *Kazimierz Wielki: twórca korony królestwa polskiego*. Kraków: Universitas (in Polish).

Długopolski, E. (1951). *Władysław Łokietek na tle swoich czasów*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich (in Polish).

Domanovszky, A. (S). (1937). *Chronici Hungarici Compositio saeculi XIV. Prefatio*. In E. Szentpétery (ed.), *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum, I*. Budapest, 228–233 (in Latin).

Domanovszky, S. (1963). A Dubnici Krónica. *Századok*, 33, 226–256 (in Hungarian).

Dowiat, J. (1968). *Polska – państwem średniowiecznej Europy*. Warszawa: PWN (in Polish).

Elmonowski, J. (2002). *Stosunki polityczne między Piastami a Luksemburgami i Wittelsbachami w pierwszej połowie XIV wieku*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek (in Polish).

Emler, J., Gebauer, J. (vyd.). (1893). *Kronika Pulkavova. W Fontes rerum Bohemicarum: Prameny dějin českých, 5*. Praha: Nákladem nadání F. Palackého, 2–326 (in Latin).

Engel, P. (2005). *The Realm of St. Stephen: A History of Medieval Hungary 895–1526*. Budapest (in Hungarian).

Fejer, G. (ed.). (1833). *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis, 9/1*. Buda: Typis typogr. Regiae Universitatis Ungaricae (in Latin).

Florianus, M. (ed.). (1884). *Chronicon Dubnicense cum codicibus Sambuci Acephalo et Vaticano, cronocisque Vindobonensi Picto et Budensi accurate collatum*. In *Historia Hungaricae Fontes Domenici. Pars prima: Scriptores, 3*. Lipsiae: Typis M. Taizs (in Latin).

Franciscani Thorunensis Annales Prussici (941–1410). (1866b). In Th. Hirsch, M. Töppen, E. Strehlke (hrsg.), *Scriptores Rerum Prussicarum, 3*. Leipzig: verlag von S. Hirzel, 57–316 (in Latin).

Fukala, R. (2007). *Slezsko – neznámá země koruny české: knížeci a stavovské Slezsko do roku 1740*. České Budějovice: Veduta (in Czech).

Gąsiorowski, A. (1979). Nad itinerarium Kazimierza Wielkiego. *Kwartalnik Historyczny*, 86/3, 733–740 (in Polish).

Gorzycki, K. (1889). *Połączenie Rusi Czerwonej z Polską przez Kazimierza Wielkiego*. Lwów (in Polish).

Grabowski, J. (2019). Bolesław Jerzy II Trojdenowic (1309/1310–1340). W *Poczet książąt i książynych mazowieckich*. Kraków, 103–109 (in Polish).

Grała, H. (1985). Chrzestne imię Szwarna Daniłowicza. Ze studiów nad dyplomatyką południoworuską XIII i XIV w. W L. Jaśkiewicz (red.), *Słowiańszczyzna i dzieje powszechne*.

Studia ofiarowane Prof. Ludwikowi Bazyłowowi w siedemdziesiątą rocznicę Jego urodzin. Warszawa: PWN, 201–209 (in Polish).

Gudavičius, E. (1999). *Lietuvos istorija* (T. 1: Nuo seniausiu laikų iki 1569 metų). Vilnius: Lietuvos Rašytoju Sąjungos Leidykla (in Lithuanian).

Hegel, C. (ed.). (1882). *Chronicon Moguntinum. Die Chroniken der mittelrheinischen Städte. Mainz, 2.* Leipzig: S. Hirzel (in Latin).

Hirsch, Th. (hrsg.). (1861). *Die ältere Chronik von Oliva.* In *Scriptores Rerum Prussicarum, 1.* Leipzig: S. Hirzel, 669–726 (in Latin).

Hofmeister, A. (Ed.). (1924–1940). *Chronica Mathiae de Nuwenburg. Monumenta Germaniae Historica. Scriptores rerum Germanicarum. Nova Series, 4.* Berolini: Apud Weidmannos (in Latin).

Housley, N. (1984). King Louis the Great of Hungary and the Crusades, 1342–1382. *The Slavonic and East European Review, 62/2,* 192–208 (in Polish).

Jasienica, P. (2007). *Polska Piastów.* Toruń (in Polish).

Jasiński, K. (1990). Małżeństwa i koligacje polityczne Kazimierza Wielkiego. *Studia Zródłoznawcze, 32–33,* 58–65 (in Polish).

Jasiński, K. (1993). Dzień koronacji Kazimierza Wielkiego w świetle współczesnych źródeł. W J. Hauziński (red.), *Opuscula minora in memoriam Iosepho Spors.* Słupsk, 171–182 (in Polish).

Jasiński, K. (1995). Przydomek Kazimierza Wielkiego – czas powstania i geneza. *Genealogia. Studia i materiały historyczne, 5,* 25–43 (in Polish).

Jasiński, K. (2001). Kazimierz Wielki. W *Rodowód Piastów małopolskich i kujawskich.* Poznań; Wrocław: Wydawnictwo Historyczne, 163–171 (in Polish).

Kaczmarczyk, Z. (1948). *Kazimierz Wielki (1333–1370).* Warszawa: Wydawnictwo S. Arcta (in Polish).

Karsai, G. (1963). Névtelenség, névrejtes és szerzőnév középkori krónikáinkban. *Századok, 4.* Budapest (in Hungarian).

Kętrzyński, S. (1913). O elementach chronologicznych dokumentów Kazimierza Wielkiego. *Rozprawy Akademii Umiejętności. Wydział Historyczno-Filozoficzny, 56.* Kraków (in Polish).

Kętrzyński, S. (1934). Ze studiów genealogicznych. 1. Nieznany document Kazimierza Wielkiego z r. 1344. *Miesięcznik Heraldyczny, 13,* 48–51 (in Polish).

Kętrzyński, W. (oprac.). (1888). *Annales Posnanienses.* W *Monumenta Poloniae historica = Pomniki dziejowe Polski, 5.* Lwów: nakł. Akademii Umiejętności, 874–884 (in Latin).

Kętrzyński, W. (oprac.). (1893). *Chronica Olivensis.* W *Monumenta Poloniae historica = Pomniki dziejowe Polski, 6.* Kraków: nakł. Akademii Umiejętności, 310–350 (in Latin).

Kiryk, F. (1992). *Wielki król i jego następcy.* Kraków: Krajowa Agencja Wydawnicza (in Polish).

Knoll, P. W. (1972). *The Rise of the Polish Monarchy: Piast Poland in East Central Europe, 1320–1370.* Chicago: University of Chicago Press (in English).

Kowalski, M. D. (2001). Nota o autorze. W *Kronika Jana z Czarnkowa.* Kraków: Universitas, 147–148 (in Polish).

Kozłowska-Budkowa, Z. (1963). Z ostatnich lat Kazimierza Wielkiego. *Małopolskie Studia Historyczne, 6/3–4,* 17–26 (in Polish).

Kristó, G. (1967). Anjou-kori krónikáink. *Századok, 101,* 457–504 (in Hungarian).

Kristó, G. (1988). *Az Anjou-kor háborúi.* Budapest (in Hungarian).

Kristó, G. (2002). *Magyar historiográfia I. Történetírás a középkori Magyarországon*. Budapest: Osiris (in Hungarian).

Kurcz, Á. (1964). Anjou-kori történetíróink kérdéséhez. *Irodalom-történeti közlemények*, 68, 358–367 (in Hungarian).

Loserth, J. (hrsg.). (1875). Die Königsaalger Geschichts-Quellen mit den Zusätzen und der Fortsetzung des Domherrn Franz von Prag. *Fontes rerum Austriacarum: Österreichische Geschichtsquellen. Erste Abteilung, Scriptores*, 8. Wien: Kaiserl. Königl. Hof- und Staatsdruckerei (in German).

Lukowski J., Zawadski, H. (2001). *A Concise History of Poland*. New York: Cambridge University Press (in English).

Mályusz, E. (1966). Krónika-problémak. *Századok*, 4–5, 726–728 (in Hungarian).

Mályusz, E. (1967). *Thuróczy-krónika és forrásai*. Budapest (in Hungarian).

Myśliński, K. (1981). *Dzieje kariery politycznej w średniowiecznej Polsce: Dymitr z Goraja, 1340–1400*. Lublin: Wydawnictwo Lubelskie (in Polish).

Myśliński, K. (1993). Polska a księstwo Halicko-Włodzimierskie na przełomie XIII i XIV wieku. In V. Petehyrych, V. Ivanovskyi (Eds.), *Halytsko-Volynska derzhava: peredumovy vynykennia, istoriia, kultura, tradytsii. Mizhnarodna naukova konferencija: tezy dop. ta povidomlen. (Halych, 19–21 serpnia 1993 r.)*. Lviv, 7–8 (in Polish).

Nowakowski, T. (2003). *Kazimierz Wielki a Bydgoszcz*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek (in Polish).

Paszkievicz, H. (1925). *Polityka ruska Kazimierza Wielkiego*. Warszawa (in Polish).

Paszkievicz, H. (1933). *Jagiellonowie a Moskwa* (T. 1: Litwa a Moskwa w XIII i XIV wieku). Warszawa (in Polish).

Perlbach, M. (ed.). (1925). *Annales Posnanienses*. In *Momumenta Germaniae Historica. Scriptores*, 29. Hannoverae: Impensis Bibliopolii Hahniani, 469–470 (in Latin).

Pez, H. (ed.). (1721). Anonymi Leobicensis Chronicon libris sex comprehensum, a Christo nato usque ad annum ejusdem MCCCXLIII. In *Scriptores rerum Austriacarum veteres ac genuini*, 1. Lipsiae: Sumptibus Joh. Fried. Gleditschii b. filii, 751–972 (in Latin).

Podhradczky, J. (ed.). (1838). *Chronicon Budense*. Buda: Gyurian & Bago (in Latin).

Prochaska, A. (1892). W sprawie zajęcia Rusi przez Kazimierza Wielkiego. *Kwartalnik Historyczny*, 6/1, 81–121 (in Polish).

Przedziecki, A. (ed.). (1876). *Joannis Długosz senioris canonici Cracoviensis Opera omnia*, 3. Kraków (in Latin).

Ptaśnik, J. (ed.). (1913). *Acta Camerae Apostolicae* (Vol. 1: 1207–1344). *Monumenta Poloniae Vaticana*, 1. Cracoviae: Sumptibus Academiae Litterarum Cracoviensis (in Latin).

Řežábek, J. (1883). Jiří II, poslední kníže veškeré Malé Rusi: kritický pokus. *Časopis musea království českého*, 57, 120–134 (in Czech).

Röpell, R. (ed.). (1866). *Continuatio annalium Polonorum I. et III*. In *Momumenta Germaniae Historica. Scriptores*, 19. Hannoverae: Impensis Bibliopolii Hahniani, 656–663 (in Latin).

Rutkowski, A. (1978). Objazdy i system rządzenia państwem przez Kazimierza Wielkiego. *Kwartalnik Historyczny*, 85/3, 605–626 (in Polish).

Sălăgean, T. (2005). Romanian Society in the Early Middle Ages (9th–14th centuries AD). In I.A. Pop, I. Bolovan (Ed.), *History of Romania. Compendium*. ClujNapoca: Romanian Cultural Institute, 133–208 (in English).

Samsonowicz, H. (1980). Kazimierz III Wielki. W A. Garlicki (red.), *Poczet królów i książąt polskich*. Warszawa: Czytelnik, 247–253 (in Polish).

Schneider, F. (Ed.). (1910). Iohannis Abbatis Victoriensis Liber certarum historiarum (T. 2: libri IV–VI). *Monumenta Germaniae Historica. SS rer. Germ.*, 36. Hannoverae et Lipsiae: Impensis bibliopolii Hahniani (in Latin).

Semkowicz, A. (1887). *Krytyczny rozbiór Dziejów Polskich Jana Długosza (do roku 1384)*. Kraków: Akademia Umiejętności (in Polish).

Semkowicz, A. (1898). Adelajda, Krystyna i Jadwiga, żony Kazimierza Wielkiego. *Kwartalnik Historyczny*, 12, 561–566 (in Polish).

Sieradzki, J. (1958). Regnum Russiae: polityka ruska Kazimierza Wielkiego: krytyka dotychczasowych poglądów i zarys nowej konstrukcji: (na marginesie pracy J. Dąbrowskiego «Korona Królestwa Polskiego»). *Kwartalnik Historyczny*, 65/2, 491–499 (in Polish).

Sieradzki, J. (1959). *Polska wieku XIV: studium z czasów Kazimierza Wielkiego*. Warszawa: PWN (in Polish).

Sikora, F. (1986). Dymitr z Goraja pan na Szczeczeszynie w służbie Władysława Jagiełły w latach 1386–1400. *Studia Historyczne*, 29/1, 3–30 (in Polish).

Sikora, F. (1989). Krąg rodzinny i dworski Dymitra z Garaja i jego rola na Rusi. W J. Wroniszewski (red.), *Genealogia – kręgi zawodowe i grupy interesu w Polsce średniowiecznej na tle porównawczym*. Toruń: UMK, 55–89 (in Polish).

Sikorski, J. (red.). (1965). *Zarys dziejów wojskowości polskiej do roku 1864* (T. 1: Do roku 1648). Warszawa: Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej (in Polish).

Solymosi, L., Körmendi, A. (1981). A középkori magyarállam virágzása és bukása, 1301–1506. In K. Benda (szerk.), *Magyarország történeti kronológiája* (I.: A kezdetektől 1526ig). Budapest: Akadémiai Kiadó, 188–350 (in Hungarian).

Sopko, J. (přípr.). (2004). *Kronika uhorských kráľov zvaná Dubnická*. Budmerice: Vydavateľstvo (in Slovak & Latin).

Sperka, J. (2013). *Władysław książę opolski wieluński kujawski dobrzyński pan Rusi palatyn Węgier i namiestnik Polski (1326/1330 – 6 lub 18 maja 1401)*. Kraków: Avalon (in Polish).

Spinei, V. (1986). *Moldavia in the 11th–14th centuries*. Bucarest: Editura Academiei Republicii Socialiste România (in English).

Stadnicki, K. (1853). Lubart xięże Wołyński. *Synowie Gedymina*, 2. Lwów: Drukarnia Zakładu Narodowego imienia Ossolińskich (in Polish).

Strehlke, E. (hrsg.). (1863). Hermanni de Wartberge Chronicon Livoniae. In *Scriptores Rerum Prussicarum*, 2. Leipzig: S. Hirzel, 9–116 (in Latin).

Strehlke, E. (hrsg.). (1866). Chronik Detmar's von Lübeck. In *Scriptores Rerum Prussicarum*, 3. Leipzig: S. Hirzel, 59–200 (in Latin).

Sułkowska-Kuraś, I., Kuraś, S. (ed.). (1982). *Bullarium Poloniae* (T. 1: 1000–1342). Romae: École Française de Rome (in Latin).

Sužiedėlis, S. (ed.). (1978). Lubartas. In *Encyclopedia Lituanica*, 3. Boston, Massachusetts: Juozas Kapočius, 411–412 (in English).

Swieżawski, A. (2007). Regencja Władysława Opolczyka na Rusi Czerwonej. W M. Antoniewicz, J. Zbudniewek (red.), *Książę Władysław Opolczyk: fundator klasztoru Paulinów na Jasnej Górze w Częstochowie*. Warszawa: Wydawnictwo DiG, 247–290 (in Polish).

Szczur, S. (1991). Traktat pokojowy Kazimierza Wielkiego z zakonem Krzyżackim z 1343 r. *Zapiski Historyczne*, 56/4, 7–43 (in Polish).

Szczur, S. (2002). *Historia Polski: średniowiecze*. Kraków: Wydawnictwo Literackie (in Polish).

Szentpétery, E. (ed.). (1937). *Chronicon Budense*. In *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum, I*. Budapest, 481–501 (in Latin).

Śliwiński, J. (1987). *Mariaże Kazimierza Wielkiego: studium z zakresu obyczajowości i etyki dworu królewskiego w Polsce XIV wieku*. Olsztyn: Wydawnictwa Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Olsztynie (in Polish).

Sliwiński, J. (1994). *Kazimierz Wielki: kobiety a polityka*. Olsztyn: ZHSSiNP. WSP (in Polish).

Świeżawski, E. S. (1894). Esterka i inne kobiety Kazimierza Wielkiego. *Zarysy badań krytycznych nad dziejami historyjografią i mitologią do wieku XV*, 3. Warszawa (in Polish).

Tęgowski, J. (1995). Małżeństwo Lubarta Gedyminowicza. Przyczynek do genealogii dynastów halicko-wołyńskich w XIV wieku. *Genealogia. Studia i materiały historyczne*, 6, 17–26 (in Polish).

Theiner, A. (ed.). (1859). *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia* (T. 1: Ab Honorio PP. III. usque ad Clementem PP. VI. 1216–1352). Romae: Typis Vaticanis (in Latin).

Theiner, A. (ed.). (1860). *Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae gentiumque finitimarum historiam illustrantia* (T. 1: Ab Honorio PP. III. usque ad Gregorium PP. XII. 1217–1409). Romae: Typis Vaticanis (in Latin).

Włodarski, B. (1966). *Polska i Ruś 1194–1340*. Warszawa: PWN (in Polish).

Wojtowycz, L. (2011). Walka o spadek po Romanowiczach a król polski Kazimierz III Wielki. W J. Maciejewski, T. Nowakowski (red.), *Kazimierz Wielki i jego państwo. W siedemsetną rocznicę urodzin ostatniego Piasta na tronie polskim*. Bydgoszcz, 47–66 (in Polish).

Wojtowycz, L. (2018). Fenomen halickich bojarów i ich stosunki z książętami. W J. Sperka, K. Kollinger (red.), *Średniowieczni władcy i ich otoczenie. Materiały V Kongresu mediewistów Polskich*, 5. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 31–51 (in Polish).

Wolff, J. (1886). *Ród Gedimina: dodatki i poprawki do dzieł Hr. K. Stadnickiego: «Synowie Gedymina», «Olgierd i Kiejstut» i «Bracia Władysława Jagiełły»*. Kraków: L. Anczyc i Spółka (in Polish).

Wyrozumski, J. (1973). *Historia Polski do 1505 r.* Warszawa: PWN (in Polish).

Wyrozumski, J. (1997). Polska – Węgry i sprawa Rusi Halicko-Włodzimierskiej za Kazimierza Wielkiego. W K. Zielińska-Melkowska (red.), *Europa Środkowa i Wschodnia w polityce Piastów: materiały z sympozjum (Toruń, 14–15 grudnia 1995 r.)*. Toruń: UMK, 111–120 (in Polish).

Wyrozumski, J. (1986; 2004). *Kazimierz Wielki*. Wrocław; Kraków; Warszawa: Zakład Narodowy im. Ossolińskich (in Polish).

von Wyss, G. (hrsg.). (1856). *Joannis Vitodurani Chronicon. Die Chronik des Minoriten Johannes von Winterthur*. Zürich: J. J. Ulrich (in Latin).

Žáček, R. (2005). Slezsko. *Stručná historie států*, 33. Praha: Libri (in Czech).

Zajączkowski, S. (1934). Przymierze polsko-litewskie 1325 r. *Kwartalnik Historyczny*, 40/4, 603–608 (in Polish).

Zakrzewski, S. (1922a). *Wpływ sprawy ruskiej na państwo Polskie w XIV w. Odczyt wygłoszony na pierwszym publicznym posiedzeniu Towarzystwa Naukowego we Lwowie 21 maja 1921 roku*. Zamość: Zygmunt Pomarański i Spółka (in Polish).

Zakrzewski, S. (1922b). Wpływ sprawy ruskiej na państwo Polskie w XIV w. *Przegląd Historyczny*, 23/1, 86–121 (in Polish).

Leontiy VOITOVYCH

*Doctor of Historical Sciences (Dr hab. in History), Professor
Head of the Department of History of Middle Ages and Byzantine Studies
I. Franko National University of Lviv,
Senior Research Fellow of the Department of History of Middle Ages
I. Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies of NAS of Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9191-6537>
e-mail: lev67420@ukr.net*

THE DUBNICI CHRONICLE AS A SOURCE ON THE HISTORY OF THE STRUGGLE FOR THE ROMANIDS' SUCCESSION IN THE 14TH CENTURY

The purpose of the article is to apply the 14th century Hungarian Dubnici chronicle in dismantling the existing historical stereotypes, that were formed in the process of researching the struggle for the heritage of the Romanid dynasty (1340–1434), in particular, the «Cazimir's legend». The research methodology is based on the principles of historicism, objectivity, multifactoriality and comprehensive analysis. The system and the structural methods are used. Proceeding from the analysis of individual episodes from the 14th century Hungarian Dubnici chronicle, which was based on reliable sources, the author refutes the established stereotypes on the incorporation of the Galician lands into the Kingdom of Poland in 1340 as their legitimate inheritance by the Polish king Casimir III staying in line with the decisions of the Visegrad Congress of 1337, together with a trend of considering the further struggle for the Romanids' succession between the Kingdom of Poland, the Grand Duchy of Lithuania and the Golden Horde without taking into account the local ancient Ukrainian elite of the Kingdom of Rus' (the Galicia–Volhynia state).

The accession of the Galician part of the kingdom of Rus' to Poland did not take place in 1340 or 1349. When Boleslav-Yuriy Troydenovich began to look for countermeasures to the dangerous Polish-Hungarian rapprochement for his state, Casimir III first supported the claims to the Rus'ian throne of another nephew, Vladyslav Zemovytovich, and then himself intervened in the struggle for the inheritance of the Romanovychs, trying to negotiate with the local boyars. In the conclusions, primarily based on the Hungarian Dubnici chronicle, Jan of Czarnków's chronicle, from which Jan Długosz drew, and fragments of the other German and Polish chronicles, as well as a few official documents, especially those connected with the actions of the prince Demetrius Liubartas, the article demonstrates the weak sides of the existing stereotypes and the causes of their appearance, with particular attention being paid to the «Cazimir's legend», as well as the main stages of the struggle for the Romanid dynasty heritage during the years 1340–1434 and the discussion surrounding them.

Keywords: the Dubnici chronicle, Jan of Czarnków's chronicle, the Kingdom of Rus', George II Boleslav, Casimir III the Great, Demetrius Liubartas, the «Cazimir's legend».

УДК 94(477.87:498)"1706/1711"
DOI: 10.33402/ukr.2023-38-96-104

Yurii CHOTARI

PhD (History)

*Head of the Department of History and Social Disciplines
Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7265-1273>
e-mail: csatary.gyorgy@kmf.org.ua*

TRANSYLVANIAN REFUGEES AND THE KHUST NATIONAL ASSEMBLY IN 1706

During the Rákóczi War of Independence, three national assemblies took place in today's Transcarpathia, two in Khust (Huszt) in 1706 and 1709 and one in Shalanky (Salánk) in 1711. They played a significant role in shaping national policy. At the same time, we should also know that only a limited number of representatives of those who were invited participated in all three occasions. This can be explained by which side the senators were on in the given period, the side of the emperor or the war of independence. The aim of this study is to examine in detail the circumstances of the 1706 Khust National Assembly and the decisions made there, as well as their significance. The central issue was the conclusion of the federal agreement between the two countries, Transylvania and Hungary, which ensured a wider international scope for the leaders of the war of independence. It is true that the representatives of the Transylvanian orders were not fully present at this national assembly, as the pro-imperial Transylvanian nobility stayed away, but this did not affect the legality of the decisions.

Important deliberations were held and decisions were made about the accommodation and care of the nobility fleeing Transylvania to Hungary and their servants. The flood of refugees mainly affected the area of today's Transcarpathia, where the pro-Rákóczi nobility who moved out of Transylvania settled down or moved on. At first, the leadership of the counties viewed the refugees with understanding, but years later conflicts arose from the forced coexistence, which are richly reported in the documents of the counties of Uzh (Ung) and Uhocha (Ugocha), which can still be found today in the Transcarpathian State Archives.

It is stated that Khust National Assembly demonstrated the high degree of alliance between Hungary and Transylvania, the importance of which they wanted to use in negotiations with the imperial court. It is known, however, that these peace negotiations did not lead to success, but the federal system of the two countries survived even later.

Keywords: Ferenc Rákóczi II, national assembly, Khust, refugees, alliance, Transylvania, Hungary.

Many moments in the history of the war of independence led by Ferenc Rákóczi II are connected to the town of Khust (Huszt). Its castle was the first of the significant fortifications to fall into the hands of the Kuruc insurgents on August 17, 1703 (Csatáry, 2020, p. 117–118). The castle was captured not by siege, but by trick, thanks to the ingenuity and recklessness of a freedom fighter from Bereg County, Bálint Ilosvay (Heckenast, 2005, p. 201). The

nobility staying in the castle then changed sides and transferred to Rákóczi, which meant the joining of the entire region. Mór Jókai, the famous Hungarian 19th century writer, wrote a cheerful short story about the castle's capturing, titled *A huszti beteglátogatók* (The visitors from Khust) (Jókai, 1975). Khust (Huszt) was one of the five crown towns, which was considered an important place for transporting salt. The significant income from the sale of salt provided considerable financial resources to both the treasury and the town (Bánkúti, 1975, p. 31–66). In exchange for this, the crown towns were granted numerous privileges by the rulers (Csatáry, 2012, p. 228–247). During the war of independence, Rákóczi could not fully comply with the town's old privileges due to the constant shortage of money. Regardless, many Kuruc insurgents from the town of Khust (Huszt) fought for the independence of the homeland. Since 1708, Kata Szidónia Petróczi, the famous poetess of the Kuruc period, and Lőrinc Pekry, general of Ferenc Rákóczi II, who died in 1709, have been buried in the crypt of the Khust (Huszt) Reformed Church (Mészáros, 2006, p. 79). In October 1709, Rákóczi held deliberations with the Polish delegates here, inspected the ramparts of the castle, and participated in hunting. In May 1710, he consulted with the Transylvanian lords here. The Khust (Huszt) National Assembly held between March 8–20, 1706 and its circumstances are among these events (Bánkúti, 1992, p. 306). Data on the literature and scientific research of the assembly are very limited, the text of its resolution was published a long time ago (Ráday, 1955, p. 529–531), but its historical background and circumstances are not yet clear.

The assembly took place during the phase of the Rákóczi War of Independence, when on November 11, 1705, the army of 16,000 soldiers of the imperial commander, Imperial Field Marshal Ludwig Herbeville, won a victory over Rákóczi's troops at Jibou (Zsibó) (Czigány, 1981). The imperial army entered Transylvania and devastated the country. The population of Transylvania with part of the nobility fled to Hungary or Partium (parts annexed to Transylvania), the town of Khust (Huszt) also belonged to the latter. To offset the defeat, Rákóczi began to build a reinforced defence line, the organization of which he entrusted to General Ferenc Barkóczy (Mészáros, 2006, p. 68).

On February 10, 1706, at the council meeting in Miskolc, it was decided to convene the assembly of the Transylvanian orders in Khust (Huszt) with the aim of establishing an alliance (a federal state) with Transylvania. In the assembly, the state of Rákóczi was represented by István Kálmánczay (Heckenast, 1998, p. 34–40), and the senate was represented by court captain Ádám Vay (Esze, 1969, p. 7–32), Lőrinc Pekry (Mészáros, 2006, p. 79), Mihály Mikes (Mészáros, 2006, p. 76), Mihály Teleki, Benedek Henter, György Dolhay, Zsigmond Balogh and others (Heckenast, 1997, p. 7–17).

However, Rákóczi already started preparing for the recapture of Transylvania in the days following the loss of the battle at Jibou (Zsibó). He formed a line of defence from the Maramureş mountains (Munții Maramureşului) to the Mureş (Maros), from Deva (Déva) to Tâşnad (Tasnád), which could be the basis of the coming attack. The prince entrusted General Ferenc Barkóczy, Count, with organizing the defence. He sent the regiment of Captain Sebestyén Seldtmajer, which included German soldiers from Transylvania, to the vicinity of Baia Mare (Nagybánya). He gave orders to Captain Sándor Komlóssy to organize the regions of Beiuş (Belényes) and Bologa (Sebesvár). He built the reorganization of his Transylvanian forces on the experiences of Mátyás Fonáci in Zărând (Zaránd) County, and László Mósa in Chioar (Kövár) (Köpeczi, 1988, p. 906).

Although Transylvania was independent, it had different organs of state power and customary law, but the goals of the war of independence united the goals of the two countries.

Furthermore, Rákóczi planned to involve the Turks in the anti-Habsburg movement with the help of the Transylvanians. According to the prince's plans, the alliance could offset the loss of Transylvania to some extent and it was possible for the representatives of the Kuruc of Transylvania to participate in the peace negotiations that had been unsuccessful until then. Rákóczi recognized the overlapping needs of the two Hungarian states and the historical opportunity to create a strong alliance. It is true that there were enemies of the alliance, primarily those lords who changed sides after the entry of the imperial troops and expected confirmation of the legal status of Transylvania from the emperor. Some of the orders that stayed in Transylvania thus swore allegiance to Joseph I at the Sighișoara (Segesvár) National Assembly on December 15, 1705. At the same time, the other part of the Transylvanian orders that fled to Hungary made an alliance with the Hungarian orders at the Khust (Huszt) National Assembly between March 8–20, 1706 (Kis, 1989, p. 375).

The assembly primarily decided on the state status of Transylvania, they agreed that Rákóczi's state would recognize and ensure the independence of Transylvania. The representatives emphasized that they wanted to keep the two countries in a «true alliance», based on a modern, new state alliance.

At the Khust (Huszt) assembly, 341 nobles confirmed their oath with their own signatures and seals, that in order to restore the Hungarian freedom and laws violated by the House of Austria, the elected orders of Transylvania and the allied orders of Hungary would fight for freedom with Ferenc Rákóczi to the last drop of blood (Márki, 1907, p. 505–510). The senators emphasized that Hungary and Transylvania would mutually provide refugees with the right of asylum, which later turned into an almost unsolvable problem (Ráday, 1955, p. 530).

At that time, the followers of Rákóczi who had already fled from Transylvania also had to be provided for. The exile of the people of Transylvania started already after the lost battle of Jibou (Zsibó), when some of the lords of Transylvania fled to Moldavia, Hungary and Wallachia. The prince could only provide help to refugees in Hungary. We have a census of refugees to Hungary, in which more than ten thousand people are listed by name (MNL RSzL-1: f. 372–379). Rákóczi also mentioned them in his Memoirs. He said that after his retreat, he was surprised to learn that the many Transylvanian lords and noble envoys fled with their families under miserable conditions. They had to be provided with housing and food. Their insistence moved the prince, but for the most part they were unnecessary consumers from the point of view of the war, and they all burdened the common people. Rákóczi accommodated them on his own estates (Emlékiratok, 1979, p. 323).

The north-eastern counties were responsible for feeding those who had moved out of Aranyosszék, Fejér, Küküllő, Torda, Kolozs, Doboka, Hunyad and other counties, providing for their livestock, in short, ensuring their livelihood. In the last years of the war of independence, due to their increasing numbers, they also lived in the forests and under the open sky. The refugees brought with them a large number of draught animals (cattle, sheep), some of them also came with 10–12 servants. In the first months, they even received regular supplies, and their animals could graze on the common pastures of the villages (Balogh, 1987, p. 15). Later on, as can be seen from the documents preserved in Transcarpathia, the supply gradually decreased due to sometimes the bad crop year, sometimes the enemy's conquest of territory, and later the spread of the plague. At first it seemed that the prince could organize new regiments with his followers who moved to the Hungarian counties. Rákóczi considered their resettlement as proof of their unconditional loyalty (SATR-5, Sheet. 11).

In addition to the obligation to provide military supplies, the counties were unable to meet the refugees' needs for accommodation and food, which led to tensions. Refugees appeared in increasing numbers, which led to serious supply problems. They wrote to Rákóczi to remedy these conditions. They said that due to the advance of the imperial troops into Transylvania, they had to support a disproportionately large number of Transylvanian refugees, but they reported that the Transylvanian lords had brought too many servants with them, whom the inhabitants of the depopulated villages could no longer support (SATR-4, Sheet. 17).

In the winter of 1706–1707, Rákóczi's regiments carried out a successful attack, as a result of which a large part of Transylvania was returned to the prince. At that time, Rákóczi marched into Transylvania, where he was inaugurated as prince on April 5, 1707 at the national assembly in Târgu Mureş (Marosvásárhely).

The refugee issue remained a heavy burden in the years to come, especially after the withdrawal of General Sándor Károlyi from Transylvania in 1707. As a result of the advance of the Imperial General Rabuten de Bussy, another crowd of ten thousand fled to Hungary. According to a census taken in the fall of 1707, there were 10,604 of them, with many horses and cattle (MNL RSzL-2, f. 541–554). The north-eastern counties interested in the refugee issue expected swift legal decrees from the prince. Transylvanians eligible for war were obliged to enlist during the county recruitments. Meanwhile, Rákóczi commissioned emissaries in the county to factually investigate the situation of the refugees and their expectations (SATR-3, Sheet. 1).

Rákóczi enlisted the refugees from Transylvania to the fronts, as they showed a willingness to go there. Sándor Károlyi was entrusted with the organization of the march of the men to the camp, as well as the placement of their family members according to the new division (AR, p. 475).

A later national assembly in Khust (Huszt) (October 26, 1709) provided for the winter accommodation of the people of Transylvania, in such a way that the refugees, who had decreased from 3,500 to 2,500, were collected and housed in the counties of Maramuresh (Máramaros), Uhoča (Ugocsa) and Satu Mare (Szatmár) (Márki, 1925, p. 358; Kis, 1989, p. 380).

Of course, national bodies also dealt with the issue of refugees. The prince did not tolerate the negligence and arbitrariness of the counties towards the refugees (SATR-2, Sheet. 10, 19, 23, 25). In his decrees, he encouraged the county leadership to organize support, knowing that these refugees lost everything because they took up arms to restore the former glorious freedom of the homeland and nation (SATR-1, Sheet. 2). The prince made the Transylvanian treasurer and counsellor Ábrahám Barcsay responsible for providing for the people of Transylvania (AR, pp. 478–479).

Rákóczi noted in his Memoirs that he had never felt such intense pity in his life as when he saw the refugees marching east. Family members of nobles and officers fled in the November frost, forming long lines of carriages. With tears in their eyes, they proved their husbands' loyalty and affection to Rákóczi. They asked him for accommodation and food. In the mud and half-frozen slush, their little children were crying from the cold on broken and stuck carts. Their situation deeply affected the prince, he did what he could, but all this could not alleviate their current situation, nor to ensure their future (Emlékiratok, 1979, p. 232).

Based on the Khust (Huszt) decision, Rákóczi was now able to build new international relations with the help of some of the lords of the principality. Based on the newly signed

alliance, the Transylvanian orders sent emissaries from Khust (Huszt) to the peace negotiations in Trnava (Nagyszombat). The accepted points did not change the traditional social structure of Transylvania. In the given historical situation, it was obvious that this confederation had an open and temporary character. Many questions awaited resolution regarding the continuation of the armed struggle, and especially regarding the conduct of settlement negotiations.

Pursuant to the Khust (Huszt) National Assembly, the two Hungarian states considered the voluntarily concluded state alliance to be the achievement of their goals, therefore the signing of the letter of alliance proved to be a good example of cooperation and interdependence. However, the ideal of the seven points of the alliance letter could not be realized for well-known reasons. The letter was dated March 8, the day of the opening of the assembly, but the document must have been issued later, because the oath-taking document was dated the 19th. The document was first published by Ádám Vay and István Kálmániczay (Heckenast, 2005, p. 214–215). Also Lőrinc Pekry, Mihály Mikes, Simon Kemény (Heckenast, 2005, p. 226–227), Ábrahám Barcsai (Heckenast, 2005, p. 45), Dániel Vas (Heckenast, 2005, p. 449–450) and István Jósika (Heckenast, 2005, p. 210) signed and sealed it. This decision had two consequences. The defenders of the privileges of the old order fiercely attacked the followers of Rákóczi, the advocates of such reforms in the state administration. As a consequence of this, a conflict arose between the generals: we are referring to the insults of generals Simon Forgách, Miklós Bercsényi (Csatáry, 2004, p. 5–8) and Ádám Vay. The prince took the raised demands and insults reluctantly and tried at all costs to avoid disunity among the top leaders of the war of independence. As a religious person, he always had the united service of the nation before his eyes. He decided to give more power to Forgách (which meant that he made him general of Košice (Kassa) and provided thirteen counties at his disposal) and left Vay in his position at his court. Similar military-political decisions were often made by the prince, in the interests of peace at all times (Köpeczi & Várkonyi, 1976, p. 235–236).

The lords, the delegates of the cities, counties, Szeklers, and Saxons negotiated on behalf of the Principality of Transylvania. The Szeklers were represented by Benedek Henter, Daniel Ferenc and János Sándor, the Saxons by András Soppel, the cities by Péter Gálffi and János Tikos, the Partium (parts annexed to Transylvania) by György Dolhai. Gábor Nagyszegi represented a group of Romanian retailers, and the counties were represented by Zsigmond Balog and Péter Dobai (Köpeczi, 1988, p. 907).

First of all, the national assembly decided on the state status of Transylvania. It declared that it did not consider Emperor Joseph I as his ruler, and Transylvania separated from the House of Austria. The purpose of the confederation with Transylvania was to declare the independence of the principality at the constitutional level. The Hungarian confederation recognized and ensured the independent statehood of Transylvania. The representatives of both countries emphasized that the kingdom and Transylvania were a united country in the past, but they wanted to maintain the existence of the two countries under one crown, not in the old form, but in a true alliance.

The resolutions adopted at the assembly were formulated in seven points. On the one hand, the representatives of the allied orders in Hungary, on the other hand, the representatives of the Transylvanian orders expressed their conviction that the two brotherly countries had to fight in close alliance against the oppression of the imperial house. Therefore, they agreed on the following:

1. The orders of both countries commit themselves to mutual assistance against the common enemy.
2. They consider the case of the war of independence as their common case.
3. They do not make peace without each other's knowledge.
4. The Hungarian orders will ensure the independence of Transylvania in the peace treaty.
5. The Transylvanian Principality of Rákóczi is protected against the imperialists.
6. If the court were to break the peace, Transylvania would take up arms with Hungary.
7. Both parties confirm the contract (Ráday, 1955, p. 529–532).

They agreed that Partium (a part of today's Transcarpathia) would be transferred to Transylvania, which would serve as a support for the state of the Hungarian confederation, and that, if necessary, they would provide mutual shelter to their followers (Köpeczi, 1988, p. 906).

The confederation served favourable purposes for both countries. Transylvania won the international achievements of Rákóczi's state, but Rákóczi was able to continue building his international relations based on the principality's former treaties. However, the Khust (Huszt) confederation left many questions unclear. The contradictions between the central power embodied in the person of the common ruler, the centralized organs of the government and the slightly different order of the two countries were still waiting to be resolved. It was not easy to unify the diplomacy of the two countries either, even in times of peace. The Senate accepted the federal treaty with the addition that Transylvania and Hungary, the two countries, would not enter into contact with the Turks or any other foreign country without the knowledge of other (Köpeczi, 1988, p. 906).

The alliance established in Khust (Huszt) was confirmed much later on the part of the Hungarian confederation in 1707 by Article 3 of the Ónod National Assembly, and in Transylvania by Article 10 of the Târgu Mureş (Marosvásárhely) National Assembly.

Barna Mezey examined the assemblies and deliberations; in his work he covered the legal status of Rákóczi's state and its place in the European political arena (Mezey, 2009, p. 180–181). Among the five Transylvanian assemblies, the significance of the 1706 Khust (Huszt) one lay in the fact that it declared the unification of the two homelands, but it was weakened by the fact that only Transylvanian refugee nobles took part in it. It was also obvious before the senate, which advocated the meeting, that the 341 members of the Transylvanian nobility could not be the same as the Transylvanian statuses. The council meeting also considered it necessary to include in a resolution that the Transylvanian statuses in hiding, gathering in Maramureş (Máramaros), should join the confederation as part of Transylvania. It was also considered desirable to emphasize that the meeting was held in the territory of the principality, so it could speak on behalf of the people of Transylvania (Mezey, 2009, p. 183–184).

The declaration of confederation could be used as an argument in international political actions. As a result, they gave a mandate to the delegates representing the Transylvanian orders for the peace negotiations in Trnava (Nagyszombat), and also drafted their instructions. The prince's relationship with the Transylvanian national assemblies can be said to be peculiar. He did not particularly participate in their preparations; he was only present in Târgu Mureş (Marosvásárhely), during his inauguration. He performed his task with the help of his agents. The Khust (Huszt) National Assembly completed

the transition to the confederation perfectly, which was already expected beforehand. It was typical of the prince that he only expected the minimum military supply from the Transylvanian orders, he did not want to make major changes. He told Lőrinc Pekry that «I will never oppose what the orders decide in their own interest» (Csatáry, 2014, p. 101–108).

If we compare the assembly in Khust (Huszt) with another one also held on the territory of present-day Transcarpathia, in Shalanky (Salánk) between 14–16 February, 1711 (Csatáry, 2011a, p. 1–28), it can be said that in both cases the lords of Rákóczi's camp were quite divided. While the senators of the imperial deliberations in Sighișoara (Segesvár) were not present in Khust (Huszt), the representatives of all the territories occupied by the emperor were missing in Shalanky (Salánk). Or, if these nobles did appear, their condition at that time was already equal to that of refugees (Csatáry, 2011b, p. 111–124).

Therefore, the issue of refugees left a strong mark on the economic and political events of the war of independence, complicating the difficult situation. Of course, the two big issues that are the subject of our study – the union of Transylvania and Hungary and the situation of Transylvanian refugees – could only have been resolved satisfactorily after a victorious war of independence.

REFERENCES

AR: *Archivum Rakocianum*. (1873). Budapest: A Magy. Kir. Tudomány-egyetem Könyvnyomdája, 2 (in Hungarian).

Balogh, I. (1987). Szabolcs és Szatmár megyék a Rákóczi-szabadságharc utolsó évében 1710. augusztus – 1711. május. *Levéltári Közlemények*, 1–2, 13–25 (in Hungarian).

Bánkúti, I. (1975). A sójövedelem Rákóczi pénzügyi politikájában a szabadságharc elején, 1703–1704. *Folia Historica*, 3, 31–66 (in Hungarian).

Bánkúti, I. (1992). *Iratok Máramaros vármegye történetéhez (1703–1711)*. Budapest: Akadémiai Kiadó (in Hungarian).

Csatáry, Gy. (2004). *Gróf Bercsényi Miklós levelei és emléke Ung vármegyében*. Ungvár: Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség (in Hungarian).

Csatáry, Gy. (2011a). *A salánki «országgyűlés»*. Salánk: Kárpátaljai Református Egyház (in Hungarian).

Csatáry, Gy. (2011b). Rákóczi salánki levelei, anno 1711. In Gy. Csatáry (Szerk.). *Rákócziak dicső kora. Nemzetközi tudományos konferencia a Rákóczi-szabadságharcot lezáró szatmári béke 300. évfordulója alkalmából. Beregszász, 2011. március 24.* Ungvár: PoliPrint, 111–125 (in Hungarian).

Csatáry, Gy. (2012). A máramarosi koronavárosok privilégiumairól. In I. Szamborovszkyné Nagy (Szerk.), *«Így maradok meg hívívőnek» In memoriam Soós Kálmán*. Ungvár: PoliPrint, 228–247 (in Hungarian).

Csatáry, Gy. (2014). Országgyűlés Huszton, anno 1706. In P. Kónya (Szerk.), *Doba kuruckych bojov/Kuruc küzdelmek kora*. Presov: Vydavateľstvo Presovskej Univerzity, 101–118 (in Hungarian).

Csatáry, Gy. (2020). *Rákóczi-kor emlékhelyei Kárpátalján*. Beregszász-Ungvár: «Rik-U» Kft (in Hungarian).

Czigány, I. (1981). A császáriak hadjárata 1705 őszén. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1 (in Hungarian).

Emlékiratok: Varga, K. (Szerk.). (1979). *II. Rákóczi Ferenc emlékiratai*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó (in Hungarian).

Esze, T. (1969). Vay Ádám 1657–1719. In M. Molnár (Szerk.), *A Vay Ádám emlékünnepe tudományos ülésszaka (1969. május 24–25.)*. Vaja: Vay Ádám Múzeum Baráti Kör, 7–32 (in Hungarian).

Heckenast, G. (1997). Vay Ádám szerepköre a Rákóczi-szabadságharc vezetésében. In G. Heckenast, S. Molnár, & P. Németh (Szerk.), *Rákóczi-kori tudományos ülésszak II. Rákóczi Ferenc fejedelem és bujdosótársai, valamint Vay Ádám hamvai hazahozatalának 90. évfordulója alkalmából, 1996. október 25.* Vaja: Gazdász-Elasztik Kft, 7–17 (in Hungarian).

Heckenast, G. (1998). A Rákóczi-szabadságharc szenátusa. In G. Heckenast, S. Molnár, & P. Németh (Szerk.), *Molnár Mátyás emlékkönyv*. Vaja: Grafit Nyomda «R» Kft, 34–40 (in Hungarian).

Heckenast, G. (2005). *Ki kicsoda a Rákóczi-szabadságharcban?* Budapest: MTA Történettudományi Intézete (in Hungarian)

Jókai, M. (1975). *A huszti beteglátogatók*. Budapest: Móra (in Hungarian).

Kis, D. (1989). Az Erdélyből Magyarországra menekült bujdosók élete a Rákóczi-szabadságharc idején Szaniszló Zsigmond naplója alapján (1707–1711). In Zs. Gyarmathy (Szerk.), *Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár kiadványai I. Évkönyvek 7*. Nyíregyháza: Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára, 374–414 (in Hungarian).

Köpeczi, B. (Szerk.). (1988). *Erdély története 1606–1830*. Budapest: Akadémiai Kiadó (in Hungarian).

Köpeczi, B., & Várkonyi, Á. (1976). *II. Rákóczi Ferenc*. Budapest: Gondolat (in Hungarian).

Márki, S. (1907). II. Rákóczi Ferencz (1676–1735). In L. Dézsi (Szerk.), *Magyar történelmi életrajzok*. Budapest: Athenaeum R.-Társulat Könyvnyomdája, 1–2230 (in Hungarian).

Márki, S. (1925). Az erdélyi menekültek ügye II. Rákóczi Ferenc korában. *Hadtörténelmi Közlemények*, 26, 353–366 (in Hungarian).

Mészáros, K. (2006). *II. Rákóczi Ferenc tábornokai és brigadérosai. A kuruc katonai felső vezetés létrejötte és hierarchiája, 1703–1711*. Budapest: Argumentum (in Hungarian).

Mezey, B. (2009). «Öszve-szövetkeztetett Szövetségünknek kötele» (*A jogalkotás alkotmányos keretei a Rákóczi szabadságharcban*). Budapest: Gondolat (in Hungarian).

MNL RSzL (Magyar Nemzeti Levéltár, Rákóczi-szabadságharc Levéltára) G 16. 28. cs. 1–2. f. (in Hungarian).

Ráday, P. (1955). *Ráday Pál iratai 1703–1706, 1*. Budapest: Akadémiai Kiadó (in Hungarian).

SATR-1: State Archives of the Transcarpathian Region (SATR), Fund. 4, Archival List. 16, Storage Unit. 95 (in Hungarian).

SATR-2: SATR, Fund. 4 (The lord-sheriff of Uzh county), Archival List. 16, Storage Unit. 123 (in Hungarian).

SATR-3: SATR, Fund. 674 (The lord-sheriff of Uhoča county), Archival List. 8, Storage Unit. 500 (in Hungarian).

SATR-4: SATR, Fund. 674, Archival List. 8, Storage Unit. 501 (in Hungarian).

SATR-5: SATR, Fund. 674, Archival List. 13, Storage Unit. 127 (in Hungarian).

Юрій ЧОТАРІ*кандидат історичних наук**завідувач кафедри історії і суспільних дисциплін**Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці II**ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7265-1273>**e-mail: csatary.gyorgy@kmf.org.ua*

ТРАНСИЛЬВАНСЬКІ БІЖЕНЦІ ТА ХУСТСЬКІ ДЕРЖАВНІ ЗБОРИ 1706 РОКУ

Встановлено, що під час визвольної війни під проводом Ференца Ракоці II на території сучасного Закарпаття тричі відбувалися державні збори: два – в Хусті (1706, 1709) і один – у Шаланках (1711), які відіграли значну роль у формуванні національної політики. Водночас зазначено, що в усіх трьох заходах брала участь лише обмежена кількість представників тих, хто був запрошений. Це пояснено тим, на чийому боці були сенатори в той період: імператора чи війни за незалежність. Метою цього дослідження визначено детальний розгляд обставини Хустського державного збору 1706 р. і прийняті на ньому рішення, а також їхнє значення. Наголошено, що центральним питанням було укладення федеративної угоди між двома країнами – Трансильванією та Угорщиною, яка забезпечила лідерам війни за незалежність ширший міжнародний простір. Щоправда, зазначено, що представники трансильванської шляхти були присутні на цих зборах не вповні, оскільки проімперська трансильванська шляхта залишилася осторонь, але це не вплинуло на законність рішень.

Окремо акцентовано увагу на тому, що було проведено важливі обговорення та прийнято рішення про розміщення шляхти й опіку над нею, адже вона втікала із Трансильванії до Угорщини, та її слугами. Встановлено, що потік біженців здебільша заторкнув територію сучасного Закарпаття, де оселилася або куди переселилася шляхта – прихильники Ракоці, – які виїхали з Трансильванії. Спостережено, що спочатку керівництво комітетів ставилося до біженців із розумінням, але за декілька років виникли конфлікти через вимушене співіснування, про що свідчать документи Ужанського й Угочанського комітетів, які й сьогодні зберігаються в Закарпатському державному архіві.

Встановлено, що хустські державні збори продемонстрували високий ступінь союзу між Угорщиною та Трансильванією, значенням якого вони хотіли скористатися у переговорах з імперським двором. Однак констатовано, що ці мирні переговори не привели до успіху, але федеративний устрій двох країн зберігся до кінця визвольної війни.

Ключові слова: Ференц Ракоці II, державні збори, Хуст, біженці, конфедерація, Трансильванія, Угорщина.

Микола КОЗАК
аспірант відділу історії середніх віків
Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3539-413X>
e-mail: kozak2314913@gmail.com

ДО ПИТАННЯ МЕЧІВ У ГАЛИЦЬКІЙ ЗЕМЛІ В ПЕРІОД ВИСОКОГО І ПІЗЬНОГО СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

(за матеріалами Івано-Франківського обласного краєзнавчого музею і Національного історико-культурного заповідника «Давній Галич»)

Атрибутовано чотири знахідки середньовічних мечів із території Прикарпаття. Здійснено їхній конструктивний і типологічний аналіз. На підставі типологічних особливостей та аналогій встановлено їхнє орієнтовне датування і походження. За мету дослідження поставлено здійснити загальну зброєзнавчу атрибутику середньовічних мечів із фондів Івано-Франківського обласного краєзнавчого музею та Національного історико-культурного заповідника «Давній Галич».

Під час дослідження атрибутовано серію мечів із теренів Прикарпаття. Зазначено, що деякі з них або вкрай побіжно, або зовсім не висвітлені в літературі. Визначено їхню типологічну належність, датування та серію найближчих аналогій. Вказано на відповідність атрибутованих предметів (за елементами ефеса) до серій мечів зі Сходу Європи, що можуть репрезентувати регіональну зброярську традицію, яка розвинулася під впливом зброярства німецьких земель.

Унаслідок дослідження до наукового обігу введено колекцію мечів із фондів Івано-Франківського обласного краєзнавчого музею і Національного історико-культурного заповідника «Давній Галич», яка налічує чотири клинка. Констатовано, що мечі з колекції відображають розвиток цієї зброї за датуванням усіх екземплярів у часовому відтинку від XIII до XVI ст., проте лише дві знахідки чітко локалізовані – мечі зі сіл Бринь і Сапогів на Івано-Франківщині.

На підставі атрибутики й датування знахідок констатовано помітний західний вплив на розвиток меча в Галицькій землі впродовж зазначеного періоду, зокрема щонайменше клинок меча зі с. Бринь, із великою імовірністю, імпортний. Зазначено, що за аналогіями із пруських майстерень може походити меч типу XVIIIa з Івано-Франківського музею, а мечі типу XII (XIII – початку XIV ст.) і XVIIIb (початку XVI ст.) можуть бути як місцевими виробами загальноєвропейської комплектації (перший), так і імпортними або зробленими за західним зразком (другий).

Ключові слова: меч, клинкова зброя, обладунок, Галицька земля, Галицько-Волинське князівство, Королівство Польське, Івано-Франківський обласний краєзнавчий музей, Національний історико-культурний заповідник «Давній Галич».

Розвиток меча як головного матеріального символу рицарства в середньовіччі став об'єктом історичного зброєзнавства від початку становлення. Це питання заторкували майже всі узагальнювальні або більш детальні дослідження із воєнної історії, військової справи та матеріальної культури середньовіччя. Все ж варто зупинитися на тих працях, які заклали методичну базу вивчення середньовічних мечів.

Уперше виконав комплексне дослідження (під кутом типологічного аналізу морфологічних особливостей і систематизування матеріальної бази археологічних знахідок мечів VIII–XI ст. із території Норвегії) археолог Ян Петерсен (Jan Petersen). У 1919 р. норвезький учений видав працю, у якій узагальнив дані про сотні знахідок ранньосередньовічних мечів із Норвегії (Petersen, 1919). Типологія, яку розробив учений, ґрунтувалася на особливостях ефеса (навершя і перехрестя біля руків'я).

Подібний підхід у середині XX ст. використала данська дослідниця Ада Брун-Гофмаєр (Ada Bruhn-Hoffmeyer), яка на підставі особливостей верхів'я розділила мечі, котрі вона опрацювала, на дві групи: романські 1100–1350 рр. та готичні 1350–1550 рр. (Bruhn-Hoffmeyer, 1954a, 1954b, 1963). Як і її попередник, дослідниця не звертала достатньої уваги на особливості клинка. Також, як і вказані скандинавські дослідники, свою типологію мечів із території Русі розробив радянський дослідник Анатолій Кірпи́чников (Анатолій Кирпичников).

Значним поступом у вивченні середньовічних мечів Європи стала серія досліджень британського зброєзнавця-аматора Еварта Окшотта (Ewart Oakeshott) (Окшотт, 2007а, 2007б). Дослідник уперше звернув увагу як на елементи ефеса, так і на особливості клинка, розробив цілісну та гнучку типологію середньовічних мечів післявікінзького періоду, що стала основою для пізніших напрацювань. Зокрема, на підставі типології Еварта Окшотта, з її подальшим доповненням, польський дослідник Маріан Глосек (Marian Głosek) схарактеризував знахідки мечів XI–XV ст. зі Сходу Європи й виокремив локальні особливості їхнього розвитку (Głosek, 1984).

Фото 1. Експозиція ІФОКМ
(фото З. Федунків)

Тему середньовічних мечів із музейних колекцій Заходу України розглянуто у працях таких дослідників: Ігор Возний (Возный, 2019, с. 309–330), Олександр Заремба (Заремба, 2014, с. 176–185), Володимир Гринчишин (Гринчишин, 2016), Святослав Терський (Терський, 2013; Терський, Стрельченко, 2017, с. 431–450), Володимир Гуцул (Гуцул, 2008), Людмила Палій (Палій, 2018, с. 89–106) та ін. Проте предмети, про які мовиться, не сповна відображені в літературі. Один із мечів згаданий у праці Володимира Петегірича (Петегірич, 1990, с. 163). Фотографії двох інших, кольчуги та шолому з музею в Івано-Франківську уміщено в монографії Зеновія Федунківа, де, як і в експозиції, вказано неправильне датування предметів XIII ст. (Федунків, 2020, с. 21, іл. 6). Там само і з тим самим датуванням вміщено фото меча зі с. Бринь (Федунків, 2020, с. 22, іл. 7). Жодні з описаних мечів не фігурують в узагальнювальному дослідженні В. Гринчишина (Гринчишин, 2016).

Мета статті – детальна атрибутика мечів із двох музейних колекцій на Івано-Франківщині, з-поміж яких деякі знахідки донедавна не були введені до наукового обігу або ж свідчення про них у літературі були побіжними. Також важливі їхні морфологічний, типологічний аналіз і встановлення орієнтовної хронології.

Меч займав чи не головне місце в комплексі озброєння середньовічного професійного воїна, вершника чи піхотинця. На жаль, середньовічні мечі – нечаста знахідка в закритих археологічних комплексах. Здебільша їх виявляють випадково під час різноманітних земляних робіт. Часто знахідки мечів відображають сліди воєнних конфліктів або річкових переправ, де вони могли потенційно бути втраченими.

Одна зі суттєвих методичних проблем атрибуції і датування середньовічних мечів – необхідність визначення типу всіх його складових компонентів, зокрема верхів'я (яблука), перехрестя (гарди) й самого клинка. Оскільки до давнішого клинка могли монтувати пізніші елементи ефеса згідно з тенденціями тодішньої моди, найпізніше датування кожного елемента проливає світло на верхню дату використання меча. До того ж мечі, зокрема клинки, будучи справді коштовними виробами, часто переходили у спадок, що призводило до використання одного меча впродовж значного часового відтинку.

Загальноприйнята типологія мечів із руських земель – схема, яку запропонував А. Кірпи́чников (Кирпичников, 1966, с. 49–60). Проте для пізньосередньовічних «готичних мечів» прийнято використовувати схему Е. Окшотта, який розробив типологію як для цілих мечів, так і окремо для елементів ефеса (верхів'я і гарди) (Окшотт, 2007а). З певним доповненнями її пристосував до матеріалу Центрально-Східної Європи польський дослідник М. Глосек (Głosek, 1984; Głosek, Nadolski, 1970). Надалі типи мечів і їхніх частин визначатиму згідно з останньою. Дослідник встановив, що датування низки типів, яке запропонував Е. Окшотт, не відповідає матеріалу зі Сходу Європи, де певні форми мечів хронологічно зберігалися дещо довше (Głosek, 1984, s. 7–19, 136–137).

Зауважмо, що існує закономірність між стандартними ефесами (гардою і навершям) та регіональними осередками виробництва цілих мечів або ремонтно-монтажних майстерень, де монтувалися елементи ефеса відповідно до місцевої моди (Aleksić, 2007, p. 20; Стрельченко, 2014, с. 202; Терський, Стрельченко, с. 431–450). Пошук і встановлення серій подібних мечів у межах якоїсь конкретної території може вказувати на місцеві особливості та спільність у розвитку зброярства регіону.

На сьогодні залишається актуальною каталогізація та введення до наукового обігу нових джерел і знахідок клинкової зброї, які були або невідомі, або відомі побіжно. У цій роботі розгляну чотири середньовічні мечі з фондів Івано-Франківського краєзнавчого музею (ІФКМ) і Національного історико-культурного заповідника «Давній Галич» (НІКЗ «ДГ»)¹.

Меч із НІКЗ «ДГ» натеper експонується у Музеї історії Давнього Галича у с. Крилос неподалік м. Галич Івано-Франківської обл. під інв. № 3-3525. Водночас в інвентарній карті вказано інв. № 416, кн. 266, та місце знахідки – с. Бринь, датовано її XII–XIII ст. Конкретних даних про обставини виявлення немає. Найімовірніше, це випадкова знахідка. Загальна довжина предмета всього 98 см, із них клинка – 75 см. Довжина руків'я – 18 см, без урахування перехрестя та навершя. Довжина ефеса цілком – 22 см (див. фото 3).

¹ Висловлюю щире подяку за сприяння в опрацюванні музейних фондів директорів Обласного краєзнавчого музею Івано-Франківська Галині Беднарчик і пров. наук. сп. Національного історико-культурного заповідника «Давній Галич» Маріанні Бацвін.

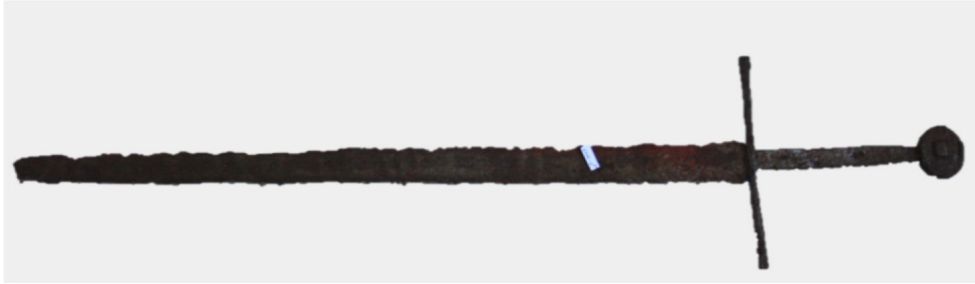

Фото 3. Загальний вигляд меча зі с. Бринь

Клинок сильно поруйнований корозією, що не сприяє визначенню типології. Сліди, схожі на діл, помітні заледве на чверті клинка, ближче до ефеса. Можливо, що в цій частині він мав перетин сплющеного шестикутника, а ближче до вістря був плоским. Проте, якщо звернути увагу на форму клинка безпосередньо під перехрестям і біля нього, де він збережений дещо краще, можна побачити, що там він має чітку ромбоподібну форму зі згладженими краями (тяжіє до лінзоподібної).

Ширина клинка біля перехрестя близько 4 см, у середній частині – 3,1 см, за 2 см від вістря – 2,5 см. Лезо майже не збереглося, тому ширина на різних ділянках неоднакова, з урахуванням корозії. Товщина клинка біля ефеса – 5 мм, ближче до вістря – 3 мм. Хвостовик клинка (руків'я) прямокутний у перетині, 1,7 см завширшки, 2,3 мм завтовшки, дещо звужується до наверхя (див. фото 2).

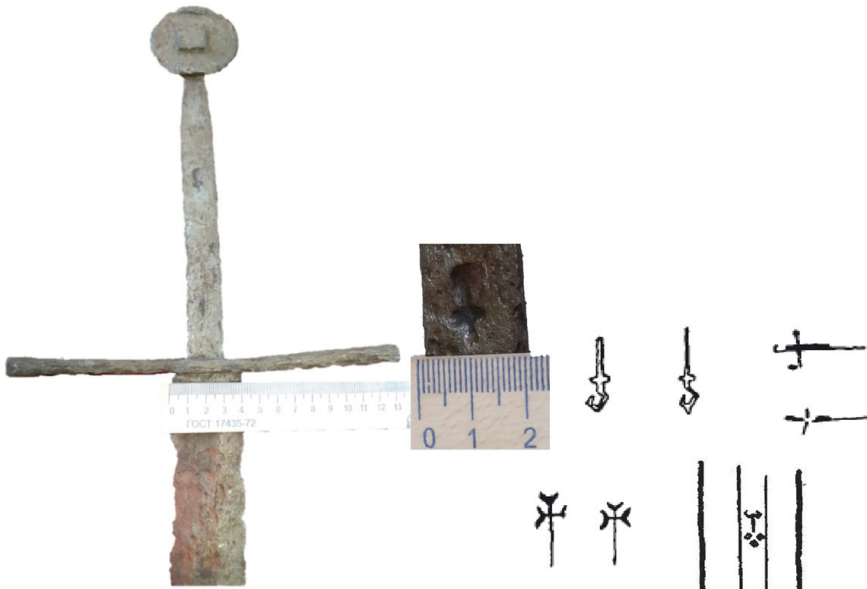

Фото 2. Ліворуч – ефес меча зі с. Бринь (фото автора); праворуч – клеймо з меча зі с. Бринь і клейма з мечів із Центральної Європи (за М. Глосеком)

Наверхя у вигляді лінзи зі згладженими краями. Висота наверхя – 4,5 см, ширина – 5,1 см, товщина на краю – 5 мм. Посередині з обох боків – два симетричні прямокутні

виступи 1,5 см завширшки і по два невеличкі виступи, знизу та згори наверх з обох боків. Воно належить до типу К (див. фото 2) і доповнює серію подібних наверх з Сходу Європи, що репрезентує місцеву зброярську традицію (Стрельченко, 2014, с. 223–224).

Перехрестя вільно рухається по хвостовику. Це зумовлено тим, що монтажний отвір гарди становить близько 2,5 см завдовжки і перевищує ширину хвостовика. Загальна довжина перехрестя – 22 см, товщина дещо розширених країв – 8 мм. Перетин наближений до округлої форми. Перехрестя належить до стилю 2. Краї ледь помітно вигнуті до руків'я (див. фото 2). Через незадовільне збереження клинка, де при відносно лінозподібному перетині не простежується чіткий діл, треба звернутися до конструктивно-морфологічних аналогій.

Олександр Стрельченко встановив серію мечів зі схожим ефесом, які типові для Великого князівства Литовського і Королівства Польського в середині XIV – на початку XVI ст. (Стрельченко, 2014, с. 223). Переважно клинки таких мечів, як показують клейма зразків із р. Західний Буг (тепер у Львівському історичному музеї інв. № 3-2358) та церемонійного меча короля Польщі та великого князя Литовського Сигізмунда I Старого (*Zygmunt I Stary*), були імпортованими (Стрельченко, 2014, с. 222–223).

Екземпляр із р. Західний Буг віднесений до типу XVIa (Гринчишин, 2016, с. 263), з чітким долом на 2/4 клинка, що переходить ребро жорсткості, притаманне цьому типу. Зразок значно довший, ніж меч зі с. Бринь, – 129,2 см (Гринчишин, 2016, с. 264). Аналогічно сформований ефес має меч із с. Піолуново в Центральній Польщі, який прийнято пов'язувати з битвою під Пловцями 1331 р., що відбулася неподалік (Głosek, Nadolski, 1970, s. 45; Стрельченко, 2014, с. 219). Тому знахідка датована кінцем XIII – першою половиною XIV ст.

Польські дослідники віднесли її до типу XIII за Е. Окшоттом (Głosek, Nadolski, 1970, s. 45). Можливо, до нього належить і меч із таким ефесом, виявлений у с. Острожець Рівненської обл. (Стрельченко, 2014, с. 218).

Наведені аналогії, порівняно зі знахідкою із с. Бринь, дещо масивніші. Попри деяке пошкодження корозією, клинок прикарпатського меча поступово звужується до кінця. Отже, втрата вістря несуттєва, і його загальна довжина на період використання навряд чи могла суттєво перевищувати 1 м.

Морфологічно найближча аналогія меча з таким ефесом – знахідка з р. Дрісса на півночі Білорусі (Бохан, 2003, с. 28–31) завдовжки 1,17 м, із яких на клинок припадає 90,5 см. Білоруський зразок дещо масивніший, але його клинок, як і у прикарпатського екземпляра, при перехресті завширшки 4 см, а ближче до клинка – 1,5 см (Бохан, 2003, с. 28–31). Перетин клинка також може бути зіставленим і з нашим екземпляром, де ближче до ефеса можна з великою обережністю констатувати сліди долу², водночас при плоскому перетині клинка в цьому місці. Клинок білоруського екземпляра, починаючи з ефеса, має перетин ромба з увігнутими сторонами, і плавно загострюється до вістря (Бохан, 2003, с. 28–31).

Подібну морфологію має клинок із Прикарпаття, який я описав і який за аналогією з білоруським мечем можна віднести до типу XVa. Це зумовлено його невеликим розміром, довжиною руків'я, формою та відсутністю чіткого долу, що наштотує на думку про наявність невеликої грані. Навіть порівняно з білоруським зразком, екземпляр зі с. Бринь, довжина якого на сьогодні не сягає метра, видається доволі невеликим.

² Сліди долу(?) читаються заледве, тому не можна припустити сплюснений ромбоподібний перетин усього клинка.

Тепер його вага становить усього 908 г. Цікаво, що руків'я меча на відстані близько 4 см від перехрестя зігнуто в бік клинка приблизно на 1,5–2 см. Важко сказати, чи здійснена ця деформація в період експлуатації, але і з випрямленим руків'ям меч був би не суттєво довшим.

На верхній третині руків'я (хвостовика) розташоване клеймо, яке має форму, наближену до невеликого переверненого хреста з видовженим верхнім кінцем і роздвоєними боковим та нижнім кінцями (див. фото 2). Безпосередніх аналогій йому віднайти не вдалося. Імовірно, що це клеймо було невдало виконане і як наслідок деформоване. Схожі клейма відомі на клинках Центральної Європи, переважно з Польщі (див. фото 2). Подібні, наближені до хреста, знаки на мечах прийнято пов'язувати з невідомими ремісничими осередками німецьких земель (Głosek, 1973, s. 45), Польщі (Głosek, 1973, s. 47–59) або Угорщини (у випадку т. зв. хреста св. Андрія) (Głosek, 1973, s. 45, 123). У будь-якому разі, клеймо свідчить про імпорт клинка. Імовірно, що його площа теж містила клеймо або інкрустацію/напис, що не збереглися. Як уже вказано, подібний стиль ефеса (комбінація навершя і гарди) трапляється на серії мечів зі Східної Європи.

Це може свідчити як про локальну моду в регіоні, так і про осередки виготовлення наверш'я типу К чи відповідних гард. Зауважу, що наверш'я меча із с. Бринь подібне як до серії зі зазначених аналогій, так і до бронзового наверш'я з Молдови (Стрельченко, 2014, с. 223).

Звернімо увагу на те, що прикарпатський екземпляр вирізняється невеликими розмірами та має імпорнтний клинок; цілком можливо, що його було виготовлено на замовлення з урахуванням індивідуальних побажань і фізичних даних замовника. Виправданим видається припущення, що меч зі с. Бринь, з огляду на розмір, був підлітковим або навіть дитячим, яким користувався молодий нащадок боярського або рицарського роду. Зауважу, що за пізнього середньовіччя в комплексі рицарського озброєння переважно було два мечі, різних за розміром (Окшотт, 2007а, с. 131–162). Тип XVа належить до групи «півтораручних», або мечів «бастардів», із клинком, пристосованим для нанесення цілеспрямованого уколу (Окшотт, 2007а, с. 68–100). Такі, можливо, носили при сідлі (Окшотт, 2007а, с. 68–100; Попельницька, 2014, с. 156).

Групу мечів зі таким стилем ефеса О. Стрельченко датує, опираючись на хронологію усіх взірців середини XIV – початку XVI ст. (Стрельченко, 2014, с. 216–226). Проте наймолодший представник групи, церемонійний меч короля Сигізмунда I Старого, який належить до початку XVI ст., навряд чи репрезентував зброю, що тоді широко використовувалася. Як церемонійний меч, він мав бути давнішою реліквією. Тип XVа, до якого віднесено описану знахідку зі с. Бринь, датують у Європі здебільша межами XIV – початку XV ст. (Głosek, 1984, s. 178). Орієнтовно цим часом можна також датувати прикарпатський екземпляр.

Експозиція ІФКМ налічує три, найімовірніше, випадково знайдені європейські середньовічні мечі. За даними, які мені надали працівники музею, відомо про місце виявлення лише останнього – с. Сапогів. Можна з певною вірогідністю припустити, що інші два теж походять із Прикарпаття (див. фото 5).

Найдавнішим є частково збережений меч невідомого походження під інв. № КН-116579 А-19551. Його загальна довжина (клинок обламаний десь по середині) становить 64,5 см (див. фото 5). Довжина руків'я без наверш'я – близько 10,5 см. Хвостовик

квадратний у перетині, дещо розширяється до клинка, де в найширшому місці сягає близько 2,5 см. Ширина клинка біля хвостовика – 4,8 см, біля зламаної частини – 4 см. Чіткий діл читається по всій довжині, починаючи від хвостовика, і займає до третини ширини клинка. Збережене наверх мечів лінзоподібне, з невираженою випуклістю у центрі, плавно звужується до країв. Його діаметр – 5,3 см, а товщина по центру – понад 2 см. Воно належить до типу G або H (Окшотт, 2007b, с. 101–141). Незначна радіальна випуклість, як у типу I, помітна лише при візуальному огляді (див. фото 4). Схожі між собою дископодібні наверх, виокремлені в різні типи, не завжди можуть бути чітко віднесені до конкретного типу. Все ж, з огляду на відсутність чітко вираженої скошеності країв і центрального виступу, вважаю доцільним попередньо віднести його до типу G, який притаманний мечам типу X і XI, датованих на Сході Європи переважно X–XII ст. (Głosek, 1984, s. 35). Марко Алексіч (Marko Aleksić) вказує, що верхів'я типу H з усіченими краями, що утворює наче центральний виступ, може бути варіантом типу G (Aleksić, 2007, p. 46). Без сумніву, ці дві форми генетично споріднені. Відтак верхів'я нашого екземпляра проміжне між типом G і H.

Фото 4. Руків'я меча з ІФКМ (№ KH-116579 A-19551)

Фото 5. Меч із фондів ІФКМ, згори донизу (№ KH-116579 A-19551; KH-108128 A-19221; KH-108155 A-19248)

Довжина руків'я без наверх сягає близько 10,5 см, а отже, навряд чи меч був дворучним³. Згідно із класифікацією А. Кірпічнікова, єдиний критерій якої елементи

³ Стержень руків'я дворучних мечів сягає 20–30 см (див.: Кирпичников, 1966, с. 56).

ефеса, мечі з дископодібним наверхшям належать до типу VI і датуються широкими межами XII–XIV ст. (Кирпичников, 1966, с. 55). Дископодібні випуклі верхів'я, на думку дослідника, на Русі з'являються наприкінці XIII ст. (Кирпичников, 1966, с. 56). Генетично споріднені верхів'я віддалено подібної форми (типів Н, Н1, К) відомі на пізньосередньовічних мечах із західних теренів України (Терський, Стрельченко, 2017, с. 431–442).

Екземпляр через фрагментарну збереженість клинка складно однозначно віднести до окремого типу. Неможливо простежити динаміку звуження клинка і наявність на втраченій частині долу. Через довжину руків'я (разом із яблуком та місцем кріплення гарди близько 16,5 см) і наявності чіткого широкого долу сукупно з дископодібним наверхшям, знахідку можна попередньо віднести до типу XII. Для таких мечів із чітким долом $2/3$ – $3/4$ довжини клинка, починаючи із хвостовика і руків'ям у середньому 11,5 см завдовжки, найчастіше притаманні дископодібні наверхшя (Окшотт, 2007а, с. 27–67). Цей тип М. Глосек на матеріалі зі суміжних земель датує XII – початком XIV ст. (Głosek, 1984, s. 178). Така атрибуція не остаточна. Клинок має певну подібність і до типу XIII, зокрема його варіанта з коротким (близько 12–13 см) руків'ям, тип XIIIb (Окшотт, 2007а, с. 27–67). На жаль, через відсутність половини клинка і вістря, уточнити типологію вкрай складно.

Звернімося до аналогій за морфологією клинка та наявністю подібного наверхшя. Дещо схожий цілий меч типу XII із верхів'ям (дископодібним) типу Н, випадково знайдений 2014 р. поблизу с. Богдан Рахівського р-ну Закарпатської обл. (Калініченко, Прохненко, 2014, с. 210–229). Клинок дещо ширший (5,2 см), із відносно вужчим долом, верхів'я ж трохи менше (9,6 см) із боковим зрізом (Калініченко, Прохненко, 2014, с. 210–212). Закарпатська знахідка датована XIII – початком XIV ст. Черен руків'я цього меча (без наверхшя) – 9,5 см (Калініченко, Прохненко, 2014, с. 212), що лиш на 1 см менше, ніж у меча з ІФКМ.

Інша аналогія випадково виявлена 1903 р. поблизу Острога. Цікаво, що ширина біля ефеса в нього, як і в досліджуваного, – 4,8 см при довжині руків'я у 20 см. Останнє, очевидно, стало підставою віднесення його до типу XIIIa (Попельницька, 2014, с. 153, таб. 1: 9).

Попередньо треба віднести меч до типу XII, із меншою імовірністю – до XIIIb. Аргументом на користь першого твердження є те, що тип XIIIb на Сході Європи дуже рідкісний. Мені відомо лише про одну знахідку з невідомої місцевості в Польщі, ширина клинка якої 4,7 см; датована знахідка другою половиною XIII – першою половиною XIV ст. (Głosek, 1984, s. 168, katl. № 383). Відтак датувати меч можна в межах побутування у регіоні вказаних типів, датування аналогій, та з огляду на час появи тут дископодібних наверхш, які, на думку А. Кірпічнікова, поширилися з кінця XIII ст. (Кирпичников, 1966, с. 56), орієнтовно другою половиною XIII – першою половиною XIV ст.

Наступний меч із фондів ІФКМ, під інв. № КН-108128 А-19221, зберігся дуже добре. Як і у випадку попередньої знахідки, точне місце виявлення його не відоме, але доцільно припустити, що це випадкова знахідка із Прикарпаття.

Його загальна довжина – 1,18 м, при довжині клинка 93,5 см. Довжина руків'я (без урахування перехрестя) – 23,5 см. Вузкий діл прочитується від ефеса до третини клинка. Хвостовик квадратний у перетині завширшки 1,4–1,6 см, ширина клинка біля ефеса – 3,9 см, плавно звужуючись біля вістря до 1,5 см. Наверхшя дископодібне, із

прямими краями 5x5,5 см і товщиною прямого бічного краю 1,7 см. Невелике фігурне заглиблення у центрі близько 1 см діаметром. Його можна віднести до типу І/Н (?). Перехрестя квадратне в перетині, його довжина – 31 см і товщина – близько 6–6,7 мм (фото 6).

Фото 6. Мечі з ІФКМ (№ КН-116579 А-19551; КН-108128 А-19221)

За аналогіями меч можемо віднести до типу ХVІІІа, як і випадково виявлений у Моравському Крумлові, датований серединою ХV ст. У моравського меча подібна морфологія клинка (дещо ширший, приблизно на 1,5 см, та коротший – завдовжки 99,4 см) і комбінація ефеса (дископодібне навершя типу К, пряма гарда стилю 1) (Głosek, 1984, s. 138–139, katl. № 16; tabl. XXXV: 1). Проте на нашому взірці навершя містить кругле поглиблення 1,4 см діаметром, усередині якого є випуклість. Його варто дуже умовно віднести до типу Н. Таке саме навершя має меч зі схожим ефесом із Мальборка, датований початком ХV ст. (Głosek, 1984, s. 159, katl. № 274; tabl. XXXV: 1). Тому ймовірно, що обидва мечі, охопно з ефесом, походили з майстерень Тевтонського ордену. Гарда прикарпатського меча може бути, як і в аналогії, віднесена до стилю 1. За аналогією цей меч віднесу до типу ХVІІІа, який був поширений на Сході Європи у ХV ст. (Głosek, 1984, s. 178). Подібний до цих аналогій ефес є в імпортного (німецького меча) з верхів'ям типу Н, виявленого неподалік Яворова (Заремба, 2014, с. 178, 182).

Серед усіх зазначених екземплярів виокремлюється масивний і гарно збережений дворучний меч, інв. № 108155 А-19248. Загальна довжина знахідки – близько 147 см, із яких на клинок припадає 104 см, а на руків'я – 42/43 см. Грушоподібне навершя типу Т2 або Т4 має 4,1 см завширшки, а завдовжки – близько 9 см. Воно закріплене на квадратний у перетині хвостовик завтовшки 1 см. Масивна гарда дещо вигнута в бік клинка (завдовжки 31 см), має розширення на кінцях, кругла в перетині й завтовшки 2–2,7 см. Його можна зіставити зі стилем 2. Клинок ромбічний, у перетині завширшки близько 3,6 см (біля ефеса), з чітко помітною гранню по всій довжині, плавно звужується до чітко вираженого вістря (фото 7).

Меч доповнює серію дворучних із вузьким клинком і грушоподібним навершям (різних варіантів). За морфологією клинка та довжиною руків'я, його треба попередньо віднести до типу ХVІІІb, притаманного для ХV ст. (Głosek, 1984, s. 178). Але

на підставі низки зображувальних джерел, зокрема німецького й чеського станкового живопису XV–XVI ст., датування дворучних мечів із такою комбінацією ефеса може виходити за межі XV ст. (Стрельченко, Шляхтин, 2011). Таке датування підтверджує знахідка меча із грушоподібним навершям і перехрестям стилю 3 (клинок морфологічно відрізняється) з р. Ельба поблизу Гамбурга, на якому вміщено клеймо німецького мечника початку XVI ст. Мельхіра Діфштеттера (Melkhir Diffstetter) (Стрельченко, Шляхтин, 2011).

Фото 7. Вістря меча з ІФКМ (КН-108155 А-19248)

Схожа або така сама комбінація ефеса (грушоподібні навершя можуть бути різних варіантів) трапляються на мечах переважно типів XVa, XVІІІb, ХІІІа, з Центральної і Східної Європи переважно в межах XV ст. (Głosek, 1984, s. 140, kat. № 36; Głosek, s. 142, kat. № 64; Głosek, s. 155, kat. № 224; Стрельченко, Шляхтин, 2011). Наближеними до цього екземпляра є меч із Національного історичного музею Республіки Білорусь (Стрельченко, Шляхтин, 2011) та невідомої місцевості в Польщі (Głosek, 1984, s. 155, kat. № 224). Обидва, як і меч з ІФКМ, можна віднести до типу XVІІІb.

Варто погодитися з О. Стрельченком, що ця група мечів та їхній стиль ефесів, з огляду на географію аналогій (німецькі й суміжні з ними землі), були виробами німецьких зброярів або місцевими репліками німецької продукції (Głosek, 1984, s. 164–166). Згідно з даними працівників ІФКМ, остання знахідка локалізована і походить зі с. Сапогів Галицького р-ну Івано-Франківської обл. Звідти ж і шолом та кольчуга, які експонуються разом із вказаним мечем.

Можливо, тут маємо комплекс озброєння одного воїна. Тому вважаємо доцільним коротко розглянути ці предмети. Шолом з інв. № КН-108156 А-19249 належить до групи т. зв. шоломів-шишаків, невисоких, напівсферичної форми, які набули популярності у XVI–XVII ст. (Кирпичников, 1976, с. 31–33). Шолом з ІФКМ формою нагадує виявлений у колодязі арсенальної вежі московського Кремля 1975 р. також разом із кольчугою; шолом-шишак датований близько 1500 р. (Кирпичников, 1976, с. 31; Шиндлер, 2020, с. 405, рис. 1). Його загальна висота без центрального конусного виступу-«яблчка» вгорі становить орієнтовно 15/16 см. Шолом оснащений кольчужною бармицею з кілець діаметром до 1,5 см, з'єднаних «4 в 1». Кільця розташовані почергово із круглого (тонші) та розплющеного (грубіші) дроту, і з'єднані круглими заклепками. Переконливою видається теза Олега Шиндлера, що такі шоломи поширюються з Угорщини орієнтовно в XVI ст. і використовували їх гусари та старосвітське лицарство (Шиндлер, 2020, с. 397–409). Вони широко відомі ще до реформи армії Стефана Баторія (István Báthory, 1533–1586) (Бохан, 2002, с. 48–49).

Фото 8. Шолом-шишак XVI ст. із фондів ІФКМ

Кольчужна сорочка, яка, ймовірно, походить з одного набору, інв. № КН 108157 А-19250, фасоном нагадує аналогічні кольчуги XV–XVI ст. із Сокаля (Бохан, 2002, с. 81–82) та Луцька (Терський, 2006, с. 178, 182, рис. 156). Всі вони мають властивий поздовжній розріз попереду, широкі рукави й короткий поділ (звужений у талії). Кольчуга складається із дрібніших, аніж у бармиці, кілець на заклепках (різної товщини).

З огляду на сказане, якщо припустити, що описані предмети були супровідним матеріалом меча типу XVIIIb, то його варто датувати в межах XVI ст. У цьому, зрештою, немає нічого дивного. Попри деяку орієнталізацію озброєння і поширення шаблі у XVI ст., меч усе ще не втрачає чільного місця в комплексі клинкової зброї (Гуцул, 2006, с. 8–12).

Отже, необхідно зауважити, що всі описані мечі (за винятком хіба типу XII з ІФКМ) були або західного (німецького) походження, або ж виготовлені за західним зразком. Екземпляри типу XVa, XVIIIa, XVIIIb репрезентують тяглість західних впливів на розвиток меча у Прикарпатті в період XIV–XVI ст. що могло здійснюватись як через військово-політичні контакти, так і за допомогою торговельних зв'язків. Аналіз предметів укотре підтвердив тезу про спільні тенденції розвитку мечів в Європі. Меч типу XVa з НКЗ «ДГ» привертає увагу невеликими габаритами, порівняно з його найближчими аналогіями. Це наштовхує на обережне припущення, що його виготовили для невисокої людини, можливо підлітка (?). Клинок із великою імовірністю імпортований, на що вказує клеймо на хвостовику. Ефес меча відображає локальну традицію пізнього середньовіччя і, вірогідно, монтувався в місцевих майстернях. Мечі типів XVIIIa і XVIIIb також відображають західний вплив і можуть із великою імовірністю цілком (разом з ефесом) походити з німецьких ремісничих/зброярських осередків. Проте не треба зовсім відкидати виготовлення таких мечів у руській землі на західний зразок. Зокрема відомо, що осередками виготовлення мечів були Перемишль і Львів (Szymczak, 1990, s. 252–254, 258; Szymczak, 1998, s. 147–148; Голездренко, 2005, с. 194–201).

Якщо припустити, що дворучний меч, який я відніс до типу XVIIIб, виявлений у комплексі з шоломом-шишаком та кольчугою, то ці предмети синхронні й демонструють комплекс озброєння професійного воїна орієнтовно першої половини XVI ст.

Меч, який я відніс до типу XII, найдавніший із наведених і може належати до комплексу озброєння місцевих дружин періоду Галицько-Волинського князівства. Чи був він місцевим виробом, чи імпортом, – наразі встановити складно. Крім того, не можна заперечувати, що деякі з розглянутих предметів належали воїнам сусідніх земель і були втрачені внаслідок конфліктів.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Бохан, Ю. (2002). *Узбраенне войска ВКЛ другой паловы XIV – канца XVI ст.* Мінск: УП Экаперспектыва.

Бохан, Ю. (2003). Меч з Верхнядзвінсага раёна Віцебскай вобласці. *Беларускі гістарычны часопіс*, 2, 28–31.

Возный, И. (2019). Клинковое оружие XII–XV вв. с территории междуречья Верхнего Прута и Среднего Днестра. В М. Е. Ткачук, Г. Г. Атанасов. (ред.), *В поисках сущности. Сборник статей в честь 60-летия Р. Д. Руссева*. Кишинев, 309–330.

Голездренко, О. (2005). Львівський цех мечників. *Дрогобицький краєзнавчий збірник*, 9, 194–201.

Гринчишин, Б. (2016). *Клинок зброя в системі озброєння давньоукраїнського воїна XII–XIV ст.* [дис. ... канд. іст. наук, Національний університет «Львівська Політехніка»].

Гуцул, В. (2006). Зброя князя Костянтина Івановича Острозького у зображеннях, текстах та артефактах. *Острозька давнина*, 5, 5–22.

Гуцул, В. (2008). *Бойові мечі з музейної колекції Ужгородського замку*. Львів: Просвіта.

Заремба, А. (2014). Мечи XIV–XV веков в музеях юго-западной Украины. *Воинские традиции в археологическом контексте: от позднего латена до позднего средневековья*. Тула, 176–185.

Калініченко, В., Прохненко, І. (2014). Середньовічний меч із с. Богдан Рахівського району Закарпатської області України. *Карпатика*, 43, 210–229.

Кирпичников, А. (1966). Древнерусское оружие. Мечи и сабли. IX–XIII вв. *Археология СССР. Свод археологических источников. Е1–36, 1*. Москва; Ленинград.

Кирпичников, А. (1976). *Военное дело на Руси в XIII–XV вв.* Ленинград: Наука.

Окшотт, Э. (2007а). *Меч в век рыцарства. Классификация, типология, описание* (Л. Игоревский, пер.). Москва: Центрполиграф.

Окшотт, Э. (2007б). *Рыцарь и его доспехи. Латное облачение и вооружение* (А. Анваер, пер.). Москва: Центрполиграф.

Палій, Л. (2018). Мечі зброярень Ulfberht та Ingelrii на території Київської Русі. *Проблеми історії війн і військового мистецтва*, 1, 89–106.

Петегрич, В. (1990). Оружие и снаряжение всадника. *Археология Прикарпаття, Волини и Закарпаття (раннеславянский и древнерусский периоды)*. Київ: Наукова думка, 163–171.

Попельницька, О. (2014). Мечі другої половини XIII – першої половини XV ст. у зібранні Національного музею історії України. *Історія давньої зброї. Дослідження 2014*. Київ, 149–163.

Стрельченко, А., Шляхтин, Г. (2011). Средневековый меч из республики Беларусь. *Археология и история Пскова и Псковской земли*, 56, 161–166.

Стрельченко, А. (2014). Средневековый меч с Западной Украины. *Історія давньої зброї. Дослідження 2014*, Київ, 216–226.

Терський, С. (2006). *Лучеськ X–XV ст.* Львів: Видавництво Національного університету «Львівська політехніка».

Терський, С. (2013). Меч у Галицькому та Волинському князівствах (XI – перша половина XIII ст.). *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. (№ 752: Держава та армія), 5–13.

Терський, С., Стрельченко, О. (2017). Мечі з Белза в збірці Львівського історичного музею. *Історія давньої зброї. Дослідження 2016*, 2. Київ, 423–442.

Федунків, З. (2020). *Оборонна архітектура Галича на Дністрі*. Івано-Франківськ: Лілея-НВ.

Шиндлер, О. (2020). До питання про поширення шишаків у Центральній та Східній Європі в XV–XVI ст. *Історія давньої зброї. Дослідження 2018*, 1.

Aleksić, M. (2007). *Mediaeval Swords from Southeastern Europe. Material from 12th to 15th Century*. Belgrade: Dedra.

Bruhn-Hoffmeyer, A. (1954a). *Middelalderens tveæggede sværd, 1*. København: København Tøjhusmuseet.

Bruhn-Hoffmeyer, A. (1954b). *Middelalderens tveæggede sværd, 2*. København: København Tøjhusmuseet.

Bruhn-Hoffmeyer, A. (1963). From Mediaeval Sword to the Renaissance Rapier. *Gladius*, 2, 5–39.

Głosek, M., Nadolski, A. (1970). Miecze średniowieczne z ziem polskich. *Acta Archaeologica Lodziensia*, 19, 7–104.

Głosek, M. (1973). *Znaki i napisy na mieczach średniowiecznych w Polsce*. Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk.

Głosek, M. (1984). *Miecze środkowoeuropejskie z X–XV w.* Warszawa: Wydawnictwo Geologiczne.

Petersen, J. (1919). *De norske vikingesverd en typologisk-kronologisk studier over vikingetidens vaaben*. Kristiania.

Szymczak, J. (1990). Organizacja produkcji i ceny uzbrojenia. In A. Nadolskie (red.), *Uzbrojenie w Polsce średniowiecznej 1350–1450*. Lodz, 208–382.

Szymczak, J. (1998). Producceni i organizacja produkcji uzbrojenia; Ceny broni, koni i oporządzenia jeździeckiego; Zasoby uzbrojenia. In A. Nowakowski (red.), *Uzbrojenie w Polsce średniowiecznej. 1450–1500*. Toruń.

REFERENCES

Bohan, Yu. (2002). *Uzbraenne vojska VKL drugoj palovy XIV – kanca XVI st.* Minsk: UP Ekaperspektyva (in Belarusian).

Bohan, Yu. (2003). *Mech z Verhnyadzvinskaga rayona Vicebskaj voblasci. Belaruskі gıstarychny chasopis*, 2, 28–31 (in Belarusian).

Voznyj, I. (2019). Klinkovoe oruzhie XII–XV vv. s territorii mezhdurechya Verhnego Pruta i Srednego. V M. E. Tkachuk, H. H. Atanasov. (Ed.), *V poiskah sushnosti. Sbornik statej v chest 60-letiya R.D. Russeva*. Kyshynev, 309–330 (in Russian).

Holezdrenko, O. (2005). Lvivskiy tsekh mechnykyv. *Drohobyt'skyi kraieznavchyyi zbirnyk*, 9, 194–201 (in Ukrainian).

Hrynychshyn, B. (2016). *Klynkova zbroia v systemi ozbroiennia davnoukrainskoho voina XII–XIV st.* [Candidate thesis, Natsionalnyj un-t «Lvivska politekhnika»] (in Ukrainian).

Hutsul, V. (2006). Zbroia kniazia Kostiantyna Ivanovycha Ostrozko ho u zobrazhenniakh, tekstakh ta artefaktakh. *Ostrozka davnyna*, 5, 5–22 (in Ukrainian).

Hutsul V. M. (2008). *Bojovi mechi z muzejnoi koleksii Uzhhorods koho zamku*. Lviv: Prosvita (in Ukrainian).

Zaremba, A. (2014). Mechi XIV–XV vekov v muzeyah yugo-zapadnoj Ukrainy. *Vo-inskie tradicii v arheologicheskom kontekste: ot pozdnego latena do pozdnego srednevekovya*. Tula, 176–185 (in Russian).

Kalinichenko, V., & Prokhnenko, I. (2014). Serednovichnyi mech iz s. Bohdan Rakhivskoho raionu Zakarpatskoi oblasti Ukrainy. *Karpatyka*, 43, 210–229 (in Ukrainian).

Kirpichnikov, A. (1966). Drevnerusskoe oruzhie. Mechi i sabli. IX–XIII vv. *Arkheologiya SSSR. Svod arkheologicheskikh istochnikov. E1–36, 1*. Moskva; Leningrad (in Russian).

Kirpichnikov, A. (1976). *Voennoe delo na Rusi v XIII–XV vv.* Leningrad: Nauka (in Russian).

Okshott, E. (2007a). *Mech v vek rycarstva. Klassifikaciya, tipologiya, opisaniye* (L. Igorevskij, Trans.). Moskva: Centrpoligraf (in Russian).

Okshott, E. (2007b). *Rycar i ego dospehi. Latnoye oblachenie i vooruzhenie* (O. Anvaer, Trans.). Moskva: Centrpoligraf (in Russian).

Palii, L. (2018). Mechi zbroiaren Ulfberht ta Ingelrii na terytorii Kyivskoi Rusi. *Problemy istorii viin i viiskovoho mystetstva, 1*, 86–106 (in Ukrainian).

Petegirich, V. (1990). Oruzhie i snariazhenie vsadnika. *Arkheologiya Prikarpatia, Volyni i Zakarpatia (rannelslavianskii i drevnerusskii periody)*. Kyiv: Naukova dumka, 163–171 (in Russian).

Popelnytska, O. (2014). Mechi druhoi polovyny XIII–XV st. u zibranni Natsionalnoho muzeiu istorii Ukrainy. *Istoriia davnoi zbroi. Doslidzhennia 2014*, 149–163 (in Ukrainian).

Strelchenko, A., & Shliakhtin, D. (2011). Srednevekovi mech iz respubliki Belarus. *Arkheologiya i istoriya Pskova i Pskovskoi zemli*, 56, 161–166 (in Russian).

Strelchenko, A. (2014). Srednevekovi mech s Zapadnoi Ukrainy. *Istoriia davnoi zbroi. Doslidzhennia 2014*, Kyiv, 216–226 (in Russian).

Terskyi, S. (2006). *Luchesk X–XV st.* Lviv: Vydavnytstvo Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika» (in Ukrainian).

Terskyi, S. (2013). Mech u Halytskomu ta Volynskomu kniazivstvakh (XI – persha polovyna XIII st.). *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika»* (№ 752: Derzhava ta armii), 5–13 (in Ukrainian).

Terskyi, S., & Strelchenko, O. (2017). Mechi z Belza v zbirtsi Lvivskoho istorychnoho muzeiu. *Istoriia davnoi zbroi. Doslidzhennia 2016, 2*. Kyiv, 431–450 (in Ukrainian).

Fedunkiv, Z. (2020). *Oboronna arkhitektura Halycha na Dnistri*. Ivano-Frankivsk: Lileia-NV (in Ukrainian).

Shindler, O. (2020). Do pytannia pro poshyrennia shyshakiv u Tsentralnii ta Skhidnii Yevropi v XV–XVI st. *Istoriia davnoi zbroi. Doslidzhennia 2018*. Kyiv, 397–409 (in Ukrainian).

Aleksić, M. (2007). *Mediaeval Swords from Southeastern Europe. Material from 12th to 15th Century*. Belgrade: Dedra (in English).

Bruhn-Hoffmeyer, A. (1954a). *Middelalderens tveæggede sværd, 1*. København: København Tøjhusmuseet (in English).

Bruhn-Hoffmeyer, A. (1954b). *Middelalderens tveæggede sværd, 2*. København: København Tøjhusmuseet (in English).

Bruhn-Hoffmeyer, A. (1963). From Mediaeval Sword to the Renaissance Rapier. *Gladius, 2*, 5–39 (in English).

Głosek, M., Nadolski, A. (1970). Miecze średniowieczne z ziem polskich. *Acta Archaeologica Lodziensia, 19*, 7–104 (in Polish).

Głosek, M. (1973). *Znaki i napisy na mieczach średniowiecznych w Polsce*. Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk (in Polish).

Głosek, M. (1984). *Miecze środkowoeuropejskie z X–XV w.* Warszawa: Wydawnictwo Geologiczne (in Polish).

Petersen, J. (1919). *De norske vikingesverd en typologisk-kronologisk studier over vikingetidens vaaben*. Kristiania (in Norwegian).

Szymczak, J. (1990). Organizacja produkcji i ceny uzbrojenia. In A. Nadolski (red.), *Uzbrojenie w Polsce średniowiecznej 1350–1450*. Łódź, 208–382 (in Polish).

Szymczak, J. (1998). Produccenci i organizacja produkcji uzbrojenia; Ceny broni, koni i oporządzenia jeździeckiego; Zasoby uzbrojenia. In A. Nowakowski (red.), *Uzbrojenie w Polsce średniowiecznej. 1450–1500*. Toruń (in Polish).

Mykola KOZAK

PhD Student of the Department of Medieval Studies

I. Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies of NAS of Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3539-413X>

e-mail: kozak2314913@gmail.com

ON THE ISSUE OF SWORDS IN THE GALICIAN LAND DURING THE HIGH AND LATE MIDDLE AGES (BASED ON THE MATERIALS OF THE IVAN-FRANKIVSK REGIONAL MUSEUM OF LOCAL LORE AND THE NATIONAL HISTORICAL AND CULTURAL RESERVE «ANCIENT HALYCH»).

Four finds of medieval swords from the territory of Prykarpattia have been attributed. Their constructive and typological analysis was carried out. On the basis of typological features and analogies, their approximate dating and origin is established. The purpose of the study was to carry out a general weaponological attribution of medieval swords from the funds of the Ivano-Frankivsk Regional Museum of Local Lore and the National Historical and Cultural Reserve «Davnii Halych».

In the course of the research, a series of swords from the terrains of the Carpathian region were attributed. Some of them are either extremely cursory or not covered at all in the literature. Their typological affiliation, dating and a series of closest analogies are determined. The correspondence of the attributed objects (by the elements of the ephesus)

to the series of swords from Eastern Europe, which may represent the regional armory tradition that developed under the influence of the armory of the German lands, is indicated.

As a result of research, a collection of swords from the funds of the Ivano-Frankivsk Regional Local Lore Museum and the National Historical and Cultural Reserve «Ancient Halych» has been introduced into the scholarly circulation, consisting of four blades. It has been established that the swords in the collection reflect the development of this weapon, with dating of all specimens ranging from the 13th to the 16th century. However, only two findings are clearly localized – swords from the villages of Bryn and Sapohiv in Ivano-Frankivsk region.

On the basis of the attributes and dating of the finds, it is possible to state a noticeable western influence on the development of the sword in the Halych land during the specified period. In particular, at least a sword blade from Brynia is most likely imported. By analogy, the type XVIIIa sword from the Ivano-Frankivsk Museum may come from Prussian workshops. Swords of type XII (13th – beginning of the 14th century) and XVIIIb (beginning of the 16th century) can be both local products of a general European configuration (the first one) and imported or made according to the Western model (the second one).

Keywords: Sword, bladed weapon, armor, Halych land, Principality of Halych-Volhyn, Kingdom of Poland, Ivano-Frankivsk regional museum, National historical and cultural reserve «Davnii Halych».

УДК [94(477.42)+477.81/.82]:329.614УНР]"1939/1941"
DOI: 10.33402/ukr.2023-38-121-137

Андрій ЖИВ'ЮК

*кандидат історичних наук, доцент
докторант відділу новітньої історії*

Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9031-880X>

ResearcherID: <https://www.webofscience.com/wos/author/record/HKD-9821-2023>

e-mail: derzhy60@gmail.com

АНТИРАДЯНСЬКЕ ПІДПІЛЛЯ УНР НА ТЕРИТОРІЇ ЗАХІДНОЇ ВОЛИНИ ТА ПОЛІССЯ: ЗАМИСЛИ Й ВИСЛІДИ (1939–1941)

На основі віднайдених у Галузевому державному архіві Служби безпеки України документів проаналізовано спроби створення на Західній Волині й Поліссі в 1939–1941 рр. підпілля, керованого Державним центром Української Народної Республіки в екзилі. Зазначено, що в сучасній історіографії цей складник опору радянізації волинських земель 1939–1941 рр. висвітлений фрагментарно. Відповідну інформацію знаходимо переважно у працях дослідників, зосереджених на вивченні діяльності Тараса Боровця (Бульби), де поміж іншого йдеться про його місію на Поліссі в 1940–1941 рр.

З'ясовано, що спроби створення уенерівського підпілля на анексованій СРСР території емісарами ДЦ УНР здійснювалися щонайменше двічі, а до його організації планували залучити українських емігрантів, що оселилися й мешкали у Волинському воєводстві в 1920–1930-х роках. Встановлено, що метою створення й діяльності такого підпілля його організатори визначили відновлення УНР.

З'ясовано, що для виконання завдання на підконтрольну СРСР територію надіслали уповноважених від ДЦ УНР осіб: сина військового міністра УНР Володимира Сальського Юрія (кінець 1939 р.) і громадсько-політичного діяча й водночас співробітника 2-ї секції Генштабу Тараса Боровця (кінець літа 1940 р.), однак обидві ці місії зазнали невдачі. Головними її причинами визначено розпорошення й дезорганізацію уенерівського середовища на Волині й Поліссі в умовах падіння Польської держави та агентурно-провокаційну й репресивну діяльність Головного управління державної безпеки Народного комісаріату внутрішніх справ.

Ключові слова: Державний центр Української Народної Республіки в екзилі, Західна Волинь, Західне Полісся, Юрій Сальський, Тарас Боровець, радянізація, Народний комісаріат внутрішніх справ, Головне управління державної безпеки, агентура, репресії, Галузевий державний архів Служби безпеки України.

Державний центр Української Народної Республіки (ДЦ УНР) в екзилі та 2-га секція Генерального штабу Міністерства військових справ екзильного уряду в 1920–1930-х роках розробили план встановлення на території УСРР/УРСР «пунктів

зв'язку», які у випадку визрівання умов для повстання проти окупаційної радянської влади мали стати його об'єднувальними й керівними осередками. В разі війни якоїсь держави/держав проти СРСР на основі цих пунктів планувалося створити, до приходу чужих військ, українські збройні відділи, які б перебравши до своїх рук владу під гаслом відновлення УНР (Лівицький, 1984, с. 27–28).

Значну увагу тактиці майбутньої боротьби з більшовиками, зокрема діяльності диверсійних загонів, приділяв військовий міністр уряду УНР в екзилі Володимир Сальський. Такі загони, на думку генерала, з початком війни мали згуртувати противників більшовицького режиму й підготувати плацдарм для наступу регулярних частин. Діяльність груп регулювало «Положення про організацію й завдання диверсійних загонів» (Каменцев, 2021, с. 104).

Володимир Сальський відмовився від старих принципів роботи розвідки, яка почала функціювати за новою схемою: без єдиного центру, що керував би всіма таємними організаціями на території СРСР та інших країн; натомість створювали окремі невеликі групи («пункти зв'язку»), що мали чітко визначені завдання і не знали про існування одна одної. Це забезпечувало від ліквідації усієї мережі (Каменцев, 2021, с. 112).

План створення таких «пунктів зв'язку» був цілком реальним у 1920-х – на початку 1930-х років. Однак до середини 1930-х років, в умовах розгортання в УРСР масового терору НКВС (Народного комісаріату внутрішніх справ), однією з головних мішеней якого виявилися колишні прихильники УНР, він втратив актуальність. Не випадково 1936 р. припинено діяльність контрольно-розвідувального центру 2-ї секції Генштабу, який розміщувався в Рівному, та його пунктів у польсько-радянському прикордонні. Керівник цього центру – полковник Іван Литвиненко – виїхав до Каліша (Давидюк, 2016, с. 286).

Сподівання на реанімацію «пунктів зв'язку» як осередків антирадянського спротиву й основи постання УНР відновилися в колах екзильного уряду за умов початку Другої світової війни й анексії Польщі Німеччиною та СРСР. Тепер базовим майданчиком для розгортання діяльності пунктів убачалися західноукраїнські землі, де перебував численний контингент уенерівських емігрантів. План Генерального штабу УНР («план Сальського») передбачав підготовку в Західній Україні ґрунту «для захоплення влади місцевими повстансько-збройними відділами ще до приходу чужого війська, як це було під час походу гітлерівських армій в 1941 році». Саме в такому контексті Микола Лівицький пропонував згодом розглядати акцію, започатковану Тарасом Боровцем (Лівицький, 1984, с. 28).

Спроба Т. Боровця створити в 1940–1941 рр. на підрадянському Поліссі уенерівське підпілля (за М. Лівицьким – «пункти зв'язку», за В. Сальським – «диверсійні загони») достатньо широко висвітлена в історичній літературі. Про неї писали Володимир Косик (Косик, 1984), Юрій Киричук (Киричук, 1997), Володимир Дзьобак (Дзьобак, 2002), Володимир Сергійчук (Сергійчук, 2011), Сергій Стельникович (Стельникович, 2021), Ігор Марчук (Марчук, 2022). Однак тоді на цій території вона не була першою і єдиною. Першим уенерівське підпілля на підрадянській Західній Волині замахнувся зорганізувати наприкінці 1939 р. син військового міністра УНР, випускник школи підхорунжих авіації в Дембліні Юрій Сальський. Про акцію Сальського-молодшого відсутні будь-які згадки в історичній літературі.

Мета статті – розглянути обидві місії: схарактеризувати і проаналізувати дії залучених до їхньої реалізації осіб; відстежити заходи органів НКВС щодо нейтралізації зусиль Ю. Сальського й Т. Боровця; з'ясувати причини невдачі створення антирадянського підпілля УНР і подальшу долю учасників цього плану.

Юрій Сальський дістався нелегально Волині, Межиріч, у грудні 1939 р., очевидно з Румунії, куди була евакуйована авіаційна школа з Дембліна (Сальський Юрій). Імовірно, місія Ю. Сальського відбулася за дорученням військового міністерства УНР в екзилі. У Межирічах він звернувся до лікаря Никандра Ломакіна (Ломако), який у першій половині 1920-х років надавав медичну допомогу інтернованим воякам Армії УНР, за що отримав подяку від генерала Сальського. При зустрічі з Н. Ломакіним Ю. Сальський покликався на документ, виданий тому батьком, щоб засвідчити свою особу й повноваження. Посланець розпоряджався значною сумою коштів для організації українських самостійників (1,5 млн пол. зл.) (Справа Хращевського, арк. 63–64), котрі не міг отримати інакше, як від ДЦ УНР.

Межирічі та навколишні села опинилися у фокусі особливої уваги ДЦ УНР, оскільки тут у міжвоєнний період зосередилася значна кількість учасників антибільшовицького руху 1919–1920 рр. на Волині та представників уенерівської еміграції. Восени 1939 р. у Межирічах мали місце «антирадянські прояви»: під час святкування річниці «Жовтневої революції» на мітингу з'явилися 30 вершників, частина з яких були одягнуті в «петлорівські костюми». Очоловав цей загін житель Межиріч Євген Горохович, який своєму родичу Пантелеймонові Панушевському на його застереження заявив, що «він і його товариші нічого не бояться й не дадуть ... комуністам управляти собою». Вони готуються до приходу навесні 1940 р. німців, щоб з їхньою допомогою проголосити самостійність України. У Німеччині ж нібито створюються військові з'єднання з українців і поляків, їм на допомогу організують нелегальні організації на території Західної України (Справа Хращевського, арк. 23–24).

Ймовірно, вишкіл межирічських кіннотників відбувався ще з травня 1939 р. Саме тоді колишній вояк Армії УНР із с. Даничів Семен Новак розповів односельцеві, колишньому підполковнику царської армії Володимирові Гвоздьову (Владимир Гвоздев), прагнучи залучити його до підготовки повстання самостійників, про навчання «націоналістичних кадрів» військовій справі й кавалерійському кінному строю, яке проводилося під виглядом виконання польових і лісових робіт в околицях Межиріч (Справа Гвоздьова, арк. 12).

Про візит Ю. Сальського до Н. Ломакіна та місію, з якою він прибув на територію Західної України, відразу ж довідалися органи НКВС. Повідомив про це радянську держбезпеку сам Н. Ломакін. Він народився 1887 р. у Межирічах, закінчив Київську військово-фельдшерську школу й Житомирську гімназію, навчався як вільний слухач на медичному факультеті Новоросійського університету, де, як зазначив у «Сигіцидум vitae», отримав диплом лікаря. Під час Першої світової війни мобілізований до російської імператорської армії, виконував обов'язки лікаря для доручень на Румунському фронті, був поранений. Вірогідно, згодом служив в армії Денікіна, звідки потрапив до Польщі. До 1926 р. обіймав посаду районного лікаря та старшого лікаря повітового шпиталю в Ковалеві й Александрові-Куявському Поморського воєводства (Справа Ломакіна).

Однак отримати нострифікацію медичного диплома Н. Ломакін не зміг і був усунутий із посади. Переїхавши в Межирічі, він приватно практикував як лікар-

гінеколог, здійснював нелегальні аборти, що почасти призводили до летальних наслідків (Справа Ломакіна, арк. 128). Щоб уникнути відповідальності, співпрацював із польською поліцією. Після встановлення радянської влади Н. Ломакін негайно став на її бік, сподіваючись так приховати (або ж знівелювати) своє минуле.

У листопаді 1939 р. до нього з'явився знайомий – колишній підпрокурор Рівненського окружного суду підпоручик Ян Обст (Jan Obst) – із пропозицією налагодити відправку офіцерів польської армії за кордон, до Угорщини. Наляканий Н. Ломакін негайно повідомив про Я. Обста та його плани до Рівненського ПВ (повітового відділу) НКВС, де був завербований під псевдонімом «Жук» (Справа Ломакіна, арк. 18–18 зв., 44–45). Виданий Н. Ломакіним Я. Обст згодом був страчений «в особливому порядку» за рішенням політбюро Центрального комітету Весоюзної комуністичної партії (більшовиків) (ЦК ВКП(б)) від 5 березня 1940 р. (Список, арк. 212).

Коли на початку грудня 1939 р. Никандра Ломакіна (агента «Жука») відвідав Юрій Сальський, той негайно відправився з агентурним донесенням до свого куратора – помічника начальника Рівненського ПВ НКВС Валентина Мінеєва (Валентин Минеев) (Справа Хращевського, арк. 63). Від Валентина Мінеєва інформація потрапила до начальника повітового відділу Івана Захарова (Иван Захаров) та керівника 2-го (таємно-політичного) відділу державної безпеки Управління НКВС (УНКВС) у Рівненській обл. Ілля Ковальова (Илья Ковалев) й 3-го (контррозвідального) відділу того ж самого управління Івана Попова (Иван Попов). 2-й відділ УНКВС завів агентурну справу «Самостійники», про що начальник УНКВС Роман Крутов (Роман Крутов) доповів наркомуні внутрішніх справ УРСР Іванові Серову (Иван Серов).

Відряжені до Західної України восени 1939 р. І. Захаров, І. Ковальов та І. Попов володіли значним досвідом агентурно-оперативної і слідчої роботи, який набули й застосовували для «викриття контрреволюційних груп» та окремих «ворогів народу» в період Великого терору. Іван Захаров закінчив Центральну школу держбезпеки в Москві, у 1930-х роках керував низкою райвідділень НКВС в Алтайському краї та Новосибірській обл. (ОС Захарова, арк. 1–2). Ілля Ковальов у 1938–1939 рр. був одним із керівників таємно-політичного відділу УНКВС у Новосибірській обл. (ОС Ковальова, арк. 9 зв.), а Іван Попов – контррозвідального відділу УНКВС у Ленінградській обл., нагороджений 1937 р. знаком «Почесний співробітник ВЧК-ОГПУ (XV)» (Кадровий склад).

У грудні 1939 р. І. Ковальов чотири рази зустрічався з агентом «Жуком», щоби «встановити і перевірити правдоподібність повідомлених ним фактів про наявність в Межиріцькому та прилеглих до нього районах антирадянської повстанської організації, нібито закладеної сином колишнього генерала білої армії Сальського» (Справа Ломакіна, арк. 122). Довідавшись від «Жука» про зв'язки Ю. Сальського у Львові, І. Ковальов скерував туди агента з метою відвідати названих осіб і «в розмовах з ними встановити їхнє справжнє обличчя». Позитивних для оперативників результатів ця поїздка не дала. Ілля Ковальов перевіряв повідомлення Никандра Ломакіна за іншими джерелами, дійшовши висновку, що той казав неправду та провокував органи НКВС (Справа Ломакіна, арк. 122 зв.).

Однак інформація про замисли ДЦ УНР уже пішла по вертикалі нагору. НКВС УРСР, довідавшись про інструкції, передані уенерівському середовищу в Межирічах Ю. Сальським, забило на сполох. 2 січня 1940 р. заступник наркома внутрішніх справ

УРСР Микола Горлинський надіслав Романові Крутову вказівки, як протидіяти цьому «крупному антирадянському повстанському формуванню». Микола Горлинський вимагав «форсувати агентурну розробку», «максимально використати всі агентурно-оперативні засоби й можливості»: встановити керівне ядро організації; виявити місця перебування зброї; унеможливити терористичні й диверсійні акти, поширення антирадянських закликів і листівок; забезпечити постійний агентурний нагляд за маєтком поміщиці Гуманської, арештувати полковника, який там переховується; «підставити» для завербування у члени організації, окрім «Жука», іншого «перевіреного агента», який «перекриє» інформацію першого; затримати з допомогою «Жука» Юрія Сальського, після чого одночасно арештувати учасників організації в Межирічах (окрім арештованих 24 грудня 1939 р. Пантелеймона Панушевського, Федора Литвина, Костянтина Гладуновського, Мануїла Тижука й арештованого 10 жовтня 1939 р. Степана Яворського) та Львові (Мар'яна Панчишина, Романа Могильницького і Дмитра Котка). До 10 лютого 1940 р. Р. Крутов мав доповісти про результати проведених «агентурно-оперативних заходів» та «основні покази арештованих» по справі «Самостійники», взятій на особливий контроль НКВС УРСР (Вказівка-1, арк. 1–4).

Аналогічні вказівки М. Горлинський надіслав 2 лютого 1940 р. начальнику УНКВС у Львівській обл. Капітонові Краснову (Капитон Краснов). Йому запропоновано в тісному контакті з УНКВС у Рівненській обл. «взяти в активну агентурну розробку» й «оперативно ліквідувати» «львівський центр» керованої Ю. Сальським «антирадянської повстанської організації», до створення якої були нібито причетні діячі УНДО (Українського національно-демократичного об'єднання) лікар Р. Могильницький, лікар М. Панчишин і сотник Армії УНР диригент Д. Котко (Вказівка-2, арк. 46–47).

Між цими вказівками, 22 січня 1940 р., нарком внутрішніх справ УРСР Іван Серов надіслав зі Львова наркому внутрішніх справ СРСР Лаврентієві Берії (Лаврентій Берія) повідомлення «про антирадянську повстанську організацію», викриту УНКВС у Рівненській обл. У ньому йшлося про відвідини Ю. Сальським Н. Ломакіна (агента «Жука»), під час яких син генерала «розповів, що коаліція держав Англії, Франції та ін. поставила завдання створення “самостійної” України та відновлення Польщі з приєднанням території від Києва до Одеси». Обидві ці держави повинні стати «заслоною від комунізму на Заході». Реалізувати поставлене завдання покликані частини колишньої польської армії на чолі з маршалом Едвардом Ридз-Сміглім (Edward Rydz-Śmigły), що переховувалися в Карпатах, та організація «самостійників» у Західній Україні, до якої нібито належали близько 2 000 осіб. Організація побудована за системою трійок, п'ять із яких створені в Рівненському повіті (Повідомлення, арк. 1–2).

Під час наступного візиту до Н. Ломакіна Ю. Сальський заявив, що потрапив у важке матеріальне становище внаслідок обміну польських грошей на радянські. На початку грудня 1939 р. Політбюро ЦК ВКП(б) ухвалило рішення про перехід на радянську валюту на території Західної України і Західної Білорусі. Згідно з цим рішенням, 21 грудня 1939 р. усі розрахунки, продаж та придбання товарів, надання послуг були переведені на радянські рублі. Польські злоті вилучали з офіційного грошового обігу, їх було заборонено приймати від підприємств, установ, закладів і приватних осіб. Про перехід на радянську валюту влада повідомила напередодні,

20 грудня (Баран, Токарський, 2009, с. 52–53), тому Ю. Сальський, хоч і мав при собі 1,5 млн пол. зл., опинився у скрутній ситуації: він не лише втрачав можливість використати наявні в нього кошти для організації антирадянського підпілля, а й сам залишався без будь-яких засобів для прожиття.

До проблеми з грошми додалося інше: у ніч на 24 грудня 1939 р. 2-й відділ УНКВС провів арешти вказаних агентом «Жуком» провідних діячів антирадянської організації в Межирічах. Іван Серов повідомив Лаврентія Берію, що перед своїм відходом Юрій Сальський попросив «Жука» вкинути в Рівному до поштової скриньки листа на ім'я Федора Тижук, студента медицини у Львові. У листі, переданому агентом до Рівненського ПВ НКВС, було зазначено: «Сильно захворіли й відправлені у Рівне в лікарню М.В.Т., Ф.К.Л., К.С.Г., П.Я.П.». Це означало, що арештовані й відправлені до Рівного М. В. Тижук, Ф. К. Литвин, К. С. Гладуновський, П. Я. Панушевський. 30 грудня 1939 р. Ю. Сальський знову з'явився до Н. Ломакіна й повідомив про призначення того керівником «трійки» № 5 із завданням вербувати нових членів організації, шукати контактів із військовополоненими польськими офіцерами, які працюють на будівництві дороги (Повідомлення, арк. 3–4).

Іван Серов підсумував своє повідомлення для Лаврентія Берії так: «Вказані агентурні матеріали характеризують наявність повстансько-націоналістичної організації. Пунктом зосередження всіх цих контрреволюційних елементів встановлено містечко Межирічі та найближчі до нього населені пункти. Зокрема, біля села Тесів, у маєтку поміщиці Гуманської, за агентурними даними, збираються: колишній підполковник генерального штабу російської армії [Володимир] Гвоздьов (Владимир Гвоздьов), полковник [Сергій] Рекашев (Сергей Рекашев), генерал козачих військ [Іван] Петров (Иван Петров), які є, ніби, близькими друзями генерала Сальського» (Повідомлення, арк. 4–5).

Занепокоєння, спричинене в І. Серова повідомленням агентури, не було безпідставним. Усвідомлюючи військову й кадрову перевагу СРСР, генерал В. Сальський розумів, що лише власними силами УНР не зможе протистояти ворогові. Тому, крім союзу з Польщею, допускав можливість вступу до лав Армії УНР вояків колишніх російських добровольчих формацій генералів Антона Денікіна (Антон Деникин), Миколи Юденича (Николай Юденич), Петра Врангеля (Петр Врангель), адмірала Олександра Колчака (Александр Колчак) тощо. 1927 р. у військовому міністерстві навіть розробили спеціальне положення, яке регулювало процедуру зарахування цих осіб до війська УНР (Каменцев, 2021, с. 103).

Підсумовуючи, І. Серов пропонував відрядити до Межиріч двох досвідчених співробітників із метою вивчення вказаних осіб та їхніх зв'язків, встановлення всіх колишніх петлюрівців і завербування серед них агентів. Сюди планували також відправити агента «Місцевого», який «мав велике коло знайомих у петлюрівському середовищі» (Повідомлення, арк. 5).

Невідомо, чи отримав І. Серов від Л. Берії вказівки, про які просив. Відомо, однак, що до Межиріч 19 лютого – 1 березня 1940 р. відряджені з Рівного співробітники 2-го відділу УНКВС: заступник начальника відділу Йосиф Чернявський-Ольшанецький (Иосиф Чернявский-Ольшанецкий), заступник начальника 2-го відділення Олексій Якименко, старший оперуповноважений 3-го відділення Іван Демидов (Иван Демидов) (Накази, арк. 137). Усі троє мали досвід «чисток» 1937–1938 рр., провівши тоді «дуже велику роботу з розгрому антирадянського право-

троцькістського і буржуазно-націоналістичного підпілля» (Архівні матеріали, арк. 6). Йосиф Чернявський-Ольшанецький як начальник 2-го відділу УНКВС у Полтавській обл. ретельно виконував вказівки керівництва щодо методів ведення слідства шляхом підготовки «літературних протоколів». На їхній основі «арештовували, створювали “партизанське» підпілля”, до якого включали невинних людей» (Васильєв, Віола, Подкур, 2017, с. 589). Помічник оперуповноваженого 2-го відділу УНКВС у Миколаївській обл. О. Якименко разом зі своїми колегами з таким зав'язанням «вибивав зізнання» в арештованих, що ті ставали німими («втрачали дар мови») (Кокін, Россман, 2019, с. 419).

Надіслані до Межиріч співробітники разом з оперативниками місцевого райвідділення НКВС із подвійною енергією взялися за «вивчення» фігурантів агентурної справи «Самостійники», яку завів 2-й відділ УНКВС у Рівненській обл. на «українських націоналістів, які проводили антирадянську націоналістичну діяльність». 25–29 лютого 1940 р. у Межиріцькому р-ні була проведена друга хвиля арештів, що значно перевищила першу: були затримані 25 осіб (Справа Гвоздьова, арк. 44–45) на протывагу 4, ув'язненим 24 грудня 1939 р.

Незабаром розслідування розділили на дві групові справи: щодо жителів Межиріч (Данила Бондаря, Василя і Євгена Гороховичів, Павла Демидюка, Микити Олевського, Володимира Пивоварчука, Івана Тижуга) (Справа Бондаря та ін.) і жителів Самостріл Межиріцького р-ну (Сергія Борщевського, Павла Жадинця, Миколи Левицького, Пилипа і Володимира Момотів, Онисифора і Степана Підстригачів, Степана Свистонюка, Аполлінарії і Олексія Смикалів) (Справа Борщевського та ін.). 17 обвинувачених у цих справах наприкінці березня 1940 р. для продовження слідства етапували до Харкова. Згодом Особлива нарада винесла їм покарання: жителям Межиріч – по 10 років таборів кожному, жителям Самостріл – по 8.

Справи інших арештованих виділені в окреме провадження. Сергія Бачинського етапували до Києва й засудили до вищої міри покарання, яку виконали 22 червня 1941 р. (Справа Бачинського, арк. 114). Сергія Хращевського і Сергія Рекашева вивезли до Харкова. Останнього 25 січня 1941 р. заслали на 5 років у Казахстан (Справа Рекашева, арк. 28), а С. Хращевського 28 серпня 1941 р. звільнили як польського громадянина (Справа Хращевського, без арк.). 19 березня 1940 р. в окреме провадження виділено матеріали щодо Федора Софроньєва (Софроніва), Костянтина Кристопчука, Макара Мурги-Муравського, Володимира Гвоздьова й Івана Тимощука, оскільки їхні «організаційні антирадянські зв'язки і спільна контрреволюційна діяльність ... з рештою звинувачених по цій справі не встановлені» (Справа Гвоздьова, 44–45). Врешті В. Гвоздьова ув'язнили на 8 років таборів, І. Тимощука та Ф. Софроніва – на 5 років, К. Кристопчука й М. Мургу-Муравського з-під варті звільнили. Агентурна справа «Самостійники» була припинена 16 квітня 1940 р. у зв'язку з арештом більшості «об'єктів розробки» (Переписка, арк. 262–264).

Доля ув'язнених наприкінці грудня 1939 р. також склалася по-різному. Так К. Гладуновського, П. Панушевського та М. Тижуга у квітні–травні 1940 р. етапували до Києва, де перших двох стратили «в особливому порядку» згідно з постановою Політбюро ЦК ВКП(б) від 5 березня 1940 р. (Список, арк. 26, 79), третього згодом засудили до 5 років заслання в Новосибірську обл. (Справа Тижуга, арк. 86), Ф. Литвина випустили на волю 12 липня 1940 р. (Справа Литвина, арк. 45). Розконспірований і скомпрометований перед радянською держбезпекою агент «Жук»

(Н. Ломакін) 28 травня 1940 р. був заарештований і 14 червня 1941 р. засуджений до 5 років заслання в Башкирську АРСР «за антирадянську агітацію, розголошення державної таємниці й дезінформацію органів НКВС» (Справа Ломакіна, арк. 135–138). Очевидно, він загинув під час розстрілу в'язнів Дубенської тюрми 24–25 червня 1941 р.

Унаслідок використання агентури та проведення превентивних арештів органи НКВС ліквідували небезпеку створення в Межирічах і навколишніх селах уенерівського повстанського центру й організації антирадянського виступу. Вважаю, що від початку такий план ДЦ УНР в екзилі (якщо він не був особистою ініціативою чи авантюрою Ю. Сальського) не мав жодних шансів на успіх. Серед головних причин цього – слабкість, розпорошення й дезорієнтація уенерівського середовища в Західній Волині, а також широкі агентурні заходи та репресії органів НКВС.

Юрій Сальський, щасливо уникнувши арешту, перебрався до Румунії, а звідтіль – до Франції і Сполученого Королівства, де продовжував службу в польських військово-повітряних силах. Після закінчення Другої світової війни став одним із засновників та очільників Союзу (згодом Об'єднання) українців у Великій Британії. Після виїзду 1951 р. до Канади кілька десятиліть працював для Міністерства оборони в Оттаві. Від 1980 р. до 1992 р. очолював Архівний комітет ДЦ УНР в екзилі. Помер 1986 р. (Сальський Юрій).

Ще менше шансів на успіх мала друга спроба створення антирадянського підпілля УНР – цього разу на Поліссі, – яку здійснив у другій половині 1940 р. Тарас Боровець («Гонта», «Тарас Бульба»). Останній, як і Ю. Сальський, від початку потрапив у тенета агентури НКВС. Водночас він ніяк не опирався в Західній Волині й на Поліссі на колишніх вояків або урядовців УНР, більшість із яких на тоді емігрувала за кордон або ж була арештована та страчена.

Доручення організувати підпілля Т. Боровець одержав, за його спогадами, від ДЦ УНР в екзилі. «План політично-мілітарної акції демократичних сил в Україні на випадок німецько-советської війни» був нібито розроблений під керівництвом генерала Володимира Сальського і затверджений президентом Андрієм Лівницьким. Дозволю піддати сумніву це твердження Т. Боровця хоча б з огляду на його згадку про «наглу смерть генерала В. Сальського зимою 1939/1940 р.», через що закінчувати підготовку плану довелося «без незабутнього генерала» (Бульба-Боровець, 1981, арк. 74–75). Щобільше, Т. Боровець розповідає у спогадах про відвідини наприкінці липня 1940 р. у Варшаві могили генерала В. Сальського, де він «віддав ще один поклін своєму воєнному міністрові» (Бульба-Боровець, 1981, арк. 79). Тут варто нагадати, що В. Сальський помер у Варшаві 5 жовтня 1940 р. (Каменцев, 2021, с. 130) – майже за три місяці після вигаданих Т. Боровцем відвідин його могили.

Схвалив ДЦ УНР план або ж ні, з метою його реалізації Т. Боровець 1 серпня 1940 р. нелегально перетнув німецько-радянський кордон по р. Буг на ділянці 5-ї застави 98-го Любомльського прикордонного загону НКВС, у районі с. Забужжя (Справа Кульчинської, арк. 5–6). Його супутницю Валентину (Тіну) Кульчинську затримали прикордонники. Як видно з її архівно-кримінальної справи, Тіна, нелегально потрапивши до Генеральної губернії восени 1939 р., хотіла повернутися до батьків у с. Дермань. Улітку 1940 р. вона працювала в їдальні «Русалка» в Холмі. Допомогти їй взялися незнайомі люди, завербувавши для проведення на території СРСР розвідки на користь Німеччини. Валентина Кульчинська не була та не планувала бути зв'язковою

Тараса Боровця, якого зовсім не знала раніше, познайомившись із ним за день до переходу кордону (Справа Кульчинської, арк. 19–24).

З огляду на зазначені обставини, акція Т. Боровця видається на порядок авантюриною за спробу Ю. Сальського. Порятунок від переслідування радянськими прикордонниками лише відтермінував логічний фінал цієї заги, що, зрештою, виявився фатальним.

Опинившись на території СРСР, Т. Боровець попрямував не до свого родинного села Бистричі чи до Карпилівки, де раніше мав власний бізнес. Там і там його могли швидко викрити, але найголовніше – він не мав шансів налагодити в цих селах організаційні зв'язки. Тому Т. Боровець відправився до Степаня, оскільки саме звідти походили люди, з якими він познайомився під час свого нетривалого урядування в Українському центральному комітеті у Варшаві та перебування у Грубешові й Холмі. Віднайшовши цих людей чи їхніх родичів – брата Петра Кудрі Григорія із с. Погулянка, Петра Солов'я з хут. Новини – Тарас Боровець порозумівся з ними й оселився на хут. Труди неподалік Степаня у Павла Гожого (Справа Гожого, арк. 4).

На хут. Труди він проводив організаційні зібрання осіб, яких залучив до унерівської організації: Павла і Михайла Гожих, Василя Зданевича, Костянтина Шумлянського, Петра Солов'я, звідти виїжджав до Сарн, Рівного, Малинська. У Рівному Тарас Боровець нібито зустрічався з одним із керівників ОУН на Північно-західних українських землях Володимиром Робітницьким, однак порозумітися вони не змогли (Марчук, 2022, с. 48). Річ у тім, що Т. Боровець прагнув перебрати під своє начало оунівську мережу на Поліссі й переорієнтувати її на виконання завдань ДЦ УНР, із чим, звісно, не міг погодитися В. Робітницький.

Водночас Т. Боровець потрапив «під ковпак» агентури НКВС. 12–14 жовтня 1940 р. обласне управління НКВС скерувало в рейд із Рівного до Степаня свого агента Луку Крисюка, якого схилили до співпраці під час перебування під арештом у жовтні 1939 р. – червні 1940 р. Лука Крисюк (агент «Степанов») був уродженцем Степаня, навчався в Рівненській українській гімназії, став активістом Української Євангельської Реформованої Церкви (УЄРЦ) в Олександрії, до арешту працював заступником голови тимчасового правління м. Рівне (Справа Крисюка, арк. 4, 13). «Степанов» був близько знайомий із В. Робітницьким і багатьма членами ОУН, тому Т. Боровець вирішив, що Л. Крисюк відвідав його за дорученням керівника крайового оунівського проводу.

Про свій візит і зміст розмови з Т. Боровцем «Степанов» доніс 15 жовтня начальнику Олександрійського райвідділення НКВС Андрієві Николаєву (Андрей Николаев), а 16 жовтня – заступнику начальника 2-го відділу УНКВС Йосифові Чернявському-Ольшанецькому та заступнику начальника управління Василеві Мастицькому (Василий Мастицкий). Керівництво УНКВС відреагувало на одержану інформацію визначенням низки необхідних заходів: планувалося викликати М. Гожого до військкомату в Рівному для відправки в армію, де його арештувати; через закордонного агента «Мудрого» перевірити Т. Боровця по Грубешову; з агентурної розробки «Станиця» виділити матеріали на Гожих і завести окрему розробку по лінії УНР; скерувати «Степанова» на зближення з К. Шумлянським із метою виявлення всіх учасників УНР на території області (Сергійчук, 2011, с. 34–43). 19 жовтня 1940 р. начальник управління НКВС у Рівненській обл. Р. Крутов і начальник 2-го відділу УНКВС І. Ковальов повідомили наркому внутрішніх справ УРСР І. Серову

про заведення агентурної розробки «Хуторяни» на учасників організації УНР. Вони розповіли про зустріч Л. Крисюка («Степанова») з Т. Боровцем («Гонтою»), «який прибув з-за кордону за завданням намісника Петлюри – Лівіцького» «для створення уенерівських повстанських організацій на території областей Східної України». Після повернення зі Сходу Т. Боровець мав відвідати Л. Крисюка для «розмови з питань роботи організації УНР» (Сергійчук, 2011, с. 43–44).

Очевидно, накреслений керівництвом УНКВС план заходів щодо нейтралізації діяльності підпілля УНР у Степанському р-ні був реалізований наприкінці жовтня – на початку листопада 1940 р.: арештований М. Гожий (протокол його допиту про діяльність Т. Боровця датований 31 жовтня (Сергійчук, 2011, с. 45–54) був завербований 2-м відділом УГБ УНКВС в агентурну мережу під псевдонімом «Бунчужний» і звільнений для здійснення розшуку Т. Боровця, повторно арештований 21 грудня (Марчук, 2022, с. 52); 3 листопада арештований В. Зданевич, 20 листопада – П. Соловей, 21 грудня – П. Гожий і К. Шумлянський. 4 червня 1941 р. їх засудив Рівненський обласний суд: М. Гожого – до розстрілу (вирок виконаний 22 червня 1941 р.), П. Солов'я і К. Шумлянського – до 10 років ув'язнення, В. Зданевич – до 8 років (Справа Зданевича) (всі троє врятувалися втечею з Дубенської тюрми, загинули за нез'ясованих обставин під час нацистської окупації).

Ігор Марчук у книзі «Отаман “Тарас Бульба”: між міфом і реальністю» висловив припущення, що після свого завербування і звільнення Михайло Гожий «попередив Боровця про небезпеку та допоміг викрити вже згадуваного Луку Крисюка» (Марчук, 2023, арк. 53). Про місцеперебування та діяльність Т. Боровця від початку листопада 1940 р. до початку німецько-радянської війни жодних достовірних згадок у спогадах та історичній літературі немає. Практично обійшов цей сюжет увагою В. Дзьобак (Дзьобак, 2002). Ігор Марчук вважає, що «попри кадрові втрати організації, Т. Боровець продовжував діяти в підпіллі» (Марчук, 2022, с. 54), а Володимир Сергійчук зазначив, що «досі не маємо конкретних відомостей ні з архівів, ні зі споминів самого отамана повстанців про його перебування в східних областях УРСР восени 1940 року, подальший розвиток підпільної боротьби під більшовицькою владою на Волині за участю Тараса Боровця, що не дає можливості відповісти на окремі запитання з боку його опонентів» (Сергійчук, 2011, с. 7). Володимир Косик, йдучи за спогадами Тараса Боровця, представив таку хронологію подій цього періоду: жовтень 1940 р. – виїзд Боровця на «інспекцію» вглиб України, звідки він повернувся наприкінці листопада, щоб до кінця зими 1941 р. опрацювати «схему» «нової військово-революційної організації» (Косик, 1984, с. 1060). Тарас Боровець в «Армії без держави» наголосив: «Це була каторжна робота. Мушу тут сказати відкрито, що якраз тоді під советською окупацією на початку в штабі я був майже сам [останнє слово у спогадах виділене розрядкою – А. Ж.]» (Бульба-Боровець, 1981, с. 94).

Чому сам? І де саме на самоті перебував понад пів року Т. Боровець? Часткову відповідь на ці запитання вдалося віднайти в документі від 11 листопада 1940 р., який походить із Галузевого державного архіву Служби безпеки України в Києві. Цим днем датована вказівка наркома внутрішніх справ УРСР І. Серова начальникові УНКВС у Рівненській обл. Р. Крутову щодо агентурно-оперативних заходів по агентурних справах «Станиця», «Начало», «Вузол» і «Клесівці». У вказівці сказано: «8. Затриманого Вами емісара УНР – Боровця Тараса ретельно допитати. Встановити через нього решту емісарів УНР, які прибули в різний час на нашу територію. У

випадку, якщо Боровець дасть відверті покази, видасть відомих йому емісарів та інших учасників організації, вкаже місця зберігання зброї, вивчити можливості вербування його і за отримання позитивних результатів завербувати його. Звільнення Боровця з-під варті відповідним чином легендувати. Про виконання моїх вказівок доповісти 1 грудня 1940 року» (Вказівка-3, арк. 265–266).

Звідси стає зрозумілим флер таємничості, накинутий Т. Боровцем на своє зникнення та ймовірне місце перебування від листопада 1940 р. до кінця червня 1941 р. Найвірогідніше, що свою «схему військово-революційної організації» він опрацював, сидючи під арештом або ж на конспіративній квартирі НКВС. Із допомогою цієї віднайденої ланки в біографії Т. Боровця легко скласти пазл подальших перипетій його «політично-агентурної одиссеї»: вихід «Тараса Бульби» на політичну арену в окупованому нацистами Поліссі влітку 1941 р. і його подальші систематичні намагання розбити єдність українського національного фронту; поява наприкінці літа 1941 р. у найближчому оточчі Тараса Боровця співробітника радянських спецслужб Хаїма Сигала (Кирила Сиголенка) (В'ятрович, 2021, с. 135–152); десантування наприкінці літа 1942 р. на Березнівщині оперативної групи 4-го Управління НКВС СРСР на чолі з Дмитром Медведевим (Дмитрий Медведев) і Олександром Лукіним (Александр Лукин) для ведення переговорів із Тарасом Боровцем про ліквідацію Еріха Коха (Erich Koch) (Сергійчук, 2011, с. 148–160); розчарування НКВС у його спроможності виконати це завдання й застосування іншого плану з участю Миколи Кузнецова (Николай Кузнецов); політичні кульбїти Тараса Боровця на еміграції, знову ж таки на шкоду єдності українського національного табору (Киричук, 1997, с. 70–82). Зрозуміло, що не обійшлося без хворобливих амбіцій отамана.

Отже, впродовж 1939–1941 рр. під радянською окупацією на Західній Волині й Поліссі емісари ДЦ УНР зробили дві спроби створити уенерівське підпілля – Ю. Сальський наприкінці 1939 р. і Т. Боровець у другій половині 1940 р. До його організації планували залучити українських емігрантів, що оселилися й мешкали у Волинському воеводстві в 1920–1930-х роках – членів розгалуженої мережі філій Українського центрального комітету, співробітників 2-ї секції Генерального штабу Військового міністерства уряду УНР, громадсько-політичних діячів тощо. Мету створення й діяльності такого підпілля його організатори вбачали у відновленні УНР.

Обидві місії зазнали невдачі. Головними її причинами виявилися ослаблення, розпорошення й дезорганізація уенерівського середовища на Західній Волині й Поліссі в умовах падіння Польської держави, з одного боку, та агентурно-провокаційна й репресивна діяльність Головного управління державної безпеки НКВС, із другого. Одним із головних наслідків провокації НКВС проти УНР у 1939–1941 рр. стали неодноразові намагання радянських і теперішніх російських спецслужб розіграти «карту Бульби-Боровця» з метою внести розкол в український національно-визвольний, державницький рух та скомпрометувати його чільних діячів, що зумовило викривлення й фальшування історіографічного дискурсу проблеми.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Архівні матеріали Чернявського-Ольшанецького Йосифа Іоновича. Спр. 10407. *Архів Управління Міністерства внутрішніх справ України в Рівненській області (Архів УМВС у Рівненській обл.)*, ф. 27, 26 арк.

Баран, В., Токарський, В. (2009). *Україна: західні землі: 1939–1941 рр.* Львів.
Бульба-Боровець, Т. (1981). *Армія без держави: слава і трагедія українського повстанського руху. Спогади.* Вінніпег: Накладом товариства «Волинь».

Васильєв, В., Віола, Л., Подкур, Р. (авт.-уклад.). (2017). *Відлуння Великого терору. Збірник документів: у 3 т. (Т. 1: Партійні збори та оперативні наради співробітників управлінь НКВС УРСР (листопад 1938 – листопад 1939 рр.)).* Київ: Видавець В. Захаренко.

Вказівка-1: Вказівка заступника наркома внутрішніх справ УРСР Горлинського М. Д. начальнику УНКВС по Рівненській області Крутову Р. В. по справі «Самостійники» (02.01.1940). Спр. 410. *Галузевий державний архів Служби безпеки України (ГДА СБУ), м. Київ, оп. 1, ф. 16, арк. 1–4.*

Вказівка-2: Вказівка заступника наркома внутрішніх справ УРСР Горлинського М. Д. начальнику УНКВС по Львівській області Краснову К. Є. по справі «Самостійники» (02.02.1940). Спр. 410. *ГДА СБУ, м. Київ, оп. 1, ф. 16, арк. 46–47.*

Вказівка-3: Вказівка наркома внутрішніх справ УРСР Серова І. О. начальнику УНКВС по Рівненській області Крутову Р. В. щодо агентурно-оперативних заходів по агентурних справах «Станиця», «Начало», «Узел», «Клесовцы» (11.11.1940). Спр. 482. *ГДА СБУ, м. Київ, оп. 1, ф. 16, арк. 263–266.*

В'ятрович, В. (2021). Страшний маскарад Хаїма Сигала. В *В. В'ятрович, Україна. Історія з грифом «секретно».* Харків: Клуб сімейного дозвілля, 135–152.

Давидюк, Р. (2016). *Українська політична еміграція в Польщі: склад, структура, громадсько-політичні практики на території Волинського воєводства.* Рівне: Дятлик М.

Дзьобак, В. (2002). *Тарас Бульба-Боровець і його військові підрозділи в українському русі опору (1941–1944).* Київ.

Кадровий склад: Кадровий состав органов государственной безопасности СССР. 1935–1939: Попов Иван Михайлович (И). [https://nkvd.memo.ru/index.php/Попов_Иван_Михайлович_\(И\)](https://nkvd.memo.ru/index.php/Попов_Иван_Михайлович_(И))

Каменцев, Д. (2021). *Військово-політична та громадська діяльність Володимира Сальського* [дис. ... канд. іст. наук, Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, Львівський національний університет імені Івана Франка]. Репозитарій: https://shron1.chtyvo.org.ua/Kamentsev_Denys/Viiskovo-politychna_ta_hromadska_diialnist_Volodymyra_Salskoho_18851940.pdf

Киричук, Ю. (1997). *Тарас Бульба-Боровець: його друзі і вороги.* Львів.

Кокін, С., Россман, Дж. (авт.-упоряд.). (2019). *Відлуння Великого терору. Збірник документів: у 3 т. (Т. 2: Документи з архівних кримінальних справ на співробітників органів НКВС УРСР, засуджених за «порушення соціалістичної законності».* Кн. 2: УНКВС по Київській області, УНКВС по Миколаївській області, УНКВС по Вінницькій області, УНКВС по Харківській області та УНКВС по Ворошиловградській області). Київ: Видавець В. Захаренко.

Косик, В. (1984). Бульба, Поліська Січ і початки УПА. *Визвольний шлях, 9(438), 1059–1070.*

Лівицький, М. (1984). *ДЦ УНР в екзилі між 1920 і 1940 роками.* Мюнхен; Філадельфія: Українське інформаційне бюро.

Марчук, І. (2022). *Отаман «Тарас Бульба»: між міфом і реальністю.* Львів: Літопис УПА.

Накази: Накази по особовому складу Управління НКВС по Рівненській області (20 грудня 1939 р. – 25 квітня 1940 р.). Спр. 19, т. 1. *Архів УМВС у Рівненській обл.*, оп. 1, ф. 23, 185 арк.

ОС Захарова: Особова справа Захарова Івана Васильовича. Спр. 6986. *Архів УМВС у Рівненській обл.*, ф. 27, 30 арк.

ОС Ковальова: Особова справа Ковальова Іллі Філіповича. Спр. 6935. *Архів УМВС у Рівненській обл.*, ф. 27, 10 арк.

Переписка з оперативної роботи УАО КГБ при РМ УРСР – за матеріалами 1939–1940 рр. Західна Україна. Спр. 897. *ГДА СБУ, м. Київ*, ф. 5, 275 арк.

Повідомлення наркома внутрішніх справ УРСР Серова І. О. наркому внутрішніх справ СРСР Берії Л. П. про антирадянську повстанську організацію, викриту Рівненським УНКВС (22.01.1940). Спр. 434. *ГДА СБУ, м. Київ*, оп. 1, ф. 16, арк. 1–5.

Сальський Юрій. Українці в Сполученому Королівстві. Інтернет-енциклопедія.
<https://www.ukrainiansintheuk.info/ukr/02/salskyi-u.htm>

Сергійчук, В. (упоряд.). (2011). *Тарас Бульба-Боровець. Документи. Статті. Листи*. Київ: ПП Сергійчук М. І.

Список особових справ арештованих, направлених в НКВС СРСР. Спр. 926. *ГДА СБУ, м. Київ*, ф. 5, 121 арк.

Справа Бачинського: Справа Бачинського С. В. Спр. 69648ФП, т. 2. *ГДА СБУ, м. Київ*, ф. 6, 248 арк.+115 арк.

Справа Бондаря: Справа зі звинуваченням Бондаря Данила Миколайовича та ін. (27 лютого 1940 р. – 19 листопада 1941 р.). Спр. 4233–4234. *Держархів Рівненської області (Держархів Рівненської обл.)*, оп. 2, ф. Р-2771, 285 арк.+190 арк.

Справа Борщевського: Справа зі звинуваченням Борщевського Сергія Володимировича та ін. (27 лютого 1940 р. – 24 вересня 1940 р.). Спр. 2956. *Держархів Рівненської обл.*, оп. 2, ф. Р-2771, 395 арк.

Справа Гвоздьова: Справа зі звинуваченням Гвоздьова Володимира Івановича (24 лютого 1940 р. – 29 березня 1941 р.). Спр. 3701. *Держархів Рівненської обл.*, оп. 2, ф. Р-2771, 56 арк.

Справа Гожого: Контрольно-наглядова справа зі звинуваченням Гожого Павла Степановича. Спр. 7093. *ГДА СБУ, м. Рівне*, оп. 6894, ф. 4(Р), 9 арк.

Справа Зданевича: Контрольно-наглядова справа Зданевича Петра Антоновича та ін. Спр. 11869. *ГДА СБУ, м. Рівне*, оп. 7872, ф. 4(Р), без пагінації.

Справа Крисяка: Слідча справа зі звинуваченням Крисяка Луки Івановича за ст. 54-2, 54-10 ч. 2, 54-11 КК УРСР. Спр. 2790. *Держархів Рівненської обл.*, оп. 2, ф. Р-2771, 57 арк.

Справа Кульчинської: Справа зі звинуваченням Кульчинської Валентини Євгенівни за ст. 54-2, 54-6, 54-11, 80 КК УРСР. Спр. 71218ФП. *ГДА СБУ, м. Київ*, ф. 6, 148 арк.

Справа Литвина: Справа зі звинуваченням Литвина Федора Кіндратовича (22 грудня 1940 р. – 12 липня 1940 р.). Спр. П-10243. *ГДА СБУ, м. Рівне*, оп. 10078, ф. 5(Р), 52 арк.

Справа Ломакіна: Справа зі звинуваченням Ломакіна Никандра Івановича (28 травня 1940 р. – 10 березня 1941 р.). Спр. П-5233. *ГДА СБУ, м. Рівне*, оп. 8535, ф. 5(Р), 141 арк.

Справа Рекашева: Справа зі звинуваченням Рекашева Сергія Васильовича (24 лютого 1940 р. – 17 жовтня 1940 р.). Спр. 4019. *Держархів Рівненської обл.*, оп. 2, ф. Р-2771, 33 арк.

Справа Тижука: Справа зі звинуваченням Тижука Еммануїла Васильовича (14 січня 1940 р. – 19 жовтня 1940 р.). Спр. 538. *Держархів Рівненської обл.*, оп. 2, ф. Р-2771, 87 арк.

Справа Хращевського: Справа зі звинуваченням Хращевського Сергія Ананійовича (26 лютого 1940 р. – 18 жовтня 1940 р.). Спр. 8. *Архів УМВС у Рівненській обл.*, оп. 1, ф. 25, без суцільної пагінації.

Стельникович, С. (2021). *Тарас Бульба-Боровець: «Ми не можемо ні на хвилину припиняти нашої боротьби»*. Київ: Парламентське видавництво.

REFERENCES

Arkhiivni materialy Cherniavskoho-Olshanetskoho Yosyfa Ionovycha. Spr. 10407. *Arkhiiv Upravlinnia Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy v Rivnenskkii oblasti (Arkhiiv UMVS v Rivnenskkii obl.)*, f. 27, 26 ark. (in Ukrainian).

Baran, V., Tokarskyi, V. (2009). *Ukraina: zakhidni zemli: 1939–1941 rr.* Lviv (in Ukrainian).

Bulba-Borovets, T. (1981). *Armiia bez derzhavy: Slava i trahediia ukrainskoho povstanskoho rukhu.* Spohady. Vinnipeg: Nakladom tovarystva «Volyn» (in Ukrainian).

Vasyliiev, V., Viola, L., Podkur, R. (Auth.-Comps). (2017). *Vidlunnia Velykoho teroru. Zbirnyk dokumentiv: u 3 t. (T. 1: Partiini zbory ta operatyvni narady spivrobotnykiv upravlin NKVS URSR (lystopad 1938 – lystopad 1939 rr.))*. Kyiv: Vydavets V. Zakharenko (in Ukrainian).

Vkazivka zastupnyka narkoma vnutrishnikh sprav URSR Horlynskoho M. D. nachalnyku UNKVD po Rivnenskkii oblasti Krutovu R. V. po spravi «Samostyinyky» (02.01.1940). Spr. 410. *Haluzevyi derzhavnyi arkhiv Sluzhby bezpeky Ukrainy (HDA SBU)*, Kyiv, op. 1, f. 16, ark. 1–4 (in Ukrainian).

Vkazivka zastupnyka narkoma vnutrishnikh sprav URSR Horlynskoho M. D. nachalnyku UNKVD po Lvivskii oblasti Krasnovu K. Ye. po spravi «Samostyinyky» (02.02.1940). Spr. 410. *HDA SBU*, Kyiv, op. 1, f. 16, ark. 46–47 (in Ukrainian).

Vkazivka narkoma vnutrishnikh sprav URSR Sierova I. O. nachalnyku UNKVD po Rivnenskkii oblasti Krutovu R. V. vid shchodo ahenturno-operatyvnykh zakhodiv po ahenturnykh spravakh «Stanytsa», «Nachalo», «Uzel», «Klesovtsy» (11.11.1940). Spr. 482. *HDA SBU*, Kyiv, op. 1, f. 16, ark. 263–266 (in Ukrainian).

Viatrovych, V. (2021). *Strashnyi maskarad Khaima Syhala. V V. Viatrovych, Ukraina. Istoriiia z hryfom «sekretno»*. Kharkiv: Klub simeinoho dozvillia, 135–152. (in Ukrainian).

Davydiuk, R. (2016). *Ukrainska politychna emihratsiia v Polshchi: sklad, struktura, hromadsko-politychni praktyky na terytorii Volynskoho voievodstva*. Rivne: Diatlyk M. (in Ukrainian).

Dzobak, V. (2002). *Taras Bulba-Borovets i yoho viiskovi pidrozdily v ukrainskomu rusi oporu (1941–1944)*. Kyiv (in Ukrainian).

Kadrovii sostav organov gosudarstvennoi bezopasnosti SSSR. 1935–1939: Popov Ivan Mikhailovich (II). [https://nkvd.memo.ru/index.php/Popov_Ivan_Mikhailovich_\(II\)](https://nkvd.memo.ru/index.php/Popov_Ivan_Mikhailovich_(II)) (in Russian).

Kamentsev, D. (2021). *Viiskovo-politychna ta hromadska diialnist Volodymyra Salskoho [dys. ... kand. ist. nauk.* Lviv: Natsionalna akademiia sukhoputnykh viisk imeni

hetmana Petra Sahaidachnoho, Lvivskiy natsionalnyi universytet imeni Ivana Franka]. Repozytarii: https://shron1.chtyvo.org.ua/Kamentsev_Denys/Viiskovo-politychna_ta_hromadska_diialnist_Volodymyra_Salskoho_18851940.pdf (in Ukrainian).

Kyrychuk, Yu. (1997). *Taras Bulba-Borovets: yoho druzi i vorohy*. Lviv (in Ukrainian).

Kokin, S., Rossman, Dzh. (avt.-uporiad.). (2019). *Vidlunnia Velykoho teroru. Zbirnyk dokumentiv*: u 3 t. (T. 2: Dokumenty z arkhivnykh kryminalnykh sprav na spivrobotnykiv orhaniv NKVS URSR, zasudzhenykh za «porushennia sotsialistychnoi zakonnosti»). Kn. 2: UNKVS po Kyivskii oblasti, UNKVS po Mykolaivskii oblasti, UNKVS po Vinnytskii oblasti, UNKVS po Kharkivskii oblasti ta UNKVS po Voroshylovhradskii oblasti). Kyiv: Vydavets V. Zakharenko (in Ukrainian).

Kosyk, V. (1984). Bulba, Poliska Sich i pochatky UPA. *Vyzvolnyi shliakh*, 9(438), 1059–1070 (in Ukrainian).

Livytyskiy, M. (1984). *DTs UNR v ekzyli mizh 1920 i 1940 rokamy*. Miunkhen; Filadelfia: Ukrainske informatsiine biuro (in Ukrainian).

Marchuk, I. (2022). *Otaman «Taras Bulba»: mizh mifom i realnistiu*. Lviv: Litopys UPA (in Ukrainian).

Nakazy po osobovomu skladu Upravlinnia NKVD po Rivnenskkii oblasti (20 hrudnia 1939 r. – 25 kvitnia 1940 r.), spr. 19, t. 1. *Arkhiv UMVS v Rivnenskkii oblasti*, op. 1, f. 23, 185 ark. (in Ukrainian).

Osobova sprava Zakharova Ivana Vasylovycha. Spr. 6986. *Arkhiv UMVS v Rivnenskkii oblasti*, f. 27, 30 ark. (in Ukrainian).

Osobova sprava Kovalova Illi Filipovycha. Spr. 6935. *Arkhiv UMVS v Rivnenskkii oblasti*, f. 27, 10 ark. (in Ukrainian).

Perepyska z operatyvnoi roboty UAO KHB pry RM URSR – za materialamy 1939–1940 rr. Zakhidna Ukraina. Spr. 897. *HDA SBU, Kyiv*, f. 5, 275 ark. (in Ukrainian).

Povidomlennia narkoma vnutrishnykh sprav URSR Sierova I. O. narkomu vnutrishnykh sprav SRSR Berii L. P. pro antyradiansku povstansku orhanizatsiiu, vykrytu Rivnenskkym UNKVD (22.01.1940). Spr. 434. *HDA SBU, Kyiv*, op. 1, f. 16, ark. 1–5 (in Ukrainian).

Serhiichuk, V. (comp.). (2011). *Taras Bulba-Borovets. Dokumenty. Statti. Lysty*. Kyiv: PP Serhiichuk M. I. (in Ukrainian).

Spysok osobovykh sprav areshтовanykh, napravlenykh v NKVD SRSR. Spr. 926. *HDA SBU, Kyiv*, f. 5, 121 ark. (in Ukrainian).

Sprava Bachynskoho S. V. Spr. 69648FP, t. 2. *HDA SBU, Kyiv*, f. 6, 248 ark.+115 ark. (in Ukrainian).

Sprava zi zvynuvachenniam Bondaria Danyla Mykolaiovycha ta in. (27 liutoho 1940 r. – 19 lystopada 1941 r.). Spr. 4233–4234. *Derzhavnyi arkhiv Rivnenskkoi oblasti*, op. 2, f. R-2771, 285 ark.+190 ark. (in Ukrainian).

Sprava zi zvynuvachenniam Borshchevskoho Serhiia Volodymyrovycha ta in. (27 liutoho 1940 r. – 24 veresnia 1940 r.). Spr. 2956. *Derzhavnyi arkhiv Rivnenskkoi oblasti*, op. 2, f. R-2771, 395 ark. (in Ukrainian).

Sprava zi zvynuvachenniam Hvozdoва Volodymyra Ivanovycha (24 liutoho 1940 r. – 29 bereznia 1941 r.). Spr. 3701. *Derzhavnyi arkhiv Rivnenskkoi oblasti*, op. 2, f. R-2771, 56 ark. (in Ukrainian).

Kontrolno-nahliadova sprava zi zvynuvachenniam Hozhoho Pavla Stepanovycha. Spr. 7093. *HDA SBU, Rivne*, op. 6894, f. 4(R), 9 ark. (in Ukrainian).

Kontrolno-nahliadova sprava Zdanevycha Petra Antonovycha ta in. Spr. 11869. *HDA SBU, Rivne*, op. 7872, f. 4(R), bez pahinatsii (in Ukrainian).

Slidcha sprava zi zvyuvachenniam Krysiuka Luky Ivanovycha za st. 54-2, 54-10 ch. 2, 54-11 KK URSR. Spr. 2790. *Derzhavnyi arkhiv Rivnenskoï oblasti*, op. 2, f. R-2771, 57 ark. (in Ukrainian).

Sprava zi zvyuvachenniam Kulchynskoi Valentyny Yevhenivny za st. 54-2, 54-6, 54-11, 80 KK URSR. Spr. 71218FP. *HDA SBU, Kyiv*, f. 6, 148 ark. (in Ukrainian).

Sprava zi zvyuvachenniam Lytvyna Fedora Kindratovycha (22 hrudnia 1940 r. – 12 lypnia 1940 r.). Spr. P-10243. *HDA SBU, Rivne*, op. 10078, f. 5(R), 52 ark. (in Ukrainian).

Sprava zi zvyuvachenniam Lomakina Nykandra Ivanovycha (28 travnia 1940 r. – 10 bereznia 1941 r.). Spr. P-5233. *HDA SBU, Rivne*, op. 8535, f. 5(R), 141 ark. (in Ukrainian).

Sprava zi zvyuvachenniam Rekasheva Serhii Vasylovycha (24 liutoho 1940 r. – 17 zhovtnia 1940 r.). Spr. 4019. *Derzhavnyi arkhiv Rivnenskoï oblasti*, op. 2, f. R-2771, 33 ark. (in Ukrainian).

Sprava zi zvyuvachenniam Tyzhuka Emmanuila Vasylovycha (14 sichnia 1940 r. – 19 zhovtnia 1940 r.). Spr. 538. *Derzhavnyi arkhiv Rivnenskoï oblasti*, op. 2, f. R-2771, 87 ark. (in Ukrainian).

Sprava zi zvyuvachenniam Khrashchevskoho Serhii Ananiiovycha (26 liutoho 1940 r. – 18 zhovtnia 1940 r.). Spr. 8. *Arkhiv UMVS v Rivnenskoï oblasti*, op. 1, f. 25, bez sutsilnoi pahinatsii (in Ukrainian).

Stelnykovych, S. (2021). *Taras Bulba-Borovets: «My ne mozheмо ni na khvylynu pryypniaty nashoi borotby»*. Kyiv: Parlamentske vydavnytstvo (in Ukrainian).

Yurii Salskyi. *Ukrainci v Spoluchenomu Korolivstvi. Internet-entsyklopediia*: <https://www.ukrainiansintheuk.info/ukr/02/salskyi-u.htm> (in Ukrainian).

Andrii ZHYVIUK

PhD (History), Associate Professor

Doctoral Candidate of the Departament of Contemporary History

I. Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies of NAS of Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9031-880X>

ResearcherID: <https://www.webofscience.com/wos/author/record/HKD-9821-2023>

e-mail: derzhy60@gmail.com

ANTI-SOVIET UNDERGROUND OF THE UNR IN THE TERRITORY OF WESTERN VOLYN AND POLYSSIA: INTENTIONS AND CONSEQUENCES (1939–1941)

Analyzes attempts to create an underground in Western Volyn and Polissia in 1939–1941, managed by the State Center of the Ukrainian People's Republic in exile, on the basis of documents found in the Branch State Archive of the Security Service of Ukraine. In modern historiography, this component of the resistance to the Sovietization of the Volyn lands in 1939–1941 is highlighted in a fragmentary way. Relevant information can be found mainly in the works of researchers focused on the study of the activities of Taras Borovets (Bulba), where it is said about his mission in Polissia in 1940–1941.

It was found that attempts to create the UNR underground in the territory annexed by the USSR by emissaries of the SC UNR were made at least twice. It was planned to involve Ukrainian emigrants who settled and lived in the Volyn Voivodeship in the 1920^s and 1930^s. The goal of the creation and operation of such an underground organization was defined by its organizers as the restoration of the UPR.

It was investigated that in order to carry out the task, persons authorized by the Central Committee of the Ukrainian People's Republic were sent to the territory under the control of the USSR: the son of Military Minister of the Ukrainian People's Republic Volodymyr Salskyi Yuriy Salskyi (the end of 1939) and public-political figure and at the same time an employee of the 2nd section of the General Staff Taras Borovets (the end of summer 1940 r.). However, both these missions failed. Its main causes were the dispersal and disorganization of the UNR agents in Volyn and Polissia in the conditions of the fall of the Polish state and the agent-provocative and repressive activities of the Main Department of State Security of the People's Commissariat of Internal Affairs.

Keywords: State Center of the Ukrainian People's Republic in Exile, Western Volyn, Western Polissia, Yuriy Salskyi, Taras Borovets, Sovietization, People's Commissariat of Internal Affairs, Main Directorate of State Security, agents, repression, Branch State Archive of the Security Service of Ukraine.

УДК [94(477+57):35(477.8)]"1944/1953"
DOI: 10.33402/ukr.2023-38-138-152

Галина СТАРОДУБЕЦЬ

*доктор історичних наук, професор
професор кафедри всесвітньої історії
Житомирського державного університету ім. І. Франка
ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-2005-771X>
e-mail: starodubec@gmail.com*

Олександра СТАСЮК

*доктор історичних наук
старший науковий співробітник відділу новітньої історії
Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2957-0432>
e-mail: ol_stasuk@ukr.net*

СПЕЦИФІКА ФОРМУВАННЯ РАДЯНСЬКОЇ ГІЛКИ ВЛАДИ В ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЯХ УРСР ПОВОЄННОГО ПЕРІОДУ

Висвітлено процес формування радянської гілки влади в західних областях Української РСР повоєнного періоду. Акцентовано, що насадження радянської влади в регіоні відбувалося за зразком сталінської більшовицько-радянської управлінської системи, що функціювала на всій території СРСР. Визначено загальнореспубліканські й місцеві чинники, які впливали на процес відбору та підготовки кадрів (зменшення кількості фахових управлінців, діяльність потужного національно-визвольного руху під проводом ОУН і УПА, відсутність тягlosti радянських традицій у сфері партійно-державного управління, антирежимні настрої населення тощо).

Наголошено на імпортованості більшовицької влади в регіон, оскільки її репрезентантами передовсім були приїжджі зі східних областей УРСР партфункціонери, а вихідцям із місцевого населення, у кращому випадку, відведено роль заступників голів виконкомів і завідувачів відділів. Встановлено, що наймасовіше місцевий елемент був представлений у сільських радах, адже відряджених емісарів бракувало, щоб обійняти найнижчу управлінську гілку. Зазначено, що останні неохоче зголошувалися на ці посади через загрозу підпілля ОУН. З'ясовано, що після 1945 р. унаслідок політики «коренізації» влада почала активніше залучати місцевих до управління регіоном, проте найвищі пости залишалися у прибулих комуністів, що негативно позначалося на сприйнятті радянської влади місцевим населенням.

Вказано на низький освітній і фаховий рівні приїжджих партфункціонерів, що було наслідком специфічної кадрової політики режиму, коли основною умовою призначення на посаду були не якісні характеристики претендента, а наявність партквитка. Констатовано, що низькі фахові й моральні якості приїжджих управлінців, незнання місцевих умов та української мови, а також неготовність працювати в умовах

перманентного збройно-політичного конфлікту не сприяли виконанню чиновниками своїх обов'язків, унаслідок чого плінність кадрів у регіоні була надзвичайно високою. Спостережено, що бракувало освіти й управлінських навичок також вихідцям із місцевого населення, адже з радянською владою погоджувалися співпрацювати передовсім маргінали. Виснувано, що усвідомлюючи проблему, влада налагодила мережу навчальних курсів для посадовців різних рівнів, проте кадрові проблеми переслідували її і в наступні роки, хоча й у менших масштабах.

Ключові слова: УРСР, західний регіон, повоєнний період, радянські органи влади, кадрова політика.

Специфіку підбору та підготовки управлінських кадрів у західних областях Української РСР у повоєнний період визначала низка чинників. Частина з них була характерною для всієї республіканської системи управління, як-от: скорочення кількості населення, зокрема й керівників різного управлінського рівня, які загинули на війні або емігрували; зменшення до мінімуму з тієї ж причини освічених професіоналів тощо. Однак у західних областях ситуація ускладнювалася, з одного боку, існуванням потужного антибільшовицького руху Опору, а з другого – відсутністю тяглості радянських традицій у сфері партійно-державного управління. Ті заледве 2 роки, що передували початку німецько-радянської війни, були занадто малим відтинком часу для того, щоб, по-перше, закласти достатньо міцний фундамент радянської політичної системи, вибудувати стійку структуру влади, несучі конструкції якої трималися б на місцевому ґрунті, передовсім – кадрах; по-друге, сформувати у свідомості західноукраїнського населення новий тип радянської політичної культури. Та й репресивна політика нової влади не сприяла появі палких симпатій до неї місцевого населення. Це стало причиною того, що під час війни шойно змонтована більшовиками радянська управлінська гілка швидко розвалилася і з приходом Червоної армії (ЧА) 1944 р. її довелося вибудувати з нуля.

Незважаючи на величезну за обсягом історіографію зазначеної проблеми, яка мала б забезпечити повноту дослідження, чимало її аспектів залишаються нез'ясованими. Адже дослідники передовсім зосереджували увагу на формуванні складу та діяльності парткомітетів як реальних носіїв влади у СРСР. До того ж особливості формування радянської гілки влади в західних областях УРСР у період пізнього сталінізму досі не стали предметом окремого наукового дослідження. Деякі аспекти цієї проблеми розглянуто в роботах Тетяни Першиної, Євгенія Білоуса (Білоус, 2014), Петра Чернеги (Чернега, 2010), Сергія Монченка (Монченко, 2003) та ін. Попри певну ідеологічну заангажованість, цікаві й інформаційно насичені, з огляду на значну кількість залучених архівних джерел, праці українських дослідників, представників радянської історіографічної школи: Василя Балуха (Балух, 1983), Федора Петляка (Петляк, 1986), Валентина Терлецького (Терлецький, 1968). Тема відновлення органів радянської влади на регіональному рівні висвітлена в роботі Валерія Бортнікова й Анаполія Пархом'юка (Бортніков, Пархом'юк, 2009), Руслани Попп (Попп, 2014), Олександри Стасюк (Стасюк, 2020, с. 97–109). У монографії Галини Стародубець (Стародубець, 2016) кадрова політика радянської влади в західному регіоні розглянута крізь призму діяльності партійно-радянської номенклатури, а статті висвітлюють повсякденне життя партійно-радянських посадовців (Стародубець, 2021), причини плінності радянських кадрів (Стародубець, 2015) тощо.

Виходячи з того, що окремі аспекти зазначеної проблеми ми розглядали в попередніх роботах, мета статті – висвітлити специфіку формування радянської гілки

влади в західних областях УРСР повоєнного періоду крізь призму аналізу основних характеристик номенклатурних посадовців: рівня освіченості, фаховості, загальнокультурного розвитку, а також особливостей кадрової політики більшовицької влади.

Негайне відновлення в регіоні державних органів влади було спричинене не лише потребою якнайшвидшої відбудови зруйнованої економіки та інфраструктури, налагодження побуту громадян, а й поновлення ідеологічного впливу на населення, яке, переживши хвилю національного відродження під час Другої світової війни, не виявляло належної лояльності до сталінського режиму. Ліквідувавши спроби поляків опанувати адміністративно «креси всходне» під час переходу фронтів (акція «Буря»), влада докладала максимум зусиль, щоб не допустити подібних політичних прецедентів серед місцевих українців. Очільників Кремля надзвичайно тривожила діяльність українських повстанців, охотно з утворенням повстанських республік, що контролювали цілі райони на Волині, Рівненщині та Прикарпатті й претендували на роль офіційної влади (нехай і військово-політичної). Тож першорядним завданням радянських емісарів, яких влада масово скеровувала в західні області, було перехопити ініціативу та якнайшвидше повернути контроль над територією.

Уже у квітні 1944 р. відновили роботу Волинський, Ровенський, Чернівецький та Тернопільський облвиконкоми, а влітку – Дрогобицький, Львівський і Станіславський. Очілниками областей призначено колишніх секретарів та завідувачів відділів обкомів і райкомів Комуністичної партії (більшовиків) України (КП(б)У) східних областей УРСР, частина яких працювала на керівних посадах у регіоні впродовж 1939–1941 рр. Питання про відправлення у західні області УРСР працівників, що працювали там під час першого етапу радянізації, керівництво республіки поставило на порядок денний ще восени 1943 р., адже влада задалегідь планувала поновити свою присутність у регіоні. Так, 13 жовтня ЦК (Центральний комітет) КП(б)У зобов'язав обкоми партії східних областей і наркомати УРСР відряджати людей у розпорядження відділу кадрів ЦК КП(б)У з метою долучення їх до т. зв. кадрового резерву (Петляк, 1986, с. 93). У кожному області відправили мобільну групу з 60–100 осіб, із яких було сформовано керівний склад обкомів, облвиконкомів, а також апарату НКВС (Народного комісаріату внутрішніх справ) і НКДБ (Народного комітету державної безпеки) для західних областей УРСР, які разом із частинами ЧА вступали на територію області чи району.

Посаду голови Львівського облвиконкому обійняв Микола Козирев, Ровенсько-го – Павло Васильківський, Волинського – Пилип Решетняк, Станіславського – Пилип Щербак, Тернопільського – Яків Артюшенко, Дрогобицького – Данило Леженко, Чернівецького – Олексій Коліков. Це були люди, віддані системі, налаштовані неухильно впроваджувати «лінію партії» в життя. Будучи вихідцями з найнижчих верств населення, вони в 1920–1930-х роках зробили стрімку кар'єру по партійній чи комсомольській лінії, дослужившись до управлінців середньої та вищої гілок влади. Багато з них керували обласними і районними партійними осередками під час колективізації, а отже, були причетними до винищення співвітчизників штучним Голодомором 1932–1933 рр.

Методи відбору кадрів для роботи в західних областях УРСР не вирізнялися оригінальністю. Більшість відряджуваних їхала за наказом партійного керівництва, але були й такі, що зголошувалися добровільно. За роки війни ЦК КП(б)У скерував у регіон майже 48 тис. подібних кадрів, а загалом творити соціалістичні перетворення у західних областях УРСР зі Сходу України та Росії у повоєнний період прибуло понад 100 тис. управлінців (Чернега, 2010 с. 570; Расевич, 2008). За підрахунками

Г. Стародубець, «упродовж першого півріччя 1944 р. (станом на 1 липня) у шість західноукраїнських областей УРСР було направлено 791 особу для роботи в радянських органах влади. 656 з них, або 83 %, відряджені зі східних областей України. Решта (близько 17 %) – демобілізовані бійці Червоної Армії та партизанських загонів» (Стародубець, 2016, с. 119).

Як наслідок майже всі партійні й управлінські структури обласного, міського та районного рівнів у західних областях виявилися обсадженими приїжджим елементом. На початку 1946 р. із 16 129 наявних номенклатурних посад регіону місцеві висуванці обіймали тільки 2 097 (13 %). У радянських структурах (радах та їхніх виконкомках) цей відсоток був ще меншим, адже відряджених партійних кадрів для всіх посад явно бракувало. Внаслідок політики коренізації, яку влада вимушено оголосила 1945 р., відсоток місцевих серед управлінців регіону постійно зростав, проте й надалі залишався незначним. Зокрема, у Ровенській обл. (тепер – Рівенська) на вересень 1946 р. в апараті управлінських структур обласного рівня уже працювало 16,8 % представників місцевого населення (Корлюк, Павлюк, Жив'юк, 2009, с. 11), а головами міських і районних рад – 13,8 %. У Волинській обл. їхня кількість становила – 10,8 %, Львівській – 12,1 %, Ровенській – 12,6 %, Станіславській – 7,6 % (Лисенко, 2009, с. 9). У Стрийському райвиконкомі Дрогобицької обл. у жовтні 1945 р. був лише один місцевий українець, у Мединицькому – два, а в Калуському (Станіславівщина) – жодного (ГДА СБУ-2, арк. 41–41 зв.).

Кількість партійців у складі номенклатури західних областей була значно вищою, ніж в управлінських структурах УРСР загалом. Так, серед голів облвиконкомів УРСР було лише 11 013 партійців, або 65 % від загального складу, серед їхніх заступників – 33 %, серед секретарів – 20 % (Терлецький, 1968, с. 179), голови обл- і райвиконкомів західних областей були партійними на 100 %, а керівництво облвиконкомів, охопно зі заступниками голів, їхніми секретарями та завідувачами відділів складалося з комуністів на 91,5 % (Балух, 1983, с. 42). Натомість у складі виконкомів сільських і селищних рад партійці становили лише 0,5 %, адже ця управлінська ланка майже повністю складалася із представників місцевого населення, які неохоче вступали до лав КП(б)У. Виняток становили Волинська та Ровенська обл., де на посади голів і членів виконкомів райрад та сільрад масово призначали колишніх учасників партизанських загонів. Відтак голови районних рад у цих областях були партійними на 80,6 %, селищних – 75,3 %, сільрад – 49,5 % (ЦДАВОУ-2, арк. 15).

Здебільша працівники виконкомів в УРСР мали незакінчену середню та початкову освіти, а половина голів виконкомів усіх рівнів були обрані на цю посаду вперше або працювали менше року. Зокрема, голів виконавчих комітетів із терміном роботи на посаді від 3-х і більше років нараховувалося лише 3 014 (17 %) (ЦДАВОУ-2, арк. 15). Не завжди якісний управлінський елемент становили демобілізовані вояки ЧА, яких у повоєнний період масово залучали у владу, враховуючи їхні «заслуги перед Батьківщиною». Так, головами та секретарями виконкомів сільських і селищних рад західних областей у 1944–1945 рр. працювали 800 учасників війни, або 9 % працівників вказаних категорій (Балух, 1983, с. 39).

Офіційно засилля радянських емісарів в управлінських структурах західного регіону пояснювали відсутністю фахівців серед місцевих, хоча самі представники влади неодноразово визнавали, що більшість західних українців, висунутих на керівні пости, цілком справлялися з обов'язками. Насправді ж влада не довіряла місцево-му населенню, яке не приховувало ворожості до більшовицького режиму й активно

підтримувало учасників національно-визвольного руху на чолі з Організацією українських націоналістів (ОУН) і Українською повстанською армією (УПА). До того ж призначення місцевих могло затримати процес радянської регіону, оскільки навіть та частина західних українців, яка підтримувала режим, не завжди погоджувалася з партійними рішеннями.

Унаслідок специфічної кадрової політики влади в західному регіоні сформувалося високоідейне, але не надто фахове й морально невибагливе управлінське середовище, притаманне радянським органам влади загалом, адже призначення на посади за партійною ознакою, нехтуючи освітою та фаховими навичками висуванця, було загальносоюзною тенденцією, що сформувалася у 1930-х роках унаслідок повної узурпації влади комуністами. Користуючись нагодою, очільники обкомів східних українських земель, які за рознарядками ЦК КП(б)У відряджали в регіон не надто компетентних осіб, намагалися в такий спосіб позбутися кадрового баласту в підконтрольних їм відомствах та організаціях.

Чимало прибулих керівників, не виявивши належних навичок управління, були звільнені з посад через фахову непридатність, що спричиняло плінність кадрів. Неподиноками ставали випадки, коли поведінка новоприбулих керівників була настільки кричущо аморальною, що навіть в умовах кадрового голоду їх змушені були звільняти з обійманих посад. Упродовж 1945 р. із цих мотивів усунуто з посад 1 194 особи номенклатури ЦК КП(б)У, що становило 30 % загальної кількості звільнених. Так, у Волинській обл. із посад голів і секретарів виконкомів рад вибула 241 особа, з них 89 (36,9 %) – убиті, 90 (37,3 %) – не впоралися з роботою, 51 (21,2 %) – переведені на іншу роботу, 11 (4,6 %) – відправлені на курси перекваліфікації (Балух, 1983, с. 39–40). Загалом невідповідність обійманим посадам виявили 152 (63 %) управлінців області різних рівнів. У Ровенській обл. упродовж 1945–1946 рр. змінилося 29 голів райвиконкомів, до того ж у деяких районах двічі (Межиріцький і Тучинський) і навіть тричі (Клеванський) (Корольок, Павлюк, Жив'юк, 2009 с. 11). Факт значної плінності кадрів у західноукраїнському регіоні в перші повоєнні роки – один із виразних індикаторів формального підходу до організації там процесу заміщення вакантних керівних посад.

Значна кількість «відряджених» (мовою оригіналу – «командировочних») у кращому випадку – слабо, а в гіршому – зовсім не орієнтувалися у специфіці регіону. Йдеться не лише про мовно-культурний бар'єр, а й про господарську спеціалізацію краю, що визначала виробничу культуру, специфіку роботи з кадрами, взаємостосунки в колективі тощо. Західноукраїнський регіон – традиційно аграрний, що відобразилося у формах господарського укладу та на рівні ментальності населення. Приїжджі спеціалісти з досвідом роботи на великих промислових підприємствах в умовах чіткої управлінської вертикалі не могли привичаїтися до нових обставин, виробити та засвоїти засади управлінської поведінки в умовах села, де кожен селянин – сам собі господар, який не довіряє владі й не хоче з нею контактувати. Ця проблема стала предметом обговорення під час наради секретарів райкомів КП(б)У, що відбулася 2–3 червня 1944 р. у Ровенському обкомі КП(б)У. Під час обговорення основної доповіді завсектором обліку партійних кадрів обкому КП(б)У Кривошея (ім'я не встановлено) звернув увагу присутніх, що «недоліками відділів кадрів райкомів КП(б)У є те, що люди, які приїхали у Ровенську область зі Сходу, привезли певні форми і методи хорошої роботи в умовах шахт, заводів, але коли приходять селянин, він проводить бесіду тими ж формами і методами без врахування рівня знань людей. В результаті у

нього складається гостро протилежна думка і під час бесід товариші часто не розуміють один одного. Бесіди завжди мали негативну ефективність» (ЦДАГОУ-5, арк. 18).

Плинність кадрів у західних областях мала й інші причини, адже чимало відряджених працівників прагнуло потрапити на роботу в західний регіон із меркантильних міркувань. Особливо це стосувалося урядовців, які працювали тут упродовж 1939–1941 рр. Після війни вони поверталися на насиджені місця, розраховуючи знову вигідно влаштуватися. Однак суспільно-політична ситуація під час першого етапу радянізації регіону різко відрізнялася від тої, яку вони застали після війни. Відчувши загрозу своєму життю через діяльність повстанського руху, чимало номенклатурників намагалося вийти з регіону, а частина самовільно залишала місця праці під услякими приводами. Масштабність такого явища була настільки загрозливою, що, наприклад, перший секретар Тернопільського обкому партії Іван Компанець у листопаді 1944 р. змушений був із цього приводу звернутися до Микити Хрущова (Никита Хрущов) зі службовою запискою, у якій зазначав: «За останній місяць почастишали випадки дезертирства відповідальних партійних і радянських працівників, надісланих ЦК КП(б)У для роботи в область. Так, з числа відряджених з парткурсів Запорізької та Вінницької областей відразу дезертирувало 10 людей» (ДАТО-1, арк.148). Окремі посадовці, які прибули в західноукраїнські області за рознарядкою ЦК КП(б)У, самовільно залишали місце роботи й поверталися додому, покликаючись на стан здоров'я, сімейні проблеми або відверто заявляючи про страх бути вбитими. Іноді бажання втекти з охопленого повстанським рухом регіону переважало страх втратити партійний квиток.

Побоювання чиновників мали реальні підстави, адже вбивства партійно-радянського активу в західних областях у 1944–1950 рр. були звичним явищем. Зокрема, у Львівській обл. упродовж 1945 р. убито голову Нестерівської райради, депутата Львівської обласної ради другого скликання Іллю Довганика та депутата Львівської обласної ради першого скликання Климентія Дідуха, а також 218 голів сільрад та їхніх заступників (Коваль, 1973, с. 13). А за час підготовки виборів до Верховної Ради СРСР від листопада 1945 р. і до 10 лютого 1946 р. від рук боївків ОУН загинуло 144 партійні, радянські та господарські керівники. З них 8 працівників партійних органів і 75 – радянських (2 заступники голів райвиконкомів, 2 заступники голів райрад, 2 голови і 3 члени виборчих комісій, 22 голів, 4 заступники і 10 секретарів сільрад) (ЦДАГО-4, арк. 1–16).

Неготовність окремих людей жити і працювати в умовах перманентного збройно-політичного конфлікту та незнайомих суспільно-політичних реалій (постійна загроза життю, побутова необлаштованість, мовний бар'єр тощо) були не єдиною причиною проблем із кадрами. Не можна ігнорувати й такий аспект проблеми, як невілле оперування наявним управлінським ресурсом обкомівських працівників. Часто кадрова ротація не приводила до підвищення якісного рівня чиновників, оскільки було «немало фактів, коли тих, хто себе скомпрометував чи не справився на попередній роботі, висували на інші керівні посади чи на таку саму посаду в іншому місці, де вони знову провалювали роботу» (ДАІФО, арк. 10). Автор однієї з офіційних довідок, аналізуючи кадрову роботу Станіславського обкому КП(б)У в 1944–1945 рр., змушений був визнати, що «у перший період після визволення області від німецьких загарбників обком допустив помилку в тому, що ряд працівників призначалися на керівні пости наспіх, без достатнього вивчення їх ділових і політичних якостей, в результаті чого в радянські, партійні та інші органи проникли кадри невідготовлені і часто такі, які не відповідали своєму призначенню» (ЦДАГОУ-6, арк. 150–151).

Ще однією причиною частоті змінюваності партійно-радянських кадрів був надзвичайно високий рівень морально-психологічного тиску на посадовців вищого керівництва, прямий чи опосередкований «примус їх до насилля» (Стародубець, 2018, с. 229–243), до чого не кожен був готовий. Водночас кожен номенклатурний працівник був фактично позбавлений «зони приватного комфорту», перебуваючи під постійним пресом тотального контролю за своїм особистим життям та професійною діяльністю як «начальства», так і колег. Опосередкованим свідченням масштабів та наслідків такого контролю на кар'єрне просування номенклатурного працівника є те, що його особова справа, «окрім анкетних даних та автобіографії, включала різноманітні персональні характеристики і довідки, які містили оцінку роботи, політичної підготовки і особистих якостей. Сюди ж додавалися листи-доноси, результати перевірок по них різних комісій, рішення партійних органів, прийняті у справах даної особи й інші матеріали» (Стародубець, 2021, с. 51).

Із часом ситуація з кадрами мало змінювалася. На початку 1950-х років у радянському апараті західних областей продовжували переважати партійці та німецькі фахівці. Зокрема, впродовж 1952–1953 рр. радянських працівників (голів і заступників голів облвиконкомів, секретарів, завідувачів відділів облвиконкомів, голів райвиконкомів) нараховувалося 472 особи, з них лише 168 були місцевими (ЦДАВОУ-3, арк. 155–162). Нетипово склалася ситуація хіба у Львівській обл., де голова облвиконкому та його заступник були місцевими, а другий – ще й безпартійним. Ідеться про колишнього члена Комуністичної партії Західної України Петра Козланюка та Семена Стефаніка – сина відомого письменника Василя Стефаніка. У випадку П. Козланюка його призначення цілком вписувалося у кадрову політику більшовиків, які намагалися використати людей із прорадянською орієнтацією, щоби продемонструвати підтримку влади місцевим населенням. А от С. Стефанік опинився у владі винятково завдяки авторитету батька. За інших обставин він неодмінно був би репресований як людина з націоналістичного середовища, колишній працівник банку «Дністер». Однак представники влади вважали за доцільне «залишити його на виду», адже, як зауважив заступник начальника Управління Міністерства внутрішніх справ Львівської обл. полковник Богданов, «та обставина, що його прізвище відоме не тільки тут, а й всюди, де живуть українці, свідчить про те, що ... призначення його на нижчу посаду може бути використане націоналістами за кордоном у їхніх агітаційних цілях» (ГДА СБУ-4, арк. 30–54). Тож С. Стефанік ще довго змушений був виконувати непритаманні йому функції, хоча прагнув займатися наукою і неодноразово просив скерувати його на викладацьку роботу в університет.

Якщо обласна та районна гілки влади переважно склалися із приїжджого елемента, то відновлення складу сільських та селищних рад і їхніх виконкомів у західних областях відбувалося здебільша за рахунок місцевого населення. Посадовці на рівні села були «найбільш представленими вихідцями з місцевого населення і склали лівову частку в загальному переліку представників радянських органів влади у західних областях України» (Стародубець, 2016, с. 128). Це, з одного боку, полегшувало партфункціонерам роботу, які не прагнули безпосередньо спілкуватися з місцевим населенням, менталітету якого часто не розуміли і не сприймали. Із другого – наявність при владі людей, що звикли до реального самоврядування, ставила представників режиму перед новими викликами.

Вагому перешкоду на шляху формування радянських органів влади на селі становила діяльність українських націоналістів, вплив яких у цьому середовищі був найсильнішим. Виконуючи вказівки керівників ОУН і УПА, селяни активно саботували

роботу місцевих органів влади, тому до кінця 1946 р. найнижча виконавча гілка в регіоні, особливо в гірській місцевості або віддалених від райцентрів населених пунктах, існувала лише формально, на папері. У багатьох селах посадовці не могли сформувати склад сільрад через відмову селян співпрацювати з новою владою, а заочно наділені такими повноваженнями особи принципово не виконували своїх обов'язків. Для саботажу діяльності сільрад селяни на зборах зумисне висували на членів сільської адміністрації маргінальний елемент, про що йшлося на нараді обласного партійного активу Дрогобицької обл.: «Іноді обирають голів просто на посміховище. Тов. Кравчук розповідав, якого голову обрали в селі Требовичі Ново-Стрілещанського району. Секретар райкому тов. Філімонов дав йому слово, – всі сміються. Вилазить: шапка десь на дворі, а потім людина, – він ростом у півтора чоловіка. Як його десь побачать, так всі і сміються. Напевно, на глум порадили районним керівникам його обрати. В Меденицькому районі в селі Криниця обрали такого голову, що ні богу свічка, ні чорту кочерга. Він жінці на криво не скаже, кому ж у селі він щось скаже. Хіба таких голів можна обирати? Невже не можна підібрати толкових голів, секретарів...» (ДАЛО-4, арк. 17–18).

Тож твердження радянського дослідника В. Балуха про те, що героїчними зусиллями «радянських емісарів» на 1 січня 1945 р. керівний склад виконкомів рад західних областей УРСР був повністю укомплектований і нараховував понад 25 тис. осіб (Балух, 1983, с. 42), не можна вважати коректним. Згідно з офіційними даними, у березні 1945 р. «в Яблунівському районі Станіславської області з 13 сільрад радянська влада була встановлена тільки в 5. До того часу в районах області не відновлено 33 сільради» (Літопис УПА, с. 405); на травень цього ж року в усьому Богородчанському р-ні Станіславської обл. не було сільрад (ГДА СБУ-3, арк. 300). Така сама ситуація склалася і в інших західних областях. Так, на Волині на початок 1945 р. керівний склад сільрад не працював у 19 селах, на Ровенщині – у 9, Тернопільщині – у 7 (Балух, 1983, с. 40–41). У січні 1946 р. представник Львівського обкому КП(б)У Фурсов доповідав голові обкому Іванові Грушецькому про складну ситуацію, яка склалася з обранням сільської адміністрації у Яворівському р-ні. Чиновник зазначав, що у с. Ляшки немає секретаря сільради, голови земельної комісії, працівника сільпо, тобто «село фактично тривалий час знаходиться без влади. Тільки 4 січня 1946 р. під величезним тиском вдалося обрати голову сільради, але й він швидше за все працювати не буде» (ДАЛО-2, арк. 12 зв.). У Поморянському р-ні Львівської обл. на початку 1946 р. у 13 сільрадах не було жодного працівника (ЦДАВОУ-1, арк. 38), а у Крукеницькому члени сільради не проводили жодної роботи (ЦДАГОУ-2, арк. 19). У Ровенському р-ні Ровенської обл. на листопад 1947 р. у селах Новосілки, Милостів, Плоске, Зарицьк також не було сільрад, а у селах Омеляна, Ладковичі, Макотери і Великий Шпаків сільради не функціювали (ГДА СБУ-1, арк. 258–259). На 1 серпня 1947 р. виконком Ново-Яричівської райради інформував Львівську облраду, що у с. Великі Підліски не було секретаря сільської ради, а в Чорнушовицькій і Кам'янопільській сільрадах лише недавно знайдено людей на посаду голови, багато сільрад не мають своїх приміщень (Вислобоки, Кукезів, Ямпіль, Сухоріччя, Чорнушовичі), інші розташовані у школах та приватних оселях (ДАЛО-3, арк. 1).

Більшість працівників сільрад у західних областях були вперше задіяні в роботі державного апарату, тому не мали жодних адміністративних знань і навичок. Зокрема, вперше виконували свої обов'язки приблизно 80 % голів та секретарів сільських і селищних рад регіону (Балух, 1983, с. 58). Надзвичайно низьким був їхній освітній статус, адже до сільрад призначали переважно найбідніших селян. Так, у Тернопільській обл. на

1945 р. «з 940 голів сільських і селищних Рад лише 1 мав вищу освіту, 31 мали диплом про середню і незакінчену середню освіту, решта (908 чол.) закінчили початкову школу» (Білоус, 2014, с. 10). Через некомпетентність багато членів сільського активу змушені були піти з посади. Зокрема, з 4 547 голів і секретарів сільських рад у Волинській, Дрогобицькій та Ровенській обл. за перше півріччя 1945 р. змінилися 1 062 (23,4 %) (Білоус, 2014, с. 68). А з 810 сільрад Ровенської обл. у 1946 р. залишили роботу 198 голів і 235 секретарів (Королук, Павлюк, Жив'юк, 2009, с. 11). У Тернопільській обл. із 939 голів сільських та селищних рад на 1 січня 1948 р. змінилося 440, із них понад половину (228 осіб) не справилися з роботою, а 50 – допустили зловживання та розтрати (ДАТО-2, арк. 17).

Було б неправильно вважати, що більшовицька влада не дбала про те, щоб радянські лідери всіх керівних ланок відповідали певному фаховому та морально-етичному еталону і не намагалася тримати під контролем їхню поведінку. Адже завдання, які на них покладали, були надзвичайно широкими й вимагали неабияких менеджерських здібностей та умінь. Найпоширенішою формою навчання службовців низових ланок радянської владної конструкції були короточасні курси, семінари, наради й інструктажі. Цю роботу розгорнули практично відразу після звільнення регіону від нацистів. Зокрема, у червні 1944 р. відбувся п'ятиденний семінар голів і секретарів сільрад із 14 районів Тернопільської обл. (Ліщенко, 1979, с. 110). Триденні семінари з радянським низовим активом у серпні 1944 р. «були проведені з ініціативи Заболотівського, Городенківського, Коломийського, Снятинського та Гвоздецького райкомів Станіславської області» (ЦДАГОУ-2, арк. 3). Однак найнефективнішою формою підвищення рівня професійної кваліфікації голів і секретарів сільрад були кількатижневі курси. Враховуючи гостру потребу в радянських працівниках на селі, із грудня 1944 р. спостерігається активізація роботи виконкомів обласних рад з їхньої організації. Так, Волинський обком КП(б)У рішення про організацію навчання голів виконкомів сільських рад прийняв наприкінці листопада 1944 р. На курси відправлено 850 осіб, які мали засвоїти певну програму, розраховану на 100 год. Судячи з її змісту, головне завдання влади полягало не так у тому, щоб ознайомити сільське керівництво з основами ведення діловодства, загальними навичками управління, як використати їх як ретрансляторів політики більшовицької партії (ДАЛО-1, арк. 28). Обласні курси з підготовки голів і секретарів сільрад 1945 р. діяли в усіх обласних центрах. Тільки в Тернопільській обл. їхніми слухачами стали 265 посадовців (ДАТО-4, арк. 31). У Ровенській обл. через мережу обласних постійних курсів було підготовлено 311 голів і секретарів сільрад (ДАТО-3, арк. 59).

Не менш гостро, ніж підготовка номенклатурних працівників найнижчої ланки радянської системи, стояло питання підвищення освітнього й фахового рівня керівників районних, міських та обласних виконкомів рад Західної України. Важливим кроком у вирішенні цієї проблеми стало прийняття Політбюро ЦК КП(б)У 6 лютого 1946 р. рішення про створення в Харкові республіканських тримісячних курсів радянських працівників із підготовки та перепідготовки заступників голів і завідувачів відділів райвиконкомів західних областей України (ЦДАГОУ-3, арк. 28). Упродовж 1945 р. через курсову підготовку планувалося забезпечити навчання 800 посадовців, котрі показали себе на практичній роботі й «довели на ділі відданість радянській владі» (Мотренко, Смолій, 2009, с. 454).

Попри те, що організувати набір курсантів у західноукраїнському регіоні через діяльність українських націоналістів, а у весняно-літній період – невідкладні сільськогосподарські роботи, для місцевої влади було великою проблемою, чиновникам

усе ж вдалося забезпечити необхідний контингент слухачів, що дало змогу якщо не кардинально змінити ситуацію з якісним рівнем радянської номенклатури, то принаймні зробити перші кроки в цьому напрямі. Проте кадрові проблеми переслідували владу і в наступні роки, хоча й у менших масштабах.

Отже, формування радянських представницьких органів влади в західних областях УРСР повоєнного періоду відбувалося за усталеними лекалами більшовицько-радянської управлінської системи сталінського зразка. Її стрижнем була жорстка управлінська вертикаль під контролем комуністичної партії в особі територіальних партійних комітетів (обласних, районних і міських). Визначальним чинником призначення на посаду виступав не так рівень професіоналізму претендента, як його ідейно-політична благонадійність.

Головною опорою більшовицької влади в регіоні були відряджені за рознарядкою ЦК КП(б) партійні функціонери зі східних областей УРСР та інших республік СРСР, що забезпечувало представникам режиму неухильне виконання політики партії на місцях. Місцеві активісти апіорі залишалися, якщо не зовсім поза межами владної єрархічної драбини, то переважно на її нижчих щаблях. Зокрема, вихідці з місцевого населення масово були представлені в сільських радах, проте коло повноважень голів сільрад було настільки обмеженим, що їх лише номінально можна вважати представниками органів державної влади. Засилля «чужинців» у владних кабінетах посилювало в західних українців вороже ставлення до радянської влади, яку місцеві й без того вважали окупаційною. Розгортання політики «коренізації» лише частково вирішило проблему, адже, попри кадровий голод, представники режиму не поспішали наділяти владними повноваженнями місцевий елемент.

Добровільно-примусовий спосіб відбору кадрів і відрядження їх в охоплені полум'ям повстанської боротьби регіон негативно позначався на якісних показниках роботи управлінців. Плинність кадрів середньої та найнижчої ланок управління була спричинена низкою як суб'єктивних (низький освітньо-політичний та моральний рівень чиновників), так і об'єктивних причин (виробнича необхідність у переміщенні кадрів, загибель від рук українських націоналістів). Особливо складним було становище голів сільрад, які часто виступали заручниками непрості ситуації в регіоні, пов'язаної з діяльністю учасників національно-визвольного руху й домінуванням антирадянських настроїв серед місцевого населення.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Балух, В. А. (1983). *Восстановление и укрепление местных Советов на освобожденной территории Западных областей УССР в годы Великой отечественной войны* [дис. ... канд. ист. наук, Черновицкий государственный университет]. Черновцы.

Білоус, Е. (2014). Місце і роль вихідців з місцевого населення в загальній структурі партійно-радянських органів влади західноукраїнських областей 1944–1945 рр. *Гілея: науковий вісник: зб. наук. праць*, 80, 8–12.

Бортніков, В., Пархом'юк, А. (2009). *Нариси історії органів державної влади та місцевого самоврядування на Волині (1944–2009 рр.): монографія*. Луцьк.

ГДА СБУ-1: Галузевий державний архів Служби безпеки України (ГДА СБУ), ф. 13, спр. 376, т. 22, арк. 258–259.

ГДА СБУ-2: ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 38, арк. 41–41 зв.

- ГДА СБУ-3: ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 74, арк. 300.
- ГДА СБУ-4: ГДА СБУ, ф. Р-17, оп. 12, спр. 26, арк. 30–54.
- ДАІФО: Державний архів Івано-Франківської області (Держархів Івано-Франківської обл.), ф. П-1, оп. 1, спр. 387.
- ДАЛО-1: Державний архів Львівської області (Держархів Львівської обл.), ф. П-1, оп. 3, спр. 504, арк. 28.
- ДАЛО-2: Держархів Львівської обл., ф. 3, оп. 1, спр. 466, арк. 12 зв.
- ДАЛО-3: Держархів Львівської обл., ф. Р-221, оп. 2, спр. 2545, арк. 1.
- ДАЛО-4: Держархів Львівської обл., ф. 5001, оп. 7, спр. 20, арк. 17–18.
- ДАТО-1: Державний архів Тернопільської області (Держархів Тернопільської обл.), ф. П-1, оп. 1, спр. 101.
- ДАТО-2: Держархів Тернопільської обл., ф. 1, оп. 1, спр. 944, арк. 17.
- ДАТО-3: Держархів Тернопільської обл., ф. П-400, оп. 3, спр. 58, арк. 59.
- ДАТО-4: Держархів Тернопільської обл., ф. Р-1833, оп. 1, спр. 338, арк. 31.
- Коваль, М. В. (1973). Ради депутатів трудящих Української РСР в роки Великої Вітчизняної війни (1941–1945 рр.). *Український історичний журнал*, 12.
- Королюк, В., Павлюк, С., Жив'юк, А. (відп. ред.). (2009). *Реабілітовані історією. Рівненська область*, 2. Рівне: ВАТ «Рівненська друкарня».
- Лисенко, О. (2009). Вступ. *ОУН та УПА в 1944 р.: новий етап боротьби ОУН і УПА в 1944 році: Документи: у 2-х ч., 1*. Київ.
- Літопис УПА. Нова серія*. (2002). (Т. 4: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС–МВС, МДБ–КДБ. 1943–1959). Київ; Торонто.
- Ліщенко, М. О. (1979). З історії відновлення місцевих Рад народних депутатів трудящих. *Український історичний журнал*, 10.
- Монченко, С. (2003). До питання про створення органів радянської влади в західних областях України у післявоєнні роки. *Соціально-економічна ефективність державного управління: теорія, методологія та практика: матеріали щорічної науково-практичної конференції 23 січня 2003 р.* Львів: ЛРІДУ УАДУ, 2, 418–421.
- Мотренко, Т. В., Смолій, В. А. (2009). *Історія державної служби в Україні: у 5-ти т. (Т. 5: Документи і матеріали. Кн. 1: 1914–1991)*. Київ: Ніка–Центр.
- Петляк, Ф. (1986). *Партийное руководство Советами на Украине в годы Великой Отечественной войны (1941–1945)*. Київ.
- Попп, Р. (2014). Номенклатура Дрогобицької області в перші повоєнні роки (1944–1950). *Дрогобицький краєзнавчий збірник*, 17–18, 349–357.
- Расевич, В. (2008, 14 квітня). *Історія міфу Галичини*. https://zaxid.net/istoriya_mifu_galichini_n1052561
- Стародубець, Г. (2015). Проблема плинності кадрів у системі партійно-радянського управління західних областей України в 1944 – першій половині 1946 рр. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*, 1/44, 174–178.
- Стародубець, Г. (2016). *Місіонери червоної влади (партійно-радянська номенклатура західноукраїнських областей в 1944 – на поч. 1946 рр.)*. Житомир.
- Стародубець, Г. (2018). Примус до насилля партійно-радянської номенклатури західних областей України в 1944–1946 роках. В *Масавья рэпрэсіі ў СССР у гістарычных даследаваннях і калектыўнай памяці: навуковы зборнік*. Мінск, 229–243.

Стародубець, Г. (2021). Повсякденне життя партійно-радянської номенклатури західноукраїнських областей у період пізнього сталінізму (середина 1940-х – початок 1950-х). *Повсякденне життя населення західних земель України у перші повоєнні роки (1944–1953): вибрані питання*. Львів; Торунь: Liha-Pres, 42–74.

Стасюк, О. (2020). Роль місцевих Рад у політичних та економічних трансформаціях західних областей УРСР повоєнного періоду. *Український історичний журнал*, 4.

Терлецький, В. М. (1968). *Ради депутатів трудящих Української РСР в період завершення будівництва соціалізму (1938–1958 рр.)*. Київ: Наукова думка.

ЦДАВОУ-1: Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), ф. 1, оп. 23, спр. 3624, арк. 38.

ЦДАВОУ-2: ЦДАВО України, ф. 1, оп. 30, спр. 589, арк. 15.

ЦДАВОУ-3: ЦДАВО України, ф. 2, оп. 8, спр. 7598, арк. 155–162.

ЦДАГОУ-1: Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України), ф. 1, оп. 16, спр. 31, арк. 19.

ЦДАГОУ-2: ЦДАГО України, ф. 1, оп. 23, спр. 813, арк. 3, 19.

ЦДАГОУ-3: ЦДАГО України, ф. 1, оп. 23, спр. 1549, арк. 28.

ЦДАГОУ-4: ЦДАГО України, ф. 1, оп. 23, спр. 2572, арк. 1–16.

ЦДАГОУ-5: ЦДАГО України, ф. 1, оп. 45, спр. 961, арк. 18.

ЦДАГОУ-6: ЦДАГО України, ф. 1, оп. 46, спр. 1611, арк. 150–151.

Чернега, П. (2010). Відновлення радянської влади на західноукраїнських землях у період визволення їх Червоною армією (1944–1945 рр.). *Воєнна історія Галичини та Закарпаття: матеріали Всеукраїнської наукової військово-історичної конференції (Львів, 15 квітня 2010 р.)*. Київ.

REFERENCES

Balukh, V. A. (1983). *Vosstanovlenye y ukreplenye mestnykh Sovetov na osvobozhdennoi terrytorii Zapadnykh oblastei USSR v hody Velykoi otechestvennoi voyny. DySSERTatsiya na soyskanye uchenoї stepeny kandydata istorycheskikh nauk* [Candidate thesis, Chernovitskii hosudarstvennyi universitet]. Chernovtsy (in Russian).

Bilous, E. (2014). Mistse i rol vykhidtsiv z mistsevoho naseleння v zahalnni strukturі partiino-radianskykh orhaniv vlady zakhidnoukrainskykh oblastei 1944–1945 rr. *Hileia: naukovyi visnyk. zb. nauk. Prats, 80*, 8–12 (in Ukrainian).

Bortnikov, V., & Parkhomiuk, A. (2009). *Narysy istorii orhaniv derzhavnoi vlady ta mistsevoho samovriaduvannia na Volyni (1944–2009 rr.): monohrafiia*. Lutsk (in Ukrainian).

Haluzevyi derzhavnyi arkhiv Sluzhby bezpeky Ukrainy (HDA SBU), f. 13, spr. 376, t. 22, ark. 258–259 (in Ukrainian).

HDA SBU, f. 13, spr. 376, t. 38, ark. 41–41 zv. (in Ukrainian).

HDA SBU, f. 13, spr. 376, t. 74, ark. 300 (in Ukrainian).

HDA SBU, f. R-17, op. 12, spr. 26, ark. 30–54 (in Ukrainian).

Derzhavnyi arkhiv Ivano-Frankivskoi oblasti, f. P-1, op. 1, spr. 387 (in Ukrainian).

Derzhzhavnyi akhiv Lvivskoi oblasti (Derzharkhiv Lvivskoi obl.), f. P-1, op. 3, spr. 504, ark. 28 (in Ukrainian).

Derzharkhiv Lvivskoi obl., f. 3, op. 1, spr. 466, ark. 12 zv (in Ukrainian).

Derzharkhiv Lvivskoi obl., f. R-221, op. 2, spr. 2545 ark. 1 (in Ukrainian).

Derzharkhiv Lvivskoi obl., f. 5001, op. 7, spr. 20, ark. 17–18 (in Ukrainian).

Derzhavnyi arkhiv Ternopil'skoi oblasti (Derzharkhiv Ternopil'skoi obl.), f. P-1, op. 1, spr. 101 (in Ukrainian).

Derzharkhiv Ternopil'skoi obl., f. 1, op. 1, spr. 944, ark. 17 (in Ukrainian).

Derzharkhiv Ternopil'skoi obl., f. P-400, op. 3, spr. 58, ark. 59 (in Ukrainian).

Derzharkhiv Ternopil'skoi obl., f. R-1833, op. 1, spr. 338, ark. 31 (in Ukrainian).

Koval, M. V. (1973). Rady deputativ trudiashchykh Ukrain'skoi RSR v roky Velykoi Vitchyznianoï viiny (1941–1945 rr.) *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 12 (in Ukrainian).

Koroliuk, V., Pavliuk, S., & Zhyviuk, A. (Eds.) (2009). *Reabilitovani istoriieiu. Rivnenska oblast*, 2. Rivne: VAT «Rivnenska drukarnia» (in Ukrainian).

Lysenko, O. (2009). Vstup. *OUN ta UPA v 1944 r.: novyi etap borotby OUN i UPA v 1944 rotsi: Dokumenty: u 2-kh ch., 1*. Kyiv. (in Ukrainian).

Litopys UPA. Nova seriia. (2002). (T. 4: Borotba proty UPA i natsionalistychnoho pidpillia: informatsiini dokumenty TsK KP(b)U, obkomiv partii, NKVS–MVS, MDB–KDB. 1943–1959). Kyiv; Toronto (in Ukrainian).

Lishchenko, M. O. (1979). Z istorii vidnovlennia mistsevykh Rad narodnykh deputativ trudiashchykh. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 10 (in Ukrainian).

Monchenko, S. (2003). Do pytannia pro stvorennia orhaniv radianskoï vlady v zakhidnykh oblastiakh Ukrainy u pisliavoienni roky. *Sotsialno-ekonomichna efektyvnist derzhavnogo upravlinnia: teoriia, metodolohiia ta praktyka: Materialy shchorichnoi naukovo-praktychnoi konferentsii 23 sichnia 2003 r.* Lviv: LRIDU UADU, 2, 418–421 (in Ukrainian).

Motrenko, T. V. Smolii, V. A. (2009). *Istoriia derzhavnoi sluzhby v Ukraini: u 5-ty t.* (T. 5: Dokumenty i materialy. Kn. 1: 1914–1991). Kyiv: Nika–Tsentr (in Ukrainian).

Petliak, F. (1986). *Partynoe rukovodstvo Sovetamy na Ukrayne v hody Velykoi Otechestvennoi voyny (1941–1945)*. Kyiv (in Ukrainian).

Popp, R. (2014). Nomenklatura Drohobyt'skoi oblasti v pershi povoienni roky (1944–1950). *Drohobyt'skyi kraieznavchyi zbirnyk*, 17–18, 349–357 (in Ukrainian).

Rasevych, V. (2008, Kviten 14). *Istoriia mifu Halychyny* https://zaxid.net/istoriya_mifu_galichini_n1052561 (in Ukrainian).

Starodubets, H. (2015). Problema plynnosti kadriv u systemi partiino-radianskoho upravlinnia zakhidnykh oblastei Ukrainy v 1944 – pershii polovyni 1946 rr. *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu*, 1/44, 174–178 (in Ukrainian).

Starodubets, H. (2016). *Misionery chervonoï vlady (partiino-radianska nomenklatura zakhidnoukrainskykh oblastei v 1944-na poch.1946 rr)*. Zhytomyr (in Ukrainian).

Starodubets, H. (2018). Prymus do nasyllia partiino-radianskoï nomenklatury zakhidnykh oblastei Ukrainy v 1944–1946 rokakh. In *Masavyiya represii u SSSR u istorychnykh dasledavanniakh i kalektyvni pamiatsi: navukovy zbornik*. Minsk, 229–243 (in Ukrainian).

Starodubets, H. (2021). partiino-radianskoï nomenklatury zakhidnoukrainskykh oblastei u period piznoho stalinizmu (seredyna 1940-kh – pochatok 1950-kh). *Povsiakdenne zhyttia naseleння zakhidnykh zemel Ukrainy u pershi povoienni roky (1944–1953): vybrani pytannia*. Lviv; Torun: Liha-Pres, 42–74 (in Ukrainian).

Stasiuk, O. (2020). Rol mistsevykh Rad u politychnykh ta ekonomichnykh transformatsiiah zakhidnykh oblastei URSR povoiennoho periodu. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 4 (in Ukrainian).

Terlets'kyi, V. M. (1968). *Rady deputativ trudiashchyykh Ukrainskoi RSR v period zavershennia budivnytstva sotsializmu (1938–1958 pp.)*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).

Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchyykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy (TsDAVO Ukrainy), f. 1, op. 23, spr. 3624 (in Ukrainian).

TsDAVO Ukrainy, f. 1, op. 30, spr. 589, ark. 15 (in Ukrainian).

TsDAVO Ukrainy, f. 2, op. 8, spr. 7598, ark. 155–162 (in Ukrainian).

Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan Ukrainy (TsDAHO Ukrainy), f. 1, op. 16, spr. 31, ark. 19 (in Ukrainian).

TsDAHO Ukrainy, f. 1, op. 23, spr. 813, ark. 3, 19 (in Ukrainian).

TsDAHO Ukrainy, f. 1, op. 23, spr. 1549, ark. 28 (in Ukrainian).

TsDAHO Ukrainy, f. 1, op. 23, spr. 2572, ark. 1–16 (in Ukrainian).

TsDAHO Ukrainy, f. 1, op. 45, spr. 961, ark. 18 (in Ukrainian).

TsDAHO Ukrainy, f. 1, op. 46, spr. 1611, ark. 150–151 (in Ukrainian).

Cherneha, P. (2010). *Vidnovlennia radianskoi vlady na zakhidnoukrainskykh zemliakh u period vyzvolennia yikh Chervonoiu armiieiu (1944–1945 rr.)*. *Voienna istoriia Halychyny ta Zakarpattia: materialy Vseukrainskoi naukovoї viiskovo-istorychnoi konferentsii (Lviv, 15 kvitnia 2010 r.)*. Kyiv (in Ukrainian).

Galyna STARODUBETS

*Doctor of Historical Sciences, Professor
Professor of the Department of the World History*

I. Franko State University of Zhytomyr

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-2005-771X>

e-mail: starodubec@gmail.com

Oleksandra STASYUK

Doctor of Historical Sciences

Senior Research Fellow of the Department of Contemporary history

I. Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies of NAS of Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2957-0432>

e-mail: ol_stasuk@ukr.net

THE SPECIFICS OF THE FORMATION OF THE SOVIET BRANCH OF POWER IN THE WESTERN REGIONS OF THE UKRAINIAN SSR IN THE POSTWAR PERIOD

The process of formation of the Soviet branch of power in the western regions of the Ukrainian SSR in the postwar period is highlighted. It is emphasized that the establishment of Soviet power in the region was modeled on the Stalinist Bolshevik-Soviet administrative system that functioned throughout the USSR. The author identifies the national and local factors that influenced the process of selection and training of personnel (reduction in the number of professional managers, the activities of a powerful national liberation movement led by the OUN and UPA, the lack of continuity of Soviet traditions in the field of party-state governance, anti-regime sentiments of the population and etc.).

The author emphasizes the imported nature of the Bolshevik government in the region, as its representatives were primarily party functionaries from the eastern regions of the Ukrainian SSR. At best, people from the local population were assigned the role of deputy heads of executive committees and heads of departments. The local element was most strongly represented in village councils, as there were not enough seconded emissaries to fill the lowest management positions. In the end, the latter were reluctant to accept these positions because of the threat from the OUN underground. After 1945, as a result of the «indigenization» policy, the authorities began to involve locals more actively in the governance of the region, but the highest administrative positions remained in the hands of newly arrived communists, which negatively affected the perception of Soviet power by the local population.

The author points to the low educational and professional level of the visiting party functionaries, which was a consequence of the regime's specific personnel policy, when the main condition for appointment was not the qualitative characteristics of the applicant, but the presence of a party ticket. The low professional and moral qualities of the newly arrived managers, their ignorance of local conditions and the Ukrainian language, and their unwillingness to work in the context of a permanent armed political conflict did not help officials to fulfill their duties, resulting in an extremely high staff turnover in the region. People from the local population also lacked education and managerial skills, as it was primarily the marginalized who agreed to cooperate with the Soviet authorities. Aware of the problem, the authorities set up a network of training courses for officials at various levels, but personnel problems plagued the authorities in the following years, albeit on a smaller scale.

Keywords: USSR, western region, postwar period, Soviet authorities, personnel policy.

Ольга МАЛЮТА

кандидат історичних наук, доцент

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-1970-7260>

e-mail: maliutaov@gmail.com

КУЛЬТУРНА ДИПЛОМАТІЯ ЯК ЗАСІБ ЗБЕРЕЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ

Визначено представлення культурною дипломатією української культурної спадщини на міжнародній арені з метою зміцнення національної безпеки й української державності. За мету поставлено вивчити вплив культурної дипломатії на процес гарантування суверенітету і територіальної цілісності України. Відповідно до визначених завдань, щоби відтворити контекст епохи, участь культурної дипломатії України в репрезентації держави, її визнанні, підтримці, утвердженні в мирний і воєнний час, опрацьовано та проаналізовано оповідні (нарративні), документальні, масові джерела, матеріали періодичної преси.

Досліджено чинники впливу на культурну дипломатію та середовище її праці за кордоном, практики її діяльності. Звернено увагу на те, що нищення культурної спадщини, нівелювання історичної пам'яті й ознак української державності в Україні російським інтервентом утруднює за кордоном працю культурної дипломатії. Основною платформою для культурної дипломатії у світі визначено ЮНЕСКО. Окреслено міжнародні договори, що охороняють світову культурну, природну, нематеріальну культурну спадщину країн-учасників, що ратифікували Конвенції ЮНЕСКО, вплив цих документів на захист української культурної спадщини.

Вивчено популяризацію культурною дипломатією злочинів проти людяності (на прикладі Голодомору 1932–1933 рр. в Україні), опікування та інспірацію процесу визнання Голодомору всіма країнами світу задля припинення російської інтервенції в Україні, гарантії миру та світової безпеки, територіальної цілісності й незалежності України. Відзначено важливу роль Українського інституту та культурних інститутів інших держав як майданчиків популяризації культурних надбань України.

Зазначено, що задоволення культурних прав, протистояння використанню культурної спадщини як інструмента для фінансування організованої злочинності та тероризму – це наслідки діяльності культурної дипломатії. Проаналізовано заходи культурної дипломатії України, що використовувалися для позиціонування країни у світі, утверджували мир, сприяли діалогу культур, утверджували українську державність. Відзначено, що для України виграти інформаційну війну – це перемогти і зберегти державність. Констатовано, що нагальною залишається необхідність позиціонувати Україну на міжнародній арені засобами культури, сприяти поширенню правдивих інформаційних джерел, створювати нові інформаційні канали, оцифровувати культурну спадщину, архівні джерела та матеріали. Культура в контексті війни мовою української дипломатії означає боротьбу за збереження культурної спадщини, утвердження ідентичності, гарантування української державності. Відзначено можливість

у майбутньому перетворити культурну дипломатію на майданчик гарантування миру, безпеки, державності, економічного зростання України.

Ключові слова: ідентичність, культурна дипломатія, культурна спадщина, українська державність.

Культурна спадщина є первинним пластом самоідентифікації української нації у двотисячолітній тяглоті її історії, культури, державності. Культурна дипломатія на світовому рівні репрезентує культурну спадщину народу й утверджує державність. Теоретичне підґрунтя культурної дипломатії дослідили та обґрунтували: Девід Кларк (David Clarke) (Clarke, 2020), Джозеф Най (Joseph S. Nye) (Nye, 2004), Синтія Шнейдер (Cynthia P. Schneider) (Schneider, 2003), теоретичні основи забезпечення державності – Томас Грант (Thomas D. Grant) (Grant, 1999), Кристофер Клапхам (Christopher Clapham) (Clapham, 1998). В українській історіографії теоретичним проблемам культурної дипломатії свої дослідження присвятили Наталя Сербіна та Олена Кучмій (Сербіна, Кучмій, 2011, с. 122–131), Оксана Розумна (Розумна), становленню культурної дипломатії доби Директорії – Дмитро Веденєєв (Веденєєв, 2019, с. 18–22), окремим аспектам культурної дипломатії Західноукраїнської народної республіки (ЗУНР) – Іван Монолатій (Монолатій, 2019, 7–29), місію капели Олександра Кошиця як напрям культурної дипломатії Директорії вичерпно у спеціальному науковому дослідженні вивчила Тіна Пересунько (Пересунько, 2019). Впливу та значенню культурної дипломатії у становленні української державності не присвячено жодного спеціального наукового дослідження.

Мета статті – дослідити вплив культурної дипломатії на процес гарантування суверенітету та територіальної цілісності України.

Культурна дипломатія, названа так 1980 р. професором Гарвардського університету Д. Наєм, передбачала міжнародні культурні відносини, провадити закордонну культурну політику з обміну ідеями, інформацією, мистецтвом, іншими формами культури, просувати з метою здобуття міжнародного престижу культурні надбання за кордоном. США наприкінці 1950-х років утвердили цей термін у політиці. Особливість їхньої культурної дипломатії – чітко визначена пріоритетність ідентичності (Clarke, 2020). Культурна дипломатія для США стала не просто терміном – це була цілеспрямовано фінансована діяльність зі створення позитивного образу держави. У роки холодної війни Інформаційне агентство США доклало зусиль, щоби сформувати думку світової громадськості про сумісність американської культури і культури європейських націй, спрямувати внутрішню та міжнародну політику країни на служіння загальній справі із виправдання надій усього людства на свободу, прогрес, мир, збереження історичної пам'яті американської нації. Закордонні культурні виставки, спонсоровані фондами уряду у співпраці із приватним сектором, упродовж 1955–1975 рр. завойовували серця людей по світу історією Америки. Для США завжди був важливим дух батьків-засновників, тому в культурній дипломатії поєднували ідентичність, технології, споживацтво, національний брендинг, дизайн (Gienow-Hecht). ЮНЕСКО та Європейська рада у 1960–1970-х роках визнали культуру складовою міжнародної політики.

Заслужений професор Джорджтаунського університету, посол США в Нідерландах (1998–2001) С. Шнейдер відзначила потужний вплив культурної дипломатії на розпад Радянського Союзу, зростання її вагомості над традиційною дипломатією

і воєнною силою (Schneider, 2006). Оцінюючи зазначене крізь призму культурного розвитку України, зауважу, що культурна дипломатія України у світі була впливовою: державу та її надбання, крім спеціально уповноважених осіб та інституцій, завжди популяризувала українська діаспора (чисельність 18–20 млн осіб) (Yevtukh, 2018, с. 46).

Культурна українська дипломатія впродовж останнього століття стикалася з потребою поборювати сформовану у світової громадськості окупаційними режимами думку про Україну. Чимало перекладених іноземними мовами українських історичних назв, термінів, які за принципом континуїтету держави, природно сприймаються українцями, незрозумілі іноземцям без належних пояснень і популяризації історії України. Особливо незрозумілі російські запозичення та трансформація назв держави, подібність перекладу (до прикладу, Rus часто необізнані іноземці ототожнюють із russia), присвоєння українських історичних постатей, фактів, напрацювання спільного минулого, політики історичної пам'яті чи, себто, під російським впливом політики забуття власної української історії, бо в манкуртів зникає потреба у власній державі. Імперська, радянська, російська дипломатія пропагандою сформувала, а її адепти продовжують нав'язувати й утверджувати свою думку про Україну, створювати прийнятний для них, але неприпустимий для нас, образ нашої держави. Така політика – частина інформаційної війни в Україні. Століття тому голова надзвичайної дипломатичної місії УНР (Української Народної Республіки) в Данії Дмитро Левицький у квітні 1919 р. обґрунтував перед Директорією УНР потребу видати данською мовою брошуру про Україну тим, що росіяни в Данії впродовж трьох місяців видрукували данською та англійською три книжечки зі спотвореними історичними фактами під назвою «Україна» (Кутаїсова, Певного, Відважного), де зобразили український рух як анархічно-більшовицький (ЦДАВОУ, арк. 10). Російська пропаганда через пасивність комунікації української дипломатії, брак громадсько-культурних сил і ресурсів, створила вигідний їй образ України. Відсутність інтенсивної політичної комунікації зі сторони України, її культурно-громадської спільноти несприятливо вплинули на імідж держави у світі. Водночас створені кліше постійно підживлюються у свідомості пересічних жителів багатьох країн. Міжнародна спільнота неоднорідна, і як наслідок такої політики не всі розуміють, що зараз відбувається в Україні. Світ для боротьби з російською дезінформацією створює засоби політичної комунікації. Культурна дипломатія нашої держави досі виступає поборником сформованої у світової громадськості чужоземними недержавними акторами думки про Україну.

Найбагатші економіки світу цілеспрямовано, підтримуючи національну державність, достатньо фінансують розвиток гуманітарних галузей. Культурна дипломатія може зміцнити національну безпеку, представити переваги держави світові через масштабну репрезентацію культурної спадщини, історичних надбань, національних цінностей, ідентичності народу, взаємодіяти або протидіяти комунікативним заходам і дезінформації. Динамічне проникнення культурної спадщини однієї країни в культурне середовище іншої – приклад культурної взаємодії, під час якої відбувається інтеграція у світовий простір, взаємосприйняття різними культурами подібних для спілкування цінностей.

У багатьох країнах світу, до яких належить і Україна, з часу відновлення незалежності працювала зовнішньополітична стратегія «культура–мир», основа якої – це міжкультурний діалог. До прикладу, українська громада у США 1991 р. була настільки впливовою (нараховувала 600 тис. американців українського походження)

(Татомир, 1991, с. 2), що вимагала на маніфестаціях визнання незалежності України. Так, 8 вересня 1991 р. Президента США Джорджа Буша (George Bush) визнати незалежність України переконували українці Міннесоти (Станиславів, 1991, с. 2). 22 вересня 1991 р. у Сполучених Штатах Америки вимагали визнати українську незалежність учасники українських маніфестацій у Вашингтоні, Лос-Анджелесі, Чикаго (Чикаго, 1991).

Культурна дипломатія охопила широкий спектр практик: підтримку миру та безпеки через захист і популяризацію культурної спадщини, створення альянсів, стимулювання економічного розвитку (Cutting Edge, 2022), досягнення порозуміння між культурами. Майданчиками культурної дипломатії стали музеї (Cutting Edge, 2022). В Україні є такі, що привертають увагу всієї світової спільноти задля запобігання злочинам проти людяності: Національний музей Голодомору-геноциду (м. Київ), Національний меморіальний комплекс Героїв Небесної сотні – музей Революції Гідності (м. Київ), Музей спротиву Голодомору (м. Дніпро), Меморіальний музей тоталітарних режимів «Територія терору» (м. Львів). За інформативністю вони не поступаються Канадському музею прав людини (м. Вінніпег), Музею збройного конфлікту «The Casa de la Memoria» (Колумбія). Щобільше, з метою збереження історичної пам'яті (кожен четвертий вінніпегець за походженням українець) у Канадському музеї прав людини представлено постійну експозицію про Голодомор 1932–1933 рр. в Україні. На його відкриття у 2014 р. з України до Вінніпега привезли дві скульптури дівчинки з колосками – копії пам'ятника жертвам Голодомору в Києві. Передувала цьому процедура визнання Канадою 2003 р. Голодомору 1932–1933 рр. актом геноциду українського народу. Колосальну працю і всі підстави для такого рішення проробив Українсько-канадський документальний дослідний центр у Торонто, що з 1982 р. збирав матеріали, завірені свідчення людей, які пережили Голодомор. Під впливом української громади Канади за підтримки Конгресу українців Канади й Українсько-канадської асоціації громадянських свобод, об'єднуючись довкола пошуку документів, прийнято законопроект депутата-канадійця українського походження Джеймса Безана (James Bezan): Голодомор 1932–1933-х років в Україні визнано геноцидом, у провінції Онтаріо ухвалено Закон про встановлення в Канаді Дня пам'яті Голодомору в Україні (Норберт). Канада була третьою країною світу, котра визнала Голодомор злочином геноциду українського народу, стала на шлях боротьби зі злочинами проти людяності. Канадський депутат Джеймс Безан після п'яти каденцій депутатства – тіньовий міністр оборони Канади – через свою прямолінійність у питаннях українського суверенітету, демократії, прав людини у 2014 р. потрапив до російського санкційного списку.

Загалом міжнародне визнання Голодомору 1932–1933-х років в Україні активізувалося після ухвалення 58-ю сесією Генеральної асамблеї Організації Об'єднаних Націй (ООН) 7 листопада 2003 р. спільної заяви делегацій держав-членів, прийнятті Верховною Радою України 28 листопада 2006 р. Закону «Про Голодомор 1932–1933 рр. в Україні», визнанні Голодомору геноцидом українського народу. На липень 2023 р. процедуру офіційного визнання здійснили 32 країни світу та Європейський парламент (15 грудня 2022 р.). Одна з останніх – 26 липня 2023 р. – Італія. Важливо, що 17 держав світу та Європейський Союз (ЄС) за останні півтора року інтервенції Росії в Україну, визнаючи Голодомор 1932–1933 рр. в Україні злочином проти людяності, протистоять здійсненню нового геноциду українського народу. Привертаючи увагу до подій війни в Україні, Національний музей Голодомору-геноциду систематично знайомить світову громадськість із наслідками геноцидів. Виставка

«Нас вбивали, бо ми – українці», що останніх 5 років їздить світом, 2020 р. була представлена в Нью-Йорку та місії України в ЄС у Брюсселі, 2022 р. – в німецькому Ессені. Виставку «Голодомор: нищення ідентичності» демонстрували в «Українському центрі» Вільнюса (листопад 2022 р.), «Голодомор і повторний геноцид» – у музеї «Королівські Лазенки» Варшави (листопад 2022 р.), «Незасуджений геноцид українців повторюється» (грудень 2022 р.) – у парламенті Румунії, Анкарі, Вільнюсі, Дубліні, Люксембурзі, Тирані, Х'юстоні (Виставки).

Відповідністю критеріям міжнародної правосуб'єктності держави, прийнятим 26 грудня 1933 р. на VII Міжнародній конференції американських держав у конвенції Монтевідео, є наявність постійного населення, визначеної території, уряду, здатності вступати в міжнародні відносини (Montevideo). Інтервенція Росії в Україну, з огляду на зазначене, прагне усунути відповідність цим критеріям, позбавити український народ ознак державності: окупацією частини українських територій порушено територіальну цілісність і державний суверенітет, спричинено вимушене переміщення населення. За даними Агентства ООН у справах біженців, на лютий 2023 р. у Європі зафіксовано понад 8 млн біженців з України, понад 5 млн – переміщені особи всередині України, близько 18 млн мешканців потребують невідкладної гуманітарної допомоги (Ukraine emergency). Війна в Україні посилила міграційну кризу та переселенські рухи до Європи, сприяла утворенню острівців культури у вигляді звичних поселень українського народу в інших країнах світу. Українська народна архітектура у зразках житла та господарських будівлях просто неба експонується в музеях-скансенах Канади (Kalyna Country Ecomuseum, провінція Альберта Ukrainian Cultural Heritage Village, біля Едмонтона), США (парк «Україна», штат Каліфорнія), Польщі (60 українських скансенів, найбільші в Сяноку, Новому Санчі), Словаччини (Пряшівщина, Свидник), Чехії (Рожнів-під-Радхоштем) (Лелик, 2020, с. 8–9). Збереженням національної ідентичності у США опікуються Український музей у Нью-Йорку (має найбільшу етнографічну колекцію українського народного одягу, найбільшу в діаспорі образотворчу колекцію творів визначного українського художника Василя Кричевського та Никифора з Криниці), Український національний музей у Чикаго (Біловус), Український національний музей у Філадельфії. Музей української культури «Україна» як перший в Італії за підтримки Італійсько-української асоціації 5 грудня 2021 р. відкрили в м. Болонья. Музей експонує картини, етнічний український одяг, відтворює побут української хати XIX ст. (в Італії). Українські музеї у 15 країнах світу беруть українську культурну спадщину і плекають культурну історичну пам'ять.

У міжнародних відносинах останніх кількох десятиліть міжкультурна співпраця прирівнюється до здобутків цифрової революції: оздоровлює міжнародні відносини, долає розбіжності, зміцнює крихкі суспільства. Культура під впливом наявності значної культурної спадщини Європи стала інструментом зовнішньої політики ЄС (Joint communication). Договір про функціонування ЄС передбачив сприяти представленню різноманітності культур Європи в міжнародних відносинах. ЄС і всі його держави-члени є учасниками основного документа для ЄС в галузі культури в зовнішніх відносинах – Конвенції ЮНЕСКО про розмаїття форм культурного самовираження 2005 р. Одна із трьох головних цілей європейського порядку денного для культури з 2007 р., відновленого 2018 р., – просування культури як життєво важливого елемента міжнародних відносин ЄС. Міжнародні культурні відносини у 2019–2022 рр. були одним із шести пріоритетів розвитку ЄС (Joint communication).

Верховний представник ЄС із питань закордонних справ і політики безпеки Жозеп Боррель Фонтельєс (Josep Borrell Fontelles) 2019 р. сприяв перегляду призначення культурної дипломатії ЄС – партнерами ведення міжкультурного діалогу стали міста, місцеві органи влади. У зовнішній політиці ЄС культурна дипломатія стала новою сферою разом з усталеними інструментами безпеки й оборони (Abdullah). Культурній дипломатії відведено визначальну роль у стратегії ЄС щодо міжнародних культурних відносин, що мають сприяти міжнародному миру та стабільності. ЄС у тісній співпраці з ЮНЕСКО зберігає світову культурну спадщину і через культурну дипломатію просуває культури держав-членів (Joint communication). 21 червня 2021 р. Рада із закордонних справ ввела культурну спадщину до інструментів зовнішньої політики ЄС, забезпечила нову політичну основу культурної спадщини для миру, дійшла висновків щодо стратегічного підходу ЄС до культурної спадщини під час конфліктів і криз. У світових конфліктах культурна спадщина стала мішенню для воюючих сторін.

Інтегрований підхід ЄС до миру та безпеки поєднує два виміри: безпековий і культурний. ЄС визнає культурну спадщину як вектор миру, примирення, взаєморозуміння, міжкультурного діалогу та сталого розвитку, інтегрує захист культурної спадщини у відповідні виміри інструментарію ЄС для вирішення конфліктів і криз, сфери зовнішньої діяльності ЄС, у фінансові інструменти, охопню створений Інструмент сусідства, розвитку та міжнародного співробітництва (NDICI) – «Глобальна Європа» (Building peace).

Дорадчий орган ЄС – ЄЕСК (Європейський економічний і соціальний комітет) – у жовтні 2022 р. через повернення війни на Європейський континент закликав створити багаторічний стратегічний план дій щодо культурної дипломатії. Культура стала інструментом зовнішньої політики ЄС від часу ухвалення 2007 р. європейського порядку денного для культури у світі, що глобалізується. Їй відвели значну роль у зовнішній політиці ЄС, завбачили ймовірним активом внутрішнього розвитку Європи та зовнішнього іміджу ЄС. Підтверджували правильність такої політики в момент зростання кількості вимушено переміщених осіб до країн Європи через війну в Україні, захист, реставрацію, реконструкцію спадщини у постраждалих від стихійних лих, криз і конфліктів районах. ЄС вважає культурну спадщину політично чутливим, потужним, додатковим дипломатичним компонентом підходу ЄС до міжнародної безпеки та сталого розвитку. Головний пріоритет діяльності ЄС – охорона, реставрація, реконструкція спадщини в постраждалих від стихійних лих, криз, конфліктів районах (до прикладу, Україні, Афганістані, Косово, Лівії). ЄЕСК зацікавлений у посиленні боротьби з незаконним обігом культурних цінностей, вважає культуру інклюзивною формою капіталу, інструментом діалогу, передбачає активні дії із захисту та відбудови спадщини (Cultural diplomacy as a key vector).

Платформою для культурної дипломатії стала Генеральна конференція ЮНЕСКО. Культурними дипломатами – дослідники, мистці, волонтери. ЮНЕСКО 16 листопада 1972 р. прийняла Конвенцію про охорону всесвітньої культурної та природної спадщини (4 жовтня 1988 р. її ратифікувала Україна), 17 жовтня 2003 р. – Конвенцію про охорону нематеріальної культурної спадщини (6 березня 2008 р. її ратифікувала Україна). Кожна держава-сторона конвенцій зобов'язувалася не вдаватися до будь-яких навмисних дій, що прямо чи опосередковано могли шкодити культурній і природній, нематеріальній спадщині людства. Міжнародна охорона всесвітньої куль-

турної і природної спадщини передбачає створення системи міжнародної співпраці, допомоги в зусиллях, спрямованих на її збереження й виявлення.

Список всесвітньої спадщини ЮНЕСКО на 2022 р. містить 1 157 пам'яток (167 країн світу; 43 транскордонні): 897 пам'яток культури, 218 – природи, 39 – змішаних (спільні витвори природи та людини). У списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО від України представлено 12 об'єктів: 8 культурних, 1 природний, 3 транскордонні. Лише стародавнє місто Херсонес та його хора (на території сучасного Севастополя) перебувають на окупованій території. Попередній список всесвітньої спадщини (Tentative List) на 2022 р. містив 17 об'єктів з України, з них значна частина перебувала, а деякі й досі перебувають, на окупованих територіях (Бахчисарайський палац кримських ханів, історичне середовище столиці кримських ханів у Бахчисарай, археологічне місце «Кам'яна могила», культурний ландшафт «печерних міст» Кримської Готії). Археологічний заповідник «Кам'яна могила» російська окупаційна влада передала під управління одного з музеїв Севастополя. На 2022 р. жодна пам'ятка з України не була внесена до Списку всесвітньої спадщини, що перебуває під загрозою. Доданий до попереднього списку культурної спадщини історичний центр Чернігова IX–XIII ст. зазнав руйнувань у процесі російської окупації. Через загрози, пов'язані з інтервенцією Росії в Україну, 2022 р. значно активізувалася міжнародна співпраця (зокрема з Італією) щодо пришвидшеного занесення до Списку всесвітньої спадщини історичного центру портового міста Одеси (Список). 25 січня 2023 р. 18-та позачергова сесія Комітету Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО внесла історичний центр міста-порту Одеси до Списку Всесвітньої спадщини під загрозою (Історичний центр).

Репрезентативний список нематеріальної культурної спадщини людства містить такі елементи української культури: петриківський декоративний живопис як феномен української орнаментальної народної творчості (2013), традиція косівської мальованої кераміки (2019), кримськотатарський орнамент «Орьнек» і знання про нього (2021). До Списку нематеріальної культурної спадщини, що потребує термінової охорони, належать: козацькі пісні Дніпропетровщини (2016), культура приготування українського борщу (2022). Національний перелік елементів нематеріальної культурної спадщини України, представлений ще 56-ма позиціями (Національний перелік). Українська скарбниця культурної та духовної спадщини надзвичайно багата і це далеко не всі об'єкти, охорону яких потрібно здійснювати законодавчо. Цінність спадщини полягає у формуванні колективної пам'яті українського народу. Особливо небезпечний для українських надбань вплив воєнних дій.

Гаазька конвенція 1954 р. про захист культурних цінностей засвідчила, що пошкодження культурних цінностей, які належать будь-якому народу, – нанесення шкоди культурній спадщині всього людства, оскільки кожен народ робить власний внесок у культуру світу (Convention), руйнування культурних пам'яток – це воєнний злочин. На 25 лютого 2023 р. в Україні збитків зазнали 1 322 об'єкти культурної інфраструктури (без урахування пам'яток культурної спадщини), майже третина – зруйновані (505 об'єктів). Найбільших втрат завдано культурній інфраструктурі Донецької, Харківської, Київської, Херсонської, Миколаївської, Луганської обл. Постраждали клубні заклади (623), бібліотеки (508), музеї і галереї (69), театри та філармонії (22), заклади мистецької освіти (100). Чимало об'єктів культурної спадщини України перебуває в окупації (Через російську агресію).

Російські загарбники вивезли частину музейних колекцій з окупованих українських територій. Захисту потребують евакуйовані об'єкти (В Україні). Харківщи-

на стала одним із найпотерпіліших у сфері культури регіоном (Харківщина). Представників міжнародних організацій не допускали до тимчасово окупованих областей України. У Северодонецьку зруйнували театр, у Лисичанську розстріляли бельгійську спадщину (Російські загарбники). Знищені музей із роботами Марії Приймаченко в с. Іванкові на Київщині (14 полотен художниці вдалося врятувати), Музей українських старожитностей у Чернігові, будівля Краєзнавчого музею в Охтирці тощо (Андреева, 2022). Злочини російських окупантів проти української культурної спадщини було зафіксовано у 15 регіонах України. Найбільше пошкоджень виявлено в Харківській і Донецькій обл. (Скільки українських пам'яток). Зруйновано 23 пам'ятки національного значення, 105 пам'яток місцевого значення, 108 об'єктів цінної історичної забудови, 7 виявлених щойно об'єктів культурної спадщини, повністю знищені 14 об'єктів на Донеччині, Київщині, Сумщині та Чернігівщині (З'явився перелік). Державний музейний фонд України нараховує 12 млн об'єктів, які перебувають у понад 2 500 музеїв України (Григоренко). Значна кількість музейних колекцій окупованих областей постраждала або вивезена.

Апеляційний суд Амстердама підтвердив рішення суду першої інстанції від 14 грудня 2016 р. щодо повернення в Україну понад 500 експонатів чотирьох музеїв Криму, що були у 2013–2014 рр. представлені на виставці спочатку в Бонні, потім – в Археологічному музеї Алларда Пірсона (при Амстердамському університеті) (Кот, 2021). У лютому 2022 р. Крим став звалищем для об'єктів культурної спадщини, музейних цінностей, звезених російськими загарбниками з окупованих територій. Через відсутність в Україні реєстрів музейних експонатів після захоплення окупантами музейних колекцій та документації на них Українська держава втратила інформацію про вивезене. Частина культурної спадщини окупованих територій знищили (Вкрадене з України, 2022). Для порятунку збереженого з 1 березня 2022 р. працює ініціатива «Збережемо українську культурну спадщину онлайн» (Saving Ukrainian Cultural Heritage Online), що зберігає дані, архівує сайти українських культурних організацій, музеїв, фондів, бібліотек. Співорганізаторами ініціативи виступили Стенфордський університет, Університет Тафтса, Австрійський центр цифрових гуманітарних наук та культурної спадщини в особах Квіна Домбровські, Анни Кіяс, Себастьяна Майсторевича. 1 000 волонтерів архівувала понад 1 500 сайтів українських музеїв і бібліотек, цифрових експонатів, рукописів, публікацій. Значну кількість об'єктів української культурної спадщини передано після російського вторгнення до інтернет-архіву Wayback Machine (цифровий архів Всесвітньої павутини, Сан-Франциско, Каліфорнія), здійснено веб-архівування матеріалів. Гарвардський український науково-дослідний інститут та Університет Альберти надали своє хмарне сховище для українських документів (Для збереження).

Країни Люблінського трикутника підтримали Україну у протидії збройній агресії Росії, активізували співпрацю у відновленні територіальної цілісності та суверенітету України в її міжнародно визнаних кордонах (Богданюк, 2022), працюють над цифровізацією українських об'єктів матеріальної та нерухокої культурної спадщини, створенням цифрової платформи для їхнього збереження, охорони, розвитку та популяризації (Орлова, 2022). Нідерланди на підтримку України в 2023 р. виділили 2,5 млрд євро, з них 94 млн призначені на нелетальну підтримку Збройних сил України, боротьбу з безкарністю, збереженням культурної спадщини, 5 млн передбачили витратити на захист і збереження культури, що визначає ідентичність України

(Україна, 2023). Громадськість 30 країн світу у лютому 2023 р. провела акції та мітинги на підтримку України (Бойко, 2023).

Український культурний фонд на 2022 р. отримав заплановане фінансування – близько 20 млн дол. США, Український інститут книги – приблизно 10 млн (секвестровані майже на 90 %), на 2023 р. за програмою «Креативна Європа» Україні виділили 5 млн євро (Григоренко). Втрата історичних пам'яток і культурних цінностей України становить загрозу знищенню національної історичної пам'яті, нації, держави, тому роль культурної дипломатії у збереженні та гарантуванні миру й безпеки неоціненна.

Українська культура є і розвивається під час війни, є скарбницею духовності нації. Очевидно, нація у воєнні та повоєнні роки вирішує засобами культури одне з найважливіших завдань – самозбереження нації і держави. Дослідники, мистці виробляють та репрезентують продукт, що допомагає підносити націю на дусі, сприяти розвитку патріотизму, формувати життєствердні гуманістичні цінності, цементувати й утверджувати українську державність. Українська культура в часі війни зберігає пласт історичної пам'яті. Культурна дипломатія покликана у процесі міжкультурного діалогу, заявляючи засобами культури у світі, гарантувати державність.

Культурною дипломатією, крім учених, мистців, волонтерів, організовано від імені України з 2015 р. займається спеціально створений Український інститут. Прототипи таких практично століття функціонують як громадські організації, що підпорядковуються або взаємодіють із Міністерством закордонних справ в європейських країнах (Клименко) (як приклад, Британська рада, інститут Гете, Данський інститут, Польський інститут, Французький інститут). Останнім часом ці культурні інституції зосередилися на пропагуванні сучасної культури.

Міністр культури Швеції Аліс Ба Кунке (Alice Bah Kuhnke) навесні 2015 р. відкрила північний фестиваль українського кіно, перший у Скандинавії (Кльонова). Зібрані кошти передали потерпілим на Схід України. У листопаді 2016 р. провели другий, у листопаді 2017 р. – третій, у листопаді 2019 р. – уже п'ятий скандинавський фестиваль українського кіно. Організатором заходів був Український інститут у Швеції (У Швеції), перша українська культурна ініціатива у світі отримала підтримку EUNIC (European Union National Institutes for Culture), увійшла в Європейську спілку національних культурних інститутів у Стокгольмі на засадах наглядового членства, що надає право представляти українську культуру разом із провідними культурними інститутами всіх європейських країн (Костюченко).

Польський інститут у Стокгольмі у співпраці з Українським інститутом у Швеції та Посольством України з 14 березня по 4 квітня 2023р. представили спільний проєкт – шведську версію виставки «Мамо, я не хочу війни!» (польсько-український архівний проєкт, який створив Архів нових актів, Варшава) й український проєкт «Мамо, я бачу війну» (Варшавський університет, Київський національний університет ім. Т. Шевченка) (Utomhusutställningen, 2023).

Культурно-інформаційний центр Посольства України у Франції у 2021–2022 рр. із метою привернення уваги французької аудиторії до подій російської війни в Україні та спростування російської дезінформації у межах ініціативи «Українська весна» (виставка українських фотографів «Незламні», виставка колективу Etchingroom1 «Точка відліку», близько 20 культурних подій щодо війни Росії в Україні), сприяв розвитку співпраці між українськими та французькими мистцями, підтримці українських

культурних діячів. Упродовж чотирьох місяців провели заходи на підтримку України: виставку «Ірпінь: зруйнований, але незламний» в Інституті Гете у Парижі, виставку «Портрети спротиву» на фасаді Дому журналістів і паркані мерії у Парижі, благодійні заходи та концерти в театрах Франції; благодійні аукціони на підтримку України у Чеському культурному центрі в Парижі, україноцентричні конференції у школі мистецтв Лувру, центрі Жоржа Помпіду, Національному інституті історії мистецтв. Виставка «Вічна Україна» за підтримки ЮНЕСКО привертала увагу до національної культурної спадщини України в Пале Рояль у Парижі (Культурно-гуманітарне співробітництво).

Велика Британія надала підтримку Україні в організації пісенного конкурсу Євробачення–2023. Заплановано проведення знакових для України подій: Лондонського книжкового ярмарку (18–20 квітня 2023 р.), Ukraine Recovery Conference–2023 (21–22 червня 2023 р.), London Fashion Week (15–19 вересня 2023 р.), Міжнародної конференції з питань відновлення України тощо (МКІП).

Міжнародна спільнота дійшла до думки: політична комунікація надбань культури із приводу утвердження культурних ідентичностей – спосіб гарантування безпеки у світі. Цілеспрямована комунікація з культурних питань втілюється методами культурної дипломатії і запобігає здійсненню пропаганди державними та недержавними акторами на міжнародній арені, є профілактикою дезінформації. Політична комунікація – засіб впливу на громадськість у повоєнному світі постправди. Підтвердження зазначеного – приклад збереження культурних артефактів, цінностей, загалом культурної спадщини задля збереження нації, гарантування й утвердження державності. Важливим і неоцінним внеском у підтримку української державності та миру у світі є налагодження продуктивної інформаційної діяльності за кордоном, трансляція правдивих новин з України та гідна репрезентація України у світі через надійні джерела інформування і телекомунікації, оскільки в більшості країн відсутні правдиві новини про Україну – ця ніша з боку держави не заповнена.

Міжнародна спільнота захищає культурні права через збереження культурної спадщини, протистоїть використанню її як інструменту для фінансування організованої злочинності та тероризму. Світ пізнає себе, кожну країну і націю як особливу через національну ідентичність, що виявляється в її духовних надбаннях, культурній спадщині, історичних зв'язках, зберігається в історичній спадщині. Один із механізмів того, як зміцнити державну безпеку мирним шляхом, – збереження історії, ідентичності, історичних пам'яток.

Програми культурної дипломатії тепер стосуються соціальної згуртованості, расизму, нерівності, дискримінації меншин і мігрантів, культурного виміру міжрелігійних проблем, вирішення постконфліктних ситуацій. Поєднання країн мостами культури стало способом налагодження міжкультурних та міждержавних взаємин, спільних систем знань, традицій.

Виграти інформаційну війну означає для України перемогти. Найкращий наслідок політичної комунікації – засвідчення й утвердження української ідентичності у світі. Нагальною залишається необхідність позиціонувати Україну на міжнародній арені засобами культури. Культура в контексті війни мовою української дипломатії означає боротьбу за збереження культурної спадщини, утвердження ідентичності, гарантування української державності. У майбутньому культурна дипломатія стане майданчиком гарантування миру, безпеки, державності, економічного зростання України.

Перспективами подальших наукових досліджень є вивчення проблеми запобігання втраті культурних цінностей, артефактів українського народу для збереження історичної пам'яті.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Андреєва, В. (2022). *Музеї, палаци та церкви: Мінкульт оприлюднив список зруйнованих окупантами об'єктів*. <https://life.pravda.com.ua/culture/2022/03/16/247844/>

Біловус, Л. *Діяльність інституцій пам'яті українців США у напрямі збереження національної ідентичності (на основі аналізу діаспорної періодики)*. <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/27275/1/4.pdf>

Богданьок, О. (2022, 26 листопада). *Люблінський трикутник: до Києва прибули голови урядів Литви та Польщі оприлюднено спільну заяву*. <http://susplilne.media>

Бойко, О. (2023, 24 лютого). *Річниця повномасштабного вторгнення Росії. Як підтримують Україну у світі*. <https://susplilne.media/395849-ricnica-povnomasstabnogo-vtorgnenna-rosii-ak-pidtrimuut-ukrainu-u-sviti/>

Веденєєв, Д. (2019). Становлення культурної дипломатії Української Народної Республіки періоду Директорії (1918–1920 рр). *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*, 2, 18–22.

Виставки музею голодомору за кордоном. (2022). <https://holodomormuseum.org.ua/news-museji/vystavky-muzeiu-holodomoru-za-kordonom/>

В Італії відкрився перший музей української культури. (2021). <https://maup.com.ua/ua/pro-akademiyu/novini/usi-novini/v-italii-vidkrivsyia-pershij-muzej-ukrainskoi-kulturi.html>

Вкрадене з України під час війни. Як повернути вивезені до росії культурні цінності? (2022). <http://www.nrcu.gov.ua/news.html?newsID=100171>

В Україні через інтервенцію росії пошкоджені або повністю зруйновані майже 1300 об'єктів культурної інфраструктури. (2023). <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/3682719-v-ukraini-cerez-vijnu-poskodzeni-majze-1-300-obektiv-kulturnoi-infrastrukturi-mkip.html>

Григоренко, Г. (2022). *Культурний фонд під час війни*. <https://voxukraine.org/kulturnyj-front-pid-chas-vijny/>

Для збереження української культурної спадщини онлайн пропонують безкоштовні сервери. (2022). <https://chytomo.com/dlia-zberezhennia-ukrainskoi-kulturnoi-spadshchynu-onlajn-proponuiut-bezkoshtovni-servery/>

З'явився перелік повністю знищених культурних пам'яток. <https://chytomo.com/z-iavyvsia-perelik-kulturnykh-pam-iatok-povnistiu-znyshchenykh/>

«Історичний центр міста-порту Одеса» включили до Списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО під загрозою. <https://www.kmu.gov.ua/news/istorychnyi-tsentr-mista-portu-odesa-vkliuchyly-do-spysku-vseshvitnoi-spadshchynu-iunesko-pid-zahrozoiu>

Клименко, В. (2016). *Культурна дипломатія: елегантний тандем мистецтва і політики*. <https://www.culturepartnership.eu/ua/article/cultural-diplomacy>

Кльонова, А. (2015). *Культурна дипломатія: як це працює у Швеції і не працює в Україні*. <https://life.pravda.com.ua/columns/2015/10/12/201718/>

Костюченко, О. (2016). *У Швеції відбувся другий український кінофестиваль*. <https://svoboda-news.com/svwp/>

Кот, С. (2021). *Не лише Скіфське золото. Які унікальні культурні цінності України досі знаходяться за кордоном*. <https://travel.rbc.ua/ukr/show/ckifskoe-zoloto-kakie-unikalnye-kulturnye-1635582116.html>

Культурно-гуманітарне співробітництво між Україною та Францією. (2022). <https://france.mfa.gov.ua/spivrobitnictvo/294-kulyturno-gumanitarne-spivrobitnictvo-mizh-ukrajinoju-ta-francijeju>

Лелик, М. (2020). *Український музей за кордоном як осередок збереження ідентичності та промоції української культури (оглядова довідка за матеріалами преси, інтернету та неопублікованими документами)*, 6/3. https://nlu.org.ua/storage/files/Infocentr/Tematich_ogliadi/2020/ukrainski%20muzei%20za%20kordonom.pdf

МКІП: Велика Британія та Україна обговорили конкретні кейси підтримки української культури, креативних індустрій та медіа. (2023). <https://www.kmu.gov.ua/news/mkip-velyka-brytaniia-ta-ukraina-obhovoryly-konkretni-keisy-pidtrymky-ukrainskoi-kultury-kreatyvnykh-industrii-ta-media>

Монолатій, І. С. (2019). Між вдовою силою і фактичною безпорадністю: типологія дипломатії Західно-Української Народної Республіки *Прикарпатський вісник НТШ. Думка*, 4(56), 7–29.

Національний перелік елементів нематеріальної культурної спадщини України. <https://uccs.org.ua/natsionalnyj-reiestr-objektiv>

Норберт, К. І. (2021). *Канадський музей прав людини*. <https://ukrainianpeople.us>

Орлова, В. (2022). *Україна, Литва та Польща розпочали працювати над оцифруванням культурної спадщини України*. <https://www.unian.ua/society/ukrajina-litva-ta-polshcha-rozpochali-pracyuvati-nad-ocifruvannyam-kulturnoji-spadshchini-ukrajini-povini-ukrajini-11824371.html>

Пересунько, Т. (2019). *Культурна дипломатія Симона Петлюри: «Щедрик» проти «руського мира». Місія Капели Олександра Кошиця (1919–1924)*. Київ: Видавничий дім «АртЕк».

Розумна, О. (2016). *Культурна дипломатія України: стан, проблеми, перспективи*. Київ.

Російські загарбники нищать на Луганщині культурну спадщину. <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3680306-rosijski-zagarbniki-nisat-na-lugansini-kulturnu-spadsinu-gajdaj.html>

Сербіна, Н. Ф., Кучмій, О. П. (2011). Культурна дипломатія як інструмент зовнішньої політики сучасної європейської держави. *Актуальні проблеми міжнародних відносин. Україна на шляху інтеграції до ЄС: сучасний стан та подальші перспективи*, 100/1, 122–131.

Скільки українських пам'яток культури зруйнували російські війська за час війни. (2022). <https://suspilne.media/273002-skilki-pamatkiv-kulturi-zruynuvali-rosijski-vijska-za-cas-vijni/>

Список всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. <https://vue.gov.ua>

Станиславів, В. (1991, 2 жовтня). Українці Міннесоти відзначили день проголошення незалежності України. *Свобода*, 188, 4.

Татомир, Я. (1991, 20 вересня). *За незалежність – треба масової акції*. *Свобода*, 180, 2.

Україна отримає від Нідерландів 274 млн євро допомоги – на що підуть ці гроші. (2023). <http://ua/ekonomika/ukraina-otrymaie-vid-niderlandiv-274-mln-ievro-dopomohy-na-shcho-pidut-tsi-hroshi-302622.html>

У Швеції проходить Третій скандинавський фестиваль українського кіно. (2017). <https://sweden.mfa.gov.ua/news/60901-u-shveciji-prohoditime-tretij-skandinavskij-festivaly-ukrajinskyogo-kino>

Харківщина є однією із найбільш постраждалих областей у сфері культури. (2023). <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/3689120-harkivsina-e-odnieu-z-najbils-pos-trazdalih-oblastej-u-sferi-kulturi-tkacenko.html>

ЦДАВОУ: Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф. 3542 (Надзвичайна дипломатична місія УНР в Данії, м. Копенгаген), оп. 1, спр. 1, 27 арк.

Через російську агресію в Україні постраждали вже 1322 об'єкти культурної інфраструктури. (2023). <https://www.kmu.gov.ua/news/cherez-rosiisku-ahresiuiu-v-ukraini-postrazhdaly-vzhe-1322-objekty-kulturnoi-infrastruktury>

Чикаго готується до великої маніфестації. (1991, 18 вересня). *Свобода*, 178.

Abdullah, H. *The EU's Cultural Diplomacy: What Role for Cities?* https://www.cidoborg.translate.google/en/publications/publication_series/opinion/ciudades_globales/the_eu_s_cultural_diplomacy_what_role_for_cities?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=uk&_x_tr_hl=uk&_x_tr_pto=sc

Building peace by cultural heritage – a new EU approach in conflicts and crises. (2021). https://www-eeas-europa-eu.translate.google/eeas/building-peace-cultural-heritage-%E2%80%93-new-eu-approach-conflicts-and_crisis_en?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=uk&_x_tr_hl=uk&_x_tr_pto=sc

Clapham, C. (1998). Degrees of statehood. *Review of International Studies*, 24/2. <https://www.cambridge.org/core/journals/review-of-international-studies/article/abs/degrees-of-statehood/81BD66CAA61E889360BFB252E41D29B1>

Clarke, D. (2020). Cultural Diplomacy. *Oxford Research Encyclopedia of International Studies*. Oxford: Oxford University Press. https://www.researchgate.net/publication/346585078_Cultural_Diplomacy.

Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict with Regulations for the Execution of the Convention. https://en.unesco.org/sites/default/files/1954_Convention_EN_2020.pdf

Cultural diplomacy as a key vector of EU foreign policy. https://www-eesc-europa-eu.translate.google/en/news-media/news/cultural-diplomacy-key-vector-eu-foreign-policy?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=uk&_x_tr_hl=uk&_x_tr_pto=sc

Cultural diplomacy as a vector of EU external relations. New partnerships and role of cso Oct 26, 2022 – Oct 27, 2022. https://www-eesc-europa-eu.translate.google/en/our-work/opinions-information-reports/opinions/cultural-diplomacy-vector-eu-external-relations-new-partnerships-and-role-cso?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=uk&_x_tr_hl=uk&_x_tr_pto=sc

Cutting Edge. From standing out to reaching out: cultural diplomacy for sustainable development. (2022). <https://www.unesco.org/en/articles/cutting-edge-standing-out-reaching-out-cultural-diplomacy-sustainable-development>

Gienow-Hecht, J. *US Cultural Diplomacy.* https://www-transatlantic--cultures-org.translate.google/en/catalog/us-cultural-diplomacy?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=uk&_x_tr_hl=uk&_x_tr_pto=sc

Grant, T. (1999). Defining Statehood: The Montevideo Convention and its Discontent. *Columbia Journal. Transnational Law*, 37/2, 403. <https://heinonline.org/HOL/LandingPage?handle=hein.journals/cjtl37&div=19&id=&page>

International cultural relations. https://culture-ec-europa-eu.translate.google.com/policies/international-cultural-relations?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=ru&_x_tr_hl=ru&_x_tr_pto=sc

James Bezan. <https://ukrainianpeople.us>

Joint communication to the European parliament and the Council. Towards an EU strategy for international cultural relations. https://eur-lex-europa-eu.translate.google.com/legal-content/EN/TXT/?Uri=JOIN:2016:29:FIN&_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=uk&_x_tr_hl=uk&_x_tr_pto=sc

Montevideo Convention on the Rights and Duties of States. https://www.jus-uisi.no.translate.google.com/english/services/library/treaties/01/1-02/rights-duties_states.xml?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=uk&_x_tr_hl=uk&_x_tr_pto=sc

Nye, J. (2004). *Soft power: The Means to Success in World Politics*. New York: Public Affairs.

Schneider, C. (2003). *Diplomacy that works: 'best practices' in cultural diplomacy*. Georgetown University.

Schneider, C. (2006). *Cultural Diplomacy: Where Is It When We Need It? The Ambassadors review, 1*. <https://www.americanambassadors.org/publications/ambassadors-review/fall-2006/cultural-diplomacy-where-is-it-when-we-need-it>

Ukraine emergency. <https://www.unhcr.org/emergencies/ukraine-emergency>

Utomhusutställningen «Mamma, jag vill inte ha krig!» (2023). <https://ukrainskainstitutet.se/ua/blog/2023/03/20/14>

Yevtukh, V. (2018). Ukrainian ethnos as a complex socio-cultural phenomenon: formation, dynamics, prospects. *Interdisciplinary Studies of Complex Systems, 13*, 41–56.

REFERENCES

Andriieva, V. (2022). *Muzei, palatsy ta tserkvy: Minkult opryliudnyv spysok zruinovanykh okupantamy obektiv*. <https://life.pravda.com.ua/culture/2022/03/16/247844/> (in Ukrainian).

Bilovus, L. *Diiálnist instytuttsii pamiaty ukrainsiv SSHa u napriami zberezhenia natsionalnoi identychnosti (na osnovi analizu diaspornoi periodyky)*. <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/27275/1/4.pdf> (in Ukrainian).

Bohdanok, O. (2022, Lystopad 26). *Liublinskyi trykutnyk: do Kyieva prybuli holovy uriadiv Lytvy ta Polshchi opryliudneno spilnu zaiavu*. <http://susplilne.media> (in Ukrainian).

Boiko, O. (2023, Liutyi 24) *Richnytsia povnomashtabnoho vtorhnennia Rosii. Yak pidtrymuut Ukrainu u sviti*. <https://susplilne.media/395849-ricnica-povnomashtabnogo-vtorgnenna-rosii-ak-pidtrimuut-ukrainu-u-sviti/> (in Ukrainian).

Viedienieiev, D. (2019). Stanovlennia kulturnoi diplomatii Ukrainskoi Narodnoi Respubliky periodu Dyrektorii (1918–1920 rr). *Visnyk Natsionalnoi akademii kerivnykh kadriv kultury i mystetstv, 2*, 18–22 (in Ukrainian).

Vystavky muzeiu holodomoru za kordonom. (2022). <https://holodomormuseum.org.ua/news-museji/vystavky-muzeiu-holodomoru-za-kordonom/> (in Ukrainian).

V Italii vidkryvsia pershyi muzei ukrainiskoi kultury. (2021). <https://maup.com.ua/ua/pro-akademiyu/novini1/usi-novini1/v-italii-vidkryvsya-pershij-muzej-ukrainskoi-kulturi.html> (in Ukrainian).

Vkradene z Ukrainy pid chas viiny. Yak povernuty vyvezeni do Rosii kulturni tsinnosti? (2022). <http://www.nrcu.gov.ua/news.html?newsID=100171> (in Ukrainian).

V Ukraini cherez interventsiiu rosii poshkodzeni abo povnistiu zruinovani maizhe 1300 obektiv kulturnoi infrastruktury. (2023). <https://www.ukrinform.ua/rubric->

culture/3682719-v-ukraini-cerez-vijnu-poskodzeni-majze-1-300-obektiv-kulturnoi-infrastrukturi-mkip.html (in Ukrainian).

Hryhorenko, H. (2022). *Kulturnyi fond pid chas viiny*. <https://voxukraine.org/kulturnyj-front-pid-chas-vijny/> (in Ukrainian).

Dlia zberezhenia ukraïnskoi kulturnoi spadshchyny onlain proponuiut bezkoshtovni servery. (2022). <https://chytomo.com/dlia-zberezhenia-ukraïnskoi-kulturnoi-spadshchyny-onlajn-proponuiut-bezkoshtovni-servery/> (in Ukrainian).

Ziavyvsia perelik povnistiu znyshchenykh kulturnykh pamiatok. <https://chytomo.com/z-ivavyvsia-perelik-kulturnykh-pam-iatok-povnistiu-znyshchenykh/> (in Ukrainian).

«Istorychnyi tsentr mista-portu Odesa» vkluchyly do Spysku Vsesvitnoi spadshchyny YuNESKO pid zahrozoïu. <https://www.kmu.gov.ua/news/istorychnyi-tsentri-mista-portu-odesa-vkliuchyly-do-spysku-vsesvitnoi-spadshchyny-iunesko-pid-zahrozoïu> (in Ukrainian).

Klymenko, V. (2016). *Kulturna dyplomatiia: elehantnyi tandem mystetstva i polityky*. <https://www.culturepartnership.eu/ua/article/cultural-diplomacy> (in Ukrainian).

Klonova, A. (2015). *Kulturna dyplomatiia: yak tse pratsiuie u Shvetsii i ne pratsiuie v Ukraini*. <https://life.pravda.com.ua/columns/2015/10/12/201718/> (in Ukrainian).

Kostiuchenko, O. (2016). *U Shvetsii vidbuvsia druhyi ukraïnskyi kinofestyval*. <https://svoboda-news.com/svwp/> (in Ukrainian).

Kot, S. (2021). *Ne lyshe Skifskoe zoloto. Yaki unikalni kulturni tsinnosti Ukrainy dosi znakhodiatsia za kordonom*. <https://travel.rbc.ua/ukr/show/ckifskoe-zoloto-kakie-unikalnye-kulturnye-1635582116.html> (in Ukrainian).

Kulturno-humanitarne spivrobitnytstvo mizh Ukrainoiu ta Frantsiïeu. (2022). <https://france.mfa.gov.ua/spivrobitnytstvo/294-kulturno-gumanitarne-spivrobitnytstvo-mizh-ukrajinoju-ta-francijeju> (in Ukrainian).

Lelyk, M. (2020). *Ukraiïnskyi muzei za kordonom yak oseredok zberezhenia identychnosti ta promotsii ukraïnskoi kultury (ohliadova dovidka za materialamy presy, internetu ta neopublikovanykh dokumentamy)*, 6/3. https://nlu.org.ua/storage/files/Infocentr/Tematich_ogliadi/2020/ukraïnskyi%20muzei%20za%20kordonom.pdf (in Ukrainian).

MKIP: Velyka Brytaniia ta Ukraina obhovoryly konkretni keisy pidtrymky ukraïnskoi kultury, kreatyvnykh industrii ta media (2023). <https://www.kmu.gov.ua/news/mkip-velyka-brytaniia-ta-ukraina-obhovoryly-konkretni-keisy-pidtrymky-ukraïnskoi-kultury-kreatyvnykh-industrii-ta-media> (in Ukrainian).

Monolatii, I. S. (2019). Mizh vdavanoi syloiu i faktychnoiu bezporadnistiu: typolohiia dyplomatii Zakhidno-Ukraïnskoi Narodnoi Respubliky *Prykarpatskyi visnyk NTSh. Dumka*, 4(56), 7–29 (in Ukrainian).

Natsionalnyi perelik elementiv nematerialnoi kulturnoi spadshchyny Ukrainy. <https://uccs.org.ua/natsionalnyj-reiestr-objektiv> (in Ukrainian).

Norbert K. I. (2021). Kanadskyi muzei prav liudyny. <https://ukrainianpeople.us> (in Ukrainian).

Orlova, V. *Ukraina, Lytva ta Polshcha rozpochaly pratsiuvaty nad otsyfruvanniam kulturnoi spadshchyny Ukrainy*. <https://www.unian.ua/society/ukrajina-litva-ta-polshcha-rozpochali-pracyuvati-nad-ocifruvanniam-kulturnoji-spadshchini-ukrajini-novini-ukrajini-11824371.html> (in Ukrainian).

Peresunko, T. (2019). *Kulturna dyplomatiia Symona Petliury: «Shchedryk» proty «russkoho myra»*. *Misiia Kapely Oleksandra Koshytsia (1919–1924)*. Kyiv: Vydavnychiy dim «ArtEk» (in Ukrainian).

Rozumna, O. (2016). *Kulturna dyplomatiia Ukrainy: stan, problemy, perspektyvy*. Kyiv (in Ukrainian).

Rosiiski zaharbniky nyschat na Luhanshchyni kulturnu spadshchynu. <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3680306-rosijski-zagarbniki-nisat-na-lugansini-kulturnu-spadsinu-gajdaj.html> (in Ukrainian).

Serbina, N. F., & Kuchmii, O. P. (2011). Kulturna dyplomatiia yak instrument zovnishnoi polityky suchasnoi yevropeiskoi derzhavy. *Aktualni problemy mizhnarodnykh vidnosyn. Ukraina na shliakhu intehtatsii do YeS: suchasnyi stan ta podalshi perspektyvy, 100/1*, 122–131 (in Ukrainian).

Skilky ukrainskykh pamiatok kultury zruinuvaly rosiiski viiska za chas viiny. (2022). <https://suspilne.media/273002-skilki-pamatkiv-kulturi-zruinuvali-rosijski-vijska-za-cas-vijni/> (in Ukrainian).

Spysok vsesvitnoi spadshchyny YuNESKO. <https://vue.gov.ua> (in Ukrainian).

Stanslaviv, V. (1991, Zhovten 2). Ukraintsi Minnesoty vidznachyly den proholoshennia nezalezhnomy Ukrainy. *Svoboda, 188*, 4 (in Ukrainian).

Tatomyr, Ya. (1991, Veresen 20). *Za nezalezhnist – treba masovoi aktsii*. *Svoboda, 180*, 2 (in Ukrainian).

Ukraina otrymaie vid Niderlandiv 274 mln yevro dopomohy – na shcho pidut tsi hroshi. (2023). <http://ua/ekonomika/ukraina-otrymaie-vid-niderlandiv-274-mln-ievro-dopomohy-na-shcho-pidut-tsi-hroshi-302622.html> (in Ukrainian).

U Shvetsii prokhodytyme Tretii skandinavskiy festyval ukrainskoho kino. (2017). <https://sweden.mfa.gov.ua/news/60901-u-shveciji-prohoditime-tretij-skandinavskiy-festyval-ukrajinskogo-kino> (in Ukrainian).

Kharkivshchyna ye odniieiu iz naibilsh postrazhdalikh oblastei u sferi kultury. (2023). <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/3689120-harkivsina-e-odnieu-z-najbils-postrazhdalih-oblastej-u-sferi-kulturi-tkacenko.html> (in Ukrainian).

TsDAVOU: Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy, f. 3542 (Nadzvychaina dyplomatychna misiia UNR v Danii, m. Kopenhagen), op. 1, spr. 1, 27 ark (in Ukrainian).

Cherez rosiisku ahresiiu v Ukraini postrazhdaly vzhe 1322 obiekty kulturnoi infrastruktury. (2023). <https://www.kmu.gov.ua/news/cherez-rosiisku-ahresiiu-v-ukraini-postrazhdaly-vzhe-1322-obiekty-kulturnoi-infrastruktury> (in Ukrainian).

Chykaho hotuietsia do velykoi manifestatsii. (1991, Veresen 18). *Svoboda, 178* (in Ukrainian).

Abdullah, H. *The EU's Cultural Diplomacy: What Role for Cities?* https://www-cidoborg.translate.google/en/publications/publication_series/opinion/ciudades_globales/the_eu_s_cultural_diplomacy_what_role_for_cities?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=uk&_x_tr_hl=uk&_x_tr_pto=sc (in English).

Building peace by cultural heritage – a new EU approach in conflicts and crises. (2021). https://www-eeas-europa-eu.translate.google/eeas/building-peace-cultural-heritage-%E2%80%93-new-eu-approach-conflicts-and_crisis_en?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=uk&_x_tr_hl=uk&_x_tr_pto=sc (in English).

Clapham, C. (1998). Degrees of statehood. *Review of international Studies, 24/2*. <https://www.cambridge.org/core/journals/review-of-international-studies/article/abs/degrees-of-statehood/81BD66CAA61E889360BFB252E41D29B1> (in English).

Clarke, D. (2020). *Cultural Diplomacy*. Oxford Research Encyclopedia of International Studies. Oxford: Oxford University Press. https://www.researchgate.net/publication/346585078_Cultural_Diplomacy (in English).

Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict with Regulations for the Execution of the Convention. https://en.unesco.org/sites/default/files/1954_Convention_EN_2020.pdf (in English).

Cultural diplomacy as a key vector of EU foreign policy. https://www-eesc-europa-eu.translate.goog/en/news-media/news/cultural-diplomacy-key-vector-eu-foreign-policy?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=uk&_x_tr_hl=uk&_x_tr_pto=sc (in English).

Cultural diplomacy as a vector of EU external relations. New partnerships and role of cso Oct 26, 2022 – Oct 27, 2022. https://www-eesc-europa-eu.translate.goog/en/our-work/opinions-information-reports/opinions/cultural-diplomacy-vector-eu-external-relations-new-partnerships-and-role-cso?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=uk&_x_tr_hl=uk&_x_tr_pto=sc (in English).

Cutting Edge. From standing out to reaching out: cultural diplomacy for sustainable development. (2022). <https://www.unesco.org/en/articles/cutting-edge-standing-out-reaching-out-cultural-diplomacy-sustainable-development> (in English).

Gienow-Hecht, J. *US Cultural Diplomacy*. https://www-transatlantic--cultures-org.translate.goog/en/catalog/us-cultural-diplomacy?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=uk&_x_tr_hl=uk&_x_tr_pto=sc (in English).

Grant, T. (1999). Defining Statehood: The Montevideo Convention and its Discontent. *Columbia Journal. Transnational Law*, 37/2, 403. <https://heinonline.org/HOL/LandingPage?handle=hein.journals/cjtl37&div=19&id=&page> (in English).

International cultural relations. https://culture-ec-europa-eu.translate.goog/policies/international-cultural-relations?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=ru&_x_tr_hl=ru&_x_tr_pto=sc (in English).

James Bezan. <https://ukrainianpeople.us> (in English).

Joint communication to the European parliament and the Council. Towards an EU strategy for international cultural relations. https://eur--lex-europa-eu.translate.goog/legal-content/EN/TXT/?Uri=JOIN:2016:29:FIN&_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=uk&_x_tr_hl=uk&_x_tr_pto=sc (in English).

Montevideo Convention on the Rights and Duties of States. https://www-jus-uo-no.translate.goog/english/services/library/treaties/01/1-02/rights-duties_states.xml?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=uk&_x_tr_hl=uk&_x_tr_pto=sc (in English).

Nye, J. (2004). *Soft power: The Means to Success in World Politics*. New York: Public Affairs (in English).

Schneider, C. (2003). *Diplomacy that works: 'best practices' in cultural diplomacy*. Georgetown University (in English).

Schneider, C. (2006). *Cultural Diplomacy: Where Is It When We Need It? The Ambassadors review, 1*. <https://www.americanambassadors.org/publications/ambassadors-review/fall-2006/cultural-diplomacy-where-is-it-when-we-need-it> (in English).

Ukraine emergency. <https://www.unhcr.org/emergencies/ukraine-emergency> (in English).

Utomhusutställningen «Mamma, jag vill inte ha krig!». <https://ukrainskainstitutet.se/ua/blog/2023/03/20/14> (in German).

Yevtukh, V. (2018). Ukrainian ethnos as a complex socio-cultural phenomenon: formation, dynamics, prospects. *Interdisciplinary Studies of Complex Systems*, 13, 41–56 (in English).

Olga MALIUTA*PhD (History), Associate Professor*ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-1970-7260>e-mail: maliutaov@gmail.com

CULTURAL DIPLOMACY AS A MEANS OF PRESERVING THE UKRAINIAN STATEHOOD

Representation of the Ukrainian cultural heritage in the international arena by cultural diplomacy is defined in order to strengthen national security and Ukrainian statehood. The goal is to study the influence of cultural diplomacy on the process of guaranteeing Ukrainian sovereignty and territorial integrity. According to the defined tasks, in order to reproduce the context of the era, the participation of cultural diplomacy of Ukraine in the representation of the Ukrainian state, its recognition, support, and affirmation of statehood in peacetime and wartime, narrative (narrative), documentary, mass sources, materials of the periodical press were developed and analyzed.

The article investigates the factors influencing cultural diplomacy and the environment of its work abroad, practices of its activity. The author draws attention to the fact that the destruction of cultural heritage, the leveling of historical memory and signs of Ukrainian statehood in Ukraine by the Russian intervention complicates the work of cultural diplomacy abroad. Defined as the main platform for cultural diplomacy in the world by UNESCO. The international treaties protecting the world cultural, natural, intangible cultural heritage of the participating countries that have ratified the UNESCO Conventions, the impact of these conventions on the protection of Ukrainian cultural heritage are outlined.

The popularization of crimes against humanity by cultural diplomacy (on the example of the famine of 1932–1933 in Ukraine), patronage and inspiration of the process of recognition of the famine by all countries of the world in order to stop the Russian intervention in Ukraine, guarantee peace and world security, territorial integrity and independence of Ukraine are studied. The important role of the Ukrainian Institute and cultural institutes of other countries as platforms for popularizing the cultural heritage of Ukraine was noted.

It is outlined that the satisfaction of cultural rights, opposition to the use of cultural heritage as a tool for financing organized crime and terrorism are the consequences of cultural diplomacy. The article analyzes the measures of cultural diplomacy of Ukraine, which were used to position Ukraine in the world, establish peace, promote the dialogue of cultures, and establish Ukrainian statehood. It was noted that for Ukraine, winning the information war means winning and preserving statehood. In view of this, there is an urgent need to position Ukraine on the international arena by means of culture, to promote the dissemination of truthful information sources about Ukraine in the world, to create new information channels, to digitize cultural heritage, archival sources and materials. Culture in the context of war, in the language of Ukrainian diplomacy, means the struggle for the preservation of cultural heritage, the establishment of identity, and the guarantee of Ukrainian statehood. The opportunity to transform cultural diplomacy into a platform for guaranteeing peace, security, statehood, and economic growth of Ukraine was noted.

Keywords: identity, cultural diplomacy, cultural heritage, Ukrainian statehood.

УДК [327(438:100):32.019.5:323.39]"1997/2001"
DOI: 10.33402/ukr.2023-38-171-189

Олег ПІХ

*кандидат історичних наук
старший науковий співробітник*

відділу «Центр дослідження українсько-польських відносин»

Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2304-9002>

ResearcherID: <https://www.webofscience.com/wos/author/record/AAD-4632-2020>

e-mail: olpikh@gmail.com

СХІДНИЙ ВЕКТОР ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ ПОЛЬЩІ КРИЗЬ ПРИЗМУ ПОГЛЯДІВ ЇЇ ПРОВІДНОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ЕЛІТИ (1997–2001)

Встановлено, що у другій половині 90-х років ХХ – на початку ХХІ ст. у Польщі поряд із проведенням ґрунтовних суспільно-політичних реформ і становленням демократичної політичної системи тривав процес інституційного оформлення євроатлантичної та європейської інтеграції.

Водночас спостережено, що східний вектор польської закордонної політики, який хоча й мав вагоме значення з погляду її національних інтересів і від реалізації завдань якого частково залежала успішність євроінтеграційної складової, проте все ж залишався на другорядних ролях не лише в контексті приєднання до НАТО і ЄС, а й порівняно з відносинами зі США, державами Веймарського трикутника і партнерами Республіки Польща з Вишеградської групи. Також зазначено, що важливими складовими польської політики на східних кордонах стало формування в цього регіоні зони стабільності й безпеки, розвиток торгово-економічних зв'язків, вирішення проблем транскордонної співпраці та перетину кордонів громадянами, забезпечення прав польської меншості тощо.

Констатовано, що правоцентристські сили, які пройшли до парламенту ІІІ каденції, були переконані в необхідності збереження незалежності України задля безпеки Польщі та водночас акцентували на неприпустимості спроб Росії відновити сферу свого впливу після розпаду СРСР. Зазначено, що в їхньому баченні Польща після вступу до НАТО і наближення до ЄС мала допомагати утвердженню у східних сусідів демократичних стандартів і виступати адвокатом держав на Сході в їхньому прагненні стати членами цих організацій, тоді як ліві політичні сили здебільша наголошували на потребі формування однаково добрих відносин зі всіма східними сусідами. Зауважено, що лівоцентристи вважали, що, попри політичні розбіжності в польсько-російських стосунках, запорукою партнерства мало би стати позбавлення польської політичної еліти ідеологічних та історичних стереотипів і спрямування зусиль на розширення торгово-економічних та культурних зв'язків між двома державами.

Ключові слова: Польща, Росія, Україна, Білорусь, НАТО, ЄС, східна політика Польщі, українсько-польські відносини, польсько-російські відносини, партійна система, польські політичні партії, політичні еліти, політичний дискурс.

Упродовж другої половини 90-х років ХХ ст. у Польщі активно тривав процес внутрішньої трансформації. Становлення демократичного режиму, що виявилось у проведенні ефективних соціально-економічних реформ, реформуванні адміністративно-територіального устрою, формуванні сталої політичної системи, доповнювалося і стимулювалося чітко визначеним європейським та євроатлантичним векторами зовнішньої політики, які потребували адаптації законодавства до стандартів демократичного світу. Водночас Захід надавав польській владі економічну, політичну й інституційну допомогу, що полягала у формуванні інструментарію демократичних перетворень задля відкриття країні перспектив майбутньої інтеграції до західних економічних, політичних і військових структур.

Мета статті – проаналізувати формування зовнішньої політики Польщі, зокрема її східного вектора, у розрізі програм і поглядів на проблему провідних польських політичних сил у 1997–2001 рр.

Вагомий внесок у дослідження цієї проблеми зробили польські дослідники: Аркадіуш Кравцевич (Arkadiusz Krawcewicz) (Krawcewicz, 2014a, 2014b, 2018), Мірослав Габовський (Miroslaw Habowski) (Habowski, 2013, 2017) – програми і погляди польських політичних еліт щодо східної політики Республіки Польщі (РП), а також головні проблеми у відносинах зі східними сусідами. Аркадіуш Левандовський (Arkadiusz Lewandowski) (Lewandowski, 2016) проаналізував функціонування частини правоцентристських політичних сил у контексті формування партійно-політичного простору Польщі. Внутрішньополітичну демократичну трансформацію Польщі в 90-х роках ХХ ст., зокрема особливості еволюції партійно-політичної системи, нормативно-законодавчі зміни й урядову політику досліджували І. Задорожний (ім'я не встановлено) (Задорожний, 2009; Задорожний, 2010), Леонід Зашкільняк і Микола Крикун (Зашкільняк, Крикун, 2002), Юрій Нечипоренко (Нечипоренко, 2013), Тетяна Срібна (Срібна, 2012), Валентин Балюк (Walenty Baluk) (Baluk, 2021).

Джерельну основу дослідження становлять стенограми засідань Сейму РП, із яких почерпнуто цінні дані щодо бачення польськими парламентарськими партіями та їхніми провідними діячами розвитку зовнішньої політики Польщі. Значний інтерес становлять також опубліковані документальні матеріали виборчих програм польських партій і щорічних виступів у парламенті міністрів закордонних справ, де представлені основні засади урядової діяльності в зовнішній політиці.

У другій половині 90-х років ХХ ст., після запрошення Польщі на Мадридському саміті Організації Північноатлантичного договору (НАТО) 8–9 липня 1997 р. (Deklaracja madrycka...) й отримання протоколу про вступ до альянсу 16 грудня, на завершальному етапі перебував процес приєднання до Північноатлантичного альянсу, що закінчився ратифікацією 17 лютого 1999 р. Північноатлантичного договору Сеймом Республіки Польща (Uchwała Senatu) та його підписання 18 лютого президентом Александром Квасневським (Aleksander Kwaśniewski). Отримання політичних гарантій офіційною Варшавою від Європейського Союзу (ЄС) щодо майбутнього членства за виконання політичних та економічних умов сприяли швидкому просуванню країни на цьому шляху, який вона пройшла від 1991 р. – часу здобуття статусу асоційованого

члена. Вже 16 липня 1997 р. Єврокомісія представила висновки про заявку Польщі на членство у ЄС, на підставі якої було прийнято рішення про початок офіційних переговорів із польським керівництвом про вступ до цієї організації. Переговори між Польщею та ЄС розпочалися 31 березня 1998 р., а у 2002 р. увійшли у фазу прийняття остаточних рішень, які закінчилися офіційним приєднанням РП до ЄС 1 травня 2004 р. (Демчишак, 2015, с. 14).

Головним елементом внутрішньополітичних змін стало прийняття 1997 р. нової Конституції РП. Тривалий час Польща жила за перехідною т. зв. Малою Конституцією, ухваленою у жовтні 1992 р., яка діяла до травня 1997 р. У січні 1997 р. Конституційна комісія схвалила проєкт Основного закону, 2 квітня його прийняли Національні збори, 25 травня на загальнонаціональному референдумі 52,7 % тих, хто проголосував, підтримали відповідну редакцію Конституції, що завершило конституційний процес оформлення політико-владної системи у країні. Загалом прийняття конституційного акта пришвидшило процес суспільно-політичних реформ у РП, сприяло подальшій демократизації державно-політичної системи.

Конституція 1997 р. підтримала принцип поділу влади, водночас встановивши її баланс. Якщо в попередній період виникали розбіжності, зокрема у трактуванні того, кому належать повноваження здійснювати провадження зовнішньою політикою, то в новому Основному законі саме прем'єр-міністр (Голова Ради Міністрів) формує політичний центр виконавчої влади на чолі з Радою Міністрів, яка забезпечує виконання законів, координує та контролює роботу органів урядової адміністрації, забезпечує внутрішню і зовнішню політику країни (Срібна, 2012, с. 10). Так, відповідно до ст. 146, уряд проводить зовнішню політику РП та в межах і на умовах, визначених Конституцією та статутами, гарантує зовнішню безпеку держави, здійснює загальне керівництво у сфері відносин з іншими державами та міжнародними організаціями (п. 4, пар. 9), укладає міжнародні договори, що потребують ратифікації, та затверджує і припиняє дію інших міжнародних договорів (п. 4, пар. 10). Розмитість формулювання цих положень раніше давало змогу президенту Лехові Валенсі (Lech Wałęsa) нав'язувати прем'єр-міністрові своїх кандидатів у т. зв. президентські міністерства (Nabowski, 2013, s. 115). Ст. 126 Конституції РП покладає на Президента завдання щодо забезпечення дотримання Конституції, суверенітету й безпеки держави, недоторканості та неподільності її території. Водночас, попри те, що ст. 133 наділила цей орган влади деякими функціями в зовнішніх зносинах, Конституційний трибунал РП чітко визначив, що Президент РП не має повноважень, згідно з положеннями Конституції, «самостійно проводити зовнішню політику» і конституційна функція (роль) «верховного представника РП» не означає покладення на нього функції «проведення зовнішньої політики» (Nabowski, 2013, s. 116). Відзначає, що в Польщі президент завдяки особистому авторитету та певним харизматичним якостям або сукупності внутрішніх політичних чинників може бути потужним гравцем на політичній сцені (як приклад, обраний із 1995 р. по 2005 р. президент А. Квасневський) (Срібна, 2012, с. 11).

Значні повноваження було покладено на нижню палату парламенту (Сейм), якому, крім звичних законодавчих, було надано й контрольні функції щодо Ради Міністрів (Нечипоренко, 2013, с. 365). На практичне формування системи влади в Польщі, як і в попередні періоди, значний вплив мали політичні сили у країні (право формування уряду, за політичною традицією, доручено лідеру тієї політичної партії або партійній коаліції, яка перемогла на виборах і здобула більшість депутатських мандатів).

Так, вплив на зовнішню політику політичні партії та блоки здійснюють через формування Кабінету Міністрів і затвердження програми урядової діяльності (зокрема й головних напрямів зовнішньої політики уряду), звітності про її виконання. Необхідно також наголосити, що в Польщі Конституція не передбачає створення спеціального інституту парламентської коаліції – уряду необхідно лише отримати вотум довіри від Сейму, що забезпечує можливість функціонування уряду парламентської меншості, згладжує наслідки парламентських криз для країни (Задорожний, 2010, с. 177). Зокрема, так відбулося 2000 р., коли розпалася правоцентристська коаліція й уряд Єжи Бузека (Jerzy Buzek) працював рік як уряд меншості.

Закінчення роботи над новою Конституцією збіглося з підготовкою політичних сил до парламентських виборів. Праві та правоцентристські партії, що були розпорошені та мало впливові, почали шукати шляхів для протистояння урядовим силам на чолі зі Союзом демократичних лівих сил (СДЛС) (Sojusz Lewicy Demokratycznej). Лідер Незалежної самоврядної професійної спілки «Солідарність» (НСПС «Солідарність») (Niezależny Samorządny Związek Zawodowy «Solidarność») Мар'ян Кшаклевський (Marian Krzaklewski) у червні 1996 р. закликав партії, створені на базі «Солідарності», до консолідації. До блоку, який він створив, Виборча акція «Солідарність» (ВАС) (Akcja Wyborcza «Solidarność») із часом приєдналися Християнсько-національне об'єднання (ХНО) (Zjednoczenie Chrześcijańsko-Narodowe), Порозуміння центр (ПЦ) (Porozumienie Centrum), Безпартійний блок підтримки реформ (ББПР) (Bespartyjny Blok Wspierania Reform), Консервативно-народна партія (Stronictwo Konserwatywno-Ludowe) та ін. (загалом близько 40 політичних сил) (Зашкільняк, Крикун, 2002, с. 682).

Парламентські вибори 21 вересня 1997 р. у Польщі відбулися без зміни виборчого закону. За їхніми результатами праві сили на чолі з ВАС (33,8 %, 201 мандат) і ліберальною партією Унією свободи (УС) (Unia Wolności) (13,37 %, 60 мандатів) сформували коаліцію та уряд, який вперше діяв усю каденцію парламенту. Представники панівної у 1993–1997 рр. коаліції СДЛС і ПСП (Польської селянської партії) (Polskie Stronictwo Ludowe) отримали (27,1 %, 164) та (7,31%, 28) відповідно. Останнє прохідне місце з результатом (5,56 %, 6 мандатів) посіла партія правого спрямування Рух відбудови Польщі (РВП) (Ruch Odbudowy Polski) колишнього прем'єр-міністра Яна Ольшевського (Jan Olszewski) (Задорожний, 2009, с. 95). Головою уряду (вже з розширеними повноваженнями відповідно до нової Конституції) став представник ВАС Єжи Бузек, а Міністерство закордонних справ (МЗС) очолив відомий діяч УС Броніслав Геремек (Bronisław Geremek).

У парламенті ВАС була об'єднанням різних правоцентристських груп, які не випрацювали спільного бачення щодо зовнішньополітичних питань. У передвиборчій програмі блоку наголошувалося лише на необхідності формування ефективної системи безпеки держави, інтеграції Польщі до структур НАТО, а також ЄС, заснованої на концепції «Європа батьківщин» (Program Akcji, 1997, s. 270). Також, відповідно до коаліційної угоди з УС, було заявлено про спільні та солідарні дії для проведення узгодженої державної політики. Водночас сторони угоди передбачили, що, зберігаючи власну ідеологічну і програмну ідентичність, вони прагнутимуть консенсусу (Baluk, 2021, s. 104). Однак діяльність парламентської більшості в Сеймі III каденції була нестійкою як через внутрішні протистояння всередині ВАС, так і через непорозуміння з партнерами по коаліції УС. У червні 2000 р. через політичні конфлікти представники УС покинули коаліцію і відповідні міністерські портфелі. Так, зокре-

ма, посаду міністра закордонних справ замість Броніслава Геремека вдруге обійняв Владислав Бартошевський (Władysław Bartoszewski) (вперше обіймав від березня по грудень 1995 р. в уряді Юзефа Олекси (Józefa Oleksy)), який хоч і обраний за списком УС, ніколи її членом не був.

Бачення закордонної політики Польщі новою правоцентристською коаліцією та урядом, зокрема і східного вектора, представив шеф МЗС Б. Геремек на засіданні Сейму 5 березня 1998 р. Він наголосив: «Політика добросусідства з Російською Федерацією (РФ), а також стратегічного партнерства з Україною є непохитною у підході до відносин зі Східною Європою» (Geremek, 2011a, s. 168). За його словами, хоча в Москві час до часу ставиться під сумнів суб'єктність Польщі й інших держав Центрально-Східної Європи (ЦСЄ), у Варшаві сподіваються, що реалізм у російській політиці візьме гору і це забезпечить нормальні відносини в майбутньому. Підставою для цього мало послужити приєднання РП до НАТО та європейських структур, а також їхня співпраця з Росією, що могло би вивести європейську безпеку на новий щабель і дало б можливість Польщі провадити конструктивну політику в регіоні. В інтересі РП була побудова добрих відносин із РФ, зокрема й через регіональну співпрацю (особливо щодо Калінінградської обл. РФ), формування нових горизонтальних торгово-економічних і культурних зв'язків. Б. Геремек укотре також наголосив, що незалежна Україна має стратегічне значення для РП і її безпеки, а також стабільності в цілому регіоні. Він вказав, що у відносинах з Україною польська влада прагне розширення політичного діалогу, поглиблення економічних зв'язків і надання їй будь-якої можливої допомоги для підтримки її євроінтеграційних процесів. Вагомого значення у польсько-українських відносинах міністр надав подоланню проблем, пов'язаних зі складним історичним минулим, зокрема, на його думку, потрібно було пришвидшити процес із впорядкуванням поховань та інших місць пам'яті. Зазначалося, що польська влада готова продемонструвати добру волю в цих питаннях й очікує на взаємність з української сторони. Щодо Білорусі, Б. Геремек вказав, що Польща прагне утримання двосторонніх економічних, суспільних та культурних зв'язків і не виступає за її ізоляцію. Щоправда, вони залежатимуть від міжнародної ситуації довкола Білорусі, і польський уряд дотримуватиметься рекомендацій ЄС та ОБСЄ (Організації із безпеки і співробітництва Європи) щодо повернення білоруського внутрішньополітичного життя до демократичних стандартів. Польща пропонує й підтримуватиме різні дискусії між білоруською опозицією та владою, на кшталт «круглого столу», для розв'язання наявних проблем (Geremek, 2011a, s. 168–170).

З-поміж сил, які ввійшли до ВАС, найґрунтовніші концепції закордонної політики були представлені у програмах КНП. Партія створена в січні 1997 р. злиттям Консервативної партії (Konserwatywna Partia), на чолі з Александером Галлом (Aleksander Hall), Народно-християнської партії (Stronnictwo Ludowo-Chrześcijańskie), очолюваної Артуром Балашем (Artur Balazs), та деякими членами УС, серед яких були Броніслав Коморовський (Bronisław Komorowski) та Ян Марія Рокіта (Jan Maria Rokita). Під час виборів до польського парламенту у вересні 1997 р. КНП отримала 14 прохідних депутатських місць зі списку ВАС. Перебуваючи у блоці ВАС, вона була налаштована опозиційно до лідера М. Кшаклевського, зокрема серед усіх партій, що ввійшли до ВАС, лише КНП не підтримала кандидатури М. Кшаклевського на пост Президента Польщі 2000 р. (Krawcewicz, 2014b, s. 229).

Представники народно-консервативної течії в основу своїх поглядів поклали ідею, що цілями закордонної політики держави мають бути заходи, які б гарантували безпеку та зміцнення незалежності. Детальніше ці положення розкрито у брошурі «Сучасний патріотизм. Зовнішньополітична програма» (1996) («Nowoczesny patriotyzm. Program polityki zagranicznej») та політичній програмі КНП (1997). Як зазначив польський дослідник А. Левандовський, відповідно до цих документів, зовнішня політика РП мала ґрунтуватися на трьох основних постулатах: участі в НАТО, що відкриває можливості для зв'язків зі США, приєднанні до ЄС, але з урахуванням національних традицій, а також союзи з незалежною Україною як сполучною ланкою між Західною та Східною Європою, а також елементом, який допомагає в налагодженні відносин із Росією, з якою мала бути підписана всеосяжна угода про врегулювання двосторонніх відносин. Таке поєднання, що ґрунтувалося на історичному досвіді й оцінці тогочасної геополітичної ситуації, на думку діячів КНП, давало Польщі шанс на безпеку і тривалий розвиток у ХХІ ст. Відносини з незалежною Україною розглядали як вирішальні для балансу сил у цьому регіоні Європи і необхідні для досягнення «дружних» відносин із Росією, а рівень взаємин з обома країнами мав би засвідчити результативність чи невдачу всієї східної політики РП (Lewandowski, 2016, s. 223).

Представники КНП вважали, що забезпечення належних відносин зі східними партнерами «вкорінене» в Північноатлантичному альянсі та європейських структурах. Окрім підвищення рівня безпеки, участь Польщі в них дасть змогу вибудовувати реальне партнерство зі східними сусідами, зокрема з Росією, оскільки, як зазначав Б. Комаровський, допоможе глянути на Москву як на ще одного важливого партнера, а не «як на проблему нашого гніту, від якої ми маємо звільнитися» (Lewandowski, 2016, s. 224).

Інтереси Польщі на Сході передбачали створення стабільних демократичних та ринкових систем і зміцнення незалежності новостворених держав. Вагомим елементом пропонованої зовнішньої політики були відносини між Варшавою та Києвом, а фундаментальним питанням для Польщі в межах усієї східної політики мало бути забезпечення стабілізації України як незалежної держави, «орієнтованої на захід», особливо в контексті можливого її потрапляння в залежність від РФ. Тому, з погляду консерваторів, східна політика Польщі повинна бути спрямована на створення «довгострокової системи балансу» за участю України в Центральній і Східній Європі, а для цього необхідно домогтися вступу України до НАТО, європейських та регіональних структур (наприклад, Вишеградської групи) (Krawcewicz, 2014b, s. 232). Відповідно до програми КНП, політичні еліти в Польщі повинні були працювати над підтримкою в польському суспільстві діяльності уряду щодо східного сусіда. Польща також мала б активізувати свої зусилля щодо України в політичній площині, розширенні економічних і культурних зв'язків, що забезпечило б успіх польської стратегії на Сході (Krawcewicz, 2014b, s. 235).

Попри велике значення України, вона не була єдиним напрямом східної політики. На думку консерваторів, відносини з Росією також мали стати пріоритетними і необтяженими минулими травмами й упередженнями. Як зазначив Аркадіуш Левандовський, наводячи вислів Єжи Марєка Новаковського (Jerzy Marek Nowakowski) про те, що «переговори з Росією не тільки можна, а й потрібно вести в жорсткій формі», у КНП усвідомлювали, що у відносинах із цією країною необхідний предметний діалог, чесне й відкрите обговорення проблеми, прагматичне ставитися до співпраці (Lewan-

dowski, 2016, s. 226). Водночас представники партії зазначали, що політика Росії не сприяє забуттю історичних травм у двосторонніх відносинах, а навіть свідомо веде до їхнього загострення та виникнення нових проблем (Krawcewicz, 2014b, s. 235). Так, 1997 р. Б. Комаровський вказував, що коаліція СДЛС–ПСП у 1993 р. взяла курс на покращення відносин із РФ, звинувачуючи партії зі «Солідарності» в антиросійських настроях, які нібито перешкоджали налагодженню належних двосторонніх відносин, але самі так і не змогли досягти порозуміння з Москвою, бо та вирішила вести прагматичну політику (Krawcewicz, 2018, s. 142).

На рубежі XX–XXI ст. партійці КПН бачили прагнення РФ відновити свій статус наддержави, зокрема й через створення союзу Білорусі та Росії. На їхню думку, Польщі треба було ретельніше аналізувати реальну російську політику та менше зосереджуватися на її політичній риториці, оскільки справжні наміри проглядалися саме в російському ставленні до порушення наявних кордонів між державами, у втручаннях у внутрішньополітичне життя країн-сусідів та не дотриманні прав людини. Активна східна політика Польщі полягала в тому, щоб уникнути небажаних ситуацій, що впливають із наведених загроз. Водночас вважалося, що в Росії існувало суперництво між прихильниками демократизації та групами, прихильними до імперіалізму царських і радянських часів. А тому ставка на демократичні й інтелектуальні еліти давала шанс створити позитивне сприйняття Польщі в російському суспільстві. Польська влада також мала довести Росії, що співпраця обох країн може принести їй користь (Krawcewicz, 2014b, s. 237).

Зважаючи на незначну ефективність польської східної політики у відносинах із Білоруссю, у КНП із занепокоєнням засвідчували її військово-політичне зближення із РФ. До цього додавалося вороже ставлення білоруських політиків та частини суспільства до Польщі, що зменшувало можливості досягнення політичних цілей у цьому напрямі, зокрема інтеграції Білорусі до західних структур. На думку КНП, завданням Польщі було підтримати білорусів у розбудові їхньої національної свідомості та впровадженні демократичних ідей у політичну систему (наприклад, через підтримку продемократичних громадських організацій), уникаючи водночас «хрестового походу» проти Олександра Лукашенка (Александр Лукашенко). Завдання продемократичних дій щодо Білорусі мали взяти на себе польські політичні партії, гуманітарні фонди та медіа, а розвиток польсько-білоруських офіційних відносин залежав би від ставлення Мінська до демократичних процедур (Krawcewicz, 2014b, s. 237–238).

У післявиборчому році в межах ВАС на базі НСПС «Солідарність» утворилася партія Громадський рух ВАС (ГР ВАС) (Ruch Społeczny AWS). Головними зовнішньополітичними завданнями ГР ВАС бачив членство в НАТО і зближення з ЄС, що мало припинити перебування Польщі в сірій зоні безпеки між Сходом і Заходом. Також було сподівання, що членство в Північноатлантичному альянсі покладе край неоімперіалістичним сподіванням Росії та сприятиме розвитку демократичних процесів у східних сусідів Польщі (Lewandowski, 2016, s. 279). Лідер ВАС М. Кшаклевський під час виступу в Сеймі 1998 р. наголошував, що підтримує побудову із РФ партнерських відносин як двох рівноправних держав. Тому добросусідські відносини залежать від того, чи позбудеться офіційна Москва імперіалістичних виявів у своїй політиці щодо держав ЦСЄ. Польсько-російська співпраця мала би ґрунтуватися на нормах міжнародного права, повазі прав людини та взаємному визнанні суверенного права країн приєднуватися до міжнародних безпекових організацій. Згідно із заявами політика,

вагому проблему двосторонніх відносин із Росією становила мілітаризація Калінінградської обл. Відзначив М. Кшаклевський також важливість із перспективи східної політики РП підтримки незалежності, територіальної цілісності й економічного розвитку України. На його думку, доцільно було б заснувати польський інститут у Києві, розширити двосторонні соціальні проекти та розпочати ширшу суспільну дискусію щодо минулого обох народів (Krawcewicz, 2018, s. 135).

Ще одна група в парламенті у складі ВАС – представники ХНО. У закордонній політиці діячі об'єднання були прихильниками членства Польщі в НАТО, яке вважали завершенням процесу «ялтинської зради» та здійснення мрії для багатьох поляків про повернення до західної цивілізації. Трохи скептичніше ставилися до входу в ЄС, сприймаючи можливість його функціонування за формулою «Європа батьківщини», а будь-які моделі інтеграції, які могла б обмежити національний суверенітет, були для них неприйнятними. Також партійці ХНО позитивно оцінювали тісні політичні відносини зі США, які, як вони вважали, допоможуть обмежити вплив на Польщу Німеччини чи Росії, а також дасть змогу їй стати регіональною державою, здатною до самостійних дій. Позиція ХНО щодо Східної Європи передбачала, що Польща повинна підтримувати добрі відносини з усіма сусідами на Сході, дбаючи при цьому про права поляків, які там проживають (Lewandowski, 2016, s. 237–238).

Основним постулатом ХНО у відносинах із РФ було забезпечення балансу двосторонніх взаємин і розрив з усіма пережитками ялтинської системи. Представники християнсько-національного табору вважали, що Росія (через слабкість збройних сил, падіння економічного й демографічного потенціалу тощо) втратила попередні можливості для проведення експансіоністської політики, однак частина її еліт не може це прийняти. З цього погляду, вони вважали, що безпеці України, яка поступово зміцнювала незалежність і національну свідомість населення, розвивалася інституційно й поглиблювала зв'язки із Заходом, росіяни загрозувати не могли. Водночас це заклало можливість розвивати тісніші польсько-українські взаємини (Krawcewicz, 2018, s. 130).

Наприкінці діяльності Сейму III каденції парламентарі від ХНО по-різному оцінювали результати відносин із РФ. Депутат Генрик Горишевський (Henryk Goryszewski) в червні 2001 р. вказував колегам, що РФ належить до когорти наддержав, і подобається це чи ні, з нею доведеться мати справу. Водночас стверджував, що ще один чотирирічний період історії витрачено на марно, оскільки жодного покращення відносин із Росією не відбулося (Goryszewski, s. 107). Водночас Стефан Несьоловський (Stefan Niesiołowski), погоджуючись із колегою щодо геополітичного потенціалу РФ, зазначав, що останні візити у 2001 р. до Польщі російських високопосадовців (прем'єра Михайла Касьянова (Михаил Касьянов) і очільника Державної думи РФ Валерія Селєзнєва (Валерий Селезнёв)) та можливе планування візиту Володимира Путіна (Владимир Путин) вказували на те, що польсько-російські відносини розвиваються у правильному напрямі (Krawcewicz, 2018, s. 131).

Представник ХНО Марцін Лібіцький (Marcin Libicki), дебатуєчи в парламенті про засади зовнішньої політики країни, зазначав, що Варшава мала три теоретично можливі варіанти зовнішньої політики: союз із Росією; нейтралітет у співпраці з іншими центральноєвропейськими країнами; союз із західними структурами. Власне з багатьох причин залишився лише останній (Libicki, s. 104). Звертаючи увагу на це, польський дослідник М. Габовський пояснював, що кожна з цих орієнтацій була резуль-

татом різної відповіді на питання, хто головний ворог Польщі? Перший варіант – альянс із Росією – впливав із визнання того, що це Німеччина (близька деяким націоналістичним правим силам, які після 1989 р. не мали великого політичного значення). Другий варіант – центральноєвропейський – покликався на концепцію Пілсудського та вважав ворогами і Німеччину, і Росію (Конфедерація Незалежної Польщі). Третій варіант – прозахідний – головною загрозою сприймав Росію. Цю позицію здебільша представляли постсолідарні групи: ВАС, УС та ін. Щобільше, навіть посткомуністичний СДЛС, який не підтримував антиросійську повістку, критикував її використання, але, як наслідок вибору західного варіанта, змушений був займати антиросійську позицію в багатьох конкретних випадках (Nabowski, 2017, s. 1–2).

Погляди ПЦ на східну політику Польщі багато в чому збігалися з концепцією Гедройця/Мерошевського. Зокрема, християнські демократи пропонували підтримувати добрі відносини з усіма східними сусідами та проводити політику балансу щодо них. Щоправда, особливого значення надавали польсько-українським відносинам, які мали би бути побудовані на основі історичного примирення, дотримання прав меншин, економічної і культурно-наукової співпраці тощо, хоча й вважали, що відродження українського націоналізму може становити загрозу. Крім цього, політична й економічна нестабільність в Україні теж могла привнести негативний вплив у двосторонню співпрацю (Lewandowski, 2016, s. 263). Адам Лозінський (Adam Łoziński) вважав, що польська східна політика має бути ефективнішою і їй бракує конкретних заходів на підтримку незалежності східних сусідів від впливів РФ, як це було у випадку Білорусі, а також загрожувало Україні (Łoziński, s. 111).

У Сеймі ВАС створила коаліцію з партією УС. У сформований коаліціантами уряд від лібералів входило кілька міністрів, зокрема, як було зазначено, один із лідерів партії Б. Геремек очолив МЗС. Партія виступала за проведення потужної східної політики, бо, як зазначалося в її програмних документах, перед виборами статус РП на міжнародній арені залежав від відносин із державами на Сході. У майбутньому ці відносини могли вплинути на сприйняття Польщі в НАТО і ЄС, давши змогу з геополітичного погляду мати сильніші позиції (Krawcewicz, 2018, s. 101). Крім цього, вважалося, що в перспективі Польща як член НАТО і ЄС повинна розвивати партнерські відносини із країнами ЦСЄ, виступаючи виразником їхніх інтересів у західних структурах, зокрема було запропоновано сформувати модель партнерських відносин між Північноатлантичним альянсом і Росією (Baluk, 2021, s. 106). Як зазначав депутат УС Мірослав Чех (Miroslaw Czech): «Польща є лідером регіону ЦСЄ і несе за розвиток ситуації в ньому певну відповідальність» (Czech-1, s. 98). Також він висловив підтримку тому, що перші міжнародні візити нового міністра закордонних справ були до Києва і Вільнюса, що вказувало на те, що ці напрями зовнішньої політики для коаліції ВАС–УС мають стратегічне значення. Щодо відносин із Білоруссю, то, на його думку, важливими були ініціативи гуманітарних і неурядових організацій (допомогали демократичним процесам у цій країні) (Czech-1, s. 98). На значущості стратегічних відносин з Україною і Литвою для посилення геополітичного становища Польщі наголошував Тадеуш Мазовецький (Tadeusz Mazowiecki). Він висловлювався також за активнішу діяльність щодо РФ, застерігаючи, що не варто лише чекати реакції Москви, а передовсім треба самим дбати за нормалізацію відносин (Mazowiecki, s. 83).

У 1999 р. М. Чех, відповідаючи на закиди депутата від СДЛС Лешек Міллера (Leszek Miller) про нібито слабкість східної політики, яку провадив уряд Єжи Бузека

та коаліція ВАС–УС, зазначав, що відсутність результатів на російському напрямі, не означає її провалу, оскільки польсько-українські відносини розвивалися надзвичайно добре. До того ж, як зауважив депутат від УС, представники коаліції повністю підтримують заходи президента А. Квасневського (представника лівих сил) щодо налагодження стратегічного партнерства з Україною, однак навіть йому, попри все бажання, не вдалося розвинути польсько-білоруські та польсько-російські відносини, що свідчить про те, що для партнерських відносин потрібно бажання двох сторін, а влада в Мінську і Москві такого прагнення не виражала (Czech-2, s. 59).

Виступаючи в парламенті у квітні 1999 р. та говорячи про Україну, міністр МЗС Б. Геремек назвав її «Стратегічним партнером, надзвичайної важливості... І це, властиво, аксіома польської східної політики». І підсумував: «В інтересах Польщі, в інтересах регіону, в інтересах цілої Європи існування сильної, незалежної, демократичної України» (Geremek, 2011b, s. 195). Водночас висловив сподівання, що ідея діалогу з Росією має шанси на поступову реалізацію, особливо з огляду на членство Польщі в НАТО і наближення до ЄС. Цьому мали посприяти візити високопосадовців обох країн у Москву і Варшаву в найближчому майбутньому. У його баченні, проблеми двосторонніх відносин мали би бути не перешкодою діалогу, а спонукати країни до їхнього вирішення (Geremek, 2011b, s. 195). Польський дослідник М. Габовський зауважував, що постулат добрих стосунків із Росією дедалі більше переставав бути самоціллю, а перетворювався на виконання вимог західних країн. Із часом польська політична еліта усвідомила, що західні партнери не хочуть, щоб Польща вносила дразливість у їхні стосунки з Росією. Загалом це створило інтелектуально крихкі основи цих відносин, оскільки узалежнило їх від поточних інтересів західних партнерів (Nabowski, 2017, s. 6–7).

У грудні 1995 р. була заснована політична партія РВП, основою якої стали виборчі комітети на президентських виборах Я. Ольшевського. РВП була єдиною значимою постсолідарною правою партією, яка не приєдналася до ВАС. На парламентських виборах 1997 р. РВП отримала шість місць у Сеймі та п'ять у Сенаті, що було визнано незадовільним результатом. У травні 2001 р. РВП і ВАС досягли згоди, унаслідок якої було створено виборчий блок Виборча акція «Солідарність» Правивиці (ВАСП). Угода була недовгою, оскільки в липні 2001 р. Я. Ольшевський оголосив про відмову РВП від співпраці з ВАСП, приєднавшись до новоствореної Ліги польських родин (ЛІПР) (Liga Polskich Rodzin). Відповідно до програмних критеріїв, партія належала до т. зв. незалежницьких, що висловлювали патріотичні та незалежницькі ідеї, виступали з антикомуністичними й антиросійськими гаслами, підтримували Католицьку Церкву тощо (Krawcewicz, 2014a, s. 51–52).

У програмних документах 1996 р. РВП вказував на формування в Європі та світі нової геополітичної системи, яка робила необхідністю приєднання РП до НАТО. Вступ до альянсу Польщі, підтримка незалежності України, Білорусі та Балтійських держав мали обмежити можливості РФ відновити свої імперські позиції та забезпечити мир в Європі. Активізація Північноатлантичного альянсу у Східній Європі (з інтеграцією Литви, Латвії, Естонії, Білорусі й України в НАТО), послужила б, на думку РВП, стабілізації військово-політичної ситуації у ЦСЄ (Krawcewicz, 2014a, s. 53).

Як зазначав польський дослідник А. Кравцевич, у середовищі РВП був розроблений синтетичний документ під назвою «Декалог європейської безпеки» («Dekalog bezpieczeństwa europejskiego») авторства Яна Париса (Jan Parys) (колишнього міністра національної оборони), у якому сформульовано основи європейської безпеки та

принципи польської зовнішньої політики. У «Декалозі» А. Кравцевич відзначив такі головні положення: рішення Ялтинської і Потсдамської мирних конференцій трактовано як злочинні, оскільки за їхніми наслідками народи ЦСЄ опинилися в межах тоталітарної системи; РФ після розпаду СРСР так і не змірилася із правом сусідніх націй на свободу; через різницю ядерних потенціалів баланс сил в Європі неможливий без інтеграції США, країн Західної Європи та ЦСЄ в НАТО; вступ країн Центральної та Східної Європи до альянсу обмежить розширення сфери впливу Росії і в довготерміновій перспективі запобіжить вибуху війни; протидію РФ розширенню НАТО на Схід розглянуто як усвідомлення російською владою того, що це завадить відновленню Російської імперії (Krawcewicz, 2014a, s. 54).

Позиція ВРП щодо Росії полягала в намаганні нормалізувати відносини, та водночас ця нормалізація не могла відбутися коштом українських інтересів. Цю дилему неодноразово піднімав у своїх виступах у парламенті лідер ВРП Я. Ольшевський, зазначаючи, що проблемою східної політики стане вибір між стратегічним партнером – Україною та великою і потужною Росією. Обидві країни мали важливе значення для польської зовнішньої політики, однак, на думку лідера ВРП, як впливало з політичних реалій, зближення РП з Україною і підтримка її інтеграційних прагнень позначалися на польсько-російських відносинах (Olszewski-1, s. 49). Згодом, виступаючи 2001 р., депутат акцентував, що від цього вибору залежатимуть головні цілі та завдання цього напрямку зовнішньої політики. Зокрема, він наголошував: «Польща не може завуальовувати фактичну потребу такого вибору фразами, що і у відношенні до України, і до Росії проводитимемо політику однакового лояльного партнерства й однаково дотичну нашим національним інтересам» (Olszewski-2, s. 91).

Опозиційними коаліції ВАС–УС у Сеймі III каденції були лівоцентристські сили на чолі із блоком партій СДЛС. У квітні 1999 р. його реорганізовано в однойменну партію, яку очолив Л. Міллер. Лідерами партії в парламенті стали: Лешек Міллер, Марек Боровський (Marek Borowski), Гжегож Наперальський (Grzegorz Napieralski), Юзеф Олекси (Józef Oleksy), Єжи Шмайджінський (Jerzy Szmajdziński) та ін. (Krawcewicz, 2018, s. 51). Попри те, що СДЛС перебувала в опозиції, вона могла впливати на зовнішню політику через діяльність президента А. Квасневського, який був вихідцем з її середовища. До того ж на чергових президентських виборах 8 жовтня 2000 р. А. Квасневський підтвердив довіру до себе громадян Польщі, здобувши перемогу вже в першому турі з результатом 53,9 % голосів (кандидат від ВАС М. Кшаклевський із результатом 15,7 % був лише третім) (Зашкільняк, Крикун, 2002, с. 687).

У 1998 р. під час обговорення основних засад зовнішньої політики РП, представленої міністром Б. Геремком, Ю. Олекси зазначав, що польська східна політика поширюється на терени, де можна і треба реалізувати стратегічні інтереси, однак вона не має опиратися на ідею цивілізаційної місії щодо Сходу. Майбутні відносини з Україною, РФ і Білоруссю, відповідно до національних інтересів, треба вибудовувати так, щоб «польська східна політика була власне частиною європейської східної політики» (Oleksy, s. 81–82). Ці тези підтримав його колега Л. Міллер, який звертав увагу парламентарів на те, що постійні проблеми на Сході (йшлося, мабуть, передовсім про РФ) призводили до утвердження у країнах Заходу думки про нездатність РП налагодити збалансовані відносини в регіоні (Miller-2, s. 97).

Після формування на основі СДЛС партії у 1999–2000 рр. вона декларувала готовність до будівництва рівноправних добросусідських відносин з Україною, Росією і

Білоруссю. Зазначалося, що, реалізуючи завдання східного вектора, треба керуватися прагматичними цілями і відійти від ідеологічних та історичних стереотипів. Також панувало переконання, що в контексті східної політики польсько-російські взаємини перебували на доволі низькому рівні й існувала нагальна потреба здійснити кроки до їхнього перелому на краще, зокрема не лише в політичній, а й торгово-економічній площині (Krawsewicz, 2018, s. 80). Лешек Міллер у 2001 р. зазначав: «На політичному рівні стабільну та тривалу участь Польщі в НАТО та ЄС СДПС розглядає як винятково важливий і позитивний чинник довготривалої, можливо, інтенсивної співпраці зі Сходом, а не як перешкоду або обмеження цієї співпраці. Добрі економічні та політичні стосунки з нашими східними сусідами мають стати нашою спеціалізацією. Це в інтересах поляків. Цього очікують наші євроатлантичні партнери» (Miller-1, s. 77).

Подібні до СДЛС позиції щодо пріоритетів східної політики висловлювали і представники ПСП. Януш Доброш (Janusz Dobrosz) стверджував, що польсько-російські відносини впливали на позиції РП у міжнародному співтоваристві. Він пропонував за зразком Заходу застосувати у відносинах із РФ прагматизм, який означав розширення економічних зв'язків і збільшення польської присутності на російському ринку, за можливої критики російської влади за порушення прав людини. Політик підтримував дії керівництва Польщі щодо України та Литви, однак наполягав на більшій підтримці польської меншості в цих країнах. Проте найбільше занепокоєння у представника ПСП спричиняла політична і суспільна ситуація в Білорусі та дії польського уряду в цьому напрямі, оскільки застосування офіційних дипломатичних чинників іноді більше шкодило білоруській опозиції, ніж А. Лукашенку (Dobrosz, s. 23–24).

Отже, впродовж 1997–2001 рр. Польща стала повноправним членом Північноатлантичного альянсу та впевнено наближалася до вступу в ЄС, що були головними цілями її зовнішньої політики. Прийняття нової Конституції РП 1997 р. і рішення Конституційного трибуналу усунули дуалізм у здійсненні зовнішньої політики, сприяли формуванню сталої політичної системи. Водночас основні елементи польської східної політики все ще залишалися остаточно неузгодженими, що спричиняло дискусії політичних сил країни щодо двосторонніх відносин із державами регіону. Правоцентристські політичні сили, об'єднані в парламенті в коаліцію ВАС–УС, східну політику тісно пов'язували зі вступом Польщі до НАТО та планами долучитися до ЄС. Після приєднання до політичних і військових структур Заходу Польща мала допомагати утвердженню у східних сусідів демократичних стандартів і виступати адвокатом держав на Сході в їхньому прагненні стати членами цих організацій. Водночас обумовлювалося, що потрібно уникати помилок, щоб ця діяльність не сприймалася як спосіб домінувати над ними Польщі. Фундаментальною позицією у здійсненні східної політики правоцентристською коаліцією й урядом Є. Бузека було переконання в необхідності зміцнення стратегічних польсько-українських відносин та утвердження незалежності України задля безпеки самої Польщі. Попри постійні заяви про намір розбудовувати добросусідські відносини з Росією, політики правого табору із занепокоєнням відзначали неприйняття частиною російських еліт нової геополітичної ситуації у ЦСЄ та спроби РФ відновити сферу свого впливу після розпаду СРСР. Це, зокрема, вбачалося у формуванні Росією військово-політичних альянсів на пострадянському просторі та зміцненні російсько-білоруських інтеграційних проєктів. Також негативним сценарієм для польських національних інтересів, із погляду представників правої коаліції, було посилення авторитарних

тенденції в Білорусі, що призводило до порушення прав людини, зокрема й щодо польської меншості.

Подібні позиції щодо засад східної політики висловлювали і представники правої постсолідарної партії РВП, які наголошували на необхідності встановлення партнерських відносин з Україною, Литвою та Білоруссю. На думку чільних діячів партії, основною дилемою східного вектора зовнішньої політики РП був вибір між стратегічним партнерством з Україною і вибудовуванням партнерських відносин із РФ, оскільки за своїми цілями ці напрями були протилежними.

Представники лівих політичних сил (СДЛС, ПСП) здебільша наголошували на потребі формування однакових добросусідських відносин зі всіма східними сусідами. На їхню думку, після інтеграції в євроатлантичні структури Польщі варто використати своє розуміння тонкощів політичних відносин у регіоні ЦСЄ та стати виразником загальної європейської східної політики, що дало би змогу посилити роль РП для Заходу. Також вони вважали, що, попри політичні розбіжності в польсько-російських відносинах, запорукою партнерства мало би стати позбавлення польської політичної еліти ідеологічних та історичних стереотипів і спрямування зусиль на розширення торгово-економічних та культурних зв'язків між двома державами.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

Демчишак, Р. (2015). Особливості євроінтеграційного процесу у Польщі: внутрішньополітичний та зовнішньополітичний виміри. *Humanitarian vision*, 1/2, 14–16.

Задорожний, І. (2009). Еволюція партійної системи Польщі. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Політологія, соціологія, філософія*, 13, 92–98.

Задорожний, І. (2010). Трансформація політичної системи Польщі в умовах переходу до демократії. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Політологія. Соціологія. Філософія*, 14, 174–179.

Зашкільняк, Л. О., Крикун, М. Г. (2002). *Історія Польщі: Від найдавніших часів до наших днів*. Львів.

Нечипоренко, Ю. (2013). Законодавча та установча функції парламенту Польщі: ефективність виконання. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*, 1, 363–376.

Срібна, Т. В. (2012). Тенденції розвитку демократичної трансформації політичних режимів України і Республіки Польщі у порівняльному аналізі. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. *Політологія. Соціологія. Право*, 4, 7–11.

Baluk, W. (2021). Ukraina w programach ugrupowań koalicji rządowych w Polsce po 1989 r. w kontekście geopolityki. W W. Baluk, J. Makar, M. Doroszko (reds.). *Dziedzictwo Józefa Piłsudskiego i Symona Petlury. Przeszość, teraźniejszość i przyszłość partnerstwa Polski i Ukrainy*. Lublin, 93–124.

Czech-1: Czech, M. Dyskusja nad informacją ministra spraw zagranicznych o podstawowych kierunkach polityki zagranicznej Polski. *Sprawozdanie stenograficzne z 13 posiedzenia Sejmu RP w dniu 5 marca 1998 r.*, 98. https://bs.sejm.gov.pl/F?func=service&doc_library=ARS01&doc_number=000034587&line_number=0001&func_code=WEB-FULL&service_type=MEDIA

Czech-2: Czech, M. Dyskusja nad informacją rządu o podstawowych kierunkach polityki zagranicznej Polski. *Sprawozdanie stenograficzne z 47 posiedzenia Sej-*

mu RP w dniu 8 kwietnia 1999 r., 58–59. https://bs.sejm.gov.pl/F?func=service&doc_library=ARS01&doc_number=000034697&line_number=0001&func_code=WEB-FULL&service_type=MEDIA

Deklaracja madrycka o euroatlantyckim bezpieczeństwie i współpracy, wydana przez szefów państw i rządów. (1997), Madryt, 8 lipca 1997 r. *Biuletyn informacyjny Biblioteki Sejmowej* 1/4. <http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/nato/z4s26.html>

Dobrosz, J. Dyskusja nad informacją ministra spraw zagranicznych o podstawowych kierunkach polityki zagranicznej Polski. *Sprawozdanie stenograficzne z 78 posiedzenia Sejmu RP w dniu 9 maja 2000 r.*, 21–24. https://bs.sejm.gov.pl/F?func=service&doc_library=ARS01&doc_number=000034637&line_number=0001&func_code=WEB-FULL&service_type=MEDIA

Geremek, B. (2011a). Informacja ministra spraw zagranicznych o podstawowych kierunkach polityki zagranicznej Polski. Przedstawiona na 13 posiedzeniu Sejmu RP III kadencji 5 marca 1998 r. *Exposé ministrów spraw zagranicznych 1990–2011*. Warszawa: MSZ, 153–176.

Geremek, B. (2011b). Informacja rządu o podstawowych kierunkach polityki zagranicznej Polski. Przedstawiona na 47 posiedzeniu Sejmu RP III kadencji 8 kwietnia 1999 r. *Exposé ministrów spraw zagranicznych 1990–2011*. Warszawa: MSZ, 177–203.

Goryszewski, H. Dyskusja nad informacją ministra spraw zagranicznych o podstawowych kierunkach polityki zagranicznej Polski; rządu o stanie negocjacji Polski z Unią Europejską. *Sprawozdanie stenograficzne z 110 posiedzenia Sejmu RP w dniu 6 czerwca 2001 r.*, 106–107. https://bs.sejm.gov.pl/F?func=service&doc_library=ARS01&doc_number=000034662&line_number=0001&func_code=WEB-FULL&service_type=MEDIA

Habowski, M. (2013). System rządów Rzeczypospolitej Polskiej jako uwarunkowanie polskiej polityki wschodniej. *Dyplomacja i bezpieczeństwo*, 1, 105–122.

Habowski, M. (2017). Kwestia rosyjska w debatach Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1997–2004. W R. Białoskórski & B. Gałek (reds.). *Polska–Rosja: wektory współpracy*. Siedlce. <https://depot.ceon.pl/handle/123456789/19344>

Krawcewicz, A. (2014a). Działalność i myśl polityczna na przykładzie koncepcji polityki zagranicznej Ruchu Odbudowy Polski. *Acta Politica*, 29, 49–58.

Krawcewicz, A. (2014b). Polityka wschodnia w koncepcjach Stronnictwa Konserwatywno-Ludowego. *Nowa Polityka Wschodnia*, 2(7), 227–245.

Krawcewicz, A. (2018). *Polityka wschodnia w koncepcjach partii politycznych w III Rzeczypospolitej Polskiej. Wybrane aspekty: stosunki międzynarodowe, polityka historyczna, gospodarka i integracja europejska*. Zabrze-Tarnowskie Góry.

Lewandowski, A. (2016). *Akcja Wólcza Solidarność. Centroprawica w poszukiwaniu modelu współpracy*. Płock: Wydawnictwo Naukowe PWSZ w Płocku.

Libicki, M. Dyskusja nad informacją ministra spraw zagranicznych o podstawowych kierunkach polityki zagranicznej Polski; rządu o stanie negocjacji Polski z Unią Europejską. *Sprawozdanie stenograficzne z 110 posiedzenia Sejmu RP w dniu 6 czerwca 2001 r.*, 104–106. https://bs.sejm.gov.pl/F?func=service&doc_library=ARS01&doc_number=000034662&line_number=0001&func_code=WEB-FULL&service_type=MEDIA

Loziński, A. Dyskusja nad informacją ministra spraw zagranicznych o podstawowych kierunkach polityki zagranicznej Polski. *Sprawozdanie stenograficzne z 13 posiedzie-*

nia Sejmu RP w dniu 5 marca 1998 r., 111–112. https://bs.sejm.gov.pl/F?func=service&doc_library=ARS01&doc_number=000034587&line_number=0001&func_code=WEB-FULL&service_type=MEDIA

Mazowiecki, T. Dyskusja nad informacją ministra spraw zagranicznych o podstawowych kierunkach polityki zagranicznej Polski. *Sprawozdanie stenograficzne z 13 posiedzenia Sejmu RP w dniu 5 marca 1998 r.*, 82–84. https://bs.sejm.gov.pl/F?func=service&doc_library=ARS01&doc_number=000034587&line_number=0001&func_code=WEB-FULL&service_type=MEDIA

Miller-1: Miller, L. Dyskusja nad informacją ministra spraw zagranicznych o podstawowych kierunkach polityki zagranicznej Polski; rządu o stanie negocjacji Polski z Unią Europejską. *Sprawozdanie stenograficzne z 110 posiedzenia Sejmu RP w dniu 6 czerwca 2001 r.*, 75–78. https://bs.sejm.gov.pl/F?func=service&doc_library=ARS01&doc_number=000034662&line_number=0001&func_code=WEB-FULL&service_type=MEDIA

Miller-2: Miller, L. Dyskusja nad informacją ministra spraw zagranicznych o podstawowych kierunkach polityki zagranicznej Polski. *Sprawozdanie stenograficzne z 13 posiedzenia Sejmu RP w dniu 5 marca 1998 r.*, 96–98. https://bs.sejm.gov.pl/F?func=service&doc_library=ARS01&doc_number=000034587&line_number=0001&func_code=WEB-FULL&service_type=MEDIA

Oleksy, J. Dyskusja nad informacją ministra spraw zagranicznych o podstawowych kierunkach polityki zagranicznej Polski. *Sprawozdanie stenograficzne z 13 posiedzenia Sejmu RP w dniu 5 marca 1998 r.*, 79–82. https://bs.sejm.gov.pl/F?func=service&doc_library=ARS01&doc_number=000034587&line_number=0001&func_code=WEB-FULL&service_type=MEDIA

Olszewski-1: Olszewski, J. Dyskusja nad informacją rządu o podstawowych kierunkach polityki zagranicznej Polski. *Sprawozdanie stenograficzne z 47 posiedzenia Sejmu RP w dniu 8 kwietnia 1999 r.*, 48–50. https://bs.sejm.gov.pl/F?func=service&doc_library=ARS01&doc_number=000034697&line_number=0001&func_code=WEB-FULL&service_type=MEDIA

Olszewski-2: Olszewski, J. Dyskusja nad informacją ministra spraw zagranicznych o podstawowych kierunkach polityki zagranicznej Polski; rządu o stanie negocjacji Polski z Unią Europejską. *Sprawozdanie stenograficzne z 110 posiedzenia Sejmu RP w dniu 6 czerwca 2001 r.*, 90–91. https://bs.sejm.gov.pl/F?func=service&doc_library=ARS01&doc_number=000034662&line_number=0001&func_code=WEB-FULL&service_type=MEDIA

Program Akcji Wyborczej Solidarność. (1997, maj). Warszawa. W S. Stępka, P. Swacha, J. Wojnicki (oprac.), *Najnowsze dzieje Polski 1989–2004: wybór dokumentów społeczno-politycznych*. Warszawa: Wydawnictwo SGGW, 2021, 264–271.

Uchwała Senatu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 17 lutego 1999 r. w sprawie ratyfikacji przez Polskę Traktatu Północnoatlantyckiego. (1999). *Monitor Polski*, 6(65) 70.

REFERENCES

Demchysyak, R. (2015). Osoblyvosti yevrointehratsiinoho protsesu u Polshchi: vnutrishnopolitychnyi ta zovnishnopolitychnyi vymiry. *Humanitarian vision*. 1/2, 15–16 (in Ukrainian).

Zadorozhnyi, I. (2009) Evoliutsiia partiinoi systemy Polshchi. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Serii: Politolohiia, sotsiolohiia, filozofii*, 13, 92–98 (in Ukrainian).

Zadorozhnyi, I. (2010). Transformatsiia politychnoi systemy Polshchi v umovakh perekhodu do demokratii. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu: Serii: Politolohiia, sotsiolohiia, filosofii*, 14, 174–179 (in Ukrainian).

Zashkilniak, L. O., & Krykun, M. H. (2002). *Istoriia Polshchi: Vid naidavnishykh chasiv do nashykh dnev*. Lviv (in Ukrainian).

Nechyporenko, Yu. (2013). Zakonodavcha ta ustanovcha funksiia parlamentu Polshchi: efektyvnist vykonання. *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy*, 1, 363–376 (in Ukrainian).

Sribna, T. V. (2012). Tendentsii rozvytku demokratychnoi transformatsii politychnykh rehymiv Ukrainy i Respubliky Polshchi u porivnialnomu analizi. *Visnyk Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu Ukrainy «Kyivskiy politekhnichnyi instytut»*. *Politolohiia. Sotsiolohiia. Pravo*, 4, 7–11 (in Ukrainian).

Baluk, W. (2021). Ukraina w programach ugrupowań koalicji rządowych w Polsce po 1989 r. w kontekście geopolityki. W W. Baluk, J. Makar, M. Doroszko (reds.). *Dziedzictwo Józefa Piłsudskiego i Symona Petlury. Przeszłość, terażniejszość i przyszłość partnerstwa Polski i Ukrainy*. Lublin, 93–124 (in Polish).

Czech, M. Dyskusja nad informacją ministra spraw zagranicznych o podstawowych kierunkach polityki zagranicznej Polski. *Sprawozdanie stenograficzne z 13 posiedzenia Sejmu RP w dniu 5 marca 1998 r.*, 98. https://bs.sejm.gov.pl/F?func=service&doc_library=ARS01&doc_number=000034587&line_number=0001&func_code=WEB-FULL&service_type=MEDIA (in Polish).

Czech, M. Dyskusja nad informacją rządu o podstawowych kierunkach polityki zagranicznej Polski. *Sprawozdanie stenograficzne z 47 posiedzenia Sejmu RP w dniu 8 kwietnia 1999 r.*, 58–59. https://bs.sejm.gov.pl/F?func=service&doc_library=ARS01&doc_number=000034697&line_number=0001&func_code=WEB-FULL&service_type=MEDIA (in Polish).

Deklaracja madrycka o euroatlantyckim bezpieczeństwie i współpracy, wydana przez szefów państw i rządów. (1997). Madryt, 8 lipca 1997 r. *Biuletyn informacyjny Biblioteki Sejmowej 1/4*. <http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/nato/z4s26.html> (in Polish).

Dobrosz, J. Dyskusja nad informacją ministra spraw zagranicznych o podstawowych kierunkach polityki zagranicznej Polski. *Sprawozdanie stenograficzne z 78 posiedzenia Sejmu RP w dniu 9 maja 2000 r.*, 21–24. https://bs.sejm.gov.pl/F?func=service&doc_library=ARS01&doc_number=000034637&line_number=0001&func_code=WEB-FULL&service_type=MEDIA (in Polish).

Geremek, B. (2011a). Informacja ministra spraw zagranicznych o podstawowych kierunkach polityki zagranicznej Polski. Przedstawiona na 13 posiedzeniu Sejmu RP III kadencji 5 marca 1998 r. *Exposé ministrów spraw zagranicznych 1990–2011*. Warszawa: MSZ, 153–176 (in Polish).

Geremek, B. (2011b). Informacja rządu o podstawowych kierunkach polityki zagranicznej Polski. Przedstawiona na 47 posiedzeniu Sejmu RP III kadencji 8 kwietnia 1999 r. *Exposé ministrów spraw zagranicznych 1990–2011*. Warszawa: MSZ, 177–203 (in Polish).

Goryszewski, H. Dyskusja nad informacją ministra spraw zagranicznych o podstawowych kierunkach polityki zagranicznej Polski; rządu o stanie negocjacji Polski z Unią Europejską. *Sprawozdanie stenograficzne z 110 posiedzenia Sejmu RP w dniu 6 czerwca 2001 r.*, 106–107. https://bs.sejm.gov.pl/F?func=service&doc_library=ARS01&doc_number=000034662&line_number=0001&func_code=WEB-FULL&service_type=MEDIA (in Polish).

Habowski, M. (2013). System rządów Rzeczypospolitej Polskiej jako uwarunkowanie polskiej polityki wschodniej. *Dyplomacja i bezpieczeństwo, 1*, 105–122 (in Polish).

Habowski, M. (2017). Kwestia rosyjska w debatach Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1997–2004. W R. Białoskórski & B. Gałek (reds.). *Polska–Rosja: wektory współpracy*. Siedlce. <https://depot.ceon.pl/handle/123456789/19344> (in Polish).

Krawcewicz, A. (2014a). Działalność i myśl polityczna na przykładzie koncepcji polityki zagranicznej Ruchu Odbudowy Polski. *Acta Politica, 29*, 49–58 (in Polish).

Krawcewicz, A. (2014b). Polityka wschodnia w koncepcjach Stronnictwa Konserwatywno-Ludowego. *Nowa Polityka Wschodnia, 2 (7)*, 227–245 (in Polish).

Krawcewicz, A. (2018). *Polityka wschodnia w koncepcjach partii politycznych w III Rzeczypospolitej Polskiej. Wybrane aspekty: stosunki międzynarodowe, polityka historyczna, gospodarka i integracja europejska*. Zabrze-Tarnowskie Góry (in Polish).

Lewandowski, A. (2016). *Akcja Wyborcza Solidarność. Centroprawica w poszukiwaniu modelu współpracy*. Płock: Wydawnictwo Naukowe PWSZ w Płocku (in Polish).

Libicki, M. Dyskusja nad informacją ministra spraw zagranicznych o podstawowych kierunkach polityki zagranicznej Polski; rządu o stanie negocjacji Polski z Unią Europejską. *Sprawozdanie stenograficzne z 110 posiedzenia Sejmu RP w dniu 6 czerwca 2001 r.*, 104–106. https://bs.sejm.gov.pl/F?func=service&doc_library=ARS01&doc_number=000034662&line_number=0001&func_code=WEB-FULL&service_type=MEDIA (in Polish).

Loziński, A. Dyskusja nad informacją ministra spraw zagranicznych o podstawowych kierunkach polityki zagranicznej Polski. *Sprawozdanie stenograficzne z 13 posiedzenia Sejmu RP w dniu 5 marca 1998 r.*, 111–112. https://bs.sejm.gov.pl/F?func=service&doc_library=ARS01&doc_number=000034587&line_number=0001&func_code=WEB-FULL&service_type=MEDIA (in Polish).

Mazowiecki, T. Dyskusja nad informacją ministra spraw zagranicznych o podstawowych kierunkach polityki zagranicznej Polski. *Sprawozdanie stenograficzne z 13 posiedzenia Sejmu RP w dniu 5 marca 1998 r.*, 82–84. https://bs.sejm.gov.pl/F?func=service&doc_library=ARS01&doc_number=000034587&line_number=0001&func_code=WEB-FULL&service_type=MEDIA (in Polish).

Miller, L. Dyskusja nad informacją ministra spraw zagranicznych o podstawowych kierunkach polityki zagranicznej Polski; rządu o stanie negocjacji Polski z Unią Europejską. *Sprawozdanie stenograficzne z 110 posiedzenia Sejmu RP w dniu 6 czerwca 2001 r.*, 75–78. https://bs.sejm.gov.pl/F?func=service&doc_library=ARS01&doc_number=000034662&line_number=0001&func_code=WEB-FULL&service_type=MEDIA (in Polish).

Miller, L. Dyskusja nad informacją ministra spraw zagranicznych o podstawowych kierunkach polityki zagranicznej Polski. *Sprawozdanie stenograficzne z 13 posiedzenia Sejmu RP w dniu 5 marca 1998 r.*, 96–98. https://bs.sejm.gov.pl/F?func=service&doc_library=ARS01&doc_number=000034587&line_number=0001&func_code=WEB-FULL&service_type=MEDIA (in Polish).

Oleksi, J. Dyskusja nad informacją ministra spraw zagranicznych o podstawowych kierunkach polityki zagranicznej Polski. *Sprawozdanie stenograficzne z 13 posiedzenia Sejmu RP w dniu 5 marca 1998 r.*, 79–82. https://bs.sejm.gov.pl/F?func=service&doc_library=ARS01&doc_number=000034587&line_number=0001&func_code=WEB-FULL&service_type=MEDIA (in Polish).

Olszewski, J. Dyskusja nad informacją rządu o podstawowych kierunkach polityki zagranicznej Polski. *Sprawozdanie stenograficzne z 47 posiedzenia Sejmu RP w dniu 8 kwietnia 1999 r.*, 48–50. https://bs.sejm.gov.pl/F?func=service&doc_library=ARS01&doc_number=000034697&line_number=0001&func_code=WEB-FULL&service_type=MEDIA (in Polish).

Olszewski, J. Dyskusja nad informacją ministra spraw zagranicznych o podstawowych kierunkach polityki zagranicznej Polski; rządu o stanie negocjacji Polski z Unią Europejską. *Sprawozdanie stenograficzne z 110 posiedzenia Sejmu RP w dniu 6 czerwca 2001 r.*, 90–91. https://bs.sejm.gov.pl/F?func=service&doc_library=ARS01&doc_number=000034662&line_number=0001&func_code=WEB-FULL&service_type=MEDIA (in Polish).

Program Akcji Wyborczej Solidarność. (1997, maj). Warszawa. W S. Stępka, P. Swacha, J. Wojnicki (oprac.), *Najnowsze dzieje Polski 1989–2004: wybór dokumentów społeczno-politycznych*. Warszawa: Wydawnictwo SGGW, 2021, 264–271 (in Polish).

Uchwała Senatu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 17 lutego 1999 r. w sprawie ratyfikacji przez Polskę Traktatu Północnoatlantyckiego. (1999). *Monitor Polski*, 6(65), 70 (in Polish).

Oleh PIKH

PhD History

Senior Research Fellow

of the Department «Center for Ukrainian-Polish Relations Research»

I. Krypiakewych Institute of Ukrainian Studies of NAS of Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2304-9002>

ResearcherID: <https://www.webofscience.com/wos/author/record/AAD-4632-2020>

e-mail: olpikh@gmail.com

EASTERN VECTOR OF FOREIGN POLICY OF POLAND IN THE PERSPECTIVES OF ITS LEADING POLITICAL ELITES (1997–2001)

It is established that in the second half of the 90^s of the 20th – early 21st century, in Poland, the process of institutionalization of Euro-Atlantic and European integration continued along with thorough socio-political reforms and the establishment of a democratic political system.

At the same time, the eastern vector of Polish foreign policy, which, although being of great importance from the point of view of its national interests and the success of the European integration component, partly depended on the implementation of its tasks, nevertheless remained in secondary roles not only in the context of joining NATO and the European Union, but also in comparison with relations with the USA, the Weimar Triangle, and the partners of the Republic of Poland from the Visegrád Group. It is also stated that the formation of a zone of stability and security in this region, the development of trade and economic ties, the solving of the problems of cross-border cooperation and crossing of borders by citizens, as well as ensuring the rights of the Polish minority, etc., became important components of Polish policy on the eastern borders.

Right-centrist forces, which passed to the parliament of the 3rd cadence, believed in the need to preserve the independence of Ukraine for the sake of security of Poland, and, at the same time, emphasized the inadmissibility of Russia's attempts to restore the sphere of its influence after the collapse of the USSR. In their view, after joining NATO and getting closer to the EU, Poland was meant to establish democratic standards in its eastern neighbors and act as an advocate for states in the East in their desire to become members of these organizations. Meanwhile, left-wing political forces mostly emphasized the need to establish equal good-neighborly relations with all eastern neighbors. In particular, left-centrists believed that despite political differences in Polish-Russian relations, ridding the Polish political elite of ideological and historical stereotypes, as well as focusing their efforts on the expansion of trade, economic, and cultural ties between the two states, would be the key to partnership.

Keywords: Poland, Russia, Ukraine, Belarus, NATO, EU, Eastern policy of Poland, Ukrainian-Polish relations, Polish-Russian relations, party system, Polish political parties, political elites, political discourse.

УДК [37.018.1(477):070(093)]"1988/1997"
DOI: 10.33402/ukr.2023-38-190-200

Поліна КОСТЮК

аспірант відділу новітньої історії

Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1544-2800>

e-mail: polyaukr@gmail.com

ПЕРЕДУМОВИ ВІДНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ПРИВАТНОГО ШКІЛЬНИЦТВА В УКРАЇНІ НА СТОРІНКАХ ГАЗЕТИ «ОСВІТА» (1988–1997)

Проаналізовано громадсько-політичну газету «Освіта» як важливе джерело вивчення історії приватної освіти України. За мету поставлено розглянути висвітлення процесу відновлення приватної шкільної освіти в Україні на сторінках періодичного видання в ширшому контексті демократизації галузі.

На основі аналізу видання зауважено, що з 1988 р. по 1997 р. преса була платформою, на якій активно обговорювали питання розвитку та реформування української системи освіти всіх ланок, зокрема й середньої школи. Зазначено, що наприкінці 1980-х років редакція тижневика публікувала велику кількість матеріалів із критикою масової радянської школи, неефективності державної освіти у співвідношенні з оновленим суспільним та ринковим запитами, а також на сторінках видання почали з'являтися огляди світових систем освіти й інноваційних підходів у педагогіці, які б могли стати взірцем під час перетворень.

Звернено увагу на те, що заснування перших шкіл недержавної форми власності відбувалося в УРСР із 1988 р. як частина кооперативного руху в республіці, водночас в умовах українського державотворення процес мав багату історичну традицію. Зазначено, що з відновленням державної незалежності розвиток приватного шкільництва в Україні став як ніколи актуальним і був складовою еволюції системи середньої освіти. Окремий акцент зроблено на суспільно-політичних процесах, які впливали на становлення приватної середньої освіти у країні, а також способах реагування недержавних шкіл на виклики.

Показано широкий діапазон питань щодо приватних навчальних закладів, порушених на сторінках газети «Освіта». Продемонстровано рубрики, присвячені тематиці демократизації освіти загалом та альтернативним школам і їхній унікальності зокрема. Встановлено, що увага редакції була сфокусована не на всіх аспектах функціонування недержавної освіти, оскільки на сторінках видання спостерігався брак аналітичних матеріалів на цю тему.

Виснувано, що матеріали українських газетних видань кінця 1980–1990-х років, які стосувалися розвитку середньої освіти в Україні, – перспективне джерело для комплексного вивчення проблематики становлення й еволюції приватного шкільництва в умовах державотворчих процесів першої половини 1990-х років, а газета «Освіта» – важливе та об'єктивне джерело для вивчення приватної освіти в Україні в досліджуваній період.

Ключові слова: приватна освіта, недержавна освіта, приватна освіта України, освіта України, історія освіти України, шкільництво, радянська школа, освітні процеси.

Історія освіти – багатогранна наукова проблема, дослідження якої потребує системного аналізу й інтеграції різноманітних джерел інформації для одержання повного та об'єктивного розуміння розвитку освітніх систем. До таких можна віднести закони та нормативно-правові акти, інтерв'ю, спогади, а також періодичні видання.

У цьому контексті аналіз періодичних видань відіграє надзвичайно важливу роль. Комплексність і синтетичність преси робить її унікальною, оскільки вона сполучає в єдине ціле різні форми інформації, охоплюючи документальні докази, хронологічні наративи й особисті звіти. Крім того, преса характеризується оперативністю подання інформації про події, супроводжуючи це прямим відображенням, що підвищує її історичну цінність як джерела (Калакура, 2002, с. 403–413). Педагогічна преса, зокрема, допомагає відстежувати тенденції та зміни в підходах до навчання і виховання на різних етапах історії. Статті, методичні матеріали та досвід педагогів відображають уявлення про те, як вважали за найкраще організувати освітній процес у певний період. Газети, журнали, часописи відображають широке тло суспільних, культурних і політичних змін, які вплинули на розвиток освіти.

В українській історіографії дослідники неодноразово вивчали педагогічну пресу, зокрема й газету «Освіта». Їхні наукові розвідки заторкували чимало аспектів освітнього процесу та ополювали різні хронологічні межі. Серед них варто звернути увагу на студію Жанны Стельмашук (Стельмашук, 2015, с. 229–237), яка на основі періодичного видання вивчала проблеми виховання дисциплінованості радянських учнів та організації цього процесу. Історикиня Ольга Лаврут (Лаврут, 2022, с. 125–131) приділила увагу аналізу шкільного життя в УРСР у 1940–1990-х роках на прикладі листів педагогів, розміщених на сторінках газети. Цікаві також напрацювання Тетяни Деревянко (Деревянко, 2018, с. 55–57), яка розглядала тижневик як важливе джерело до історії реформування освіти в Україні в 1990–2017 рр. Прогалиною в дослідженнях залишилося питання передумов до відновлення приватного шкільництва в Україні та його розвитку як невід'ємної частини демократизації освітньої системи незалежної держави.

Цінне джерело з історії української національної системи освіти – громадсько-політична газета «Освіта», відома до 1991 р. як «Радянська освіта». Газету було засновано в березні 1940 р. як орган Наркомосвіти УРСР і Центрального комітету (ЦК) профспілки працівників початкової та середньої школи, а від 1960 р. орган міністерств – освіти УРСР, вищої і середньої спеціальної освіти УРСР та Республіканського комітету профспілки працівників освіти вищої школи і наукових установ УРСР. З 1991 р. періодичне видання змінило не лише назву, а й засновників – ними стали Міністерство освіти і науки України, Центральний комітет профспілки працівників освіти, Академія педагогічних наук України, Спілка викладачів вищої школи та Творча спілка учителів України.

Тижневик «Освіта» як історичне джерело до вивчення сучасної історії української освіти вирізняється з-поміж періодичних видань освітньої тематики, адже газета була місцем, де оприлюднювали важливі нормативно-правові документи, як уже підписані й затверджені відповідним органом державної влади, так і їхні проекти, що

виносили на обговорення; висвітлювала напрацювання українських науковців, освітян, присвячені актуальним проблемам педагогічної теорії й практики; заохочувала до обговорень усіх, кому була небайдужа доля української освіти, публікувала тематичні дописи читачів, статистичні дані, що стосувалися освіти й інших сфер буття українців.

Часопис мав значний попит серед українських освітян. Він виходив друком два рази в тиждень. Однак у перші роки розбудови молодого Української держави в умовах обмеженого фінансування газета виходила нерегулярно.

Перші сторінки «Освіти» традиційно були місцем для ознайомлення з офіційною інформацією: законодавчою базою, повідомленнями, урядовими настановами. Далі йшли сторінки, присвячені листам-зверненням учительства, їхнім здобуткам, діалогу педагогів і редакції, огляду соціального становища освітян. На шпальтах «Освіти» школа та шкільна інтелігенція також просували ідеологічні ідеї, боролися з явищами, неприпустимими у СРСР. Шкільну інтелігенцію розглядали як апарат, який повинен просувати певну ідею, боротися з явищами, неприпустимими у СРСР. Зрушення в цьому напрямі відбулися наприкінці 80-х років ХХ ст., коли «Освіта» почала широко висвітлювати процес реформування шкільної освіти у СРСР, а відтак і в УРСР. Такі матеріали стали свідченням того, що прогрес у цій галузі без подальшої її демократизації освітяни не бачили.

У 1988–1990 рр. на сторінках газети можна спостерігати достатньо гостру критику шкільної системи. Як громадсько-політичний часопис, «Освіта» намагалася розглядати радянську освіту як систему, що зрештою впливає на всі сфери життя держави.

Розуміючи наслідки такої критики для себе як професіоналів, як людей сімейних, як громадських діячів, «радянської людини», учителів як приховано, так і відкрито відзначали: обов'язок дати добрі знання нижчий у пріоритеті за ознайомлення учнів з особливостями існування комуністичного соціуму. Освітяни-дописувачі видання почали вбачати взаємозалежність між подальшим поступом держави та суспільства й реформуванням освіти. Вони вирішили, що погані робітники, фахівці, аварія на Чорнобильській атомній електростанції – це все «заслуга» радянської системи освіти, яка виховувала у громадян шаблонне мислення (Проблем, 1989).

У січні 1989 р. відбувся Всесоюзний з'їзд працівників народної освіти, у межах якого учительство обговорювало ідеї перебудови народної освіти. Цей захід одержав широке висвітлення на сторінках газети (З'їзд, 1989). Освітяни розповідали про необхідність створення навчальних закладів нових типів, підготовку вчителя нової форми, врахування у школі здібностей, інтересів, запитів кожного учня, тобто втілення демократичних засад у практику школи. Виявом цього стало обговорення першого позитивного кроку – створення мережі спеціалізованих шкіл (Кадри, 1989) і класів із поглибленим вивченням окремих предметів задля підготовки абітурієнтів згідно із запитом вищих навчальних закладів. Було введено спеціальну рубрику під назвою «Диференціація освіти». Дедалі частіше виходили статті під заголовками, які прямо закликали до демократизації освіти, наприклад, «Більше демократії!» (Інтерв'ю, 1989), «Чи потрібний підручник демократії?» (Чи потрібний, 1989).

Самі журналісти газети в цей час використовували її як платформу для звернень до Верховної Ради УРСР (У школі, 1990), наголошуючи, що демократизація, гласність та економічне пришвидшення неможливі без пріоритетизації освіти в житті країни.

З метою реформування школи 1990 р. газета разом із Республіканською радою Педагогічного товариства УРСР провела конкурс на розробку концепції національної школи. Найкращі з них були опубліковані в газеті «Освіта», а найважливіші та найоригінальніші – передані Міністерству народної освіти УРСР для створення республіканської концепції «Національна школа» і її впровадження в УРСР.

На початку 1990-х років українські вчителі почали відкритіше захоплюватися середніми школами «капіталістичного» світу, а газета намагалася не відставати та задовольняти цей запит. Все частіше на сторінках «Радянської освіти» з'являлися повідомлення про зарубіжні школи, педагогічні практики, досвід становлення і реформування національних систем освіти, наприклад у США, Японії, Великобританії, Франції. Для цих матеріалів було створено рубрики «За рубежем», «Як у них?» та ін.

Разом із захопленням інноваційними освітніми практиками й організацією шкіл за кордоном освітяни не приховували, що зреалізувати подібні нововведення в межах наявної системи майже нереально. У зазначений період редакція газети чи не що випуску публікувала звернення учительства щодо провалу кількарічної реформи народної школи та профанації змін як таких, а саме: годин здоров'я (Читацький, 1989), небажання виділяти кошти на відкриття закладів нового типу, які могли би вирішити питання освіти для обдарованих учнів (Яновський, 1989, с. 3), розвитку талантів учнівства за допомогою позакласної роботи й фінансування гуртків (Трибуна, 1989), ускладнення матеріального становища вчителя (Гнида, 1989, с. 2). Прорахунки, що нагромаджувалися впродовж десятиліть, разом із новим соціальним замовленням радянській школі неможливо було ігнорувати, тож «Освіта» стала своєрідною трибуною для ентузіастів-педагогів, яких хвилювало, що в наявній системі практично відсутній момент творчості для всіх учасників освітнього процесу (Мальований, 1989, с. 3). На сторінках газети можна простежити, як у 1988–1990 рр. актуалізуються предмети, дотичні до підприємницької діяльності: менеджмент, маркетинг, соціальна психологія, основи підприємництва. Оскільки державна школа не пропонувала нічого з цього переліку, то відповідний запит учнів середньої та старшої школи задовольняли різні курси (З учораšnньої, 1989).

Політика гласності стимулювала появу на сторінках «Освіти» матеріалів про обмін досвідом між зарубіжними школярами та школярами УРСР. Огляд поїздок українських учнів до США й інших країн «загниваючого капіталізму» супроводжували ідеологічні ремарки про високий рівень освіти у СРСР, однак значно стриманіші, ніж раніше. Такі замітки оприявнюють і те, чого бракувало радянській школі – заохочення власної думки учнів, відносини вчитель-учень іншого ґатунку, оновленої матеріально-технічної бази (Америка, 1989), як-от розширення комп'ютеризації на всі школи УРСР. Газета публікувала враження учнів від побаченого (Далека Америка, 1989). У таких коментарях нерідко висловлювалося захоплення ширшим вибором предметів в іноземних школах, іншою формою занять, що сприяла вільнішому обміну думками.

Газета «Освіта» ілюструє, що в період перебудови школа почала звертатися до державно-приватного партнерства задля забезпечення своїх матеріально-технічних потреб. Непоодинокими були випадки, коли покращення бази державних загально-освітніх закладів фінансовано приватним коштом – новоствореними кооперативами, інколи й учнівськими (Господарі-старшокласники, 1989). До прикладу, нездатністю держави забезпечити всі школи не тільки комп'ютерами, а й кадрами для викладання інформатики, також скористалися відповідні кооперативи. Так, на Херсонщині кооператив «Квант» почав надавати послуги з обслуговування електронно-обчислювальних

машин усім школам і технікумам області, а також відкрив комп'ютерний зал, де могли займатися учні, школи яких ще не були оснащені технікою (Панайотов, 1989, с. 2). Розрахунок із кооперативами навчальні заклади здійснювали за державними розцінками, однак послуги їм надавали значно швидше та якісніше.

У 1990 р. стало зрозуміло, що без залучення інвестицій становище державної школи не покращити. Разом із Міністерством народної освіти УРСР, Міністерством вищої і середньої спеціальної освіти УРСР, Республіканським комітетом Профспілки працівників народної освіти й науки, Педагогічним товариством УРСР, Творчою спілкою вчителів України, Радою з народної освіти, творчими спілками, освітянськими організаціями, благодійними фондами та кооперативами редакція газети «Освіта» ініціювала створення Українського фонду освіти. Згідно зі статутом, опублікованим на сторінках газети, передовсім його зусилля спрямовувалися на покращення матеріальної бази навчальних закладів, створення альтернативних підручників і посібників, вирішення гострих проблем в освіті та пропагування передового педагогічного досвіду.

На сторінках періодичного видання у зазначений період широко висвітлювали питання розвитку національної української школи. Відновлення приватної шкільної освіти в Україні, яка в радянську добу була заборонена як явище, також потрапило у фокус уваги редакції як важливий елемент освітньої системи спочатку УРСР на шляху перебудови, а згодом незалежної демократичної Української держави з ринковою економікою.

Перші приватні початкові та середні школи почали відкривати за кілька років до відновлення незалежності України. На хвилі росту інтересу населення до нової моделі економіки, після прийняття 26 травня 1988 р. Закону «Про кооперацію в СРСР» (Закон Союзу, 1988), серед багатоманіття кооперативів почали створювати й освітні.

Газета «Освіта» оперативно відреагувала на появу закладів поза державною формою власності й почала висвітлювати особливості їхньої діяльності. Так, уже 1988 р. у Києві заснували першу приватну школу – «Ліцей Гранд». Роком пізніше з'явився навчальний кооператив «Слайд», зразком для якого стала приватна школа у Філадельфії, США (Не лише, 1989). Початково він пропонував учням різноманітні курси, які ті проходили паралельно зі стандартною шкільною програмою. Після успіху курсів серед учнів кооператив вирішив створити ліцей гуманітарного спрямування з поглибленим вивченням іноземних мов для обдарованих дітей, який він фінансував. Окрім повноцінних навчальних закладів, почали створювати кооперативи, які функціювали при середніх школах та переймали на себе певну частку їхньої роботи, як-от кооператив «Здоров'я», у якому учні Київської десятирічної школи № 269 проходили уроки фізичної культури та відвідували платні спортивні секції (Під гострим, 1989). Цікаво, що «Освіта» не тільки ознайомлювала читачів із новими недержавними закладами, а й публікувала відгуки про їхню роботу та якість освітніх послуг. Зокрема, рік після заснування кооперативу «Здоров'я» кореспонденти газети побували на одному з уроків фізкультури й залишили на її сторінках несхвальний коментар, наголошуючи, що кооператив – це не панацея для освіти. Адже за формою та змістом уроки не відповідали програмі.

Недержавні навчальні заклади також починалися у форматі «школа після школи» – як курси додаткової освіти. Акумулювавши зароблені на таких курсах кошти, засновники масштабували свою справу і створювали повноцінні початкові або середні школи. Наприкінці 1980-х років, коли приватні школи були екзотикою, а спонсорство як напрям діяльності перебувало в зародковому стані, залучити інвесторів вдавалося одиницям. Головним у соціальному замовленні того часу стало створення освітнього

закладу, альтернативного масовій державній школі, де для дитини було би створено максимально комфортне освітнє та виховне середовище.

Із відновленням незалежності України недержавна шкільна освіта у країні зазнала впливу двох процесів: перехід до ринкової економіки стимулював відкриття приватних шкіл, а погіршення економічного становища домогосподарств, навпаки, загальмувало потенційне масштабування їхньої мережі. Водночас на початку 1990-х років почав активно формуватися приватний бізнес. У деякої частини населення України з'явилися підвищені вимоги до навчання своїх дітей та кошти, щоб оплачувати освіту відповідного рівня. Ініціативні педагоги, готові до експериментів, почали створювати приватні школи, відповідаючи на запит суспільства.

Кількість матеріалів на сторінках «Освіти» на початку 90-х років ХХ ст., присвячених авторським і приватним школам, також демонструє зростання їхньої кількості, варіативності методик та підходів. У цей час появляються приватні навчальні заклади не лише у столиці, а й в інших містах України. Доволі інформативною в цей час була рубрика «Факт», яка пропонувала читачам «Освіти» статистичні дані за тематикою випуску. Згідно зі статистикою, яку публікувала газета, активне утворення шкіл нових типів (Освіта, 1993), а також авторських і приватної форм власності розпочалося з 1990 р. Наприклад, на Полтавщині в цей час на 16 нових навчальних закладів припадала 1 приватна, 1 авторська школи, 7 гімназій і 7 ліцеїв.

З 1992 р. редакція «Освіти» оновила рубрики. Однією з регулярних стала присвячена освіті в регіонах України. На сторінках газети намагалися висвітлити регіональну специфіку навчальної системи, ознайомлювати читачів із найуспішнішими навчальними закладами, серед яких на рівні з державними були й приватні.

У цей період, як свідчать огляди кореспондентів, освітяни експериментували як і з формою та змістом, так і з бізнес-моделями, за якими функціювали школи. Так, Школи Монтессорі та Вальдорфської педагогіки – найпоширеніші недержавні навчальні заклади, які переважно утримувалися за приватний кошт, адже працювали як альтернативні дошкільні заклади та початкові школи. Щодо середніх шкіл, ініціатори їхнього заснування покладалися або на повністю приватне фінансування, або на державно-приватне партнерство, що давало змогу полегшити фінансовий тягар батьків учнів. У 1992 р. у Рівному була створена т. зв. державно-приватна школа «Центр Надій» (На кожен, 1992), де реалізували саме таку бізнес-модель. Появу школи, що працювала за американським зразком і де відбувалося навчання відразу українською та англійською мовами, ініціювала американська гуманітарна місія компанії АСЕ. Навчальний заклад, який підпорядковувався міськвню, фінансувався за рахунок місцевого бізнесу. Подібно до неї в Луцьку, у державній середній школі № 23, за ініціативи Місії християнської віри зі США, був створений «клас майбутнього» (Волинський, 1992). Забезпечення підручниками, кадрами для навчання іноземною мовою, навчальною програмою взяла на себе американська місія та школа, а різницю у розмірі 600 крб за кожного з 18 обраних учнів щомісяця доплачували батьки. У Львові в цей час Львівська українська приватна гімназія реалізувала для найобдарованіших учнів стипендійну програму (Сьогодні, 1992), завдяки якій вони могли здобувати якісну освіту.

Приватні школи в перші роки розбудови незалежної України відкривали не тільки вчителі-ентузіасти, а й українські компанії. Багатоманіття форм партнерства та способів фінансування приватних шкіл у перші роки відновлення незалежності України добре працювало для усіх сторін процесу: вчителі одержали змогу реалізувати

інноваційні освітні практики поза масовою школою; обдаровані учні – здобувати актуальну освіту, як-от поглиблене вивчення іноземних мов із практикою з носіями мов, уроки етики та курси менеджерів (Факти, 1994); спонсори – напрацьовували позитивний імідж, збільшували привабливість своїх підприємств для кваліфікованих працівників-батьків, а також можливість забезпечити хорошою школою власних дітей.

У 1990-х роках через скрутне економічне становище в державі й сама газета вдалася до приватного фінансування. Було створено Фонд виживання «газети Освіта», до якого постійні передплатники перераховували кошти, завдяки чому періодичне видання продовжило існування.

На 1994 р. «Освіта» інформувала, що в Україні було створено 400 закладів нового типу (гімназій, ліцеїв, коледжів), із яких 20 – недержавної форми власності (Факт, 1994). Проте, наголошувала редакція, 65 % елітних новостворених закладів – російськомовні. Тоді на сторінках видання освітяни активно обговорювали подальший курс на диференціацію освіти, її фокус на обдарованих учнів та навчання в ліцеях, при яких доволі часто створювали комерційні класи. З'являлись і недержавні ліцеї. Один з освітніх закладів для обдарованих учнів було засновано в м. Кременчук. Завдяки високому конкурсу, вступ до ліцею був забезпечений лише дітям із високою успішністю. У закладі сформули власну модель заохочення до навчання: відмінники здобували освіту за коштів держбанків, а за тих, хто епізодично отримував четвірку, сплачували внески організації та підприємства, на яких працювали батьки (Ольшевська, 1994, с. 7).

Після перших років ейфорії засновники приватних шкіл дедалі частіше ділилися першими здобутками та проблемами, з якими зіткнулися під час надання приватних освітніх послуг. До прикладу, засновник і директор Приватної гімназії з гуманітарним профілем у м. Харцизьк Донецької обл. надіслав до газети листа з розповіддю про байдужість працівників виконавчої влади та її перешкоджання ініціативам школи в отриманні пільгових кредитів, земельних ділянок для будівництва, фінансування стипендій для обдарованих учнів (Приватна, 1994). Серед викликів, із якими також зіткнулися й інші освітяни у приватних навчальних закладах, стало нарахування заробітної плати за залишковим принципом задля збереження конкурентності таких шкіл на освітньому ринку. Таке становище змушувало керівників звертатися за допомогою до благодійників, зокрема і на сторінках газети «Освіта».

У середині 1990-х років тему приватної школи в українській системі освіти на сторінках періодичного видання підіймав міністр освіти і науки України Петро Таланчук. Апелюючи до права кожного українця на освіту, він наголошував, що дати ґрунтовну освіту громадянинуві зобов'язана держава. Водночас перевагою демократичної країни, якою стала Україна, є надання змоги поглибити та здобути кращі знання за власний коштів. Міністр наголошував, що уніфікувати всі форми здобуття знань – це обділити суспільство в його правах, адже кожному має бути доступна й приватна освіта – через систему державних кредитів чи спонсорство. Він наводив як приклад світової досвід, де освіта – це найкраще капіталовкладення (Запитаймо, 1994).

У 1996 р. редакція газети «Освіта» ввела нову рубрику – «Демократизація освіти», яка стала відповіддю колективу видання на політику Міністерства освіти, що, попри очікування освітян, не сприяла демократизації та гуманізації галузі. Редакція закликала читачів долучатися до ініціативи пошуку альтернативних форм виховання й навчання покоління, що підросло, повідомляти адреси навчальних закладів, де труднощі не заважали освітнім експериментам. Дебютною стала історія про першу

приватну сімейну загальноосвітню школу АІСТ у м. Вінниця (Демократизація, 1996). Школа, заснована 28 серпня 1990 р., до моменту виходу матеріалу зуміла масштабуватися і керівництво готове було ділитися здобутками. У наступних випусках кореспонденти видання зробили ще кілька оглядів альтернативних масовій школі закладів, але до кінця 1996 р. рубрика зійшла нанівець.

Упродовж 1990-х років періодичне видання не лише проводило огляд новостворених приватних шкіл, організації навчального процесу та методик навчання у них, а й акцентувало на різноманітних аспектах функціонування шкіл різних типів і форм власності в умовах ринкової економіки, наводило аргументи за якнайшвидше унормування нормативно-правової бази шкіл, привертало увагу до нестабільної та низької оплати праці вчителів у державних школах, що спричинило зниження престижу професії та частки в ній педагогів-чоловіків, відтік кваліфікованих кадрів у комерційній структурі, серед них і приватні заклади (Ідея, 1993).

Треба наголосити, що співвідношення матеріалів про приватну шкільну освіту було нерівномірним за кількома критеріями: на сторінках «Освіти» вони з'являлися спорадично, ініціатором оглядів майже в усіх випадках була редакція, освітяни ж згадували недержавну освіту побіжно, у приховано рекламних листах-зверненнях і матеріалах.

На зламі 1980–1990-х років газета «Освіта» як одне з основних педагогічних періодичних видань разом з Українською державою пройшла процес демократизації, віддзеркалювала не лише трансформацію її освітньої політики, а й дотичних галузей, інформувала про знакові суспільно-політичні процеси. Зробивши газету платформою для обговорень найважливіших освітніх питань, редакція намагалася залучити до діалогу якнайбільшу частку своєї аудиторії, надавала голос і освітянам, і відповідальним особам, ініціювала дискусію між читачами та заохочувала до відповідей чиновників. Попри те, що «Освіта» піднімала чимало гострих, проблемних питань, висвітлюючи і думку громадськості, і редакції, позиція органу, уповноваженого вирішувати питання, часто залишалася невідомою.

Вважаючи однією з найбільших проблем української шкільної освіти демократизацію та орієнтацію на особистість, газета «Освіта» розміщувала матеріали про навчальні заклади нової форми власності – приватної. Хоча увага редакції була зосереджена передовсім на розповідках про окремі приватні школи, їхні унікальні риси, альтернативність, а не на порівняльному аналізі й висвітленні приватної середньої школи в системі національної освіти.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

- Америка – очима юних киян. (1989). *Радянська освіта*, 2.
Волинський калейдоскоп. (1992, 11 серпня). *Освіта*, 2.
Гнида, Ю. (1989, 31 січня). Педагог чи постачальник. *Радянська освіта*, 2.
Господарі-старшокласники. (1989, 14 квітня). *Радянська освіта*, 1.
Далека Америка – зблизька. (1989, 19 травня). *Радянська освіта*, 4.
Демократизація освіти. Барон Замороне з баронесою... у Вінниці. (1996, 4 вересня). *Освіта*, 5.

Деревянко, Т. М. (2018). Газета «Освіта» як джерело історії реформування освіти в Україні (90-ті рр. ХХ ст.). В *Джерела та історіографія про трансформаційні процеси в освітньому просторі України (1991–2017): збірник матеріалів Всеукраїнського науково-практичного семінару (Київ, 16 травня 2018 р.)*. Київ, 55–57.

Закон Союзу Радянських Соціалістичних Республік «Про кооперацію в СРСР» від 26.05.1988 р. № 8998-11. (1988). *Верховна Рада України*. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v8998400-88#Text>

- Запитаємо у Міністра. Культуру піднімуть меценати. (1994, 15 червня). *Освіта*, 1. З'їзд ухвали, що зроблено? (1989, 13 січня). *Радянська освіта*, 1.
- З учорашньої пошти. Юні менеджери. (1989). *Радянська освіта*, 3.
- Ідея плюс ідея – капітал. (1993, 19 травня). *Освіта*, 4.
- Інтерв'ю з листом в руках. Більше демократії! (1989, 28 квітня). *Радянська освіта*, 1–3.
- Кадри з майбутнього. У розкладі – улюблені предмети. (1989). *Радянська освіта*, 2.
- Калакура, Я. С. (2002). *Історичне джерелознавство*. Київ: Либідь.
- Лаврут, О. (2022). Листи учителів у редакцію газети «Радянська освіта» як відображення їх ставлення до життя школи (друга половина 1940-х рр. – 1990 р.). *Літопис Волині. Всеукраїнський науковий часопис*, 26, 125–131.
- Мальований, Ю. (1989). Погляд на проблему. Криза уроку. *Радянська освіта*, 3.
- На кожен клас – два вчителі. (1992, 21 лютого). *Освіта*, 4.
- Не лише у Філадельфії. (1989, 18 квітня). *Радянська освіта*, 3.
- Ольшевська, Б. (1994, 1 червня). Приватний ліцей: погляд зблизка. *Освіта*, 7.
- Освіта. (1993, 27 січня), 8.
- Панайотов, С. (1989, 21 березня). Комп'ютерна азбука. *Радянська освіта*, 2.
- Під гострим кутом. Кооператив – не панацея. (1989, березень). *Радянська освіта*, 3.
- Приватна гімназія... Невже вона нікому не потрібна? (1994, 12 січня). *Освіта*, 4.
- Проблем ще багато. (1989). *Радянська освіта*, 3.
- Стельмашук, Ж. (2015). Роль газети «Радянська освіта» в організації виховання дисциплінованості (1944–1954 рр.). *Інноватика у вихованні*, 2, 229–237.
- Сьогодні «Освіта» відвідує Львівщину. (1992, 27 жовтня). *Освіта*, 4.
- Трибуна делегата з'їзду. Зміниться на краще? (1989, 17 січня). *Радянська освіта*, 1.
- У школі – наше майбутнє. Відкритий лист журналістів газети «Радянська освіта» народним депутатам УРСР. (1990, 15 травня). *Радянська освіта*, 1.
- Факт. (1994, 9–16 березня). *Освіта*, 6.
- Факти. (1994, 1 червня). *Освіта*, 6.
- Чи потрібний підручник демократії? (1989, 11 липня). *Радянська освіта*, 1.
- Читацький референдум. «Чи потрібна година здоров'я?» (1989, 14 березня). *Радянська освіта*, 1.
- Яновський, С. (1989, 14 березня). Перші кроки ліцею. *Радянська освіта*, 3.

REFERENCES

- Амерыка – ochyma yunykx kyian. (1989). *Radianska osvita*, 2 (in Ukrainian).
- Volynskiy kaleidoskop. (1992, Serpen 11). *Osvita*, 2 (in Ukrainian).
- Hnyda, Yu. (1989, Sichen 31). Pedahoh chy postachalnyk. *Radianska osvita*, 2 (in Ukrainian).
- Hospodari-starshoklasnyky. (1989, Kviten 14). *Radianska osvita*, 1 (in Ukrainian).
- Daleka Ameryka – zblzka. (1989, Traven 19). *Radianska osvita*, 4 (in Ukrainian).
- Demokratyzatsiia osvity. Baron Zamorone z baronesoiu... u Vinnytsi. (1996, Vere-sen 4). *Osvita*, 5 (in Ukrainian).

Derevianko, T. M. (2018). Hazeta «Osvita» yak dzherelo istorii reformuvannia osvity v Ukraini (90-ti rr. 20 st.). In *Dzherela ta istoriohrafiiia pro transformatsiini protsesy v osvitnomu prostori Ukrainy (1991–2017): zbirnyk materialiv Vseukrainskoho naukovopraktychnoho seminaru (Kyiv, 16 travnia 2018 r.)*. Kyiv, 55–57 (in Ukrainian).

Zakon Soiuzu Radianskykh Sotsialistychnykh Respublik «Pro kooperatsiiu v SRSR» vid 26.05.1988 r. № 8998-11. (1988). *Verkhovna Rada Ukrainy*. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v8998400-88#Text> (in Ukrainian).

Zapytaimo u Ministra. Kulturu pidnimut metsenaty. (1994, Cherven 15). *Osvita*, 1 (in Ukrainian).

Zizd ukhvaly, shcho зроблено? (1989, Sichen 13). *Radianska osvita*, 1 (in Ukrainian).

Z uchorashnoi poshty. Yuni menedzhery. (1989). *Radianska osvita*, 3 (in Ukrainian).

Ideia plius ideia – kapital. (1993, 19 travnia). *Osvita*, 4 (in Ukrainian).

Interviu z lystom v rukakh. Bilshe demokratii! (1989, Kviten 28). *Radianska osvita*, 1–3 (in Ukrainian).

Kadry z maibutnoho. U rozkladі – uljubljeni predmety. (1989). *Radianska osvita*, 2 (in Ukrainian).

Kalakura, Ya. S. (2002). *Istorychne dzhereloznavstvo*. Kyiv: Lybid (in Ukrainian).

Lavrut, O. (2022). Lysty uchyteliv u redaktsiiu hazety «Radianska osvita» yak vidobrazhennia yikh stavlennia do zhyttia shkoly (druha polovyna 1940-kh rr. – 1990 r.). *Litopys Volyni. Vseukrainskyi naukovyi chasopys*, 26, 125–131 (in Ukrainian).

Malovanyi, Yu. (1989). Pohliad na problemu. Kryza uroku. *Radianska osvita*, 3 (in Ukrainian).

Na kozhen klas – dva vchyteli (1992, Liutyi 21). *Osvita*, 4 (in Ukrainian).

Ne lyshe u Filadelfii (1989, Kviten 18). *Radianska osvita*, 3 (in Ukrainian).

Olshevska, B. (1994, Cherven 1). Pryvatnyi litsei: pohliad zblyzka. *Osvita*, 7 (in Ukrainian).

Osvita. (1993, Sichen 27), 8 (in Ukrainian).

Panaiov, S. (1989, Berezen 21). Kompiuterna azbuka. *Radianska osvita*, 2 (in Ukrainian).

Pid hostryim kutom. Kooperatyv – ne panatseia (1989, Berezen). *Radianska osvita*, 3 (in Ukrainian).

Pryvatna himnaziia... Nevzhe vona nikomu ne potribna? (1994, Sichen 12). *Osvita*, 4 (in Ukrainian).

«Problem shche bahato» (1989). *Radianska osvita*, 3 (in Ukrainian).

Stelmashuk, Zh. (2015). Rol hazety «Radianska osvita» v orhanizatsii vykhovannia dystsyplinovanosti (1944–1954 rr.). *Innovatyka u vykhovanni*, 2, 229–237 (in Ukrainian).

Sohodni «Osvita» vidviduie Lvivshchynu (1992, Zhovten 27). *Osvita*, 4 (in Ukrainian).

Trybuna delehata zizdu. Zminytsia na krashe? (1989, Sichen 17). *Radianska osvita*, 1 (in Ukrainian).

U shkoli – nashe maibutnie. Vidkrytyi lyst zhurnalistiv hazety «Radianska osvita» narodnym deputatam URSR. (1990, Traven 15). *Radianska osvita*, 1 (in Ukrainian).

Fakt (1994, Berezen 9–16). *Osvita*, 6 (in Ukrainian).

Fakty (1994, Cherven 1). *Osvita*, 6 (in Ukrainian).

Chy potribnyi pidruchnyk demokratii? (1989, Lypen 11). *Radianska osvita*, 1 (in Ukrainian).

Chytatskyi referendum. «Chy potribna hodyna zdorovia?». (1989, Berezen 14). *Radianska osvita*, 1 (in Ukrainian).

Yanovskyi, S. (1989, Berezen 14). Pershi kroky litseiu. *Radianska osvita*, 3 (in Ukrainian).

Polina KOSTIUK

*PhD Student of the Department of Contemporary History
I. Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies of NAS of Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1544-2800>
email: polyaukr@gmail.com*

PREREQUISITES FOR THE REVIVAL AND DEVELOPMENT OF PRIVATE SCHOOLING IN UKRAINE ON THE PAGES OF THE NEWSPAPER «OSVITA» (1988–1997)

The public-political newspaper «Osvita» has been subjected to analysis as a significant source for studying the history of private education in Ukraine. The objective of this article is to investigate the coverage of the revival of private secondary education in Ukraine within the broader context of the democratization of the field.

Based on the analysis of this source, it is observed that from 1987 to 1997, the press served as a platform for the lively discussion of the reform of the Ukrainian education system at all levels, including the secondary school level. It is noted that towards the end of the 1980^s, the editorial board published a substantial number of materials critiquing the Soviet mass education system, highlighting the inefficiency of state education concerning the evolving societal and market demands. Additionally, the newspaper provided insights into global education systems and innovative pedagogical approaches that could have served as models during these transformative times.

Attention is drawn to the fact that the establishment of the first non-state-owned schools in the Ukrainian SSR occurred in 1988 as part of the cooperative movement in the republic. Simultaneously, in the context of Ukrainian statehood formation, this process had a rich historical tradition. It is noted that with the restoration of state independence, the development of private education in Ukraine became more relevant than ever and became a component of the evolution of the secondary education system. A special emphasis is placed on the socio-political processes that influenced the formation of private secondary education in the country, as well as the ways non-state schools responded to the challenges.

The range of issues concerning private educational institutions that were addressed by the newspaper «Osvita» is demonstrated. It is shown which sections of the periodical were dedicated to the topic of education democratization in general and the uniqueness of alternative schools in particular. It is revealed that the editorial focus was not comprehensive regarding all aspects of non-state education, and analytical materials on this topic were lacking in the publication.

It is ascertained that the materials published in Ukrainian newspapers during the late 1980^s to the 1990^s, pertaining to the development of secondary education in Ukraine, represent a promising resource for the comprehensive study of the issues related to the establishment and evolution of private schooling amid the state-building processes of the early 1990^s. The newspaper «Osvita» emerges as a significant and objective source for investigating private education in Ukraine during the studied period.

Keywords: private education, non-state education, private education in Ukraine, education in Ukraine, history of education in Ukraine, schooling, Soviet education, educational processes.

УДК 902.2 (477.83-2)"2022":903.23.5"6347"
DOI: 10.33402/ukr.2023-38-201-222

Марія ВОЙТОВИЧ

*кандидат історичних наук
молодший науковий співробітник відділу археології
Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7008-265X>
e-mail: danylivmari@ukr.net*

Яна ЯКОВИШИНА

*кандидат історичних наук
науковий співробітник відділу археології
Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7539-6706>
e-mail: jkovyushyna@ukr.net*

Ірина ЛУЦИК

*доктор філософії (PhD)
молодший науковий співробітник відділу археології
Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3364-6089>
e-mail: irynalutsyk00@gmail.com*

РЕЗУЛЬТАТИ РОЗВІДКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У ДОЛИНІ ДНІСТРА У 2022 РОЦІ: ТЕРИТОРІЯ МИКОЛАЇВСЬКОЇ МІСЬКОЇ ГРОМАДИ

Подано результати досліджень, які провели у 2022 р. учасниці Розвідкової археологічної експедиції Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України на території сіл Рудники та Раделичі Миколаївської міської громади Стрийського р-ну Львівської обл. Основною метою робіт було визначено виявити й перевірити стан збереження пам'яток культури шнурової кераміки на території правобережжя Верхнього Дністра, оскільки тут пам'ятки доби бронзи відомі з початку ХХ ст., а низку курганів культури шнурової кераміки розкопав учитель історії Іван Турянський у с. Раделичі (ур. Могилки) у 1960-х роках.

Вказано, що територія, на якій проведено археологічні обстеження, розташована в межах Стрийсько-Жидачівської улоговини на правобережжі Дністра, що займає межиріччя Колодниці й Бережниці. Зауважено, що такі топографічні особливості призвели до того, що в радянські часи тут проводили меліоративні роботи для осушення терену. Зазначено, що внаслідок здійснення меліоративних робіт територію обстежили та дослідили співробітники відділу археології Інституту суспільних наук АН УРСР

Віталій Конопля і Володимир Цигилик, які працювали на різночасових пам'ятках: від періоду пізнього мезоліту до княжої доби.

Подано та схарактеризовано 10 нововідкритих пунктів на території с. Рудники (Рудники VIII–XII) і с. Раделичі (Раделичі VII–XI) із різночасовим рухомих матеріалом: від періоду неоліту до нової доби. Стверджено, що не вдалося локалізувати раніше відомі курганні могильники, які розташовувалися в урочищах Могилки та На могилках. Натомість виявлено багатощарову пам'ятку (Раделичі VII), де частина зібраного матеріалу могла походити з розораного кургану та належати культурі шнурової кераміки. Зазначено, що половину пунктів через малочисельність знахідок розглядаємо як місце виявлення матеріалу (Раделичі VIII, X, Рудники VIII, XI, XII). Звернуто увагу на те, що на цій території є низка пам'яток, пов'язаних із виплавлянням залізної руди. Наголошено, що найбільш перспективна для майбутніх робіт серед них – це пам'ятка другої половини XI ст., поверхня якої густо всяєна залишками криці (Раделичі XI). Повторно обстежено відоме поселення культури лійчастого посуду Рудники V. Вказано, що ця пам'ятка інтенсивно розорюється. Також опубліковано випадкову знахідку крем'яної сокири періоду енеоліту, яка походить з околиць с. Раделичі.

Ключові слова: розвідкові дослідження, долина Дністра, пам'ятка, відносна хронологія, металоплавильний комплекс, поселення, могильники.

У жовтні 2022 р. Розвідкова археологічна експедиція Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України під керівництвом Марії Войтович проводила дослідження на території сіл Рудники та Раделичі Миколаївської міської громади Стрийського р-ну Львівської обл. Її метою було виявити і перевірити стан збереження археологічних пам'яток, передусім культури шнурової кераміки, на території правобережжя Верхнього Дністра в локальних межах, локалізованих у Миколаївській міській громаді.

Мета статті – введення до наукового обігу інформації про нововідкриті та стан збереження відомих археологічних пам'яток на території правобережжя Дністра.

Територія, де здійснені розвідкові археологічні обстеження, розміщена на правобережжі Дністра, у межах Стрийсько-Жидачівської улоговини (рис. 1), що займає межиріччя Колодниці й Бережниць. Її особливість у переважанні місцевості низьких терас, у зв'язку з чим тут домінують перезволожені ґрунти, що займають понад 89 % усієї території (Геренчук, 1972, с. 126). Такі особливості призвели до того, що в радянські часи в цій місцевості проводили масштабні меліоративні роботи з метою осушення місцевості, як наслідок зазнала змін гідросистема малих допливів Дністра. Значна частина старих річищ обміліла. Територія с. Рудники розміщена на вершині першої надзаплавної тераси зі середніми абсолютними відмітками 265 м н. р. м. Територія с. Раделичі – на низькій терасі Дністра з абсолютними відмітками 256–258 м н. р. м. Два села розділені р. Нежухівкою: Раделечі – на лівобережжі, Рудники – на правобережжі.

Методика проведення розвідкових досліджень передбачала поверхневе обстеження території без проведення земляних робіт, визначення площі пам'ятки, за наявності – зібрання рухомого матеріалу, з'ясування топографічних особливостей розміщення, фотофіксації локалізації та графічне позначення розташування пункту на топографічній карті за GPS-координатами. Під час виявлення невідомих досі пам'яток нумерацію пунктів продовжено за Леонідом Мацкевим і Володимиром Козаком

(Мацкевий, Козак, 2009). У разі повторного обстеження відомих пам'яток, зібраному матеріалу присвоєно вже наявний номер пам'ятки. Частина виявлених пунктів інтерпретуємо як місцевиявлення матеріалу, оскільки зібрані там знахідки малочисельні або ж одиничні.

Рис. 1. Досліджувана територія на карті України

Виявлення археологічних пам'яток та окремих знахідок з обстежуваних територій розпочалися в першій половині ХХ ст. Інформацію про зібрання перших археологічних знахідок із території с. Рудники дізнаємося зі сторінок «Записок Наукового товариства імені Шевченка». У 1928 р. Юрій Полянський повідомляє про знахідку крем'яного серпа, який передав до Музею Товариства С. Карваш. Серп виявлений в ур. На могилах (Рудники VI), топонім якого опосередковано вказував на існування тут могильника, звідки, мабуть, і походить ця знахідка (Полянський, 1928, с. 27). У 1940 р. серп потрапив з іншими археологічними артефактами до новоствореного Львівського історичного музею, де перебуває до сьогодні. У 1946 р. учасники Верхньодністрянської розвідкової експедиції Львівського відділу Інституту археології АН УРСР на чолі з Маркіяном Смішком обстежили урочище й виявили два крем'яні відщепи, а також зафіксували сильно знівельований насип. Завдяки проведеним роботам дізнаємося, що досліджене урочище розміщене на відстані 2 км на захід від сучасної автодороги М-06 Київ–Чоп (Смішко, 1949, с. 256).

Між 1929 р. і 1932 р. до Наукового товариства ім. Шевченка (НТШ) передано половинку бронзового енкаліпона із зазначенням, що ця знахідка виявлена в тих же Рудниках (Рудники VII) (Пастернак, 1933, с. 130). Її передано до фонду Музею НТШ як дар від учня 8-го класу Львівської гімназії Юрія Білика (Інвентар, арк. 26).

У середині 1930-х років Володимир Кобільник інформує про наявність городища із земляними валами на північ від с. Раделичі, в ур. Городище, неподалік озера Кобаня

(Раделичі I) (Кобільник, 1936, с. 5). У 1960-х роках пам'ятку повторно обстежив Іван Турянський, який працював у цей час учителем історії місцевої школи. Місцевий краєзнавець на основі власних зборів організував при будинку культури села краєзнавчий музей, який 1970 р. оглянув Микола Пелецишин. Тоді ж археолог заклав невеликі розвідувальні розкопки на схід від ур. Городище – в ур. Кобаня. Унаслідок робіт виявлено культурно невизначені ліпні фрагменти глиняного посуду, конічне ввігнуте пряслице та поодинокі крем'яні вироби. З огляду на слабку насиченість артефактами культурного шару, М. Пелецишин визнав подальші наукові дослідження неперспективними (Конопля, 1982, арк. 1). Стационарні дослідження на пам'ятці Раделичі I розпочав 1981 р. Віталій Конопля, який спільно з Леонідом Мацкевим 1974 р. провів поверхневі обстеження. Стационарні дослідження встановили, що тут не підтверджено присутності земляних валів. Виявлений археологічний матеріал, який переважно складався із крем'яних виробів, належить добі мезоліту (безкерамічний період) (Артюх и др., 1977, с. 262; Конопля, 1982, арк. 2–33; Конопля, 1983, с. 272).

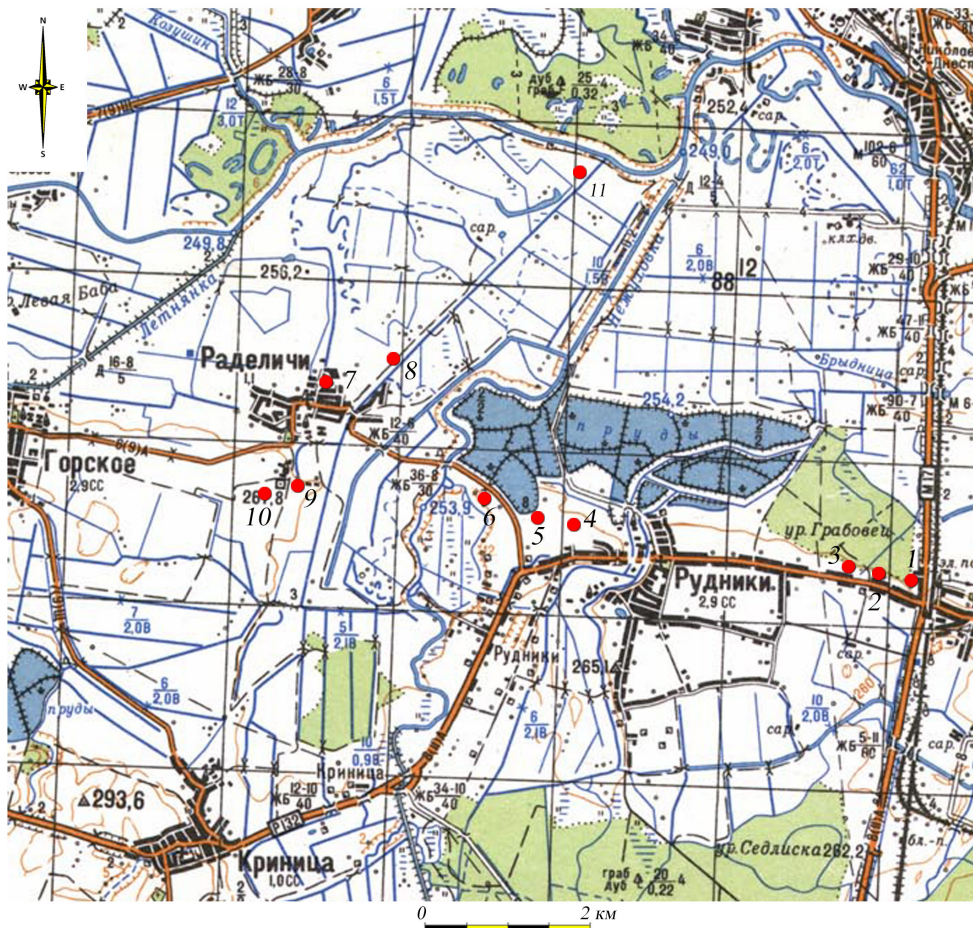

Рис. 2. Карта відкритих та обстежених археологічних пам'яток на території сіл Рудники та Раделичі: 1 – Рудники VIII; 2 – Рудники IX; 3 – Рудники X; 4 – Рудники XI; 5 – Рудники XII; 6 – Рудники V; 7 – Раделичі VII; 8 – Раделичі VIII; 9 – Раделичі IX; 10 – Раделичі X; 11 – Раделичі XI

Наступні археологічні відкриття відбулися у 1960-х роках. Упродовж 1965–1969 рр. у с. Раделичі вчитель історії місцевої школи І. Турянський провів аматорські розкопки курганного могильника в ур. Могилки, розміщеному за 1 км на північний схід від села (Раделичі VI). Могильник складався із 10 насипів діаметром 10–12 м і висотою до 2 м. Результати цих робіт учитель не опублікував (Артюх и др., 1977, с. 262; Мацкевий, Козак 2009, с. 107). У 1996 р. В. Конопля опрацював колекцію кам'яних сокир із пам'ятки, яка складалася з 15 знахідок. Також зазначено, що на пам'ятці траплялися крем'яні вироби та фрагменти кераміки, які не ввійшли до приватної колекції І. Турянського (Конопля, 1996b, с. 28–34). На сьогодні внаслідок здійснених аматорських досліджень курганний могильник повністю зруйнований.

У 1975 р. директор Дрогобицького краєзнавчого музею ліворуч від дороги, що веде від шосе Дрогобич–Львів до с. Раделичі, на високому мисі зі стрімкими берегами, над заплавою р. Нежухівка, зібрав на поверхні фрагменти керамічного посуду княжої доби, що дало змогу припустити наявність тут поселення цього часу (Рудники I) (Мацкевий, Козак, 2009, с. 108).

Планомірне вивчення території сіл Раделичі та Рудники розпочалося із 1970-х років, у зв'язку із проведенням меліоративних робіт на території правобережжя Дністра. Дослідження здійснювали працівники відділу археології Інституту суспільних наук АН УРСР (тепер – Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України), із яких виділяються роботи В. Коноплі та В. Цигилика. Віталій Конопля 1976 р. за 2 км на південний захід від с. Рудники, в ур. Березів Груд, відкрив поселення культури лійчастого посуду (Рудники II), сконцентроване на площі 80×150 м. Енеолітична пам'ятка розміщена на уступі тераси правого берега р. Нежухівка (Артюх и др., 1977, с. 262). Ще одне поселення культури лійчастого посуду археолог вивчав (1983) у цьому ж селі, в ур. Монастирище (Рудники V), розташованому на мисі другої надзапальної тераси правого берега р. Нежухівка. Тут досліджено три житла каркасного типу, а також виявлено серед керамічного комплексу лійчастого посуду фрагменти кераміки трипільської культури (Конопля, 1985, с. 294).

Дві пам'ятки на території с. Рудники відкрив і досліджував В. Цигилик. На першій (Рудники III), розташованій у північно-західній околиці села, в ур. Голодівка, на відстані 0,9 м від траси Пісочне–Дрогобич, праворуч від дороги Рудники–Раделичі, на південь від ставу, закладено невеликий розкоп площею 100 м². Унаслідок робіт отримано матеріали черняхівської культури та ранньосередньовічного часу (Цыгылык, 1981, с. 318–319; Мацкевий, Козак, 2009, с. 108).

Інша пам'ятка представлена залізоборним виробничим центром кінця IX – початку XI ст. (Рудники IV). Вона розташована в болотистій місцевості між рибними ставами, на відстані 1,5 км на північ від центру с. Рудники, в ур. Надіське (Цыгылык, 1981, с. 319). Підставою для дослідження послужили земляні роботи під час будівництва гребель навколо ставків. Робітники зауважили скупчення залізних шлаків, шматків сильно обпаленої глини та вугликів. Навесні 1980 р. місце будівельних робіт обстежив В. Цигилик. Зважаючи на винятковість пам'ятки, цього ж року Ранньослов'янська госпдоговірна археологічна експедиція розпочала дослідження на чолі з В. Цигиликом. Археологічні розкриття комплексу продовжено 1989 р. і 1993 р. Унаслідок робіт відкрито площу у 310 м² та досліджено 8 заглиблених споруд із 20 металоплавильними горнами і 2 незначно заглибленими ямами. Встановлено, що ви-

явлені залізоплавильні горни, представлені двома типами. Західна частина пам'ятки зруйнована наприкінці 1970-х років при вибиранні землі під час спорудження ставків, а також частково затоплена. На момент проведення робіт у гаді води ще простежувалися плями червоного кольору, у яких спостерігалася певна закономірність (Цигилик, 1998, с. 39–48; Цигилик та ін., 1994, с. 54–64).

Археологічні дослідження в с. Раделичі здійснював В. Конопля. У 1981, 1983 і 1992 рр. тут проведено розкопки в ур. Андрусикове Поле (Раделичі II), на площі 1 410 м², унаслідок чого повністю вдалося дослідити пам'ятку пізнього мезоліту. Поселення розташоване на відстані 1 км схід від села. Досліджено поселення раннього неоліту та зібрано близько 6 000 знахідок, які складаються переважно із крем'яних виробів (Конопля, 1982, арк. 33–44; Конопля, 1983, с. 272; 1985, с. 293–294; Конопля, 1999, с. 3–11). У 1981 р. і 1983 р. В. Конопля проводив дослідження пам'ятки волино-люблінської культури (Раделичі III), розташованої в ур. Заструга, на відстані 1,5 км на південний схід від села. Тут виявлено сліди наземних жител, фрагменти різнотипних посудин, зернотерки та вироби із кременю (Конопля, 1983, с. 272; Конопля, 1985, с. 293–294).

Пам'ятка Раделичі IV представлена залишками поселення пізнього мезоліту й металоплавильним комплексом XI–XIII ст. Вона розміщена в північній околиці села, в ур. Пастівники, та сконцентрована на площі близько 2 га. У 1983 р. і 1995 р. В. Конопля дослідив площу в 92 м² (Конопля, 1985, с. 293–294; Конопля, 1996а, с. 18–21).

Остання пам'ятка (Раделичі V), яку досліджував В. Конопля, розташована на південному березі о. Жибосово, поблизу р. Дністер та на відстані 3 км на північ від населеного пункту. Тут простежуються місця видобування руди у формі лійок, діаметром 5–8 м. Унаслідок проведених робіт 1983 р. виявлено залишки поселення пізнього мезоліту та металоплавильну майстерню XI–XIII ст. (Конопля, 1985, с. 294; Мацкевий, Козак, 2009, с. 106–107).

Так, на час проведення розвідкових археологічних досліджень на обстежуваній території уже відомо низку археологічних пам'яток від пізнього мезоліту до княжої доби охопно. Однак завдяки роботам 2022 р. відкрито й досі невідомі до цього пункти, опис яких подаємо нижче.

Пункт **Рудники VIII** локалізований праворуч автодороги М-06 Київ–Чоп, поблизу перехрестя доріг Пісочна–Рудники, між лісом і будинками (ур. Грабовець), на відстані 120 м на захід від автодороги М-06 Київ–Чоп (рис. 2: 1). Тут, на орному полі, праворуч від будівельного магазину, виявлено фрагмент масивної стінки посудини з домішкою у керамічному тісті жорстви та шамоту (рис. 3: 8). Знахідка виявлена поблизу межі заплави р. Дністер та її першої невисокої тераси на північній експозиції схилу, поблизу абсолютної висоти у 262,2 м н. р. м. Фрагмент стінки пов'язуємо з посудом межановицької культури.

Багатошарова пам'ятка **Рудники IX** виявлена навпроти будинку по вул. Львівська, 119, на вершині першої надзаплавної тераси Дністра, на північній експозиції схилу з абсолютними висотами 262,2 м н. р. м (рис. 2: 2). Територія щорічно піддається оранці. Зібрані артефакти сконцентровані на площі близько 50×80 м у напрямку з півночі на південь. Матеріал відносимо до трьох хронологічних періодів. Найбільш ранній пов'язаний із ліпною стінкою культури лійчастого посуду. Інша культурна група виступає стінками від трьох горщиків (рис. 3: 3, 4) і трьох фрагментів залізної криці, що припадають на княжу добу. Остання група знахідок

найчисельніша. Представлена виробами з кераміки, кременю (знахідка до вогнепальної зброї?) (рис. 4, 3) та каменю. Остання знахідка представлена фрагментом точильного бруска із заокругленими гранями (рис. 3: 10). Виявлений посуд переважно представлений фрагментами горщиків, рідше – мисок. Останні – конічної форми, цеглястого кольору (рис. 5: 2, 3). Поверхня вкрита світло-зеленою поливою, яка в декількох місцях пошкоджена.

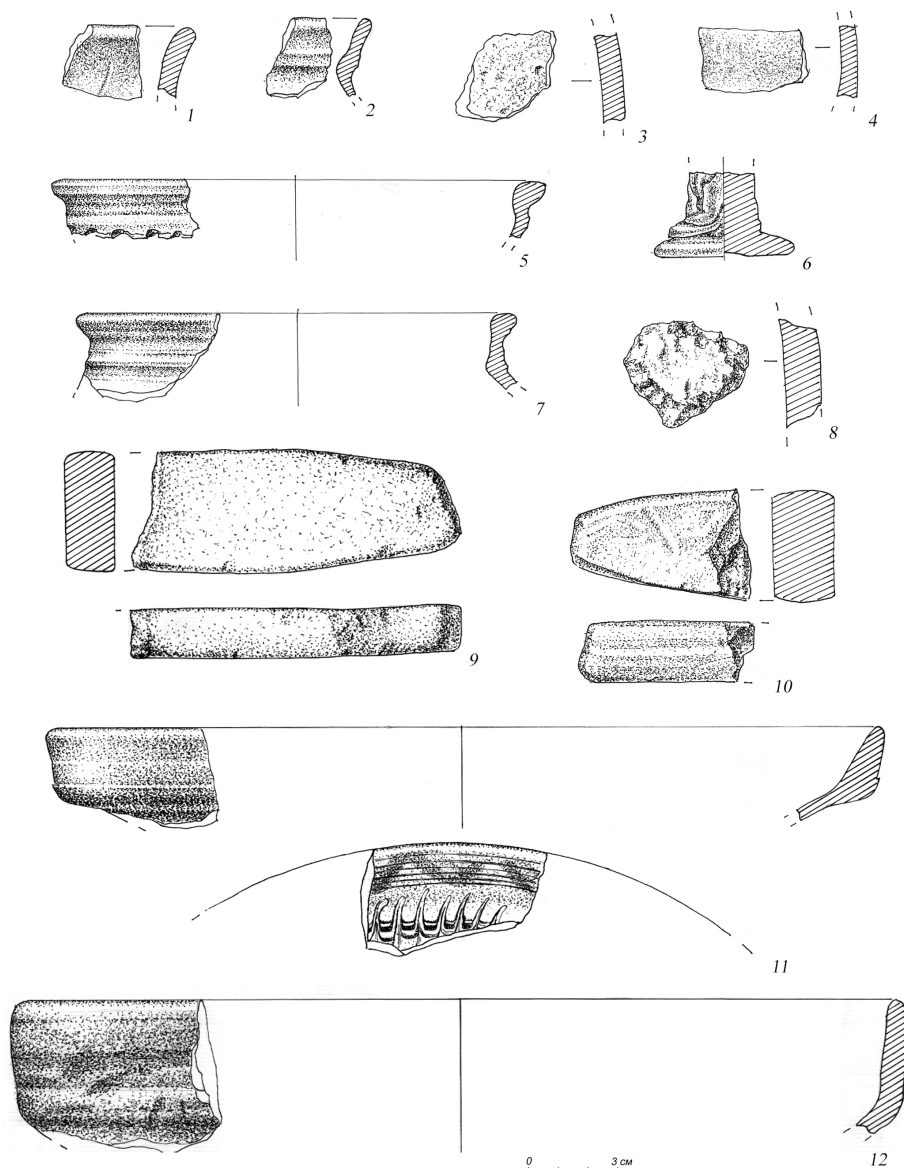

Рис. 3. Вироби з кераміки (1–5, 7, 8, 11, 12), скла (6) та каменю (9, 10). 1–4, 7, 10 – Рудники ІХ; 5 – Раделичі Х; 6, 12 – Рудники Х; 9 – Рудники ХІ; 11 – Раделичі VII

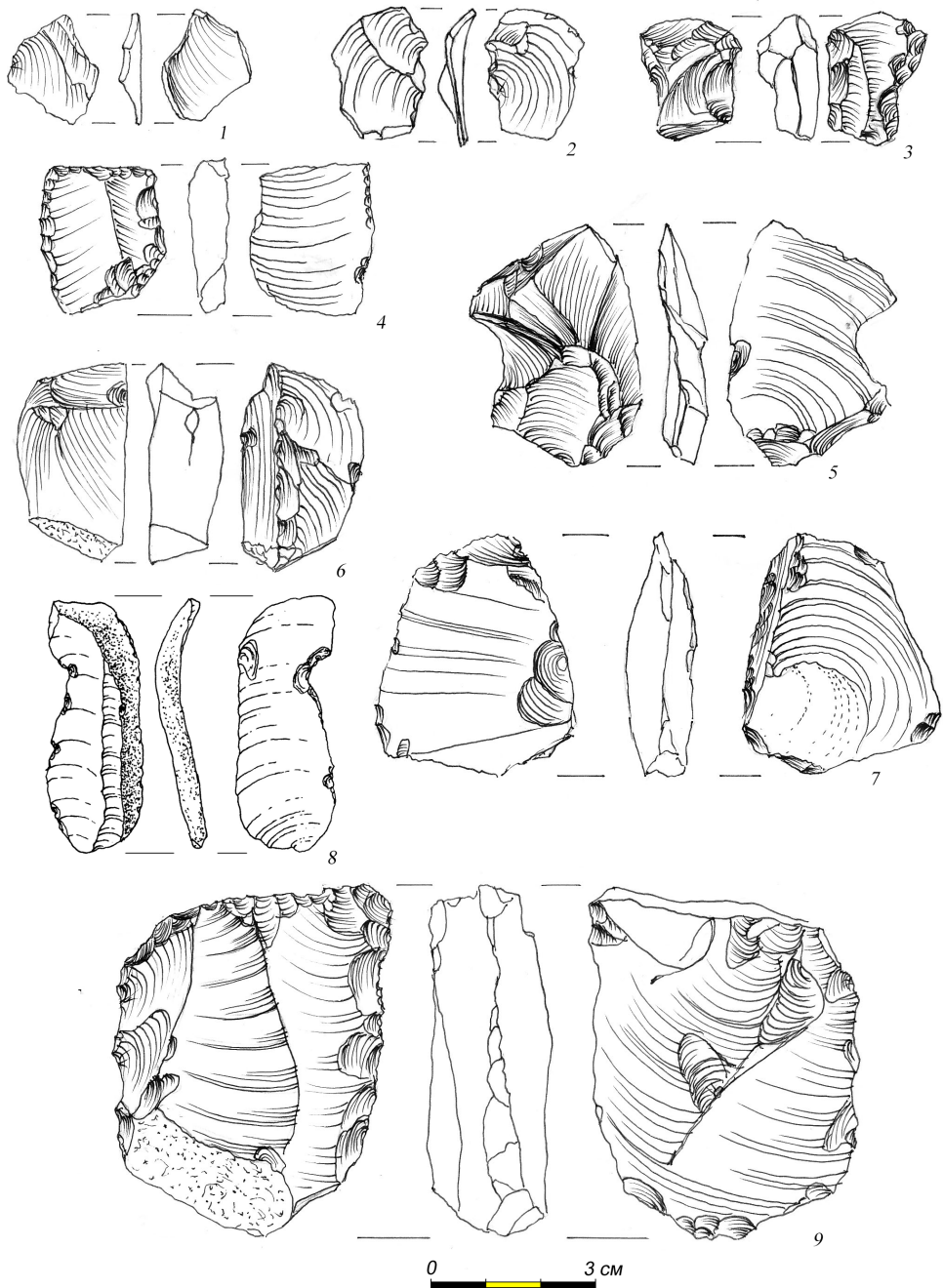

Рис. 4. Вироби з кременю. 1, 2, 4, 6, 8 – Раделичі VII; 3 – Рудники IX; 5 – Рудники XII;
7 – Раделичі X; 9 – Рудники XI

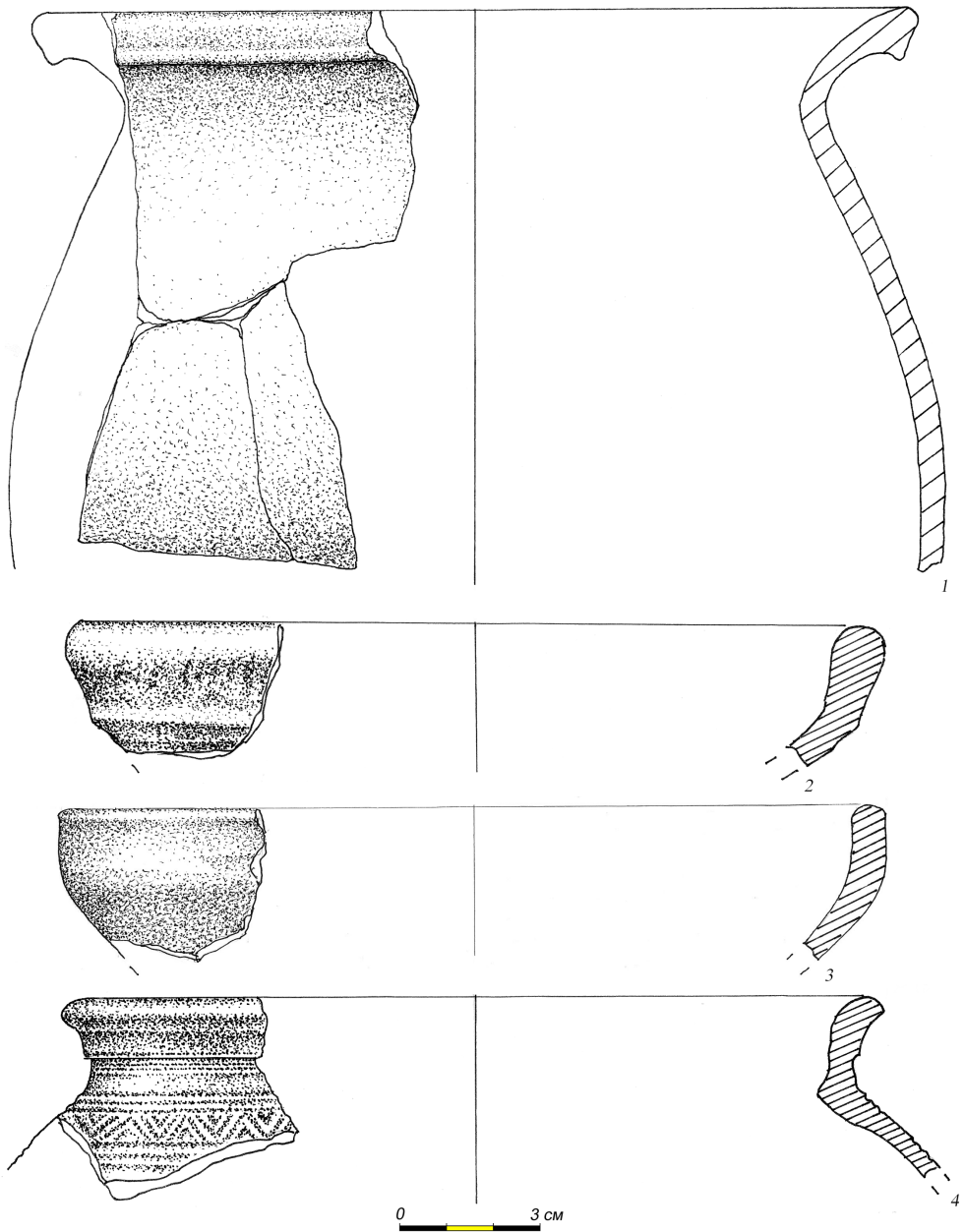

Рис. 5. Керамічний посуд. 1 – Раделичі XI; 2, 3 – Рудники IX; 4 – Раделичі VII

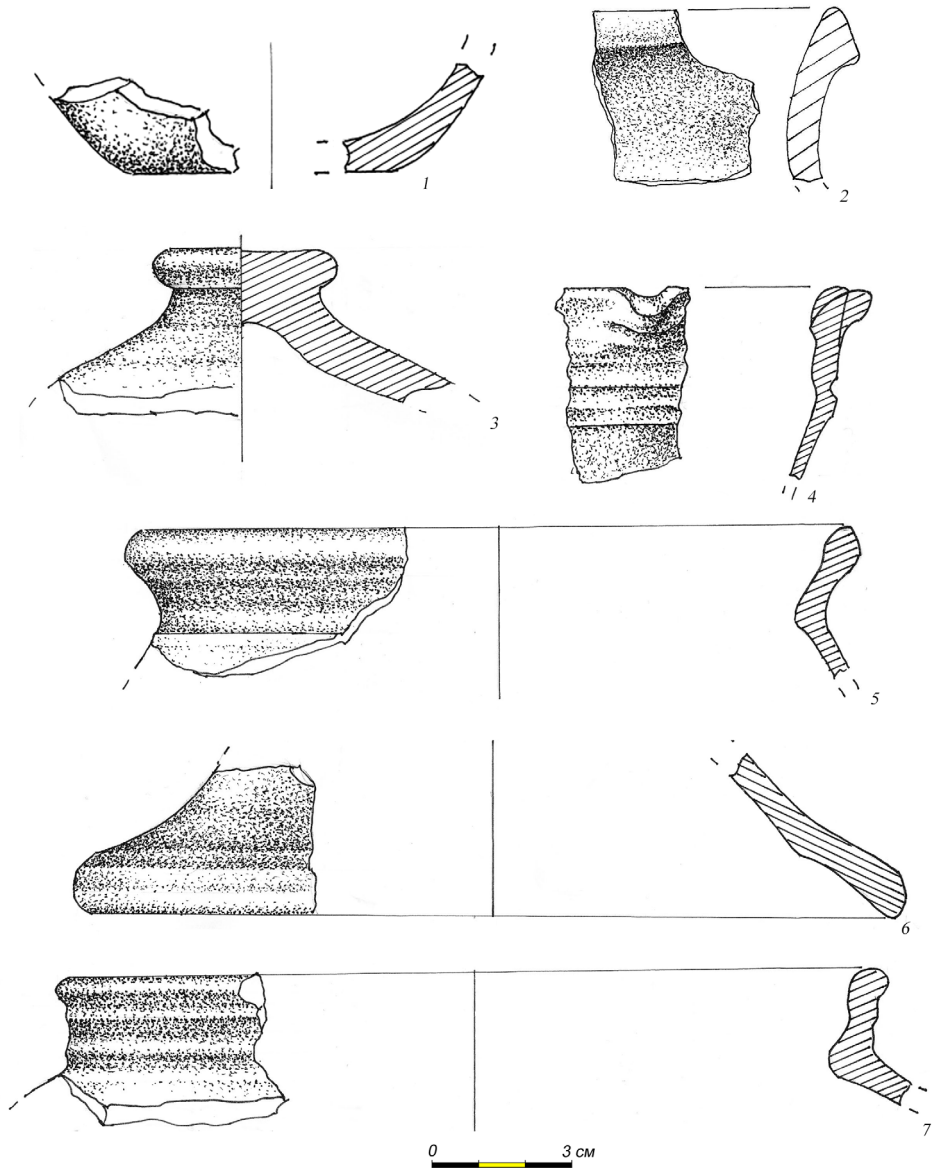

Рис. 6. Керамічний посуд. 1 – Рудники XI; 2 – Раделичі XI; 3–7 – Раделичі VII

На відстані 300 м на захід від пам'ятки Рудники IX обстежено підвищення площею 80×100 м, що тягнеться в напрямку північний захід – південний схід з абсолютними висотами у 266,2 м н. р. м. Ця територія кульмінаційна та піднімається над найближчим докільям до 3 м. Візуально виглядає як залишки сильно розораного кургану. Однак на поверхні, що піддається оранці, жодного матеріалу не виявлено.

Рудники X розміщені за будинками по вул. Львівська, 91–95, на орному полі (рис. 2: 3), між лісом і забудовою, на північній експозиції першої надзаплавної тераси

Дністра з абсолютними висотами 262,7 м н. р. м. Площа пам'ятки піддається інтенсивній оранці. Артефакти сконцентровані на площі 100×30 м. Тут виявлено винятково матеріал XVII–XVIII ст., представлений фрагментом вінець миски (рис. 3: 12), стінкою горщика й денцем келиха на масивній ніжці, поверхня якого вкрита слабкою патиною світло-блакитного забарвлення (рис. 3: 6). Виявлений матеріал вказує на наявність забудови в цій місцевості за часів Речі Посполитої, однак на картах XVIII ст. не позначена.

Пункт **Рудники XI** варто інтерпретувати як місцевиявлення матеріалу. Він розміщений на території північної частини першої надзаплавної тераси Дністра в межиріччі Нежухівки та Брідниці з абсолютними висотами в 261,7 м н. р. м. (рис. 2: 4). На території орних полів виявлено масивний відщеп із волинського кременю, культурну належність якого важко встановити. Знахідка могла використовуватись як скребло (рис. 4, 9). На поверхні збережені подряпини та надщерблення. Також знайдено фрагмент денця від посудини черняхівської культури (рис. 6: 1) та точильний брусок зі слідами полірування від використання. Остання знахідка належить до виробів нової доби (рис. 3: 9).

Рудники XII розміщені на першій надзаплавній терасі Дністра, у межиріччі Нежухівки та Брідниці, поблизу одного зі ставків рибного господарства, у північній частині тераси (рис. 2: 5). Абсолютні висоти становлять 262,4 м н. р. м. Тут, на поверхні орного поля, виявлено безсистемний відщеп без слідів ретуші, виготовлений із покладів турону (рис. 4: 5). Культурну належність встановити важко.

Розвідкова археологічна експедиція обстежила залишки поселення культури лійчастого посуду в ур. Монастирище (**Рудники V**), локалізовані в західній частині мису надзаплавної тераси правого берега р. Нежухівка (рис. 2: 6) з абсолютними відмітками у 269,7 м н. р. м. Перепад між мисом, на якому розміщена пам'ятка, та заплавою становить до 13 м (рис. 7). Територія пам'ятки щорічно піддається оранці. Під час обстежень рухомого матеріалу тут не виявлено.

Пам'ятка **Раделичі VII** розміщена в північній частині села, в ур. Мости, на території північної частини незначного підвищення терену, у межах заплави Дністра, на лівобережжі Нежухівки. Площа пам'ятки – 140×50 м, тягнеться у напрямку з півночі на південь. Абсолютні висоти становлять 255,3 м н. р. м. Найбільша кількість артефактів локалізована за адресою вул. Хутірна, 6б (рис. 8). На території орного поля зібрано артефакти, що представляють два хронологічні періоди: ранньої бронзи та нового часу.

Матеріал доби бронзи виявлений винятково в південній частині пам'ятки, представлений п'ятьма крем'яними виробами (рис. 4: 1, 2, 4) та фрагментом кам'яної шліфованої сокири. Серед крем'яних артефактів один виступає скребком на фрагменті пластини, поверхня якого вкрита лускоподібною ретушшю (рис. 4: 4). Ще один кутовий скребок виготовлений на напівпервинній пластині. На одній поздовжній стороні вентральною ретушшю оформлена виїмка, можливо для фіксації знаряддя (рис. 4: 8). Три знахідки виготовлені із високоякісної крем'яної тулонської сировини, припускаємо, що із дністрянських родовищ. Привертає увагу масивний відщеп коричневого кольору із залишками жорнової кірки (рис. 4: 6). Така сировина локалізована на території Польщі та має місцеву назву – «шоколадний кремій». Від кам'яної сокири збереглася тільки лезова частина з частково збереженим отвором (рис. 9: 1). Нижня частина леза нахилена до низу й нагадує виробу типу В за класифікацією Павла Влодарчика (Włodarczak, 2006, s. 244). Описані знахідки пов'язуємо з населенням культури шнурової кераміки. Знищений могильник цієї культури був розміщений у північно-східній околиці села. Можливо, що і в цій місцевості розміщувалися кургани, які на сьогодні повністю знищені.

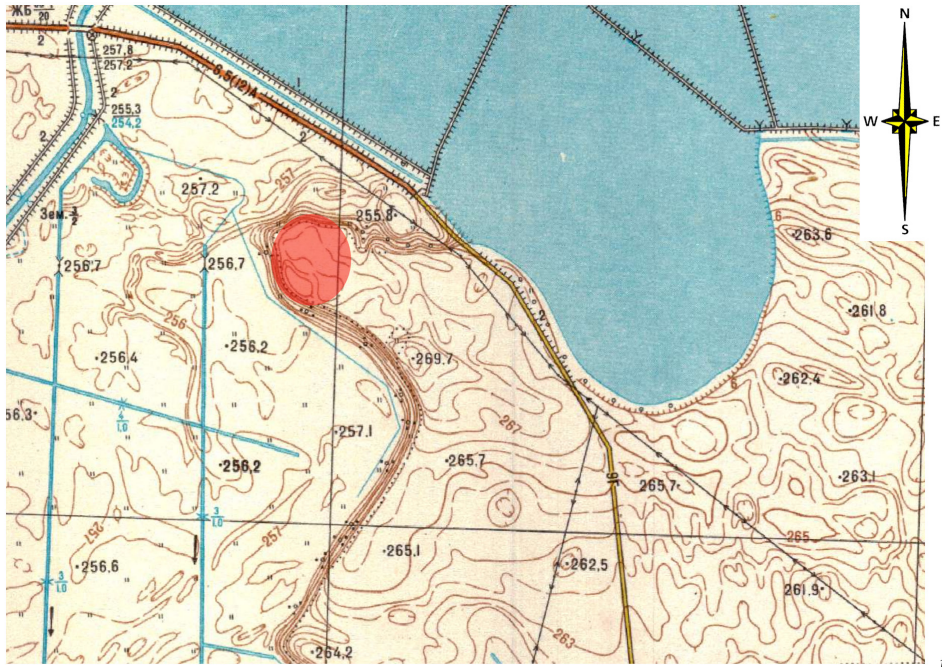

Рис. 7. Рудники V. Топографічний план (1) та вигляд із супутника (2) місцевиявлення пам'ятки (червоний овал)

Рис. 8. Раделичі VII. Вид на південну частину пам'ятки

Матеріал нового часу домінує, що вказує на наявність у цій частині села житлової забудови XVI ст. Усі знахідки виступають керамічними виробами. Серед них переважає посуд. Лише дві представлені люльками, що складаються з виробів східного (рис. 9: 4) та західного типів. Збережені фрагментарно.

Серед керамічного посуду вдалося виділити такі види: горщики, миски, глеки, макітри, вазоподібні посудини, покришки та пляшки. Переважають горщики, здебільша темно-сірого кольору. Частина виробів вкрита зеленою поливою (рис. 6: 5, 7) і декорована заглибленим геометричним орнаментом (рис. 5: 4). Миски – цеглястого кольору, виготовлені із глиняної маси з домішкою піску. Лише одна знахідка сірого кольору. Внутрішня поверхня часто вкрита білою поливою, поверх якої нанесено малюваний розпис. Дві знахідки походять від двох покришок. В одній збережена масивна ручка. Глеки представлені єдиною знахідкою, у якої лійка сформована пальцевим вдавненням. Зібрано фрагмент від пляшки з-під мінеральної води XIX ст.

Пункт **Раделичі VIII** розміщений у північно-східній околиці села, при штучному каналі Керекіп (рис. 2: 8), що веде до Дністра, на його лівому боці, в ур. Широкий рів, у заплаві Дністра з абсолютними відмітками у 255 м н. р. м. Тут місцеві жителі стихійно копають землю для господарських потреб. Від цього утворилися стихійні копанки вздовж каналу, завдовжки до 80 м та завширшки до 7 м. У стінках виявлено фрагмент масивної ліпної стінки цеглястого кольору, завтовшки 1,8 см. Випал знахідки слабкий. Керамічне тісто з домішкою органіки та шамоту цеглястого кольору. За морфологічними ознаками посудину можна датувати добою неоліту й пов'язувати з буго-дністровською культурою. В одному місці стихійного кар'єру виявлено скупчення перепаленої залізної руди (рис. 10), несильно ошлакованій, цеглястого відтінку. Цей пункт інтерпретуємо як місцезоташування матеріалу, оскільки, крім ліпної стінки, тут жодних знахідок не виявлено.

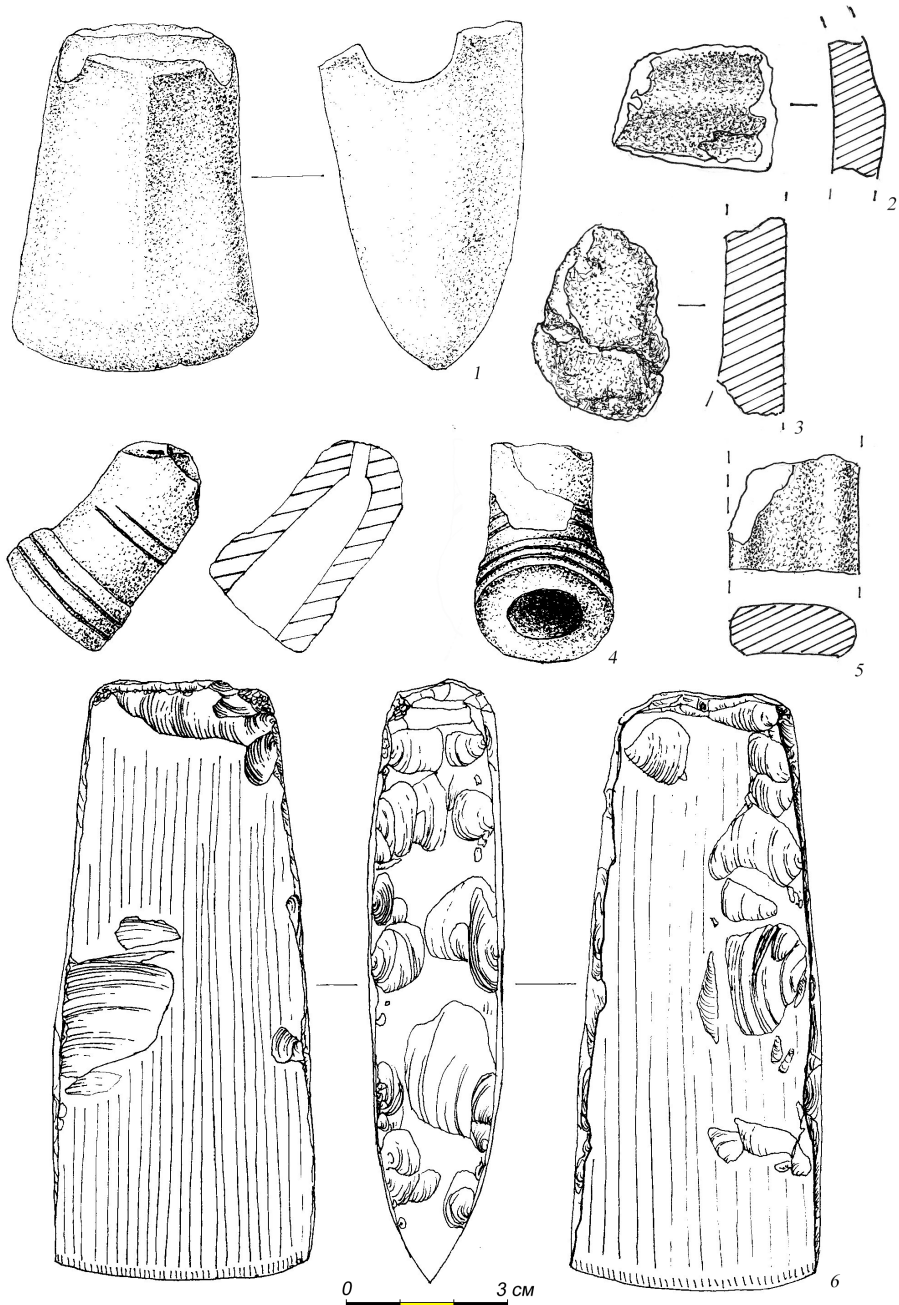

Рис. 9. Вироби з каменю (1), кераміки (2–5) та кременю (6). 1, 4 – Раделичі VII; 2, 3, 5 – Раделичі IX; 6 – Раделичі (ур. Нежухів)

Багатошарова пам'ятка **Раделичі IX** розміщена на виступі південно-східної частини першої надзаплавної тераси р. Дністер в ур. Башня (рис. 2: 9), на захід від

водонапірної вежі, що подає воду до місцевої загальноосвітньої школи. Пункт розміщений на лівобережжі Нежухівки з абсолютними відмітками у 267,1 м н. р. м. на площі 70×130 м. У цьому місці тераса піднімається над заплавою на висоту до 10 м (рис. 11). На невеликій території зібрано артефакти, що представляють три хронологічні періоди: енеоліт, княжої та новочасної доби. Найраніші знахідки представлені однією ліпною стінкою темно-сірого кольору, яка, найімовірніше, належить посудині культури лійчастого посуду (рис. 9: 3). Вироби княжої доби репрезентовані залізною крицею і стінкою від кружальної посудини, товщиною 1 см (рис. 9: 2). Артефакти XVII–XVIII ст. представлені фрагментами однотипових мисок та уламком ручки горщика/глека, поверхня якого вкрита зеленою поливою (рис. 9: 5). Проаналізувавши картографічні матеріали, зокрема військову карту фон Міга (von Mieg), встановлено, що на цій території позначена забудова, що не дивно з огляду на зручне географічне розташування пункту як кульмінаційного на місцевості (рис. 12).

Рис. 10. Раделичі VIII. Залишки перепаленої залізної руди у стихійному земляному кар'єрі

Раделичі X розміщені в південній частині першої надзаплавної тераси Дністра (рис. 2: 10; 11), на лівобережжі Нежухівки, в ур. Убереж. Тут на поверхні орного поля виявлено фрагмент вінець миски XVII ст. (рис. 3: 5) і безсистемний відщеп невизначеного часу. На спинці відщепу є відбиток черепашки верхньокрейдового двостулкового молюска родини *Restinidae*¹ (рис. 4: 7). Пункт потрібно інтерпретувати як місце виявлення матеріалу.

¹ Висловлюємо вдячність канд. геогр. наук, ст. наук. сп. відділу археології Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича Олені Томенюк за надану консультацію.

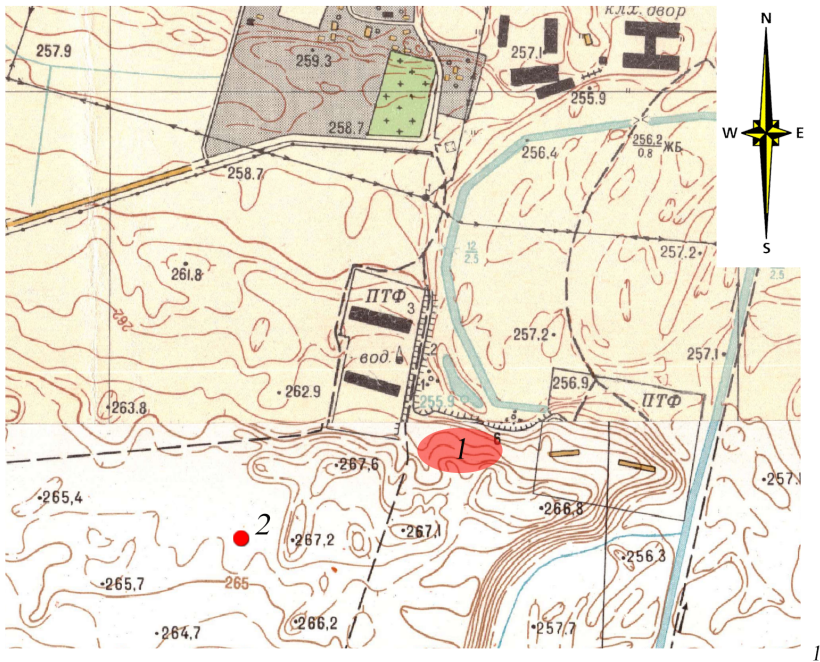

Рис. 11. Раделичі ІХ, Х. Топографічний план (1) та вигляд із супутника (2) місцевиявлення пунктів: червоний еліпс (1) – Раделичі ІХ; червоне коло (2) Раделичі Х.

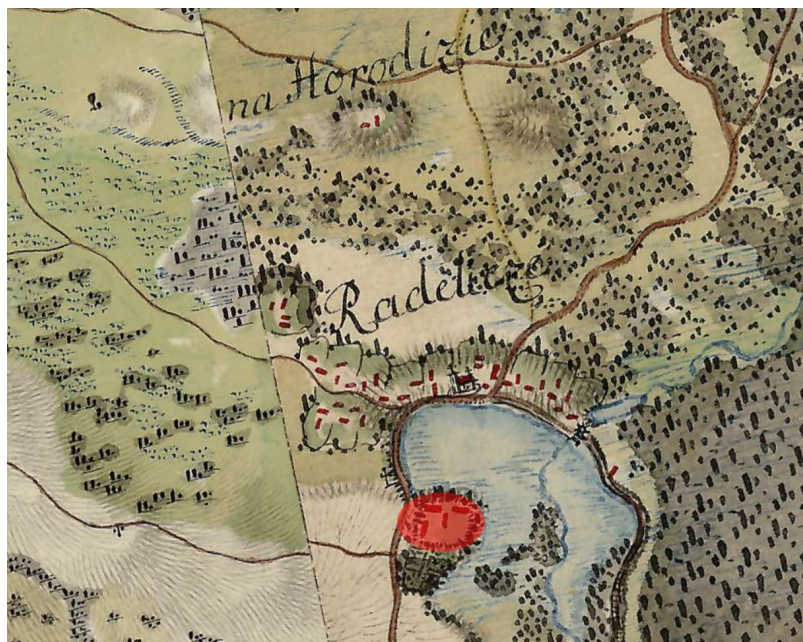

Рис. 12. Видяг на територію с. Раделичі на військовій карті Фрідріха фон Міга (1779–1783). Червоним еліпсом виділено забудову на території пам'ятки Раделичі IX

Рис. 13. Фрагменти залізної криці з пам'ятки Раделичі XI

Пам'ятка **Раделичі XI** локалізована на відстані близько 4 км на північний схід від села, на північ від озера Жибосова, у долині р. Дністер (рис. 2: 11) з абсолютними відмітками 252,7 м н. р. м. Вона тягнеться з півдня на північ, розмірами 300×200 м. Детальне обстеження цієї території дало змогу встановити, що пам'ятка сильно зруйнована стихійним вибором піску місцевими жителями. Також перекопана чорними копачами. А з 2022 р. її площу використовують під сільськогосподарські угіддя із використанням важкої техніки. Глибина оранки становить близько 0,5 м. Раніше у стихійних ямах простежено насичений значною кількістю залізної криці культурний шар, потужністю до 0,5 м. Із території пункту зібрано фрагменти кераміки другої половини XI ст., репрезентовані фрагментами горщиків (рис. 5: 1; 6: 2), і відібрано шість шматків криці різної величини й маси (рис. 13). Зразки мають масу від 50 до 400 г. Нижня сторона нерівна, подекуди ошлакована. В одного артефакту нижня поверхня недостатньо виплавлена, має піщану структуру (рис. 13: 6). Верхня сторона значно рівніша, переважно випуклої форми. В перетині у криці спостерігаються пустоти, що утворилися внаслідок виплавки металу.

Місцеві жителі під час проведення розвідкових досліджень передали крем'яну сокирку, яка за зовнішнім виглядом нагадує вироби культури лійчастого посуду (рис. 9: 6). За словами мешканців, сокира виявлена праворуч дороги Рудники–Раделичі, поблизу озера Нежухів.

Отже, внаслідок розвідкових досліджень на невеликій території в долині правобережжя Дністра виявлено 10 пунктів із залишками археологічного матеріалу. Більшість із них через нечисельність зібраних артефактів варто розглядати як пункти місцевиявлення матеріалу, зокрема Раделичі VIII, X, Рудники VIII, XI, XII.

Найраніший матеріал, що вдалося ідентифікувати, належить періоду неоліту, можливо буго-дністровській культурі (Раделичі VIII). Поодинокі фрагменти культури лійчастого посуду виявлені в пунктах Раделичі IX, Рудники IX, у місцях із плоскими, піднятими над тереном терасами, що загалом характерно для місць проживання та ведення господарства цієї культури. Із культурною лійчастого посуду пов'язуємо випадкову знахідку крем'яної сокири неподалік озера Нежухів, що перебуває на відстані менше 1 км від ур. Монастирище, де відоме поселення цієї культури (Рудники V).

Не вдалося локалізувати місцезосташування курганних могильників культури шнурової кераміки (КШК) на території сіл Раделичі та Рудники. При опитуванні місцевих жителів встановлено, що топоніми «На могилках» і «Могилки» не використовуються, а пам'ять про наявність курганів у цій місцевості не збереглася. Натомість виявлений археологічний матеріал на території забудови с. Раделичі (Раделичі VII) вказує на те, що первісно тут був курганний могильник, найімовірніше КШК. Наявність тут поселення цієї культури малоімовірне. Матеріал епішнурового горизонту нечисленний, представлений усього фрагментом стінки межановицької культури (Рудники VIII). Матеріал римської доби виявлений також в одному випадку (Рудники XI).

Значно краще представлений матеріал княжої доби. Під час поверхневих досліджень, окрім уже відомих і добре досліджених пам'яток, виявлено ще декілька пунктів із фрагментами кераміки та залізної криці, що вказує на існування тут потужного металоплавильного осередку (Раделичі IX, Рудники IX). Найперспективнішим видається дослідження пам'ятки Раделичі XI, де навколишня територія інтенсивно всіяна залишками криці, а виявлений керамічний матеріал датується другою половиною XI ст.

Найбільша кількість знахідок представлена новою добою та пов'язана з існуванням у цій місцевості вже сіл Рудники й Раделичі.

Так, проведені археологічні дослідження на невеликій території правобережжя Дністра, незважаючи на локальний вимір, значно доповнили археологічну карту заселення цієї території від неоліту до нової доби.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Артюх, В., Конопля, В., Мацкевой, Л., Поцилуйко, Н. (1977). Обследования на территории Львова и Львовской области. *Археологические открытия 1976 года*. Москва: Наука, 262–263.

Геренчук, К. І. (1972). Природні ландшафти і райони. В К. І. Геренчук (ред.), *Природа Львівської області*. Львів: Видавництво Львівського університету, 107–133.

Інвентар. Музей Наук. тов. ім. Шевченка. 20386–22111. V. *Архів Львівського історичного музею*. 149 арк.

Кобільник, В. (1936). З археології Бойківщини. VII виказ пам'яток. *Літопис Бойківщини*, 7/6. Самбір, 4–6.

Конопля, В. М. (1982). Звіт з роботи Раделицької госпдоговорної археологічної експедиції Інституту суспільних наук АН УРСР у 1981 р. *Науковий архів Інституту археології 10148. 1981/93*. Львів, 108 арк.

Конопля, В. Н. (1983). Исследования в Северо-Восточном Предкарпатье. *Археологические открытия 1981 года*. Москва: Наука, 272.

Конопля, В. Н. (1985). Исследования в Северо-Восточном Предкарпатье. *Археологические открытия 1983 года*. Москва: Наука, 293–294.

Конопля, В. (1996а). Дослідження пізньомезолітичного поселення Раделичі-4. *Археологічні дослідження на Львівщині у 1995 р.* Львів: ФІРА-люкс, 18–21.

Конопля, В. (1996b). Кам'яні свердленні сокири з курганного могильника культури шнурової кераміки біля с. Раделичі. *Археологічні дослідження на Львівщині у 1995 р.* Львів: ФІРА-люкс, 28–34.

Конопля, В. (1999). Пам'ятка пізнього мезоліту Раделичі-2. *Львівський археологічний вісник*, 1. Львів: НВФ «Українські технології», 3–21.

Мацкевий, Л., Козак, В. (2009). *Старожитності Дрогобицького передгір'я*. Львів; Дрогобич: видавець Святослав Сурма.

Пастернак, Я. (1933). Нові археологічні набутки Музею Наукового товариства ім. Шевченка у Львові за час від 1929–1932 р. *Записки Наукового товариства імені Шевченка* (Т. 152: Праці історико-філософської секції). Львів, 113–130.

Полянський, Ю. (1928). Нові археологічні знахідки з Галичини. *Записки Наукового товариства імені Шевченка* (Т. 149: Праці історико-філософської секції). Львів, 9–31.

Смішко, М. (1949). Верхньодністрянська розвідкова експедиція 1946 р. *Археологічні пам'ятки УРСР*, 1. Київ, 254–256.

Цыгылык, В. Н. (1981). Разведки в с. Рудники. *Археологические открытия 1980 года*, 3. Москва: Наука, 318–319.

Цигилик, В., Грибович, Р., Цигилик, О. (1994). Металургійний центр IX–XI ст. на Верхньому Надністрів'ї. *Наукові записки. Львівський історичний музей*, II–III. Львів, 54–64.

Цигилик, В. (1998). Залізодобувний центр в с. Рудники на Прикарпатті на рубежі I та II тисячоліття нашої ери. *Миколаївщина. Збірник наукових статей, 1*. Львів, 39–48.

Włodarczak, P. (2006). *Kultura ceramiki sznurowej na wyżynie Małopolskiej*. Kraków.

REFERENCES

Artiukh, V., Konoplia, V., Matskevoi, L., & Potsiluiko, N. (1977). Obsledovaniya na terytorii Lvova y Lvovskoi oblasti. *Arkheolohycheskye otkrytiya 1976 hoda*. Moskva: Nauka, 262–263 (in Russian).

Herenchuk, K. I. (1972). Pryrodni landshafyty i raiony. In K. I. Herenchuk (ed.), *Pryroda Lvivskoi oblasti*. Lviv: Vyd-vo Lvivskoho universytetu, 107–133 (in Ukrainian).

Inventar. Muzei Nauk. tov. im. Shevchenka. 20386–22111. V. *Arkhiv Lvivskoho istorychnoho muzeiu*. 149 ark. (in Ukrainian).

Kobilnyk, V. (1936). Z arkhelohii Boikivshchyny. VII vykaz pamiatok. *Litopys Boikivshchyny, 7/6*. Sambir, 4–6 (in Ukrainian).

Konoplia, V. M. (1982). Zvit z roboty Radelytskoi hospdohovirnoi arkhelohichnoi ekspedytsii Instytutu suspilnykh nauk AN URSR u 1981 r. *Naukovyi arkhiv Instytutu arkhelohii 10148. 1981/93*. Lviv, 108 ark. (in Ukrainian).

Konoplia, V. N. (1983). Issledovaniya v Severo-Vostochnom Predkarpatie *Arkheolohycheskye otkrytiya 1981 hoda*. Moskva: Nauka, 272 (in Russian).

Konoplia, V. N. (1985). Issledovaniya v Severo-Vostochnom Predkarpatie *Arkheolohycheskye otkrytiya 1983 hoda*. Moskva: Nauka, 293–294 (in Russian).

Konoplia, V. (1996a). Doslidzhennia piznomezolitichnoho poselennia Radelychi-4. *Arkheolohichni doslidzhennia na Lvivshchyni u 1995 r.* Lviv: FIRA-liuks, 18–21 (in Ukrainian).

Konoplia, V. (1996b). Kamiani sverdlenni sokyry z kurhannoho mohylnyka kultury shnurovoyi keramiky bilia s. Radelychi. *Arkheolohichni doslidzhennia na Lvivshchyni u 1995 r.* Lviv: FIRA-liuks, 28–34 (in Ukrainian).

Konoplia, V. (1999). Pamiatka piznoho mezolitu Radelychi-2. *Lvivskiy arkhelohichnyi visnyk, 1*. Lviv: NVF «Ukrainski tekhnolohii», 3–21 (in Ukrainian).

Matskevyi, L., & Kozak, V. (2009). *Starozhytnosti Drohobyt'skoho peredhiria*. Lviv; Drohobych: vydavets Sviatoslav Surma (in Ukrainian).

Pasternak, Ya. (1933). Novi arkhelohichni nabutky Muzeiu Naukovoho tovarystva im. Shevchenka u Lvovi za chas vid 1929–1932 r. *Zapysky Naukovoho tovarystva imeni Shevchenka* (T. 152: Pratsi istoryko-filosofskoi sektsii). Lviv, 113–130 (in Ukrainian).

Polianskyi, Yu. (1928). Novi arkhelohichni znakhidky z Halychyny. *Zapysky Naukovoho tovarystva imeni Shevchenka* (T. 149: Pratsi istoryko-filosofskoi sektsii). Lviv, 9–31 (in Ukrainian).

Smishko, M. (1949). Verkhnodnistrianska rozvidkova ekspedytsiia 1946 r. *Arkheolohichni pamiatky URSR, 1*. Kyiv, 254–256 (in Ukrainian).

Tsygylyk, V. N. (1981). Razvedky v s. Rudniki. *Arkheolohycheskye otkrytiya 1980 hoda, 3*. Moskva: Nauka, 318–319 (in Russian).

Tsyhylyk, V., Hrybovych, R., & Tsyhylyk, O. (1994). Metalurhiinyi tsentr IX–XI st. na Verkhnomu Nadnistrovi. *Naukovi zapysky. Lvivskiy istorychnyi muzei, II–III*. Lviv, 54–64 (in Ukrainian).

Tsyhylyk, V. (1998). Zalizodobuvnyi tsentr v s. Rudnyky na Prykarpatti na rubezhi I ta II tysiacholittia nashoi ery. *Mykolaivshchyna. Zbirnyk naukovykh statei, I*. Lviv, 39–48 (in Ukrainian).

Włodarczak, P. (2006). *Kultura ceramiki sznurowej na wyżynie Małopolskiej*. Kraków (in Polish).

Maria VOITOVYCH

PhD (History)

Junior Research Fellow of the Department of Archaeology of the I. Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies of NAS of Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7008-265X>

e-mail: danylivmari@ukr.net

Yana YAKOVYSHYNA

PhD (History)

Research Fellow of the Department of Archaeology of the I. Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies of NAS of Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7539-6706>

e-mail: jkovyshyna@ukr.net

Iryna LUTSYK

PhD (History)

Junior researcher of the Department of Archaeology of the I. Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies of NAS of Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3364-6089>

e-mail: iryналutsyk00@gmail.com

RESULTS OF FIELD SURVEY IN THE DNISTER VALLEY IN 2022: THE TERRITORY OF MYKOLAIV URBAN MUNICIPALITY

The results have been submitted of the field survey conducted in 2022 by members of the Exploration archaeological expedition of the I. Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies, National Academy of Sciences of Ukraine on the territory of Rudnyky and Radelychi villages of the Mykolaiv urban community of Stryi district, Lviv region. The main goal of the work was to identify and check the state of preservation of sites of the Corded Ware culture on the territory of the right bank of the Upper Dnister. Archaeological sites of the Bronze Age have been known here since the beginning of the 20th century, and a number of barrows of the Corded Ware culture were excavated by history teacher Ivan Turianskyi in the village of Radelychi (Mohylky Place) in the 1960^s.

It is indicated that the territory on which the archaeological survey was carried out is located within the Stryi-Zhydachiv basin on the right bank of the Dnister, which occupies the interfluvium of the Kolodnytsia and Berezhnytsia rivers. It was noted that such topographic features led to the fact that in Soviet times, reclamation works were carried out here to drain

the territory. It is noted that, as a result of reclamation works, the territory was surveyed and researched by the employees of the Department of Archaeology of the Social Sciences Institute of the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR – Vitalii Konoplia and Volodymyr Tsygylk, who worked on sites of different periods: from the late Mesolithic to the Princely Age.

Ten newly discovered sites on the territory of the village of Rudnyky (Rudnyky VIII–XII) and the village of Radelychi (Radelychi VII–XI) with movable material of different periods (from the Neolithic period to the New Age) are presented and characterized. It is confirmed that it was not possible to localize the previously known burial mounds, which were located in the Mohylky Place and Na Mohylkakh Place. Instead, a multi-layered site (Radelychi VII) was discovered, where part of the collected material is probably from a plowed barrow and belongs to the Corded Ware culture. It is noted that due to the small number of finds, we consider half of the points as the location of the archaeological material (Radelychi VIII, X, Rudnyky VIII, XI, XII). Attention is drawn to the fact that there are several of sites related to the smelting of iron ore in this area. It is emphasized that the most promising among them for future research is the site of the second half of the 11th century, the surface of which is densely covered with the remains of the steel (Radelychi XI). The settlement of the Funnelbeaker culture – Rudnyky V was re-surveyed. It is indicated that this site is intensively plowing. Also, an accidental find of a flint ax from the Eneolithic period, which comes from the outskirts of the village of Radelychi, has been published.

Key words: field survey, Dnister valley, archaeological site, relative chronology, metal smelting complex, settlement, burial mounds.

Постаті

УДК 94(439)"1783/1849":929Ж.ПЕРЕНІ(093)
DOI: 10.33402/ukr.2023-38-223-234

Юрій ДАНЧ

старший викладач

кафедри історії та суспільних дисциплін

Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці II

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2323-8882>

e-mail: dancs.gyorgy@kmf.org.ua

АРИСТОКРАТ НА БОЦІ ЛІБЕРАЛЬНОЇ ОПОЗИЦІЇ В ЕПОХУ УГОРСЬКИХ РЕФОРМ. БАРОН ЖИГМОНД ПЕРЕНІ: СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ

Розкрито життя історичної постаті, тісно пов'язаної з адміністративно-територіальними одиницями Угорщини – комітатами Берег та Угоча, що розташовувалися на території сучасної Закарпатської обл. З'ясовано, що саме тут Жигмонд Перені розпочав свою політичну кар'єру, обіймав важливі керівні посади в Березькому й Угочанському комітатах, а згодом став одним із провідних діячів епохи реформ – періоду, який призвів до переродження феодальної системи Угорського Королівства в буржуазну модерну Угорщину.

Виснувано, що історія Угорщини XIX ст. – час реформ, революції, яка призвела до суспільних буржуазних перетворень, до визвольної боротьби, що прагнула захистити отримані здобутки, – багата на відомих визначних особистостей та політиків. Зазначено, що одне з чільних місць серед когорти цих непересічних і талановитих діячів посідає барон Жигмонд Перені, який протягом кількох десятиліть відіграв важливу роль у різноманітних суспільно-політичних процесах першої половини XIX ст.

Зауважено, що Ж. Перені був делегатом Державних зборів, скликаних під час війни з Наполеоном, брав діяльну участь у засіданнях парламенту епохи реформ, а згодом став однією з центральних постатей Державних зборів 1848–1849 р., де були представлені різні прошарки.

Констатовано, що Ж. Перені чи не єдиний політик, що був делегатом дев'яти скликань Державних зборів, працюючи то в Нижній палаті (угор. alsóház), то у Верхній (угор. felsőház або főrendiház) палаті парламенту, а в період революції навіть виконував обов'язки голови останньої. Відзначено, що діяльність Ж. Перені на загальнодержавній ниві не стала на заваді баронові постійно підтримувати свою маленьку батьківщину, дбати про її розвиток.

Ключові слова: комітати Берег та Угоча, епоха реформ, феодальні стани, буржуазні перетворення, Державні збори (парламент), революція, визвольна війна.

Фото 1: Барон Ж. Перені (1783–1849) (графіка, полотно Міклоша Боробааша, XIX ст.).
Джерело: <https://dka.oszk.hu/html/kepoldal/index.phtml?id=6165>

Початок кар'єрного шляху. Службову діяльність Жигмонд Перені (Zsigmond Perényi) розпочав на посаді головного нотаріуса Березького комітату, пізніше, поряд із виконанням завдань державного значення, обіймав у цьому ж комітаті пост другого, а згодом першого піджупана, був також жупаном Угочанського комітату. Крім цього, барон став делегатом Державних зборів, скликаних під час війн із наполеонівською Францією, відіграв важливу роль у роботі тих скликань парламенту, які розпочали реформи, а в Державних зборах 1848–1849 рр. став центральною постаттю. Його першою дружиною була Юлія Стойка (Sztójka Júlia), а другою – молода Леопольдіна Ковачич (Leopoldina Kovachich). Син барона – теж Жигмонд – був депутатом Державних зборів (у 1867–1882 рр. і 1892–1896 рр.), а ще жупаном комітатів Берег та Угоча (1882–1889). Внук барона, Жигмонд Перені, обіймав посади міністра внутрішніх справ (1919), охоронця корони (1933–1946), віцеголови Верхньої палати парламенту (1939–1943), а згодом і голови законодавчого органу (1943–1944) (Pálmány, 2011, с. 1040).

Мета публікації – розкрити суспільно-політичну діяльність одного з найвідоміших угорських аристократів, що приєднався до революції та визвольної боротьби 1848–1849-х років. Для реалізації мети передбачено виконання таких завдань: висвітлити політичну, суспільну та економічну роль Жигмонда Перені в комітатах Берег і Угоча; з'ясувати його місію в епоху реформ, що розпочалися в Угорщині XIX століття й досягли свого піку під час революції та визвольної боротьби 1848–1849-х років; через архівні матеріали, спогади сучасників та найважливіші наукові праці, присвячені згаданій епосі, розкрити головні події з біографію політика та віхи його діяльності.

Жигмонд Перені походив із давнього знатного роду, що володів багатьма землями в Північно-Східній Угорщині, зокрема і на території сучасного Закарпаття (тоді – Угочанський, Березький та Ужанський комітати). Однак у XIX ст. представникам сім'ї довелося зіткнутися з подрібненням маєтків і величезними боргами. Першим відомим представником роду був син Яноша Добоша (János Dobos) – Орбан Добош

(Orbán Dobos), якому 1240 р. король Андраш II (András II) передав у володіння маєток Перен (стара назва – Пріні), розташований у комітаті Абауй. Саме за назвою маєтку рід одержав нове прізвище. Впродовж століть серед його представників роду були: палатин, головний королівський суддя, охоронець корони, головний королівський ключник (прибрамник), головний королівський чашник, головний королівський стольник, голова Верхньої палати парламенту, багато католицьких єпископів, жупанів, сейкейських графів. Генеалогія двох головних гілок родини – баронської та палатинської – простежена добре. 1399 р. Пейтер Жигмонд Перені (Péter Zsigmond Perényi) за допомоги в боротьбі проти турків отримав від короля Жигмонда (Zsigmond) у володіння Виноградово (Угочанський комітат). Замок Ньюлаб, що опинився у власності родини Перені, став визначним культурним центром регіону. Саме тут філософ і гуманіст Бенедек Ком'яті (Benedek Komjáti) переклав угорською листи апостола Павла. Переклад був виданий окремою книгою 1533 р. у Кракові. Його вважають першим повним виданням угорською мовою тексту апостольських листів (Keresztyén, 2000, old. 15).

Барон Ж. Перені народився 18 листопада 1783 р. у курії, що розташовувалася в Чопівці – передмісті сучасного Берегового. Батько Жигмонда, Іштван Перені (István Perényi), у 1780 р. був суддею колегії (апеляційного суду) Березького комітату, а протягом 1805–1809 рр. обіймав посаду адміністратора (урядового намісника) Ужанського комітету та судді Семичленної судової колегії. Мати – баронеса Єва Горват (Éva Horváth). Батьки доклали всіх зусиль, щоб їхній син одержав найкраще виховання та освіту. Як було прийнято в аристократів, початкову освіту Жигмонд здобув вдома під керівництвом приватного вчителя. Згодом його віддали до конвіктусу (церковної школи) в м. Нодьсомбот, а далі юнак продовжив вивчати право в Кошице. Юридичну практику проходив у Пешті, а потім – у Братиславі. Після навчання повернувся до родинних володінь. У цей період жив у Чопівці, що поблизу Берегового, а до Виноградова їздив лише час до часу для залагодження справ з управлінням маєтком (Keresztyén, 2000, old. 37).

Фото 2: Рідний дім Ж. Перені в Берегові (тепер – Центр культури ім. Перені). Джерело: <https://karpatalja.ma/sorozatok/karpatalja-ma/karpatalja-ma-az-ujjaeledt-perenyi-kulturkuria/>

На Державних зборах, скликаних 1807 р., Ж. Перені – делегат від Ужанського комітату. Державну службу розпочав 1808 р., коли був призначений головним нотаріусом Березького комітату. А вже 1811 р. став делегатом від Березького комітату і другим піджупаном, відтак із 1814 р. – першим піджупаном цього комітату. Вважав, що головне – це полегшити тягар непосильних податків для селян, підтримував ідею викупу кріпаків і зменшення їхніх повинностей. Своєю опозиційною поведінкою швидко здобув популярність на загальнодержавному рівні, оскільки під час наполеонівських воєн хоча й проголосував за важливі для цісарського двору податки та набір новобранців, але водночас поставив власні умови. Після Державних зборів 1811–1812 рр. на нього написали донесення, на підставі якого розпочалося королівське слідство. Жигмондові Перені довелося тимчасово відійти від державної діяльності. Паралельно відбулися зміни в політичному житті Угорщини – настав період абсолютизму, політичної тиші, коли понад десятиліття не скликалися Державні збори. Відлига настала тільки 1823 р. унаслідок протестів комітатів, які виступали проти незаконних зборів податків і нових наборів рекрутів.

У 1825 р. король Франц I (Ferenc I) – перший імператор Австрії, останній імператор Священної Римської імперії під ім'ям Франц II – у промові, якою відкривав засідання парламенту, наголосив на потребі посилення Конституції на засадах становості. На порядок денний повернулося питання перегляду роботи постійних комісій (оператумів), яка була «заморожена» 1794 р. Найперше парламент мав намір розглянути справу щодо «права згоди на податки» (імператор міг вводити нові податки тільки за згоди станових Державних зборів). Представники станів заявили про порушення їхніх прав, вимагали скасування незаконно призначених податків, а також скликання щонайменше 3 роки Державних зборів, притягнення до відповідальності королівських і комітатських чиновників, які ухвалювали незаконні рішення та відстоювали вільні зв'язки між комітатами. Сплачені до цього податки не повернули, однак заборгованість, яка утворилася до 1825 р., списали. Проте навіть так цісарському двору вдалося збільшити військовий податок удвічі. Для рівномірнішого територіального розподілу податків було призначено перепис населення. Натомість не знайшла підтримки ініціатива розглянути законопроект про торгівлю та мита, не вдалося прийняти закон про угорську мову й національності, реалізувати вимогу про ухвалення законів угорською мовою (Dancs, 2021, old. 241).

На Державних зборах 1825–1827 рр. Ж. Перені знову стає делегатом від Березького комітату. Він міг поїхати до Братислави і як член Верхньої палати парламенту, але зробив хоч і не унікальний, та незвичайний вибір: вирішив, що доцільніше представляти інтереси комітату в Нижній палаті. Барон належав до того незначного кола аристократів, який тричі ставав делегатом до парламенту. У період між 1790 р. і 1812 р., а згодом між 1825 р. та 1848 р. Державні збори скликали 14 разів, загалом депутатами за цей час стали понад 700 осіб, однак з-поміж аристократів маємо всього 44 особи (тобто 5–6 % від загальної кількості), яких обирали делегатами в якомусь із 46 комітатів Угорщини (Melkovics, 2020, old. 14–15). Ймовірно, Ж. Перені відчував, що Нижня палата парламенту забезпечує більші можливості для суспільного прогресу. Він неодноразово виступав на захист Конституції, угорської мови, національної культури й науки. Як зазначає Йозеф Сарозберкі-Нодь (József Szárazberky-Nagy), барон належав до наймайстерніших ораторів серед парламентаріїв. Він мав «дуже красиву зовнішність, мужній, але приємний голос, а промови Ж. Перені характеризувалися плавністю, розміреністю і водночас при потребі – великою силою впливу, тож і в пізніші часи він завжди належав до числа найвизначніших красномовців» (Szárazberky Nagy, 1931, old. 36). Політик вважав, що особливо важливо

забезпечити виховання молодого покоління угорською мовою. Це підтверджує запис у щоденнику Іштвана Сечені (István Széchenyi), який зазначив, що у вересні 1825 р. Жигмонд Перені виступив про це «з полум'яною промовою, що знайшла відгук в серцях угорців» (Oltványi, 2002, old. 338). На думку барона, освіта і виховання молоді рідною мовою відіграє головне значення, адже якщо в юному віці не прищепити любові до батьківщини, вірності угорському трону та Конституції, то не варто очікувати таких якостей характеру і в старшому (Melkovics, 2016, old. 109). Таємна поліція також вважала його талановитим та вправним оратором, влада розглядала як політика, що може стати для неї корисним. Тож опозиція дорікала баронові, що той радо погодився б на якусь державну посаду. Натомість Ж. Перені став одним із найрадикальніх представників опозиції, виступаючи з питань «права згоди на податки» й оподаткування дворян, що жили на кріпацьких наділах. У його депутатських зверненнях за 1825–1827 рр. знаходимо пропозиції щодо зменшення повинностей та податків для кріпаків або, наприклад, щодо того, щоби дворянство несло витрати на утримання представників свого стану в Державних зборах (ДАЗО-1, арк. 1). Під час виступу в січні 1826 р. Ж. Перені назвав «покращення життя» народу, що страждає під гнітом податків, однією із пріоритетних цілей.

Слава Жигмонда Перені після Державних зборів продовжувала зростати, свідченням чого стало й запрошення Ференца Келчеї (Ferenc Kőlcsey), який готувався до виборів керівництва Сотмарського комітату. Жигмонд Перені був знайомий із творчістю Келчеї, зразки якої потрапили до його рук зокрема через суддю Березького комітату Дердя Бая (György Bay). Дружні стосунки між цими двома діячами зберігалися протягом усього життя, тому Ж. Перені вважав моральним обов'язком відвідати могилу поета в 1840 р. Палатин Йосип також цінував патріотизм Ж. Перені, тому запропонував йому піти на державну службу попри те, що барон належав до опозиції. Так після закриття засідань Державних зборів Ж. Перені вийшов на ширшу за комітатські межі політичну арену. Протягом 1827–1829 рр. був членом комісії, що відповідала за «регулярні роботи». Попри те, що комісії не вдалося досягти серйозних результатів у модернізації робіт, її рекомендації, надійшовши до рад комітатів, стали джерелом дискусій, які започаткували суспільні реформи. У період між 1828 р. та 1830 р. були створені нові комісії для розгляду поданих пропозицій. З цією метою сформували центральний комітет, який складався з 81 особи. У процесі перетворень комісію з розгляду скарг було замінено на комісію з питань дворянських повстань і дворянських корогв. Очолив її придворний радник, жупан Ужанського комітату Борнобаш Фаї (Barnabás Fáy), а серед її членів були жупан з Араду Йозеф Венкгайм (József Wenckheim), жупан із Чонграда Леврінц Орці (Lőrinc Orczu), канонік з Егера Янош Фрім (János Frim) і власне Жигмонд Перені.

Діяльність у Державних зборах епохи реформ. У 1830 р. по всій Європі прокотилася хвиля революцій. Повстання польської шляхти викликало симпатії в Угорщині, зокрема в північно-східних комітатах. Однак Відень поспішив на допомогу Петербургу. Після поразки чимало поляків шукало прихистку в Угорщині. Цього ж року Ж. Перені прийняв пропозицію центрального виконавчого органу держави – Придворної (регентської) ради Угорського Королівства і був призначений заступником директора комітету з питань забезпечення війська. Тоді Придворна рада була, по суті, головним виконавчим органом влади. Барон погодився обійняти цю посаду, бо відчував, що настали часи, коли в державі зароджуються сили, які борються за збереження й розвиток країни і нації. Крім цього, завдяки новій посаді політик сподівався покращити й своє матеріальне становище. Справді, зростають і майно,

і престиж барона. Про це свідчить й економічне зростання його маєтків. Як член Угорської господарської спілки, Ж. Перені вірив, що важке матеріальне становище можна подолати модернізацією, упровадженням принципів капіталістичного господарства. Він визнавав важливість торгівлі та промисловості, тому відстоював і сприяв реконструкції транспортних артерій у комітаті. Також у ці роки був збудований глиноземний завод у с. Дийда, який обробляв алюмінієві галуни (солі сульфатної кислоти) із двох ближніх кар'єрів. Щороку тут виробляли 3 200–3 500 ц сульфату алюмінію-калію хорошої якості (Гранчак, 1993, с. 224).

На час роботи Ж. Перені у Придворній (регентській) раді припадає епідемія холери в Угорщині. Вона досягла кордонів держави наприкінці 1830 р. з боку Росії через Галичину. Придворна рада призначила двох королівських уповноважених на лінію кордону від Тренчина (сучасна Словаччина) до Брашова (сучасна Румунія), щоб зупинити її поширення. Спочатку здавалося, що просуванню хвороби вдалося завадити, тому уповноважених відкликали. Але в червні 1831 р. епідемія знову спалахнула, тому всю країну поділили на округи, очолили які знову королівські уповноважені, що мали керувати заходами з подолання хвороби, здійснювати все необхідне управління. Жигмонд Перені став таким уповноваженим на території, що межувала з Галичиною і до якої входили Марамороський, Уточанський та Сотмарський комітати. Ці землі барон добре знав, мав тут цілу систему налагоджених особистих контактів, адже його родина володіла в цьому регіоні низкою маєтків. Усіма силами й можливими способами намагався зупинити просування епідемії, але та доволі швидко дісталася і до внутрішніх земель Угорщини (Dancs, 2019, old. 94).

На засіданнях Державних зборів 1832–1836 рр. Ж. Перені як представник ліберальної опозиції брав участь у роботі Верхньої палати за правом народження. Він виступав проти абсолютизму, захищаючи станова Конституцію, а також підтримував суспільні ініціативи Нижньої палати. У 1834 р. барон почав працювати у сфері правосуддя. Він був призначений суддею Семичленної колегії, яка на той час була найвищим судовим колегіальним органом. Зокрема, брав участь у засіданнях із розгляду апеляції Міклоша Вешелені (Miklós Wesselényi) та Лайоша Кошута (Lajos Kossuth). У випадку М. Вешелені він голосував за виправдальний вирок, а у справі Л. Кошута – за найм'якший. Королівська суддівська колегія засудила Л. Кошута до 3 років позбавлення волі, а Семичленна колегія змінила вирок на суворіший – 4 роки (Mérei, 1980, old. 765). У 1834 р. Ж. Перені призначено намісником жупана Уточанського комітату, попри те, що в Державних зборах він належав до опозиції, а 22 червня 1836 р. барон став повноправним жупаном. Окрім цього, 1835 р. його обрано членом правління новоствореної Академії наук Угорщини (Dancs, 2021, old. 239).

Політик брав участь і в роботі Асамблеї 1839–1840 рр., але найбільшу активність продемонстрував на Державних зборах 1843–1844 рр. Він підтримував запровадження офіційного статусу угорської мови, виступав за реформу застарілої системи вільних королівських міст, підтримував опозиційні звернення Нижньої палати, ініціював припинення релігійних конфліктів і запровадження свободи совісті. Також барон важливого значення надавав розвитку дорожньої інфраструктури. Слушно вважав, що це допоможе стимулювати економіку комітатів та торгівлю між ними. Не боявся виступати і проти типової недовіри чиновників до опозиції, навіть намагався захистити свою гідність як жупана. Жигмонд Перені зазначав: «Так, я жупан, але ніколи не поступався своїми переконаннями перед урядом, зате урядові погляди завжди відстоював тоді, коли вони мали рацію» (Főrendi Napló, 1843, old. 144).

Одне з питань, яке регулярно розглядали на Державних зборах, – релігійне. Йшлося про надання протестантам рівних прав з іншими конфесіями. Неодноразово в цій справі виступали делегати-католики. У питанні змішаних шлюбів ініціативу Жигмонда Перені підтримав граф Дердь Аппоні (György Apponyi). Пропозиція барона передбачала узаконення дітей, які народилися поза церковним шлюбом, а також узаконення шлюбів, які давали протестантські священники (Czinege, 2020, old. 307).

Поворотний період – на службі революції та визвольним змаганням. Уряд Аппоні, запроваджуючи нову систему адміністративного управління, звільнив Ж. Перені з посади жупана Угочанського комітату, мотивуючи це нібито його зайнятістю в роботі Державних зборів і Семичленної судової колегії. 1847 р. політик узяв участь у розробці Петиції опозиції, яка вимагала призначення підзвітного уряду, запровадження загального оподаткування, народного представництва, рівності всіх перед законом, проголошення обов'язкового викупу селян із кріпацтва, скасування права вічного спадкового володіння для дворян (*aviticitas/ius aviticum*). Серед можливих кандидатур майбутніх міністрів неодноразово фігурувало і прізвище Ж. Перені. У листівках, які поширювали серед народу, він згаданий як претендент на пост міністра юстиції, згодом міністерське крісло йому пропонував під час створення уряду Лайош Баттяні (Lajos Batthyány), однак, зрештою, барон, покликаючись на літній вік, відмовився.

Роль Ж. Перені стала визначальною з кінця вересня 1848 р., оскільки саме він об'єднав навколо себе Верхню палату, що втрачала все більше представників. А те, що вона змогла засідати в Дебрецені, – повністю його заслуга. Більша частина аристократії воліла не долучатися до роботи Державних зборів. Уже на відкритті засідання в Пешті щонайменше 130 аристократів, покликаючись на різні причини, відмовилися брати участь у роботі парламенту. В подальшому кількість таких осіб тільки зростала, тож наприкінці серпня необхідно було подбати про те, щоби для кворуму та ухвалення рішень вистачало би присутності 30 представників Верхньої палати, яка де-юре нараховувала майже 800 осіб. На подальших етапах визвольних змагань було важко забезпечити навіть таку кількість парламентаріїв. У Дебрецені з аристократії регулярну участь у засіданнях Верхньої палати брали тільки Жигмонд Перені, граф Мігай Естергазі (Mihály Esterházy), барон Імре Стойка (Imre Sztojka), трансильванський барон, письменник, член Комітету оборони Міклош Йошіка (Miklós Jósika). Граф Казимир Баттяні (Kázmér Batthyány), який паралельно обіймав посаду міністра закордонних справ у революційному уряді, зміг бути присутнім на Державних зборах тільки з кінця квітня. Крім них, на окремих засіданнях бували всього по кілька магнатів. Однак ті, хто залишався до кінця, були відданими прихильниками справи Л. Кошута. Крім аристократії, другу велику групу Верхньої палати становило вище духовенство: католицькі архієпископи та єпископи, греко-католицькі єпископи. 3-поміж них у роботі нових Державних зборів також взяли участь усього кілька осіб.

На проведених під керівництвом Ж. Перені комітатських виборах 1848 р. в Угочанському комітаті дворянство опинилося в меншості. У постійному комітеті, що складався зі 145 членів, було 17 священників, 54 поміщики, 12 промисловців та ремісників і 62 колишні кріпаки. Подібні пропорції простежувалися і при формуванні органу, що відповідав за проведення виборів – «центральної комісії». Серед її 65 членів був 21 поміщик, 7 представників духовенства, 3 промисловці, а «з-поміж синів селянства» довіру здобули 28 осіб (Stipta, 1995, old. 60–61).

Після свого повернення король Фердинанд V (Ferdinánd V) призначив Жигмонда Перені віцеголовою Верхньої палати Державних зборів: як зазначено у ст. 7 Закону № IV від 1848 р., на посаду спікера Верхньої палати обрано державного суддю Дердя Сейкгеї Мойлата (György Székhelyi Majláth), а на посаду його заступника – жупана Угочанського комітату барона Жигмонда Перені (Királyi rendelet, 1848, old. 102).

Однією з найважливіших геополітичних подій у регіоні 1848 р. стало об'єднання Угорщини та Трансильванії. Губернатор краю Йозеф Телекі (József Teleki) 10 квітня 1848 р. скликав трансильванські Державні збори до Клуж-Напоки на 29 травня. Угорський уряд своїм уповноваженим на це засідання направив уже літнього Ж. Перені, хоча багато хто вважав його недостатньо обізнаним у політичному житті Трансильванії, інші ж стверджували про недостатній авторитет барона (Trócsányi, 1970, old. 242). Бертолон Семере (Szemere Bertalan) у листі до Жигмонда Перені, датованому 20 травня, розпорядився підготувати точний звіт про події у Трансильванії та очікувати на вказівки з центру. Якщо ж такої можливості не буде, то політик дозволив баронові ухвалювати рішення самостійно, сподіваючись «на його мудрість і життєвий досвід» (Miskolczy, 2020, old. 67). Так Ж. Перені взяв участь у Державних зборах у Клуж-Напоці, на яких було проголошено утворення союзу. Жупанів Трансильванії обрали за рекомендаціями Яноша Бетлена (János Bethlen), Жигмонда Перені та Ласло Телекі (László Teleki).

Від початку створення Комітету оборони Угорщини Ж. Перені брав участь у його засіданнях, а з 3 жовтня офіційно став членом цього органу, регулярно звітував про розвиток воєнної ситуації. Відтоді він представляв у Верхній палаті Комітет оборони, який мав найвищу виконавчу владу і, по суті, виконував урядові функції. Згідно з даними реєстру заробітних плат відділу поліції та пошти Комітету оборони, на 24 січня в Дебрецені перебувало всього 10 депутатів Верхньої палати, серед них і барон Ж. Перені. 15 травня він повідомив міністра фінансів, що в Дебрецен загалом приїхало 68 парламентаріїв Верхньої палати, але їхня кількість постійно змінюється. На той день у парламенті їх було 38 (Beég, 1954, p. 24).

Жигмонд Перені відігравав у роботі Верхньої палати все більшу, можна сказати, визначальну роль. Саме за його ініціативою наприкінці серпня було ухвалено закони про армію та фінанси. За відсутності голови Д. Мойлата саме барон вів парламентські засідання. Наприкінці грудня Ж. Перені запропонував, щоб до Дебрецена перебрався не тільки уряд, а й Державні збори, які легітимізували діяльність виконавчої влади. Тож разом із Державними зборами й урядом літній політик переїхав спочатку до Дебрецена, потім – до Сегеда, а згодом – в Арад (сучасна Румунія). Від початку Ж. Перені підтримував ініціативу Л. Кошута про детронізацію правлячої династії Габсбургів. 24 квітня 1849 р. поруч із віцеспікером Нижньої палати Палом Алмаші (Pál Almásy) та секретарем Нижньої палати Імре Сочвої (Imre Szacs vay) Жигмунд Перені як віцеспікер Верхньої палати поставив підпис під Актом про незалежність (Pálmány, 2011, old. 1042). Барон не хотів революції, але коли стало неможливо її уникнути, він радше готовий був померти, ніж зрадити батьківщину. Кандидатуру політика неодноразово розглядали при формуванні уряду, але зрештою голова уряду Л. Кошут указом від 29 травня 1849 р. призначив його головою Семичленної суддівської колегії. Цю посаду Ж. Перені обіймав до 11 серпня 1849 р.

Поразка визвольної боротьби – репресії. У ніч капітуляції угорської армії і складання зброї 13 серпня Ж. Перені перебував у палаці Богуш. За порадою друзів він спробував утекти, але вже незабаром повернувся до палацу і чекав на ворога з

гордо піднятою головою. Барон не хотів рятуватися втечею на чужину. 15 серпня його заарештував австрійський майор, герцог Лобковіц (Lobkowitz). Його перевезли до Пешта, у в'язницю під назвою «Новобудова», де політика судив імператорський військовий трибунал. На суді Ж. Перені визнав підписання Акту про незалежність і не виявив докорів сумління. Вирок був суворий – страта через повішання та конфіскація усього майна. Вранці 24 жовтня 1849 р. його стратили у дворі в'язниці разом із секретарем Нижньої палати Імре Сочвої та міністерським радником Мано Чернушем (Manó Csernus). У жалобі за ним перебувала не тільки родина, а й усі патріоти на рідній землі та ті, що змушені були емігрувати. Лайош Кошут присвятив загиблому другу слова: «Перед тобою, о титане, перед тобою, що єдиний стоїш з того часу, перед тобою схиляюся в пошану твоєї пам'яті... о Майстре!» (Melkovics, 2016, old. 118).

Жигмунд Перені підготував свій заповіт 30 листопада 1848 р., залишивши розпорядження щодо майна та спадкоємців (ДАЗО-2, арк. 3). Напередодні страти останнього листа, датованого 23 жовтня 1849 р., написав сестрі Юлії (Doby, 1899, old. 21.) Усвідомлюючи неминучість смертельного вироку, Ж. Перені просить її подбати про його дитину.

Ще того ж 1849 р. цісарський двір конфіскував усі родинні маєтки Перені, щоправда частину вдалося повернути після австрійсько-угорського компромісу 1867 р. Барон похований у Будапешті на цвинтарі по вул. Фіумеї/Керепеші, на надгробній плиті викарбовано напис: «Загинув, бо Вітчизну любив понад життя». «Тут спочиває барон Жигмонд Перені, якому ДОВЕЛОСЯ покинути цей світ о 6-й годині 30 хвилин на світанку 24 жовтня 1849 року на горі невтішній дружині та єдиного Чина! Мир праху його!» (Dancs, 2018, old. 31).

Одна з найбільших заслуг Ж. Перені в епоху реформ – те, що попри державну посаду, він не зрадив принципам, навіть будучи жупаном, не відмовився від ліберальних опозиційних ідей, відстоював потребу буржуазних суспільних перетворень, погодився з оподаткуванням дворянства, скасуванням кріпацтва, закликав до відповідального урядування та представництва народних інтересів.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Гранчак, І. (1993). *Нариси історії Закарпаття, 1*. Ужгород.

ДАЗО-1: Державний архів Закарпатської області (Держархів Закарпатської обл.), ф. 10, оп. 2, спр. 1093, арк. 1.

ДАЗО-2: Держархів Закарпатської обл., ф. 60 (Сімейний фонд баронів Перені), оп. 4, спр. 921, арк. 3.

Beér, J. (1954). *Az 1848–49. évi népképviselési országgyűlés*. Budapest.

Czinege, Sz. (2020). Apponyi György gróf a reformkori országgyűléseken. *Rendi országgyűlés – polgári parlament. Érdekképviselés és törvényhozás Magyarországon a 15. századtól 1918-ig*. Budapest; Eger.

Dancs, Gy. (2018). Vértanúság a haza és a nemzet szolgálatában. – Báró Perényi Zsigmond élete és szerepe a reformkorban, valamint az 1848–49-es forradalomban és szabadságharcban. *Közoktatás, 4*, 30–31.

Dancs, Gy. (2019). Az első kolerajárvány elleni védekezés kezdeti sikerei 1831 elején Északkelet-Magyarországon. *Acta Universitatis Debreceniensis Series Historica LXXI. Történeti Tanulmányok XXVII*. Debrecen, 74–94.

Dancs, Gy. (2021). Északkelet-Magyarország története 1790-től 1914-ig. A nemzeti ébredés kezdetétől a reformkor végéig. *Kárpátalja története. Örökség és kihívások*. Beregszász; Ungvár.

Doby, A. (1899). *Báró Perényi Zsigmond, a magyar nemzet dicső vértanújának élete*. Nagy-Szölös.

Főrendi Napló 5. (1843–1844). *Felső Első Ferdinánd ausztriai császár, Magyar- és Csehországnak e néven Ötödik Koronás királyától szabad királyi Pozsony városában 1843-dik évi május 14-kén rendeltetett Magyar-országgyűlésen a méltóságos Fő-rendeknél tartott országos ülések naplója*. Pozsony: Az országgyűlési Irományok Kiadó.

Keresztyén, B. (2000). *A Perényiek és Báró Perényi Zsigmond élete, emléke Ugocsában*. Ungvár.

Királyi rendelet. (1848. Június 25-én). *Közlöny*, 26, 102.

Melkovic, T. (2016). Perényi Zsigmond báró. Bírából vádlott és vértanú. *Az 1848–1849. évi országgyűlés mártirjai*. Budapest, 107–133.

Melkovic, T. (2020). Egy atipikus életút: Perényi Zsigmond báró a reformkorban. In Gy. Kedves,; I. Pelyach (szerk.). *Perényi Zsigmond báró. Az 1848–1849. évi országgyűlés mártirjai*. Budapest: Országház Könyvkiadó, 13–35.

Mérei, Gy. (szerk.). (1980). *Magyarország története 1790–1848*. I. kötet.

Miskolczy, A. (2020). Az Erdéllyel való unió és Perényi kormánybiztossága. In *Perényi Zsigmond báró. Az 1848–1849. évi országgyűlés mártirjai*. Budapest.

Oltványi, A. (szerk.). (2002). *Széchenyi István. Napló*. Budapest: Osiris Kiadó.

Pálmány, B. (2011). *A reformkori magyar országgyűlések történeti almanachja, 1825–1848, I*. Budapest.

Stipta, I. (1995). *Törekvések a vármegyék polgári átalakítására*. Budapest: Osiris Kiadó.

Szárászberky Nagy, J. (1931). Szárászberky Nagy József emlékjegyzetei(1800–1878). Budapest

Trócsányi, Zs. (1970). *Wesselényi Miklós és világa*. Budapest.

REFERENCES

Hranchak, I. (1993). *Narysy istorii Zakarpattia, 1*. Uzhhorod (in Ukrainian).
Derzhavnyi arkhiv Zakarpatskoi oblasti (Derzharkhiv Zakarpatskoi obl.), f. 10, op. 2, spr. 1093, ark. 1 (in Hungarian).

Derzharkhiv Zakarpatskoi obl., f. 60 (Simeinyi fond baroniv Pereni) op. 4, spr. 921, ark. 3 (in Hungarian).

Beér, J. (1954). *Az 1848–49. évi népképviselői országgyűlés*. Budapest (in Hungarian).

Czinege, Sz. (2020). Apponyi György gróf a reformkori országgyűléseken. *Rendi országgyűlés – polgári parlament. Érdekképviselő és törvényhozás Magyarországon a 15. századtól 1918-ig*. Budapest; Eger (in Hungarian).

Dancs, Gy. (2018). Vértanúság a haza és a nemzet szolgálatában. – Báró Perényi Zsigmond élete és szerepe a reformkorban, valamint az 1848–49-es forradalomban és szabadságharcban. *Közoktatás*, 4, 30–31 (in Hungarian).

Dancs, Gy. (2019). Az első kolerajárvány elleni védekezés kezdeti sikerei 1831 elején Északkelet-Magyarországon. *Acta Universitatis Debreceniensis Series Historica LXXI. Történeti Tanulmányok XXVII*. Debrecen, 74–94 (in Hungarian).

Dancs, Gy. (2021). Északkelet-Magyarország története 1790-től 1914-ig. A nemzeti ébredés kezdetétől a reformkor végéig. *Kárpátalja története. Örökség és kihívások*. Beregszász; Ungvár (in Hungarian).

Doby, A. (1899). *Báró Perényi Zsigmond, a magyar nemzet dicső vértanújának élete*. Nagy-Szőlős (in Hungarian).

Főrendi Napló 5. (1843–1844). *Felsőes Első Ferdinánd ausztriai császár, Magyar- és Csehországnak e néven Ötödik Koronás királyától szabad királyi Pozsony városában 1843-dik évi május 14-kén rendeltetett Magyar-országgyűlésen a méltóságos Fő-rendeknél tartott országos ülések naplója*. Pozsony: Az országgyűlési Irományok Kiadó (in Hungarian).

Keresztyén, B. (2000). *A Perényiek és Báró Perényi Zsigmond élete, emléke Ugocsában*. Ungvár (in Hungarian).

Királyi rendelet. (1848. Június 25-én). *Közlöny*, 26, 102 (in Hungarian).

Melkovics, T. (2016). Perényi Zsigmond báró. Bírából vádlott és vértanú. *Az 1848–1849. évi országgyűlés mártírjai*. Budapest, 107–133 (in Hungarian).

Melkovics, T. (2020). Egy atipikus életút: Perényi Zsigmond báró a reformkorban. In Gy. Kedves; I. Pelyach (szerk.) *Perényi Zsigmond báró. Az 1848–1849. évi országgyűlés mártírjai*. Budapest: Országház Könyvkiadó, 13–35 (in Hungarian).

Mérei, Gy. (szerk.). (1980). *Magyarország története 1790–1848*. I. kötet (in Hungarian).

Miskolczy, A. (2020). Az Erdéllyel való unió és Perényi kormánybiztossága. In *Perényi Zsigmond báró. Az 1848–1849. évi országgyűlés mártírjai*. Budapest (in Hungarian).

Oltványi, A. (szerk.). (2002). *Széchenyi István. Napló*. Budapest: Osiris Kiadó (in Hungarian).

Pálmány, B. (2011). *A reformkori magyar országgyűlések történeti almanachja, 1825–1848, I*. Budapest (in Hungarian).

Stipta, I. (1995). *Törekvések a vármegyék polgári átalakítására*. Budapest: Osiris Kiadó (in Hungarian).

Szárászberky Nagy, J. (1931). Szárászberky Nagy József emlékjegyzetei (1800–1878). Budapest (in Hungarian).

Trócsányi, Zs. (1970). *Wesselényi Miklós és világa*. Budapest (in Hungarian).

György DANCS

Senior Lecturer

Department of History and Social Sciences

Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2323-8882>

e-mail: dancs.gyorgy@kmf.org.ua

AN ARISTOCRAT ON THE SIDE OF THE LIBERAL OPPOSITION IN THE HUNGARIAN REFORM ERA. BARON ZSIGMOND PERÉNYI'S OFFICIAL AND PUBLIC CAREER

The study aims to present a person who has several ties to the former Hungarian-administered counties of Bereg and Ugocsa in the territory of present-day Transcarpathian region in Ukraine. Zsigmond Perényi began his official career here, held important positions in the leadership of Bereg and Ugocsa counties, and became one of the outstanding figures

of the period leading from the feudal system of the Kingdom of Hungary to the birth of modern civil Hungary – the Reform Era.

They came to the conclusion that the history of Hungary in the 19th century, the period of reform, the revolution leading to the bourgeois transformation, the struggle for freedom that wanted to preserve the achievements brought us many famous people and politicians. Even among these, Zsigmond Perényi is outstanding, who played an important role in the various processes of the the first half of the 19th century.

Perényi took part in the parliaments convened during the Napoleonic War, he actively participated in the reform-era parliaments, and then became a central figure in the first national parliament of 1848–1849 where different strata of the population were represented.

It was established that it is almost unprecedented that he participated in nine parliaments, sometimes in the work of the lower house (alsóház), sometimes in the work of the upper house, (felsőház or főrendiház), and finally, during the war of independence, he also performed the duties of the president of the upper house. It is noteworthy that, despite the long career of Perényi's national activities, he did not neglect the support and development of his homeland, his native land.

Keywords: Bereg and Ugocsa, reform era, feudalism, civil transformation, parliament, revolution, war of independence.

Тетяна ГОЛДАК-ГОРБАЧЕВСЬКА

кандидат історичних наук

науковий співробітник

Міжнародного інституту освіти, культури та зв'язків з діаспорою

Національного університету «Львівська політехніка»

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8482-2033>

e-mail: taniagoldak@gmail.com

ГРОМАДСЬКО-ОСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ ГРИГОРІЯ ЦЕГЛИНСЬКОГО

Показано особливості професійної праці та громадської діяльності Григорія Цеглинського – багаторічного директора Української гімназії в Перемишлі (1887–1907), члена Української національно-демократичної партії. Розкрито його зацікавлення вирішенням соціальних проблем українського населення Галичини, зокрема гімназистів, для яких він створював бурси; боротьбу з москвофільськими позиціями на Перемишльщині та проведення національно-просвітницької роботи серед українського населення Надсяння поряд із відкриттям «Просвіт», читалень. Виокремлено питання відкриття Української гімназії в Перемишлі. Закцентовано увагу на боротьбі української громадськості й неодноразовому оприлюдненні вимог відкриття інших українських гімназій на урядовому та сеймовому рівнях.

Зазначено, що боротьба за створення української гімназії набрала нових форм 1884–1888 рр. і призвела до відкриття тільки т. зв. рівнорядних класів при польській гімназії. Виокремлено роль Г. Цеглинського в діяльності таких товариств: Український дівочий інститут, Братство ім. св. Миколая, «Просвіта», заснуванні кооперативно-економічних установ «Віра», «Українські щадниці», «Народний дім». З'ясовано, що Г. Цеглинський велику увагу приділяв національному чиннику у процесі шкільного навчання, тому дбав, щоби вивчення українознавчих предметів стояло на відповідному рівні. Наголошено на лідерстві Г. Цеглинського в українському громадському житті й активній співпраці з Теофілом Кормошем, Іваном Негребецьким, Левом Шаховичем, Данилом Стахурою, Левом Левицьким і вчителями рівнорядних українських гімназійних класів, які разом надали виразної народовецькості «Руській бесіді» в Перемишлі.

Розглянуто діяльність Г. Цеглинського в парламенті, спрямовану на деполонізацію управлінських і господарських структур, громадської сфери Галичини; обстоювання необхідного поділу краю на східну й західну частини. Стверджено його зацікавлення театральною сферою, зокрема діяльністю товариства «Руська бесіда». Показано ставлення до Григорія Цеглинського його сучасників: Івана Франка, Євгена Грицака, Костя Левицького й ін.

Ключові слова: Григорій Цеглинський, Перемишль, гімназія, бурса, народовці, парламент.

Культура й освіта завжди були важливою ознакою націотворення і чинником формування національної ідентичності, особливо в умовах бездержавності. Власне професійна праця та громадська діяльність Григорія Цеглинського (1853–1912), багаторічного педагога з досвідом діяльності у Віденському парламенті (1907–1912), засвідчили складність й актуальність культурно-освітньої праці серед населення, особливо молоді, на українсько-польському пограниччі.

Постать Г. Цеглинського в дослідників асоціюється передовсім із його публіцистичною та драматургічною діяльністю, яка здобула позитивні відгуки ще серед його сучасників (Франко, 1980а). Напрацюванням Г. Цеглинського присвячено кілька статей сучасних дослідників (Щербанюк, 2018; Просалова, 2012; Жулинський, 2015). Стараннями проф. Романа Кирчіва 2003 р. творчий доробок Григорія Цеглинського упорядковано у двох книжках, куди ввійшли популярні авторські комедії, драми, п'єси. Книжки вийшли за підтримки Наукового товариства ім. Шевченка (НШТ) у Львові та регіонального культурного товариства «Надсяння» (Кирчів, 2003). Водночас заслуговує уваги культурно-освітня та громадсько-політична діяльність публіциста, висвітлена лише фрагментарно.

Вагомими штрихами до портрета Г. Цеглинського є його педагогічна діяльність на посаді директора Української гімназії в Перемишлі, активна проукраїнська позиція у стінах австрійського парламенту, куди його двічі обирали послом від Перемишльської виборчої округи 1907 р. і 1911 р. Основи формування характеру, виховання, працелюбності, звичайно, закладалися в родинному колі міщанської сім'ї Цеглинських із м. Калуш, де 1853 р. народився Григорій. У юному віці, осиротівши, добру освіту зумів здобути завдяки фінансовій підтримці рідні. Спочатку закінчив Академічну гімназію у Львові, а 1879 р. – філософський факультет Віденського університету, де ґрунтовно вивчав класичну й українську філологію, польську та німецьку літератури, філософію, грецьку і латинську мови (Щербанюк, 2018).

Наступний етап його життя пов'язаний із викладацькою діяльністю у Львівській академічній гімназії. Недовго пропрацювавши вчителем і володіючи беззаперечними талантами педагогічної майстерності, швидко став професором та активним укладачем підручників для гімназії. Професор Цеглинський мав неабиякі комунікативні навички. Як згадували сучасники, володів «мистецтвом говорити», що допомогло йому завоювати свою нішу в середовищі тогочасної української інтелігенції Львова та стати авторитетним громадським діячем, до думки якого дослухалися в багатьох культурно-освітніх товариствах. Зрештою, сам Іван Франко нерідко не оминав увагою праці Григорія Цеглинського передовсім на літературній ниві, але різко критикував його політичні погляди. А позаяк Г. Цеглинський належав до народоців, то І. Франко не пропускав нагоди, щоб розкритикувати програму народо-консервативної «народовської» партії і, звичайно, й особу самого Г. Цеглинського (Щербанюк, 2018).

У Львові поза педагогічною діяльністю Г. Цеглинський активно друкувався на сторінках популярних періодичних видань: газети «Діло», журналів «Правда», «Зоря», де поряд із його оповіданнями, перекладами, публіцистичними та літературно-критичними працями були статті, присвячені актуальним питанням українського шкільництва, суспільно-політичного й культурного життя Галичини кінця XIX ст. Поєднуючи працю в гімназії з театром «Українська бесіда», народовським товариством «Руська бесіда», публіцист розумів усю необхідність розвитку українського театру, його впливу на виховання, свідомість, погляди суспільства (Щербанюк, 2018).

Умовний Перемишльський період життя Г. Цеглинського подарував йому справу життя – керівництво новоствореною Українською гімназією в Перемишлі, очолити яку він погодився на прохання громадськості. Негласним її завданням стало вивести на новий рівень громадське й культурне життя українців Перемишля, яке в 1880-х роках ще перебувало під сильним впливом москвофілів. Деякий час москвофільство було реакцією на посилення польських впливів і допомогло сповільнити колонізацію освіченої верстви українського суспільства. У 1870–1880-х роках процес українського національного піднесення поширився й на світську інтелігенцію. Діячі народовського руху, серед яких і Г. Цеглинський, плідно працювали на культурно-освітній ниві (Красівський, 1998, с. 66).

Шлях до відкриття Української гімназії в Перемишлі був довгим і непростим. На той час політика Відня йшла не на користь українців. Рішенням крайового сейму 1867 р. у Галичині запроваджено урядову мову – польську. Українці почали втрачати свої права. На тоді в Галичині була лише одна Академічна українська гімназія – у Львові¹. Українська громадськість неодноразово озвучувала вимоги відкриття інших. Відповідне питання піднімали й на урядовому та сеймовому рівнях. Боротьба за створення української гімназії в місті загострилася 1884–1888 рр., і коли вона нарешті була відкрита, то отримала тільки т. зв. рівнорядні класи при польській. Це сталося завдяки тому, що Галицький сейм після складних дебатів таки ухвалив своїм рішенням у порозумінні з польськими послами від 14 січня 1887 р. відкрити українські паралельні класи при вже чинній державній цісарсько-королівській гімназії з польською мовою навчання. Вибір припав на м. Перемишль, де така функціювала й українців серед вихованців було чимало. Високу ухвалу сейму про відкриття українських класів затвердив сам цісар постановою від 29 липня 1887 р. До керівництва цим «рівнорядним руским відділом» віденське Міністерство освіти декретом від 10 липня 1888 р. іменувало – як тимчасового управителя – проф. Г. Цеглинського, визначного філолога Академічної гімназії, і відомого в Галичині педагога, письменника та просвітника. А позаяк пан професор до всіх обов'язків ставився дуже ретельно, то й цю місію виконав блискуче. Проте починав він діяльність на новій посаді з дуже скромних можливостей, адже працювати доводилося в польській гімназії, і для остаточного отримання самостійного статусу щороку потрібно було набирати паралельно український клас, популяризувати роботу українського закладу. Перешкод для управителя паралельних класів, як і пізніше для директора повної гімназії, було немало. Найперше гострою проблемою залишалося приміщення для навчання та проживання гімназистів. За підтримки українського населення, місцевої інтелігенції Г. Цеглинський сподівався на матеріальну й моральну допомогу в його починаннях для створення вже повноцінної гімназії. Статус самостійного закладу Українська гімназія одержала тільки тоді, коли дійшло до першого іспиту зрілості 1895/1896 н. р., а фактична посада управителя, яку він обіймав, зросла до рівня директора (50-ліття, 1939, с. 33–34).

У Перемишлі Г. Цеглинський став відомим культурно-освітнім діячем, одним із лідерів українського громадського життя. Він разом із Теофілом Кормошем, Іваном Негребецьким, Левом Шаховичем, Данилом Стахурою, Левом Левицьким і вчителями рівнорядних українських гімназійних класів надали виразного народовецького виміру «Руській бесіді» в Перемишлі. До громадської культурно-

¹ На противагу – 21 польська.

освітньої роботи приступили слідом за своїм директором гімназійні вчителі: Роман Гамчикевич, Іван Прийма, Олексій Ярема й ін. Молодь вищих класів, уже національно сформована, під впливом директора вела національно-освітню працю по селах Надсяння, займаючись організацією драматичних вистав, хорів, закладення читалень (Загайкевич, 1961, с. 58). Окрім того, що Г. Цеглинський відкривав студентські бурси, він почав працювати в Українському дівочому інституті, Братстві ім. св. Миколая, «Просвіті», брав участь у заснуванні кооперативно-економічних установ «Віра» (1894), «Українські щадниці» (1906), «Народний дім» (Грицак, 1937, с. 288). Активно долучився до політичного життя краю та був одним із засновників Української національно-демократичної партії (Григорій Цеглинський). Григорій Цеглинський свої політичні ідеали описував так: «Ми є народово-консервативна “народовська” партія. Ми вважаємо віру основою нашої національності й основою дальшого національного розвитку. Ми проголошуємо це відверто як перед духівництвом і його владою, яка безпідставно запідозрює нас у релігійній байдужості, так і перед тими радикальними елементами, які, працюючи в галузі народної освіти, хотіли б віру залишити осторонь. Крім того, ми є партією народною, яка, йдучи за проводом Шевченка, за останніх 26 років здійснила в Галичині справжню суспільну революцію, бо усунула перегородку між народом і інтелігенцією» (Франко, 1980b, с. 105–107).

Поза своїми шкільними обов'язками знаходив час на участь у всіх українських представницьких організаціях Перемишля. Одразу активізував невелику кількість народовців, яких тоді очолював Теофіл Кормош, загітував частину вчителів, що працювала в польській гімназії та перейшла в українську. Григорій Цеглинський приймав до гімназії учнів з інших навчальних закладів, які під його пильним наглядом згодом знаходили свій шлях; опікувався бідними селянськими дітьми, нерідко купуючи їм одяг та взуття. Завдяки старанням українських учителів вдавалося щороку набирати новий український клас, де були діти не тільки з Перемишля, а й зі сіл або з дальших околиць. Господарські питання в управлінні гімназією потребували негайного вирішення проблеми проживання учнів з околиць Перемишля та сіл Надсяння, надання їм матеріальної допомоги. З цією метою під приміщення для гімназійної молоді Григорій Цеглинський заснував Бурсу ім. св. Миколая, відкрити 3 липня 1888 р. у приватному будинку отця крилошанина архипресвітера Григорія Шашкевича на т. зв. Новаківці, при вул. Татарській. Уже в перший рік її функціонування прийнято 11 учнів. Вона проіснувала в цьому місці до 1893 р., коли вже проживало 27 учнів. За цей час на бурсу було зібрано понад 2 000 ринських пожертв українського суспільства, а Г. Шашкевич 1892 р. записав дарчий заповіт на 100 ринських щорічно. Згодом для її приміщення гімназія придбала власний будинок на вул. Баштовій, який пізніше неодноразово добудовувала. Так там могли одночасно перебувати на повному забезпеченні 97 учнів. Від 1894 р. головою Бурси ім. св. Миколая офіційно став директор Г. Цеглинський. Спочатку навчання відбувалося в будинку колишньої колегії, пізніше – гімназії, по вул. Чацького², а від 1895 р. – у новому будинку на вул. Словацького. Кількість учнів щороку невпинно зростала. Вже першого року до 1-го класу прийнято 52 учні, більшість із яких оселилася в бурсі, що давала повне утримання винятково з харчуванням спочатку 32, а пізніше – 97 учням. У матеріальному, фінансовому забезпеченні функціонування гімназії та бурси дирек-

² Тепер – прибудова архиєпархіального собору Святого Івана Хрестителя.

тор знаходив підтримку місцевих мешканців і громадських організацій, серед яких Церковне братство ім. св. о. Миколая, Товариство ім. св. Кирила, засноване 1896 р., з 1901 р. – Товариство руських жінок, із 1906 р. – Селянська бурса (Заброварний, 2012). Згодом придбано інші приміщення для життя молоді. У 1904 р. збудовано новий будинок – Гімназійний інститут. Зі збільшенням фінансових можливостей у 1906–1913 рр. функціювала Селянська бурса й від 1910 р. – Бурса ім. Шашкевича. Так у Перемишлі були створені умови для навчання і проживання молоді як із заможних, так і з бідних родин, інших міст та сіл Галичини.

Григорій Цеглинський велику увагу приділяв національному чиннику у процесі шкільного навчання, тому дбав, щоби вивчення українознавчих предметів стояло на відповідному рівні. Меценатом гімназійного хору теж був директор, який сам належав до засновників співочого товариства «Боян» у Перемишлі 1891 р. Починаючи з 1893 р. із великим завзяттям учні влаштовували Шевченківські концерти, що збирали чимало публіки з міста й околиць. Коли заходами Г. Цеглинського 1891 р. у Перемишлі була заснована філія «Просвіти», то в наступні роки в Перемишльському повіті масово почали відкривати її читальні по селах, де активними засновниками ставали саме учні Перемишльської гімназії. Вони проводили лекції, ставили театральні вистави, готували хори, а напівлегальний гурток «Молодий боян» дав кілька концертів. У першому десятилітті ХХ ст. під наглядом дирекції в гімназії постала шкільна організація з учнів старших класів – Кружок для товариського самообразування (1907–1908), що зрештою розділився на кілька секцій, згодом – «Дуга оркестра» (1908), спортивний гурток «Сянова чайка» (1909), руханковий гурток «Запороже» (1912), читальня, драматичний гурток та ін. Деякі гуртки та читальня мали власні бібліотеки, передплачували українські й іншомовні журнали (Загайкевич, 1961, с. 263–264). Навчальний заклад для українців, що діяв у Перемишлі, одержав офіційну назву «Цісарсько-Королівська 2-га гімназія в Перемишлі», від 1915 р. ще додано «з українською викладовою мовою». Офіційна посада Г. Цеглинського була «провізоричний управитель» до 14 серпня 1895 р., коли згідно з окремим цісарським розпорядком він став повноцінним директором цього закладу. Сучасники згадували: «Мабуть, ні одна українська гімназія не мала такого скорого й гарного розвитку як перемиська. Дух, що панував в її мурах такі довгі роки, промінював на цілий край, число учнів зростало з року на рік, наче магнет гімназії притягала до себе українську молодь з найдальших закутин краю. Це був справжній бастион української культури і національного виховання у цьому найдалі на захід висуненому місті» (50-ліття, 1939, с. 33–34). Звичайно, сам Г. Цеглинський не зміг би так високо підняти українське шкільництво в Перемишлі. Сучасники відгукувалися про нього як про доброго організатора українського життя та відзначали неабияку підтримку української громадськості краю.

У гімназії працювали кваліфіковані професори, що викладали різні предмети. Усі призначені на вчительські посади кандидати закінчували університети у Львові, Кракові, Відні або в інших містах, а деякі з них практикували у громадській або письменницькій діяльності. Сам Григорій Цеглинський викладав латинську й німецьку мови, Іван Рудницький – українську, Іван Ленчинський – польську, Микола Антоневич – історію і географію, Семен Труш – математику та природу, парох із Пралковець під Перемишлем о. Андрій Децко – релігію. Саме директор Г. Цеглинський зумів сформувати з них дружний колектив, де всі добре розуміли свою роль у

школі й поза нею. Завдяки цьому молодь Перемишльської гімназії не тільки здобувала глибокі знання з різних предметів, а й виховувалася патріотами Австро-Угорщини вірними українському народові. Гімназійні вчителі й самі гімназисти завжди проводили та брали участь у проукраїнських заходах. Серед 27 засновників товариства «Народний дім» у Перемишлі було 10 професорів гімназії на чолі з директором і дійсним «касіром» майже всіх українських товариств у Перемишлі – проф. Олексом Яремою (Щербанюк, 2018).

Перебуваючи в Перемишлі, Г. Цеглинський завдяки своїй невтомній праці на посаді директора гімназії здобув авторитет у поліконфесійного й поліетнічного населення міста. Його комунікативні здібності, вміння викликати довіру, ставлення громадського обов'язку на перше місце посприяли висуненню в кандидати на виборах до Державної ради у Відні від Галичини 61-го округу Перемишльщини. Вибори 1907 р. і 1911 р. засвідчили підтримку його поглядів щодо розвитку суспільства, значну переорієнтацію українського населення з москвофільських поглядів, адже прямим конкурентом був москвофіл – адвокат Кирило Черлунчакевич. Григорій Цеглинський став першим проукраїнським послом від Перемишля на заміну Григорію Шашкевичу та Миколі Антоневичу (Николай Антоневиц). Змінили цей політичний напрям Перемишльського повіту виховані вже в Перемишльській гімназії учні, їхні вчителі та їхня праця у Надсянні для українців головню в товаристві «Просвіта». Григорій Цеглинський своєю поставою і промовами з парламентської трибуни дав себе пізнати гнучким та розважним політиком, а при цьому справжнім мистцем слова (Екскурс).

У парламенті Г. Цеглинський прогнозовано приєднався до Українського парламентарного клубу, де був членом президії. Враховуючи хист промовця, досить часто виступав на засіданнях австрійського парламенту, вносячи проблемні питання галицьких українців на широкий розгляд. Відомі його негативні відгуки про роботу галицької адміністрації в системі економіки, відсталість Галичини порівняно з іншими провінціями. Григорій Цеглинський разом з іншими українськими парламентарями послідовно відстоював ідею поділу Галичини на Східну (українську) і Західну (польську), де поряд стояли вимоги національної автономії українців. Про необхідність реформ управління в Галичині Г. Цеглинський висловлювався: «Була й друга мета галицької системи – політична: обсадити своїми людьми всі посади в самоуправі, в адміністрації, в соймі, щоб успішно вести польонізацію краю. Український селянин, міщанин, купець, урядовець – як тільки піддається польонізації, зазнає зараз цілком іншого трактування: його хвалять, протегують і підносять угору. Тоді для нього відкриті всі уряди. Для тієї мети ламають основні закони конституції» (Демкович-Добрянський, 1987, с. 126).

У 1910 р. Григорій Цеглинський разом із Буковинським послом Миколою Васильком виступив проти пропагованого чеським політиком Карлом Крамаржем (Karel Kramář) неославізму, однією з ідей якого було відкинення української мови як самостійної, а відповідно й української нації. Вимагав водночас від австрійського уряду активних дій проти деструкційної русифікаційної пропаганди в Галичині. Проти москвофілів і російської мови вже тоді виступали всі депутати від Галичини, які вказували на відмінність русинської нації від російської.

У 1911 р. галицькі українці вдруге обрали Г. Цеглинського депутатом Державної ради. Через передчасну смерть 23 жовтня 1912 р. недовго він зміг захищати укра-

їнські інтереси в парламенті. Українське суспільство із глибоким сумом сприйняло звістку про смерть свого представника. Голова Української парламентарної репрезентації Кость Левицький писав: «Помер у Відні наш посол і щирий товариш Григорій Цеглинський, один з найвизначніших діячів українських в Галичині, – знаменитий педагог, публіцист, автор драматичних творів та розважний парламентарист і діяльний громадянин» (Заброварний, 2012). Тіло покійного перевезли до Перемишля і 27 жовтня того ж року, при численному згромадженні людей поховали на головному цвинтарі Перемишля.

Отже, за період праці в Перемишлі Г. Цеглинський зарекомендував себе особливо активним громадським діячем і на початку ХХ ст. без перебільшення став символом «українізації» Перемишльської землі. Як прихильник Української національно-демократичної партії протистояв впливам москвофілів, боровся проти колонізації управлінських і громадських структур Галичини. Особливу увагу звертав на національне виховання покоління, що підросло, підтримував ідею одного з керівників Українського парламентського клубу Юліана Романчука про відкриття Української гімназії в Перемишлі, яку згодом очолив. Показово, що чимало його учнів стало організаторами читалень «Просвіти», активістами гуртків «Бояну» й ін. Разом зі своїми сучасниками Т. Кормошем, О. Яремою, І. Приймою підтримував національно-культурне середовище Перемишля, загалом Надсяння, яке згодом поповнить велика група наддніпрянської військово-політичної міграції.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

50-ліття Української гімназії в Перемишлі. (1939). *Життя і Знання*, 2(137), 33–34.

Григорій Цеглинський. *Інформаційний портал Калуша*. <https://kalush.info/page/grigoriy-ceglinskiy>

Грицак, Є. (1937). Памяті великого виховника і громадянина. (З приводу 25-ліття смерті Григорія Цеглинського). *Життя і Знання*, 10(121), 288.

Грицак, Є. (1938). *Великий педагог і громадянин: у 25-річчя смерті Григорія Цеглинського*. Львів.

Грицак, Є. (1942, 12 грудня). У 30-ліття смерті дир. Г. Цеглинського. *Краківські вісті*.

Демкович-Добрянський, М. (1987). *Потоцький і Бобжинський. Цісарські намісники Галичини 1903–1913*, 59. Рим.

Екскурс про Григорія Цеглинського переніс калушан до Державної ради у Відні. <https://vikna.if.ua/news/category/kl/2018/03/15/82538/view>

Жулинський, М. (гол. ред.). (2015). Цеглинський Григорій Іванович. *Шевченківська енциклопедія*: у 6 т. (Т. 6: Т–Я). Київ.

Заброварний, С. (2012, 28 жовтня). Світлої пам'яті Григорія Цеглинського. *Наше слово*, 44. <https://nasze-slowo.pl/svitloiy-pamyati-grigoriya-tseglinsko/>

Загайкевич, Б. (відп. ред.). (1961). *Перемишль – західний бастион України*. Нью-Йорк; Філадельфія.

Кирчів, Р. (2003). Григорій Цеглинський. *Цеглинський Г. Твори (комедії, драми і децю з прози)*. Львів.

Красівський, О. (1998). *Українсько-польські відносини у Галичині (друга пол. ХІХ – початок ХХ ст.)*. Київ.

Подільчак, М. (1995). Українська державна чоловіча гімназія у Перемишлі (100-ліття з дня заснування). *Українська державна чоловіча гімназія у Перемишлі*. Дрогобич: Відродження.

Просалова, В. (упоряд.). (2012). *Українська діаспора: літературні постаті, твори, біобібліографічні відомості*. Донецьк.

Франко, І. (1980а). Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. *Франко І. Зібрання творів у п'ятдесяти томах*, 27. Київ.

Франко, І. (1980б). Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. *Франко І. Зібрання творів у п'ятдесяти томах*, 28. Київ.

Щербанюк, Л. (2018). Драматург, педагог, політик. *Збруч*. <https://zbruc.eu/node/77444>

REFERENCES

50-littia Ukrainkoï himnazii v Peremyshli. (1939). *Zhyttia i Znannia*, 2(137), 33–34 (in Ukrainian).

Hryhorii Tsehlynskyi. *Informatsiyni portal Kalusha*. <https://kalush.info/page/grigorij-ceglinskij> (in Ukrainian).

Hrytsak, Ye. (1937). Pamiati velykoho vykhovnyka i hromadianyna. (Z pryvodu 25-littia smerty Hryhoriia Tsehlynskoho). *Zhyttia i Znannia*, 10 (121), 288 (in Ukrainian).

Hrytsak, Ye. (1938). *Velykyi pedagog i hromadianyn: u 25-richchia smerty Hryhoriia Tsehlynskoho*. Lviv (in Ukrainian).

Hrytsak, Ye. (1942, Hruden 12). U 30-littia smerty dyr. H. Tsehlynskoho. *Krakivski visti* (in Ukrainian).

Demkovich-Dobrianskyi, M. (1987). *Pototskyi i Bobzhynskyi. Tsarski namisnyky Halychyny 1903–1913*, 59. Rym (in Ukrainian).

Екскурс про Хригорію Тешлінського переніс калущан до Державної ради у Видні. <https://vikna.if.ua/news/category/kl/2018/03/15/82538/view> (in Ukrainian).

Zhulynskyi, M. (Ed.). (2015). *Tsehlynskyi Hryhorii Ivanovych. Shevchenkivska entsyklopediia: u 6 t. (T. 6: T–Ya)*. Kyiv (in Ukrainian).

Zabrovarnyi, S. (2012, Zhovten 28). Svitloi pamiati Hryhoriia Tsehlynskoho. *Nashe slovo*, 44. <https://nasze-slowo.pl/svitloiy-pamyati-grigoriya-tseglinsko/> (in Ukrainian).

Zahaikevych, B. (Ed.). (1961). *Peremyshl zakhidnyi bastion Ukrainy*. Niu-York; Filadelfiia (in Ukrainian).

Kyrchiv, R. (2003). Hryhorii Tsehlynskyi. *Tsehlynskyi H. Tvory (komedii, dramy i deshcho z prozy)*. Lviv (in Ukrainian).

Krasivskyi, O. (1998). *Ukrainko-polski vidnosyny u Halychyni (druha pol. XIX – pochatok XX st.)*. Kyiv (in Ukrainian).

Podilchak, M. (1995). Українська державна чоловіча гімназія у Перемишлі. *Українська державна чоловіча гімназія у Перемишлі (100-ліття з дня заснування)*. Дрогобич: Відродження (in Ukrainian).

Proslova, V. (Comp.). (2012). *Ukrainska diaspora: literaturni postati, tvory, biobibliohrafichni vidomosti*. Donetsk (in Ukrainian).

Franko, I. (1980а). Narys istorii ukrainsko-ruskoï literatury do 1890 r. *Franko I. Zibrannia tvoriv u piatdesiaty tomakh*, 27. Kyiv (in Ukrainian).

Franko, I. (1980b). Narys istorii ukrainsko-ruskoï literatury do 1890 r. *Franko I. Zibrannia tvoriv u piatdesiaty tomakh*, 28. Kyiv (in Ukrainian).

Shcherbaniuk, L. (2018). Dramaturh, pedahoh, polityk. *Zbruch*. <https://zbruc.eu/node/77444> (in Ukrainian).

Tatyana HOLDAK-HORBACHEVSKA

PhD (History)

Research Fellow

of the International Institute of Education, Culture and Diaspora Relations

Lviv Polytechnic National University

PUBLIC AND EDUCATIONAL ACTIVITIES OF HRYHORY TSEGHLYSKY

The proposed article shows the peculiarities of the professional work and social activities of Hryhoriy Tseglynskyi – the long-term director of the Ukrainian gymnasium in Przemyśl (1887–1907), a member of the Ukrainian National Democratic Party. His interest in solving social problems of the Ukrainian population of Galicia, in particular, high school students, for whom he created bursaries is revealed. His fight against Muscophile positions in Peremyshchyna and the carrying out of national educational work among the Ukrainian population of Nadsyan near the opening of «Prosvit», reading rooms is highlighted. The issue of opening a Ukrainian gymnasium in Przemyśl was singled out. Attention is focused on the struggle of the Ukrainian public and the demands for the opening of other Ukrainian gymnasiums at the government and Diet levels have been repeatedly made public.

It was revealed that the struggle for the creation of the Ukrainian gymnasium took new forms in 1884–1888 and led to the opening of only so-called equal classes at the Polish gymnasium. The role of H. Tseglynskyi in the activity of the societies «Ukrainian Girls' Institute», «Brotherhood named after St. Nicholas», «Prosviti», the establishment of cooperative economic institutions «Vira», «Ukrainian charities», «Narodnyi Dim». It was found that Hryhoriy Tseglynskyi paid great attention to the national factor in the process of schooling, therefore he made sure that the study of Ukrainian studies subjects was at the appropriate level. Emphasis is placed on the leadership of H. Tseglynskyi in Ukrainian public life and active cooperation with Teofil Kormosh, Ivan Negrebetskyi, Lev Shakhovych, Danylo Stakhura, Lev Levytskyi and teachers of equal Ukrainian high school classes, who together gave a distinctly populist character to «Ruska besida» in Przemyśli.

The activities of H. Tseglynskyi in the parliament, aimed at the depolonization of administrative and economic structures, public sphere of Galicia, advocating the necessary division of the region into eastern and western parts are considered. His interest in the theater sphere, in particular the activity of the «Ruska besida» society, has been confirmed. The attitude of his contemporaries – Ivan Franko, Yevhen Hrytsak, Kostya Levytsky, and others – to Hryhoriy Tseglynskyi is shown.

Keywords: Hryhoriy Tseglynskyi, Przemyśl, gymnasium, Bursa, narodovtsi, parliament.

Роман ЛЕХНЮК

кандидат історичних наук

старший викладач

кафедри історії, музеєзнавства і культурної спадщини

Національного університету «Львівська політехніка»

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3758-2019>

e-mail: roman.o.lekhniuk@lpnu.ua

**ПОСТАТЬ МИТРОПОЛИТА АНДРЕЯ ШЕПТИЦЬКОГО
В НЕОПУБЛІКОВАНИХ ФРАГМЕНТАХ
«СПОМИНІВ З МОГО ЖИТТЯ»
ОЛЕКСАНДРА БАРВІНСЬКОГО**

За мету статті поставлено на основі неопублікованих частин мемуарів Олександра Барвінського, відомого українського галицького консервативного політика та громадського діяча останньої чверті XIX – першої чверті XX ст., розкрити його погляд на діяльність митрополита Андрея Шептицького. Встановлено, що О. Барвінський надавав великого значення діяльності митрополита не лише в суто церковних, а й національно-політичних питаннях, що цілком відповідало політичним поглядам О. Барвінського й українського християнсько-суспільного руху, очільником якого він був, що відводили Греко-Католицькій Церкві як інституції та християнству як моральному фундаменту провідну роль у житті українського суспільства Галичини.

Показано, що О. Барвінський у мемуарах приділив увагу різним сюжетам із діяльності митрополита: історії власного знайомства з ним, їхнім розмовам про національні, політичні та культурні проблеми галицьких українців і роль Церкви в їхньому вирішенні, кадровій політиці А. Шептицького, його громадській та меценатській діяльності як джерелу популярності владики серед суспільства. З'ясовано, що найбільше уваги в мемуарах О. Барвінський присвятив критиці позиції митрополита за підтримку ідеї запровадження примусового celibату для греко-католицького духовенства в першій половині 1920-х років як шкідливої і для Церкви, і для всіх українців у Галичині за реалій міжвоєнної польської влади. Через зіставлення неопублікованих частин спогадів, листування з митрополитом, а також даних у контрольованій лідером християнських суспільників газеті «Руслан» встановлено, що в мемуарах О. Барвінський подає куди більш критичну оцінку діяльності А. Шептицького в першій чверті XX ст., аніж в інших наявних джерелах.

Ключові слова: Олександр Барвінський, Андрей Шептицький, Галичина, Греко-Католицька Церква, християнсько-суспільний рух.

Роль окремих осіб в історії завжди була й залишатиметься вагомою. Чи визначальною – питання дискусійне, проте воно не заперечує попереднього твердження.

З огляду на це, при дослідженні будь-якої історичної епохи варто звертати увагу, крім загальніших політичних, культурних чи соціально-економічних процесів, на дії та погляди помітних історичних персоналій, зокрема на відносини між ними. Це стосується й історії Галичини першої чверті ХХ ст., коли світ переживав стрімкі зміни в усіх сферах. І не останню роль у сприянні чи протистоянні цим змінам відігравали конкретні люди.

У випадку Галичини в 1900–1944 рр. це, безумовно, митрополит Греко-Католицької Церкви (ГКЦ) Андрій Шептицький, на долю якого випало провести очолювану Церкву крізь буремні часи суспільної секуляризації та радикалізації і двох світових війн. Інша вагома постать, яка, хоч і не стала, як митрополит Андрій, символом епохи, проте відіграла в ній помітну роль – Олександр Барвінський – український консервативний політик, культурно-освітній та громадський діяч, педагог. Упродовж життя він був депутатом Галицького сейму (1894–1904), Палати послів (1891–1907) та Палати панів (1917–1918) Державної ради австрійської частини монархії Габсбургів – Цислейтанії. У 1918–1919 рр. – делегат Української Національної Ради, а з 9 листопада 1918 р. по 4 січня 1919 р. – державний секретар віросповідань і освіти в уряді Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР). Також О. Барвінський – активний популяризатор української історії, передовсім через видання серії «Руська історична бібліотека». А ще він фактично першим почав пропагувати термін «Україна-Русь» замість «Русь» (Чорновол, 2004, с. 31–32). Був він і одним з ініціаторів перетворення Літературного товариства ім. Шевченка на наукове та його головою у 1892–1897 рр.

Упродовж політичної та громадської кар'єри О. Барвінський велику увагу приділяв налагодженню відносин із вищими ерархами ГКЦ. Це можна пояснити насамперед його світоглядом, як і ідейними засадами очолюваного християнсько-суспільного руху, де клерикалізм був головним елементом. Це поняття активно використовували в публікаціях. Важливість клерикалізму неодноразово відстоювали в дискусіях з іншими в Галичині українськими ідейними середовищами та їхніми часописами. Християнські суспільники проголошували опору на християнську традицію у громадській діяльності, наполягали на потребі «християнізації» освіти, передовсім шкільної, виступали рішуче проти трактування релігії як приватної справи. Новочасні ідеології – соціалізм, лібералізм – вони вважали загрозою для християнського світогляду. Також критикували й націоналізм, який радикалізував суспільство і породжував, на їхню думку, «вузькоглядний шовінізм». Показовий приклад – стаття О. Барвінського, де він стверджував, що церковний обряд пріоритетніший за національність для української ідентичності, адже людина вже при хрещенні стає його частиною, тоді як національна свідомість формується впродовж життя (Лехнюк, 2019, с. 133).

З огляду на фундаментальне значення постаті як митрополита А. Шептицького, так і О. Барвінського для тогочасного українського політичного, національного й духовного життя, а також з огляду на вагому роль, яку консервативне християнсько-суспільне середовище, що його очолював О. Барвінський, відводило у власній ідейній платформі християнським засадам, актуальною є потреба дослідити, якими були особисті відносини між цими двома посталями. І перший крок на цьому шляху й мета цієї статті – проаналізувати характеристику постаті А. Шептицького в мемуарах О. Барвінського.

Незакінчені мемуари О. Барвінського – «Спомини з мого життя» – основа джерельної бази цього дослідження. Вони розкривають його погляди на чимало аспектів суспільно-політичного й культурного життя українців останньої чверті ХІХ – початку

XX ст. У них О. Барвінський відверто висловлює власну думку про багатьох відомих тогочасних українців, зокрема і митрополита Шептицького. «Спомини...» О. Барвінський розпочав писати ще до початку Першої світової війни. Тоді ж побачила світ їхня перша частина. Роботу над мемуарами О. Барвінський продовжив після відходу від активної політичної діяльності на початку 1920-х років. Край їй поклала смерть політика у грудні 1926 р. Ці мемуари за тематичним і змістовим наповненням є чи не найбільшим вмістилищем інформації про політичні, культурні й інші процеси в тогочасній Галичині. Рукопис налічує близько 6 000 аркушів із додатками (Винар, Гирич, 2004, с. 14). І це при тому, що О. Барвінський встиг довести розповідь лише до подій початку 1908 р. На сьогодні опубліковано значну частину рукопису – до подій 1898 р. Водночас велика кількість матеріалу залишається неопублікованою, а отже, й малознаною для дослідників. Зокрема, з огляду на те, що більшість дослідників постаті О. Барвінського чи загалом історії Галичини останньої чверті XIX – першої чверті XX ст. представляють Західну Україну, а неопубліковані рукописи «Споминів...» зберігаються у відділі рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Шевченка Національної академії наук (НАН) України в Києві.

Окрім безпосередньо «Споминів...» О. Барвінського, джерельною базою для статті стали пресові й епістолярні матеріали. Серед перших варто виділити праці, вміщені в газеті «Руслан», що виходила друком у Львові з 1897 р. по 1914 р. та була неофіційним органом християнсько-суспільного руху і на шпальтах котрої регулярно публікував власні тексти й сам лідер середовища О. Барвінський. Андрей Шептицький нерідко фігурував у випусках «Руслана», тож використання цього джерела дає змогу доповнити уявлення про особисті й публічні відносини митрополита з Олександром Барвінським. Цій ж меті слугує опрацювання приватного листування діячів. Листи митрополита Андрея до політика зберігаються у фонді 11 (Барвінські) відділу рукописів Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника (ЛННБУ), кореспонденція авторства О. Барвінського – у фонді 358 (Андрей Шептицький) Центрального державного історичного архіву у Львові (ЦДАЛУ).

Особисті відносини між А. Шептицьким та О. Барвінським, як і оцінка цими посталями один одного, наразі не ставали об'єктом окремого дослідження. Проте низка авторів звертала увагу на цей аспект у межах ширших студій. Досліджуючи різні етапи існування українського християнсько-суспільного руху в Галичині, Олена Аркуша (Аркуша, 2004) та Мар'ян Мудрий (Мудрий, 2004) аналізували відносини представників цього політичного середовища та його лідера з греко-католицьким духовенством загалом і вищими ґрафами зокрема. Стосункам між українськими галицькими світськими консервативними середовищами та вищими ґрафами ГКЦ, зокрема між християнсько-суспільним рухом та Андреем Шептицьким, присвячено статтю (Лехнюк, 2016) й окремі частини монографії (Лехнюк, 2019, с. 224–229) Романа Лехнюка. Також цей автор окремо дослідив образ митрополита на шпальтах газети «Руслан» (Лехнюк, 2015). Згадки про О. Барвінського фігурують і в деяких із численних наукових досліджень, присвячених постаті А. Шептицького. Неодноразово постає лідера християнсько-суспільного руху та його відносини з митрополитом присутні в ґрунтовній праці польської дослідниці Магдалени Новак (Magdalena Nowak) (Nowak, 2018, s. 385, 462, 466). Причини стриманого ставлення Андрея Шептицького до політичних проєктів християнсько-суспільного руху частково розкриває стаття Василя Расевича (Расевич, 2000).

Перш ніж перейти до аналізу образу А. Шептицького на сторінках мемуарів О. Барвінського, варто коротко розглянути, який образ їхніх відносин формують публічні тексти в «Руслані» й особисте листування. Газета християнсько-суспільного середовища схвально поставилася спочатку до номінування А. Шептицького Станіславівським єпископом 1899 р., а за короткий час – і митрополитом. Симпатії видавців «Руслана» викликали вже перші пастирські послання єпископа Андрея від 1 серпня 1899 р. до вірних («Перше слово пастиря») та духовенства («Наша програма») його єпархії, де владику закликав до спільної просвітницької та економічної праці задля розвитку українського суспільства, що було цілком співзвучно з ідеями О. Барвінського та його однодумців про вагому роль Церкви в житті й еволюції суспільства.

Симпатія до молодого єпископа особливо контрастує зі ставленням до тодішнього митрополита Юліана Куїловського, якого і Олександр Барвінський, і «Руслан» публічно критикували. По-перше, на відміну від попередника – Сильвестра Сембратовича – Юліан Куїловський не був політичним однодумцем християнських суспільників, а мав радше русофільські симпатії. По-друге, митрополит Куїловський був прихильником підходу, який передбачав пасивність духовенства у громадських справах, що ніяк не влаштувало активну українську громадськість, зокрема і її консервативний, християнсько-суспільний, напрям. Показова в цьому плані одна з передовиць у «Руслані», де анонімний автор (дуже ймовірно – сам О. Барвінський, який у ті роки дуже часто писав передовиці для своєї газети) порівнює названі вище пастирські послання єпископа А. Шептицького і послання митрополита Ю. Куїловського, який закликав духовенство «не забавляйтесь політикою», а займатися суто душпастирськими справами. На фоні таких тез митрополита, заклики тогочасного Станіславівського єпископа до активної співпраці вірних і духовенства у просвітніх та економічних справах зустріли куди більше прихильності (Станіславів, 1899, с. 1).

На контрасті з позицією Ю. Куїловського легко зрозуміти й той оптимізм, який висловлював «Руслан» у зв'язку з очікуваною номінацією А. Шептицького після смерті митрополита Куїловського 1900 р.: «... в тій хвилі сіяє надія, що небавом вже стане на чолі Руско католицької Церкви муж, що скріпить і забезпечить її підвалини, які старають ся підорвати з одного боку ті, що бажали би втрутити Русь в темряву схизми, а другі, що бажать з серця нашого вирвати всяку віру. Серед темряви тої, яка нині залягає Галицку Русь, сходить сонце надії, що своїм світлом розжене темряву і теплою огріє і покріпить серця руского народу...» (1700–1900, 1900, с. 1).

У наступні роки «Руслан» послідовно боронив митрополита Андрея перед частими нападками зі сторони русофілів, польської преси чи українських націонал-демократів та їхнього впливового часопису «Діло». Найпоказовіша історія зі статтею від 1 серпня 1908 р. тодішнього головного редактора «Діла» Лонгина Цегельського «Ad maiorem Poloniae gloriam». Її поява стала наслідком розпорядження митрополита, який обмежив можливість втручання парохам у справи інших парафій, щоб мінімізувати проблему перетворення частини священників на радше партійних активістів. Чимало представників світської інтелігенції сприйняли це як намагання владики «відірвати» духовенство від народу. Найгучнішою виявилася реакція Л. Цегельського, який заявив, що А. Шептицький нарешті скинув маску патріотизму й оприявнив свою правдиву сутність – такого собі Міцкевичевого Валленрода, якого поляки ввели до ГКЦ, щоб той зруйнував її зсередини (Цегельський, 1908, с. 1–2). У низці публікацій «Руслан» виступив із рішучим спростуванням звинувачень зі сторони редактора

«Діла», який після своєї статті втратив цю посаду (Напастанованс, 1908, с. 1; Сушко, 1908, с. 1).

Загалом образ митрополита Андрея на сторінках «Руслана» був майже винятково позитивний як у церковних, так і громадсько-політичних справах. Але це джерело не дає фактично жодної інформації про відносини між владикою і християнськими суспільниками, зокрема їхнім лідером О. Барвінським. Не набагато більше інформації розкриває й особисте листування між цими двома діячами. Ця кореспонденція витримана в дусі взаємної поваги і визнання заслуг один одного. Більш відвертими й емоційними були листи Олександра Барвінського, особливо від 25 квітня 1908 р., написаний незабаром після вбивства Мирославом Січинським намісника Галичини Анджея Потоцького (Andrzej Potocki). Він добре відображає бажання О. Барвінського, щоб в умовах усе більшого поширення радикалізму вищі єрархи, передовсім митрополит, відігравали головну роль у суспільстві: «... осміляюся сею дорогою висловити іменем усієї нашої родини якнайщиріше бажання, щоби Всевишній кріпив здоровле і сили В Ексцеленції [для] добра Руско-кат Церкви і народа особливо в тих трудних і сумних часах коли лише під проводом нашого Впр. Епископату може нарід наш дивинути ся з занепаду і відвернути ся від тої страшної пропасти, над якою опинив ся. В Ексцеленції і Преосв. Епископах наших покладаємо наші надії, що зволють згромадити під своїм свѣтлим прапором всіх здоровомислячих і вірних Христовій Церкві Русинів, щоби також спасти погибаючих і заблуканих» (ЦДІАЛУ-2, арк. 24–24 зв.). Відповіді митрополита на цей заклик О. Барвінський не одержав, як і активної підтримки своїх політичних починань.

Це породило в середовищі християнсько-суспільного руху навіть підозри та звинувачення на адресу митрополита Андрея. У листах до свого лідера члени християнсько-суспільного середовища неодноразово висловлювали невдоволення надпартійною позицією митрополита та його небажанням відверто, як колись робив С. Сембратович, підтримати їхнє політичне середовище. Найчастіше це безпідставно пояснювали його прихильністю до русофілів (ЛННБУ, 6 зв.). Реальна ж причина крилася в тому, що політичні позиції О. Барвінського та політичних організацій, які він очолював, – Католицько-руського народного союзу (заснованого 1896 р.), політичного товариства «Руська громада» (1901) чи партії «Християнсько-суспільний союз» (1911) – ставали щораз слабшими як через зовнішні, так і внутрішньо-організаційні причини (Лехнюк, 2019, с. 141–170). Хоча можна віднайти приклади особистої симпатії А. Шептицького до О. Барвінського і його ідей (наприклад, жаль із приводу відмови останнього балотуватися до парламенту 1911 р.) (Krochmal, 1998, s. 106), та в такій політичній ситуації збереження вагомих впливів Церкви в галицькому українському суспільстві, що було головною метою митрополита, вимагало налагодження відносин із провідною українською партією – націонал-демократичною.

Фрагменти «Споминів...» О. Барвінського, присвячені постаті А. Шептицького, у дечому доповнюють уже наведені сюжети з інших джерел, а подекуди вводять цілком нові з вельми несподіваними та різкими оцінками. Якщо брати до уваги неопубліковану на сьогодні частину мемуарів, то перша поява А. Шептицького на їхніх сторінках пов'язана з його діяльністю у статусі єпископа Станіславівського. У цьому разі О. Барвінський наводить уже згаданий сюжет із порівнянням пастирських послань А. Шептицького та Ю. Куїловського (ЛЛ-1, арк. 471–473). Критикуючи позицію тодішнього митрополита, він спочатку наводить відомий ще на момент пошуку кан-

дидата на заміну Сильвестрові Сембратовичу факт безуспішної підтримки кандидатури Перемишльського єпископа Костянтина Чеховича. А от далі подає інформацію, якої не виявлено в інших джерелах: що коли стала очевидною відсутність шансів у К. Чеховича, то О. Барвінський намагався сприяти номінації А. Шептицького, який зойно лиш обійняв єпископську кафедру у Станіславіві (ІЛ-1, арк. 474).

Проте в подальших згадках про А. Шептицького О. Барвінський вимальовує дещо інший його образ порівняно зі суцільним позитивом у «Руслані» чи зі сповненим взаємоповаги особистим листуванням. Перший приклад – події початку 1903 р., коли митрополит важко захворів, а водночас вирішувалася доля призначення нового пароха до вкрай важливої парафії при храмі Святої Варвари у Відні. З одного боку, О. Барвінський дуже хвилювався за стан здоров'я митрополита – так, що одержавши звістку про його вкрай важкий стан, не міг спати всю ніч (ІЛ-3, спр. 46, арк. 10). Із другого – водночас дізнався, що парафію отримає о. Іван Ших, який до цього обіймав парафію в Сучаві. Цю звістку сприйняв негативно, оскільки сподівався на успіх кандидатури о. Василя Левицького, бо вважав його більш досвідченим і краще підготовленим для такої відповідальної посади. У контексті ж о. Шиха О. Барвінський писав: «Се становище [пароха при храмі Святої Варвари], з котрого парохі виходили на владичі престоли, вважав я занадто важним і визначним, щоби воно діставалося першому-ліпшому сільському або маломіському приходникови» (ІЛ-3, арк. 44). На думку О. Барвінського, номінація о. Шиха могла ще й скомпрометувати митрополита, який у римському соборі Святого Петра при інших представниках духовенства та вірних о. Левицького «інсталював і запрягав на пароха» (ІЛ-3, арк. 10). Ймовірно, це було потрактовано як обіцянка саме віденської парафії, що тепер мала дістатися (і дісталася) іншому кандидатуві. Олександр Барвінський намагався завадити цьому призначенню, але ні звернення державних мужів, ні намагання залучити до цієї справи єпископа Чеховича успіхом не увінчалися (ІЛ-3, арк. 10, 44–45).

Паралельно з описом власних невдалих заходів щодо запобігання номінації о. Шиха й акуратної завуальованої критики такого рішення митрополита, О. Барвінський описує і перебіг його хвороби. Зокрема тривожиться, що у випадку смерті владики Церква та суспільство будуть «засуджені на провізорію о. Білецького, як у Станіславіві на о. Фацієвича» (ІЛ-3, арк. 12). До обох представників духовенства О. Барвінський ставився скептично, вважаючи їх русофілами.

У другій половині січня 1903 р. стан А. Шептицького погіршився настільки, що за повідомленнями преси став безнадійним. За цих обставин дійшло до випадку, який, з одного боку, демонструє загрозливість тогочасного стану здоров'я митрополита, а з другого – брак відповідальності в декого з тодішніх редакторів українських часописів. Олександр Барвінський пригадує, що 30 січня (за старим стилем) поширилася звістка, що митрополит продикував свій заповіт митратам Білецькому та Туркевичу. У тексті «Споминів...» не вказано точно, але, судячи з контексту, того ж дня, о пів на 6-ту вечора, до друкарні Владислава Шийковського (Władysław Szykowski), котра друкувала «Руслан» і якраз готувалася запустити друк наступного номера, принесли вже надруковану друкарнею Ставропігії звістку про смерть Андрея Шептицького. Представник редакції «Руслана» вирішив зателефонувати до собору Святого Юра, щоб перевірити правдивість інформації, і зустрів неназваного «поважного члена» Наукового товариства ім. Шевченка (НТШ), який заявив, що і товариство одержало таку ж звістку (ІЛ-3, арк. 14). На принесеній новині була приписка почерком тодішнього редактора

«Діла» Євгена Левицького. Коли вже було надруковано кілька десятків примірників випуску «Руслана» із трагічною «новиною», вдалося таки потвердити її неправдивість і зупинити друк (хоча кілька примірників уже встигли відправити по Львову і навіть на провінцію) (ІЛ-3, арк. 14–15). Зрештою виявилось, що вся ця історія була «жартом» когось, пов'язаного зі середовищем редакції «Діла». На думку Олександра Барвінського, «жартівником» був відомий своїми радикальними й антицерковними поглядами В'ячеслав Будзиновський (ІЛ-3, арк. 15). Детальніший розбір цієї історії свого часу зробила редакція «Руслана» (Злочинна містифікація, 1903, с. 4; Жартобливі редактори, 1903, с. 1).

Найбільше уваги постаті А. Шептицького О. Барвінський присвятив у фрагменті VIII частини «Споминів...», написаному у вересні–жовтні 1925 р. (датування в цьому випадку вкрай важливе, що стане очевидним далі). 26 сторінок 42-го зошита рукопису своїх мемуарів О. Барвінський присвятив винятково митрополитові Андрею – історії їхнього знайомства, аналізу його діяльності впродовж першої чверті ХХ ст., похвалі і значною мірою критиці.

Перший сюжет у цьому фрагменті – наведені О. Барвінським дані про юність майбутнього митрополита та мотиви, що спонукали його до зміни обряду й життєвого шляху загалом. Олександр Барвінський наводить слова колишнього шкільного товариша Андрея Шептицького – члена галицького Крайового відділу Домбського (ім'я не встановлено), – що вже в гімназійні роки той виявляв нахил до духовного стану (ІЛ-2, арк. 202). До цього шляху батьків – Яна Шептицького (Jan Szeptycki) та Софію Фредро (Zofia Fredro) – начебто спонукав і кардинал Владзімеж Чацкі (Włodzimierz Czacki) (ІЛ-2, арк. 202). Переказує також слова свого давнього товариша й організатора його виборчих кампаній о. Михайла Світенського про те, що одного разу княгиня Чарторийська зачитала йому (але не дала до рук) листа, у якому мовилося про складання молодим Шептицьким у часи університетських студій присяги, що «через Русь відновить Польщу» (ІЛ-2, арк. 203). Жодного коментаря щодо правдивості цієї історії О. Барвінський не дає.

Перша зустріч майбутнього митрополита й О. Барвінського відбулася, коли перший став ченцем у монастирі Святого Онуфрія у Львові. Політик зазначає, що на той момент уже 10 років товаришував із його батьком – графом Я. Шептицьким – попри розбіжності в політичних поглядах (граф належав до групи польських консерваторів, які зазвичай голосували в Галицькому сеймі проти внесених українцями законопроектів) (ІЛ-2, арк. 204). Із призначенням А. Шептицького ігуменом Онуфріївського монастиря 1896 р. його зустрічі з О. Барвінським стають регулярними. Основною темою дво- або тригодинних бесід були церковно-національні й національно-політичні питання. До того ж при обговоренні останніх ігумен Шептицький волів радше відмовчуватися, прислухаючись до думок співрозмовника (ІЛ-2, арк. 205). Олександр Барвінський відзначає бажання молодого монаха якомога краще пізнати український народ, його мову та звичаї, що справило на нього позитивне враження і спонукало, як уже зазначено, пропонувати кандидатуру Шептицького на митрополита після смерті Сембратовича і невдачі з кандидатурою єпископа Чеховича.

Олександр Барвінський зазначає, що номінування Андрея Шептицького єпископом прохолодно зустріла більшість української преси та політичних партій, за винятком його власного християнсько-суспільного руху, що підтверджують і цитовані вище статті з «Руслана». Далі політик простежує, як своєю активною душпастир-

ською, громадською та культурною діяльністю, участю в боротьбі за відкриття українського університету у Львові чи вже після Першої світової війни підтримкою українських державницьких змагань і поїздкою до Америки А. Шептицький здобував усе більше визнання та популярність в українському соціумі Галичини, зокрема описує повернення владики з російського заслання в 1917 р. чи з Америки в 1923 р. як «княжий тріумфальний в'їзд» (ІЛ-2, арк. 212). Серед заслуг митрополита О. Барвінський особливо виділяє заснований і щедро фінансований ним Національний музей у Львові (ІЛ-2, арк. 208–212).

З цього моменту починається і доволі об'ємна критика діяльності А. Шептицького. Перше, з чим не погоджувався О. Барвінський у його діяльності, – понадпартійність. Такий підхід він вважав допустимим для тих народів, які мають достатньо численну світську еліту: шляхту, інтелігенцію, вчених (поляків, чехів, угорців, німців чи хорватів). Але у випадку українців, на його думку, вищі церковні єрархи повинні бути не тільки духовними, а й національними провідниками, бо лише вони мають постійний доступ до владних кіл і монарха (ІЛ-2, арк. 206). А також тому, що за умов нестачі власної шляхти та браку досвідчених політиків саме єпископат є, фактично, природною елітою українського народу в Галичині (ІЛ-2, арк. 207–208). Пригадуючи численні розмови з єпископом, а згодом і митрополитом Шептицьким, О. Барвінський описує, як неодноразово переконував його в цьому. І наводив приклади, що навіть у народів, чия соціальна структура менше деформована, ніж в українців, церковні владики намагаються бути активними і в політичних питаннях. Як приклад наводить передвиборчі пастирські послання австрійських єпископів із порадами як і за кого голосувати чи не голосувати (ІЛ-2, арк. 207).

Окремо О. Барвінський критикує в мемуарах кадрові рішення митрополита, який, на його думку, «при всіх своїх великих здібностях і широких світогляді ... не мав щасливої руки в доборі людей на начальні й одвічальні становища, на котрі висував переважно людей з найнижчих верств» (ІЛ-2, арк. 211). Як приклад наводить рішення про вибір крилошан митрополічної капітули, настоятелів духовної семінарії, Станіславівської і Перемишльської єпархії (а отже, непрямо критикує й постаті єпископів Григорія Хомишина та Йосафата Коциловського) і, звісно ж, рішення про призначення на парафію Святої Варвари у Відні о. Івана Шиха (ІЛ-2, арк. 211).

Ще більше незгоди з діями А. Шептицького О. Барвінський висловлює про період після встановлення польської влади у Східній Галичині. Найперше він вважає, що під тиском неприязного ставлення з боку як польської влади, так і папи Пія XI (Pius XI) (який раніше був Апостольським нунцієм у Варшаві, що, на думку О. Барвінського, суттєво вплинуло на його пропольську позицію), митрополит разом з єпископами недостатньо рішуче відстоював свою Церкву, обряд і народ перед Варшавою та Апостольським престолом (ІЛ-2, арк. 213).

Та центральним сюжетом у формуванні образу митрополита Андрія у власних мемуарах і найголовнішим об'єктом критики стала тема запровадження примусового celibату у ГКЦ, котра стала однією з домінуючих і найконтроверсійніших, збурила українське суспільство в Галичині у першій половині 1920-х років.

Питання про запровадження заборони на одруження греко-католицьким священникам зародилося одночасно з унією. Його неодноразово піднімали упродовж XVII–XIX ст., зокрема під час Замойського (1720) та Львівського (1891) синодів ГКЦ, і щоразу воно натрапляло на рішучий опір. В останньому випадку намір митрополита

Сембратовича впровадити безшлюбність підвладного йому клиру провалилася навіть попри підтримку Ватикану й польських еліт Галичини на чолі з тодішнім намісником Казимиром Бадені (Заходи, 1925, с. 15–16). Знов ідея целібату набула розголосу в серпні 1918 р., коли А. Шептицький, який раніше не виявляв – принаймні публічно – зацікавлення цим питанням, оголосив у «Львівсько-архієпархіяльних відомостях», що протягом наступних 12 років половина місць у Львівській духовній семінарії буде зарезервована для тих слухачів, які зобов'язуються прийняти свячення в безшлюбному стані (Шептицький, 1918, с. 79–87). За рік, 20 вересня 1919 р., на Конференції греко-католицького єпископату у Львові було прийнято рішення відтепер висвячувати лише священників-целібатів (Кравчук, 1997, с. 62). Проте про це не було оголошено публічно. З огляду на відсутність у краї митрополита і несміливість Перемишльського єпископа Й. Коциловського впроваджувати настільки вагомому реформу, єдиним, хто взявся до реалізації рішення, став Г. Хомишин, який наступного року запровадив обов'язковий целібат у своїй єпархії.

Приводом ж до найгостріших дискусій і навіть скандальних подій стали дві події. Перша – видання 1924 р. заснованим з ініціативи єпископа Хомишина Товариством безженних священників ім. свящмч Йосафата анонімної брошури «Жонатий клир а безженство клиру» (Жонатий клир, 1924), де у відвертій, подекуди брутальній, формі обґрунтовано потребу впровадження безшлюбності духовенства. Друга – запровадження, слідом за Станіславівським єпископом, обов'язкового целібату владикою Й. Коциловським у Перемишльській дієцезії в січні 1925 р. Лише до середини року дискусії трохи вщухли з огляду на підписання та обговорення Конкордату між Польщею й Апостольським престолом, що відволікло увагу від питання целібату (Гентош, 2015, с. 35–50).

Пік протестів світської громадськості проти целібату припав на перші місяці 1925 р. після його запровадження в Перемишльській єпархії. У Львові було створено спеціальний комітет для організації віча-протесту, подібні виступи відбулися і в Станіславові та Тернополі. Високий рівень напруги демонструють обговорення всередині львівського комітету. Так, відомі священники о. Олександр Стефанович і о. Гавриїл Костельник називали дії єпископату (митрополит на той момент не запровадив целібату у Львівській архієпархії, але й не засуджував дій інших єпископів) «анархічною самоволею», що наражає народ і Церкву на катастрофу й деморалізує духовенство (ЦДІАЛУ-1, арк. 1–1 зв.). Віча відбулися 1 лютого в Перемишлі та 8 лютого у Львові й Станіславові. Найчисленішим стало львівське зібрання – до 2 000 учасників (за даними «Діла») (Проти латинщени, 1925, с. 3). Віча категорично засудили запровадження целібату, висловили вдячність одруженому духовенству за його роль в історії та закликали підготувати звернення до Апостольського престолу з протестом проти дій єрархів. Протести проти целібату відбулися і в сільській місцевості (ЦДІАЛУ-3, арк. 1).

Одним із найактивніших учасників антицелібатної кампанії був і О. Барвінський. Він оцінював проблему з тієї ж перспективи, що й інші політики та громадські діячі – національних, або ж народних, інтересів. Для нього священнича родина була непорушним фундаментом традиційного українського суспільства в Галичині (Барвінський, 1924). Він був головною постаттю в комітеті, готував протестне віче у Львові та керував більшістю його засідань (ЦДІАЛУ-1, арк. 1–6).

Усі ці перипетії й пристрасті знайшли відображення й на сторінках мемуарів О. Барвінського. У них він затято критикує ідею примусового целібату як таку, що суперечить традиції ГКЦ і завдасть непоправної шкоди не лише їй та духовенству, а

й загалом всьому українському суспільству (ІЛ-2, арк. 214–225). Також описує підготовку і проведення віч проти примусового запровадження celibату (ІЛ-2, арк. 218).

Користаючись добрими відносинами з митрополитом Шептицьким, О. Барвінський намагався переконати його в хибності celibатних починань, але безуспішно. Він цитує в «Споминах...» діалог із владикою щодо цієї справи: «Коли я перед роком (в серпні 1924 р.) звертав на послухання у митрополита его увагу на небезпеку, яка грозить нашій Руській Церкві, що змаганне владик до celibату викличе непотрібну боротьбу в нашій народі, сказав митрополит: “Ну, будемо боротись!”, на що я замітив: “Прошу Ексцеленції памятати, що та борба має два кінці!” і з тим розпрощався» (ІЛ-2, арк. 221).

Цей діалог демонструє, що не лише єпископи Хомишин і Коциловський, які відверто та прямолинійно намагалися впровадити примусовий celibат, а й митрополит був прихильником цієї ідеї. Про це свідчить і ще один фрагмент із мемуарів О. Барвінського. Він пише, що коли слухачі духовної семінарії у Львові не захотіли підписувати зобов'язання щодо прийняття celibату після закінчення навчання, то митрополит пригрозив замінити їх редемптористами (ІЛ-2, арк. 215). Як закид на адресу митрополита прочитуються й інформація про «цензурний закон», як його називає О. Барвінський, що з'явився в «Львівсько-Архієпархіяльних відомостях» у квітні 1925 р. і фактично позбавив невдоволене ідеєю примусового celibату духовенство пресового голосу в цій справі (ІЛ-2, арк. 218 зв.–219). Як приклад автор «Споминів...» наводить цитату з найважливішого церковного часопису «Нива», в одному з випусків якого було зазначено, що через цензуру в celibатному питанні доводиться вдаватися до узагальнень та аллюзій (ІЛ-2, арк. 223–224; Наше оправдання, 1925, с. 289–290).

Як один із наслідків celibатної «акції» єпископату, зокрема й митрополита, О. Барвінський називає не лише очевидне наростання суперечностей у суспільстві, зокрема між єрархами та загалом духовенства і вірних, а й зростання популярності американських пресвітеріанських та методистських Церков, Української Автокефальної Православної Церкви чи симпатиків російського православ'я поміж залишків галицьких москвофілів (ІЛ-2, арк. 221).

Підсумком дискусій щодо celibату в 1925 р. О. Барвінський вважає падіння здобутої попередніми заслугами популярності А. Шептицького в українському суспільстві в Галичині. Внаслідок цього митрополит, на думку політика, «відчув нараз свою самотність і відчуження від укр. суспільности та укр. національно-політичних і культурних товариств» (ІЛ-2, арк. 217). Під впливом цих драматичних подій О. Барвінський емоційно закінчує останній фрагмент мемуарів, присвячених А. Шептицькому: «Надії покладані на велику популярність митрополита Шептицького, его могутний вплив і на церковне зєдинення Придніпрянців з Наддністрянцями змарніли й розвіялися, а виринає мара занепаду сего найкріпшого заборолла нашої народности, руської Церкви й обряду й єї запропашення» (ІЛ-2, арк. 225).

Образ митрополита А. Шептицького на сторінках «Споминів з мого життя» О. Барвінського вийшов куди більш контрверсійний і негативний, аніж той, що можна сформулювати лише на основі приватного листування чи публічних висловлювань у пресі. Наскільки він реалістично відображає всю історію стосунків двох видатних діячів і ставлення О. Барвінського до митрополита? Можна припустити, що лише частково. Бодай з огляду на важливість моменту написання частини «Споминів...», присвяченої дискусіям навколо celibату. Ці, на час написання мемуарів дуже свіжі

в пам'яті події, безперечно, неабияк вплинули на той образ А. Шептицького, який О. Барвінський формував на сторінках спогадів. І він навряд чи відповідає ставленню до митрополита впродовж усього часу їхнього знайомства – аж до смерті О. Барвінського наприкінці 1926 р. Оцінки О. Барвінського та їхні мотиви, очевидно, суб'єктивні. Наприклад, щодо celibату єпископи та митрополит мали власні підстави прагнути (хай і в різній формі та з різною мірою наполегливості) запровадження примусового celibату для духовенства, наприклад, вкрай складне за умов ворожої ГКЦ польської влади матеріальне становище священників. Також священники-целєбси найкраще відповідали намірам митрополита активізувати місіонерську діяльність для поширення унії на Схід.

І А. Шептицький, і О. Барвінський однаково сильно хотіли лише найкращого своїй Церкві та своєму народу. Багато в чому їхні бачення, як досягнути цього, збігалися, а в дечому – різнилися, що природно. Але що не викликає жодного сумніву, так це їхня щирість у власних починаннях. Оскільки предметом аналізу є перш за все «Спомини...» О. Барвінського, то варто наостанок зачитувати ще один фрагмент, який демонструє, як їхній автор розумів власний обов'язок у національних і церковних питаннях: «... при різних нагодах уважав я християнським і народним та горожанським обов'язком, звертати бачність наших Владик на недостачі і недомоги в нашій Церкві, обряді і суспільності ... представляти все те в приличний, чемний спосіб, але по щирій, хочби як гіркій правді. Але, як пок[ійний] Єп[ископ] Чехович мені щиро сказав: “митрополит Вас дуже респектує, але Вас не любить”» (ІЛ-2, арк. 224). Остання фраза походить із часів задовго до celibатної дискусії, адже єпископ Чехович помер невдовзі після зайняття Перемишля російськими військами – у квітні 1915 р. З огляду на численні суперечності, що виникають при спробі відтворити відносини А. Шептицького з О. Барвінським та їхнє ставлення один до одного, слова «респектує, але Вас не любить» видаються логічним поясненням дисонансу між публічними і приватними джерелами з цього питання, а також органічним доповненням до різноманітних політичних чинників, котрі також унеможливили тісну співпрацю між цими постатями.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1700–1900. (1900, 1 (14) жовтня). *Руслан*, 222, 1.

Аркуша, О. (2004). Український християнсько-суспільний рух у Галичині на початку ХХ століття: політичне товариство «Руська громада». *Шляхами історії. Науковий збірник історичного факультету ЛНУ ім. Івана Франка. На пошану професора Костянтина Кондратюка*, 63–99.

Барвінський, О. (1924, 14, 21 вересня). Образець священничого подружжя. *Український голос*, 37–38.

Винар, Л., Гирич, І. (2004). Вступне слово. *Барвінський О. Спомини з мого життя*, 1, 11–14.

Гентош, Л. (2015). *Митрополит Шептицький 1923–1939: випробування ідеалів*. Львів.

Герасимович, М. (8 березня 1901). [Листи до О. Г. Барвінського]. *Львівська національна наукова бібліотека ім. Стефаника. Відділ рукописів*, ф. 11 (Барвінські), спр. 886, 53 арк.

Жартобліві редактори. (1903, 23 січня (5 лютого)). *Руслан*, 18, 1.

- Жонатий клир а безженство клиру. (1924). Станиславів.
- Заходи коло введення целібату в нашім духовенстві. (1925). Львів.
- Злочинна містифікація. (1903, 21 січня (3 лютого)). *Руслан*, 16, 4.
- ІЛ-1:** Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України (ІЛ), відділ рукописів, ф. 135 (Барвінський О. Г.), спр. 39, арк. 474.
- ІЛ-2:** ІЛ, відділ рукописів, ф. 135 (Барвінський О. Г.), спр. 43, арк. 202–225.
- ІЛ-3:** ІЛ, відділ рукописів, ф. 135 (Барвінський О. Г.), спр. 46, арк. 10–45.
- Кравчук, А. (відп. ред.). (1997). *Конференції Архисреїв Української Греко-католицької Церкви (1902–1937)*. Львів.
- Лехнюк, Р. (2015). Газета «Руслан» як джерело до вивчення середовища Католицького русько-народного союзу (1896–1901 рр.). *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія*, 1(1), 150–159.
- Лехнюк, Р. (2016). «Лише під проводом нашого ВПр. Єпископату може нарід наш двигнути ся з занепаду»: взаємини представників українського християнсько-суспільного руху з вищими ієрархами Греко-католицької церкви в Галичині на початку ХХ століття. *Історія релігій в Україні: науковий збірник світлій пам'яті професора Ярослава Дашкевича (1926–2010)*, 1, 483–496.
- Лехнюк, Р. (2019). *На порозі модерного світу. Українські консервативні середовища в Галичині в першій чверті ХХ століття*. Львів.
- ЛННБУ:** Львівська національна наукова бібліотека ім. В. Стефаніка НАН України. Відділ рукописів, ф. 11, спр. 886, арк. 6 зв.
- Мудрий, М. (2004). Рукописні джерела до історії Християнсько-суспільного союзу в Галичині. *До джерел. Збірник наукових праць на пошану Олега Купчинського з нагоди його 70-річчя*, 1, 421–440.
- Напастановане руско-католицького єпископату. (1908, 9 (22) серпня). *Руслан*, 180, 1. Наше оправдання. (1925, вересень). *Нива*, 9, 289–293.
- Проти латинщення церкви. (1925, 10 лютого). *Діло*, 30, 3.
- Расевич, В. (2000). Митрополит Андрей (Шептицький) і проблема національно-політичної консолідації українців (1900–1918 роки). *Ковчег. Науковий збірник з церковної історії*, 2, 212–223.
- Станиславів і Львів. (1899, 21 жовтня (2 листопада)). *Руслан*, 237, 1.
- Студинський, К. (1891–1905). [Листи до О. Г. Барвінського]. *Львівська національна наукова бібліотека ім. Стефаніка. Відділ рукописів*, ф. 11 (Барвінські), спр. 2483, 99 арк.
- Сушко, О. (1908, 8 (21) серпня). Чи «Ad maiorem Poloniae gloriam»? *Руслан*, 179, 1.
- ЦДІАЛУ-1:** Центральний державний історичний архів України, м. Львів (ЦДІАЛ України), ф. 309 (Наукове товариство ім. Шевченка, м. Львів), оп. 1, спр. 2574, 18 арк.
- ЦДІАЛУ-2:** ЦДІАЛ України, ф. 358 (Андрей Шептицький), оп. 1, спр. 214, 254 арк.
- ЦДІАЛУ-3:** ЦДІАЛ України, ф. 408 (Греко-католицький митрополичий ординаріат, м. Львів), оп. 1, спр. 53, 9 арк.
- Цегельський, Л. (1908, 14 (1) серпня). Ad maiorem Poloniae gloriam. *Діло*, 182, 1–2.
- Чорновол, І. (2004). Тягар прагматизму, або Олександр Барвінський у світлі сучасності. *Барвінський О. Спомини з мого життя*, 1, 17–35.
- Шептицький, А. (1918, 31 серпня). О вихованю питомців і євангельських радах. *Львівсько-Архієпархіяльні відомости*, 5, 79–87.

Krochmal, A. (ed.). (1998). *Czechowicz Konstantyn: korespondencja greckokatolickiego biskupa przemyskiego z lat 1897–1914*. Przemysł.

Nowak, M. (2018). *Dwa światy. Zagadnienie identyfikacji narodowej Andrzeja Szepetyckiego w latach 1865–1914*. Gdansk.

REFERENCES

- 1700–1900. (1900, Zhovten 1 (14)). *Ruslan* (in Ukrainian).
- Arkusha, O. (2004). Ukrainyskyi khrystyiansko-suspilnyi rukh u Halychyni na pochatku XX stolittia: politychne tovarystvo «Ruska hromada». *Shliakhamy istorii. Naukovi zbirnyk istorychnoho fakultetu LNU im. Ivana Franka. Na poshanu profesora Kostiantyna Kondratiuka*, 63–99 (in Ukrainian).
- Barvynskiy, O. (1924, Veresen 14, 21). *Obrazets sviashchenychoho podruzhia. Ukrainyskyi holos*, 37–38 (in Ukrainian).
- Vynar, L., & Hyrych, I. (2004). *Vstupne slovo. Barvynskiy O. Spomyny z moho zhyttia, I*, 11–14 (in Ukrainian).
- Hentosh, L. (2015). *Mytropolyt Sheptytskyi 1923–1939: vyprobuvannia idealiv*. Lviv (in Ukrainian).
- Herasymovych, M. [Lysty do O. H. Barvinskoho]. *Lvivska natsionalna naukova biblioteka im. Stefanyka. Viddil rukopysiv*, f. 11 (Barvynskiy), spr. 886, 53 ark (in Ukrainian).
- Zhartoblyvi redaktory. (1903, Sichen 23 (Liutyi 5)). *Ruslan*, 18, 1 (in Ukrainian).
- Zhonatyi klyr a bezzhenstvo klyru. (1924). Stanyslaviv (in Ukrainian).
- Zakhody kolo vvedennia tselibatu v nashim dukhovenstvi. (1925). Lviv (in Ukrainian).
- Zlochynna mistyfikatsiia. (1903, Sichen 21 (Liutyi 3)). *Ruslan*, 16, 1 (in Ukrainian).
- Institut literatury im. T. H. Shevchenka NAN Ukrainy (IL), viddil rukopysiv, f. 135 (Barvynskiy O. H.), spr. 39, 474 ark. (in Ukrainian).
- IL, viddil rukopysiv, f. 135 (Barvynskiy O. H.), spr. 43, ark. 202–225 (in Ukrainian).
- IL, viddil rukopysiv, f. 135 (Barvynskiy O. H.), spr. 46, ark. 10–45 (in Ukrainian).
- Kravchuk, A. (Ed.). (1997). *Konferentsii Arkhyiereiv Ukrainskoi Hreko-katolytskoi Tserkvy (1902–1937)*. Lviv (in Ukrainian).
- Lekhniuk, R. (2015). *Hazeta «Ruslan» yak dzherelo do vyvchennia seredovysheha Katolytskoho rusko-narodnoho soiuzu (1896–1901 rr.)*. *Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Serii: Istoriiia*, 1(1), 150–159 (in Ukrainian).
- Lekhniuk, R. (2016). «Lyshe pid provodom nashoho VPr. Epyskopatu mozhe narid nash dvyhnuty sia z zanepadu»: vzaiemny predstavnkyv ukrainskoho khrystyiansko-suspilnoho rukhu z vyshchymy ierarkhamy Hreko-katolytskoi tserkvy v Halychyni na pochatku XX stolittia. *Istoriiia religii v Ukraini: naukovi zbirnyk svitlii pamiati profesora Yaroslava Dashkevycha (1926–2010)*, 1, 483–496 (in Ukrainian).
- Lekhniuk, R. (2019). *Na porozhi modernoho svitu. Ukrainski konservatyvni seredovysheha v Halychyni v pershii chverti XX stolittia*. Lviv (in Ukrainian).
- Lvivska natsionalna naukova biblioteka im. V. Stefanyka NAN Ukrainy. Viddil rukopysiv, f. 11, spr. 886, ark. 6 zv. (in Ukrainian).
- Mudryi, M. (2004). Rukopysni dzherela do istorii Khrystyiansko-suspilnoho soiuzu v Halychyni. *Do dzherel. Zbirnyk naukovykh prats na poshanu Oleha Kupchynskoho z nahody yoho 70-richchia*, 1, 421–440 (in Ukrainian).

- Napastnovanie rusko-katolytskoho yepyskopatu. (1908, Serpen 9 (22)). *Ruslan*, 180, 1 (in Ukrainian).
- Nashe opravdannya. (1925, Veresen). *Nyva*, 9, 289–293 (in Ukrainian).
- Proty latynshchennia tserkvy. (1925, Liutyi 10). *Dilo*, 30, 3 (in Ukrainian).
- Rasevych, V. (2000). Mytropolyt Andrei (Sheptytskyi) i problema natsionalno-politychnoi konsolidatsii ukraintsiv (1900–1918 roky). *Kovchek. Naukovyi zbirnyk z tserkovnoi istorii*, 2, 212–223 (in Ukrainian).
- Stanyславiv i Lviv. (1899, Zhovten 21 (Lystopad 2)). *Ruslan*, 237, 1 (in Ukrainian).
- Studynskyi, K. (1891–1905). [Lysty do O. H. Barvinskoho] *Lvivska natsionalna naukova biblioteka im. Stefanyka. Viddil rukopysiv*, f. 11 (Barvinski), spr. 2483, 99 ark. (in Ukrainian).
- Sushko, O. (1908, Serpen 8 (21)). Chy «ad maiorem Poloniae gloriam»? *Ruslan*, 179, 1 (in Ukrainian).
- Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, m. Lviv (TsDIAL Ukrainy), f. 309 (Naukove tovarystvo im. Shevchenka, m. Lviv), op. 1, spr. 2574, 18 ark. (in Ukrainian).
- TsDIAL Ukrainy, f. 358 (Andrei Sheptytskyi), op. 1, spr. 214, 254 ark. (in Ukrainian).
- TsDIAL Ukrainy, f. 408 (Hreko-katolytskyi mytropolychy ordynariat, m. Lviv), op. 1, spr. 53, 9 ark. (in Ukrainian).
- Tsehelskyi, L. (1908, Serpen 14 (1)). Ad maiorem Poloniae gloriam. *Dilo* (in Ukrainian)
- Chornovol, I. (2004). Tiahar prahmatyzmu, abo Oleksandr Barvinskyi u svitli suchasnosti. *Barvinskyi O. Spomyny z moho zhyttia*, 1, 17–35 (in Ukrainian).
- Sheptytskyi, A. (1918, serpen 31). «O vykhovaniu pytomtsiv i evanhelskykh radakh». *Lvivsko-Arkhioparkhiialni vidomosti*, 5, 79–87 (in Ukrainian).
- Krochmal, A. (Ed.). (1998). *Czechowicz Konstantyn: korespondencja greckokatolickiego biskupa przemyskiego z lat 1897–1914*. Przemysł (in Polish).
- Nowak, M. (2018). *Dwa światy. Zagadnienie identyfikacji narodowej Andrzeja Szeptyckiego w latach 1865–1914*. Gdansk (in Polish).

Roman LEKHNIUK

PhD (History)

Senior Lecturer of the Department of History

Museum Studies and Cultural Heritage

Lviv Polytechnic National University

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3758-2019>

e-mail: roman.o.lekhniuk@lpnu.ua

**THE METROPOLITAN ANDREI SHEPTYTSKY
FIGURE IN UNPUBLISHED FRAGMENTS
OF «MEMORIES FROM MY LIFE»
BY OLEKSANDR BARVINSKY**

The purpose of the article is, based on unpublished parts of the memoirs of Oleksandr Barvinskyi, a well-known Ukrainian Galician conservative politician and public figure of the last quarter of the 19th – the first quarter of the 20th century, to reveal his view on

the activities of Metropolitan Andrey Sheptytsky. It has been established that Barvinsky attached great importance to the activity of the metropolitan not only in purely ecclesiastical matters but also in national and political ones. This fully corresponded to the political views of Barvynskyi and the Ukrainian Christian social movement led by him, which assigned the Greek Catholic Church as an institution and Christianity as a moral foundation a leading role in the life of Ukrainian society in Galicia.

It is shown that in his memoirs, O. Barvynskyi paid attention to various subjects of the metropolitan's activities: the story of his acquaintance with him, their conversations about the national, political, and cultural problems of Galician Ukrainians, and the role of the church in solving them, Andrey Sheptytsky's personnel policy, his social and philanthropic activities as a source of popularity among society. It was found out that Oleksandr Barvinsky devoted most of his attention to Andrey Sheptytsky in his memoirs criticizing the position of the metropolitan for supporting the idea of introducing forced celibacy for the Greek Catholic clergy in the first half of the 1920s as harmful both for the church and for all Ukrainians in Galicia during the interwar Polish authorities. By comparing the unpublished parts of Barvinsky's memoirs, his correspondence with the metropolitan, as well as in the «Ruslan» newspaper controlled by the leader of Christian social movement, it was established that in his memoirs Oleksandr Barvinsky presents a much more critical assessment of Andrey Sheptytsky's activities in the first quarter of the 20th century than in other available sources.

Keywords: Oleksandr Barvinsky, Andrey Sheptytsky, Galicia, Greek Catholic Church, Christian social movement.

Ібоя САМБОРОВСКИ-НОДЬ

PhD, доцент

директор бібліотечно-інформаційного центру «Опаціо Чере Янош»

Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці II

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5978-1196>

e-mail: sznibolya@kmf.uz.ua

РОЛЬ І МІСЦЕ ДЮЛИ БАРІ В ЖИТТІ ЗАКАРПАТСЬКОЇ РЕФОРМАТСЬКОЇ ЦЕРКВИ В ПЕРІОД РАДЯНІЗАЦІЇ

Зазначено, що життя і діяльність колишнього пробста Березької церковної єпархії, сеньйора (старшого, або обласного уповноваженого Реформатської Церкви) Закарпатської Реформатської Церкви Дюли Барі до сьогодні не були предметом окремого історичного дослідження. Відтворено у хронологічному порядку діяльність цього представника Реформатської Церкви від часу приходу в регіон радянських військ і до його смерті. Розкрито той амбівалентний та водночас заплутаний стан, у якому опинилися конфесії краю, зокрема й реформати, після приєднання Закарпаття до Радянського Союзу.

З'ясовано, що дії Д. Барі були спрямовані передовсім на те, щоб реформатські громади пройшли державну реєстрацію та могли й надалі проводити богослужіння свого обряду. Стверджено, що віднайдені та проаналізовані джерела свідчать про прагматичний підхід у діях церковного керівника навіть тоді, коли його сучасники, спостерігаючи збоку, не розуміли мотивації його вчинків.

Констатовано, що хоча представник вищого закарпатського реформатського духовенства Д. Барі очолював ЗРЦ тільки до кінця 1949 р., однак це був саме той період, коли вирішувалося, чи зможе ця невелика, на думку радянської влади, конфесія чисельністю 90 тис. вірян зберегти свої традиції, чи, можливо, їм доведеться «влитися» до вже визнаної в Радянському Союзі організації Євангельських християн-баптистів. Відповідно стверджено, що своїм збереженням після 1944 р. ЗРЦ багато в чому завдячує саме священникові з Великих Берегів, пробсту Березького церковного округу Д. Барі, який у перехідний повоєнний період став уособленням стабільності, а у своїх рішеннях та діяльності, що ґрунтувалися на прагматизмі, він керувався насамперед інтересами реформатської громади.

Ключові слова: Дюла Барі, Закарпатська Реформатська Церква, історія Церкви, радянська влада, реформати (кальвіністи).

Проблематика теми криється в тому, що повного історичного розкриття життя та діяльності Дюли Барі (Gyula Baru) як сеньйора Закарпатської Реформатської Церкви (ЗРЦ), яка з 1944 р. опинилася на підвладних Радянському Союзу землях, як її обласного уповноваженого (повіреного) в 1946–1949 рр., як пробста Березької церковної єпархії немає досі.

Такий стан речей склався попри те, що в сучасній українській історіографії питання відносин між протестантськими конфесіями краю, зокрема й реформатами, та радянською владою досліджували різні вчені: Ігор Саламаха (Саламаха, 2001), Лариса Капітан (Капітан, 2013), Інна Шерстюк (Шерстюк, 2012), Оксана Лешко (Лешко, 2002а, 2002b, 2003) та Віктор Войналович (Войналович, 2005). Але в їхніх працях ім'я Д. Барі згадане рідко або епізодично, а наукового розгляду його діяльності та/або її ролі в історичному контексті, або ж діахронного аналізу його дій усе ще не відбулося. Вважаю за доцільне виокремити з-поміж названих дві праці, у яких є згадки про діяльність Д. Барі після 1944 р. Перша – стаття О. Лешко, опублікована 2002 р., де, розглядаючи процес обрання обласного уповноваженого (повіреного) ЗРЦ, авторка пише і про Д. Барі. Кілька разів згадане ім'я священника і в статті І. Шерстюк, у якій зроблено огляд життя закарпатських реформатів у першому десятилітті після Другої світової війни, однак про роль Д. Барі в цей період подані лише фрагментарні дані.

Мета статті – розкрити діяльність Д. Барі після 1944 р., не оминаючи увагою і попередній період його роботи. Здійснено спробу на основі передовсім тогочасних джерел окреслити історичний ракурс його церковної діяльності з жовтня 1944 р. аж до смерті в лютому 1951 р. Огляд церковної діяльності цього священнослужителя зроблено з дотриманням принципу хронологічної послідовності, крім цього, планує з'ясувати і внутрішні мотиви його вчинків, розкривши причинні зв'язки. Також проаналізовано результати роботи Д. Барі з погляду конфесії реформатів, і в цьому контексті сфокусовано на трьох проблемних питаннях, які кочують із публікації в публікацію, де згадане ім'я Д. Барі, але фактів на підтвердження не наведено. Перше запитання: чому державні органи хотіли бачити на посаді обласного уповноваженого ЗРЦ саме Д. Барі? Друге: чи мав він стосунок до затримань членів організації «Коло східних братів» (КСБ), які розпочалися 1947 р.? І, зрештою: чому Д. Барі в березні 1949 р. відмовився від посади обласного уповноваженого? Крім цього, у статті звернено увагу на те, яку роль відіграв священник із Великих Берегів у збереженні закарпатських реформатів і структури ЗРЦ, її виживанні на першому етапі радянізації краю.

Походження та душпастирська діяльність до 1944 р. Дюла Барі народився 6 листопада 1880 р. у м. Берегове в родині реформатського священника. Його батько, Шандор Барі (Sándor Bari), був духівником у с. Батево, паралельно керував архівом Березької церковної єпархії (Komjáti, 1879, old. 272). Його син здобув середню освіту в Мукачівській державній головній гімназії, згодом продовжив навчання в Дебреценській реформатській теологічній академії. Протягом студентських років молодий Д. Барі працював викладачем Закону Божого в Берегівській державній гімназії (Schürger, 1905, old. 49), був одним із редакторів газети «Берегі Уйшаг» («Beregí Újság») (Szerkesztőváltozás, 1905, old. 4), а також позаштатним працівником часопису «Фегердьормоті Гірлоп» («Fehérgyarmati Hírlap»). Після висвячення впродовж 1906–1913 рр. працював у селах Туріштванді та Берегдаровц (територія сучасної Угорщини), а 1913 р. його запросила стати в них священником колегія пресвітерів селища Великі Береги. На новому місці служіння його висвятили 15 лютого 1914 р. (Lelkészbeiktatások, 1914, old. 136). У шлюбі, укладеному з Ідою Бодакі (Ida Bodáky), родом із Великої Бийгані, народилося троє доньок: Ілона, Іда та Юдіт¹.

¹ Дружина Дюли Барі Іда була донькою поміщика Іштвана Бодакі (István Bodáky) з с. Велика Бийганя.

Душпастирська діяльність Д. Барі у Великих Берегах була різноманітною та багатогранною: у 1920–1921 рр. під керівництвом молодого священника проведено зовнішньо-внутрішню реконструкцію церкви та її вежі; 1922 р. він ініціював повторно відлити великий церковний дзвін вагою 840 кг, який був утрачений у Першій світовій війні; 1923 р. духівник ініціював створення церковного хору (Mácsza, 1990, old. 51) і сам став його членом. У 1936 р. замінили на сучасний сторічний годинник на церковній вежі, паралельно будівлю церкви було електрифіковано.

Крім чесного служіння в селищі, Д. Барі відігравав значну роль в організації життя Березької церковної єпархії та Закарпатського реформатського округу: 1923 р. він призначений касиром округу (TtREL-2), а паралельно і членом фінансової комісії (TtREL-3), згодом – синодським окружним секретарем у Левіце² (Megnyílt, 1923, old. 3), а також був обраний членом Комісії з питань церковного будівництва (Az ellenzéki, 1924, old. 1). Цього ж року його наблизив до себе єпископ ЗРЦ Бейла Берток (Béla Bertók) як окружного діловода з фінансових питань (TtREL-4). Зрештою, 1924 р. значною більшістю голосів Д. Барі було обрано головним пасторським секретарем Закарпатського реформатського округу (A kárpátaljai, 1924, old. 6).

Поряд із цим у нього вистачало енергії та часу на проведення активної політичної діяльності: 1924 р. став членом Спільного комітету Спілки опозиційних словенських та руських партій (Az ellenzéki, 1924, old. 1), долучився до руху руських спілок, який активізувався у 1920-х роках, а 1926 р. його навіть обрали членом правління, куди, серед інших, входили й Августин Волошин та Юлій Брашчайко (A ruszinszkói, 1926, old. 9). Крім цього, Д. Барі став членом екзаменаційної комісії для священників округу (Református, 1926, old. 7), а також представляв Березьку церковну єпархію у правлінні Спілки духовенства Закарпатського реформатського округу (Beregszászon, 1932, old. 11). Зазначена діяльність і робота на різних посадах сприяли тому, що коли 1932 р. звільнилося місце пробста Березького церковного округу, на цю посаду обрали Д. Барі (A beregi, 1932, old. 5). А влітку 1933 р. його також обрали головним пасторським секретарем Закарпатського реформатського округу і паралельно постійним членом синоду (Tisztújítás, 1933, old. 191).

Уся ця різноманітна діяльність не могла відбуватися без контактів із чехословацькою владою, місцеві представники неодноразово нехтували реформатськими громадами, оскільки керівництво Церкви мало великий вплив на місцеве населення. У 1920–1938 рр. Д. Барі в колах місцевої чехословацької влади вважали законослухняним і компетентним церковним діячем, який, добре знаючи різні сфери законодавства, часто публічно виступав за його дотримання. Він не мав конфліктів із представниками чехословацького політикуму, тому дуже неочікуваним стало те, що в жовтні 1938 р. влада викликала священника на допит у м. Берегове, звідки його вивезли до Ужгорода, де протягом кількох днів допитували, тримали в обласній в'язниці та навіть піддавали тортурам (Láncot, 1938, old. 4). Після багатоденних фізичних знущань він повернувся додому виснаженим і спустошеним. Згодом, за кілька тижнів, чехословацькі військові, які відступали з краю, затримали Д. Барі та його дружину в селі (разом із п'ятьма заможнішими господарями-селянами), зв'язали та примусили йти пішки аж до Макарового, а на волю відпустили тільки наступного дня. Священник, якому на той час було 58 років, повернувся в дуже поганому стані – йому довелося багато днів лікуватися в берегівській лікарні. Дюла Барі залишився живим, але по-

² Левіці – тоді Лева (Léva) – сучасне місто на заході Словаччини.

бої в м. Ужгород, допити та дводенне викрадення фізично дуже підкосили його здоров'я (Szamorovszkyné-Nagy, 2019, old. 9). У наступні роки Д. Барі зосередився саме на душпастирській діяльності у Великих Берегах, а 1941 р., зважаючи на вік і серйозні проблеми із серцем, подав прохання про вихід на пенсію. Відповідний дозвіл отримав, але призначена пенсія виявилася такою низькою (A Magyarországi, 1941, old. 557), що для подальшого життя довелося продовжувати священничу діяльність (потрібно було вивчити трьох доньок). Попри оскарження розміру пенсії, Конвент Реформатської Церкви Угорщини (РЦУ) свого рішення не змінив (A Magyarországi, 1942, old. 281).

У початковий період радянізації. Після того, як радянські війська зайняли територію Закарпаття, у жовтні 1944 р., частина реформатського духовенства покинула край, серед них і два пробсти (Fodor, 2017, old. 99). Залишення своїх місць служби церковним керівництвом спостерігалось не тільки на Закарпатті, тому Синод РЦУ ухвалив рішення, що після відновлення кордонів за Трианонським договором управління округом і водночас функції заступника єпископа перебирав на себе найстарший представник вищого духовенства, що залишився на місці (ДАЗО-7, арк. 8). Подібну рекомендацію в листі-циркулярі від 18 січня 1945 р. висловив і єпископ Затисянського реформатського округу Imre Рейвейс (Imre Révész), зазначивши, що найдоцільніше взяти на себе адміністративні й управлінські завдання буде головним секретарям або ж пасторським суддям, що залишилися на місцях (Horkay, 1998, old. 103–105). Єдиною такою особою виявився пробст Д. Барі, який відтак став водночас і найстаршим за віком головою церковного керівництва, що залишилося у краї. Однак протягом 1944–1945 рр. духівник був зайнятий проблемами власного приходу, оскільки згідно з виданим новою владою декретом від 5 грудня 1944 р. розпочато процес секуляризації (розділення Церкви і держави, Церкви й освіти), внаслідок чого церковній громаді Великих Берегів довелося змінювати установлені порядки. Першим і найбільшчим таким моментом стало передавання в березні 1945 р. сільської реформатської школи в державні руки (NREI-1, old. 67). Покликаючись на цей декрет, Виконавчий комітет депутатів трудящих Великоберезької сільської ради заборонив також проводити уроки релігії в будівлі школи. Через таке рішення довелося змінити як порядок, так і місце проведення уроків релігії та співів, адже раніше їх ставили в розклад і вони були обов'язковими для всіх. Про заборону викладати релігію у школі (ДАЗО-8, арк. 43) інспектор Берегівського округу Федір Повхан видав розпорядження тільки у грудні 1945 р. Натомість у Великих Берегах Д. Барі змушений був, починаючи з жовтня 1945 р., особисто проводити заняття з релігії та конфірмації у своєму старому кабінеті (NREI-2, old. 67).

Народна рада Закарпатської України 20 квітня 1945 р. видала низку декретів, зокрема «Про використання церковного майна» (ДАЗО-3, арк. 1–10), «Про передачу церковних будівель простою більшістю» (ДАЗО-1, арк. 29), «Про вільний вибір релігії» (ДАЗО-4, арк. 1–5), які, по суті, унеможливили діяльність Церкви як юридичної особи. Ці документи настільки обмежували діапазон дій реформатів, як, зрештою, й інших історичних Церков краю, що в серпні 1945 р. Дюла Барі змушений був організувати та очолити делегацію в Ужгород до двох представників керівництва Народної ради Закарпатської України: уповноваженого у справах релігії Петра Лінтура та уповноваженого з питань освіти Івана Керчі, щоб обговорити ситуацію з Реформатською Церквою і її школами (ДАЗО-7, арк. 8).

Попри це, нова влада підняла розмір церковного податку порівняно з 1944 р. на 100 %, а паралельно в листопаді 1945 р. проведено і грошову реформу (замість

угорського пенге (pengő), який використовувався раніше, впроваджено радянський карбованець). У протоколах церковної громади, пов'язаних із фінансовим звітом за 1945 р., зафіксовано, що до 17 листопада 1945 р. у Великих Берегах грошовою одиницею був пенге Угорського Королівства, а вже з 18 листопада перейшли на радянський карбованець (NREI-3, old. 70). Усі ці розпорядження значно звужували можливості подальших дій священника та пресвітерів у Великих Берегах. Але це було чи не найбільшим бажанням нового атеїстичного державного утворення – унеможливити існування Церков.

В активний період радянізації. Де-юре край став частиною УРСР 25 січня 1946 р. як Закарпатська обл., відтоді тут повною мірою почало функціонувати законодавство УРСР і СРСР. Імовірно, саме це спонукало Виконавчий комітет (ВК) депутатів трудящих Великоберезької сільської ради надіслати звернення № 50 від 13 лютого 1946 р., яке пресвітери місцевої громади прочитали з великим здивуванням. ВК ухвалив постанову № 24/1946, у якій йшлося: «На підставі ситуації, що склалася, та подання директора неповної середньої школи, а також з метою точнішого відвідування учнями державної школи» в церковній громаді, починаючи з жовтня 1945 р., заборонене викладання релігії, що раніше безперешкодно відбувалося в кабінеті священника (NREI-4, old. 72). Пресвітери на чолі з духівником Д. Барі взяли до відома «не підтверджену ніякими конкретними аргументами постанову», але «наразі утрималися від будь-яких заходів», щоби згодом у сприятливіший час розібратися у справі. Проте витіснення релігійного виховання на сімейний рівень не означало однозначної ліквідації душпастирської діяльності.

За таких обставин в область навесні 1946 р. завітав Петро Вільховий, який очолював Раду у справах релігійних культів (РСРК) УРСР, щоб підшукати відповідну людину на посаду обласного уповноваженого у справах релігійних культів. Напередодні Управління у справах релігійних культів, що діяло при Народній раді Закарпатської України (ДАЗО-2, арк. 1–7), як загалом по всьому Радянському Союзу, розділили на два органи. Попередній уповноважений – Петро Лінтур – став обласним уповноваженим Ради у справах РПЦ (Російської Православної Церкви) у Закарпатській обл.³, а другий орган – РСРК – почали створювати тільки після цього. Відповідно раду восени 1946 р. очолив Сергій Лямін-Агафонов, який отримав у розпорядження трьох співробітників (ДАЗО-6, арк. 4). Сергій Лямін-Агафонов, як і Петро Лінтур, був місцевим, закарпатцем, і хоча його кандидатуру Закарпатська обласна рада затвердила лише в жовтні 1946 р. (ЩАВОВУ-1, арк. 85), ще в червні він звернувся офіційним листом до керівників трьох реформатських церковних округів із вимогою подати списки священників, які працюють в їхніх округах. Дюла Барі як пробст Березької церковної єпархії надіслав такі дані 23 липня (ДАЗО-5, арк. 5–6, 12).

На кінець осені С. Лямін-Агафонов загалом мав інформацію про осіб реформатських священників, які залишилися на Закарпатті, про їхні посади, а також знав, що з-поміж церковного керівництва сеньйором (старшим) є Д. Барі. Ймовірно, саме тому він 19 грудня 1946 р. пише Березькому пробстові листа, у якому запрошує його 23 грудня на розмову в м. Ужгород. Однак запланована зустріч – частково через стан здоров'я пробста – не відбулася, про що священнослужитель повідомив ужгородського чиновника телеграмою. Паралельно Дюла Барі листом звернувся до головного секретаря округу Іштвана Дьорке (István Györke) із проханням піти на цю зустріч

³ Петро Лінтур обіймав цей пост із 20.04.1945 р. по 25.03.1947 р.

замість нього: «Оскільки громадська думка нашої церкви вважає мене керівником трьох церковних округів, і таку потребу я визнаю, але на практиці пов'язані з цим завдання виконувати не можу, за ініціативою інших, та й за власним рішенням звертаюся до Вашої Милості з проханням очолити замість мене реформатську церкву на Закарпатті» (Bary Gyula). Про це він вчасно повідомив усі зацікавлені сторони (KRELM).

Описаний крок Д. Барі, коли саму зустріч для обговорення справ реформатів він поставив вище того, щоби провести переговори з обласним уповноваженим особисто, дає змогу припустити, що в цій справі духівник керувався прагматизмом, а не власними інтересами. Про це свідчить і його позиція на нараді пробств, проведеної 22 січня 1947 р., де він із двома колегами досягнув згоди, що необхідно якомога швидше обрати особу т. зв. обласного уповноваженого від реформатів, інакше вони не зможуть вести переговори про державну реєстрацію (легалізацію) Церкви. Відзначаю, що жоден із пробств не пропонував власної кандидатури чи кандидатури іншого пробста, натомість погодили особу І. Дьорке, якого вважали врівноваженим і авторитетним членом Реформатської Церкви. Результати голосування церковних громад щодо особи обласного уповноваженого (і його секретаря) підтвердили думку пробств, оскільки І. Дьорке був обраний майже одногосно (ДАЗО-7, арк. 4).

Сергій Лямін-Агафонов погодився з результатами цих виборів і навіть повідомив про них київське начальство. Однак П. Вільховий у листі-відповіді відхилив результати, назвавши вибори недійсним актом (ЦДАВОУ-5, арк. 130). Паралельно КСБ наполягало на якомога швидшому висвяченні І. Дьорке на єпископа й одночасному його призначенні уповноваженим. Однак ця вимога, як свідчать доступні на сьогодні джерела, здивувала як Дюла Барі, так і Шандора Лайоша (Sándor Lajos)⁴, оскільки вибори були оголошені тільки щодо статусу обласного уповноваженого (див.: Самборовські-Нодь, 2022а, с. 68–75), від якого очікувалося насамперед виконання адміністративних завдань із контактами між ЗРЦ та органами радянської держави. У зв'язку з цим обидві сторони опинилися в незручному становищі. Дюла Барі описував у листі-циркулярі цю ситуацію у травні 1947 р. так: «... також на Ваше [тобто Іштвана Дьорке – *І. С-Н.*] прохання хотілося б з'ясувати цю справу попередньо принаймні на загальних зборах духовенства, щоби досягти згоди. З цією метою я подав звернення до урядового уповноваженого» (ДАЗО-7, арк. 8). Тобто пробст Д. Барі хотів з'ясувати це питання на зборах духовенства. З тогочасних документів можна висувати, що керівники Реформатської Церкви мали твердий намір відділити, як це і було передбачено церковними законами, цю посаду, яка передбачала передовсім виконання адміністративних функцій, від посади особи, що займалася внутрішніми справами Церкви. Про це чітко заявили двоє із трьох пробств (ДАЗО-7, арк. 7). Дюла Барі, ініціювавши загальні збори духовенства на 1 квітня 1947 р. із метою обговорення цього питання з дотриманням церковних правил, хотів уникнути зайвої конфронтації з державною владою. Проте за вказівками з Києва реформатам заборонили проведення будь-яких зібрань (ДАЗО-7, арк. 6, 8). Тоді, також згідно з церковними правилами, 28 березня провели раду церковних єпархій, на якій з'ясували, що «старший [був обраний – *І. С-Н.*] тільки для вирішення нерозв'язаних питань тимчасового характеру, тож про його висвячення не може бути й мови» (ДАЗО-7, арк. 7). Тут важливо зазначити, що на цьому засіданні Д. Барі відмовився від посади Березького пробста і водночас заявив, що не прагне стати майбутнім єпископом ЗРЦ (Horkay, 1998, old. 119). Ситуа-

⁴ Шандор Лайош тоді був пробстом Мараморш-Угочанської церковної єпархії.

ція ускладнилася й тим, що саме цього дня, 28 березня, троє членів КСБ передали в м. Ужгород обласному уповноваженому РПРК письмові тези віровчення, адресовані Йосипові Сталіну (Йосиф Сталин) (ЦДАВОУ-5, арк. 138, 141).

Після цих подій С. Лямін-Агафонов викликав до себе в м. Ужгород Д. Барі на 15 квітня, який цього разу вирушив на зустріч, але у призначений день з'явився не зумів через ремонт залізничної колії в Батеві. Розмова між Д. Барі й обласним уповноваженим РСРК, що планувалася майже пів року, зрештою відбулася 6 травня в м. Берегове (ДАЗО-7, арк. 7). Сергій Лямін-Агафонов спробував переконати благочинного погодитися на посаду уповноваженого (старшого) принаймні тимчасово. Натомість Д. Барі покликався на проведені Церквою вибори, за результатами яких на цю посаду було обрано І. Дьорке, а також апелював до того, що ще в березні залишив посаду пробста. Однак С. Лямін-Агафонов як доконаний факт навів розпорядження центру скасувати результати виборів 12 лютого, водночас і сам І. Дьорке офіційно заявив про відмову від посади, тож, зрештою, Д. Барі довелося погодитися стати старшим (обласним уповноваженим), адже саме він справді був найстаршим із церковного керівництва.

Виникає запитання: чому С. Лямін-Агафонов так хотів бачити обласним уповноваженим від ЗРЦ саме Д. Барі? Один із дослідників припускає, що хоча останній мав найбільший авторитет у середовищі реформатського духовенства, однак саме через «літній вік, слабке здоров'я, значну зайнятість, майже неможливість їздити, незнання державної мови (ні усно, ні письмово)» (ДАЗО-7, арк. 9) його обрали на цю посаду. Адже так в особі Д. Барі влада отримала б на чолі ЗРЦ керівника-маріонетку (sic!) замість молодого і впливового І. Дьорке (Лешко, 2002а, old. 110–111). Виходячи з такої логіки, літній священнослужитель став би слабохарактерним і нерішучим церковним керівником, який завжди робив би те, що йому наказують. Однак така характеристика, зважаючи на діяльність Д. Барі до 1944 р., йому не притаманна (див.: Szamborovszkyné-Nagy, 2020, old. 144–176). А те, що він погодився представляти свою конфесію, Церкву перед новою державною владою, автоматично не означає його слабкості, а навпаки. Зважаючи на стан здоров'я колишнього пробста, це швидше можна назвати відповідальною і жертвовною поведінкою, оскільки, як уже зазначено, жоден із пробств не подав своєї кандидатури на цю посаду. Крім цього, як церковні правила, так і рекомендації колишнього єпископа передбачали, що саме Д. Барі має взяти на себе керівництво відірваної частинки Реформатської Церкви. Словом, він міг очолити РЦЗ і без будь-якої підтримки державних органів, однак не зробив цього. А те, що благочинний був лояльним до нової влади, означало не що інше, як застосування поведінки, яка приймає законодавство нової політичної системи та не протидіє їй. Це відповідало і церковним правилам («ми приймаємо призначену нам світську владу»). Отже, наявні відомі джерела не підтверджують ролі Д. Барі як маріонетки (sic!). Можна припустити, що державні радянські органи, які діяли за принципом суворой підпорядкованості та ерархії, шукали церковного діяча з найвищою посадою, тому і звернули увагу на постать Д. Барі. Проте із відомих на сьогодні документів остаточно встановити, чим саме керувалася влада, неможливо.

Безпосередньо після травневої зустрічі Д. Барі та С. Лямінова-Агафопова, за підсумками двомісячної перевірки, органи держбезпеки розпорядилися про негайну ліквідацію КСБ як антирадянської організації (ЦДАВОУ-5, арк. 134). Відповідно «на виконання вказівки Ради у справах релігійних культів Ради Міністрів СРСР

уповноважений РСРК у Закарпатській області розпустив організацію під назвою «Коло східних братів» як незаконну» (АУСБУЗО-1). Проти цього рішення влади був безсилий навіть старший від ЗРЦ, навіть попри те, що ЗРЦ насправді не була політичною організацією, і, звісно ж, не «прагнула всіляко сприяти фашистам Угорщини у перетворенні Закарпатської України на провінцію Святостефанівської вотчини», як це стверджував Комітет державної безпеки (КДБ) унаслідок проведеного щодо Церкви слідства (ЦДАВОУ-5, арк. 134). Останнє твердження фактично свідчило, що радянська влада ставиться до цієї групи священників так само, як і до Греко-Католицької Церкви (ГКЦ), яку вважала не релігійною, а суто політичною, націоналістичною та сепаратистською організацією (Боцюрків, 1993, с. 159). До того ж частині реформатського духовенства було відомо, що деякі члени КСБ хотіли перебрати керівництво ЗРЦ. Один із провідних членів організації, Борно Горкої (Barna Horokay) в пізніших спогадах описував це так: «... ми втручалися у зовнішні організаційні питання. Радянські методи нам тоді були ще не відомі, а їхні плани і не могли бути відомими. ... Втручатися у питання церковної організаційної структури було помилкою, ми й так нічого не досягли, а лише загострили суперечності. Наша справа – проповідання Божого слова, молитви та порятунок душ» (Horokay, 1998, old. 118, 128–129).

І так непросту ситуацію, у якій опинилися закарпатські реформати на чолі з Д. Барі, ще більше ускладнило прохання голови Генерального конвенту РЦУ Ласло Ровоса (László Ravasz) подбати про реформатські громади і долучити їх до союзу російських протестантів, із яким він звернувся до Південної баптистської конвенції Америки (MREZSL, old. 3). Паралельно в листі, адресованому закарпатському духовенству, він закликав «з метою спільної побудови Царства Божого *шукати зв'язки* з російськими протестантами» (MREZSL, old. 1). Тобто, якщо голову баптистів він просив про «долучення», що може означати і приєднання, то закарпатських церковників закликав лише до налагодження контактів. Ці відмінності у формулюванні думок згодом спричинили проблеми як для простого духовенства, так і для Д. Барі та решти церковного керівництва (див.: Szamborovszky-Nagy, 2022, old. 87–90). Дюла Барі рішуче виступив проти такого об'єднання, попри те, що до цієї ідеї, судячи з тогочасних процесів, радянська влада поставилася спочатку позитивно, оскільки так реформати ввійшли б до вже відомої організаційної структури – Євангельських християн-баптистів (ЄХБ). Проте благочинний під час переговорів погоджувався тільки на юридичну допомогу від Всесоюзної ради ЄХБ у питанні реєстрації реформатських релігійних громад. Від цієї позиції він не відмовився навіть попри рекомендації єпископа РЦУ, покликаючись на те, що за сучасних політичних обставин лист Л. Ровоса вже не визначальний, а саме об'єднання призведе до втрати реформатами своєї конфесійної ідентичності (ЦДАВОУ-5, арк. 84). Тобто в цій складній ситуації теж спостерігаємо прагматизм і розважливість Д. Барі, який зазначав, що «дотримуючись Святого Письма, кожен віруючий реформатський духівник має слухатися вищої влади, яку настановив над нами Бог». Тобто хоча відповідно до церковних канонів він намагався пристосовуватися до наявних можливостей, але водночас прагнув захистити громади своєї Церкви від небезпеки злиття, коли відмовився від ідеї приєднання до організації ЄХБ (див.: Szamborovszky-Nagy, 2022c, p. 77–100). Про серйозність позиції Д. Барі свідчить і те, що хоча він і отримав дозвіл С. Ляміна-Агафонова на консультації з ЄХБ, однак особисто в цій зустрічі, що відбулася в Батеві, участі не брав (ДАЗО-7, арк. 28). Свою енергію він сконцентрував на процесах у рідній громаді, а паралельно адміністрував справи, які надходили до нього як обласного уповноваженого ЗРЦ. Про одну з них

варто згадати окремо. Це – звернення від 23 липня 1947 р. до С. Ляміна-Агафопова, у якого священнослужитель повідомляє про зловживання місцевих органів влади (ДАЗО-7, арк. 33)⁵, і просить вплинути на, щоб Тіводорфолвіська сільська рада⁶ повернула квартиру місцевого священника. Виявилося, що сільська рада, не повідомивши ні пастора, ні куратора, ні пресвітерів чи будь-які інші церковні органи, конфіскувала житло духівника і заселилася туди (ДАЗО-7, арк. 24). Сергієві Ляміну-Агафонову вдалося добитися, щоб сільська рада, яка перевищила свої повноваження, відступила і тіводорфолвіський священник зміг, щоправда лише тимчасово, повернутися до власного дому.

Влітку 1947 р. реформатськими громадами циркулював лист пробста, з якого вони вперше офіційно дізналися про попередні умови проходження процедури державної реєстрації (KRELM). Громадам римо-католиків уже вдалося її пройти, однак для реформатів РСРК запуску цього процесу ще не дозволила. Можливо, радянська влада побоювалася, що конфесія, майже всі віряни якої були угорцями за національністю, у майбутньому проповідуватиме у краї сепаратизм, як у випадку ГКЦ, яку «звинувачували» в релігійному націоналізмі та сепаратизмі (Боцюрків, 1993, с. 159). Влада тягнула з дозволом і тому, що члени КСБ не віднеслися серйозно до розпорядження РСРК від 20 травня 1947 р. про їхній розпуск, і залучали до своїх заходів велику кількість вірників по всій області. Така практика продовжувалася навіть після того, як у вересні Сергій Лямін-Агафонов викликав із цього приводу Жігмонда Шімона (Zsigmond Simon), якого супроводжували священники Йозеф Зімані (József Zimányi) та Борно Горкої. Саме останніх як найактивніших членів КСБ затримали першими 17 жовтня. Тільки пізніше з'ясувалося, що Іван Полянський (голова РСРК у Москві) у справі з реформатами побоювався, що члени КСБ, які становили найбільш фанатичну частину реформатів, потрапивши до складу ЄХБ, зможуть там безперешкодно поширювати своє антирадянське вчення (ЦДАВОУ-3, арк. 140). Тому на місці, на Закарпатті, могло здатися, що влада стала на бік Д. Барі та Ш. Лайоша і перешкодила об'єднанню реформатів із ЄХБ. Імовірно, саме через незнання цих фактів Б. Горкої згодом назвав Д. Барі та Ш. Лайоша ворожими до КСБ (Horkaу, 1998, old. 122). На жаль, ці факти були виявлені й опубліковані тільки недавно, коли відкрився доступ до архівних документів. Припускаю, що саме через незнання цих даних з'явилися такі припущення і твердження Густава Фодора (Gusztáv Fodor) та Марка Чорної (Márk Csarnai), згідно з якими хвиля затримань членів КСБ, яка почалася з арешту Йозефа Зімані та Борно Горкої, була спричинена не тезами віровчення, адресованими Йосипу Сталіну, а діями Дюлі Барі. Адже, як вважають ці дослідники, на виборах у лютому 1947 р. Д. Барі хотів здобути посаду обласного уповноваженого (див.: Fodor, 2016, old. 188; Fodor, 2022, old. 82), а коли йому це не вдалося, він звернувся до С. Ляміна-Агафопова із проханням усунути членів КСБ (див.: Csarnai, 2021, old. 54). Водночас М. Чорної визнає: «Не є доведеним, що саме Д. Барі спричинив арешти духівників КСБ, однак вони потрапили в поле зору радянської репресивної машини саме за його сприяння» (Csarnai, 2019, old. 123). Проте інформація з оприлюднених тогочасних архівних матеріалів однозначно спростовує не тільки те твердження, що пробст був відповідальний за арешти священників, а й те, що він якимось звернув на них увагу КДБ. Маю на увазі передовсім такі факти: 1) про перевірку організації КСБ до КДБ звернувся П. Вільховий одразу після того, як отримав із Закарпаття результати лютневих виборів 1947 р.; 2) РСРК офіційно заборонила КСБ після травневої доповіді

⁵ Священником, про якого йшлося в листі, був один із членів КСБ Іштван Оссоньї (István Asszonyi).

⁶ Тоді це був Виноградівський р-н.

КДБ, тобто ще до того, як Д. Барі та С. Лямін-Агафонов зустрілися особисто; 3) арешт перших двох священників КСБ (Й. Зімані та Б. Горкої) відбувся тільки тоді, коли навіть після другого офіційного звернення КСБ продовжувало внутрішню діяльність (див.: Самборовскі-Нодь, 2022а, с. 68–75). Справді, такі дії Д. Барі були б зовсім нелогічні, адже, як уже зазначено, він міг у 1945 р. посісти, згідно з церковними правилами, найвищу керівну посаду, що йому пропонувала й державна влада. Але він цього не зробив! Тож подібні заяви дослідників більше скидаються на припущення чи порожні обвинувачення, ніж на обґрунтовані твердження.

Протягом цього часу Д. Барі довелося зіткнутися з животрепетними проблемами, як і решті духовенства, оскільки до реформатів радянська влада ставилася більш упереджено, ніж, наприклад, до православних. Із-поміж труднощів чи не найпомітнішим стало підвищення податку на доходи реформатських священників, який, як свідчать фінансові звіти, був значно вищим, ніж той, що накладався на православне духовенство (Офіцинський, 2010, с. 342). Підтвердженням складності ситуації може бути і протокол зборів пресвітерів у Великих Берегах від 12 березня 1948 р., де обговорювали лише одну тему – сплату державних податків. Податкові органи надіслали великоберезькій церковній громаді та безпосередньо Д. Барі повідомлення, що з доходу за 1947 р. йому необхідно додатково сплатити податок у розмірі 1 865,20 крб, а за невчасну сплату ще була нарахована пеня в розмірі 560 крб. Окрім цього, за 1948 р. було передбачено податок у розмірі 2 122,25 крб, до яких за кілька днів під рубрикою «за попередній період» донарахували (крім попередніх 1 932,5 крб) ще 4 547,5 крб, що разом склало 6 480 крб. Це була надзвичайно велика сума, зважаючи, що на офіційному рахунку громади було всього 1 000 крб. Важко було навіть уявити, звідки можна було б дістати решту суми, яку вимагала держава, – ще 5 500 крб (NREI-5, old. 78).

Влітку 1948 р. на порядок денний нарешті вийшло питання державної реєстрації реформатських релігійних громад, яка теж відбувалася з перешкодами. Керівництву церковного округу доводилося вести переговори з кожною громадою окремо, і навіть так на затвердження державними органами заявки від певної громади чекали по кілька місяців. У листі-циркулярі № 1948/18 канцелярія пробста Березької церковної єпархії повідомляла громади тільки про те, коли якій із них орієнтовно очікувати затвердження заявки на реєстрацію. Громада у Великих Берегах сподівалася на другу половину липня, крім цього, канцелярія пробста (про це пресвітери також дізналися з листа) зазначила, що до цього моменту необхідно провести реорганізацію церковного керівництва громади. З цією метою (після отримання дозволу від виконкому сільради) 4 липня 1948 р. були проведені загальні збори церковної громади, де всі відмовилися від своїх попередніх посад. На зборах були присутні 150 вірян, які головою зібрання обрали Балінта Мештера (Bálint Mester), а секретарем – Бейлу П. Фюзеші (Béla P. Füzesi) (NREI-5, old. 79). Із порядком денним присутніх ознайомив священник Д. Барі, який розповів про вимоги влади щодо реєстрації громади. У протоколі зафіксовано рішення релігійної громади Великих Берегів, згідно з яким головою церковної ради обрано Балінта Мештера, її секретарем – Бейлу П. Фюзеші, а касиром став Гейза Фанчик (Géza Fancsik). Окрім цього, для керівництва громадою обрано 7 членів ради, 3 члени наглядової ради, 7 загальних і 3 члени-заступники. Це була т. зв. Рада двадцяти, яка запросила священником Д. Барі. На думку Фрітца Пеєра-Мюллера (Fritz Peyer-Müller), якого часто цитують під час дослідження цього періоду, членів Ради двадцяти громади обирали не вільно, а із втручанням місцевих владних органів (Peyer-Müller,

1994, old. 401). Однак для Великих Берегів це твердження не актуальне, оскільки як керівним складом церковної ради, так і членами Ради двадцяти стали найдавніші та найактивніші члени колишньої колегії пресвітерів.

Зрештою, державна реєстрація Великоберезької реформатської релігійної громади закінчилася протягом липня. Сам процес реєстрації відбувся в м. Ужгород у присутності нового закарпатського уповноваженого РСРК Михайло Распутька. З'явилися мали і новий голова релігійної громади, один член наглядової ради та священник (ЦДАВОУ-6, арк. 196). Для очолюваної Д. Барі громади це не становило проблеми. Згідно з документами, що дійшли до нашого часу, після літа 1948 р. Д. Барі згаданий уже тільки як обласний уповноважений ЗРЦ, однак в організації процесу реєстрації громад безпосередньої участі не брав – це було компетенцією пробствів. 9 червня 1948 р. три пробсти – Іштван Іййеш (István Illyés) від Березької, Бейла Генчі (Béla Gencsy) від Ужанської та Шандор Лайош від Мараморош-Угочанської єпархії – як керівники округів ЗРЦ змушені були підписати в Береговому т. зв. Заяву про лояльність на адресу закарпатського уповноваженого РСРК, у якій (подібно до заяви від 1945 р.) повністю відмежувалися від Церков будь-яких інших держав (ЦДАВОУ-7, арк. 136). Процес державної реєстрації церковних громад тривав до кінця грудня 1948 р., і, зрештою, дозвіл на легальну діяльність отримали 2/3 громад (див.: Самборовські-Нодь, 2022b, с. 179).

На початку 1947 р. стан здоров'я Д. Барі погіршувався, він часто був прикутий до ліжка, тож траплялося, що навіть не міг виконувати обов'язки священника. Зокрема, записи в метричній книзі свідчать, що похорони все частіше проводив замість нього помічник священника, іноді – кантор (дяк) (NREI-7, old. 10–11. s/sz). Маммо і подану Д. Барі 2 березня 1949 р. заяву до обласного уповноваженого РСРК, де він просить звільнити його з посади уповноваженого ЗРЦ, яку тимчасово обійняв на прохання С. Ляміна-Агафонова ще 6 травня 1947 р. Своє прохання колишній пробст обгрунтував тим, що внаслідок пережитих наприкінці 1947 р. двох нових інсультів він не здатний виконувати ні фізично, ні ментально обов'язки, які вимагають як багато часу, так і численних поїздок (ЦДАВОУ-4, арк. 9). Припущення, що Д. Барі відмовився від посади, бо мав забагато опонентів та недоброчинців (Шерстюк, 2012, с. 90), по-перше, залишає поза увагою серйозний вік духівника (1949 р. йому виповнилося 69), а по-друге, його проблеми зі здоров'ям, які загострилися внаслідок арешту й побоїв 1938 р. Очевидці з Великих Берегів, із якими мені вдалося поспілкуватися, підтверджують, що 1947 р., а потім 1949 р. Д. Барі мав кілька інсультів, після останнього з яких узагалі рідко піднімався з ліжка. І хоча розум його залишався гострим, однак свої дні він проводив переважно лежачи (Інтерв'ю, 2017).

Священник із Великих Берегів, колишній пробст Березької єпархії та обласний уповноважений ЗРЦ відійшов у вічність 14 лютого 1951 р., маючи 71 рік. Поховання відбулося 16 лютого, обряд прощання провели заступник берегівського священника Іштван Іййеш і духівник із Горонглаба Йозеф Поі (József Póí) (АУСБУЗО-2, арк. 181). Могила Д. Барі збереглася до наших днів на цвинтарі Великих Берегів.

Отже, можна зазначити, що хоча Д. Барі як сеньйор закарпатських реформатів очолював ЗРЦ тільки до кінця 1949 р., однак це був саме той період, коли для конфесії вирішувалися життєво важливі питання: чи зможе вона зберегти традиції і чи не приєднають реформатів до ЄХБ. Дюла Барі категорично не сприймав ідеї об'єднання з ЄХБ, бо вбачав у цьому небезпеку не тільки втратити оригінальну Літургію свого обряду, а загалом ідентичність реформатів.

Дюла Барі, 1938 р.

Твердження, що в особі Д. Барі на чолі ЗРЦ опинилася маріонетка, повністю безпідставне, бо він не був слабкодушним керівником, що легко піддається чужим впливам. Зважаючи на стан його здоров'я в 1947 р., цього священника варто назвати дуже відповідальною людиною. А його лояльні вчинки щодо державних органів, спрямовані на дотримання законодавства нової політичної системи, ґрунтувалися на церковних правилах його конфесії, згідно з якими реформати визнають над собою ту політичну владу, яку над ними призначив Бог. Так само безпідставне, як свідчать відомі на сьогодні архівні документи, припущення, що Д. Барі стояв за хвилею арештів реформатських священників 1947 р. і переслідуванням КСБ, або ж що він сприяв тому, щоби КДБ звернув увагу на членів цієї організації. Зрештою, 1949 р. він звільнився з посади обласного уповноваженого ЗРЦ не тому, що мав занадто багато недобррозичливців, а тому, що проблеми зі здоров'ям, які виникли внаслідок арешту й побоїв 1938 р., ще більше загострилися й унеможливили подальше виконання ним цієї роботи.

Так, вчинки Д. Барі свідчили про нього як про людину прагматичну й розважливу, а не покірну. Можна стверджувати, що великоберезький священник, пробст Березької єпархії уособлював спадкоємність і неперервність, що в той перехідний повоєнний період означало для його Церкви збереження певної стабільності. І хай його кроки, реакції були то свідомими, то рефлексивними, однак на першому плані для Д. Барі завжди залишалися інтереси реформатських церковних громад, а від виконання обов'язків він відмовився тільки тоді, коли в нього зовсім не залишилося для цього фізичних сил. Тому Д. Барі як знакова постать ЗРЦ піддавався нападкам через незгоду як за життя, так і після смерті. Однак це не позбавляє значимості його вчинків, які він робив заради збереження закарпатських реформатів після 1944 р.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

АУСБУЗО-1: Архів Управління Служби безпеки України в Закарпатській області (Архів УСБУ в Закарпатській обл.), ф. 2258, оп. 1, од. зб. 5983, д. С-2274, арк. 181.

АУСБУЗО-2: Архів УСБУ в Закарпатській обл., ф. 7, д. С-5933.

Боцюрків, Б. (1993). Українська Греко-Католицька Церква в катакомбах (1946–1989). В Я. Грицак, Б. Гудзяк (ред.), *Ковчег. Науковий збірник статей з церковної історії, 1*. Львів, 123–164.

Войналович, В. (2005). *Партійно-державна політика щодо релігії та релігійних інституцій в Україні 1940–1960-х років: політологічний дискурс*. Київ.

ДАЗО-1: Державний архів Закарпатської області (Держархів Закарпатської обл.), ф. Р-14 (Президія Народної Ради Закарпатської України 18 жовтня 1944 – 28 січня 1946 рр.), оп. 1, од. зб. 45.

ДАЗО-2: Держархів Закарпатської обл., ф. Р-14, оп. 1, од. зб. 657.

ДАЗО-3: Держархів Закарпатської обл., ф. Р-14, оп. 1, од. зб. 659.

ДАЗО-4: Держархів Закарпатської обл., ф. Р-14, оп. 1, од. зб. 660.

ДАЗО-5: Держархів Закарпатської обл., ф. Р-1490. (Уповноважений Ради зі справ релігійних культів), оп. 1, од. зб. 9.

ДАЗО-6: Держархів Закарпатської обл., ф. Р-1490, оп. 1, од. зб. 11.

ДАЗО-7: Держархів Закарпатської обл., ф. Р-1490, оп. 1, од. зб. 18.

ДАЗО-8: Держархів Закарпатської обл., ф. Р-2595, оп. 1, од. зб. 4.

Інтерв'ю з Лайошом Нодь, записане в серпні 2017 р. *Архів автора*.

Капітан, Л. (2013). Процес реєстрації реформатських громад в повоєнному Закарпатті: прояв лояльності чи політична гра. *Краєзнавство, 2*, 139–145.

Лешко, О. (2002a). Державна політика і протестантські громади Закарпаття в 1946–1949 роках. *Sarpatika-Karpatika, 20*, 105–114.

Лешко, О. (2002b). Протестанти Закарпаття: погляд у минуле. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Історія, 7*, 79–83.

Лешко, О. (2003). Реформатське духовенство Закарпаття в другій половині 40–50-х роках. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Історія, 9*, 74–82.

Офіцинський, Р. (2010). Напівдержавне православ'я та ізгої-протестанти. В М. Вегша, Ч. Фединець (ред.), *Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура. Україномовний варіант українсько-угорського видання*. Ужгород, 341–343.

Саламаха, І. (2001). Реформатська церква Закарпаття в перші післявоєнні роки (1945–1948). В *Історія релігій в Україні: праці XI-ї Міжнародної наукової конференції (Львів, 16–19 травня 2001 р.)*, 1. Львів, 372–378.

Самборовські-Нодь, І. (2022a). Обрання обласного уповноваженого від Закарпатської реформатської церкви та наслідки цього процесу. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія, 40*, 68–75. <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2022-40-68-75>

Самборовські-Нодь, І. (2022b). Зміни в організаційній структурі Закарпатської реформатської церкви (1946–1949). В *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність, 35*, 174–185. <https://doi.org/10.33402/ukr.2022-35-174-185>

ЦДАВОУ-1: Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), ф. 4648 (Рада в справах релігії при Міністерстві у спра-

вах міграції і національностей України та її попередники: (об'єднаний фонд), оп. 2, спр. 15, арк. 85.

ЦДАВОУ-2: ЦДАВО України, ф. 4648, оп. 2, спр. 34, арк. 84.

ЦДАВОУ-3: ЦДАВО України, ф. 4648, оп. 2, спр. 49, арк. 140.

ЦДАВОУ-4: ЦДАВО України, ф. 4648, оп. 2, спр. 51, арк. 9.

ЦДАВОУ-5: ЦДАВО України, ф. 4648, оп. 4, спр. 34, арк. 130, 134, 136, 141.

ЦДАВОУ-6: ЦДАВО України, ф. 4648, оп. 4, спр. 42, арк. 196.

ЦДАВОУ-7: ЦДАВО України, ф. 4648, оп. 4, спр. 49.

Шерстюк, І. (2012). Закарпатська реформатська церква у перші повоєнні роки. *Історична пам'ять*, 28, 85–92.

A beregi református egyházmegye tisztújítása. (1932. november 24). *Prágai Magyar Hirlap*, 11(268), 5.

A kárpátaljai református egyházkerület új főjegyzője. (1924. november 13). *Prágai Magyar Hirlap*, 3(258), 6.

A Magyarországi Reformált Egyház Egyetemes Konventjének Budapesten, 1941. évi május hó 6–8. napjain tartott ülésének jegyzőkönyve. (1941). Budapest.

A Magyarországi Reformált Egyház Egyetemes Konventjének 1942. évi május hó 6–7. napjain tartott ülésének jegyzőkönyve, (1942). Budapest.

A ruszinszkói szövetkezeti mozgalom újraéledése. A Szövetkezeti Központ első közgyűlése, (1926. november 23). *Prágai Magyar Hirlap*, 5(266), 9.

Az ellenzéki Közös Bizottság 96 tagja közül már 82 leszavazott az Intéző Bizottság mellett, (1924. augusztus 22). *Prágai Magyar Hirlap*, 3(190), 1.

Bary Gyula beregi ref. esperes levele Nagytiszteletű Györke István úrnak egyházmegyei főjegyző, tanácsbíró Beregújfalun. Аpxis Саболич Дьорке.

Beregszászon megalakult a kárpátaljai református egyházkerület lelkészeinek egyesülete. (1932. november 13). *Prágai Magyar Hirlap*, 11(259), 11.

Csarnai, M. (2019). A kárpátaljai magyar reformátusok kálváriája a sztálinizmus éveiben (1944–1953). In F. Fazekas, T. Fedeles, L. Nagy (Eds.), *Évszázadok forgatagában: Keresztényüldözés – Krisztianizáció – Egyház*. Pécs, 111–130.

Csarnai, M. (2021). Református lelkészek kárpátaljai tragédiája. In *Kényszerű rabság, kettőtört sorsok, jelöletlen sírok: A GULAG-kutatás fehér foltjai*. Budapest, 45–57.

Fodor, G. (2016). A Kárpátaljai Református Egyház élete a sztálini egyházpolitika szorításában. In D. E. Molnár, D. I. Molnár (Eds.), *A kommunizmus áldozatai, rehabilitációs alternatívák Kelet-Közép Európában*. Beregszász, 170–198.

Fodor, G. (2017). A református egyház első évtizede Kárpátalja szovjetizálásának idején (1944–1954). In Molnár D. Erzsébet – Molnár D. István (Eds.), *Hadifogság, Málenkij Robot, Gulág. Kárpát-medencei magyarok és németek elhurcolása a Szovjetunió hadifogoly- és kényszermunkatáborai (1944–1953)*. Beregszász; Ungvár, 97–117.

Fodor, G. (2022). A Sztálinnak írt «levél» keletkezése és jelentősége a Napkeleti Baráti Kör lelkészeinek perében. In K. Erdős, I. Szamborovszkyné Nagy (Eds.), *«Hívek maradtak bajban, vészben...» Fejezetek a Kárpátaljai Református Egyház 20. századi történetéből*. Budapest, 61–90.

Horkay, B. (1998). A Keleti Baráti Kör. Képek a kárpátaljai ébredésből. H.n.

KRELМ: Kárpátaljai Református Egyház Levéltára és Múzeuma, I. 10. c. (Felsőbbhatósági körlevelek).

Komjáti, G. (1879. március 2). Könyvismertetés. *Protestáns egyházi és iskolai lapok*, 22(9), 272.

Láncot kötöttek a nagyberegai református lelkész nyakára, (1938. november 17). *Magyarság*, 19(261), 4.

Lelkészbeiktatások, (1914. március 1). *Protestáns egyházi és iskolai lapok*, 57(9), 136.

Mácza, M. (1990). A Csehszlovákiai Magyar Dalosszövetség országos dalosünnepé Komáromban 1938-ban. *Limes – Tudományos szemle*, 3(1), 44–55.

MREZSL: Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltára, 2.f. fond, (Egyetemes Konvent iratai, Konventi Külügyi bizottság iratai), 41. doboz, 1947/1785.

Megnyílt a lévai református zsinat, (1923. június 19). *Prágai Magyar Hirlap*, 2(136), 3.

NREI-1: Nagyberegai Református Egyházközség Irattára, 1945, 67. lap. Jegyzőkönyv a nagyberegai református egyházközség presbitériumának 1945. évi június hó 3. napján tartott gyűléséről.

NREI-2: Nagyberegai Református Egyházközség Irattára, 1946a, 67. lap. Jegyzőkönyv a nagyberegai református egyházközség presbitériumának 1946. évi január hó 13. napján tartott gyűléséről.

NREI-3: Nagyberegai Református Egyházközség Irattára, 1946b, 70. lap. Jegyzőkönyv a nagyberegai református egyházközség presbitériumának 1946. évi február hó 17. napján tartott gyűléséről.

NREI-4: Nagyberegai Református Egyházközség Irattára, 1946c, 72. lap. Jegyzőkönyv a nagyberegai református egyházközség presbitériumának 1946. évi február hó 17. napján tartott gyűléséről.

NREI-5: Nagyberegai Református Egyházközség Irattára, 1948, 78. lap. Jegyzőkönyv a nagyberegai református egyházközség presbitériumának 1948. évi március hó 12. napján tartott gyűléséről.

NREI-6: Nagyberegai Református Egyházközség Irattára, 1948, 79. lap. Jegyzőkönyv a nagyberegai református egyházközség presbitériumának 1948. évi június hó 27. napján tartott gyűléséről.

NREI-7: Nagyberegai Református Egyházközség Irattára, 1949, 10–11. s/szám alatt. Halottak anyakönyve a Nagyberegai egyházban az 1949. évben.

Peyer-Müller, F. (1994). *A Kárpátaljai Református Egyház története a két világháború között – tekintettel a jelenre*. Budapest.

Református lelkései vizsgálják Beregszászon. (1926). *Prágai Magyar Hirlap*, 5(251), 7.

Schürger, F. (1905). A Beregszászi Magyar Királyi Állami Főgimnázium XV.-ik évi értesítője 1904/1905. Beregszász.

Szamborovszkyné Nagy, I. (2019). Egy dicstelen hatalomátadás árnyékban maradt eseményéről. A nagyberegai lelkész 1938-as meghurcolása a csehszlovák karhatalom által. *Küldetés*, 18(6), 9.

Szamborovszkyné Nagy, I. (2020). «Egyedül, de hitünkben megerősödve». Bary Gyula lelkései tevékenysége az első Csehszlovák Köztársaság idején. *Teológiai Fórum*, 14(2), 144–176.

Szamborovszky-Nagy, I. (2022). The Dilemmas of the Post-War Transition for the Transcarpathian Calvinists in the Soviet Empire (1944–1949). *Acta Universitatis Sapientiae, European and Regional Studies*, 21(1), 77–100. <https://doi.org/10.2478/auseur-2022-0005>

Szerkesztőváltás. (1905. július 5). *Szatmár-Németi*, 9(44), 4.

Tisztújítás a kárpátaljai egyházkerületben, (1933. augusztus 6). *Sárospataki Református Lapok*, 28(32), 191.

TtREL-1: Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára, I. 22. a (Igazgatási iratok 1921–1939).

TtREL-2: Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára, I. 22. a 1(1923) 43. 1. sz. Jegyzőkönyv.

TtREL-3: Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára, I. 22. a 1(1923) 43. 12. sz. Jegyzőkönyv.

TtREL-4: Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára, I. 22. a 1(1923) 72. 2.

REFERENCES

Arkhiv Upravlinnia Sluzhby bezpeky Ukrainy v Zakarpatskii oblasti (Arkhiv USBU v Zakarpatskii obl.), f. 2258. op. 1, od. zb. 5983, d. C-2274 (in Ukrainian).

Arkhiv USBU v Zakarpatskii obl.), f. 7, d. C-5933, ark. 181 (in Ukrainian).

Botsiurkiv, B. (1993). Ukrainska Hreko-Katolytska Tserkva v katakombakh (1946–1989). In Y. Hrytsak, & B. Gudziak (Ed.), *Kovcheh. Naukovyi zbirnyk statei z tserkovnoi istorii*, 1. Lviv, 123–164 (in Ukrainian).

Voinalovych, V. (2005). Partiino-derzhavna polityka shchodo religii ta relihiinykh instytutsii v Ukraini 1940–1960-kh rokiv: politolohichnyi dyskurs. Kyiv (in Ukrainian).

Derzhavnyi arkhiv Zakarpatskoi oblasti (Derzharkhiv Zakarpatskoi obl.), f. R-14 (Prezidiia Narodnoi Rady Zakarpatskoi Ukrainy 18 zhovtnia 1944 – 28 sichnia 1946 rr.), op. 1, od. zb. 45 (in Ukrainian).

Derzharkhiv Zakarpatskoi obl, f. P-14, op.1, od. zb. 657, ark. 29 (in Ukrainian).

Derzharkhiv Zakarpatskoi obl, f. P-14, op.1, od. zb. 659, ark. 1–10 (in Ukrainian).

Derzharkhiv Zakarpatskoi obl, f. P-14, op.1, od. zb. 660, ark. 1–5 (in Ukrainian).

Derzharkhiv Zakarpatskoi obl, f. P-1490. (Upolnomochenni soveta po delam relyhoznykh kultov), op.1, od. zb. 9 (in Ukrainian)

Derzharkhiv Zakarpatskoi obl, f P-1490, op.1, od. zb. 11. ark. 4 (in Ukrainian).

Derzharkhiv Zakarpatskoi obl., f P-1490, op.1, od. zb. 18. ark. 4, 6–8, 23, 24 (in Ukrainian).

Derzharkhiv Zakarpatskoi obl, f. P-2595. op. 1, od. zb. 4, ark. 43 (in Ukrainian).

Interviu z Laioshom Nod, zapysane v serpni 2017 r. *Arkhiv avtora* (in Hungarian).

Kapitan, L. (2013). Protses reiestratsii reformatskykh hromad v povoiennomu Zakarpatti: proiav loialnosti chy politychna hra. *Kraieznavstvo*, 2, 139–145 (in Ukrainian).

Leshko, O. (2002a). Derzhavna polityka i protestantski hromady Zakarpattia v 1946–1949 rokakh. *Carpatika-Karpatyka*, 20, 105–114 (in Ukrainian).

Leshko, O. (2002b). Protestanty Zakarpattia: pohliad u mynule. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Istorii*, 7, 79–83 (in Ukrainian).

Leshko, O. (2003). Reformatske dukhovenstvo Zakarpattia v druhi polovyni 40–50-kh rokakh. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Istorii*, 9, 74–82 (in Ukrainian).

Ofitsynskiy, R. (2010). Napivderzhavne pravoslavia ta izghoi-protestanty. In M. Vehesha, Ch. Fedynets (Eds.), *Zakarpattia 1919–2009 rokiv: istoriia, polityka, kultura / ukrainomovnyi variant ukrainsko-uhorskoho vydannia*. Uzhhorod, 341–343 (in Ukrainian).

Salamakha, I. (2001). Reformatska tserkva Zakarpattia v pershi pisliavoienni roky (1945–1948). In *Istoriia religii v Ukraini. Pratsi X-yi Mizhnarodnoi naukovoï konferentsi. (Lviv, 16–19 travnia 2001 r.), 1*, 372–378 (in Ukrainian).

Samborovski-Nod, I. (2022a). Obrannia oblasnoho upovnovazhenoho vid Zakarpatskoi reformatskoi tserkvy ta naslidky tsoho protsesu. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Serii: Istoriia*. 40, 68–75. <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2022-40-68-75> (in Ukrainian).

Samborovski-Nod, I. (2022b). Zminy v orhanizatsiinii strukturi Zakarpatskoi reformatskoi tserkvy (1946–1949). In *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*, 35, 174–185. <https://doi.org/10.33402/ukr.2022-35-174-185> (in Ukrainian).

Tsentrálny derzhavnyi arkhiv vyshchychk orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy (TsDAVO Ukrainy), f. 4648 (Rada v spravakh religii pry Ministerstvi u spravakh mihratsii i natsionalnostei Ukrainy ta yii poperednyky: (ob'iednanyi fond), op. 2, spr. 15, ark. 85 (in Ukrainian).

TsDAVO Ukrainy, f. 4648, op. 2, spr. 34, ark. 84 (in Ukrainian).

TsDAVO Ukrainy, f. 4648, op. 2, spr. 49, ark. 140 (in Ukrainian).

TsDAVO Ukrainy, f. 4648, op. 2, spr. 51, ark. 9 (in Ukrainian).

TsDAVO Ukrainy, f. 4648, op. 4, spr. 34, ark. 130, 134, 136, 141 (in Ukrainian).

TsDAVO Ukrainy, f. 4648, op. 4, spr. 42, ark. 196 (in Ukrainian).

TsDAVO Ukrainy, f. 4648, op. 4, spr. 49 (in Ukrainian).

Sherstiuk, I. (2012). Zakarpatska reformatska tserkva u pershi povienni roky. *Istorychna pamiat*, 28, 85–92 (in Ukrainian).

A beregi református egyházmegye tisztújítása. (1932. november 24). *Prágai Magyar Hirlap*, 11(268), 5 (in Hungarian)

A kárpátaljai református egyházkerület új főjegyzője. (1924. november 13). *Prágai Magyar Hirlap*, 3(258), 6. (in Hungarian).

A Magyarországi Reformált Egyház Egyetemes Konventjének Budapesten, 1941. évi május hó 6–8. napjain tartott ülésének jegyzőkönyve. (1941). Budapest (in Hungarian).

A Magyarországi Reformált Egyház Egyetemes Konventjének 1942. évi május hó 6–7. napjain tartott ülésének jegyzőkönyve. (1942). Budapest (in Hungarian).

A ruszinszkói szövetkezeti mozgalom újraéledése. A Szövetkezeti Központ első közgyűlése, (1926. november 23). *Prágai Magyar Hirlap*, 5(266), 9 (in Hungarian).

Az ellenzéki Közös Bizottság 96 tagja közül már 82 leszavazott az Intéző Bizottság mellett, (1924. augusztus 22). *Prágai Magyar Hirlap*, 3(190), 1 (in Hungarian).

Bary Gyula beregi ref. esperes levele Nagytiszteletű Györke István úrnak egyházmegyei főjegyző, tanácsbíró Beregújfalú. *Archiv Sabolch Dorke* (in Hungarian).

Beregszászon megalakult a kárpátaljai református egyházkerület lelkészeinek egyesülete. (1932. november 13). *Prágai Magyar Hirlap*, 11(259), 11 (in Hungarian).

Csarnai, M. (2019). A kárpátaljai magyar reformátusok kálváriája a sztálinizmus éveiben (1944–1953). In F. Fazekas, T. Fedeles, L. Nagy (Eds.), *Évszázadok forgatagában: Keresztényüldözés – Krisztianizáció – Egyház*. Pécs, 111–130 (in Hungarian).

Csarnai, M. (2021). Református lelkészek kárpátaljai tragédiája. In *Kényszerű rabság, kettőtört sorsok, jelöletlen sírok: A GULAG-kutatás fehér foltjai*. Budapest, 45–57 (in Hungarian).

Fodor, G. (2016). A Kárpátaljai Református Egyház élete a sztálini egyházpolitika szorításában. In D. E. Molnár, D. I. Molnár (Eds.), *A kommunizmus áldozatai, rehabilitációs alternatívák Kelet-Közép Európában*. Beregszász, 170–198 (in Hungarian).

Fodor, G. (2017). A református egyház első évtizede Kárpátalja szovjetizálásának idején (1944–1954). In Molnár D. Erzsébet – Molnár D. István (Eds.), *Hadifogság, Málenkij Robot, Gulág. Kárpát-medencei magyarok és németek elhurcolása a Szovjetunió hadifogoly- és kényszermunkatáborába (1944–1953)*. Beregszász; Ungvár, 97–117 (in Hungarian).

Fodor, G. (2022). A Sztálinnak írt «levél» keletkezése és jelentősége a Napkeleti Baráti Kör lelkészeinek perében. In K. Erdős, I. Szamborovszkyné Nagy (Eds.), *«Hívek maradtak bajban, vészben...» Fejezetek a Kárpátaljai Református Egyház 20. századi történetéből*. Budapest, 61–90 (in Hungarian).

Horkay, B. (1998). A Keleti Baráti Kör. Képek a kárpátaljai ébredésből. H.n. (in Hungarian). Kárpátaljai Református Egyház Levéltára és Múzeuma (KRELM), I. 10. c. (Felsőbbhatósági körlevelek) (in Hungarian).

Komjáti, G. (1879. március 2). Könyvismertetés. *Protestáns egyházi és iskolai lapok*, 22(9), 272 (in Hungarian).

Láncot kötöttek a nagyberegi református lelkész nyakára, (1938. november 17). *Magyarország*, 19(261), 4 (in Hungarian).

Lelkészeiktatások, (1914. március 1). *Protestáns egyházi és iskolai lapok*, 57(9), 136 (in Hungarian).

Mácza, M. (1990). A Csehszlovákiai Magyar Dalosszövetség országos dalosünnepé Komáromban 1938-ban. *Limes – Tudományos szemle*, 3(1), 44–55 (in Hungarian).

Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltára, 2.f. fond, (Egyetemes Konvent iratai, Konventi Külügyi bizottság iratai), 41. doboz, 1947/1785 (in Hungarian).

Megnyílt a lévai református zsinat, (1923. Június 19). *Prágai Magyar Hírlap*, 2(136), 3 (in Hungarian).

Nagyberegi Református Egyházközség Irattára, 1945, 67. lap. Jegyzőkönyv a nagyberegi református egyházközség presbitériumának 1945. évi június hó 3. napján tartott gyűléséről (in Hungarian).

Nagyberegi Református Egyházközség Irattára, 1946a, 67. lap. Jegyzőkönyv a nagyberegi református egyházközség presbitériumának 1946. évi január hó 13. napján tartott gyűléséről (in Hungarian).

Nagyberegi Református Egyházközség Irattára, 1946b, 70. lap. Jegyzőkönyv a nagyberegi református egyházközség presbitériumának 1946. évi február hó 17. napján tartott gyűléséről (in Hungarian).

Nagyberegi Református Egyházközség Irattára, 1946c, 72. lap. Jegyzőkönyv a nagyberegi református egyházközség presbitériumának 1946. évi február hó 17. napján tartott gyűléséről (in Hungarian).

Nagyberegi Református Egyházközség Irattára, 1948, 78. lap. Jegyzőkönyv a nagyberegi református egyházközség presbitériumának 1948. évi március hó 12. napján tartott gyűléséről (in Hungarian).

Nagyberegi Református Egyházközség Irattára, 1948, 79. lap. Jegyzőkönyv a nagyberegi református egyházközség presbitériumának 1948. évi június hó 27. napján tartott gyűléséről (in Hungarian).

Nagyberegi Református Egyházközség Irattára, 1949, 10–11. s/szám alatt. Halottak anyakönyve a Nagyberegi egyházban az 1949. Évben (in Hungarian).

Peyer-Müller, F. (1994). A Kárpátaljai Református Egyház története a két világháború között – kitekintéssel a jelenre. Budapest (in Hungarian).

Református lelkészi vizsgák Beregszászon, (1926). *Prágai Magyar Hirlap*, 5(251), 7 (in Hungarian).

Schürger, F. (1905). A Beregszászi Magyar Királyi Állami Főgimnázium XV.-ik évi értesítője 1904/1905. Beregszász (in Hungarian).

Szamorovszkyné Nagy, I. (2019). Egy dicstelen hatalomátadás árnyékban maradt eseményéről. A nagyberegai lelkész 1938-as meghurcolása a csehszlovák karhatalom által. *Küldetés*, 18(6), 9 (In English)

Szamorovszkyné Nagy, I. (2019). Egy dicstelen hatalomátadás árnyékban maradt eseményéről. A nagyberegai lelkész 1938-as meghurcolása a csehszlovák karhatalom által. *Küldetés*, 18(6), 9 (in Hungarian).

Szamorovszkyné Nagy, I. (2020). «Egyedül, de hitünkben megerősödvé». Bary Gyula lelkészi tevékenysége az első Csehszlovák Köztársaság idején. *Teológiai Fórum*, 14(2), 144–176 (in Hungarian).

Szerkesztőváltóság. (1905. július 5). *Szatmár-Németi*, 9(44), 4 (in Hungarian).

Szamorovszky-Nagy, I. (2022). The Dilemmas of the Post-War Transition for the Transcarpathian Calvinists in the Soviet Empire (1944–1949). *Acta Universitatis Sapientiae, European and Regional Studies*, 21 (1), 77–100. <https://doi.org/10.2478/auseur-2022-0005> (in Hungarian).

Szerkesztőváltóság. (1905. július 5). *Szatmár-Németi*, 9 (44), 4 (in Hungarian).

Tisztújítás a kárpátaljai egyházkerületben, (1933. augusztus 6). *Sárospataki Református Lapok*, 28(32), 19 (in Hungarian).

Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára, I. 22. a (Igazgatási iratok 1921–1939) (in Hungarian).

Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára, I. 22. a 1(1923) 43. 1. sz. Jegyzőkönyv (in Hungarian).

Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára, I. 22. a 1(1923) 43. 12. sz. Jegyzőkönyv (in Hungarian).

Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára, I. 22. a 1(1923) 72 (in Hungarian).

Ibolya SZAMBOROVSKY-NAGY

PhD (History), Associate Professor

Director of the Library and Information Center «Apáczai Csere János»

Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5978-1196>

e-mail: sznibolya@kmf.uz.ua

THE PLACE AND ROLE OF GYULA BARY IN THE LIFE OF THE REFORMED CHURCH IN TRANSCARPATHIA DURING THE PERIOD OF SOVIETIZATION

It has been noted that the life and activities the former dean of the Bereg Diocese, senior (elder, or regional representative of the Reformed Church) of the Trans-Carpathian Reformed Church Gyula Bary has not been the subject of any separate historical study research. The study reconstructs the chronology of the representative's activities of the Reformed Church after the Soviet troops entered the region until his death. In it, the

ambivalent and complex situation is described in which the denominations et the region – including the Reformed one – found themselves in the Soviet Union the annexation of Transcarpathia after.

It was found that Gy. Bary's actions primarily aimed to receive official registration and to ensure possibilities for the Reformed communities to continue praising to the Lord according to their own liturgy. It was claimed that the identified and interpreted sources showed the pragmatism of the senior's actions, even sometimes according to his contemporaries – viewing from the outside – considered the motives of his actions incomprehensible.

It was stated that although Gy. Bary, as the senior member of the Trans-Carpathian Reformed Church, was the head of the TRC only until the end of 1949. This was the period when it was decided whether the domination – which, within 90,000 members, was considered to be very small in the eyes of the Soviet power, – could keep its traditions or whether it would be merged into the Evangelical Christian-Baptist congregation, which had been already recognized in the Soviet Union. Consequently, the survival of the TRC after 1944 was mainly due to Gy. Bary, the pastor of Velikiy Berehy, and dean of the Bereg Diocese, who represented stability in the post-war transitional period and who, in his pragmatic decisions and activities, kept the interests of the Reformed denomination in mind.

Keywords: Gyula Bary, Church history, Trans-Carpathian Reformed Church, History, Soviet power, the Reformed (Calvinists).

УДК [94(477:73):929Л.МИШУГА-054.72]"1921/1955"
DOI: 10.33402/ukr.2023-38-279-288

Інна КРАВЧУК

здобувач відділу новітньої історії

Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України

ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-1513-7624>

ResearcherID: <https://www.webofscience.com/wos/author/record/IWH-5500-2023>

e-mail: kravcukinna304@gmail.com

**«ЛЮДИНА ВЕЛИКОЇ ІДЕЇ,
КРИШТАЛЕВОГО ХАРАКТЕРУ, НЕВТОМНОЇ ПРАЦІ»:
ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЛУКИ МИШУГИ
В ЕМІГРАЦІЇ (1921–1955)**

Розглянуто діяльність відомого українського громадсько-політичного діяча, історика, журналіста Луки Мишуги в еміграції (1921–1955). Визначено передумови та причини його переїзду на Американський континент, здобутки фінансово-торговельної місії у підтримці уряду ЗУНР, яку він очолював. Ретроспективно окреслено його діяльність у провідних еміграційних політичних і просвітницьких українських організаціях краю (Українському народному союзі Об'єднання українських організацій Америки, Українському конгресовому комітеті, Злученому українському американському допомоговому комітеті). Відзначено, що громадсько-політична діяльність Л. Мишуги спрямовувалася на пропагування ідеї відновлення української державності, залучення широкого кола громадськості до відстоювання ідеалів національно-визвольних змагань українців у роки Першої світової війни та міжвоєнний період.

Акцентовано увагу на його редакторській праці в часописі «Свобода». Зазначено, що видання відіграло важливу роль у консолідації української еміграції. Констатовано, що в час головування у редколегії Л. Мишуги газета стала одним із найвпливовіших масмедіа української діаспори у США, відображала політичну, культурну й соціальну діяльність українських спільнот (зокрема в контексті звісток про ситуацію на українських землях), стала одним із майданчиків для обговорення питань, пов'язаних із політичними подіями в Україні.

Ключові слова: Лука Мишуга, громадсько-політична діяльність, еміграція, ЗУНР, фінансово-торговельна місія, «Свобода», Український народний союз Об'єднання українських організацій Америки, Український конгресовий комітет, Злучений український американський допомоговий комітет.

Одним з ідеологів побудови незалежної Української держави в еміграції був державний і громадсько-політичний діяч, юрист, історик, багатолітній редактор «Свободи» (Джер-Сіті) Лука Мишуга, постать якого, незважаючи на впізнаваність серед українського еміграційного середовища 1920–1950-х років, залишається маловідомою не тільки серед загалу, а й фахових істориків. «Він служив прикладом, щоб не пропустити жадного важливого зібрання, жадної імпрези, – відзначав його товариш

Дмитро Галичин. – Він давав приклад, як треба служити українській ідеї на Рідній Землі, він давав приклад, як треба їй служити і далеко від неї. Він мав усі прикмети провідника і державного мужа. Він мав знання і досвід, мав холодний розсудок і гаряче серце, мав сильну волю і послідовність, мав щирість і одвертість, характер і честь, мав любов і пошану до всього, що було дороге, рідне, українське...» (Галичин, 1973, с. 121).

Громадсько-політична діяльність Л. Мишуги в еміграції – маловідома сторінка не тільки еміграційної повоєнної, а й сучасної української історіографії, яка, на жаль, до сьогодні не приділяє належної уваги когорті діячів, котрі в умовах постверсальського світоустрою активно протидіяли більшовицькій пропаганді, відстоювали ідеали побудови суверенної Української держави. Більшість подій, що стосуються громадсько-політичної діяльності Л. Мишуги, реконструйовано на основі спогадів сучасників, епізодичних згадок у періодиці, а також мемуарів цієї непересічної постаті. Основна мета статті – всебічний аналіз національно-освідомлювальної праці Л. Мишуги серед українства в еміграції у контексті суспільно-політичних процесів міжвоєнного періоду ХХ ст. і повоєнного десятиліття.

Лука Мишуга народився 13 жовтня 1887 р. у с. Новий Витків (тепер – Радохівська територіальна громада, Червоноградський р-н, Львівська обл.). Після закінчення гімназії у Львові (1906) та юридичного факультету Віденського університету (1911) відбував судову практику у Львові й адвокатську – у Жовкві (тепер – Львівський р-н). Під впливом патріотичного сімейного виховання в розпал Першої світової війни вступив до Легіону Українських січових стрільців (1915).

Проголошення Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР) відкрило нову сторінку в біографії Л. Мишуги, який активно долучився до державного будівництва. Його зусиллями, зокрема у Володимир-Волинському, було проголошено утворення Української Народної Ради (УНРади), яка задекларувала «приєднання Волині» до новоутвореної держави. Непересічна ерудиція, знайомство з Євгеном Петрушевичем і когортою відомих тогочасних громадсько-політичних діячів відкрило Луці Мишугі шлях до дипломатичної служби. У 1919 р. він перебував на дипломатичній роботі у Відні, у 1920–1921 рр., виконуючи доручення уряду Західної області УНР, брав участь у роботі делегацій у Ризі (Латвія) і Копенгагені (Данія). Як відзначали його сучасники: «Лука Мишуга ніколи не був вдоволений існуючим станом і завжди шукав нових ідей, як і нових організаційних форм та нових можливостей. Як справжній піонер, він завжди шукав і часто знаходив ті “нові горизонти”, що відкривали нові можливості... для української справи» (Драган, 1973b, с. 108).

Товариші Л. Мишуги безспідставно виокремлювали патріотичну спрямованість у його громадсько-політичній діяльності на етапі становлення ЗУНР. «Д-р Лука Мишуга був державним мужем в повному значенні цього слова, – констатував, зокрема, Антін Драган. – Він брав активну участь і відіграв поважну роль у українському державному будівництві під час і після Першої світової війни, і для нього своя держава була найвищим поняттям на землі. У розмовах він раз-у-раз у якійсь формі навіть найактуальніші події з українського життя пов'язував саме з тим державним будівництвом і кризь його призму оцінював те, що діялось чи діється...» (Драган, 1973b, с. 98).

Згідно із вказівкою Євгена Петрушевича, 31 квітня 1921 р. Лука Мишуга перебрався до США, де розпочав збір коштів для «оборони уряду ЗУНР» (Слободян,

1973, с. 8) (прибув у складі Галицької фінансово-торговельної місії разом із Робертом Березовським (Трембійський, 1973, с. 126)). Україномовна американська преса широко висвітлювала місію галичан і популяризувала діяльність представників ЗУНР. «Ви родилися в Галичині! Ви любите Вашу рідну землю! Ви хочете вирвати її з пазурів Польщі! Ви хочете покласти кінець польським рабункам, знущанням, арештам, шибенецям!.. Купуйте галицькі бонди», – писала, зокрема, «Свобода» (Бороніть рідний край, 1922).

З метою популяризації своєї місії 19 серпня 1922 р. Л. Мишуга опублікував у «Свободі» статтю, у якій «з'ясував положення населення в Галичині, політичну сторінку галицької проблеми у 1922 році та на підставі своїх тверджень чи фактів політичного становища галицької справи з новими закликами й аргументами, які мали спонукати жертводавців до дальшої посиленої акції на оборону галицької державности» (Мишуга, 1922а).

Лука Мишуга напередодні доленосного для ЗУНР Рішення Ради послів закликав українців США відстоювати ідеали творців Листопадового зриву та провести масштабні протестні акції. «Велика руїна грозить Рідному Красви. Грозить не тільки українським родинам, але українським школам та українським народним інституціям. Нема кому за них подбати – всі провідники в арештах... Проти ляхських звірств піднесім ще раз в Америці громадний голосний протест! Скликуймо по всіх місцевостях протестаційні віча в тій справі та інформуймо американську місцеву пресу», – писав він (Мишуга, 1922b).

Як бачимо, приїхавши до Вашингтона й перебравши провід місії «з кінцем того року», Л. Мишуга започаткував «широку акцію позички Національної Оборони, яка разом з місією тривала до половини 1923-го року і дала в результаті 138,500 долярів на потреби тоді вже екзильного Уряду ЗУНР» (Драган, 1973а, с. 13). Сучасники подій зауважували, що «всі ці фонди зібрав д-р Мишуга численними поїздками й виступами по всіх українських громадах в 3'єднаних Стейтах Америки, натрапляючи при цьому на найбільші труднощі збоку не тільки несвідомої маси, але й розполітикованих та переважно лівонаставлених лідерів тієї маси» (Драган, 1973а, с. 13). Так уже за рік після приїзду на Американський континент він став одним із співзасновників і політичним ідеологом Об'єднання українських організацій в Америці, активно долучався до громадсько-політичних акцій української діаспори. «Його промови зворушували і здобували серця української спільноти», – згадував згодом його товариш Роман Слободян (Слободян, 1973а, с. 8).

Незаперечний факт, – здобувши авторитет серед українського політичного еміграційного середовища, Л. Мишуга в середині 1920-х років став одним із провідних діячів українських громадсько-політичних організацій США (17 років перебував на посаді генерального секретаря центрального Об'єднання українських організацій Америки, був членом Політичної ради Українського конгресового комітету, головою Злученого українського американського допомогового комітету).

Уже 1922 р. Л. Мишуга виступив ініціатором реформатування Українського народного комітету в Об'єднання українських організацій Америки. Незважаючи на те, хто був головою об'єднання (першими стали о. Лев Левицький та о. Володимир Сполітакевич), він був політичним ідеологом і провідником організації (Душник, 1973а, с. 139). «Бувши секретарем Об'єднання, він виконав величезну працю для ознайомлення американської opinio з українськими проблемами. Всі меморіали і

телеграми до американського та інших урядів, все це виходило з-під його редакції, а близько півмільйона доларів, зібраних на визвольну боротьбу, – це майже виключно його заслуга...», – так описували тогочасну громадсько-політичну діяльність Л. Мишуги його однодумці (Галичанин, 1973, с. 122).

Важко не погодитися з Володимиром Душником, який констатував: «Д-р Лука Мишуга був українським патріотом великого масштабу. Його світогляд – це був світогляд націоналіста-державника, а не партійного діяча. Він піддержував ОДВУ і ОУН, не стаючи членом тих організацій, бо вважав свою місію в Америці далеко більшою і ширшою, щоб можна було вкласти її в рамці одної хоч би дуже великої та впливової політичної партії» (Душник, 1973, с. 163).

Однодумці Л. Мишуги зауважували також його прихильне ставлення до Українського народного союзу (УНС). Антін Драган, зокрема зазначав, що «часто здавалося, що УНСоюз на американській землі заступає йому ідею української державности. З безлічі розмов та дебат на ці теми можу тільки вносити, що на таке відношення д-ра Мишуги до УНСоюзу мали вплив два головні фактори: наставлення народу та правильна оцінка реальних вартостей, як також знання історії українського поселення в Америці» (Драган, 1973b, с. 101).

У роки Другої світової війни Л. Мишуга був активним діячем Українського конгресового комітету та Злученого українського американського допомогового комітету. Так, 1940 р., коли «після Об'єднання створено Український Конгресовий Комітет, д-р Мишуга був його головним співтворцем і до кінця свого життя активним членом. Таку саму роллю відіграв він у створеному в 1944 році Злученому Українському Американському Допомоговому Комітеті, членом якого був постійно аж до часу, коли зовнішні й внутрішні труднощі не заставили його вліті 1953 р. прийняти головство та очолити ЗУАДК», – зазначали його товариші (Драган, 1973a, с. 13).

Окрему увагу варто зосередити на праці Л. Мишуги в редакції часопису «Свобода» – найвпливовішій українськомовній газеті США. Антін Драган зауважував, що «спроби українського друкованого слова в Америці були вже і перед “Свободою”, але це були, справді, тільки метеори, що згасали, ще поки стали видні...» (Драган, 1953, с. 14). Часопис відіграв надзвичайно важливу роль у національному освідомленні української діаспори. «Факт, що “Свобода” відігравала серед української іміграції важливу виховну ролью, – писав Д. Галичанин. – На ній виховувались поодинокі Союзові провідники, сотні, а то й тисячі урядників по відділах УНСоюзу за час його існування. Ці урядники, виховані на ідеях “Свободи”, були якраз головною опорою існування Союзу. Вони то організували в ряди УНСоюзу і держали опісля при членстві не тільки грамотних, але також і таких, що були цілком неграмотні і тим самим не читали “Свободи” та не могли бути під її впливом. У такий спосіб “Свобода” була посередньою дорогою для вступлення в ряди Союзу навіть і для таких членів, які її не читали» (Галичанин, 1953, с. 10).

Сам Л. Мишуга також відзначав надзвичайно важливу роль часопису на Американському континенті. «Тепер уже в Америці більше українських газет, що роблять добру роботу, – зауважував він. – Але “Свобода” між ними – це той загартований і досвідчений старий вояк, що за довгі роки вірної служби своєму народові навчився, яких засобів треба вживати, щоб прихилити американське громадянство й уряд до української справи і здобути їхню допомогу українському народові в його боротьбі за вільне й самостійне державне життя» (Мишуга, 1953, с. 6).

Лука Мишуга розпочав роботу в редакції 1926 р. – співредактором видання, що стало можливим завдяки трансформації повноважень керівних органів УНС. «В тому році конвенція УНС скасувала Редакційну Комісію як окреме тіло, передаючи її права і обов'язки Екзекутивному Комітетові УНС, з тим, що один з редакторів має бути відповідальний перед Екзекутивним Комітетом і перед Конвенцією УНС», – зазначав А. Драган (Драган, 1953, с. 33).

Проте в 1926–1933 рр. відповідальним редактором часопису залишався Омелян Ревюк, і тільки 1933 р. цю посаду обійняв Лука Мишуга (Драган, 1953, с. 33). У цей час найактивнішими дописувачами були: Володимир Кедровський, Микола Сироїдів, Євген Ляхович та ін.; кореспондентами: Михайло Лозинський, В'ячеслав Будзиновський, Антін Лотоцький, Богдан Лепкий, Кирило Трильовський, Володимир Левицький, Остап Грицай, Дмитро Донцов, Лев Ясінчук, Євген Онацький, Панас Феденко, Улас Самчук, Василь Бобрів, Осип Назарук та ін. (Драган, 1953, с. 33).

У період, коли відповідальним редактором «Свободи» був Л. Мишуга, видання інформувало читачів про найактуальніші події з життя українського суспільства у СРСР та діаспорі. Топ-темами в цей час стали: пацифікація на західноукраїнських землях, вбивство Євгена Коновальця, відзначення річниць смерті Івана Франка, вшанування героїв національно-визвольних змагань, Голодомор 1932–1933 рр. у УРСР. «Коли в 1930 році польський уряд перевів у Галичині відому пацифікацію, редакційні статті д-ра Мишуги закликали американських українців до масових протестів та віч», – згадував згодом В. Душник (Душник, 1973, с. 139). Інша злободенна щоденна тема – життя української еміграції в Канаді та США.

«Починаючи десь від 1933-го року в “Свободі” вже щораз частіше появляються тривожні вістки про можливість нової світової війни, – зазначав А. Драган. – Ці вістки степенуються і доходять до виразних воєнних алярмів, як Гітлер почав “аншлюси” поодиноких територій. З початком вересня 1938 р. “Свобода” починає “бити на тривогу” в справі Карпатської України і від того часу “Свобода” це майже “Закарпатська Свобода”. В кожному числі повно не тільки інформацій міжнародних пресових агенцій про події в Чехословаччині, але й багато джерельного матеріалу про саму Карпатську Україну та коментарів про її положення і вимоги» (Душник, 1973, с. 138).

Щобільше, 1938 р. Л. Мишуга вирушив до Європи для «оборони Карпатської України» (відвідав Лондон, Париж, Відень), зокрема 14 жовтня виголосив промову для карпатських українців на віденському радіо, що спричинило хвилю обурення в американських комуністів, які звинувачували його у співпраці з «нацистською Німеччиною» (Душник, 1973, с. 146). «Оклеветування та очорнювання “Свободи”, її редакторів і зорганізованого американсько-українського громадянства вели українською і часто теж англійською мовами комуністичні “Українські Щоденні Вісті”», – писав А. Драган (Драган, 1953, с. 43). Додам, що після повернення до США Л. Мишуга склав детальний звіт про становище українців на еміграції в європейських країнах та в Західній Україні.

Як зазначав один із соратників Л. Мишуги – А. Драган, у цей же час «Урядове Бюро Воєнної Інформації два рази інформувало д-ра Мишугу повідомленнями, зазначеними як “строго довірочними”, щоб він змінив свої редакційні статті з гострими виступами проти большевизму. Жадна зміна у воєнних річниках “Свободи” не помітна і большевизм, так само, як нацизм, ані на хвилину не перестав бути в освітленні “Свободи” ворогом людства» (Драган, 1953, с. 43).

Сам Лука Мишуга зауважував, що «Свободі» було б «далеко важче видержати і виграти той нерівний бій з комунією», якби не підтримка членів Екзекутиви та Головного уряду УНС, зокрема тодішнього головного секретаря Дмитра Галичина, голови УНС Миколи Мурашка, головного касира Романа Слободяна та «всіх десятків тисяч вірних і свідомих членів УНСоюзу і читачів “Свободи”, які в тих важких обставинах не тільки не захиталися, але навпаки, ще з більшою вірою та завзяттям згуртувались довкола своєї організації і її органу, даючи подиву гідну відсіч всім ворожим напастям» (Драган, 1953, с. 46).

Початок Другої світової війни – одна з тематичних ніш, яка перебувала в центрі уваги Л. Мишуги. У статті «Для України» він стверджував, що «настав великий і грізний час для всіх країн» та закликав «до спокою і рівноваги» (Для України, 1939). Редактор видання зазначав: «Треба нам пам'ятати, що проти нашого народу та проти його еміграції будуть напевно вимірені спеціальні удари наших віковичних ворогів. Вони будуть намагатися підчеркувати наші розбіжності, нацьковувати одну групу на другу, розсварувати нас, розбивати на малі групи, щоб в цей спосіб привести нас до немочі». Лука Мишуга закінчив статтю оптимістичним закликом: «Ми дамо доказ національної зрілості, коли не дамо зловитись на ворожі підшепти, коли проти наших ворогів створимо один суцільний український фронт. Цього вимагає від нас краще майбутнє великого українського народу» (Для України, 1939).

Редактор видання об'єктивно оцінював причини початку Другої світової війни (Німеччина у війні, 1941), зазначаючи, що в червні 1941 р. «скінчилася дружба Гітлера з Сталіном» (Скінчилася дружба, 1941). «Властиво, світ не потребує розсуджувати, хто в цьому випадку має слухність, хто говорить правду і хто бреше, – писала редакція “Свободи”. – Світ може тепер з повною щирістю признати кожному з диктаторів правду: коли Гітлер називає Сталіна дволичним і перфідним союзником, то він має правду. І коли Сталін називає Гітлера дволичним і перфідним союзником, то й він має правду. Одначе і один, і другий бреше, представляючи себе невинною жертвою віроломности союзника...» (Скінчилася дружба, 1941).

Лука Мишуга та загалом українська еміграція з надзвичайним піднесенням сприйняли новину про проголошення Акту відновлення української державності. У цей час, за словами А. Драгана, «в коментарях “Свобода” все твердо стоїть на американських принципах і це постійно підкреслює. Займаючи принципово вороже становище до нацистського режиму, “Свобода” не перестає мужно і відважно таврувати большевизм і перестерігати демократичний світ перед його загрозою» (Драган, 1953, с. 40).

Зауважу, що в роки Другої світової війни відбулися зміни у складі редколегії «Свободи». Так, її покинув Є. Ляхович (1944), а згодом – О. Ревюк (1945). Натомість опорою Луки Мишуги став Семен Демидчук, який увійшов до складу редколегії у липні 1943 р., та Микола Чубатий, що «мужньо та гідно видержав на тому пості» (Драган, 1953, с. 40).

У цей період редакційна колегія, за свідченнями очевидців, використовуючи здебільша польські інформаційні агентства, на підставі принагідних повідомлень і листів, друкує «відносно багато вісток з України, головню про большевицькі звірства над українським населенням під час відступу, про нову нужду і злидні в Україні, а час до часу і про поодинокі фрагменти української боротьби проти одного то проти другого наїзника» (Драган, 1953, с. 41).

Резюмуючи, можна ствердити, що «Свобода» разом із відповідальним редактором Л. Мишуга від початку Другої світової війни «мужньо і одверто обстоювала справу визволення України та її державного самоозначення, вказуючи, що власне упадок Української Народної Республіки після першої світової війни був одною з головних причин другої війни» (Драган, 1953, с. 43). Після Другої світової війни Л. Мишуга як головний редактор «Свободи» зіткнувся з новими викликами, основним із яких став партійний розбрат. «Як єдиний тоді український щоденник, “Свобода” силою обставин стала головним об’єктом заходів поодиноких груп, щоб переіменити її в свій неофіційний орган, або бодай зробити її виразником тої чи іншої групи», – стверджували сучасники подій (Драган, 1953, с. 47).

Все ж Л. Мишугі, як видається, вдалося консолідувати українську еміграцію на ґрунті державотворчої ідеї. До прикладу, у редакційному звіті перед УНС у травні 1950 р. він виокремив понад 200 авторів, які впродовж останніх 4 років були дописувачами «Свободи». «Між цими авторами були найвидатніші українські імена з усіх просторів України», – зазначали учасники зборів (Драган, 1953, с. 48). Зріс також тираж видання – до 20 тис. примірників.

У 1950-х роках редакція «Свободи» на чолі з Л. Мишугою продовжувала «свою традиційну національно-демократичну ліберальну лінію в усіх українських, американських і міжнародних справах». Основне гасло видання того часу – «Трибуна вільного українського слова на вільній американській землі» (Драган, 1953, с. 49). Часопис зумів зберегти фаховий редакційний штат. Із цього приводу Степан Баран зазначав, що видання «має у своєму редакційному складі фахові сили та висококваліфікованих співробітників і кореспондентів поза редакцією. Як пресовий орган всеукраїнського масштабу і значення є нині [на початок 1950-х років – *Л. К.*] “Свобода” головною українською незалежною пресовою трибуною у вільному світі...» (Баран, 1953, с. 95).

У середині 1950-х років Л. Мишуга, зважаючи на важкий стан здоров’я, поетапно відходить від активного громадсько-політичного життя. Після смерті Л. Мишуги (1955) «Свобода» писала, що він був людиною, «яка відіграла одну з провідних ролей серед тих, хто формував українсько-американські відносини з моменту його приїзду сюди в 1921 році як дипломатичного представника Західноукраїнської Республіки» (Dr. Luke Myshuha, 1955). У статті «Dr. Luke Myshuha» зазначено, що «на своєму посту він дуже допоміг поширити знання про боротьбу українського народу за звільнення від іноземного панування та пригнічення» (Dr. Luke Myshuha, 1955). На думку А. Драгана, Л. Мишуга був людиною національно-демократичних переконань і завжди з гордістю називав себе українським націоналістом, навіть тоді, коли це на Американському континенті було популярним і коли від неї деякі наші громадяни намагалися відмежуватися (Драган, 1973а, с. 13).

Отже, переїхавши на Американський континент на початку 1920-х років, Л. Мишуга доклав чимало зусиль до консолідації української еміграції навколо ідеї відновлення української державності, боротьби з її агресорами, серед яких – більшовицький режим і Друга Річ Посполита. Важко не погодитися зі словами В. Душника, який писав: «Діяльність д-ра Мишуги як члена Фінансово-Торговельної Місії та як голови Українського Дипломатичного Представництва була завжди співзвучною з українськими державними та національними інтересами. Провідною ідеєю всієї активності д-ра Л. Мишуги був “рідний край”. Він вірив, що об’єднаними зусиллями Американська Україна у великій мірі зможе допомогти українському

народові в його боротьбі за свою державність...» (Душник, 1973, с. 139–164). Він став одним з ідеологів провідних українських еміграційних громадсько-політичних організацій, багаторічним редактором «Свободи» – провідного часопису українців США й Канади.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Баран, С. (1953). «Свобода» і «Діло» та їх роля. *Ювілейний альманах «Свободи» (1893–1953)*. Джер-Сіті, 81–95.

Бороніть рідний край! (1922, 28 вересня). *Свобода*, 3.

Галичин, Д. (1953). «Свобода» і У.Н.С. *Ювілейний альманах «Свободи» (1893–1953)*. Джер-Сіті, 9–12.

Галичин, Д. (1973). На прощання. Слово на похороні. *Лука Мишуга. Збірник*. Джер-Сіті; Нью-Йорк, 121–122.

Для України. (1939, 2 вересня). *Свобода*, 1.

Драган, А. (1953). «Свобода» в минулому і сучасному. *Ювілейний альманах «Свободи» (1893–1953)*. Джер-Сіті, 33–49.

Драган, А. (1973а). Д-р Лука Мишуга. *Лука Мишуга. Збірник*. Джер-Сіті; Нью-Йорк, 13.

Драган, А. (1973б). Сильветка Луки Мишуги. *Лука Мишуга. Збірник*. Джер-Сіті; Нью-Йорк, 77–120.

Драган, А. (відп. ред.). (1973с). *Лука Мишуга. Збірник*. Джер-Сіті; Нью-Йорк.

Душник, В. (1973). Д-р Лука Мишуга й українська визвольна справа в Америці. *Лука Мишуга. Збірник*. Джер-Сіті; Нью-Йорк, 139–164.

Мишуга, Л. (1922а, 19 серпня). В справі Фонду негайної допомоги рідному краю. *Свобода*, 1.

Мишуга, Л. (1922б, 7 грудня). В обороні краю мук, сліз і крові. *Свобода*, 2.

Мишуга, Л. (1953). Шістдесятиліття «Свободи». *Ювілейний альманах «Свободи» (1893–1953)*. Джер-Сіті, 6–8.

Німеччина у війні з СССР. (1941, 24 червня). *Свобода*, 1.

Скінчилася дружба Гітлера зі Сталіном. (1941, 24 червня). *Свобода*, 1.

Слободян, Р. (1973). Замість передмови. *Лука Мишуга. Збірник*. Джер-Сіті; Нью-Йорк, 2–8.

Трембіцький, В. (1973). Лука Мишуга – представник Галицької держави у Вашингтоні. *Лука Мишуга. Збірник*. Джер-Сіті; Нью-Йорк, 125–138.

Dr. Luke Myshuha. (1955, 19 лютого). *Свобода*, 1.

REFERENCES

Baran, S. (1953). «Svoboda» і «Dilo» ta yikh rolia. *Yuvileinyi almanakh «Svobody» (1893–1953)*. Dzher-Siti, 81–95 (in Ukrainian).

Boronit ridnyi kraj! (1922, Veresen 28). *Svoboda*, 3 (in Ukrainian).

Halychyn, D. (1953). «Svoboda» і U.N.S. *Yuvileinyi almanakh «Svobody» (1893–1953)*, Dzher-Siti, 9–12 (in Ukrainian).

Halychyn, D. (1973). Na proshchannia. Slovo na pokhoroni. *Luka Myshuha. Zbirnyk*. Dzher-Siti; Niu-York, 121–122 (in Ukrainian).

Dlia Ukrainy (1939, Veresen 2). *Svoboda*, 1 (in Ukrainian).

Drahan, A. (1953). «Svoboda» v mynulomu i suchasnomu. *Yuvileinyi almanakh «Svobody» (1893–1953)*. Dzher-Siti, 33–49 (in Ukrainian).

- Drahan, A. (1973a). D-r Luka Myshuha. *Luka Myshuha. Zbirnyk*. Dzher-Siti; Niu-York (in Ukrainian).
- Drahan, A. (1973b). Sylvetka Luky Myshuhy. *Luka Myshuha. Zbirnyk*. Dzher-Siti; Niu-York, 77–120 (in Ukrainian).
- Drahan, A. (Ed.). (1973c). *Luka Myshuha. Zbirnyk*. Dzher-Siti; Niu-York (in Ukrainian).
- Dushnyk, V. (1973). D-r Luka Myshuha y ukrainska vyzvolna sprava v Amerytsi. *Luka Myshuha. Zbirnyk*. Dzher-Siti; Niu-York, 139–164 (in Ukrainian).
- Myshuha, L. (1922, Serpen 19). V spravi Fondu nehainoi dopomohy ridnomu kraievu. *Svoboda*, 1 (in Ukrainian).
- Myshuha, L. (1922, Hruden 7). V oboroni kraiu muk, sliz i krovy. *Svoboda*, 2 (in Ukrainian).
- Myshuha, L. (1922a). V spravi Fondu nehainoi dopomohy ridnomu kraievu. *Svoboda*, 1 (in Ukrainian).
- Myshuha, L. (1922b). V spravi Fondu nehainoi dopomohy ridnomu kraievu. *Svoboda*, 2 (in Ukrainian).
- Myshuha, L. (1953). Shistdesiatylittia «Svobody». *Yuvileinyi almanakh «Svobody» (1893–1953)*. Dzher-Siti, 6–8 (in Ukrainian).
- Nimechchyna u viini z SSSR. (1941, Cherven 24). *Svoboda*, 1 (in Ukrainian).
- Skinchylasia druzhba Hitlera zi Stalinom. (1941, Cherven 24). *Svoboda*, 1 (in Ukrainian).
- Slobodian, R. (1973). Zamist peredmovy. *Luka Myshuha. Zbirnyk*. Dzher-Siti; Niu-York, 2–8 (in Ukrainian).
- Trembitskyi, V. (1973). Luka Myshuha – predstavnyk Halytskoi derzhavy u Vashyn-toni. *Luka Myshuha. Zbirnyk*. Dzher-Siti; Niu-York, 125–138 (in Ukrainian).
- Dr. Luke Myshuha. (1955, Liutyi 19). *Svoboda*, 1 (in Ukrainian).

Inna KRAVCHUK

Applicant of the Department of Contemporary History

I. Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies of NAS of Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-1513-7624>

ResearcherID: <https://www.webofscience.com/wos/author/record/IWH-5500-2023>

e-mail: kravcukinna304@gmail.com

«A MAN OF BIG IDEA, CRYSTAL CHARACTER, TIRELESS WORK»: PUBLIC AND POLITICAL ACTIVITIES OF LUKA MISHUGHA IN EMIGRATION (1921–1955)

The activity of the famous Ukrainian public and political figure, historian, journalist Luka Myshuga in emigration (1921–1955) is considered. The prerequisites and reasons for his move to the American continent, the acquisition of a financial and trade mission in support of the West Ukrainian People's Republic (WUPR) government, which he headed, are determined. His activity in the leading emigration political and educational Ukrainian organizations of the region (Ukrainian People's Union, Association of Ukrainian Organizations of America, Ukrainian Congress Committee, United Ukrainian American Auxiliary Committee) is retrospectively outlined. It was noted that the social and political activities of L. Myshuga were aimed at promoting the idea of restoring Ukrainian statehood,

involving a wide range of the public in defending the ideals of the national liberation struggle of Ukrainians during the First World War and the interwar period.

Attention is focused on his editorial work in the magazine «Svoboda». It is noted that the publication played an important role in the consolidation of the Ukrainian emigration. It was established that during the chairmanship of the editorial board of L. Myshuga, the newspaper became one of the most influential mass media of the Ukrainian diaspora in the USA, reflected the political, cultural and social activities of Ukrainian communities (in particular in the context of news about the situation on Ukrainian lands), became one of the platforms for discussing issues, related to political events in Ukraine.

Keywords: Luka Myshuga, social and political activity, emigration, ZUNR, financial and trade mission, «Svoboda», Ukrainian People's Union of the Association of Ukrainian American Organizations, Ukrainian Congressional Committee, United Ukrainian American Relief Committee.

Мар'яна ГІРНЯК

кандидат філологічних наук, доцент

доцент кафедри теорії літератури та порівняльного літературознавства

філологічного факультету

Львівського національного університету ім. І. Франка

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1396-2888>

e-mail: maryana.hirnyak@lnu.edu.ua

«ЯК БУДУВАТИ РІДНУ ХАТУ»: НАЦІОНАЛЬНЕ ПИТАННЯ В РОМАНІ «ЛЕЛЬ І ПОЛЕЛЬ» ІВАНА ФРАНКА

Зосереджено увагу на особливостях інтерпретації національного питання в романі «Лель і Полель» Івана Франка. Зокрема, поставлено мету продемонструвати на основі сюжетних колізій, наративних структур та образів роману важливість для автора національно-ідеологічної, суспільно-політичної і приватно-родинної сфер існування нації. Теоретико-методологічною базою дослідження стали праці, присвячені вивченню прози Івана Франка в аспекті проблематики (Романа Гром'яка, Івана Денисюка, Миколи Ільницького, Миколи Легкого, Оксани Пахльовської, Тараса Пастуха, Миколи Ткачука й ін.), студії західноєвропейських (Монсеррати Гібернау, Ентоні Сміта) та українських (Олі Гнатюк, Івана Дзюби, Дмитра Донцова, Миколи Козловця, Івана Франка й ін.) теоретиків націоналізму та національної ідентичності, а також декрет «Наша Державність (Як будувати Рідну Хату)» митрополита Андрея Шептицького.

Зазначено, що національно-ідеологічна сфера існування нації представлена в романі «Лель і Полель» дискусіями персонажів про територіальні межі нації та національну ідентичність, відчуття причетності індивіда до конкретної нації й усвідомлення наявності спільних із нею цінностей, добровільну чи вимушену асиміляцію з панівними народами. Констатовано, що суспільно-політичний вимір проблеми спонукає І. Франка порушити питання про налагодження діалогу між інтелігенцією і народом, про єдність спільнот як обов'язкову передумову існування міцної нації. Стверджено, що служіння народові, його просвіта – це нагальні завдання для освіченої частини нації, до того ж, активну цілеспрямовану діяльність І. Франко позиціонує як найкращий лік проти байдужості й апатії, що є найгіршим внутрішнім ворогом для людини. Водночас зауважено, що діяльність має сенс, якщо супроводжується чесністю та порядністю, приносить задоволення і якщо людина бачить перед собою чітку мету, а в аналізованому романі важлива також приватно-родинна сфера існування нації. Висвітлено, як у формуванні добробуту нації взаємодіють суспільні й індивідуальні інтереси, особисте щастя і громадські справи, почуття та обов'язок. На прикладі твору І. Франка продемонстровано, як рівень взаємин особи з Іншим – людиною,

родиною, спільнотою чи усім народом – визначає надійність фундаменту для національного «дому» і національної справи.

Ключові слова: нація, спільнота, ідентичність, народ, інтелігенція, діалог, Іван Франко.

Художня проза Івана Франка стала важливим етапом у розвитку української літератури, адже її проблематика, наративні структури, жанрово-стильова специфіка не лише виявили основні тенденції у творах письменників останньої третини ХІХ – початку ХХ ст., а й значною мірою окреслили орієнтири новітньої літератури, що тяжіла до параболічності мислення та філософізації письма.

Дослідники, відзначаючи наявність у прозі Франка «інтелектуально-публіцистичного елемента» (Новиченко, 1976, с. 11) чи «ідеологічної функціональності» (Горблянський, 2010, с. 690), водночас акцентували, що в останні десятиліття ХІХ і на початку ХХ ст. «шукування Франка в галузі прози йшли від суспільно-психологічного до філософсько-психологічного роману, повісті, новели» (Ткачук, 2003, с. 6), що «знаходимо в пізнього Франка... переростання публіцистичної прямолінійності у філософську багатовимірність» (Ільницький, 1990, с. 256). Іван Денисюк навіть запропонував трактувати Франкові погляди як «оригінальну еволюційно вироблену філософську систему» – «франкізм» (Денисюк, 2005, с. 248), а Оксана Пахльовська слушно звернула увагу на те, що творчість Франка відіграла головну роль у прилученні української культури «до тем і моделей загальноєвропейського і в цілому світового літературного процесу» (Пахльовська, 1998, с. 21).

Проза І. Франка порушує низку питань: «національних, соціальних, філософських, психологічних, морально-етичних, політичних, педагогічних, історіософських, теологічних, навіть літературознавчих, причому здійснює це на синхронному й діакронному зрізах» (Легкий, 2021, с. 6). Зокрема, у романі «Лель і Полель» простежуємо «масштаб піднятих національних і суспільно-політичних проблем» (Пастух, 1998, с. 42), з'являється чимало «інтелектуальних дискусій про шляхи й способи утвердження української національної інтелігенції, її порозуміння з простим людом» (Легкий, 2021, с. 309). Посилена увага до національної й суспільної проблематики в цьому творі не випадкова, адже, як відомо, І. Франко написав роман «Лель і Полель» 1887 р., щоб узяти участь в оголошеному редакцією газети «Кур'єр Варшавський» («Kurjer Warszawski») конкурсі на оригінальну повість зі суспільного життя (Легкий, 2021, с. 302). До того ж національне питання було актуальне для письменника з огляду на «польський період» діяльності (його т. зв. «десятилітнє перебування в "наймах у сусідів"», тобто активна співпраця з польськими журналами та газетами в 1887–1897 рр.) чи, зрештою, «гравітаційне поле галицького суспільства, де перетиналися та взаємобагачувалися українська, польська, єврейська та інша культури» (Войтків, 2018, с. 85–86).

Особливості інтерпретації національного питання в художніх, публіцистичних та наукових працях І. Франка були предметом зацікавлення багатьох дослідників, які наголошували, що «уся творчість І. Франка наскрізно – це вплив національної української свідомості» (Гарасимович, 1998, с. 215), і навіть наполягали на «національно-екзистенціальній методології» вивчення творів письменника, детермінованій домінуванням у них «національного імперативу» (Іванишин, 2006, с. 83). Як зауважив Роман Гром'як, «Франкові спостереження над формуванням національної свідомо-

сті (українця, чи поляка, чи єврея) мають сенс на тлі і в контексті міжнаціональних стосунків народів, змушених (навіть поза їх волею) жити в одній державі, з одним правом, але з різними національними інтересами, віровизнанням, різною історичною пам'яттю» (Гром'як, 2007, с. 115). Водночас дослідники вказували на важливість міркувань Франка про «духовні й інтелектуальні, а також економічні та матеріальні підвалини» політичної незалежності (Козловець, 2017, с. 67), про те, що «національна свідомість» є «єдиним гарантом економічного, соціального і політичного розвитку українського народу, розвитку його матеріальної і духовної культури» (Медвідь, 1998, с. 171).

Спроби Франка визначити головні чинники у формуванні української національної свідомості та державності варто розглядати в контексті інтелектуальних пошуків інших учених (представників української і світової гуманітаристики різних поколінь), які часто замислювалися на тим, що саме є передумовою творення національної ідентичності і нації як такої. Відомий ідеолог українського націоналізму Дмитро Донцов наполягав на потребі відмовитися від «суми або туги», а натомість «зміцнювати волю нації до життя», розвивати «стремління до боротьби» (Донцов, 2006, с. 111, 165), а головне – витворити в собі «ту велику всеобіймаючу ідею, ідею опанування духового, економічного і політичного нації» (Донцов, 2006, с. 216). Наголошуючи, що насправді дуже складно остаточно з'ясувати, які критерії засвідчують належність індивіда до нації, дослідники водночас намагаються окреслити найважливіші з них. Оля Гнатюк згадує про «народження (“кров”), місце (“землю”), мову, культуру» і «національну свідомість індивіда» (Гнатюк, 2005, с. 51). Стефанія Андрусів пропонує розпізнавати «національний космос», що визначається певною територією та культурою (Андрусів, 2000, с. 27–28). Британські філософи Монсеррат Гібернау (Montserrat Guibernau) та Ентоні Сміт (Anthony Smith), розмірковуючи над сутністю національної ідентичності, акцентують на психологічному, культурному, історичному, територіальному та політичному її вимірах (Guibernau, 2007, р. 9–33), на важливості історичної території та історичної пам'яті, спільної культури та спільних міфів, на спільних юридичних та економічних правах і обов'язках (Smith, 1991, р. 14).

Значення політичної складової добре усвідомлював Іван Дзюба, коли стверджував, що для відродження української мови та культури важливі не так «заклики возлюбити рідну мову», як «вибудовування національної державності, політичного й економічного суверенітету», конкретні кроки для розвитку української культури та національного самоусвідомлення (Дзюба, 2001, с. 679). Як влучно сформулювала цю проблему Ліна Костенко, потрібно «поставити свою оптику, свою систему дзеркал» (Костенко, 1999, с. 14).

Митрополит Андрей Шептицький, декрет якого «Наша Державність» більш відомий під назвою «Як будувати Рідну Хату», розглядав національне питання в подібній площині, але водночас розставив власні, дуже важливі, акценти. Насамперед ідеться про національну єдність: «Такою могутньою та запевнюючою частя всім громадянам організацією може бути Батьківщина тільки тоді, коли не буде цілістю, зложеною штучно з різних і різnorodних частин, а подібним до моноліту організмом, себто тілом, оживленим одним духом...» (Шептицький, 2010, с. 5). Міркуючи над тим, що робить певну кількість людей єдиним народом, митрополит апелює до кількох чинників: мова, «воля всіх одиниць злучитися в одну організацію» (Шептицький, 2010, с. 20) і сила інституцій та спільнот, водночас йдеться не лише про інституцію

Церкви, а й про різні «стоваришення і спільноти людей», про громади і родини – як найменші клітини національного організму (Шептицький, 2010, с. 15). Подібну перспективу наближення до проблеми функціонування нації можна простежити в романі І. Франка «Лель і Полель».

Тому мета статті – з'ясувати особливості інтерпретації національного питання в романі І. Франка «Лель і Полель», зокрема продемонстрували важливість для письменника національно-ідеологічної, суспільно-політичної та приватно-родинної сфер існування нації і простежити, через які сюжетні колізії, образи чи наративні структури роману репрезентовані ці сфери.

Національно-ідеологічна сфера. Наявність національної свідомості у спільноти та її окремих представників або, навпаки, криза національної ідентичності й добровільна чи вимушена асиміляція з іншими народами – це проблеми, до яких І. Франко неодноразово звертався у прозових творах. Варто згадати, наприклад, дискусії між Борисом Грабом і Трацькими про самодостатність руського народу в романі «Не спитавши броду» чи філософські міркування Вагмана («Перехресні стежки») про «розірвану надвое» жидівську душу, ілюзорні спроби жидів зберегти віру предків, але зректися власного коріння й асимілюватися зі сильнішими народами.

У романі «Лель і Полель» питання про національну ідентичність, ступінь причетності кожної людини до своєї нації та асиміляцію з панівними народами І. Франко ставить у контексті української національної справи. На бенкеті, який брати Калиновичі організували з нагоди свого вступу на арену публічної діяльності, українець-редактор наголошує, що найважливішою громадською справою має бути «пробудження почуття самостійності Русі». Водночас учасники дискусії не можуть знайти спільної мови із приводу того, де починаються й закінчуються кордони цієї держави. Якщо український редактор говорить про «одну, велику й могутню Русь від Тиси до Амуру», то його мовчазний товариш «дражливим тоном» заявляє, що кордони ці – «від Тиси до Есмані!», а піп-депутат, «австрієць і греко-католик» готовий говорити «тільки про нашу святу Галицьку Русь». Пан радник взагалі нічого не хоче знати, крім своєї канцелярської справи, і відмовляється висловлювати власні погляди з огляду на те, що він – «царсько-королівський службовець, і ніщо інше» (Франко, 1979а, с. 350).

Неспроможність визначити територіальні межі своєї нації (чи держави) в персонажів роману пов'язані з низкою чинників: незнання, амбіції, страх. Однак насправді проблеми з територіальним самовизначенням закорінені набагато глибше. Дмитро Донцов згодом слушно застерігатиме від повторення минулих помилок: «Замість власти в поняття нації велику ідею, високу ціль, що стояла б понад “партикулярним”», свій патріотизм вони принизили до «регіоналізму» (Донцов, 2006, с. 111). Зрештою, вже І. Франко в «Одвертому листі до галицької української молодіжі» радив сучасникам: «Ми мусимо навчитися *чути себе українцями* – не галицькими, не буковинськими українцями, а українцями без офіціальних кордонів» (Франко, 1986, с. 405). Саме «віра у спільну культуру, історію, спорідненість, мову, релігію, територію, момент заснування і призначення» спонукає народи заявляти про свою особливу національну ідентичність (Guibernau, 2007, p. 11), а наявність спільної історичної території (чи принаймні її усвідомлення) з єдиними юридичними й економічними правами та обов'язками Е. Сміт позиціонує як ті риси, що відрізняють національну спільноту від етнічної (Smith, 1991, p. 14, 21).

У романі «Лель і Полель» І. Франко порушує проблему національної асиміляції, актуальну, зокрема, для українців. Український піп, який також є депутатом сейму, визнає себе русином; він відстоює греко-католицький обряд у церкві, але виступає проти різних «національних сварок», бо ми «всі в одного бога віримо» (Франко, 1979а, с. 344–345). «Вічні сварки й суперечки про народність, про мову» здаються персонажів необґрунтованими. Навіть більше: національне перемир'я для нього цілком прийнятне за умови закриття українських гімназій, адже «добрих священників можуть випускати і німецькі та польські заклади». Своїх дітей український священник-депутат посилає до німецької гімназії, щоби вони могли «дати собі раду в світі», а українську мову, на його думку, варто обмежити побутовою сферою: «... з українською куди ти дійдеш... згоди народів у нас не буде, поки в усі школи, починаючи від початкових, та в усі установи не буде знову повернена німецька мова. Тоді ні полякам, ні українцям не буде кривди... Селяни в селах, у своїх школах можуть мати свою мужицьку мову – русинську й мазурську; не володіючи німецькою, вони не зможуть вступити до вищих шкіл... будемо мати якнайкращий порядок і суспільну гармонію» (Франко, 1979а, с. 344–345).

Вважаючи себе українцем і водночас заперечуючи значення української мови та культури, персонаж не бере до уваги того, що «національний космос – це властивий саме для цього народу спосіб жити, працювати, мислити, творити, молитися» (Андрусів, 2000, с. 29), що долучаючись до певного співвідношення цінностей, людина виробляє в собі «чуття належності до спільноти» і «чуття окремішності щодо інших національних спільнот» (Гнатюк, 2005, с. 51). Невипадково І. Франко у праці «Поза межами можливого» стверджував: «Все, що йде поза рами нації, се або фарисейство людей, що інтернаціональними ідеалами раді би прикрити свої змагання до панування одної нації над другою, або хоробливий сентименталізм фантастів, що раді би широкими “вселюдськими” фразами покрити *своє духове відчуження від рідної нації*» (Франко, 1986, с. 284).

Якщо національне питання не вирішене, доречний не лише націоналізм. Як зауважив у філософсько-драматичному діалозі «На склоні віку» І. Франко, для пригнобленої нації, що бореться за свої права, для її відродження «не біда прийняти в рахунок і порцію національної виключності, односторонності чи, коли хочете, шовінізму... коли... національний голод буде насичений, то нація відкине шовіністичну страву, розум візьме перевагу над пристрастю, загальнолюдське і спільне над тим, що спеціалізує і ділить» (Франко, 1986, с. 291). Варто згадати, як граф Адольф у романі «Лель і Полель» висловлює переконання, що не можна недооцінювати українців, навіть якщо вони ще не стали «сильними». Загрозою для себе й усталеного устрою граф вважає видання Начка Калиновича «Гонець», що набуває популярності серед народу: воно «дуже легко може зосередити в собі всі незадоволені релігійні, національні й суспільні елементи... з якою диявольською вмільстю воно ведеться та які сильні пера має» (Франко, 1979а, с. 371). За умови, коли найменші, навіть поодинокі, вияви національної свідомості сприймаються як небезпечне явище для «дужчої» нації, відсутність такої свідомості ставить під загрозу збереження ідентичності вже в колонізованій спільноті.

Суспільно-політична сфера. З національним питанням у романі «Лель і Полель» тісно пов'язана суспільно-політична проблематика. Єдність у межах спільноти, діалог між різними інституціями та соціальними прошарками, – важлива передумова

для функціонування здорової нації. У повістях і романах І. Франко неодноразово наголошував, що згуртованість громади – це запорука перемоги над зовнішнім чи внутрішнім ворогом («Захар Беркут», «Борислав сміється»), порушував питання про те, що саме має виявитися «осною» суспільства («Основи суспільності», «Перехресні стежки»).

У романі «Лель і Полель» основне завдання, яке стоїть перед суспільством, представлено як налагодження діалогу між інтелігенцією і селянством, а також як просвіта та захист народу. Головна проблема суспільності, на думку братів Калиновичів, як і Євгенія Рафаловича з роману «Перехресні стежки», – це розрив чи навіть «глибока прірва» між народом та інтелігенцією. Традиції шляхетської винятковості, за словами Владка Калиновича, глибоко вкоренилися в серце й розум багатьох інтелігентних людей, які втратили відчуття єдності з народом, а отже, зі своєю нацією. У промові персонажа, як і в романі «Основи суспільності», з'являється образ гною, з яким більшість інтелігенції порівнює простий народ, тоді як себе вважає «цвітом»: «Ми живемо в солодкій омані, що інтелігенція – це не тільки цвіт народу, але що вона сама собі увесь народ..., а той простий селянин, робітник – це хіба що підстилка, гній, на якому той цвіт має розцвісти. І, замість того, щоб бачити в селянинові брата, людину з людськими почуттями, людськими прагненнями й рівними правами, ми попихаємо ним, мов рабом» (Франко, 1979а, с. 352). Насправді ж інтелігенція, як зазначає І. Франко у праці «Чи вертатись нам назад до народу?», «повинна жити з народом і між народом не як окрема верства, але як невідлучна часть народу» (Франко, 1986, с. 148).

Брати Калиновичі переконують, що факт існування «темного народу» – це провина інтелігенції. Освічена частина суспільства зобов'язана дбати про народ, просвітити його, адже «кому більше дано, від того й більше вимагають» (Франко, 1979а, с. 352). Інтелігенція буде «диким деревом, а не цвітом народу, поки не пізнає і всією своєю істотою не відчує, що цвіт повинен перетворюватися в плід» (Франко, 1979а, с. 352), переваги якого зможе досягнути весь народ, ціла нація. Натомість гості на бенкеті не готові до праці на благо інших. Навіть українець-народовець, який виступав за кордони Русі від Тиси до Есмані і який прагнув бачити свій народ самостійним та щасливим, ставить під сумнів тези про самопожертву: «... все те... здається мені трохи парадоксальним... замість розвивати науку, рухати вперед освіту й прогрес, ми всі повинні запрягтися в ярмо й тягнути оці мільйонні темні маси?» (Франко, 1979а, с. 353). Водночас Франкова позиція з цього приводу, як зазначають дослідники творчої спадщини письменника, однозначна: національну українську свідомість визначають «насамперед почуття обов'язку і прагнення бути корисним, прислужитися поступу рідної спільноти, захистити, допомогти, просвітити і консолідувати» (Гарасимович, 1998, с. 215), а «у процесі становлення модерної нації вирішальну роль покликана відіграти інтелігенція» (Медвідь, 1998, с. 171).

Брати Калиновичі в романі «Лель і Полель» упевнені, що активні дії представників інтелігенції не лише потрібні для народного блага, а й виявляються добрим ліком проти апатії самих інтелігентів. «Воля нації до життя», «чин», філософію якого обгрунтував Д. Донцов, – це не лише збройний опір, а діяльність на найрізноманітніших «фронтах», зокрема культурному, інформаційному, просвітницькому. Цілеспрямована активна діяльність не залишає місця для апатії. Ця ідея циркулює у різних творах І. Франка, зокрема в оповіданні «Хома з серцем і Хома без серця», де персонажі

пропонують замислитися: найбільше зло для народу – зовнішні тирани чи внутрішні вороги, як-от «наша апатія, наша дурнота і наша трусливість»? (Франко, 1979b, с. 14).

Апатія, байдужість до громадських справ, фатальна покірність долі, очікування на когось, хто за нас має щось зробити, на думку Начка Калиновича, – чи не найбільша негативна риса нашого життя: «Тільки б не ми, тільки б хтось інший за нас зробив, хтось інший про нас дбав, мав над нами опіку!...» (Франко, 1979a, с. 348). Кожен повинен підпорядкувати приватні інтереси громадській справі, організувати читальні, зібрання, товариства. Водночас потрібно розуміти, що «не можна наказати енергійно займатися цими справами нікому, крім собі самому... в інших це заняття треба повільно пробуджувати». Ми повинні «кожний у своєму колі словом і прикладом... пробуджувати зацікавленість цими справами»: «створімо... братерський союз проти апатії, яка панує в нас!» (Франко, 1979a, с. 349). Якщо Владко вважає брак ентузіазму у своїх гостей «кепським початком», то Начко налаштований оптимістично: на таку першу реакцію можна було сподіватися, однак насправді «в кожній людині під товстим шаром життєвого бруду, егоїстичних мозолів та поганих звичок тліє непогасна іскра божого вогню», і «найменший подув може оживити її, роздмухати з неї чудотворне полум'я» (Франко, 1979a, с. 355). Персонаж вірить, що незважаючи на удаваний холод і скептицизм гостей, у когось із них під час бенкету таки вдалося цю іскру запалити.

Щоправда, запорука успіху для людини, що ступила на громадський шлях, як наголошує в романі Гнат Калинович, – чітка мета діяльності, «ясно сформульована програма», «ясно визначені напрямки, вироблені погляди, міцні симпатії» (Франко, 1979a, с. 342). Якщо такі передумови відсутні, людину неодмінно чекають розчарування. На бенкеті в Калиновичів один із гостей, редактор газети, вважає свою роботу даремною жертвою: 30 років дріб'язкової праці – і жодного більш-менш глибокого сліду. Начко не може зрозуміти такої життєвої й суспільної позиції: «... можна збожеволіти, день у день роблячи роботу, про яку знаєш наперед, що вона ні на що не придається» (Франко, 1979a, с. 343). Для розвитку національної справи важлива «сродна праця», яка потрібна та приносить задоволення. Діяльність має сенс, коли людина усвідомлює, що робить і навіщо. Саме такою цілеспрямованою дією стає Начкова газета «Гонець».

Обов'язкова передумова плідної діяльності й успіху в довготерміновій перспективі – чесність і порядність. У романі «Борислав сміється» ця ідея влучно сформульована через кредо Бенедя Синиці: «Чисте діло чистих рук потребує!» (Франко, 1978, с. 429). У романі «Лель і Полель» вона відчитується у низці епізодів, зокрема в історії формування особистостей братів Калиновичів. Майбутнє Владка і Начка, яких у дитинстві сприймали як кандидатів для тюремних термінів, було врятоване завдяки господареві з Вільхи, що взяв занедбаних дітей під опіку, і Семкові Туману, який перед смертю заповів братам скарб. Пройнявшись симпатією до своїх малолітніх співкамерників, дід вирішив передати Калиновичам багатство, яке колись відняв у ненависного пана. Однак І. Франко не обмежується представленням у романі «фантастичної і майже детективної історії» (Гундорова, 2006, с. 237). Важливу роль для Владка й Начка відіграють (чи мали би відіграти) не так гроші, як дідова настанова – мудрість, до якої Семко Туман прийшов перед обличчям вічності: «Бог мені не дозволив скористатися ними, можливо, за те, що я здобув їх неправдою... Але не думайте, що я залишаю цей скарб для вас... той скарб здобутий неправдою... неправда нікого не зігріє, і вам би вона не вийшла на добро» (Франко, 1979a, с. 329–330).

Здобує в нечесний спосіб багатство може принести плоди лише тоді, коли його спрямувати на народне благо: просвіту, захист покривджених, допомогу селянам, що після скасування панщини втратили ліси й пасовиська, тощо. Доки брати Калиновичі дотримувалися даної Туманові обіцянки та зберігали чесність щодо себе самого, один одного і щодо інших, «чистоту їхніх діл» змушені були визнавати навіть вороги й опоненти. Калиновичі уславилися як «хлопомани», але «доброго тону», як «демократи, з якими “можна розмовляти”» (Франко, 1979а, с. 337). Натхненний виступ Владка на суді викликав у слухачів, присяжних і навіть голови суду симпатію до підсудних, звинувачених у незаконних діях із метою повернути собі землі громади. Редактор-ветеран не міг надивуватися успіху «Гінця». Перекручення й доноси на газету несподівано приносили користь. Гострі статті завжди були виважені, з перевіреною інформацією, і мали на меті не «хрестовий похід проти шляхти», а захист інтересів тієї верстви, яку «всі кривдять» (Франко, 1979а, с. 379). Раз у раз брати наголошували, що вони стоять на ґрунті закону й роблять лише те, що підказує їм совість і почуття обов'язку. Коли ж Начко починає витрачати скарб Семка Тумана не на громадські потреби, а на Ернеста Киселевського з метою здобути серце Регіни (тобто на особисті цілі), коли жертвує задля своїх почуттів власними принципами, то зазнає краху не лише його «Гонець» чи авторитет у суспільстві, а й власне життя.

Приватно-родинна сфера. Такі сюжетні повороти спонукають виокремити ще одну важливу передумову формування міцної нації – приватно-родинну. Митрополит Шептицький, згадуючи про роль інституцій і спільнот, приділяв увагу, зокрема, родині як одній з «органічних клітин, з яких складається всенародний організм» (Шептицький, 2010, с. 15). Іншими словами, неможливо збудувати міцну «Хату» без побудованих на «скелі» (якщо актуалізувати відому євангельську істину (Мт. 7, 24)) приватних «хат». Організм здоровий, коли належно функціонують усі органи і клітини, а добробут нації залежить від щастя кожної родини чи навіть людини. Постійний конфлікт приватного та суспільного не може супроводжуватися тривалою плідною діяльністю. Водночас запорука існування міцної спільноти – вміння не лише задовольняти власні інтереси, а й бачити Іншого поруч та дбати про його благо. Якщо індивідуальне щастя будуватися на обмані чи егоїзмі, то воно теж приречене. У праці «Що таке поступ?» І. Франко слушно зауважив: «Наскільки чоловік може бути щасливим у житті, він може се тільки в співжитті з іншими людьми, в родині, громаді, нації. Скріплення, утончення того почуття любові до інших людей, до родини, до громади, до свого народу – отсе основна підвалина всякого поступу» (Франко, 1986, с. 345).

Ілюстрацією цих тез можуть бути стосунки між Владком, Начком і Регіною. У романі, як відомо, автор «застосовує матрицю міфу про близнюків», апелюючи, зокрема, до міфологізованих постатей Лелюма і Полелюма з трагедії Юліуша Словацького (Juliusz Słowacki) «Ліла Венета» (Ткачук, 2003, с. 223, 244). Могутній фізичний та психічний зв'язок між Владком і Начком Калиновичами, дивна узгодженість їхніх смаків, уподобань і пристрастей, були передумовою їхньої сили й витривалості. Ще в дитинстві хлопці навіть уявити не могли, щоб кудись йти один без одного: вони вдавалися разом до небезпечних витівок і переважно виходили переможцями. Скарб Семка Тумана брати теж могли здобути лише спільно: «Викопавши яму глибиною на лікоть, ви знайдете таку велику кам'яну плиту, що тільки двоє може підняти її руками...» (Франко, 1979а, с. 329–330). Зрештою, перед смертю мати дала синам останню настанову: «Бог вас разом покликав на світ, бог вам і щаститиме доти, поки

ви будете триматися разом!» (Франко, 1979а, с. 287). Хоча Владислав закінчив юридичний факультет і був закоханий в адвокатську практику, а Гнат – філософські студії й цікавився історією й публіцистикою, брати Калиновичі взаємодоповнювали один одного – один для одного забезпечували рівновагу.

Із появою Регіни, у яку одночасно закохуються Владко і Начко, з'являється нещирість у стосунках між братами, обривається «жива струна гармонії» (Франко, 1979а, с. 387). Регіна «вперше поставила близнюків у становище суперників» (Легкий, 2021, с. 310). Попри те, що, як усвідомлює Начко, він сам значною мірою винен у холодних взаєминах із Владком, адже після балу, як ніколи, різко відповів на турботливе братове запитання, поява «холоду» у стосунках між близнюками була спровокована поведінкою обох. Познайомившись із Регіною, Владко перебирається на окрему квартиру, і його аргументацію (як адвокат, він мусить приймати в себе багато людей) Начко сприймає «мовби рану, приховувану в лахмітті красномовства» (Франко, 1979а, с. 386). Владко приходить увечері на чай, але Начко відчуває, що брат розмовляє з ним, як із чужим; їхній розмові, як і взаєминам, бракує тепла й відвертості. Владко приховує від найближчої досі людини важливі події: візити Регіни, справу щодо спадщини її батька, а згодом – навіть одруження і виїзд із міста (про свій шлюб із Регіною повідомляє листом постфактум). Начко розуміє, що ця розлука насправді є початком нового повороту в їхньому житті, який попровадить їх різними шляхами, призведе «до розпаду їхньої двоєдиної іпостасі» (Ільницький, 2009, с. 31).

Замислюючись над останніми подіями у своєму житті, Начко Калинович усвідомлює, що нерозділене кохання та розходження із братом згубно вплине на розвиток праці, якій вони із Владком вирішили віддати всі свої сили і власне життя: «Брат мене покинув, та мене відіпхнула ногою, наче пса. Все, що люди називають особистим щастям, я замкнув у глибокому льоху й ключ мушу кинути в море. Але ж без особистого щастя життя – не життя, людина – не людина. Якщо людина падає під тягарем власного страждання, то як же вона може добре працювати для громадської справи? Ні, я відчуваю, що загинув!» (Франко, 1979а, с. 391–392). Прагнучи допомоги Регіні і в такий спосіб здобути її прихильність, Начко жертвує своїми принципами, не слухаючи ні внутрішнього голосу, ні порад і застережень інших людей – колег із редакції чи хатньої господині п. Миколайової. Він влаштовує Ернеста на роботу в редакцію «Гінця», змінює тональність газети, внаслідок чого втрачає найкращих співробітників, читачів та колег. Серед великої кількості обурливих і навіть образливих листів, які надходять на адресу редакції, привертає увагу лист від приятеля, який, розуміючи, що сталося «якесь жахливе нещастя», висловлює співчуття і готовність підтримати. Цей факт особливо показовий, адже брат-близнюк, коли почув недобрі вісті про Начка, вирішив відкласти з'ясування справи, бо справу зі спадщиною Регіни сприйняв як більш нагальну. Згодом, уже перебуваючи в горах із молодою дружиною, Владко «потонув у своєму новому й несподіваному щасті» і «з егоїзмом щасливої людини перестав думати про брата» (Франко, 1979а, с. 458).

І Владко, і Регіна, насолоджуючись власним щастям, не згадували про Начка в горах, адже добре усвідомлювали свою нечесну поведінку щодо нього. Регіна, написавши (хай навіть під тиском тітки) Начкові листа, що виявився обманом і пасткою, насправді не переживає докорів сумління. Хвилювання в неї викликає лише інформація про хворобу Начка, а точніше – приступ Владка, що передував отриманню зловісної телеграми: він «упав на камінь», «німий, посинілий, із... виразом страшно-

го болю на обличчі» (Франко, 1979а, с. 465). Вона боїться, що важка хвороба Начка може позначитися на Владкові, адже ще у школі чула «про таких близнюків, які хоча й живуть, як окремі індивіди, однак з'єднані між собою невидимими узами, однаково почувають, люблять і ненавидять, спільно терплять муки й один без одного не можуть жити» (Франко, 1979а, с. 469).

Трагічний кінець Начка став не лише провісником Владкової смерті, а й дзеркалом реальних взаємин Владка і Регіни. Спершу Владко був упевнений, що їхнє щастя тільки зростатиме, «ніде не бачив хмаринки, яка могла б загрожувати цьому щастю» (Франко, 1979а, с. 465). Після трагедії з Начком у ставленні Владка до Регіни вже не було «ані сліду недавнього тепла, запалу й щастя». Регіна стала «йому чужою», «рухом руки відвів її вбік», «повітряні замки розвіялись туманом». Лише тоді Регіна відчуває, що вони «згрішили своїм щастям» (Франко, 1979а, с. 466–468). Символічний у цьому контексті епізод, у якому Владко з Регіною ловлять рибу в тім місці, де ріка утворила вир. Досвідчені рибалки радять ловити кленів – мудру рибу – хіба що в каламутній воді. Регіна вирішила перехитрити рибу й начинила корм алкоголем. Коли вдалося спіймати рибу, вона радіє: «А бачиш, що ми тебе обвели-таки навколо пальця!» (Франко, 1979а, с. 463). Однак скуштувати рибу їм таки не вдалося, адже прийшла звістка про біду із Владковим братом. Подібно, «обвівши навколо пальця» Начка, Регіна не скуштувала щастя з Владком, адже той не зміг жити без брата-близнюка. Побудувати своє щастя на нещасті іншого (чи тим паче на обмані) не вдалося.

У прощальному листі до Владка Начко актуалізує міф про Леля і Полеля із трагедії Ю. Словацького. «Лель»-Начко констатує, що вони не виконали материного заповіту «бути разом», а сам він розійшовся не лише з братом, а й зі самим собою. Він просить Владка далі жити й бути щасливим, але двоєдина сутність передбачає спільну долю, тому, «коли Лель помре», «Полель»-Владко теж не має шансів на життя. У трагедії Ю. Словацького гинуть і Лель, і Полель, але з їхнього попелу, як провіщає жриця, народиться син-месник. У романі І. Франка «Лель і Полель» після смерті братів Регіна народжує Владкового сина, який у майбутньому продовжить справу братів Калиновичів. Справа, розпочата тоді, коли брати, перебуваючи в згоді та єдності, були силою, яку ніхто не міг здолати, – це своєрідна відповідь на заклик, який згодом сформулює письменник в «Одвертому листі до галицької української молодіжні»: виявляти любов до народу «не потоками шумних фраз, а невтомною, тихою працею» (Франко, 1986, с. 409). У такій перспективі закінчення роману не так психологічно вмотивоване, як символічно значуще. Регіна до смерті Владка ніколи не виявляла схильності до просвітницької чи будь-якої іншої праці на благо народу, однак після трагічних подій стає спадкоємицею не лише майна, а й ідей братів Калиновичів: «З її скромного дому плине добродійність, освіта на всю околицю» (Франко, 1979а, с. 473). Для Івана Франка важливо було означити, що син Владка Калиновича виховуватиметься в атмосфері «тихої і благословенної праці», яка уможливить визрівання молодого людини, перейнятої народними потребами й готової присвятити себе суспільній та національній справі – розбудові Рідної Хати.

Отож національне питання в романі Франка «Лель і Полель» ґрунтується на трьох головних чинниках. Насамперед ідеться про самоідентифікацію нації, про здатність народу чинити опір добровільній і навіть вимушеній асиміляції. Важлива також суспільна площина: для міцної нації необхідна потужна народна освіта, діалог між

інтелігенцією та селянством, здатність до самопосягати, до цілеспрямованої активної діяльності, яка може стати для іншого зразком для наслідування й водночас ліком проти власної апатії. Ця праця повинна супроводжуватися розумінням мети, бути «сродною працею» і утримувалася на чесності та порядності, що є обов'язковою передумовою будь-якої доброї справи. Зрештою, такі цінності визначальні і для третього складника здорової нації – родини як найменшої клітини суспільного організму. Індивідуальне щастя кожної людини – це передумова щастя цілої спільноти, а єдність у родинях – запорука національної єдності. Саме з родини починається формування особистості, здатної брати участь у розбудові нації й передавати естафету наступним поколінням.

Інтерпретація національного питання в інших творах І. Франка, зокрема з огляду на співіснування різних вимірів національної ідентичності та сфер існування нації, може стати предметом подальших літературознавчих досліджень.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Андрусів, С. (2000). *Модус національної ідентичності: Львівський текст 30-х років ХХ ст.* Львів; Тернопіль: Джура.

Войтків, О. М. (2018). *Художня концепція героя в романі Івана Франка «Лель і Полель»* [дис. ... канд. філол. наук, Львівський національний університет імені Івана Франка].

Гарасимович, А. (1998). Національна свідомість українців: оцінка і прогнози Івана Франка. В *Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин: матеріали Міжнародної наукової конференції (Львів, 25–27 вересня 1996 р.)*. Львів: Світ, 215–220.

Гнатюк, О. (2005). *Прощання з імперією. Українські дискусії про ідентичність*. Київ: Критика.

Горблянський, Ю. (2010). Інтелектуалізм у художній прозі Івана Франка та Агата Ангела Кримського. В *Іван Франко: дух, наука, думка, воля: матеріали Міжнародного наукового конгресу, присвяченого 150-річчю від дня народження Івана Франка (Львів, 27 вересня – 1 жовтня 2006 р.)*: у 2 т., 2. Львів: Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 688–694.

Гром'як, Р. (2007). Іван Франко і проблема формування національної свідомості в процесі українсько-польських стосунків. В *Орієнтації. Розмісли. Дискурси. 1997–2007*. Тернопіль: Джура, 113–124.

Гундорова, Т. (2006). *Франко не Каменяря. Франко і Каменяря*. Київ: Критика.

Денисюк, І. (2005). Невичерпність атома. До 140-річчя Івана Франка. В *Літературознавчі та фольклористичні праці*: в 3 т., 4 кн. (Т. 2: Франкознавчі дослідження). Львів, 246–253.

Дзюба, І. (2001). Не полегшуймо собі справи. В *З криниці літ*: в 3 т., 2. Київ: Обереги; Гелікон, 676–681.

Донцов, Д. (2006). *Націоналізм*. Вінниця: ДП «ДКФ».

Іванишин, П. (2006). Форми національного імперативу у творчості Т. Шевченка та І. Франка. В *Печать духу: національно-екзистенціальна Франкіана*. Дрогобич: Відродження, 81–89.

Ільницький, М. М. (1990). Повість «Перехресні стежки» і проблема художнього новаторства Івана Франка. В *Іван Франко і світова культура: матеріали Міжнародного симпозіуму ЮНЕСКО (Львів, 11–15 вересня 1986 р.)*: у 2 кн., 1. Київ: Наукова думка, 256–259.

Льницький, М. (2009). Іван Франко й Адам Міцкевич: до проблеми валленродизму. В *На перехрестях віку*: в 3 кн, 3. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 25–36.

Козловець, М. А. (2017). Іван Франко як духовно-інтелектуальний будівничий української нації. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філософські науки*, 1(83), 65–71.

Костенко, Л. (1999). *Гуманітарна аура нації, або дефект головного дзеркала*. Київ: ВД «КМ Academia».

Легкий, М. (2021). *Проза Івана Франка: поетика, естетика, рецепція в критиці*. Львів.

Медвідь, Ф. (1998). Ідеал національної самостійності в трактуванні Івана Франка. В *Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин: матеріали Міжнародної наукової конференції (Львів, 25–27 вересня 1996 р.)*. Львів: Світ, 169–173.

Мт. 7, 24: Хоменко, І. (пер.). (2018). *Святе Письмо Старого та Нового Завіту*. Львів: Місіонер, Свічадо.

Новиченко, Л. М. (1976). *Український радянський роман. Стислий нарис історії жанру*. Київ: Наукова думка.

Пастух, Т. (1998). *Романи Івана Франка*. Львів: Каменяр.

Пахльовська, О. (1998). Творчість Івана Франка як модель культурно-національної стратегії. В *Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин: матеріали Міжнародної наукової конференції (Львів, 25–27 вересня 1996 р.)*. Львів: Світ, 19–31.

Ткачук, М. (2003). *Жанрова структура прози Івана Франка (бориславський цикл та романи з життя інтелігенції)*. Тернопіль.

Франко, І. (1978). Борислав сміється. В *І. Франко. Зібрання творів*: у 50 т. (Т. 15: Повісті та оповідання (1878–1882)). Київ: Наукова думка, 256–480.

Франко, І. (1979а). Лель і Полель. В *І. Франко. Зібрання творів*: у 50 т. (Т. 17: Повісті та оповідання (1887–1888)). Київ: Наукова думка, 283–473.

Франко, І. (1979b). Хома з серцем і Хома без серця. В *І. Франко. Зібрання творів*: у 50 т. (Т. 22: Повісті та оповідання (1904–1913)). Київ: Наукова думка, 7–29.

Франко, І. (1986). *І. Франко. Зібрання творів*: у 50 т. (Том 45: Філософські праці). Київ: Наукова думка.

Шептицький, А., митр. (2010). *Наша Державність: Як будувати Рідну Хату*. Львів: Артос.

Guibernau, M. (2007). *The Identity of Nations*. Cambridge (UK); Malden (USA): Polity Press.

Smith, A. D. (1991). *National Identity*. London; New York: Penguin Books.

REFERENCES

Andrusiv, S. (2000). *Modus natsionalnoi identychnosti: Lvivskiy tekst 30-kh rokiv XX st.* Lviv: Lvivskiy natsionalnyi universytet imeni Ivana Franka; Ternopil: Dzhura (in Ukrainian).

Voitkiv, O. M. (2018). *Khudozhnia kontseptsiiia heroia v romani Ivana Franka «Lel i Polel»* [Candidate thesis, Lvivskiy natsionalnyi universytet imeni Ivana Franka] (in Ukrainian).

Narasymovych, A. (1998). Natsionalna svidomist ukrainsiv: otsinka i prohnozy Ivana Franka. In *Ivan Franko – pysmennyk, myslytel, hromadianyn: materialy Mizhnarodnoi naukovoї konferentsii (Lviv, 25–27 veresnia 1996 r.)*. Lviv: Svit, 215–220 (in Ukrainian).

Hnatiuk, O. (2005). *Proshchannia z imperiieiu: Ukrainski dyskusii pro identychnist*. Kyiv: Krytyka (in Ukrainian).

Horblianskyi, Yu. (2010). Intelektualizm u khudozhnii prozi Ivana Franka ta Ahatanhela Krymskoho. In *Ivan Franko: dukh, nauka, dumka, volia: materialy Mizhnarodnoho naukovooho konhresu, prysviachenoho 150-richchiiu vid dnia narodzhennia Ivana Franka (Lviv, 27 veresnia – 1 zhovtnia 2006 r.)* u 2 t., 2. Lviv: Vyd. tsentr LNU im. I. Franka, 688–694 (in Ukrainian).

Hromiak, R. (2007). Ivan Franko i problema formuvannia natsionalnoi svidomosti v protsesi ukraïnsko-polskykh stosunkiv. In *Oriientatsii. Rozmysly. Dyskursy. 1997–2007*. Ternopil: Dzhura, 113–124 (in Ukrainian).

Hundorova, T. (2006). *Franko ne Kameniar. Franko i Kameniar*. Kyiv: Krytyka (in Ukrainian).

Denysiuk, I. (2005). Nevycherpnist atoma: Do 140-richchia Ivana Franka. In *Literaturoznavchi ta folklorystychni pratsi: v 3 t., 4 kn. (T. 2: Frankoznavchi doslidzhennia)*. Lviv, 246–253 (in Ukrainian).

Dziuba, I. (2001). Ne polehshuimo sobi spravy. In *Z krynytsi lit: v 3 t., 2*. Kyiv: Oberehy; Helikon, 676–681 (in Ukrainian).

Dontsov, D. (2006). *Natsionalizm*. Vinnytsia: DP «DKF» (in Ukrainian).

Ivanyshyn, P. (2006). Formy natsionalnoho imperatyvu u tvorchosti T. Shevchenka ta I. Franka. In *Pechat dukhu: natsionalno-ekzystentsialna Frankiana*. Drohobych: Vidrodzhennia, 81–89 (in Ukrainian).

Ilnytskyi, M. M. (1990). Povist «Perekhresni stezhky» i problema khudozhnoho novatorstva Ivana Franka. In *Ivan Franko i svitova kultura: materialy Mizhnarodnoho sympoziumu YuNESKO (Lviv, 11–15 veresnia 1986 r.)*: u 2 kn., 1. Kyiv: Naukova dumka, 256–259 (in Ukrainian).

Ilnytskyi, M. (2009). Ivan Franko y Adam Mitskevych: do problemy vallenrodyzmu. In *Na perekhrestiakh viku: v 3 kn., 3*. Kyiv: Vyd. dim «Kyievo-Mohylianska akademiia», 25–36 (in Ukrainian).

Kozlovets, M.A. (2017). Ivan Franko yak dukhovno-intelektualnyi budivnychyi ukraïnskoi natsii. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnogo universytetu imeni Ivana Franka. Filosofski nauky, 1(83)*, 65–71 (in Ukrainian).

Kostenko, L. (1999). *Humanitarna aura natsii, abo defekt holovnoho dzerkala*. Kyiv: VD «KM Academia» (in Ukrainian).

Lehkyi, M. (2021). *Proza Ivana Franka: poetyka, estetyka, retseptsiia v krytytsi*. Lviv (in Ukrainian).

Medvid, F. (1998). Ideal natsionalnoi samostiinosti v traktuvanni Ivana Franka. In *Ivan Franko – pysmennyk, myslytel, hromadianyn: materialy Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii (Lviv, 25–27 veresnia 1996 r.)*. Lviv: Svit, 169–173 (in Ukrainian).

Mt. 7, 25: Khomenko, I. (Trans.). (2018). *Sviate Pysmo Staroho ta Novoho Zavitu*. Lviv: Misioner, Svichado (in Ukrainian).

Novychenko, L. M. (1976). *Ukraïnskyi radianskyi roman: Styslyi narys istorii zhanru*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).

Pastukh, T. (1998). *Romany Ivana Franka*. Lviv: Kameniar (in Ukrainian).

Pakhlovska, O. (1998). Tvorchist Ivana Franka yak model kulturno-natsionalnoi stratehii. In *Ivan Franko – pysmennyk, myslytel, hromadianyn: materialy Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii (Lviv, 25–27 veresnia 1996 r.)*. Lviv: Svit, 19–31 (in Ukrainian).

Tkachuk, M. (2003). *Zhanrova struktura prozy Ivana Franka (boryslavskiy tsykl ta romany z zhyttia intelihentsii)*. Ternopil (in Ukrainian).

Franko, I. (1978). Boryslav smiitsia. In I. Franko. *Zibrannia tvoriv: u 50 t.* (T. 15: Povisti ta opovidannia (1878–1882)). Kyiv: Naukova dumka, 256–480 (in Ukrainian).

Franko, I. (1979a). Lel i Polel. In I. Franko. *Zibrannia tvoriv: u 50 t.* (T. 17: Povisti ta opovidannia (1887–1888)). Kyiv: Naukova dumka, 283–473 (in Ukrainian).

Franko, I. (1979b). Khoma z sertsem i Khoma bez sertsia. V I. Franko. *Zibrannia tvoriv: u 50 t.* (T. 22: Povisti ta opovidannia (1904–1913)). Kyiv: Naukova dumka, 7–29 (in Ukrainian).

Franko, I. (1986). *I. Franko. Zibrannia tvoriv: u 50 t.* (T. 45. Filosofski pratsi). Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).

Sheptytskyi, A., mytr. (2010). *Nasha Derzhavnist: Yak buduvaty Ridnu Khatu*. Lviv: Artos (in Ukrainian).

Guibernau, M. (2007). *The Identity of Nations*. Cambridge (UK); Malden (USA): Polity Press (in English).

Smith, A. D. (1991). *National Identity*. London; New York: Penguin Books (in English).

Maryana HIRNYAK

PhD (Philology), Associate Professor

Associate Professor of the Department of Literary Theory and Comparative Literature Studies of the Faculty of Philology

I. Franko National University of Lviv

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1396-2888>

e-mail: maryana.hirnyak@lnu.edu.ua

«HOW TO BUILD A NATIVE HOME»: THE NATIONAL ISSUE IN THE NOVEL «LELUM AND POLELUM» BY IVAN FRANKO

The article deals with «Lelum and Polelum» by Ivan Franko, namely, draws attention to the peculiarities of the interpretation of the national issue in the novel. The primary aim of the research is to demonstrate the importance of national and ideological, social and political along with family-private spheres of the existence of a nation while appealing to the plot conflicts, narrative structures and images of the novel. The theoretical and methodological premises for the research were provided by the works devoted to highlighting a set of issues in Franko's fiction (Roman Hromiak, Ivan Denysiuk, Mykola Ilnytskyi, Mykola Lehkyi, Oksana Pakhliovska, Taras Pastukh, Mykola Tkachuk etc.), the studies of the Western European (Montserrat Guibernau, Anthony D. Smith) and Ukrainian (Olia Hnatiuk, Ivan Dziuba, Dmytro Dontsov, Mykola Kozlovets, Ivan Franko etc.) theorists of nationalism and national identity as well as the decree «Our Statehood (How to Build a Native Home)» by Metropolitan Andrey Sheptytskyi.

The national and ideological sphere of the nation's existence is represented in the novel «Lelum and Polelum» by the characters' discussions on the territorial boundaries of the nation and national identity, the individual's sense of belonging to the specific nation and realizing the availability of the values shared with a nation, voluntary and forced assimilation

with ruling peoples. The social and political dimension of the problem motivates Ivan Franko to raise the issue about establishing the dialogue between intellectuals and people along with the unity of communities as a necessary prerequisite for the existence of a strong nation. Service to the people and their education are the priority tasks for the cultured part of the nation. Moreover, deedful purposeful activity is taken by Franko as the best cure against indifference and apathy that seems to be the worst internal enemy for a person. At the same time, the activity makes sense if it is accompanied by honesty and decency, brings pleasure as well as if the clear goals are seen by the human person. The family-private sphere of the existence of a nation is also important in the novel under analysis. The article highlights how the interaction between social and individual interests, personal happiness and public affairs, feeling and duty contributes to the welfare of a nation. The case of Franko's work has enabled to demonstrate how the quality of relationships between the person and the Other (another person, family, community or the people) determines the reliability of the foundation for the national «home» and the national affair.

Keywords: nation, community, identity, people, intellectuals, dialogue, Ivan Franko.

Dzvenyslava YASTREMSKA

PhD Student (Philology)

M. Vosniak Department of the history of Ukrainian literature

I. Franko National University of Lviv

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0602-6493>

e-mail: yastremska.dzvenyslava@gmail.com

MODERNIST TENDENCIES IN IVAN FRANKO'S PROSE: ANOTHER STEP TOWARDS THE PROBLEM

The problem of «Ivan Franko and Modernism» remains relevant within academic circles. Some literary scholars outright reject the classification of the writer's works as «modernist», while others confidently associate him with Ukrainian modernists. The challenge lies in defining Franko's style due to the diversity of his creative output, encompassing multiple literary styles and directions, ranging from romanticism to modernism with elements of surrealism. Furthermore, the issue is compounded by modernism itself, which is considered one of the most controversial and enigmatic styles in the history of Ukrainian literature, fraught with contradictions and defying easy definition.

Ivan Franko represents a distinct facet of Ukrainian modernism. This article proposes an investigation into the writer's literary style, focusing on the relationship between realism and modernism in his prose. The perspectives of researchers on the late period of Ivan Franko's creativity are analyzed, and the key aspects of exploring this problem are identified.

The article revisits the problem of the writer's transition from one style to another, as well as the inheritance and continuity of styles. Modernism was considered both as an opposition and as an alter ego modernism, which made it possible to see the problem from a new perspective.

By analyzing various scholarly perspectives and incorporating the examination of romanticism, naturalism, symbolism, folklore, surrealism, and psychology as the roots of modernism in Franko's works.

An attempt was made to shed «new light» on the classification of the writer's style. The emphasis lies on recognizing the synthesis of styles in Franko's creative endeavors, acknowledging the diffusion of various influences and characteristics. In addition, it was established that the recognition and subconscious attraction of the author to surrealism, caused by the influence of various factors on the writer's work, is important.

Keywords: Ivan Franko, prose, romanticism, realism, modernism, synthesis.

Through an in-depth analysis of Ivan Franko's most recent prose, numerous captivating complexities and textual attributes come to the forefront, thereby rendering the classification of this author as either a «realist» or a «modernist» an exceedingly challenging task. The intricate and elaborate interplay between realism and modernism further complicates matters. Furthermore, the examination of the interrelationship between

these artistic styles remains a pertinent and timely subject for literary theorists worldwide. However, it is widely acknowledged that the evolution of these styles in Ukraine diverged significantly from that of other nations' literary traditions.

The genesis of Ukrainian modernism is one of the most important questions. Was it born as a direct opposition to realism, or rather, did it manifest as a continuation and transformation of this preceding literary style? Solomia Pavlychko astutely remarked that «modernism cannot be put in frames of any school or even aesthetic. It includes lots of paradoxes and is really hard to define» (Павличко, 1997, с. 17–18).

The transition from one literary style to another does not happen suddenly in the artistic creation of one writer. In each artistic text readers can determine the features of one style and another too, the tradition and stereotypes of perception, traces of the previous canon are saved and the intrusion of new elements has been placed too.

Since the onset of the 20th century, a lot of scholars have espoused different perspectives regarding the literary stylistic classification of Ivan Franko, spanning from romanticism to modernism.

Ivan Bass has attributed the latest prose of Ivan Franko as the «ascension of realism», as it seamlessly integrates realistic depictions with symbolic elements (Басс, 1965, с. 238).

On the other hand, Mykhailo Nayenko has sought to define this literary style as «pre-modernism» or «real naturalism» (Наєнко, 2006, с. 40).

However, one of the foremost scholars investigating Ivan Franko's prose, Ivan Denysiuk, contends that his recent work, particularly «The Great Noise», exemplifies a synthesis of realism, naturalism, ethnography, symbolism, and surrealism. Denysiuk also suggests that the text delves into the exploration of the subconscious through hallucinatory motifs, thereby demonstrating its modernistic foundations (Денисюк, 2008, с. 149–150).

In his comprehensive and insightful monograph on Ivan Franko's prose, Mykola Lehkyi identifies a distinct period characterized by modernist tendencies, spanning from 1901 to 1913. This period is marked by «an embrace of the poetics of impressionism, symbolism, expressionism, and surrealism, accompanied by the utilization of innovative writing techniques and a proclivity towards transcendent themes and concepts» (Легкий, 2021, с. 50). Through his research, Lehkyi positions Ivan Franko as a prominent figure among the writers who spearheaded the transformative movement within Ukrainian literature as a whole.

According to Mykola Ilnytskyi, «Ivan Franko's views on modernism underwent changes, which provided contemporary researchers of his work with grounds to label him as a 'timid modernist' (this designation comes from the study on Ivan Franko by the contemporary Austrian literary scholar Stefan Simonek). This evolution of Ivan Franko as a writer and literary scholar was characterized by internal struggles, conflicts within himself» (Льницький, 2015, с. 16).

Roman Holod noted that «we cannot categorize Franko's creative method as exclusively realistic, romantic, naturalistic, or modernistic, as its main characteristic is the synthesizing ability that allowed Franko to enrich his own arsenal of artistic expression with elements from each of these literary directions, sometimes combining seemingly "incompatible" elements at first glance» (Голод, 1999, с. 157).

Therefore, the aim of this article is to take new steps in the exploration of Franko as a modernist, by delving into uncharted territory and shedding new light on the latest Franko's artistic creations.

Dmytro Chyzhevskiy contends that when exploring the history of literature, «we encounter certain difficulties when illuminating the lives of individual, mostly prominent, figures from Ukraine's past. It is precisely among these exceptional representatives of spiritual culture that we often encounter 'bursts' of their individual talent and personal deviations from the norms of contemporaneity, making it challenging to confine such eminent figures of the past within the confines of a specific "style". Ivan Franko stands as a prime example of such a figure» (Ільницький, 2015, с. 298).

Undoubtedly, Ivan Franko closely followed the emerging trends in European literature, and he had his own unique vision for each of them. At the turn of the century, his prose gradually underwent deformation, characterized by an evident quest for new forms and expressive means, as well as the exploration of novel themes and artistic-aesthetic devices.

Ukrainian modernism is closely intertwined with romanticism and naturalism, both of which exerted a tremendous influence on Ivan Franko's creative output. It can be presumed that these two directions served as the foundation of Franko's modernism.

The new interpretation of the world and the development of Ukrainian literature during a time of national struggle prompted a return to a romantic type of aesthetic consciousness. This revival activated worldview and aesthetic tendencies such as irrationality, heightened subjectivity, an inclination towards metaphysical elements, historical past, national concerns, genre and stylistic diversity, openness, cultivation of individualism, beauty, and the strength of the individual.

Regarding other characteristics of modernism in Ukrainian literature, attention should be given to the focus on subtext and the depiction of events through the perception of the characters, among others. Significant emphasis was placed on exploring the psyche, emotions, and moods of the characters.

It is precisely the combination of a romantic type of hero, lyricism, aestheticism, and a meticulous examination of the surrounding world, with a focus on the inner world of individuals, an investigation into the reasons behind their actions, and the naturalistic portrayal of certain scenes that shaped Franko as a modernist figure.

The works of Ivan Franko are filled with romantic traits and strong elements of naturalism. For instance, in the novel «Zakhar Berkut», the author idealizes the characters who navigate life solely through their feelings and emotions. The works of the «Boryslav Cycle» are simultaneously naturalistic in their portrayal of the lives of oil workers under challenging historical and social conditions, and romantic in their depiction of the internal experiences of the people.

Ivan Franko in Ukrainian poetry, shifted attention from national and universal ideas to the human soul, its inner experiences, as evidenced by his collection of poems «Withered Leaves».

However, it is in his final major prose work, the novel «The Great Noise», that the most pronounced influences of romanticism and naturalism converge, serving as the seeds of modernism.

In his novel, Ivan Franko romantically idealizes the characters of Kostya Dumyak and Halya Subotivna, presenting them as an ideal couple. Another characteristic of romanticism that modernism borrowed is the incorporation of folklore. Folklore, which held a special place in Ivan Franko's heart, was one of his scholarly interests. In the novel «The Great Noise», the author frequently intertwines elements of folk songs into the narrative.

The wedding ceremony also receives artistic contemplation in the novel. Ivan Franko vividly describes the rituals of matchmaking, creating floral wreaths, and baking wedding bread (korovai).

The inclination towards symbolism in literary works became particularly popular as an opposition to realism since hints, suggestions, and associations are contrary to the rationalistic perception of the world by realists. The works of modernists are imbued with symbols, and symbolism is considered a precursor to modernism. «Franko's works are labyrinths of symbolic meanings. Meanings emerge in his works, somehow relating to reality and often remaining unclear until the end» (Гундорова, 2006, с. 219), emphasizes Tamara Hundorova.

Every single literary work by Ivan Franko is imbued with symbols and symbolic meanings, but his final major prose work became a true treasure trove of symbolism, permeating every aspect of the narrative. From the symbolic title of the work, «The Great Noise» (representing a natural cataclysm juxtaposed with the tumult within human souls), to the localization of events (taking place in the village of Hrushatychi, which can be recognized as Franko's ancestral Naguyevychi), symbolism is omnipresent.

Another notable tendency of modernism, clearly evident in the works of Ivan Franko, is surrealism. Ukrainian critics recognize Ivan Franko as one of the creators of the visionary genre in Ukrainian poetry. For instance, the plot of the poem «The Funeral» is constructed entirely on hallucinatory elements, while poems such as «Ivan Vyshensky», «Moses», and «A Splinter in the Foot» also contain traces of dreams and visions.

Among Franko's prose works that incorporate such motifs are the novel «The Great Noise» and the short stories «Like a Dream» and «Ostap's Son», which were written when the author found himself on the border between reality and hallucination.

These works were written during one of the most challenging periods in the writer's life – the year 1907 – on the eve of his illness. Ivan Franko referred to 1908 as the «most terrible» year of his life, as that was when the illness burst into his life and began to progress. «And his true 'days of sorrow' came; the deadly disease began to undermine this oak, which had grown so deeply into the ground, into its life!» (Карманський, 1996, с. 28) recalls Petro Karmansky.

In Ivan Franko's works, he combined real, truthful descriptions and narratives with the portrayal of visions and hallucinations. The novel «The Great Noise» is filled with reveries and visions, and it is in this work that the famous «vision of the bloody eye» appears, which deeply impressed researchers. This vision is a real hallucination experienced by the author.

This vision not only has psychological motivation but also an external one, as during the writing of the novel «The Great Noise», Ivan Franko was preparing for the publication of the collection «Mission. Plague. Tales and Satire», where one of the characters also had a terrifying eye hallucination. Additionally, at the end of the 19th century, in Victor Hugo's poem «Conscience», which Franko translated, Cain was haunted by an eye appearing in the sky.

Modernism is characterized by psychoanalysis, a desire to understand the psychology of human beings and the motives behind their actions.

The novel «For the Domestic Hearth» and the novel «Crossroads» vividly demonstrate psychoanalytic tendencies. In particular, the style of the first work is quite refined: Franko elaborates on the approach to conflict by considering the psychological processes of Anelia and Antos. In the novel «Crossroads», the author reveals the characters of the main protagonists, portraying the intricacies of Stalsky's sadism in great detail.

Ivan Franko's psychologism also encompasses the story «Sparrow's Wing», referring to it as a «little novel in a single letter». The author pays special attention to the psyche of

the main characters and portrays «Soyka» and «Massino» as «more like ruins than integral personalities» (Наєнко, 2006, с. 40).

In the novel «The Great Noise», Ivan Franko skillfully describes states of melancholy, sorrow, and melancholia, which are highly characteristic of modernism. He shows a keen interest in the «psychology of the masses».

Letters, diaries, and personal writings hold particular significance as tools for organizing the inner world and exploring intimate themes for modernists. In the novel «The Great Noise», Eugene's letter to his father is filled with frankness: «I confess to you first, I confess to you as I would in the confessional of my own conscience» (Франко, 1979, с. 292).

A quintessential technique of psychologism is the utilization of the poetics of dreams. Ivan Franko dedicated much attention to the exploration of dreams and effortlessly integrates these elements into the plot, often making them crucial.

Overall, based on the analysis of the aforementioned facts and evidence, it can be concluded that the categorization of Ivan Franko's literary style is challenging, as it cannot be attributed solely to realism or modernism. Instead, his latest prose exhibits a synthesis of romanticism, realism, naturalism, modernism, and surrealism.

This initial observation serves as a preliminary step in the exploration and intricate analysis of the «Ivan Franko and modernism» problem. The research perspective on Franko's fiction is undoubtedly promising and holds great potential for further investigation.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

- Басс, І. (1965). *Художня проза Івана Франка*. Київ: Наукова думка.
- Голод, Р. (1999). Синтезуюча здатність як головна риса творчого методу І. Франка. *Українська філологія: школи, постаті, проблеми, 1*, 156–162.
- Гундорова, Т. (2006). *Франко не Каменярь. Франко і Каменярь*. Київ: Критика.
- Денисюк, І. (2008). Новаторство Франка-прозаїка. *Українське літературознавство, 70*, 138–152.
- Льницький, М. (2015). *Українська літературознавча думка ХХ століття (Західна Україна, еміграція)*. Львів.
- Карманський, П. (1996). *Українська богема*. Львів.
- Легкий, М. (2021). *Проза Івана Франка: поетика, естетика, реценція в критиці*. Львів.
- Наєнко, М. (2006). *Іван Франко: тяжіння до модернізму*. Київ: Академвидав.
- Павличко, С. (1997). *Дискурс модернізму в українській літературі*. Київ: Либідь.
- Франко, І. (1979). Великий шум. В *І. Франко. Зібрання творів: у 50 т. (Т. 22: Повісті та оповідання (1904–1913))*. Київ: Наукова думка, 208–317.

REFERENCES

- Bass, I. (1965). *Khudozhnia proza Ivana Franka*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).
- Holod, R. (1999). Syntezuiucha zdatnist yak holovna rysa tvorchoho metodu I. Franka. *Ukrainska filolohiia: shkoly, postati, problemy, 1*, 156–162 (in Ukrainian).
- Hundorova, T. (2006). *Franko ne Kameniar. Franko i Kameniar*. Kyiv: Krytyka (in Ukrainian).

- Denysiuk, I. (2008). Novatorstvo Franka-prozaika. *Ukrainske literaturoznavstvo*, 70, 138–152 (in Ukrainian).
- Ilytskyi, M. (2015). *Ukrainska literaturoznavcha dumka XX stolittia (Zakhidna Ukraina, emihratsiia)*. Lviv (in Ukrainian).
- Karmanskyi P. (1996). *Ukrainska bohema*. Lviv (in Ukrainian).
- Lehkyi, M. (2021). *Proza Ivana Franka: poetyka, estetyka, retseptsii v krytytsi*. Lviv (in Ukrainian).
- Nayenko, M. (2006). *Ivan Franko: tiazhinnia do modernizmu*. Kyiv: Akademvydav (in Ukrainian).
- Pavlychko, S. (1997). *Dyskurs modernizmu v ukrainskii literaturi*. Kyiv: Lybid (in Ukrainian).
- Franko, I. (1979). Velykyi shum. In I. Franko, *Zibrannia tvoriv u piatdesiaty tomakh* (T. 22: Povisti ta opovidannia (1904–1913)). Kyiv: Naukova dumka, 208–317 (in Ukrainian).

Дзвенислава ЯСТРЕМСЬКА

*аспірант кафедри історії української літератури ім. акад. М. Возняка
Львівського національного університету ім. І. Франка
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0602-6493>
e-mail: yastremska.dzvenyslava@gmail.com*

МОДЕРНІСТСЬКІ ТЕНДЕНЦІЇ У ПРОЗІ ІВАНА ФРАНКА: ПРОБЛЕМА ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ

Стверджено, що проблема «Іван Франко і модернізм» не втрачає актуальності в наукових колах: одні літературознавці навідріз заперечують «модерність» творів письменника, інші ж упевнено зараховують автора до українських модерністів. Спостережено, що виклик із визначенням стилю письменника пов'язаний і з різноманіттям його творчості, що охоплює кілька літературних стилів та напрямів: від романтизму до модернізму з елементами сюрреалізму. Крім того, зазначено, що проблему ускладнює і сам модернізм, який вважається одним із найбільш суперечливих та непояснених стилів в історії української літератури, містить багато суперечностей і складно піддається дефініції.

Констатовано, що І. Франко репрезентує окрему сторінку українського модернізму. Досліджено літературний стиль письменника, зокрема зосереджено увагу на зв'язку реалізму та модернізму в його прозі. Проаналізовано думки дослідників останнього періоду творчості І. Франка та визначено головні аспекти дослідження цієї проблеми.

Актуалізовано проблему переходу письменника з одного стилю до іншого, а також спадкоємність та неперервність стилів. Розглянуто модернізм і як протиставлення, і як *alter ego* модернізму, що дало змогу побачити проблему з нової перспективи.

Проаналізовано різні наукові погляди теоретиків модернізму та розглянуто романтизм, натуралізм, символізм, фольклоризм, сюрреалізм і психологізм як паростки модернізму у творах І. Франка.

Зроблено спробу пролиття «нового світла» на класифікацію стилю письменника. Акцентовано на потребі не чіткої диференціації, а радше визнанні синтезу стилів у

творчості письменника, дифузії різних напрямів та рис. Окрім того, констатовано, що важливим є визнання і підсвідоме тяжіння автора до сюрреалізму, спричинене впливами різних чинників на творчість письменника.

Ключові слова: Іван Франко, проза, романтизм, реалізм, модернізм, синтез.

«ПОРТРЕТ З ОСЕНІ»: ДО 80-РІЧЧЯ ПЕТРА ШКРАБ'ЮКА

*Літа мене все ж наздогнали,
Юрмою за спиною стали,
І я від них вже не втечу.
Боявся я їх ще учора,
Тепер вони мені опора.
Петро Шкраб'юк*

80 років. Багато це чи мало? Мабуть, усе залежить від того, як людина пройшла свій життєвий шлях і що надбала. Як на мене, життя Петра Шкраб'юка насичене та плідне: доктор історичних наук, старший науковий співробітник Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, член Національної спілки письменників України (НСПУ) та Спілки журналістів, активний громадянин, батько двох дітей, дідусь п'яти онучат.

Петро Шкраб'юк народився 2 серпня 1943 р. у давньому покутському селі Пужники тепер Глумацького р-ну Івано-Франківської обл. У півтора роки залишився без батька, та згодом мати, на той час вдова у віці трохи більше 20 років, удруге вийшла заміж, то ж Петро зростав у великій (двоє братів і двоє сестер) дружній родині. Нелегким було його дитинство, що припало на роки Другої світової війни й окупації західноукраїнських земель радянською владою, про що свідчить одна з дитячих мрій: мати свою кімнатку, де можна усамітнитися й читати, читати, читати. І читав він дуже багато, найбільше приваблювала історична тематика, тож інтерес до історії, що згодом стане професійним, сформувався ще в ранні шкільні роки. А ще в дитинстві Петро марив літаками і мріяв стати пілотом, та вже до 5-го класу ця жага дещо охолола. А ось любов до літератури залишився на все життя. Ще у шкільні роки Петро заходився віршувати, у 10-му класі почали виходити його замітки в районній газеті «Ленінський заклик». До закінчення школи він уже мав близько 50 публікацій, і з 7 липня 1960 р. почав працювати спочатку коректором, а потім кореспондентом у тій-таки «районці».

Після ліквідації редакції газети й утворення комітетів районного радіомовлення 19-річного П. Шкраб'юка 1 червня 1962 р. призначили редактором-організатором районного радіомовлення в селищі Отинія Коломийського р-ну Івано-Франківської обл. Отже, з майбутнім фахом юнак визначився, а тому цілком закономірно, що після служби в армії (1962–1965) 1 вересня 1965 р. став студентом денного відділення факультету журналістики Львівського державного університету ім. І. Франка (тепер – Львівський національний університет ім. І. Франка). Починаючи з 2-го курсу, він поєднує навчання й роботу: стає архіваріусом, а невдовзі – літпрацівником Львівської

обласної молодіжної газети «Ленінська молодь»; навчаючись на останньому курсі, стає спочатку літературним співробітником університетської газети «За радянську науку» («За советскую науку»), а після навчання, 30 червня 1969 р., – її редактором. Так у житті П. Шкраб'юка з'являється ще одне зацікавлення – наука, із якою він тісно пов'язав свою долю значно пізніше, а поки поєднує журналістську діяльність із педагогічною, адже від 15 вересня 1970 р. стає викладачем кафедри журналістики рідного університету. Такий симбіоз практичної роботи журналістом в обласних газетах, республіканському науково-популярному журналі «Наука і суспільство» і на радіо та викладацької на різних кафедрах університету тривав понад 20 років.

З Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України (тоді – Інститут суспільних наук АН УРСР) П. Шкраб'юк пов'язав професійне життя 17 червня 1987 р., коли був прийнятий на посаду молодшого наукового співробітника відділу історії суспільно-політичних рухів. За 36 років роботи в інституті працював спочатку молодшим, а потім науковим і старшим науковим співробітником відділу нової історії України, виконувачем обов'язків завідувача відділу української літератури і його старшим науковим співробітником. Саме в інституті зміг реалізуватися як науковець. Так, 17 червня 1994 р. він захистив кандидатську дисертацію «Михайло Павлик і Радикальна партія», а 21 травня 2008 р. на підставі захисту дисертації «Монаший чин Отців Василіян у суспільно-культурному житті України» йому присвоєно науковий ступінь доктора історичних наук зі спеціальності «Історія України»; 17 січня 2014 р. – вчене звання старшого наукового співробітника з цієї спеціальності.

Наукові зацікавлення П. Шкраб'юка, які знайшли відображення в понад 300 публікаціях, надзвичайно різноманітні: історія національного руху в Україні від другої половини XIX і до початку XX ст., боротьба за відновлення української державності, біографії визначних суспільно-політичних діячів та науковців, історія монашого Чину святого Василя Великого, проблеми духовності й культури.

Крім широкого кола дослідницьких інтересів, особливістю вдачі П. Шкраб'юка є залюбленість у життя та світ довкола. І, здається, сама доля допомагала пізнавати цей світ, а водночас і себе. Так, строкову службу він проходив в Угорщині; разом зі студентським загоном довелося попрацювати будівельником на Забайкаллі (Читинська обл.), а пізніше випробувати себе в ролі бокораша на Ангарі. І саме така любов сприяла появі книжки «Історії, прожиті тричі», до якої ввійшли не тільки, і не стільки спогади про власне життя, як про родину, колег, відомих діячів культури, розвідки про українських класиків. Останні розкривають не лише долі окремих людей, а й малої Батьківщини автора та всієї України. Ця книжка представляє П. Шкраб'юка як ретельного дослідника, який із надзвичайною точністю і водночас легкістю подає широкий історичний контекст до кожної біографії чи події, витворюючи в такий спосіб літопис епохи. Так, наприклад, нарис «Про края, рід, родину і трішки про себе» – це дослідження історії родини автора з детальним екскурсом у географію та історію не лише с. Пужники, а й Покуття загалом від початку XII ст. і до сучасності, з розлогими довідками зі світової історії, особливо часів Другої світової війни, етнографічними ремарками, етимологічними та діалектологічними коментарями, принагідними поетичними вставками. Так перед читачем постає панорамна картина великої епохи. До того ж книжка читається на одному диханні, адже розкриває ще одну грань особистості автора – письменницький талант.

Літературна творчість завжди посідала в житті П. Шкраб'юка чи не центральне місце. Він – автор понад 10 поетичних збірок, 5 книжок нарисів, близько 20 книжок науково-історичної документальної прози. А його таланти заслужено поціновані відзнаками й нагородами: медаллю «Почесна відзнака» НСПУ «За особисті досягнення в літературній творчості, за вагомий внесок у відродження духовності та культури українського народу» (2008, 2013, 2018), лауреат премії Фонду Воляників-Швабінських при Фундації Українського вільного університету в Нью-Йорку (2003), лауреат Всеукраїнської літературної премії ім. Ірини Вільде (2013), лауреат Премії ім. Ярослава Дорошенка (2017), лауреат Премії ім. Ірини Калинець у номінації «За наполегливість і мужність у відстоюванні українських позицій та дослідження “білих плям” в історії України» (2018), лауреат Премії ім. Михайла Петренка (2023) та ін.

Ці премії свідчать про ще одну рису П. Шкраб'юка – активну громадянську позицію. Із другої половини 1980-х років він брав посильну участь у національному відродженні: виступав на вічах, на відкриттях пам'ятників і музеїв видатним українцям. Попри вже немолодий вік, був учасником Помаранчевої революції та Революції Гідності. Впродовж 2016 р. Петро Шкраб'юк провів низку науково-просвітницьких виступів про духовні чинники історичного процесу, про національно-визвольний рух України та його продовження в сучасній історії, про митрополита Андрея Шептицького й інших видатних українців і їхній внесок в історію людства перед освітянською спільнотою, учнями й студентами, воїнами та мешканцями Дніпра, Бахмута, Костянтинівки.

Сьогодні П. Шкраб'юк сповнений творчих і наукових планів, продовжує активну громадську, наукову, а головне, літературну працю – значить його місія на Землі ще триває...

Наталія ФІЛОНЕНКО

*старший науковий співробітник відділу української літератури
Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України*

ІВАНОВІ ПАТЕРУ – 75!

Іван Григорович Патер – відомий в Україні та за кордоном історик, досвідчений організатор, автор понад 300 наукових, науково-популярних праць, присвячених політичній історії України ХХ ст., чия постать – одна з найвпізнаваніших в історії Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України (до 1993 р. – Інститут суспільних наук АН УРСР). Немає потреби детально розповідати про його життєвий шлях, оскільки він описаний в окремих публікаціях та енциклопедичних статтях. Тому зупинимося винятково на найяскравіших сторінках біографії вченого, розділивши її на три періоди «по 25».

Перші 25: зростання

Іван Патер народився 12 серпня 1948 р. у с. Підсоснів Пустомитівського р-ну Львівської обл. Незважаючи на тогочасну радянську реальність, від малечку виховувався в душі національних традицій, мав можливість ознайомитися із знаковими сторінками історії України, які, зі зрозумілих причин, не вивчали в середній школі (Інтерв'ю). Згодом важливу роль у формуванні його світогляду відіграли вчителі середньої школи – Зінаїда Вітошинська (української мови та літератури) й Ірина Пізо (німецької мови), які прищепили любов до пізнання нового та моральні цінності (Шкраб'юк, 2008, с. 5).

Переїхавши до Львова (1951), молодий учень із задоволенням долучався до організованих середньою школою Шевченківських вечорів, інсценізацій (в одній зіграв роль художника Івана Сошенка), кількадечних екскурсій, присвячених відомим громадсько-політичним і культурно-просвітнім діячам: Іванові Франку, Василеві Стефанику, Маркові Черемшині, Лесеві Мартовичу та іншим, вивчав музичну грамоту в музичній школі-семирічці (клас акордеону) (Шкраб'юк, 2008, с. 5). Загалом, за словами його друзів, «у шкільні роки Іван Патер добре вивчив і центр, і околиці Львова, і Високий Замок, знав усі брами, архітектурні пам'ятки, усіх тутешніх хлопців, з якими назагал дружив, а бувало, як це трапляється між хлопцями, й доводив свою правоту іншими способами» (Шкраб'юк, 2008, с. 5).

Особливе місце в біографії І. Патера займає навчання у Львівському університеті (1965–1969) і служба у Збройних силах СРСР (1969–1971) (Інтерв'ю). На історичному факультеті він одержав можливість «познайомитися» з когортою відомих українських істориків. За його визнанням, він завжди пам'ятатиме запальні поетичні лекції проф. Ярослава Кіся, строгі й аргументовані – проф. Дмитра Похилевича, трохи «піднесені» – проф. Григорія Гербельського, добрі й занудні – проф. Василя Інкіна, чіткі, з обережним підтекстом – проф. Олександра Карпенка (Шкраб'юк, 2008, с. 6). Останній зацікавив його історією Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР),

зайк І. Патер спробував присвятити дипломну роботу (Інтерв'ю). Однак, зважаючи на можливі репресії, відмовився від цієї теми й почав досліджувати «актуальну» для того часу проблему розгортання робітничого руху у Східній Галичині (керівник – завідувач кафедри історії України, д-р іст. наук, проф. Микола Кравець) (ОС Патер). Також Іван Патер вступив до наукового гуртка при кафедрі історії України (керівник – проф. Ярослав Кісь), записався до фольклорно-етнографічного ансамблю «Черемош». Тоді ж познайомився з майбутньою дружиною Анною Рись – солісткою «Черемошу» (Інтерв'ю).

Вже у студентські роки М. Кравець намагався «муштрувати» І. Патера, за його ж словами, «ліпити» з нього науковця (Шкраб'юк, 2008, с. 7). Після захисту дипломної роботи на «відмінно» та її рекомендації Державною екзаменаційною комісією до друку, М. Кравець радив перспективному науковцеві розпочати трудовий шлях в Інституті суспільних наук (ОС Патер). Однак утілити в життя задуми не вдалося – повістка до Збройних сил СРСР стала на заваді реалізації плану. Відбував військовий обов'язок лейтенант Патер у Володимир-Волинському, Надвірній, згодом – у Львові у 7-му стрілецькому полку 24-ї мотострілецької дивізії (місце дислокації дивізії – Прикарпатський військовий округ) (Шкраб'юк, 2008, с. 7). Згодом став відповідальним секретарем міської організації Українського товариства охорони пам'яток історії і культури (1971–1972) (Інтерв'ю).

Другі 25: молодеча завзятість

Непересічна ерудиція і жага до знань стали визначальними чинниками, які привели І. Патера до науки. Доленосним у його житті стало оголошення 1972 р. у «Вільній Україні» (Львів) про конкурс на заміщення вакантних посад в Інституті суспільних наук АН УРСР. Завдяки зусиллям Миколи Кравця кандидатуру Івана Патера прийняв директор Мирослав Олексюк безальтернативно. В інституті І. Патер вміло опанував не тільки наукову роботу (у 1983 р. захистив кандидатську дисертацію), а й науково-організаційну – на посаді вченого секретаря науково-дослідної установи (ІУ, с. 318). «Це означало відповідати практично за все: планування науково-дослідної роботи і звітність, видавничу справу, прийом до аспірантури, здачу кандидатських іспитів, захист дисертацій тощо. А ще – за захист працівників від гонінь», – влучно зазначали його колеги (Шкраб'юк, 2008, с. 9).

На посаді вченого секретаря Іван Патер налагодив контакти з «товаришами по службі»: Борисом Бабієм (академіком-секретарем Відділення історії, філософії і права АН УРСР), Іваном Ладивіром (ученим секретарем Відділення історії, філософії і права АН УРСР), Юрієм Кондуфором (директором Інституту історії), Володимиром Шинкаруком (директором Інституту філософії АН УРСР) та багатьма іншими (Шкраб'юк, 2008, с. 9).

У період незалежності України географія контактів ученого охоплює Київську, Івано-Франківську, Тернопільську, Чернівецьку, Закарпатську, Волинську обл., держави близького й далекого зарубіжжя. «Перелічити усіх неможливо, аби хтось, випадково не згаданий, не образився», – зазначають історіографи (Шкраб'юк, 2008, с. 11). У 1997 р. І. Патер був призначений заступником директора інституту з наукової роботи (ІУ, с. 318). За відсутності директора Ярослава Ісаєвича (перебував тривалий час за кордоном як президент Міжнародної асоціації українців), він виконував його обов'язки. Згодом був обраний старшим науковим співробітником відділу новітньої

історії, яким тривалий період завідував проф. Юрій Сливка (ІУ, с. 318). Власне останній, як стверджує І. Патер, і «привів» його до захисту кандидатської, згодом і докторської дисертації, та загалом відіграв у його житті «надзвичайно велику роль» (Шкраб'юк, 2008, с. 9).

Треті 25: зрілість

Ці 25 років пов'язані з відділом новітньої історії України. Ще в 1990-х роках, незважаючи на адміністративне навантаження, І. Патер розпочав роботу над докторською дисертацією, яку присвятив Союзу визволення України (Українські історики, с. 249). Власне 2000-ні роки стали періодом серйозних наукових досягнень ученого (ІУ, с. 318–321). У цей час остаточно викристалізувалися і його наукові зацікавлення: дослідження політичної історії України ХХ ст., зокрема комплекс проблем Першої світової війни, військової історії, національно-визвольного руху, державності та соборності українських земель, відносин Галичини і Наддніпрянщини на зламі ХІХ–ХХ ст., української політичної еміграції в Європі, українсько-польських й українсько-турецьких відносин на початку ХХ ст., історичної біографістики (ІУ, с. 318–321).

Вже у 2000 р. І. Патер захистив докторську дисертацію «Союз визволення України: проблема державності і соборності» (Українські історики, с. 249). Наступного року став лауреатом премії НАН України за кращу наукову працю з історії боротьби за незалежність України та розбудову української державності (ІУ, с. 318). Від 2003 р. – професор кафедри новітньої історії України Львівського національного університету ім. І. Франка (за сумісництвом) (ІУ, с. 318). Водночас учений – незмінний член вченої ради Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, спеціалізованих вчених рад із захисту докторських дисертацій: Д 35.222.01 Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України й Інституту народознавства НАН України, Д 35.051.25 Національної академії сухопутних військ ім. гетьмана П. Сагайдачного і Львівського національного університету ім. І. Франка. Тривалий період науковець очолював відділ новітньої історії Інституту українознавства, став заслуженим діячем науки і техніки України (ІУ, с. 318).

Окрім опублікованих монографій – «Союз визволення України: проблеми державності і соборності» (Львів, 2000), «Українсько-польські відносини у Галичині в роки Першої світової війни (Нариси історії)» (Львів, 2019) (ІУ, с. 318), – І. Патер був співавтором низки колективних монографій, членом редколегій збірників наукових праць: «Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність» (Львів), «Новітня доба» (Львів), «З історії західноукраїнських земель» (Львів), упорядником та/або відповідальним редактором резонансних у науковому світі монографій: «Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923. Уряди. Постаті» (Львів, 2018); «Галичина: історія, політика, культура: в 11-ти т.» (Львів; Тернопіль, 2016); «Цивільно-військове співробітництво на території Донецької та Луганської областей: моделі, тенденції, перспективи (2014–2018 рр.)» (Львів, 2018), «Польсько-українське пограниччя: етнополітичні, мовні та релігійні критерії самоідентифікації населення» (Львів, 2019); «Угорсько-українське пограниччя: етнополітичні, мовні та релігійні критерії самоідентифікації населення» (Львів, 2020); «Білорусько-українське пограниччя: етнополітичні, мовні та релігійні критерії самоідентифікації населення» (Львів, 2022) та ін. (ІУ, с. 318–321). Загалом, як уже було зазначено на початку, «перу» вченого належить понад 300 наукових і науково-популярних публікацій.

Здобутки І. Патера високо оцінені науковою громадськістю, державними місцевими та центральними органами влади, про що свідчать численні подяки, грамоти, нагороди, відзнаки. Відрадно, що вчений підготував не один десяток учнів, які продовжують його справу у сфері дослідження політичної, соціально-економічної історії України першої половини ХХ ст.

Відділ новітньої історії 11.01.2009 р. Зліва направо: перший ряд: Олександра Стасюк, Олена Аркуша, Людмила Батрак, Іван Патер, Оксана Пасицька; другий ряд: Ігор Соляр, Юрій Зайцев, Михайло Романюк, Микола Посівнич, Олександр Луцький, Роман Грицьків, Кім Науменко

Сьогодні, під час російсько-української війни, І. Патер продовжує вражати своєю невтомною працею, оптимізмом і вірою у європейське майбутнє нашої держави. Зичимо вченому втілення усіх наукових задумів!

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Інтерв'ю: Інтерв'ю з д-ром іст. наук, проф. І. Г. Патером, записане у м. Львів 10 серпня 2023 р. Інтерв'юер: О. І. Муравський. *Приватний архів Олега Муравського.*

ІУ: Соляр, І. (відп. ред). (2021). *Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України: історія, імена, ідеї.* Львів.

ОС Патер: Патер Іван Григорович. Особова справа. *Архів Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.*

Українські історики ХХ століття. Біобібліографічний довідник. (2003). Київ; Львів, 2/1, 249.

Шкраб'юк, П. (2008). Іван Патер з відстані шістдесяти літ. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність* (Вип. 16: Ювілейний збірник на пошану Івана Патера). Львів, 3–11.

REFERENCES

Interviu z d-rom ist. nauk, prof. I. H. Paterom, zapysane u m. Lvovi 10 serpnia 2023 r. Interviuer: O. I. Muravskiy. [Interview]. *Pryvatnyi arkhiv Oleha Muravskoho* (in Ukrainian).

Soliar, I. (Ed.). (2021). *Institut ukrainoznavstva im. I. Kryp'iakevycha NAN Ukrainy: istoriia, imena, idei*. Lviv (in Ukrainian).

Pater Ivan Hryhorovych. Osobova sprava. *Arkhiv Instytutu ukrainoznavstva im. I. Kryp'iakevycha NAN Ukrainy* (in Ukrainian).

Ukrainski istoriky XX stolittia. Biobibliografichniy dovidnyk. (2003). Kyiv; Lviv, 2/1, 249 (in Ukrainian).

Shkrabiuk, P. (2008). Ivan Pater z vidstani shistdesiaty lit. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist* (Vyp. 16: Yuvileinyi zbirnyk na poshanu Ivana Patera). Lviv, 3–1 (in Ukrainian).

Ігор СОЛЯР

директор Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України

Олег МУРАВСЬКИЙ

вчений секретар Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України

ОГЛЯДИ ТА РЕЦЕНЗІЇ

DOI: 10.33402/ukr.2023-38-3-319-321

Андрій СОВА

*доктор історичних наук, професор, старший дослідник
доцент кафедри олімпійської освіти
Львівського державного університету фізичної культури ім. І. Боберського
старший науковий співробітник відділу новітньої історії
Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0548-4975>
e-mail: sovaandrij1980@gmail.com*

**[Рец.] СТОРІНКИ ІСТОРІЇ ЛДУФК ІМЕНІ ІВАНА
БОБЕРСЬКОГО [на кн.]: Львівський державний університет
фізичної культури (1946–2016): попул. енцикл. / авт. кол.:
Ф. Музика та ін.; упоряд. О. Борис; за заг. ред. Є. Приступи. Львів:
ЛДУФК, 2016. 488 с.**

До 70-річчя Львівського державного університету фізичної культури (тепер – Львівського державного університету фізичної культури ім. І. Боберського) вийшла друком популярна енциклопедія «Львівський державний університет фізичної культури (1946–2016)» (Львів, 2016). Загальну редакцію здійснив ректор університету, доктор педагогічних наук, професор Євген Приступа. В анотації зазначено: «Енциклопедія представляє цілісний багатогранний образ Університету. Видання охоплює різні сфери його життя – від навчальної, наукової, виховної, спортивної, видавничої роботи до культурно-мистецької та громадської діяльності. В алфавітному порядку подано статті не лише про структурні підрозділи, а й про теперішніх і колишніх працівників закладу, серед яких всесвітньовідомі дослідники, визнані авторитети у царині фізичного виховання і спорту. Видання також містить списки вихованців Університету – спортсменів високої кваліфікації та провідних фахівців галузі. Для широкого читачього загалу» (С. 2).

Книжка має такі складові: вступне слово ректора «Дорогі друзі!» (С. 3), «Хронологія успіху» (С. 4–21), «Факультети» (С. 22–37), «Кафедри» (С. 38–147), «Відділи та інші підрозділи» (С. 148–208), «Університет у персоналіях» (С. 209–466), «Підкорювачі спортивних вершин» (С. 467–482). У викладі автори й упорядники використали принципи, які притаманні такому типу видань, а також проблемно-хронологічний підхід.

У вступному слові ректор університету Є. Приступа зазначив: «Поставши на багатомісячних традиціях національної фізичної культури, наша Alma Mater в усі часи була і є тим унікальним середовищем, де праця багатьох поколінь викладачів і науковців, студентів і випускників утверджує авторитет України на міжнародній арені. Майже щодня лунає Гімн та піднімається Прапор нашої Держави в усіх куточках землі на честь наших вихованців, які підкорюють найвищі спортивні вершини світу. Переконали, що завдяки гармонійному поєднанню освіти, науки і спорту наш Університет та Україна займуть гідне місце у світовій спільноті. Вірю, що наш дружний колектив усвідомлює свою відповідальність за здоров'я нації та підвищення іміджу нашої Держави у світі. Завдяки нашій єдності й волі до перемоги ми зможемо повернути впевненість у нашому мирному й успішному майбутньому. Як стверджував батько українського тіловиховання Іван Боберський: “Де сила, там воля витає! Гідність і Свобода опираються на силу людського духу”» (С. 3).

Після вступного слова у виданні міститься розділ «Хронологія успіху», де подано основні віхи історії навчального закладу від створення Львівського державного інституту фізичної культури 7 травня 1946 р. до 2016 р. включно. У незалежній Україні з нагоди 60-річчя вишу розпорядженням Кабінету Міністрів України від 3 серпня 2006 р. № 456 утворено Львівський державний університет фізичної культури, а в лютому 2019 р. він одержав ім'я Івана Боберського. У цьому розділі наведено також перелік його почесних докторів і професорів.

Розділ «Факультети» містить інформацію про п'ять факультетів навчального закладу: підвищення кваліфікації, перепідготовки, післядипломної та заочної освіти; спорту; туризму; фізичного виховання; фізичної реабілітації. Їхня історія представляє еволюцію змін назв відповідного структурного підрозділу, керівний склад, структуру, спеціальності та спеціалізації, навчально-видавничу працю, статистичні дані тощо. Наприклад, про факультет спорту зазначено, що впродовж його існування від 1969 р. (часу створення) до 2016 р. (час виходу енциклопедії) використовувалися такі назви: спортивний факультет (1969–1985), тренерський факультет (1985–1993), спортивний факультет (1993–2003), факультет спорту (2003–2016).

У розділі «Кафедри» в алфавітному порядку подано історію кожної: анатомії та фізіології (С. 39–43), атлетичних видів спорту (С. 44–47), біохімії та гігієни (С. 48–50), водних та неолімпійських видів спорту (С. 51–55), гімнастики (С. 56–63), гуманітарних дисциплін (С. 64–66), економіки та спортивного менеджменту (С. 67–69), здоров'я людини (С. 70–72), зимових видів спорту (С. 73–75), інформатики та кінезіології (С. 76), легкої атлетики (С. 77–80), олімпійського, професійного та адаптивного спорту (С. 81–87), олімпійської освіти (С. 88–92), педагогіки та психології (С. 93–96), спортивних і рекреаційних ігор (С. 97–101), спортивного туризму (С. 102–104), стрільби та технічних видів спорту (С. 105–110), теорії і методики фізичного виховання (С. 110–114), туризму (С. 115–116), української та іноземних мов (С. 117–120), фехтування, боксу та національних односторонств (С. 121–130), фізичної реабілітації (С. 130–134), фітнесу та рекреації (С. 134–138), футболу (С. 138–144), хореографії та мистецтвознавства (С. 144–147).

У розділі «Відділи та інші підрозділи» представлено дані про структурні підрозділи університету: аспірантуру та докторантуру (С. 149–151), бібліотеку (С. 152–156), бухгалтерію (С. 156–158), відділ зовнішніх зв'язків (С. 159–162), відділ інформаційного забезпечення, профорієнтації та працевлаштування (С. 163–166), відділ

кадрів (С. 167–168), відділ технічних засобів навчання (С. 169–171), господарсько-експлуатаційний відділ (С. 172–179), канцелярію (С. 180–181), культурно-мистецький відділ (С. 182–185), навчальний відділ (С. 186), науково-дослідний інститут (С. 187–189), редакційно-видавничий відділ (С. 190–194), спеціалізовану вчену раду (С. 195–196), профспілковий комітет (С. 197–201), спортивний клуб «СКІФ» (С. 202–205), університет третього віку (С. 206–208).

Значна частина енциклопедії під назвою «Університет у персоналіях» присвячена викладачам, які працювали та працюють у виші впродовж 70 років. Загалом представлено 449 осіб. Кожна біографічна довідка містить таку інформацію: прізвище, ім'я, по-батькові; дату і місце народження, місця навчання та праці, спортивну діяльність, напрями наукових досліджень, бібліографію основних праць (до 10 позицій), використані матеріали тощо. Більшість біограм проілюстровані портретними світлинами.

У наступному розділі – «Підкорювачі спортивних вершин» – наведено два списки випускників, студентів, аспірантів Львівського державного університету фізичної культури: які стали призерами ігор Олімпіади, Зимових олімпійських ігор, Кубків (етапів Кубка) світу і Європи, Європейських ігор, юнацьких Олімпійських ігор, Всесвітніх універсіад, чемпіонатів світу та Європи серед студентів (університетів) (С. 468–476); яким присвоєно звання «Заслужений тренер України», «Заслужений працівник фізичної культури і спорту України», «Заслужений працівник освіти України» й інших країн (С. 477–482). Перший налічує 379, другий – 412 осіб.

Видання щедро ілюстроване кольоровими та чорно-білими світлинами, які дають можливість краще осягнути історію навчального закладу. Певні критичні зауваження знімаються з огляду на те, що це популярна енциклопедія, розрахована на широку читацьку аудиторію.

У майбутньому книжка послужить доброю базою для написання історії Львівського державного університету фізичної культури ім. І. Боберського, окремих видів спорту, біографій спортсменів і викладачів, та й загалом історії українського тіловиховання.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Музыка, Ф. та ін. (2016). *Львівський державний університет фізичної культури (1946–2016): попул. енцикл.* Львів.

REFERENCES

Muzyka, F. & others. (2016). *Lvivskiy derzhavnyi universytet fizychnoi kultury (1946–2016): popul. entsykl.* Lviv (in Ukrainian).

Наталія МОЧЕРНЮК

доктор філологічних наук

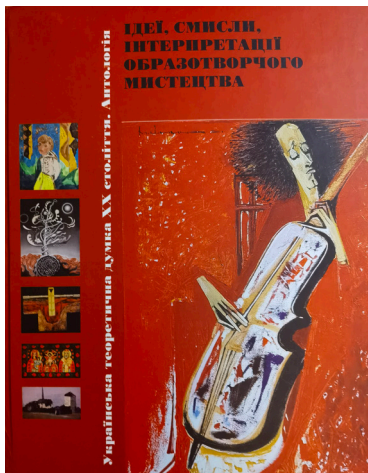
старший науковий співробітник відділу української літератури

Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-2737-8690>

e-mail: mocher.n@gmail.com

**[Рец.] МИСТЕЦТВОЗНАВЧА АНТОЛОГІЯ ЯК МИСТЕЦЬКИЙ
ВИТВИР [на кн.]: Ідеї, смисли, інтерпретації образотворчого
мистецтва: Українська теоретична думка ХХ століття: Антологія /
упоряд. Р. М. Яців. Ч. 4. Львів: Львівська національна академія
мистецтв; Інститут народознавства НАН України; Наукове
товариство ім. Шевченка, 2021. 984 с.: іл.**

2021 рік був напрочуд урожайним для Романа Яціва як науковця. Крім захисту докторської дисертації, присвяченої культурно-мистецькому середовищу української еміграції у Варшаві в міжвоєнний період, цим роком датовано вихід ґрунтового довідника «Мала хронологія мистецьких подій і пам'ятних дат ХХ століття: Україна–світ» (Яців, 2021a), автором-упорядником якого став учений. У 2021 р. з'явилася друком і четверта частина антології «Ідеї, смисли, інтерпретації образотворчого мистецтва: Українська теоретична думка ХХ століття». Це – вартісне видання, яке за ці роки, на жаль, не одержало належного наукового резонансу, тож заслуговує на детальніший розгляд.

Передувало цій багаточастинній антології «сестринське» за форматом і змістовим наповненням видання «Українські мистецькі виставки у Львові: 1919–1939» (Яців, 2011). Тоді цей довідник зорієнтував мене в мистецьких процесах міжвоєнтя, став компасом в інформаційному морі подій та імен, причетних до образотворчого мистецтва минулого. У ньому репрезентовано матеріали про українські мистецькі організації, які діяли у Львові між двома світовими війнами, звіти й каталоги мистецьких і фотографічних виставок, а також статті, огляди та рецензії. Мені як літераторові це видання допомогло зрозуміти творчі практики в царині образотворчого мистецтва минулого, увиразнило взаємостимуляційні процеси між мистецтвами, дало імпульси для подальших пошуків.

Перша частина антології «Ідеї, смисли, інтерпретації образотворчого мистецтва: Українська теоретична думка ХХ століття» вийшла 2012 р. (Яців, 2012a, 2012b). У двох розділах були надруковані тексти, що висвітлювали, як зазначено в анотації, «пи-

тання витоків, психології, досвідів українського модернізму в літературі й мистецтві, а також проблему ідеології як фактору розвитку українського мистецтва в умовах культури постмодернізму» (С. 4). Ширший культурологічний вимір дискурсу забезпечило введення публікацій не лише художників і мистецтвознавців, а й за інших фахівців Євгена Маланюка, Дмитра Донцова, Василя Пачовського, Михайла Рудницького, Івана Мірчука, Володимира Яніва.

Друга частина, теж датована 2012 р., розвинула репрезентацію пам'яток української наукової думки – тут представлено значно більше авторів, зокрема публікацій сучасних мистецтвознавців. Третя частина з'явилася 2019 р. Вона теж актуалізує і пам'ятки минулого, і репрезентує добірку текстів сучасних практиків мистецтва в широкому географічному та смислому ареалах. Зберігся такий принцип і для четвертої частини. На тяглість цієї традиції вказує й упорядник у передмові, акцентуючи на тому, що «формування розділів відбувалося з урахуванням змісту попередніх трьох томів, з метою підсилення фактологічних та аналітичних ресурсів сучасної мистецтвознавчої науки» (С. 19).

Від пра-антології минули роки, вийшла друком моя монографія (Мочернюк, 2018) про творчість художників-письменників міжвоєнтя, та все ж і третій, і четвертий томи прочитувалися з не меншим інтересом, надаючи цікаві матеріали для роздумів, а інколи відкриваючи нові факти. Здається, що кожна нова частина «Ідей, смислів, інтерпретацій...» стає ще більш змістовною й панорамною. Водночас усі томи не хибують надмірною фрагментарністю, уривковістю, як це часом притаманно антологічним виданням. Представлення матеріалів доволі вичерпне, хоча для зацікавлених й інтригуюче: як за ниткою Аріадни, можна йти далі, піднімаючи поклади діаспоріани, шукати наукові розвідки за іменним покажчиком, який є правдивим свідченням грандіозності книжки, ба більше – української культури ХХ–ХХІ ст.

Невелика за обсягом передмова від упорядника містить посутні тези. Варто виокремити акценти Р. Яціва щодо специфіки наукового дискурсу за глобалізації. «В умовах новітніх інформативних стандартів при глобалізованому світі, начебто, легко вийняти з відповідної “полички” (оцифрованих бібліотек чи електронного ресурсу) потрібний матеріал. Але що далі? Знову знаходитися в становищі клієнта такого собі віртуального інтелектуального “туристичного бюро”, що очікує пропозицій таких чи інших “турів”, часто підлаштованих під усереднені смаки (запити) основної маси інтернет-користувачів, щоб невдовзі гуртом смакувати ті чи інші “корисні інформації” в соціальних мережах? – запитує автор і відповідає: – Щоб не вторити за уже сформованими визначеннями та інтерпретаціями артефактів мистецтва, потрібно мобілізувати джерела, систематизувати ідеї, підключитися до генеральних каналів інтелектуальних досвідів, скерованих до найновіших технологій науково-творчого мислення» (С. 18). Він зауважує, що при цьому важливо не загубити імпульсів етнонаціональної культури, і власне антологія покликана їх зафіксувати та зберегти. По суті, це її аксіологічний принцип. Окрім того, важливими видаються міркування упорядника щодо міждисциплінарності як основи сучасної методології мистецтвознавства: «За останні десятиліття Україна багато в чому синхронізувала напрямні гуманітарних знань зі світовим інтелектуальним дискурсом, натомість не розв'язала деяких “домашніх задач” з осмислення власних, національних теренів наукових досвідів. Значною мірою це стосується мистецтвознавства як широкої інтегральної платформи, яка, по-перше, як система має від-

критий характер, а, по-друге, послуговується інструментами міждисциплінарних студій над синкретичною природою людської екзистенції та над можливостями духу і творчої волі в конструюванні естетичної реальності. Для того, щоб здійснювати такого роду проникнення у вимір прихованого, метафізичного, необхідно освоїти те, що може стати супутником для мистецтвознавця: історичний контекст, ідеологія, побутові обставини (зовнішні фактори) та індивідуальна психологія, віра, етика, світогляд, вмотивованість творчих зусиль (внутрішні фактори)» (С. 18–19). І цієї мети великою мірою антологія досягає, укладаючи відповідні матеріали. Загалом треба відзначити її функцію синтезу, за якою зведено в одній площині напрацювання мистецтвознавців і філософів, істориків, літературознавців, музикознавців, релігієзнавців, репрезентовано досвіди минулого й сучасного, мистців України й діаспори.

Антологія складається з шести розділів: «Українська культура в широких конфігураціях ідей: спостереження та імперативи», «Культуротворча динаміка ХХ–ХХІ століть у сучасній науковій аналітиці», «Стереоскопія творчого поступу: від “загублених” артефактів до нових естетичних досвідів», «Українська мистецька Канада», «Українська мистецька Велика Британія», «Класика на замітку: сполучники минулого із сучасним». Відкривають видання програмні статті митрополита Андрея Шептицького. Культуротворчий потенціал вирізняють тексти Кирила Трильовського, Олександра Архипенка, Якова Гніздовського, Еммануїла Райса, Івана Кошелівця, Остапа Тарнавського й ін. Слушно виокремлює упорядник як «цінну пам’ятку інтелектуального життя українців поза батьківщиною в аспекті відстоювання національної ідентичності» статтю Марти Єнкали. Серед сучасників, представлених у цьому розділі, мені найбільше зрезонувало, як завжди, містке слово – спеціально для антології – Андрія Содомори.

Другий і третій розділи немов корелюють між собою за векторами *теорія–практика*: якщо у другому зібрано наукову аналітику, то у третьому – свідчення мистців або ж мистецтвознавців про «загублені» й нові естетичні досвіди, які можна поділити на републіковані з різних видань (переважно діаспорних) та написані спеціально для антології, отже, на читачів чекає інформативне й пізнавальне письмо. Для мене в епіцентрі інтересу – саме третій розділ, позаяк тут експоновано свідчення про творчу працю мистців, а отже, відкриття нових творчих особистостей. Таким став для мене Кость Бульдин, про якого написали Ігор Качуровський та Анатоль Галан. Сучасні мистці постають і як автори дописів, і як «герої» дописів, і тут нарATIV про арт інколи наближається до словесного мистецтва. Природою антології зумовлене наше занурення в різні стилі письма, пізнання різних творчих темпераментів, настроїв, доль. «Я виростала у двох культурах: спадкова культура, яку передала та плекала моя переселенська сім’я емігрантів з України після другої світової війни, і культура Америки – країни, в якій я народилася і виросла, і де я живу і працюю. У моїх творчих працях я прагну поділитися своєю власною культурною спадщиною і, роблячи це, торкнутися зі спільним людським еством» (С. 471), – свідчить Лідія Боднар-Балагутрак. А на сусідніх сторінках Анатолій Фурлет пише: «Для мене Україна – якесь диво з див. Нічого подібного у світі немає: родюча земля, люди, традиції, фольклор, народне мистецтво, пісні, казки, легенди, древні кургани з їхніми невичерпними посланнями до нас... Це і є живильна основа моєї творчості. І від того почуваю себе якось егоїстично щасливим, що народився саме тут, на цій землі...» (С. 474). Так формується «мозаїка» мистецьких візій, здатна викликати інтерес не лише в мистецтвознавців і практиків

мистецтва, а й усіх, хто зацікавлений культурою і має творчий підхід до життя.

Показово, що художники задумуються про баланс слова й візуального, випробовуючи себе як люди пера. У цьому контексті варто зацітувати Володимира Чорнобая, який міркує про сенс власного самоаналізу-викладу, припускаючи, що суб'єктивна думка мистця мала б зацікавити і глядача (читача): «Мистецтво завжди шукало зближення з точними або гуманітарними науками, теоретики та практики мистецтва шукали шляхи до пояснення особливостей візуального сприйняття, щоб в якійсь мірі пов'язати їх з творенням художнього образу, розкриттям закономірностей сприйняття кольору, щоб навчитися свідомо користуватися законами кольорового спектру. В такому випадку митець ставав одночасно і вченим, і теоретиком. Складність була перш за все в тому, що легко оперуючи образотворчою технікою, втілюючи свій задум, художник стикається з великою проблемою – іншою мовою, тобто літературною, для того, щоб пояснити все ним створене» (С. 533).

Четвертий розділ присвячено українській мистецькій Канаді, п'ятий – Великій Британії. Показово, що Роман Яців є не лише упорядником, а й автором багатьох статей про мистців як емігрантів (Івана Лазірка, Марії Антонів, Дмитра Стриєка, Ірми Осадци, Олега Лесюка, Марії Стиранки, Христини Кудрик, Олени Єнкалі й ін.), так і України (Миколи Шимчука, Уляни Слюсар, Ярослава Юзьківа, Володимира Одрехівського, Василя Боднарчука, Володимира Стасенка, Ольги Федорук, Тетяни Григоренко, Ольги Погрібної-Кох, Петра Грицика, Юліана Савки, Ігоря Гавришкевича, Івана й Тараса Самотосів та ін.).

Із великим інтересом прочитується й останній розділ – «Класика на замітку: сполучники минулого із сучасним». Тут розміщено фрагменти праці Володимира Січинського «Український тризуб і прапор», публікації, присвячені Миколі Колесі, Охримові Кравченку, Тарасові Самотосу, а також спогади книгаря Миколи Сурмача «Історія моєї “Сурми”».

Не можна не відзначити й талановите оформлення видання, а також багатий візуальний ряд (хоча і в чорно-білих репродукціях), що ілюструють тексти. Тож антологія стала справді більше ніж колекцією текстів, вона – саме мистецтво. Олена Галета в монографії «Від антології до онтології: антології як спосіб репрезентації української літератури кінця XIX – початку XXI століть» наводить думку Гельги Ессманн (Helga Essmann): «Одночасно вони [антології – Н. М.] є документами, що свідчать про рецепцію, засобами опосередкування літератури і – принаймні, інколи – мистецькими творами, які створюють упорядники» (цит. за: Галета, 2015, с. 109). Ця думка слугувала для назви цієї статті: мистецтвознавча антологія є не лише видавничим проектом, підбіркою актуальних матеріалів, а й мистецьким виданням. Своєю концепцією і виконанням упорядник довів її до рівня витвору мистецтва.

Передбачено, що вийде і п'ята частина антології «Ідеї, смисли, інтерпретації...». Безумовно, вона теж буде подією для мистецтвознавства, адже неминуче внесе воєнний аспект в осмислення культурних процесів.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Галета, О. (2015). *Від антології до онтології: антології як спосіб репрезентації української літератури кінця XIX – початку XXI століть*. Київ: Смолоскип.

Мочернюк, Н. (2018). *Поза контекстом: Інтермедіальні стратегії літературної творчості українських письменників-художників міжвоєння*. Львів: Видавництво Львівської політехніки.

- Яців, Р. (2011). *Українські мистецькі виставки у Львові: 1919–1939*. Львів.
- Яців, Р. (упоряд.). (2012a). *Ідеї, смисли, інтерпретації образотворчого мистецтва: Українська теоретична думка XX століття, 1*. Львів.
- Яців, Р. (упоряд.). (2012b). *Ідеї, смисли, інтерпретації образотворчого мистецтва: Українська теоретична думка XX століття, 2*. Львів.
- Яців, Р. (упоряд.). (2019). *Ідеї, смисли, інтерпретації образотворчого мистецтва: Українська теоретична думка XX століття, 3*. Львів.
- Яців, Р. (2021a). *Мала хронологія мистецьких подій і пам'ятних дат XX століття: Україна – світ*. Львів: Апріорі.
- Яців, Р. (упор.). (2021b). *Ідеї, смисли, інтерпретації образотворчого мистецтва: Українська теоретична думка XX століття: антологія, 4*. Львів.

REFERENCES

- Haleta, O. (2015). *Vid antolohii do ontolohii: antolohii yak sposib reprezentatsii ukraïnskoi literatury kintsia XIX – pochatku XXI stolit*. Kyiv: Smoloskyp (in Ukrainian).
- Mocherniuk, N. (2018). *Poza kontekstom: Intermedialni stratehii literaturnoi tvorchosti ukraïnskykh pysmennykiv-khudozhnykiv mizhvoiennia*. Lviv: Vydavnytstvo Lvivskoi politekhniki (in Ukrainian).
- Yatsiv, R. (2011). *Ukrainski mystetski vystavky u Lvovi: 1919–1939*. Lviv (in Ukrainian).
- Yatsiv, R. (Comp.). (2012a). *Idei, smysly, interpretatsii obrazotvorchoho mystetstva: Ukrainska teoretychna dumka XX stolittia, 1*. Lviv (in Ukrainian).
- Yatsiv, R. (Comp.). (2012b). *Idei, smysly, interpretatsii obrazotvorchoho mystetstva: Ukrainska teoretychna dumka XX stolittia, 2*. Lviv (in Ukrainian).
- Yatsiv, R. (Comp.). (2019). *Idei, smysly, interpretatsii obrazotvorchoho mystetstva: Ukrainska teoretychna dumka XX stolittia, 3*. Lviv (in Ukrainian).
- Yatsiv, R. (2021a). *Mala khronolohiia mystetskykh podii i pamiatnykh dat XX stolittia: Ukraina – svit*. Lviv: Apriori (in Ukrainian).
- Yatsiv, R. (Comp.). (2021b). *Idei, smysly, interpretatsii obrazotvorchoho mystetstva: Ukrainska teoretychna dumka XX stolittia: antolohiia, 4*. Lviv (in Ukrainian).

ЗМІСТ

РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКА ВІЙНА

- МАРЧЕНКО Ярослав (Львів).** Окупація Російською Федерацією Кримського півострова (2014): реакція міжнародних військово-політичних організацій 3
- СОЛЯР Ігор (Львів), МУРАВСЬКИЙ Олег (Львів).** Російсько-українська війна у візії польського політикуму (березень 2014 року – лютий 2022 року). 15
- ДЖАЛІЛОВ Насімі (Львів).** Ставлення Азербайджанської республіки до повномасштабного вторгнення Росії на територію України. 31

ІСТОРІЯ ТА АРХЕОЛОГІЯ

- МЕРЕНЮК Христина (Львів).** Військово «игри» в Русі: термінологічні та джерелознавчі питання 41
- ВОЙТОВИЧ Леонтій (Львів).** Дубницька хроніка як джерело з історії боротьби за спадщину Романовичів у XIV столітті 53
- СНОТАРИ Yurii (Berehove).** Transylvanian refugees and the Khust national assembly in 1706. 96
- КОЗАК Микола (Львів).** До питання мечів у Галицькій землі в період високого і пізнього середньовіччя (за матеріалами Івано-Франківського обласного краєзнавчого музею і Національного історико-культурного заповідника «Давній Галич»). 105
- ЖИВ'ЮК Андрій (Рівне).** Антирадянське підпілля УНР на території Західної Волині та Полісся: замисли й висліди (1939–1941). 121
- СТАРОДУБЕЦЬ Галина (Львів), СТАСЮК Олександра (Львів).** Специфіка формування радянської гілки влади в західних областях УРСР повоєнного періоду 138
- МАЛЮТА Ольга (Київ).** Культурна дипломатія як засіб збереження української державності 153
- ПІХ Олег (Львів).** Східний вектор зовнішньої політики Польщі крізь призму поглядів її провідної політичної еліти (1997–2001). 171
- КОСТЮК Поліна (Львів).** Передумови відновлення та розвитку приватного шкільництва в Україні на сторінках газети «Освіта» (1988–1997). 190
- ВОЙТОВИЧ Марія (Львів), ЯКОВИШИНА Яна (Львів), ЛУЦИК Ірина (Львів).** Результати розвідкових досліджень у долині Дністра у 2022 році: територія Миколаївської міської громади. 201

Постаті

- ДАНЧ Юрій (Берегове).** Аристократ на боці ліберальної опозиції в епоху угорських реформ. Барон Жігмонд Перені: суспільно-політична діяльність 223

ГОЛДАК-ГОРБАЧЕВСЬКА Тетяна (Львів). Громадсько-освітня діяльність Григорія Цеглинського	235
ЛЕХНЮК Роман (Львів). Постаць митрополита Андрея Шептицького в неопублікованих фрагментах «Споминів з мого життя» Олександра Барвінського	244
САМБОРОВСКИ-НОДЬ Ібоя (Берегове). Роль і місце Дюли Барі в житті Закарпатської Реформатської Церкви в період радянізації	259
КРАВЧУК Інна (Львів). «Людина великої ідеї, кристалевого характеру, невтомної праці»: громадсько-політична діяльність Луки Мишуги в еміграції (1921–1955)	279

ФІЛОЛОГІЯ

ГІРНЯК Мар'яна (Львів). «Як будувати рідну хату»: національне питання в романі «Лель і Полель» Івана Франка	289
YASTREMSKA Dzvenyslava (Lviv). Modernist tendencies in Ivan Franko's prose: another step towards the problem	304

ЮВІЛЕЇ

ФІЛОНЕНКО Наталія (Львів). «Портрет з осені»: до 80-річчя Петра Шкраб'юка	311
СОЛЯР Ігор (Львів), МУРАВСЬКИЙ Олег (Львів). Іванові Патеру – 75!	314

ОГЛЯДИ ТА РЕЦЕНЗІЇ

СОВА Андрій (Львів). [Рец.] Сторінки історії ЛДУФК імені Івана Боберського [на кн.]: Львівський державний університет фізичної культури (1946–2016): попул. енцикл. / авт. кол.: Ф. Музика та ін.; упоряд. О. Борис; за заг. ред. Є. Приступи. Львів: ЛДУФК, 2016. 488 с.	319
МОЧЕРНЮК Наталія (Львів). [Рец.] Мистецтвознавча антологія як мистецький витвір [на кн.]: Ідеї, смисли, інтерпретації образотворчого мистецтва: Українська теоретична думка ХХ століття: Антологія / Упоряд. Р. М. Яців. Ч. 4. Львів: Львівська національна академія мистецтв; Інститут народознавства НАН України; Наукове товариство ім. Шевченка, 2021. 984 с.: іл.	322

Наукове видання

Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність / гол. ред.
Ігор Соляр; НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2023.
Вип. 38. 330 с.

Літературний редактор
Наталія Галевич

Коректор
Ірина Черевко

Редактор анотацій англійською мовою
Роман Кушпета

Упорядник науково-довідкового апарату
Оксана Рак

Художньо-технічний редактор
Ігор Тарай

Технічний супровід видання
Христина Меренюк, Юлія Артимішин

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
Серія КВ № 16445-4917Р

Підписано до друку 14.11.2023. Ум. друк. арк. 26,81
Друк офсетний. Формат 70*100/16.
Наклад 50 прим.

Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
79026, Львів, вул. Козельницька, 4
e-mail: ukraina.iuk@gmail.com